

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**18. YÜZYILDA ADIYAMAN
(HISN-I MANSUR, BEHİSNİ, GERGER, KÂHTA VE SAMSAD)
İDARİ, SOSYAL VE İKTİSADİ TARİHİ**

Muhammet Nuri TUNÇ

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

Temmuz - 2018

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

18. YÜZYILDA ADIYAMAN
(HİSN-I MANSUR, BEHİSNİ, GERGER, KÂHTA VE SAMSAD)
İDARİ, SOSYAL VE İKTİSADİ TARİHİ

DANIŞMAN : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ
JÜRİ : Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
JÜRİ : Prof. Dr. İbrahim SOLAK
JÜRİ : Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ
JÜRİ : Doç. Dr. M. Zahit YILDIRIM

Muhammet Nuri TUNÇ

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
Temmuz - 2018

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**18. YÜZYILDA ADIYAMAN
(HISN-I MANSUR, BEHİSNİ, GERGER, KÂHTA VE SAMSAD)
İDARİ, SOSYAL VE İKTİSADİ TARİHİ**

Muhammet Nuri TUNÇ

DOKTORA TEZİ

Kod No :

**Bu Tez 05/07/2018 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği/Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

**Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ
BAŞKAN**

**Prof. Dr. İbrahim SOLAK
ÜYE**

**Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ
ÜYE**

**Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
ÜYE**

**Doç. Dr. M. Zahit YILDIRIM
ÜYE**

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

**Prof. Dr. Abdullah SOYSAL
Enstitü Müdürü**

Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Birimi tarafından desteklenmiştir.

Proje No:2016/5-51D

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

18. YÜZYILDA ADIYAMAN
(HISN-I MANSUR, BEHİSNİ, GERGER, KÂHTA VE SAMSad)
İDARÎ, SOSYAL VE İKTİSADÎ TARİHİ

Muhammet Nuri TUNÇ

Danışman : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ
Yıl : 2018, Sayfa 322+XIV
Jüri : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Başkan)
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Üye)
Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Üye)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (Üye)
Doç. Dr. M. Zahit YILDIRIM (Üye)

İlkçağ ve ortaçağ boyunca birçok devletin ve topluluğun sahip olmak istediği bir bölgede yer alan Adıyaman, 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş ve Maraş eyaleti dahilinde yer almış bir şehirdir. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının oluşturduğu Adıyaman'ın Osmanlı hakimiyeti altına girdikten sonra idarî, sosyal ve iktisadî olarak nasıl bir süreç yaşadığı ve nasıl bir gelişim gösterdiği konusunda büyük bir bilgi eksikliği bulunmaktadır. Bu çalışma, Adıyaman ile ilgili mevcut eksikliği gidermeyi ve Osmanlı şehir tarihi araştırmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Süleymaniye Kütüphanesi ve İSAM'da bulunan arşiv belgeleri esas alınarak hazırlanmıştır. Yine dönemle ve konuyla ilgili seyahatnamelerden, kaynak eserlerden ve araştırma eserlerden istifade edilmiştir.

18. yüzyılda Osmanlı genelinde hâkim olan idarî, içtimaî ve iktisadî sıkıntuların Adıyaman'ı da ziyadesiyle etkilediği ve Adıyaman'ın fizikî, toplumsal ve iktisadî yapısının bundan büyük zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Adıyaman'ın idarî ve nüfus yapısı dikkate alındığında Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'ın orta büyüklüğe sahip kazalar olduğu görülmektedir. 18. yüzyılda bu şehirlerin her biri kaza idaresi olup 150-200 akçe arasında değişen kadılıklara sahiptirler. Bunun yanı sıra Hısn-ı Mansur ve Gerger kazaları birer alaybeyliğe sahip olup askerî sancak özelliği göstermektedir. İktisadî ve sosyal bakımdan ise Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarının diğer kazalara göre daha gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Kahta ve Samsad kazaları bu yüzyılla birlikte eski önemlerini yitirmeye başlamış ve bazı dönemlerde Hısn-ı Mansur veya Gerger kazalarına bağlı bir nahiye konumuna düşmüşlerdir.

Anahtar kelimeler: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta, Samsad, Adıyaman, 18. yüzyıl, şehir, aşiret.

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

PhD Thesis

**ADİYAMAN IN THE 18th CENTURY
(HİSN-I MANSUR, BEHİSNİ, GERGER, KÂHTA VE SAMSAD)
ADMINISTRATIVE, SOCIAL VE ECONOMIC HISTORY**

Muhammet Nuri TUNÇ

Supervisor : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Year : 2018, Pages 322+XIV

**Jury : Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Chairperson)
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Member)
Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Member)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (Member)
Assoc. Prof. M. Zahit YILDIRIM (Member)**

Adıyaman founded in an area which lots of goverments and communities wanted to capture during the antiquities and middle ages was taken under Ottoman sovereignty in 16th century as a city in Maras province. There ise a great deal of lack of information about how Adıyaman in which there are Hisn-i Mansur, Behisni, Gerger, Kahta and Samsad districts have developed in terms of managerial, social and economical points after Ottoman sovereignty. In this work, its aimed to remove this lac and contribute to the researches city history.

This work was primarily prepared by studying on archives document especially office of prime minister Ottoman Archives. Cognizants general directorship archives, Süleymaniye Library and Centre for Islamic Studies (ISAM). It is also benefited from travelogue source works and works of research about this term and subject.

It is understood that managerial, social and economical problems which existed in 18th century Ottoman public fairly effected Adiyaman and as a result of this, the phisical, social and economical structure was damaged badly. When managerial and population structure of Adiyaman is taken into account, it is seen that Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta and Samsad were medium districts. In 18th century, each of these districts became management of county and they had administrations of justice having 150-200 fund. In addition to this, Hısn-ı Mansur and Gerger one each other had colonel (alaybey) and they displayed the characteritistics of districts were more developed than others. Especially, Kahta and Samsad started to lose their importance in this century and in some periods, they became township (nahiye) of Hısn-ı Mansur or Gerger.

Keywords: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta, Samsad, Adiyaman, 18th century, city, nomads.

ÖNSÖZ

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının Osmanlı hâkimiyetindeki idarî, sosyal ve iktisadî vaziyetleriyle ilgili arşivlerde çok sayıda belge bulunmasına rağmen bu kazalarla ilgili yeterli araştırmanın yapılmamış olduğu görülmektedir. Bu araştırma, bu kazalarla ilgili mevcut eksikliği gidermeyi ve bu kazaların 18. yüzyıldaki idarî, sosyal ve iktisadî durumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çoğunlukla arşiv belgeleri esas alınarak hazırlanan bu çalışma, aynı zamanda, 18. yüzyılda Osmanlı'da yaşanan değişim ve dönüşümden söz konusu kazaların ne derece ve ne miktarda etkilendiğini de tespit etmeyi amaçlamaktadır. Şehir tarihi çalışmaları için temel başvuru kaynağı olan şer'iyeye sicillerinden söz konusu kazalara ait olanlara ulaşılamaması, bu çalışmada arşiv kaynaklarından daha kapsamlı bir şekilde yararlanmayı zarurî kılmıştır. Bu doğrultuda arşivlerde yer alan çeşitli kod ve fonlardaki defter ve belgelerden azamî ölçüde istifade edilmiştir. Çalışma esnasında bazı konu başlıklarının daha iyi izah edilmesi amacıyla çalışma dönemi olan 18. yüzyılın öncesi ve sonrasına da değinilmiş ve bu dönemlerle ilgili kaynaklara ve araştırma eserlere de başvurulmuştur.

Bu çalışma, konunun daha iyi anlaşılması amacıyla yedi bölümden oluşturulmuştur. Her bölüm de kendi içinde alt başlıklara ayrılmıştır. Araştırmanın birinci bölümü giriş kısmı olup bu bölümde; araştırma konusunun mahiyet ve yöntem tespitinin yapılmasının yanı sıra araştırmada kullanılan kaynakların değerlendirilmesi yapılmış ve Adıyaman'ın 18. yüzyıla kadarki tarihi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. İkinci bölümde; Adıyaman tarihiyle ilgili daha önce yapılmış araştırmalar hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde; Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının fiziki yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Söz konusu şehirlerdeki kaleler, mahalleler, çarşılar, pazar yerleri, saray ve konaklar, mahkeme binaları, camiler, mescitler, mektep ve medreseler, türbe ve zâviyeler, köprüler, çeşmeler, hanlar, hamamlar ve kiliseler hakkında belgelerden ve saha araştırması ile elde edilen verilerlerden hareketle birtakım bilgilere ulaşılmıştır. Ancak adı geçen kazalardan Hısn-ı Mansur hariç diğer şehirlerin 18. yüzyıldaki yerleşim yerleri ile günümüzdeki yerlerinin aynı olmaması ve eski şehirlere ait fiziki yapının tahrip olması nedeniyle yapılan çalışma, belgeler ve araştırma eserlerdeki bilgilerle sınırlı kalmıştır. Dördüncü bölümde; zikredilen kazaların idarî yapıları incelenmiş ve bu kazalardaki ehl-i örf sınıfı ile ehl-i şer' sınıfına mensup birçok kişi ve bunların görevleri tespit edilebilmiştir. Beşinci bölümde; Adıyaman'ın sosyal yapısı incelenmiştir. Şehirlerdeki sosyal tabakalaşma, sosyal hareketlilik, kırsal-şehir ilişkisi, aile hayatı, toplumun dinsel yaşantısı, aşiretler, asayiş problemleri ve devletin bu problemler karşısında aldığı tedbirler ele alınmıştır. Altıncı bölümde; Adıyaman'ın iktisadî yapısı ele alınmıştır. Bu bölümde, reyanın geçim kaynakları, toprak çeşitleri, sanayi, ticaret, madencilik, devletin önemli gelir kaynağı olan vergi çeşitleri, mukataalar, para ve fiyat hareketleri hakkında bilgi ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise daha önceki bölümlerde elde edilen bulgular genel bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Ayrıca bu çalışmanın daha sağlıklı değerlendirilmesi için bölümlerdeki bilgiler tablolar, grafikler ve şekillerle desteklenmiş ve çalışmanın sonunda konularla alakalı bazı eklere yer verilmiştir.

Uzun ve meşakkatli bir mesâi gerektiren bu çalışma, araştırmacının fedakârlığı kadar araştırmacının yakınlarının da büyük fedakârlığının bir mahsûlüdür. Bu çalışma

süresince irşâd ve yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ'e ve tezin şekillenmesinde aydınlatıcı fikir ve önerileri için Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ, Doç. Dr. M. Zahit YILDIRIM, Prof. Dr. İbrahim SOLAK, Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Doç. Dr. Ünal TAŞKIN, Doç. Dr. Seydi Vakkas TOPRAK ve Araştırma Görevlisi Ömür YANAR hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, proje olarak hazırladığım bu çalışmayı (2016/5-51D) destekleyen Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Birimi'ne teşekkür ederim.

Nihayet, bu çalışma süresince maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve onları çoğu zaman ihmal etmeme rağmen benim için büyük fedakârlık gösteren eşime ve çocuklarıma sevgilerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ	xii
GRAFİKLER LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Mahiyeti, Yöntemi ve Sınırları	1
1.2. Kaynakların Değerlendirilmesi	2
1.2.1. Arşiv Kaynakları	3
1.2.2. Kaynak Eserler	7
1.2.3. Seyahatnâmeler	8
1.3. Adıyaman'ın Coğrafyası ve Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Adıyaman	8
2. KONUS İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	22
3. FİZİKİ YAPI	26
3.1. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'ın Fiziki Yapısı	26
3.1.1. Yönetim Birimlerine Ait Yapılar	28
3.1.1.1. Kaleler	28
3.1.1.2. Hükümet Sarayları/Konakları	33
3.1.1.3. Mahkeme Binası	34
3.1.2. Şehir Çarşısı	34
3.1.3. Mahalleler	38
3.1.3.1. Mahallelerin Tarihi Seyri	39
3.1.3.2. Hısn-ı Mansur Mahalleleri	40
3.1.3.3. Behisni Mahalleleri	41
3.1.3.4. Gerger Mahalleleri	42
3.1.4. Dinî ve Sosyal Yapılar	42
3.1.4.1. Câmiler ve Mescitler	43
3.1.4.1.(1). Hısn-ı Mansur'da Bulunan Câmi ve Mescitler	44
3.1.4.1.(2). Hısn-ı Mansur'a Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler	52
3.1.4.1.(3). Behisni'de Bulunan Cami ve Mescitler	53
3.1.4.1.(4). Behisni'ye Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler	64
3.1.4.1.(5). Gerger'de Bulunan Câmi ve Mescitler	65
3.1.4.1.(6). Gerger'e Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler	67
3.1.4.1.(7). Kâhta'da Bulunan Cami ve Mescitler	68
3.1.4.1.(8). Kâhta'ya Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler	68
3.1.4.1.(9). Samsad'da Bulunan Cami ve Mescitler	69
3.1.4.1.(10). Samsad'a Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler	70
3.1.4.2. Medreseler ve Mektepler	70
3.1.4.2.1. Hısn-ı Mansur Kazasında Bulunan Medrese ve Mektepler	71
3.1.4.2.2. Behisni'de Bulunan Medrese ve Mektepler	73
3.1.5. Tekke/Tekye ve Zaviyeler	75
3.1.5.1. Hısn-ı Mansur'da Bulunan Tekke ve Zaviyeler	76
3.1.5.2. Behisni'de Bulunan Tekke ve Zaviyeler	81
3.1.5.3. Gerger'de Bulunan Tekke ve Zaviyeler	82
3.1.5.4. Kâhta'da Bulunan Tekke ve Zaviyeler	83

3.1.7. Türbeler.....	85
3.1.7.1. Hısn-ı Mansur'da Bulunan Türbeler.....	85
3.1.8. Hamamlar.....	87
3.1.9. Çeşmeler.....	88
3.1.10. Gasilhâne.....	91
3.1.11. Kiliseler.....	91
3.1.12. Köprüler.....	92
3.1.13. Derbendler.....	94
4. İDARÎ TAKSÎMAT ve TEŞKİLÂT.....	96
4.1. Adıyaman'ın İdarî Yapılanmadaki Yeri.....	96
4.2. Askerî Sancak İdaresi.....	98
4.3. Ehl-i Örf (Ümera) Sınıfı.....	99
4.3.1. Alaybeyi.....	99
4.3.2. Yeniçeri Serdârı.....	103
4.3.3. Çeribaşı.....	104
4.3.4. Mütessellim.....	105
4.3.5. Voyvoda.....	107
4.3.6. Subaşı.....	110
4.3.7. Kethüdâ Yerleri.....	112
4.3.8. Kale Örgütü ve Görevlileri.....	112
4.3.8.1. Dizdar.....	112
4.3.8.2. Kale Kethüdası.....	113
4.3.8.3. Kale Erleri.....	113
4.3.8.4. Kaledeki Diğer Görevliler.....	114
4.3.9. Zâbit.....	114
4.3.10. Kaimmakam/Kaymakam.....	115
4.3.11. İhtisâb Ağası.....	116
4.3.12. Şehir Kethüdası.....	116
4.3.13. Köy ve Mahalle Kethüdâsı.....	117
4.4. Ehl-i Şer (Ulema) Sınıfı.....	118
4.4.1. Kadı.....	118
4.4.2. Mahkeme Görevlileri.....	126
4.4.2.1. Muhzırbaşı ve Muhzırlar.....	126
4.4.2.2. Kâtip.....	127
4.4.3. Müftü.....	128
4.4.4. Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı.....	130
4.4.5. Ehl-i Şer' Taifesinden Olan Diğer Görevliler.....	132
5. SOSYAL HAYAT VE SOSYAL MÜESSESELER.....	144
5.1. Şehrin Demografik ve Sosyal Yapısı.....	144
5.2. Sosyal Tabakalaşma.....	152
5.2.1. Askerî Sınıf.....	153
5.2.1.1. Ehl-i Örf (Ümera) Sınıfı.....	154
5.2.1.1.(1). Âyân ve Eşrâf.....	155
5.2.1.2. Ehl-i Şer' (İlmiye) Sınıfı.....	156
5.2.2. Şehirli Reaya.....	157
5.2.3. Köle ve Cariyeler.....	159
5.3. Sosyal Hareketlilik.....	161
5.3.1. Yatay Hareketlilik.....	161
5.3.1.1. Aşiretlerin ve Yurdunu Terk Edenlerin İskânı.....	163

5.3.1.2. Eşkîya, Zorba ve Vergisini Vermeyenlerin İskânı.....	165
5.3.1.4. Başka Şehirlere Gidenler	166
5.3.2. Dikey Hareketlilik	166
5.4. Şehir-Kırsal İlişkisi	167
5.5. Halkın İş Takibi İçin Vekil Tayin Etmesi	168
5.6. Aile.....	169
5.6.1. Evlenme	170
5.6.2. Boşanma.....	172
5.7. İsimler ve Unvanlar.....	173
5.7.1. Müslüman Erkek İsimleri	174
5.7.2. Müslüman Kadın İsimleri	175
5.7.3. Gayrimüslim İsimleri.....	175
5.7.4. Unvan ve Lakaplar.....	175
5.8. Mahalle Hayatı ve Gündelik Yaşam	176
5.8.1. Dinî Yaşam.....	178
5.9. Aşiretler ve Oymaklar	180
5.9.1. Adıyaman'da Bulunan Aşiret ve Oymaklar	183
5.9.1.1. Rişvan Aşireti	183
5.9.1.2. Cihanbeyli Aşireti	193
5.9.1.3. Mirdesi Aşireti	195
5.9.1.4. Kavi Aşireti.....	195
5.9.1.5. İzollu Aşireti	196
5.9.1.6. Hevidi Aşireti.....	196
5.9.1.7. Beziki Aşireti	197
5.9.1.8. Diğer Aşiret ve Oymaklar.....	199
5.9.2. Aşiret ve Oymakların İdari Yapıları.....	200
5.9.2.1. Boybeyi.....	200
5.9.2.2. Kethüda.....	202
5.9.2.3. İhtiyarlar ve Söz Sahipleri	204
5.9.2.4. Voyvoda	204
5.9.2.5. Torun	204
5.9.2.6. Ağalar	205
5.9.3. Aşiret ve Oymakların İktisadî Faaliyetleri ve Vergi Düzenleri	206
5.10. Asayiş Sorunu ve Nizâm	210
5.10.1. Eşkîyalık Hareketleri	212
5.10.1.1. Aşiret Mensuplarının Eşkîyalık Hareketleri	213
5.10.1.2. Ehl-i Örf Taifesinin Eşkîyalıkları.....	216
5.10.1.3. Ehl-i Örf Taifesinin Eşkîyalarla İşbirliği ve Hanedanların Etkisi.....	216
5.10.2. Vergi Vermeme Durumu	221
5.10.3. Toprağa Müdahale	222
5.10.4. Su Kullanım Anlaşmazlıkları	222
5.10.5. Vakıflara Müdahale	224
5.10.6. Alacak-Verecek Meseleleri.....	225
5.11. Nizamı Sağlama Çabaları.....	227
5.11.1. İskân Cezası.....	228
5.11.2. Kalebendlik Cezası	230
5.11.3. Sürgün (Nefy u İclâ)	231
5.11.4. Diyet.....	232
5.11.5. Nezre Bağlama	233

6. İKTİSADÎ YAPI ve İKTİSADÎ HAYAT.....	235
6.1. İktisadî İmkânlar ve Gelirler.....	235
6.1.1. Toprak İdaresi ve Ziraat Sahaları.....	236
6.1.1.1. Mîrî Toprak Rejimi.....	236
6.1.1.1.(1). Has.....	238
6.1.1.1.(2). Zeâmet.....	239
6.1.1.1.(3). Tımar.....	240
6.1.1.1.(4). Vakıf Topraklar.....	241
6.1.2. Ziraî Üretim.....	242
6.1.3. Hayvancılık.....	245
6.2. Sanayi, Madencilik ve Ticarî Faaliyetler.....	246
6.2.1. Sanayi Üretimi.....	246
6.2.2. Madencilik.....	247
6.2.3. Ticarî Faaliyetler.....	249
6.3. Vergi Gelirleri.....	254
6.3.1. Şer'î Vergiler.....	255
6.3.1.1. Öşür.....	255
6.3.1.2. Cizye Vergisi.....	257
6.3.2. Örfî Vergiler.....	258
6.3.2.1. Cebelü Bedeliyesi.....	259
6.3.2.2. İmdâdiyye Vergileri.....	260
6.3.2.3. Bedel-i Sürsat.....	262
6.3.2.4. Nüzül Vergisi.....	264
6.3.2.5. Avârız Vergisi.....	265
6.3.2.6. İştirâ.....	269
6.3.2.7. Bedel-i Beldâr.....	271
6.3.2.8. Resm-i İspenc.....	271
6.3.3. Diğer Vergiler.....	272
6.3.3.1. Resm-i Çift.....	273
6.3.3.2. Resm-i Bennâk.....	273
6.3.3.3. Arızî Vergiler.....	273
6.3.3.4. Resm-i Kevvâre.....	275
6.3.3.5. Resm-i Çayır.....	275
6.3.3.6. Resm-i Yaylak ve Kışlak (Resm-i Yatak).....	276
6.3.4. Mukataalar.....	277
6.3.4.1. Rişvan ve Çakallı Hassı Mukataası.....	279
6.3.4.2. Erbâb-ı Tımarhâ-i Kal'a-i Behisni Mukataası.....	280
6.3.4.3. Siverek ve Samsad Mukataası.....	282
6.3.4.4. Turuş (Annablı) Mukataası.....	283
6.3.4.5. Kuyucak Mukataası.....	284
6.3.4.6. Kilisik Mukataası.....	285
6.3.4.7. Terman Mukataası.....	286
6.3.4.8. Çataltepe Mukataası.....	286
6.3.4.9. Behisni ve Burunçayır Mukataası.....	286
6.3.4.10. Tahmis-i Kahve Mukataası.....	288
6.3.4.11. Gerger ve Tevâbii Hassı Mukataası.....	289
6.3.5. Paranın Durumu.....	294
6.3.6. Fiyat Hareketleri.....	297
6.3.6.1. Gıda Maddelerine Ait Fiyatlar.....	298

6.3.6.2. Hayvan Fiyatları.....	299
6.3.6.3. Diğer Fiyatlar	299
7. SONUÇ.....	301
KAYNAKÇA.....	306
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLolar LİSTESİ

Tablolar	Sayfa No
Tablo 3.1: 1691 Yılında Gerger Kalesi Görevlileri	30
Tablo 3.2: 1691 Yılında Kâhta Kalesi Görevlileri	31
Tablo 3.3: 1691 Yılında Samsad Kalesi Görevlileri	33
Tablo 3.4: 18. Yüzyılın Ortalarında Hısn-ı Mansur'da Bulunan Mahalleler	40
Tablo 3.5: 18. Yüzyılda Behisni Mahallelerinin Gelişim Seyri.....	41
Tablo 3.6: Hısn-ı Mansur'da Bulunan Cami ve Mescitler	44
Tablo 3.7: Hısn-ı Mansur'a Bağlı Köylerdeki Cami ve Mescitler	53
Tablo 3.8: Behisni'de Bulunan Cami ve Mescitler	54
Tablo 3.9: Gerger'e Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler.....	67
Tablo 3.10: Kâhta'ya Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler.....	69
Tablo 3.11: Samsad'a Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler.....	70
Tablo 4.12: 18. Yüzyılda Hısn-ı Mansur Alaybeyleri.....	99
Tablo 4.13: 18. Yüzyılda Gerger Alaybeyleri	100
Tablo 5.14: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger ve Kâhta'nın Avârızhâne Sayıları	146
Tablo 5.15: 18. Yüzyılın İlk Yarısında Adıyaman'ın Tahmini Nüfusu.....	149
Tablo 5.16: Gerger Kazasına Tâbi Köylerin Avârızhâne Sayıları.....	151
Tablo 5.17: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'daki Erkek İsimleri ...	174
Tablo 5.18: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'daki Bayan İsimleri...	175
Tablo 5.19: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'daki Unvanlar	176
Tablo 5.20: Rişvan Hassı Mukataası'na Bağlı Cemaatler	183
Tablo 6.21: 18. Yüzyılda Adıyaman'da Meslekler	253
Tablo 6.22: 1704 ve 1714 Yılları Malatya Sancağı Bedel-i Sürsat Miktarı.....	263
Tablo 6.23: 18. Yüzyılda Malatya Sancağı Bedel-i Nüzül Miktarı	264
Tablo 6.24: 18. Yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger ve Kâhta Avârızhâneleri ...	266
Tablo 6.25: 18. Yüzyılda Rişvan ve Çakallı Mukataası Gelirleri.....	279
Tablo 6.26: Erbâb-ı Tımarhâ-i Behisni ve Tevâbii Mukataası	281
Tablo 6.27: Siverek ve Samsad Mukataası Gelirleri.....	282
Tablo 6.28: Turuş Mukataası Gelirleri.....	284
Tablo 6.29: Kuyucak Mukataası Gelirleri	285
Tablo 6.30: Kilisik Mukataası Gelirleri.....	286
Tablo 6.31: Burunçayır Mukataası'na Bağlı Köyler, Mezraalar ve Diğer Gelirler.....	288
Tablo 6.32: Gerger'de Bulunan Diğer Mukataalar.....	294
Tablo 6.33: 18. Yüzyılın Başlarında Parasal Karşılıklar	296
Tablo 6.34: Rişvanzade Ömer Paşa'nın Muhallefatında Yer Alan Paralar, Değerleri ..	297
Tablo 6.35: 18. Yüzyılın İlk Yarısında Bazı Gıda Fiyatları	298
Tablo 6.36: 18. Yüzyılın İlk Yarısında Bazı Hayvan Fiyatları.....	299
Tablo 6.37: Bazı Taşınır ve Taşınmaz Malların Fiyatları	299
Tablo 6.38: Rişvanzâde Abdurrahman Paşa'nın Muhallefâtından Bazı Eşyalar	300

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafikler	Sayfa No
Grafik 5.1: Gerger Kazasının Müslüman ve Gayrimüslim Nüfus Oranı.....	152
Grafik 6.2: 18. Yüzyıl Başlarında Maraş Eyaleti'nde İmdâd-ı Hazeriyye Taksimi	261
Grafik 6.3: 1714 Yılı Malatya Sancağı'na Ait Bedel-i Sürsat Miktarları.....	263
Grafik 6.4: Malatya Sancağına Ait Bedel-i Nüzül Oranları	265
Grafik 6.5: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger ve Kâhta Avârizhâneleri Oranı.....	268
Grafik 6.6: 18. Yüzyılda Rişvan ve Çakallı Mukataası Gelirleri.....	280
Grafik 6.7: 18. Yüzyılda Behisni Tımar Gelirleri.....	281
Grafik 6.8: Siverek ma'a Samsad Mukataası Gelirleri	283
Grafik 6.9: Behisni ve Burunçayırı Mukataası	287
Grafik 6.10: Gerger Hassı Mukataası'nın Malatya Hassı Mukataası'daki Oranı	289
Grafik 6.11: İspence-i Gebrân-ı Gerger ve Tevâbii Mukataası Artış Eğilimi	290
Grafik 6.12: İspence-i Gebrân-ı Gerger ve Tevâbii Mukataası Gelir Dağılımı.....	291
Grafik 6.13: Gerger ve Tevâbii Hassı Mukataası	293

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekiller	Sayfa No
Şekil 4.1: 18.Yüzyılda Adıyaman'ın İdarî Taksimattaki Yeri	98

KISALTMALAR LİSTESİ

age : Adı geçen eser
agl : Adı geçen lügat
agm : Adı geçen makale
agt : Adı geçen tez
ADYÜ: Adıyaman Üniversitesi
AÜ : Ankara Üniversitesi
Bk : Bakınız
BDT : Basılmamış doktora tezi
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BYLT : Basılmamış yüksek lisans tezi
C : Cilt
CIEPO: Comité International des
Études Pré-Ottomanes et-
Ottomanes
CÜ : Cumhuriyet Üniversitesi
Çev : Çeviren
ÇÜ : Çukurova Üniversitesi
d : Defter
DTCF : Dil, Tarih ve Coğrafya
Fakültesi
DİA : Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi
Ed : Editör
EÜ : Erciyes Üniversitesi
FBE : Fen Bilimleri Enstitüsü
FÜ : Fırat Üniversitesi
GAÜN: Gaziantep Üniversitesi
GEFD : Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi
GÜ : Gazi Üniversitesi
H : Hicri
Haz : Hazırlayan
HRÜ : Harran Üniversitesi
İA : İslam Ansiklopedisi
İLAM : İlmî Araştırmalar Merkezi
İÜ : İstanbul Üniversitesi
İÜEF : İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi
KBB : Kayseri Büyükşehir Belediyesi
KSÜ : Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi
M : Miladi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
MKÜ : Mustafa Kemal Üniversitesi
MÜ : Marmara Üniversitesi
Nr : Numara

NÜ : Niğde Üniversitesi
OTAM: AÜ. Osmanlı Tarihi Araştırma
Merkezi
S : Sayı
s : Sayfa
Sad : Sadeleştiren
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBD : Sosyal Bilimler Dergisi
SDÜ : Süleyman Demirel Üniversitesi
SÜ : Selçuk Üniversitesi
TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür
Dergisi
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TTK : Türk Tarih Kurumu
TVYY: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
UÜ : Uludağ Üniversitesi
vb : ve benzeri
VD : Vakıflar Dergisi
VGM : Vakıflar Genel Müdürlüğü
VGMA: Vakıflar Genel Müdürlüğü
Arşivi
vs : ve sâire
Vol : Volume
Yay : Yayını/yayınlayan

Hicrî Ayların Kısaltmaları

M : Muharrem
S : Safer
Ra : Rebiyülevvel
R : Rebiyülahir
Ca : Cemaziyelevvel
C : Cemaziyelahir
B : Receb
Ş : Şaban
N : Ramazan
L : Şevval
Za : Zilkade
Z : Zilhicce

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Mahiyeti, Yöntemi ve Sınırları

Şehir tarihi araştırmalarının taşradaki fizikî, idarî, iktisadî ve içtimaî yapı ile ilgili bilgiler içeriyor olması, araştırma konusu dahilindeki şehirlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağladığı gibi parçası oldukları devlet ve toplum hakkında fikirler elde edilmesine de katkı sağlamaktadır. Şehir tarihi çalışmalarının sağladığı bu katkılar sayesinde Türk tarihçiliğinde şehir tarihi çalışmalarına ilgi artmış ve bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Türkiye'de, şehir tarihi ile ilgili araştırmalar belli dönemlere veya belli bölgelere yoğunlaşmaktadır. İstanbul, Bursa, İzmir, Ankara ve Kayseri gibi büyük şehirler hakkında çok sayıda araştırma bulunmasına rağmen küçük şehirler hakkında yeterli araştırma bulunmamaktadır. Haklarında yeterli araştırma yapılmadığı için "terra incognita" (bilinmeyen alanlar) olarak tanımlanan¹ bu şehirler arasında Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad da sayılabilir.

Şehir tarihi ile ilgili yapılan bu araştırmalar, ağırlıklı olarak 16. ve 19. yüzyıla yoğunlaşmıştır. Çalışmaların 16. yüzyıla yoğunlaşmasında hem dönemin önemli olması hem de dönemle ilgili belgelerin (tahrir defterleri) yoğun ve önemli bilgiler içeriyor olması etkili olmuş² ve 16. yüzyıl ile ilgili günümüze kadar pek çok araştırma yapılmıştır.³ 19. yüzyılda ise şer'iyeye sicilleri, nüfus defterleri ve temettuat defterleri gibi şehir tarihleri hakkında zengin içeriğe sahip arşiv belgelerinin olması sayesinde birçok araştırma yapılmış veya yapılmaya devam etmektedir. Osmanlı genelindeki şehirlerle ilgili görülen dönemlere yoğunlaşma eğilimi, Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları için de geçerlidir. Bu kazaların 16. ve 19. yüzyıl tarihleri ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezi düzeyinde bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu şehirlerin 16. ve 19. yüzyıllar tarihiyle ilgili bazı araştırmalar bulunmakla birlikte bu kazaların 17. ve 18. yüzyıllardaki idarî, sosyal ve iktisadî tarihleri hakkında önemli bir bilgi eksikliği bulunmaktadır. Aslında bu eksiklik birçok Osmanlı şehri için geçerlidir. Bu eksikliğin muhtemelen en önemli sebebi bu yüzyıllarla ilgili birçok arşiv belgesi bulunmasına rağmen yapılan araştırmada, yanıtlanacak soruların henüz yeterli

¹ Suraiya Faroqhi, "Kentlerde Toplumsal Yaşam", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. 2, Ed.: Halil İncelik, Donald Quataert, Eren Yay., İstanbul 2004, s. 699.

² Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları, TVYY., İstanbul 2013, s. 13.

³ Bunlardan bazıları için Bk. Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, TTK. Yay., Ankara 2013; M.Tayyib Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İşaret Yay., İstanbul 2007; Zeki Arıkan, XV.-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, EÜ. Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1988; Halime Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, Afa Yay., İstanbul 1992; Mehmet İnbası, XVI. Yüzyılın Başlarında Kayseri, Kayseri Valiliği Yay., Kayseri 1992; Ali Sinan Bilgili, Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001; Gökür Göğebakan, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), Malatya Belediyesi Kültür Yay., Malatya 2002; Özer Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara 1995; Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, TTK. Yay., Ankara 1991; Orhan Kılıç, XVI. Yüzyılda Adilceva ve Ahlat (1534-1605), Tamga Yay., Ankara 1999; Orhan Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648), Van Belediyesi Yay., Van 1997; Mübahat S. Kütükoğlu, XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı, İBB. Yay., İzmir 2000; İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), TTK. Yay., Ankara 2014; Mehmet Öz, XV.-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, TTK. Yay., Ankara 1999; İbrahim Solak, XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563), Akçağ Yay., Ankara 2004; Ahmet Gündüz, Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639), FÜ. Yay., Elazığ 2003; Ünal Taşkın, Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600), FÜ., Yay., Elazığ 2011; Ünal Taşkın, XVI. Yüzyılda Turabayoğulları ve Leccun Sancağı, Malatya 2013; Ünal Taşkın, Osmanlı Hakimiyetinde Nablus (1516-1600), Malatya 2013.

berraklıkta formüle edilmemiş olmasıdır.⁴ Bu çalışmanın amaçlarından birisi de bu yüzyıla ilgili hem Adıyaman özelindeki eksikliğin giderilmesini sağlamak hem de Osmanlı şehir tarihi çalışmalarındaki dönemsel eksikliğin giderilmesine katkı sağlamaktır.

Yine post klasik dönem olarak isimlendirilen 17. ve 18. yüzyıllardaki değişen şartların şehirlere olan etkisinin Adıyaman özelinde ne ölçüde yaşandığını ortaya koyabilmek araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. 17. yüzyıla birlikte Osmanlı iktisadî, toplumsal ve idarî yapısında iç ve dış etkenlerden kaynaklanan çeşitli nedenlerle değişim yaşanmaya başlamıştır. Akdeniz havzasında yaşanan büyük ekonomik kriz ve coğrafi keşiflerin etkisiyle ortaya çıkan fiyat devrimi Osmanlı iktisadî yapısını etkilediği gibi bunun Osmanlı toplum yapısına da büyük etkileri olmuştur.⁵ İçeride yaşanan Celâlî İsyanları, paranın değerindeki düşüşler, tımar sisteminin bozulması, iltizam ve malikâne sisteminin yaygınlaşması, savaşların uzun sürmesi gibi gelişmeler de Osmanlı iktisadî ve toplum yapısını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu araştırma ile Osmanlı genelinde meydana gelen bu gelişmelerin, araştırma konusu dahilindeki kazalara etkisinin ne oranda olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma konusunu sınırlandıran bazı etkenler bulunmaktadır. Araştırma konusu dahilindeki şehirlere Behisni, Gerger, Samsad ve Kâhta şehirleri günümüzdeki şehirler olmayıp farklı alanlara taşınmış olmaları, bu şehirlerin, başta fiziki özellikleri olmak üzere çeşitli yönleriyle ilgili araştırma yapılmasını sınırlandırmaktadır. Bu şehirlere Samsad kazasının, Atatürk Barajı suları altında kalmış olması, Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarının günümüzdeki yerlerine taşınmalarından sonra bu şehirlere ait tarihî yapıların büyük çoğunluğunun yok olması araştırmanın kısmen de olsa eksik kalmasına neden olmaktadır.

Araştırma esnasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden, Süleymaniye Kütüphanesi'nden, İSAM'dan, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden elde edilen belgelerden ve kaynaklardan yararlanılmıştır. Arşivlerdeki çeşitli kod ve fonlardaki defter ve belge türlerinden istifade edilerek özgün bir çalışma hazırlanmaya çalışılmıştır. Arşivlerde bulunan mühimme defterleri, mukataa, ruus, atik şikayet defterleri, Maraş Ahkâm Defterleri, Kadı Ruznâmçe Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler gibi defter türlerinin yanı sıra Cevdet, Ali Emiri, Kâmil Kepeci, İbnü'l-Emin kataloglarındaki belgelerden yararlanılmıştır. Bu arşiv belgelerinin yanı sıra Gaziantep Şer'iyye Sicilleri'nde ve Malatya Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan araştırma konusu dahilindeki kazaları doğrudan veya dolaylı ilgilendiren hükümlerden de yararlanılmıştır.

1.2. Kaynakların Değerlendirilmesi

Adıyaman şehrinin 18. yüzyıldaki idarî, sosyal ve iktisadî vaziyetiyle ilgili bu araştırmanın esas kaynaklarını arşiv vesikaları oluşturmaktadır. Arşiv kaynaklarının yanı sıra Osmanlılar zamanında Adıyaman'a uğramış ve Adıyaman ile ilgili çeşitli bilgiler kaleme almış seyyahların eserlerinden ve 18. yüzyıla ait bir hatırat türü eserden istifade edilmiştir. Ayrıca çeşitli araştırma-inceleme eserlerden de istifade edilerek kaynak eserlerden elde edilen bilgiler desteklenmeye çalışılmıştır.

⁴ Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1994, s. 10.

⁵ Ergenç, agm., s. 12.

1.2.1. Arşiv Kaynakları

Tahrir Defterleri

Osmanlı maliye teşkilâtında, vergilerin ve vergi mükelleflerinin ismen tespiti amacıyla değişik dönemlerde ve farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eden tahrir, kelime anlamı itibariyle "yazma, kaydetme, deftere geçirme" anlamlarına gelmektedir. Günümüze ulaşmış en eski tahrir defteri, Halil İnalçık tarafından kaleme alınan Arvanid Sancağı Defteri'dir.⁶ Tahrir defterleri, bir yerin fethinden sonra tutulur ve kayıtlar, sonraki yıllarda belli aralıklarla yenilenirdi. İlk sayımdan sonra yapılan işlem, "ta'dîl-i kanûn-ı çiftâ ve bennâkân" biçiminde tanımlanır ve bundan sonra yapılan yeni kayıtlara "defter-i cedîd", eskisine "defter-i atık", daha eskisine de "defter-i köhne" denirdi.⁷ Araştırma konusu dahilindeki kazalarla ilgili 1519, 1524, 1530, 1540, 1547, 1560 ve 1563 yıllarına ait tahrir defterleri mevcuttur.⁸ 16. yüzyıldaki tahrir defterlerinin içeriğine sahip tahrir defterleri, 18. yüzyılda mevcut olmamakla birlikte, Maraş Eyaleti dahilindeki tımar kayıtlarını içeren ve 1777 (H.1191) yılına ait 938 numaralı tımar tahrir defteri mevcuttur. Bu defterde Malatya, Gerger, Ayıntab, Maraş, Hısn-ı Mansur ve bu eyalete dahil bazı kazalardaki tımar sahipleri, tımar köyleri ve tımar tevcihi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.⁹

Mühimme Defterleri

Mühimme defterleri, Osmanlı Devleti'nde devlet işleriyle ilgili meselelerin görüşüldüğü ve yüksek mahkeme vazifesi gören Divan-ı Hümâyûn'da kararlaştırılan hususların, üzerine padişah onayı alındıktan sonra, düzenlenen ferman suretlerinin kaydedildiği defterlerdir. 17. yüzyıldan önce "mîrî ahkâm" veya "ahkâm-ı mîrî" isimleri verilen bu defterler, Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtının idarî yapısı ve çalışma şekilleri, devlet-tebaa ve devlet-esnaf münasebetleri, imar, iskân, iktisadî politika, iç siyaset, dış siyaset, isyanlar, seferler gibi devleti ilgilendiren hemen her alanla ilgili hükümleri içermektedir.¹⁰

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1553-1915 (H.961-1333) tarihleri arasında tutulmuş 419 adet mühimme defteri mevcuttur. Bu defterler yazıldıkları divanlar bakımından Mühimme Defterleri, Rikâb Mühimmesi, Ordu Mühimmesi ve Kaymakamlık Mühimmesi olmak üzere dört kategoriye ayrılmıştır. 989 numaralı divan-ı hümâyûn kataloğunda 1-266 sıra numaralarında kayıtlı 267 adet divan-ı hümâyûn mühimme defteri ve 18 adet de Mühimme Defteri Zeyli bulunmaktadır.¹¹ Araştırma konusu dönem olan 18. yüzyıla ait hükümleri içeren defterler 111. defterden 211. deftere kadardır. Bunların yanı sıra 264-267 arası defterlerde ve bazı Mühimme Zeyli Defterleri'nde 18. yüzyıla ait hükümler bulunmaktadır. Araştırma kapsamında bu defterlerin tamamı taranmış olup bu defterlerden azami derecede istifade edilmiştir. Araştırma konusu ile ilgili tarama çalışmaları 18. yüzyıla ait defterlerle sınırlandırılmamış, araştırmayı desteklemek amacıyla önceki ve sonraki döneme ait defterlerden de yararlanılmıştır.

⁶ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, TTK. Yay., Ankara 1987.

⁷ Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA.*, C. 39, Ankara 2010, s. 425-426.

⁸ Taştemir, age., s. 7-9; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 2010, s. 99-136.

⁹ BOA. TT. d., nr. 938, s. 1-173.

¹⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *DİA.*, C. 31, Ankara 2006, s. 520-521.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 7-17.

Şikâyet Defterleri

Osmanlı adalet sisteminde, ahalinin dilek ve şikâyetlerini icabında merkeze sunabilme hakkı bulunmaktaydı. Osmanlılar, bu dilek ve şikâyetler için Divan-ı Hümâyûn Şikâyet Kalemi'ni teşkil etmiştir. 1649 yılına kadar ferman, berat ve hükümlerin tamamı Mühimme Defterleri'ne kaydolunurken, bu tarihten itibaren şahsî davalara ait ferman, berat ve benzeri kayıtlar için şikâyet defterleri adı verilen ayrı defterler tutulmaya başlanmıştır. Arşivde H.1059-1233/M.1649-1837 yıllarını kapsayan toplam 213 adet defter mevcuttur.¹² Bu defterlerden 32-190 arası olanlar araştırma konusu olan dönemi ilgilendiren defterler olup bu defterlerin tamamı taranarak ilgili hükümler tespit edilmiştir.

Ahkâm Defterleri

Divan-ı Hümâyûn'da tutulan şikâyet defterleri, 1742 yılından itibaren eyaletlere göre tanzim edilerek tutulmaya başlanmıştır. 1839 yılına kadar tutulan bu defterler Anadolu, Sivas, Diyarbakir, Şam, Adana, Karaman, Halep, Erzurum, Rakka, Rumeli, Özi, Silistre, İstanbul, Bosna, Mora ve Maraş eyaletlerine aittir.¹³ Araştırma konusu dahilindeki kazalar olan Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad ile ilgili hükümler, Maraş Ahkâm Defterleri'nde yer almaktadır. Maraş eyaletiyle ilgili toplamda 6 adet olan bu defterlerden araştırma konusuyla alakalı olanlar 1, 2 ve 3 nolu Maraş ahkâm defterleridir. Bu defterlerde araştırma konusu dahilindeki kazalarla ilgili çok sayıda hüküm bulunmaktadır ve bunlardan 1 ve 2 nolu defterler tamamen araştırma konusu dönemle ilgiliyken 3 nolu defterin son kısımları 19. yüzyıla ilgili hükümler içermektedir. Maraş ahkâm defterleri serisinden 1 nolu defterdeki Adıyaman ile ilgili hükümler, Prof. Dr. Faruk Söylemez danışmanlığında Ömür Yanar tarafından¹⁴ 2 nolu defterde bulunan Adıyaman ile ilgili hükümler ise yine Prof. Dr. Faruk Söylemez danışmanlığında Atike Aksoy tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır¹⁵.

Maliyeden Müdevver Defterler

Maliyeden Müdevver Defterler, Maliye Bakanlığı'ndan devralınan 26.000 civarında defterin tasnifinden oluşmaktadır. Osmanlı iktisadî yapısıyla ilgili çalışmalar açısından büyük bir öneme sahip olduğu gibi şehir tarihçiliği, aşiretler gibi konularda da bir hazine niteliğinde olan bu defterler, 1427 (H.830) yılından başlayıp 1927 (H.1346) yılına kadar gelmektedir. Bu defterlerle ilgili yapılan tasnifte, son defterin sıra numarası 23.138'dir.¹⁶ Araştırma konusuyla alakalı oldukça önemli bilgiler içeren bu defterlerden bir kısmıyla ilgili tarama çalışması yapılmış ve bu defterlerden avarız, bedel-i nüzül, bedel-i sürsat gibi vergi kayıtlarının yanı sıra mukataa, malikâne, iltizam, aşiretler gibi çeşitli konularda bilgiler elde edilmiştir.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 21.

¹³ Halil Sahillioğlu, "Ahkâm Defteri", DİA., C. 1, Ankara 1988, s. 551.

¹⁴ Ömür Yanar, I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, KSÜ. SBE. BYLT., Kahramanmaraş 2016.

¹⁵ Atike Aksoy, II Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, KSÜ. SBE. BYLT., Kahramanmaraş 2017.

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 266-272.

Kalebend Defterleri

Bir kimsenin işlemiş olduğu herhangi bir suçtan dolayı, bir kalenin hisarından dışarı çıkmamak üzere kale içinde oturmaya mahkum edilme cezası olan kalebendlik ile ilgili kayıtlar, Kalebendlik Defterleri denilen defterlere kaydolunurdu. Bu defterlerin 6 tanesi 980 numaralı Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu'nda yer almaktadır ve bunlar birkaç sayfa veya formadan oluşmaktadır. Kalebend defterlerinin, 1722-1841(H.1135-1256) yılları arasında kapsayan, 44 tanesi ise 989 numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'nda bulunmaktadır¹⁷ ve bu araştırmada, bu defterler taranarak ilgili hükümler tespit edilmiştir.

Ali Emîrî Tasnifi

Osmanlı Devleti'ne bağlı çeşitli eyaletlerde maliye müfettişliği ve deferdarlığı görevlerinde bulunduktan sonra emekli olan Ali Emîrî Efendi'nin¹⁸ başkanlığını yaptığı bir heyet tarafından 1918-1921 yılları arasında gerçekleştirilen bir tasnif olmasından dolayı bu tasnife Ali Emîrî Tasnifi adı verilmiştir. Bu tasnif, Osmanlı kuruluş yıllarından başlayarak Sultan Abdulmecid zamanına kadar gelen bazı vesikaları ihtiva etmektedir. Vesikalar, padişahların saltanat sıraları esas alınarak tasnif edilmiştir; ancak her padişah dönemine ait belgeler kendi içerisinde kronolojik olarak sıralanmamıştır. Tasnif edilen belgeler; siyasi ve askerî konuları, tımar ve zeamet tevcihleri, maarif, inşâ gibi konuları içermektedir. Ali Emîrî Tasnifi'nin 18. yüzyıl ile ilgili kısmı, II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdulhamid ve III. Selim kataloglarından oluşmaktadır.¹⁹ Yapılan tarama çalışmaları sonucunda bu padişah dönemleriyle ilgili çok sayıda tımar ve zeamet tevcihi, vakıflar, mukataalar, malikânele ve çeşitli vergilerle ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

Muallim Cevdet Tasnifi

Eğitimci ve yazar olan Mehmed Cevdet (1883-1935), Türk arşivcilik tarihinin kurucusu sayılmaktadır. Cevdet Kütüphanesi belgeleri başta olmak üzere Ayasofya, defterhâne, evkaf, maliye, meşihat, bahriye, tophâne, adliye belgeleri ile Maarif Vekaleti evrak ve defterlerini ve Hariciye belgelerini tasnif eden heyetin başkanlığını yaptığı için bu tasnife Muallim Cevdet Tasnifi adı verilmektedir.²⁰ Cevdet tasnifi, 17 ana bölüm altında 1553-1904 (H.960-1322) yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden 216.572 belgeden oluşmaktadır ve 87 adet kataloğu vardır.²¹ Bu tasnif fonunda araştırma konusuyla ilgili olan adliye, askeriye, bahriye, belediye, dahiliye, darbhane, evkaf, maarif, maliye, nafia, tımar ve zabtiye kataloglarına ait birçok belge tespit edilmiş ve bu belgelerden istifade edilmiştir.

İbnü'l-Emin Tasnifi

Edebiyat ve tarih alanında birçok çalışması bulunan ve devlet kurumlarında çeşitli görevlerde bulunmuş olan İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal başkanlığındaki bir heyet tarafından yapılan tasnife İbnü'l-Emin Tasnifi denilmiştir. Bu tasnif, 23 ana bölümden oluşmakta olup, belgeler, konularına göre ve her bölüm de kendi içinde kronolojik sıra oluşturacak şekilde tasnif edilmiştir. 30 kataloğu bulunan bu tasnif,

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 50.

¹⁸ M. Serhan Tayşi, "Ali Emîrî", DİA., C. 2, Ankara 1989, s. 390-391.

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 418.

²⁰ Ahmet Güner Sayar, "Muallim Cevdet", DİA., C. 30, Ankara 2005, s. 313-314.

²¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 420-421.

1425-1873 (H.829-1290) yılları arasındaki muhtelif konuları hâvî 47.125 adet belgeden oluşmaktadır.²² Bu araştırma ile ilgili yapılan arşiv taramalarında askeriye, evkaf, maliye ve tevcihât tasniflerine ait birçok belge tespit edilmiştir.

Kâmil Kepeci Tasnifi

Osmanlı ordusunda görev yaptıktan sonra yaş haddinden emekli olmuş olan Kâmil Kepeci, 1924 yılında Başvekâlet Arşivi'ne girmiş ve bu arşivde başkanlığını yaptığı heyetle birlikte tasnif çalışmaları yapmıştır. Kâmil Kepeci Tasnifi, özellikle maliye kalemlerine ait defterlerden oluşmaktadır. Ayrıca Divan-ı Hümâyûn Kalemleri ve Bâb-ı Âsâfi Defterleri de bu tasnifte yer almaktadır. Kâmil Kepeci Tasnifi'nde yer alan defterler, 1468-1879 (H.873-1296) yılları arasını kapsamaktadır ve toplamda 6.698 defterden oluşmaktadır.²³ Araştırma kapsamında Kâmil Kepeci Tasnifi ile ilgili tarama çalışması sonucunda avarız ve Bedel-i Nüzül Defterleri'nin yanı sıra çok sayıda tımar ve zeamet kayıtlarına ulaşılmıştır.

Hurufat Defterleri

Hurufat Defterleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde bulunmakta olup 206 adet defterden oluşmaktadır. Bu defterlerde, vakıf kurumlarında görev yapan imam, hatib, vâiz, müezzin, mütevellî, müderris, cüzhân, loğkeş, câbi, ferrâş, zaviyedâr, türbedâr gibi cihet ehli ile muhızır ve kâtip gibi mahkeme görevlilerinin ve esnaf yöneticilerinin atama kayıtlarını içeren hükümler bulunmaktadır.²⁴ Hurufat Defterleri'nden 537, 538, 543, 548, 565, 1074, 1076, 1077, 1083, 1084, 1090, 1093, 1094, 1095, 1096, 1097, 1099, 1100, 1119, 1133, 1139, 1140, 1143, 1144, 1158, 1159 no'lu defterlerde araştırma konusu dahilindeki kazalarla ilgili birçok kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlardan, araştırma konusu dahilindeki kazalarda bulunan dinî ve sivil mimarî eserler, vakıf görevlileri, mahkeme görevlileri, esnaf temsilcileri gibi çeşitli konularda zengin bilgiler elde edilmiştir.

Kazasker (Kadıasker) Rûznâmçeleri

İlk olarak Cahit Baltacı tarafından tanıtılan²⁵ Kazasker rûznâmçeleri, Anadolu ve Rumeli Kazasker Rûznâmçeleri şeklinde tutulmuş ve Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 5193 numarası ile kaydedilmiş 52 defterden oluşmaktadır. Bu defterlerin önemli bir kısmı kadı tayinlerini içermekle birlikte mutasarrıf ve müderris kayıtlarını da ihtiva etmektedir. Ayrıca defterlerde, ilmiye teşkilâtıyla ilgili ferman, hüküm ve buyuruldular, arzlar ve çeşitli şikâyetler bulunmaktadır.²⁶ Kadı atamaları kayıtlarını ihtiva eden bu defter nüshalarına İSAM ve Süleymaniye kütüphânelerinde ulaşılmış ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde yapılan çalışmada, araştırma dönemiyle ilgili olan, 23 nolu defterden başlanarak 50 nolu deftere kadar defterler taranmış ve Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger,

²² Necati Aktaş, Yusuf Halaçoğlu, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", DİA., C. 5, Ankara 1992, s. 124; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 419.

²³ Aktaş, Halaçoğlu, agm., s. 125; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 263.

²⁴ Yasemin Beyazıt, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", History Studies, C. 5, S. 1, 2013, s. 39.

²⁵ Cahit Baltacı, "Kâdî-asker Rûznâmçeleri'nin Tarihî ve Kültürel Ehemmiyeti", İslâm Medeniyeti Mecmuası, C. 4, S. 1, İstanbul 1979, s. 55-100.

²⁶ İsmail Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznamçeleri", İslâm Medeniyeti Mecmuası, C. IV., S. 3, İstanbul 1980, s. 20; Halil İnalçık, "The Rûznâmce Registers of The Kadıasker of Rumeli As Preserved In The Istanbul Müftülük Archives", Turcica, 1988, C. XX, s. 251-275.

Kâhta ve Samsad kazalarında görev yapmış kadılar ve kadılarla ilgili bazı bilgiler tespit edilmiştir.

Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı mahkemelerinde kadılar tarafından tutulan zabıtlar olup kaza idarelerinin idarî, malî, askerî, kültürel ve toplumsal durumları hakkında zengin içeriğe sahip olmaları sebebiyle şehir tarihi araştırmalarında temel kaynak durumundadırlar. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının 18. yüzyıla ait şer'iyye sicilleri günümüze ulaşmamış olup 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarına ait bazı siciller mevcuttur. Bu araştırmada, araştırma konusunu ilgilendiren bazı hükümler Malatya ve Ayıntab kazalarına ait şer'iyye sicillerinde tespit edilmiştir. Hısn-ı Mansur, Gerger, Behisni, Kâhta ve Samsad kazaları ahalisinin ticaret veya başka sebeplerle gittikleri Ayıntab veya Malatya kazalarında mağduriyetleri sebebiyle şikayetleri veya Ayıntab ve Malatya ahalisinden bazılarının söz konusu kazalarda sâkin bazı kişiler hakkındaki şikayetleriyle ilgili hükümlerden istifade edilmiştir. Ayrıca bu şer'iyye sicillerinde, sancak merkezlerinde bulunan kadılara gönderilen ve sancağa bağlı kazaları da ilgilendiren hükümlerden de istifade edilmiştir.

1.2.2. Kaynak Eserler

Bu araştırmada, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*²⁷, Derviş Ahmed Aşıkî'nin *Menâkıb-ı Âl-i Osmân (Aşıkpaşaoğlu Tarihi)*²⁸, Mehmed Neşri'nin *Kitâb-ı Cihân-nümâ*²⁹, Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Mevâidü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis*³⁰, Koçi Bey Risalesi³¹, Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayic ül-Vukuat*³², Ahmed Vâsıf Efendi'nin *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*³³, Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*³⁴, Kınalızâde Ali'nin *Devlet ve Aile Ahlâkı*³⁵, İbni Bibi'nin *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*³⁶, Gregory Abu'l-Farac'ın *Abu'l-Farac Tarihi*³⁷, Urfalı Mateos'un *Vekayi-nâme*³⁸, Süryani Mihail'in *Vakainâme*³⁹, Süryani Mar-Yeşua'nın *Vakaayi-nâme*⁴⁰ isimli eserlerinin araştırma konusu ile alakalı bazı kısımlarından yararlanılmıştır.

²⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz.: Sevim İlgürel, TTK. Yay., Ankara 1998.

²⁸ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz.: Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

²⁹ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Haz.: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, C. 1, TTK. Yay., Ankara 2014.

³⁰ Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevâidü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis*, TTK. Yay., Ankara 1997.

³¹ Koçi Bey Risalesi, Sad.: Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

³² Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleri İle Osmanlı Tarihi*, Sad.: Neşet Çağatay, C. 1-2, TTK. Basımevi, Ankara 1992.

³³ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Haz.: Mücteba İlgürel, TTK. Yay., Ankara 1994.

³⁴ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. 4, Haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979.

³⁵ Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, Haz.: Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser.

³⁶ İbni Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Çev.: M.Nuri Gencosman, Uzluk Basımevi, Ankara 1941.

³⁷ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, TTK. Basımevi, Ankara 1987.

³⁸ Urfalı Mateos *Vekayi-nâmesi (952-1136)* ve Papaz Grigor'un *Zeyli (1136-1162)*, Çev.: Hrant D. Andreasyan, TTK. Basımevi, Ankara 2000.

³⁹ Süryanî Mihail, *Süryanî Patrik Mihail'in Vakainâmesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, Çev.: Hrant D. Andreasyan, DİA. Kütüphanesi, 1944.

⁴⁰ Süryanî Mar-Yeşua, *Vakaayi-nâme*, Çev.: Muallâ Yanmaz, Şehir Matbaası, İstanbul 1958.

1.2.3. Seyahatnâmeler

Araştırma dönemi olan 18. yüzyıla ilgili Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarından bahseden bir seyahatnâme tespit edilememiş olmakla birlikte 17. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni ve Kâhta şehirlerine uğramış olan Evliya Çelebi⁴¹, 19. yüzyıl başlarında Ainsworth⁴² ve Moltke'nin⁴³ eserlerinden araştırmayı destekleyecek birtakım bilgiler elde edilmiştir.

1.3. Adıyaman'ın Coğrafyası ve Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Adıyaman

Adıyaman, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Güneydoğu Toroslarının güneyinde ve Orta Fırat Bölümü'nün kuzeyinde yer almaktadır.⁴⁴ Kuzeyinde Malatya, güneyinde Şanlıurfa ve Gaziantep, batısında Kahramanmaraş bulunmaktadır. Merkez ilçenin; doğusunda Kâhta ve Sincik; batısında Besni, Tut ve Gölbaşı; kuzeyinde Çelikhân ve güneyinde Samsad ilçeleri yer almaktadır. Fırat Nehri'nin hemen kuzeyinde yer alan Adıyaman'ın yükseltisi 669 metredir.

Adıyaman'ın bulunduğu coğrafya, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusundaki göçler, askerî seferler ve ticarî faaliyetlerin güzergâhı olarak kullanılmış olup binlerce yıldır çeşitli toplulukların uğrak yeri veya yerleşim yeri olmuştur. Sadece Adıyaman değil bu coğrafyadaki Kahramanmaraş, Gaziantep, Malatya, Şanlıurfa gibi şehirler, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış tarihî şehirlerdir. Bu durumun oluşmasında; Fırat Nehri'nin bu bölgede bulunması, ikliminin elverişliliği, arazisinin verimliliği, Cezire bölgesinin kuzey sınırında olması gibi önemli etkenler etkili olmuştur.

Hısn-ı Mansur

Bulunduğu konum itibariyle stratejik bir öneme sahip olan Adıyaman, tarih boyunca çeşitli toplulukların ikâmet ettiği ve çeşitli devletlerin ele geçirme çabası içerisine girdikleri bir yer olmuştur. Adıyaman'ın çeşitli devletlerin hâkimiyeti altında yaşaması ise buranın farklı isimlerle anılmasına sebep olmuştur. Bizanslılar tarafından "Pordonium" olarak isimlendirilen Adıyaman, Süryaniler tarafından "Klevdiye" şeklinde isimlendirilmiştir.⁴⁵ Bir rivayete göre, 7. yüzyılda bu bölgeye gelen Emevî kumandanlarından Kays Kabilesi'ne mensup Mansûr bin Cavâne'ye izâfetle; başka bir rivayete göre ise Abbasi Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr'a izâfetle Müslümanlar tarafından Adıyaman'a Hısn-ı Mansur ismi verilmiştir.⁴⁶ Hısn-ı Mansûr ismi, Arapça'da kale anlamına gelen hısn kelimesi ile Mansûr kelimelerinin terkibi ile oluşmuştur ve Mansur'un Kalesi anlamına gelmektedir. Ermeniceye ve Süryaniceye bozulmuş bir şekilde "Hasan Mısır"⁴⁷, "Hüsn-i Mansur", "Hişn-i Mansur"⁴⁸ olarak geçmiştir. Osmanlı döneminde ise Müslüman Arapların kullandıkları isim olan "Hısn-ı Mansur"

⁴¹ Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Haz.: Seyit Ali Kahraman, C. 5/1, YKY., İstanbul 2010; Evliya Çelebi Mehmed ibn-i Derviş, Seyahatnâme, c. 3, Tab'-ı Ahmed Cevdet, İkdâm Matbaası, İstanbul 1314.

⁴² William Francis Ainsworth, F.G.S, F.R.G.S., Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, London 1842.

⁴³ Helmuth Von Moltke, Moltke'nin Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969; Murat Gökhan Dalyan, Moltke'nin Mektuplarında Adıyaman ve Havalisi, Türk Dünyası Tarih Dergisi, İstanbul 2003.

⁴⁴ Sabri Karadoğan, Adıyaman Havzasının Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi, Basılmamış Doktora Tezi, FÜ. SBE., Elazığ 2005, s. 1.

⁴⁵ Dalyan, age., s. 1.

⁴⁶ Yusuf Halaçoğlu, "Adıyaman", DİA., C. 1, Ankara 1988, s. 377.

⁴⁷ Urfalı Mateos, age., s. 116.

⁴⁸ Dalyan, age., s. 1.

ismi kullanılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarına kadar kullanılan bu isim, bir süre sonra değiştirilerek günümüzdeki Adıyaman ismi kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁹

Hısn-ı Mansur ve çevresindeki yerleşimlerin tarihi milattan önceki dönemlere kadar gitmektedir. Şehrin bulunduğu bölge, çeşitli tarihlerde Hitit, Hurri-Mitanni, Kummuh, Asur, Pers, Kommagene, Roma ve Bizans gibi devletlerin hâkimiyetine girmiş ve bu devletler arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur.⁵⁰ Burası, bir yerleşim bölgesi olmasının yanı sıra ticarî ve askerî faaliyetler için kullanılan güzergâhın üzerinde bulunması bakımından da önem taşımaktadır. Toroslar'dan Kommagene'ye uzanan iki yoldan biri buradan geçmekteydi⁵¹ ve bu yolu, Asurlu tüccarlar da kullanmaktaydı.⁵²

Bizans döneminde bir yerleşim yeri olarak kullanılmaya devam eden ve günümüzde Adıyaman şehrinin içinde kalmış olan Perre Antik Kenti, Kommagene Krallığı'nın dört önemli şehriden biri kabul edilmekteydi.⁵³ Milattan önceki yıllarda, Samsad merkezli Kommagene Krallığı hâkimiyetinde olan Perre şehri, Romalılarla Kommagene Krallığı arasındaki mücadeleler sonucunda Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmiştir. Roma İmparatorluğu'nun 4. yüzyılın sonunda, Doğu Roma (Bizans) ve Batı Roma olarak iki ayrılmasıyla bu bölge, Bizans hâkimiyetinde kalmış ve önce Bizans ile Sasani daha sonra da Bizans ile Müslüman Araplar arasında mücadele alanı olmuştur.⁵⁴

Müslümanlar bu bölgeye ilk olarak Hz. Ömer devrinde İyad/İyaz bin Ganem komutasındaki orduyla gelmişler ve bölgedeki birçok yerleşim yerinde Bizans ile Müslüman Araplar arasında önemli mücadeleler yaşanmış⁵⁵ ve Hısn-ı Mansur, Emevi komutanlarından Mansur bin Cavâne tarafından ele geçirilmiştir. Şehri ele geçiren Mansur bin Cavâne harap olmuş bu şehri yeniden imar ve ihya etmiştir.⁵⁶ Hısn-ı Mansur şehri, Emevilerle Bizans arasında şiddetli çatışmaların yaşandığı Tarsus, Adana, Behisni, Maraş ve Malatya'yı içine alan Sugûru's-Şâmiye ve Sugûru'l-Cezîre denilen hat içerisinde yer almaktadır.⁵⁷ Hısn-ı Mansur'un Müslümanların eline geçmesi ile birlikte

⁴⁹ "Adıyaman" kelimesinin kökeni ise tam olarak bilinmemekle birlikte "Yedi Yaman" isminden geldiğine yönelik Adıyaman ahalisinin bir inancı vardır. Ayrıca bu ismin Adıyaman Kalesi'ni fetheden Türk Komutanı Yaman Bey'den geldiği de söylenmektedir. Bk. Dalyan, age., s. 1; Bilge Umar, Adıyaman isminin Luwi dilinde Ana Tanrıça Halkının Ülkesi anlamına gelen Adaumana yani Ada-uma-(wa)na kelimelerinden geldiğini iddia etmektedir. Bk. Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993, s. 17; Osmanlı belgelerinde bu şehir, Hısn-ı Mansur olarak zikredilmekteyse de şehir ahalisi arasında Cumhuriyet dönemi öncesinde yani Osmanlı zamanında da Adıyaman isminin kullanıldığı söylenebilir. Nitekim 1837 yılında Adıyaman'ı ziyaret eden William Francis Ainsworth, bu şehir için kitabında Adıyaman ismini zikretmektedir. Bk. Ainsworth, age., s. 267.

⁵⁰ Halaçoğlu, agm., s. 377.

⁵¹ W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Çev.: Mihri Pektaş, MEB. Yay., İstanbul 1960, s. 56.

⁵² Bülent Kara, "İsimler ve Mekânlar: Adıyaman", Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine, Ed.: Hamdi Doğan, Kömen Yay., Konya 2012, s. 228.

⁵³ Çorbacı, agm., s. 37.

⁵⁴ Dalyan, age., s. 17-34.

⁵⁵ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, C. 1, Çev.: Talip Yaşar Alp, Hikmet-Dâva-Çağ Yay., İstanbul 1975, s. 252-253.

⁵⁶ Urfalı Mateos, age., s. 116; Taştemi, age., s. 46.

⁵⁷ Tülay Metin, Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya, Basılmamış Doktora Tezi, GÜ. SBE., Ankara 2010, s. 14; Alican, agm., s. 72; Merkez Maraş olmak üzere Maraş'ın batısında kalan kısma Sugûru's-Şâmiye (Suriye hududu), Maraş'ın doğusunda kalan ve Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'ı da içine alan kısma ise Sugûru'l-Cezîre denilmektedir. Bk. Şahin Uçar, Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi, İşaret Yay., İstanbul 1990, s. 60; "Sugûr" kelimesi Müslümanlar tarafından Anadolu'nun güneyindeki Arap-Bizans sınır bölgesini tanımlamak için kullanılmıştır. Bk. Casim Avcı, "Sugûr", DİA., C. 37, Ankara 2009, s. 473.

bu bölgede Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında uzun yıllar mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadeleler sonucunda Bizans, bölgede yeniden hâkimiyetini tesis etmiştir. Bir süre Bizans hâkimiyetinde kalan bu bölge, Bizans'ın Türkler tarafından Malazgirt Savaşı'nda mağlup edilmesi sonrası oluşan otorite boşluğundan faydalanan Ermenilerin hâkimiyeti altına girmiştir.⁵⁸

Selçukluların bölgeye ilk akınları Gümüş Tekin tarafından yapılmış ve Gümüş Tekin Hısn-ı Mansur'dan bir miktar esir elde ederek geri dönmüştür.⁵⁹ Hısn-ı Mansur, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Şerefüddeve'nin eline geçmiştir.⁶⁰ Kısa bir süre sonra hâkimiyetini kaybeden Şerefüddeve daha sonra hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir; ancak Suriye Selçuklu Devleti kurucusu Tutuş ile yaptığı savaşı kaybedince hâkimiyet yine el değiştirmiştir.⁶¹ Şerefüddeve'den Bizans'ın eline geçen Hısn-ı Mansur ve çevresinin Türklerin eline geçmesi ise Anadolu Selçuklu Hükümdarı Emir Buldacı'nın bölgeye gelerek Ermenilerle yaptığı mücadele sonucunda olmuştur.⁶² Ancak Haçlı seferleri sonucunda Haçlıların Urfa'yı ele geçirmeleri, Hısn-ı Mansur ve çevresini elinde bulduran Türkleri zor duruma sokmuştur. Türkler Haçlılara karşı başarılı mücadeleler verdilerse⁶³ de bir süre sonra Hısn-ı Mansur ve çevresi Urfa Haçlı Kontluğu'nun kontrolü altına girmiştir. Bölgede Haçlıların desteğini kazanan Ermeniler, Hısn-ı Mansur ve çevresini ele geçirmiştir. Ancak bu bölgeyi Hıristiyanlara bırakmak istemeyen Türklerle Ermeniler arasında birçok mücadele meydana gelmiş ve yapılan mücadeleler sonucunda bölge birçok defa el değiştirmiştir.⁶⁴

Bu bölgede hâkimiyet tesis etmek isteyenlerden biri de Nureddin Mahmud Zengi'dir. Nureddin Mahmud Zengi, önce Mardin Artuklularından Timurtaş ile birlikte Bizans'a karşı mücadele vermiş bölgede hâkimiyet sağlamış daha sonra da Selçuklularla mücadele ederek bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmiştir.⁶⁵ Bölge, Kara Arslan tarafından ele geçirilerek bir süre Artukluların elinde kaldıysa da Eyyubilerin bölgede etkin olmaya başlamasıyla birlikte Eyyubilerin eline geçmiştir.⁶⁶ Ancak bölgenin büyük bir kısmında Eyyubi hâkimiyeti mevcutsa da Hısn-ı Mansur ve Kâhta'da Artuklu hâkimiyeti devam etmiştir.⁶⁷ Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykûbat devrinde Mübarizüddin öncülüğündeki Selçuklu ordusunun Kâhta Kalesi'ni kuşatarak almasıyla birlikte, Selçuklu hâkimiyeti muhtemelen Hısn-ı Mansur'da da başlamıştır. Kâhta ve Hısn-ı Mansur'un, Selçukluların eline geçmesi sonrası Eyyubiler buraya çeşitli defalar saldırılarda bulunmuş ve Hısn-ı Mansur'u yakıp yıkmışlardır.⁶⁸ Hısn-ı Mansur ve çevresinde meydana gelen mücadelelerin yanı sıra Samsad'ın Kefersud köyünde ortaya çıkan Baba İshak⁶⁹ Ayaklanması da Hısn-ı Mansur'da büyük tahribata yol açmıştır.⁷⁰

⁵⁸ Metin, agt., s. 26; Bu otorite boşluğundan istifade eden Ermeniler, Malatya'dan Antakya'ya kadar uzanan bir Ermeni Devleti kurmuşlardır. Bu bölgede Ermeni Devleti'ni kuran kişi, Bizans ordusunda iken önemli vazifeler üstlenmiş, Van havzası Ermeni asilzadelerinden olan Flaretos (Philaretos) isimli bir kişidir. Bk. Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, İÜ. Yay., İstanbul 1944, s. 120.

⁵⁹ Urfalı Mateos, age., s. 134-135.

⁶⁰ Yinanç, age., s. 116.

⁶¹ Işın Demirkent, "Sümeysat", MEB. İA., C. 11, İstanbul 1979, s. 235.

⁶² Yinanç, age., s. 124.

⁶³ Urfalı Mateos, age., s. 194.

⁶⁴ Dalyan, age., s. 64-70.

⁶⁵ Mükrimin Halil (Yinanç), "Mar'aş Emirleri", Türk Tarih Encümeni Mecmu'ası, 1340, numro: 5, s. 298; Demirkent, agm., s. 235.

⁶⁶ Ramazan Şeşen, Salâhaddin Eyyübî ve Devleti, Çağ Yay., İstanbul 1987, s. 81.

⁶⁷ Süryanî Mihail, age., s. 159-160; Dalyan, age., s. 90.

⁶⁸ İbni Bibi, age., s. 110-175.

⁶⁹ İbni Bibi Baba İshak'ı şöyle tanımlamaktadır: "Samsad Kalesi'ne bağlı Kefersud köyünde Baba İshak adında bir adam henüz gençlik çağlarında kafasına şöret kazanmak ve mürid toplamak sevdasını

1243 yılında Moğollarla Selçuklular arasındaki Köseadağ Savaşı'nı Selçuklular kaybedince, Selçuklular bölgedeki nüfuzunu ve hâkimiyetini kaybetmiş ve Moğollar bu bölgede kontrolü sağlayarak yönünü Suriye'ye çevirmiştir. Moğolların Suriye'nin kuzey taraflarına doğru ilerlemeleri üzerine Moğollara savaş açan Memlûkler, Aynalud Savaşı'nda Moğolları yenilgiye uğratarak bölgede kontrolü sağlamışlardır. Memlûklerin kontrolü sağlamalarıyla birlikte bu bölgede 14. yüzyılın ilk yarısında Memlûklere tâbi Dulkadirli Beyliği kurulmuştur. Bu beylik Halil Bey zamanında Memlûklere tâbiyyet şartıyla Malatya, Hısn-ı Mansur, Behisni çevresinde hâkimiyet sağlamıştır. Ancak bir süre sonra Dulkadirli Beyliği'nin beylerinin belirlenmesi konusu, Memlûklerle Osmanlıların arasını açmış ve böylece bölgede yeni bir mücadele başlamıştır.⁷¹ Osmanlı-Memlûk rekabetinde Dulkadirli beyi Alaüddeve'nin Memlûklerin tarafını tutması ve Osmanlı'nın İran Seferine yardıma gelmediği gibi sefere iştirak edecek aşiretlere saldırması Yavuz Sultan Selim'in tepkisine neden olduğu için Yavuz, İran Seferi dönüşünde Hadım Sinan Paşa'yı bölgenin alınması için görevlendirmiş ve Sinan Paşa, Dulkadirli Beyliği topraklarını ele geçirerek bu bölgeyi Şahsuvaroğlu Ali Bey'in yönetimine vermiştir.⁷² Böylece Hısn-ı Mansur ve çevresi Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Hısn-ı Mansur, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra, 1519 ve 1524 yıllarında Behisni'ye bağlı bir nâhiye, 1540 ve 1563 yıllarında ise Dulkadiriyye eyaletine bağlı bir kaza olarak zikredilmektedir.⁷³

Behisni

18. yüzyıldaki Behisni şehri, günümüzdeki Besni şehri olmayıp bu şehir, 20. yüzyılın ortalarında yer değiştirmiş ve günümüzdeki yerine taşınmıştır. Besni Kalesi'nin etrafında kurulmuş olan şehir, günümüzde, "Eski Besni" veya "Aşşaşaar" (Aşağı şehir) olarak bilinmektedir ve şehrin yaklaşık 5 km. güneyinde yer almaktadır.⁷⁴ Behisni şehri ve çevresindeki yerleşimlerin antik çağlardaki isimleri henüz somut bir şekilde tespit edilememişse de şehre, "Parala" veya "Ostacuscum" isimlerinin verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁵ Daha sonraki dönemlerde kullanılan Bahasna isminin sonundaki -sna ekinin, Hitit belgelerinde anılan Luwi kökenli pek çok tarihsel coğrafya adında geçmesinden hareketle bu ismin Luwi kökenli olduğu düşünülmeyle⁷⁶ birlikte bu ismin Arapçadaki "eşsiz" ya da "cennete benzeyen" anlamlarına gelen hesna kelinmesinden türediği genel kabul görmektedir.⁷⁷ Şehrin ismi, Kommagene Krallığı döneminde Bahsna, Süryani dilinde ise Bethesna olarak geçmektedir.⁷⁸ Behisni'nin sahip olduğu

yerleştirmiş, hokkabazlık, sihirbazlık sanatlarında ilerlemişti. Daima birtakım cahil köylüleri başına toplayarak dervişlik ve dindarlık yolu ile yaldızladığı saçmaları onlara dinletir, sözlerini kabul ettirmeğe çalışırdı. Her zaman gözü yaşlı, gönlü tasalı, vücudu zayıf idi." Bk. İbni Bibi, age., s. 206-207; Baba İshak, Baba İlyas Horâsânî'nin önde gelen halifelerinden olup, Babaîlik ayaklanmasının propaganda ve teşkilatlanma safhasının başlatılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İshak", DİA., Ankara 1991, s. 368-369.

⁷⁰ Abu'l-Farac, age., s. 540.

⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK. Yay., VIII Seri - No:2, Ankara 1937, s. 42-44.

⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 2, TTK. Yay., s. 272-273.

⁷³ Mehmet Taştémir, XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta), Ankara 1999, s. 14-20.

⁷⁴ Mustafa Sucu, Adıyaman İl ve İlçeleri, Gaziantep, (tarihsiz), s. 58.

⁷⁵ Turgut H. Zeyrek, "Arkeolojik Buluntular Işığında Besni ve Yakın Çevresinin Tarihçesi", Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu, Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul 2008, s. 81.

⁷⁶ Umar, age., s. 147.

⁷⁷ Taştémir, agm., s. 540-541.

⁷⁸ Mehmet Taştémir, "Besni", DİA, C. 5, Ankara 1992, s. 542.

isimleri; Bahsna, Bahasna, Bet Hesna, Behesna, Behesdin, Behiştî, Behesne, Behisni, Bisni ve Besni şeklinde sıralamak mümkündür.⁷⁹

Behisni'nin bulunduğu konum, askerî öneminin yanı sıra ulaşım açısından da öneme sahiptir. Eskiçağda, Damascus (Şam) ile Melitene (Malatya)'yi birbirine bağlayan daimi bir yol, Behisni yakınlarında Kaesoun (Keysun)'dan geçmektedir. Yine Germaniceia'dan (Maraş) Samosata'ya giden bir yol Nisus'tan (Keysun) geçmektedir.⁸⁰ Bağdat-Halep güzergâhını takip eden tarihi İpek Yolu da Behisni'den geçmektedir.⁸¹ Behisni'de bulunan köprüler de buranın stratejik önemini arttırmaktadır. Roma İmparatorluğu döneminde yapılan Göksu Köprüsü (Kızılın köyü) önemli köprülerden birisidir.⁸²

Sugûrû'l-cezîre denilen bölgede yer alan⁸³ Behisni, stratejik konuma ve müstahkem bir kaleye sahip olması nedeniyle, Müslüman Araplarla Bizans arasında meydana gelen mücadelelerde her iki tarafın da sahip olmak istediği bir kale olmuştur. Bu bölgeye ilk Müslüman akınları Hz. Ömer zamanında başlamış, Emeviler döneminde de artarak devam etmiştir. Bölgeye yoğun saldırılarda bulunan Emeviler, Behisni'yi ve bölgedeki başka birçok şehri ele geçirmiştir.⁸⁴ Bizans ile Müslüman Araplar arasında sürekli mücadeleye sebep olan bu bölge, 949 yılında Bizans'ın eline geçtiyse de Malazgirt Savaşı ile Bizans, bölgede gücünü kaybedince otorite boşluğundan yararlanan Ermeni Philaretos, bölgedeki birçok kale gibi Behisni Kalesi'ni de ele geçirmiş ve Malatya'dan Antakya'ya kadar bir Ermeni Devleti kurmuştur. Ancak 1071 Malazgirt Savaşı sonrası bölgeye akınlar düzenleyen Selçuklu Türkleri, 1085 yılı başlarında Süleyman Şah'ın komutanlarından olan Emir Buldacı komutasında, Elbistan, Göksun, Maraş ve daha sonra da Behisni ve Keysun'u ele geçirmiştir.⁸⁵ Türklerin Anadolu'yu hızlı bir şekilde ele geçirmeye başlamaları Haçlı seferlerinin nedenlerinden birini oluşturmuştur. 11. yüzyılın sonlarında başlayan Birinci Haçlı Seferi sonucunda Haçlılar bölgede etkin olmaya başlayınca, arkasında güç bulan Ermeni Kogh Vasil (Hırsız Vasil), Keysun ve Behisni ile birlikte birkaç kaleyi daha ele geçirmiştir. Vasil, Hısn-ı Mansur ve Behisni çevresinde Türklerle yaptığı mücadelede Keysun'u kendisine üs edinmiştir.⁸⁶ Behisni'yi ise Kourtig isimli bir kişi üs edinmiştir.⁸⁷ Ancak kısa bir süre sonra Urfa Haçlı Kontluğu'nun lideri Baudouin tarafından Raban, Keysun, Gerger, Birecik gibi yerler ele geçirilmiş ve bölge Haçlıların egemenliği altına girmiştir.⁸⁸

Urfa Haçlı Kontu Baudouin'in Kudüs Krallığı'nın başına geçmesinden sonra Urfa Haçlı Kontluğu'nun başına Joscelin de Courtenay geçmiştir.⁸⁹ Fakat Joscelin'in 1150 yılında Türkler tarafından esir edilmesi üzerine, bu bölge Selçuklu hükümdarı Sultan Mesud ile Nureddin Mahmud Zengi'nin arasında taksim edilmiştir. Yapılan taksimatta bu bölgenin hâkimiyeti Selçuklu Sultanı Mesud'un elinde kalmışsa da Sultan Mesud'un ölümü sonrasında buralar Nureddin Mahmud Zengi'nin hâkimiyetine

⁷⁹ Mustafa Alican, "Ortaçağda Behesni (Besni)", MKÜ. SBE. Dergisi, C. 11, Sayı 27, 2014, s. 78.

⁸⁰ Ramsay, age., s. 280-310.

⁸¹ Taştemir, agm., s. 541.

⁸² Sucu, age., s. 62.

⁸³ Mükrimin Halil Yinanç Behisni'nin Sugûrû's-Şâmiye'de yer aldığını yazmaktadır. Bk. Mükrimin Halil Yinanç, "Besni-Behesni", MEB.İA., C. 2, İstanbul 1979, s. 570.

⁸⁴ Taştemir, agm., s. 541.

⁸⁵ Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, age., s. 124.

⁸⁶ Urfalı Mateos, age., s. 233. Süryanî Mihail'e göre Vasil, 1082 yılından 1112 yılına kadar Keysun'da hâkimiyet icra etmiştir. Bk. Süryanî, Mihail, age., s. 59.

⁸⁷ Süryanî Mihail, age., s. 60.

⁸⁸ Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, Dünya Yay., İstanbul 1997, s. 76.

⁸⁹ Urfalı Mateos, age., s. 261; Demirkent, Haçlı Seferleri, s. 76.

geçmiştir. Bir süre iki devlet arasında el değiştiren bölge, daha sonra Eyyubilere tâbi olmuştur.⁹⁰ Eyyubilere tâbi olan Behisni Beyi Altun-buğa, Eyyubi emirleri arasında çıkan ihtilaftan dolayı Selçuklu Hükümdarı İzzeddin Keykâvus'a bağlılığını ilan etmiştir.⁹¹

1243 Köseadağ Savaşı sonrası Anadolu'yu istila eden Moğollar, ele geçirdikleri Behisni Kalesi'nin idaresini Ermenilere bırakmıştır; ancak kaledeki Müslüman ahalinin, Ermeni kralının himayesinde yaşamak istemediklerini bildirmeleri üzerine Moğollar şehri Müslüman bir idareciye teslim etmiştir.⁹² Behisni, bölgede yaşanan Moğol-Memlûk mücadelesi sonrasında 1293 yılında Memlûk hâkimiyeti altına girmiş ve Memlûklerin Haleb Niyâbeti'ne bağlı bir nâiblik olmuştur.⁹³ Memlûkler, Ermenilere karşı bir güç oluşturması ve bölgenin muhafazası amacıyla bu bölgeye Avşar, Beydilli, Bayat gibi çeşitli aşiretlerin yerleşmesini teşvik etmiştir.⁹⁴ Bunun sonucunda 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu bölge, Dulkadirli Beyliği'ne mensup çeşitli aşiretlerin yayılma alanı olmuştur. Bölgedeki güçlü Türkmen beylerinden olan Karaca Bey, Memlûklerden aldığı menşur ile bölgenin emîri olmuş ve böylece bölgede Dulkadirli Beyliği tesis edilmiştir.⁹⁵ 1341 yılında Memlûk Hükümdarı Nâsır'ın vefatı sonrası meydana gelen iktidar mücadelesini fırsat bilen Karaca Bey bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece Behisni, Dulkadirli Beyliği'ne tâbi bir şehir olmuştur.

Behisni şehri, 1388 yılında Yıldırım Bayezid zamanında, Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş⁹⁶; ancak 1398 yılında Kadı Burhaneddin'in bölgeye gelmesiyle şehir el değiştirmiştir. 15. yüzyılın başlarında ise Anadolu'ya gelen Timur, birçok şehri ele geçirdiği gibi, yoğun kuşatma sonucunda Behisni'yi de ele geçirmiş; fakat bu hâkimiyet uzun süreli olmamıştır. Behisni şehri, Timur'dan sonra Dulkadirli Beyliği'nin hâkimiyetinde kalsa da hukukî olarak Memlûklere bağlı bir şehir konumunda olmuştur.⁹⁷ Bir süre Dulkadirli Beyliği hâkimiyetinde kalan Behisni şehri, tıpkı Hısn-ı Mansur şehrinde olduğu gibi Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Behisni şehri, 1519 yılında "Vilâyet-i Behisni" olarak zikredilmekteyken

⁹⁰ Yinanç, Besni-Behisni, agm., s. 570; Behisni ve Keysun Kaleleri Müslümanlar arasında el değiştiren bazen de Ermenilerin saldırılarına uğruyordu. Ermeni Prensi Stefan, Keysun'u ele geçirmek için buraya saldırdığında Keysun'u yakıp yıkmıştır. Bunun üzerine Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan bölgeye gelerek burayı ele geçirmiş, Ermeni halkına da gayet iyi davranmıştır. Hatta Ermeni Prensi Stefan, kendi milletinden olanları kılıçtan geçirirken Müslüman bir Sultan'ın Ermenilere bu şekilde davranması Ermeniler tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Sultan Kılıçarslan'ın Ermenilere karşı olumlu bir diğer tutumu Behisni'ye atadığı yöneticinin ahaliye yaptığı zulmü engellemesi olmuştur. Yerel yöneticinin ahaliden zorla aldığı fazla vergiler sebebiyle ahali Stefan'ı şehre çağırmıştır. Ahalinin bu olumsuz davranışına rağmen Kılıçarslan bölgeye gelerek ahaliye iyi davranmış ve ahali-devlet ilişkisini yeniden tesis etmiştir. Bk. Urfalı Mateos, age., s. 315-318.

⁹¹ Turan, age., s. 313; Selçuklu Sultanı, Altun-buğa'dan Behisni Kalesi'nin kendisine teslimini istemişse de Altun-buğa'nın eşi buna razı olmamıştır. Bunun üzerine Sultan Altun-buğa'yı öldürmüşse de Behisni Kalesi'ni alamamıştır. Bk. Yinanç, agm., s. 571.

⁹² Taştémir, agm., s. 541; Turan, age., s. 476.

⁹³ Alican, agm., s. 77-78; Yinanç, "Besni-Behisni", s. 571; Haleb Niyâbeti'ne bağlı nâiblikler iki kısma ayrılmıştı. Bunların bir kısmı Şam sınırında olan nâibliklerdi ve bunların sayısı 11'di. Bunlar; Kal'at er-Rûm, Kâhta, Gerger, Behesna, Ayıntâb, er-Revândan, ed-Derbsâk, Bagrâs, el-Kusayr, eş-Şugur, Bekâs ve Şeyzer'dir. Bk. Altan Çetin, Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı, TTK. Basımevi, Ankara 2009, s. 21.

⁹⁴ Yinanç, Dulkadir Beyliği, s. 8.

⁹⁵ Dulkadir Beyliği tesis edilmesine rağmen Behisni'nin Memlûklere bağlı bir valilik olduğu görülmektedir. Dulkadirilerin, 1336 yılında Darend'e'yi Eretna Devleti'nden almasında Behisni Valisi İzzeddin Özdemir'in rolü olmuştur. Bk. Yinanç, Dulkadir Beyliği, s. 11.

⁹⁶ Behisni'nin Osmanlı'nın eline geçmesini Aşıkpaşazâde 1395-1396 olarak zikretmektedir. Bk. Âşıkpaşaoğlu Tarihi, age., s. 74; Neşri Tarihi'nde ise Hicri 800 yılı yazmaktadır. Bk. Mehmed Neşri, age, s. 335.

⁹⁷ Alican, agm., s. 78.

1524 yılında Gerger ve Kâhta sancağına bağlı bir kaza, 1547 ve 1560 yıllarında ise Malatya sancağına bağlı bir kaza görünümündedir.⁹⁸

Gerger

Gerger, kuzeyden Malatya'nın Pötürge kazası, doğudan Fırat Nehri ve güneyden Kâhta kazası ile çevrilidir. Tarihi Gerger şehri, günümüzdeki Gerger şehri olmayıp şimdiki Gerger'in 10 km. kadar güneyinde yer almaktadır ve ahali tarafından "Nefs-i Gerger" olarak isimlendirilmektedir. Luwi dilinde "karka" ve Luwi'lerin hâkimiyet kurdukları bazı yerlerde bu isimden türeme Karkara yani Karka(u)ra isimli yerleşimlerin mevcut olmasından hareketle Gerger tarihinin milattan önceki yıllara dayandığı düşünülmektedir.⁹⁹ Gerger isimli yerleşim yerlerine Azerbaycan ve Orta Asya Türk Tarihinde de rastlanması, Gerger isminin Türkçe kökenli olma ihtimalini akla getirmektedir.¹⁰⁰ Abu'l-Farac'ta¹⁰¹, Urfalı Mateos'ta¹⁰² ve Süryani Mihail'de¹⁰³ Gargar olarak zikredilen bu yerleşim yeri Batılı bazı kaynaklarda¹⁰⁴ Gergen olarak zikredilmektedir. Yabancı bazı araştırmacılar da Abu'l-Farac ve Mateos'un eserlerinden hareketle çalışmalarında Gargar ismini kullanmışlardır.¹⁰⁵ Şehrin Osmanlı egemenliğine girmesinden itibaren ise Gerger ismi kullanılmakta olup günümüzde de bu ismin kullanımı devam etmektedir.

Gerger (Gargar) ve çevresine yapılan ilk Selçuklu akınları sırasında Gerger, Bizans hâkimiyeti altında bir Ermeni prensliğidir ve bu prensliğin başında Kostantin isimli bir kişi bulunmaktadır. Gerger Ermeni Prensi Kostantin, bölgenin Türklere karşı savunulmasında Urfa Haçlı Kontluğu ile birlikte hareket etmiştir.¹⁰⁶ Yapılan mücadeleler sonucunda, 1084 yılında, Şerefüddeve Samsad ve Hısn-ı Mansur ile birlikte Gerger'i de ele geçirmiştir.¹⁰⁷ Ancak bir süre sonra Gerger tekrar Ermenilerin eline geçmiştir. 11. yüzyılın sonunda hala Gerger'in başında bulunduğu anlaşılan Ermeni Prens Kostantin, Urfa Haçlı Kontluğu'nun lideri Baudouin'den aldığı destekle, o esnada Samsad taraflarına gelmiş olan Balduk'la savaşmış; ancak başarılı olamamıştır. Urfa'daki hâkimiyetini güçlendiren Baudouin bir süre sonra Gerger Kalesi dahil bu bölgede bulunan birçok şehri/kaleyi ele geçirmiştir.¹⁰⁸ Gerger Prensi Kostantin bu mücadelede esir edilerek Samsad Kalesi'ne hapsedilmiş ve Kostantin, hapisteyken meydana gelen büyük depremde hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁹ Kostantin'in ölümünden bir

⁹⁸ Taştemir, age., s. 13-19.

⁹⁹ Umar, age., s. 390-392.

¹⁰⁰ Sakaların içinde olup Azerbaycan'a gelen Türk soyundan olan Qarqarlarla ilgili Asur belgelerinde Harhar Ülkesi şeklinde isimlendirmeler mevcuttur. Yine, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde sonraki dönemlerde ve günümüzde Qarqar, Gerger, Xarxar, Qarqardağ gibi isimler mevcuttur. Bk. Mehebet Paşayeva, "Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış", s. 2510-2511. (<http://www.ayk.gov.tr>)

¹⁰¹ Abu'l-Farac, age., s. 370.

¹⁰² Urfalı Mateos, age., s. 194.

¹⁰³ Süryani Mihail, age., s. 59.

¹⁰⁴ Ainsworth, age., s. 194.

¹⁰⁵ Taef Kama El-Azhari, "The Policy of Balak the Artukids Against Muslims and Crusaders. A Turkmen Identity Dilemma in the Middle East 1090-1124" *IJHSS*, Vol.4, 2014, s. 289; Angus Stewart, "The Assassination of King Het'um II: The Conversion of The Ilkhans and the Armenians, The Royal Asiatic Society, Series 3, 2005, s. 47.

¹⁰⁶ Der Nersessian Sirarpie, "The Kingdom of Cilician Armenia", vol.II, edt. Kenneth M. Setton, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1962, s. 632.

¹⁰⁷ Yinanç, age., s. 116.

¹⁰⁸ Urfalı Mateos, age., s. 194-195; Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. 1, Çev.:Fikret Işıltan, TTK. Basımevi, Ankara 1989, s. 158.

¹⁰⁹ Urfalı Mateos, age., s. 260; Süryani Mihail, s. 61.

süre sonra, 1122 yılında, Gerger'i Kostantin'in oğlu Mikail'in yönettiği anlaşılmaktadır. Bu sıralarda Malatya'yı idaresi altına alan Belek, Gerger Ermenilerini vergiye bağlamıştır. Hem Mikail'in hem de Gerger Ermenilerinin, Belek'e itaat sözü vermelerine rağmen sözlerinde durmamaları ve eşkıyalık hareketlerinde bulunmaları sebebiyle Belek, Gerger'i ele geçirmiş; ancak Gerger Ermenilerine merhamet ederek¹¹⁰ onlara eşyalarını ve hayvanlarını iade etmiştir. Daha sonra onları kendi bölgesine götürerek bazı köylere yerleştirmiş ve onlardan Gerger'e geri dönmeleri sözünü almıştır. Ancak Gerger Ermenileri, sözlerinde durmayıp Gerger'e geri dönünce Belek bir yıl sonra tekrar Gerger'e gelmiş; fakat bu sefer merhametli davranmamıştır. Gerger'i muhafaza edemeyeceğini anlayan Mikail de kaleyi Baudouin'e vermiş ve karşılığında Baudouin'den başka bir yer almıştır. Gerger'e yerleşen Haçlılar burada uzun süre kalamamışlar ve kısa bir süre sonra Gerger, Türklerin eline geçmiştir.¹¹¹ Ancak bir yıl sonra Artuklu Beyi Belek'in vefatını fırsat bilen Mikail, Gerger'i tekrar ele geçirmiştir. Mikail, bir süre sonra burayı Haçlılara satmış ve karşılığında Haçlılardan Sopros'u (muhtemelen Sofraz) almıştır. Gerger, yeni sahibi olan Vasil'in elinden de Joscelin'e geçmiştir.¹¹²

Bölgede hâkimiyet tesis etmek isteyen Selçuklu ve Artuklu Türkleri bölgeye yaptıkları seferler sonucunda isteklerinde muvaffak olmuşlardır. 12. yüzyılın ortalarında Maraş ve havalisinde kontrolü sağlayan Selçuklu hükümdarı Sultan Mesud, Gerger taraflarına da gelmiş ve Gerger Kalesi'ni kuşatmışsa da bölgenin yeni hâkimi Basil'in yardımı gelmesi sebebiyle bunda muvaffak olamamıştır. Ancak yine de Sultan, Basil ile yaptığı antlaşmada Müslüman esirlerin bırakılmasını sağlamış ve aralarında yapılan antlaşmada Joscelin'in kendisine bazı hediyeler takdim etmesi kararlaştırılmıştır.¹¹³ Aynı yıllarda Artuklu Emîri Kara Arslan da Fırat Nehri boyunca genişleme politikası izlemekteydi. 1150 yılında Gerger'e gelen Kara Arslan, Gerger ve çevresini ele geçirmiş ve Basil'i esir etmiştir.¹¹⁴ Gerger ahalisini de Haçlılarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle başka bölgelere iskân etmiştir.¹¹⁵ Kara Arslan, 1167 yılında hayatını kaybedince yerine geçen oğlu Nûreddin Muhammed, Suriye'de kuvvet kazanmaya başlamış olan Selâhaddin Eyyûbî'nin himayesine girmiştir.¹¹⁶ Ancak Selâhaddin Eyyûbî'nin vefatı, Eyyubilerin Güneydoğu Anadolu'da güç kaybetmesine neden olmuş ve Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubâd döneminde Hısn-ı Mansur, Kâhta ve çevresini ele geçiren Mübarüziddin Çavlı, Gerger'i de ele geçirmiştir.¹¹⁷ Böylece bölgede Selçuklu

¹¹⁰ Anonim Süryani Vekayinâmesi'nde; "Belek, Gerger bölgesini, zavallı fakir halkı soyan eşkıyalardan ve hırsızlardan kurtardıktan sonra bölgede barış hakim oldu. Belek'in bir fakirden bir parça et alan bir Türk'ü kazağa oturtacağını ve Hıristiyanların sözle dahi olsa herhangi bir zarara izin vermeyeceğini beyan etti." ifadesi yer almaktadır. Bk. Mehmet Ersan, Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da Ermeniler, Basılmamış Doktora Tezi, EÜ.SBE., İzmir 1995, s. 139.

¹¹¹ Süryani Mihail, s. 68-73; Abu'l-Farac, age., s. 356-358.

¹¹² Abu'l-Farac, age., s. 370; Urfalı Mateos, age., s. 279; Ersan, agt., s. 139-140.

¹¹³ Mükrimin Halil (Yinanç), Mar'aş Emîrleri, Türk Tarih Encümeni Mecmû'ası, numro 82, Eylül 1340, s. 298; Bu sıralarda Siverek'te Bogusag ailesinden Emîr İsa, Gerger'de Frankların zayıfladığını görerek Türkmen ve Kürtlerden müteşekkil askerleriyle Gerger'e saldırmış ahaliye zarar vermiş, kiliseyi ve manastırı yağmamıştır. Bk. Abu'l-Farac, age., s. 374; Turan, age., s. 175; Ersan, agt., s. 140.

¹¹⁴ Yinanç, Mar'aş Emîrleri, s. 298; Urfalı Mateos, age., s. 279; Abu'l-Farac ise bu olayda Kara Arslan'ın Gerger ahalisini kendi köylerine götürmek istediğini; ancak Gerger'deki manastırda bulunan rahiplerin buna karşı çıkması üzerine bağ ve bahçeleri yaktığına; ama daha sonra Kara Arslan'ın ahaliye merhamet göstererek götürmediğini ve ahalinin eşyalarını geri verdiğini belirtir. Bk. Abu'l-Farac, age., s. 387.

¹¹⁵ Turan, age., s. 188.

¹¹⁶ Coşkun Alptekin, "Artuklular", DİA., C. 3, Ankara 1991, s. 415.

¹¹⁷ Dalıyan, age., s. 96; Turan, age., s. 348; Faruk Sümer, "Kekubad-I", DİA., C. 25, Ankara 2002, s. 358; Nazif el-Hamevî Alâeddin Keykubad'ın Ahlat'ı fethini anlatırken; Alâeddin Keykubad'ın Amid'e ait Gerger'i başka birkaç yeri ele geçirerek güçlendiğinden bahseder. İbn-i Nazif'e göre ise bu durum

hâkimiyeti başlamıştır. Bölgenin Selçuklu hâkimiyetine girmesinden kısa bir süre sonra Samsad'ta ortaya çıkan Baba İshak İsyanı'nın etkileri Gerger'de de görülmüştür.¹¹⁸

1243 Köseadağ Savaşı'nda Selçukluları mağlup eden ve Anadolu'yu kontrol altına alan Moğollar, Gerger Kalesi'nin yönetimini daha önce Gerger hâkimiyetini elinde bulundurmuş olan Dgha (Grigoris)'ya vermiştir.¹¹⁹ Ancak Moğolların Suriye'ye yönelmeleri sonrasında Memlûklerle yaptıkları Ayncâlad Savaşı'nı kaybetmeleri üzerine Memlûkler, hem Suriye'nin kuzeyini hem de Gerger ve çevresindeki bazı kaleleri ele geçirmiş ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde hâkimiyet tesis etmiştir.¹²⁰ Memlûkler, bölgede hâkimiyeti sağladıktan sonra idarî yapılanmaya gitmiş ve Gerger'i de içine alan Halep Niyabeti'ni oluşturmuştur.¹²¹ Bir süre Memlûk idaresinde kalan Gerger'in 1464 yılında Uzun Hasan'ın eline geçtiği anlaşılmaktadır. Gerger ahâlisinin isteği ile kaleyi teslim alan Uzun Hasan, Osmanlı-Memlûk rekabeti esnasında Memlûk sultanına Gerger Kalesi'ni Harput Kalesi ile değiştirme teklifinde bulunmuştur. Fakat Memlûk Sultanı bu kalenin Dulkadirli'lere ait olduğunu belirterek teklifi reddetmiştir. Bu sırada Dulkadirli Beyliği'nin başında bulunan Şehsuvar Bey'in Osmanlı'nın yanında yer alarak Gerger, Birecik ve Rumkale gibi yerleri ele geçirmesi, Memlûk Sultanı'nın tepkisini arttırmıştır. Bölgedeki bu anlaşmazlıklar, Doğu Anadolu'da hâkimiyet süren Akkoyunluların Anadolu'nun batısına doğru sınırlarını genişletme isteğini arttırmıştır. Dulkadirli Beyi Şehsuvar Bey'in mağlup olarak Memlûklere esir düşmesini fırsat bilen Akkoyunlular, Gerger Kalesi'ni ele geçirmiştir.¹²²

Gerger Kalesi, Osmanlı Devleti'nin Yavuz Sultan Selim döneminde burayı ele geçirmesine kadar sık sık el değiştirmiş ve bölgede siyasi istikrarsızlık hüküm sürmüştür. Aslında bölge ilk olarak Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı himayesine girmişse de Timur'un Anadolu'ya gelmesi ve Ankara Savaşı'nda Osmanlı'nın Timur'a mağlup olması sonrasında şehir, bir süreliğine Timur'un eline geçmiştir. Timur'un bölgeye gelmesi ve şehirleri tahrip etmesi, Gerger ve Kâhta ahâlisinin şehirlerini terk etmesine neden olmuştur.¹²³ Timur'dan sonra bölgede, Osmanlı hâkimiyetine kadar, Dulkadirli idaresi ve Memlûk nüfûzu altında bir yönetim hüküm sürmüştür. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini başlatması ile bu bölgedeki birçok kale gibi Gerger Kalesi de Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir.¹²⁴ Gerger, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra, 1519 yılında Behisni'ye bağlı bir kaza iken 1524 ve 1530 yılında Gerger-Kâhta livası şeklinde bir sancak olmuştur. 1547 yılında ise Malatya'ya bağlanmıştır.¹²⁵

Kâhta

Kâhta kazası, güneyden Fırat Nehri, batıdan Adıyaman, kuzeyden Sincik ve doğudan Gerger ile çevrilidir. Kâhta şehri, şu anda bulunduğu yere Cumhuriyet'in ilk yıllarında taşınmış olup, daha önce, Eski Kâhta (Kocahisar köyünde) denilen yerde

Selçuklu-Eyyubi münasebetlerinin bozulmasına neden olmuştur. Bk.Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyûbî Münasebetleri" Türkler Ansiklopedisi, C. 5, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 88.

¹¹⁸ Abu'l-Farac, age., s. 540.

¹¹⁹ Dalyan, age., s. 103.

¹²⁰ Turan, age., s. 640.

¹²¹ Çetin, age., s. 21; Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı", Türkler Aniklopedisi, C. 5, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 317.

¹²² Refet Yinanç, age., s. 64-78.

¹²³ T.A. Sinclair, Eastern Turkey, An Architectural and Archaeological Survey, Vol.4, London 1990, s. 219.

¹²⁴ Göknur Gögebakan, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi", Türkler Aniklopedisi, Yeni Türkiye Yay., C. 9, Ankara 2002, s. 459-469.

¹²⁵ Taştemir, age., s. 14-20.

bulunmaktaydı.¹²⁶ MÖ. 3. yüzyılın ortalarında Kommagene Kralı olan Arsemis tarafından, bu şehre, Arsemia ismi verilmiştir. Bu ismin yanı sıra "Nymphaeum Kenti" şeklinde bir isimlendirme de mevcuttur. Kâhta yakınında bulunan Kâhta Çayı'nın eski isminin "Nymphaios" olduğu dikkate alınırsa şehrin isminin bu çaydan geldiği söylenebilir.¹²⁷ Kâhta şehri, Ortaçağ tarihçilerinden Urfalı Mateos'ta Hartan¹²⁸, Süryani Mihael'in eserinin Ermenice çevirisinde Gakhta, aynı eserin Süryanice aslında Gaktay, Bar Hebraeus'un Süryanice eserinde Gakhti, Abu'l-Farac'da Gâhtay,¹²⁹ Süryânî Mihail'de Gakhtai¹³⁰ ve Arap tarihçilerin eserlerinde genellikle Kâhta olarak zikredilmektedir. Osmanlı resmî belgelerinde Kâhta olarak zikredilen bu şehre ahali arasında Kôlık/Kôlik ismi de verilmektedir.

Kâhta'nın bulunduğu çevrede MÖ. 7. yüzyılda Asur, 6. yüzyılda Pers, 4. yüzyılda Makedon ve Selevkos devletleri daha sonra da Kommagene Krallığı hüküm sürmüştür.¹³¹ Kommagene Krallığı'nın Romalılar tarafından sona erdirilmesiyle bu bölge, Roma İmparatorluğu'nun Samsad merkezli bir eyaleti konumuna gelmiştir. Roma hâkimiyeti altında, 4. ve 5. yüzyıllarda Kâhta şehri, kısıtlı bir yerleşim yeri olmasına rağmen 9. yüzyılda genişletilmiştir. Daha sonra ise, muhtemelen 13. yüzyılın başlarında, Eski Kâhta denilen yerleşim yerine yerleşilmeye başlanmış ve böylece Osmanlı dönemindeki Kâhta şehrinin temelleri atılmıştır.¹³²

Kâhta'da Bizans dönemine ait kalıntıların bulunması, İlkçağ sonu Ortaçağ başlarında, buranın mühim bir hudut beldesi olduğunu göstermektedir.¹³³ İslâm ordularının bu bölgeye gelmesiyle birlikte bölgede şiddetli çarpışmalar yaşanmış ve Kâhta Kalesi bu mücadelelerde mühim rol üstlenmiştir. Bölgenin Emevi hâkimiyeti altına girmesiyle birlikte Kâhta Kalesi de Hısn-ı Mansur, Gerger ve Behisni gibi Sugûru's-Şâmiye denilen bölgede yer almaya başlamıştır.¹³⁴ 700'lü yıllarda Emeviler ile Bizans arasında yapılan mücadelede Kâhta, bir ara Bizans'ın eline geçtiyse de kısa süre sonra geri alınmıştır.¹³⁵

Kâhta ve çevresi, 11. yüzyıla kadar, Abbasiler ve Bizans arasında birçok mücadeleye sebep olmuşsa da her iki devlet de burada tam ve kesin hâkimiyet kuramamıştır. Türklerin Anadolu'ya yaptıkları ilk akınlar esnasında bu bölgede Bizans'ın hâkim olduğu görülmektedir. Ancak Bizans, 1071 Malazgirt Savaşı'nda Türklerle mağlup olmakla bölgedeki nüfuzunu kaybetmiş ve meydana gelen otorite boşluğundan istifade eden Ermeniler, bölgedeki Malatya, Hısn-ı Mansur, Gerger ve Kâhta gibi kaleleri ele geçirerek prenslikler kurmuşlardır.¹³⁶ Kâhta ve Gerger kaleleri 12. yüzyılın hemen başlarında Kostantin, Mikail ve Ohannes'in başında bulunduğu kalelerdir.¹³⁷ Ancak bu kaleler bir süre sonra Haçlı Seferleri sonucunda Urfâ'da kurulan

¹²⁶ Ekrem Demir, "Kâhta'nın Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri", GÜ.GEFD., C. 24, Sayı 1, Ankara 2004, s. 229.

¹²⁷ Dalyan, age., s. 3.

¹²⁸ Hartan kelimesinin aslı muhtemelen Kardana yani Karda(wa)na, Karda Ülkesi idi.Bk. Umar, age., s. 385

¹²⁹ Abu'l-Farac, age., s. 564.

¹³⁰ Süryânî Mihail, age., s. 159.

¹³¹ Demir, agm., s. 229.

¹³² Sinclair, age., s. 50.

¹³³ Mordtmann, Kâhta, İA., C. 6., ME. Basımevi, İstanbul 1977, s. 89.

¹³⁴ Uçar, age., s. 60.

¹³⁵ Dalyan, age., s. 40.

¹³⁶ Kâhta Kalesi Ermenilerin kontrolüne girmişse de 1130-1131 yılında Müslümanların kaleye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kale hisarında bulunan kitabede el-Mansur isimli bir kişinin kalenin tamiri için görevlendirildiği yazmaktadır. Bk. Mordtmann, agm., s. 89.

¹³⁷ Süyanî Mihail, age., s. 59.

Urfa Haçlı Kontluğu'nun eline geçmiştir. Aynı tarihlerde bölgeye Türk saldırıları da başlamış ve bu bölge Türklerin eline geçmiştir. Böylece bölgede Türklerle Haçlılar arasında hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Urfa Haçlı Kontluğu'nun başında bulunan Baudouin, Hısn-ı Mansur, Behisni ve Samsad taraflarına çeşitli taarruzlarda bulunmuş ve Türklerle çarpışmıştır.¹³⁸ Ancak istediğini elde edememiştir. Baudouin'in Kudüs kontu olmasından sonra Urfa Haçlı Kontluğu'nun başına geçen Joscelin, Kâhta ve Gerger kalelerine saldırmış ve buraları ele geçirmiştir. Kısa bir süre sonra Joscelin, Halep Emîri Nureddin tarafından yakalanmış ve Samsad Kalesi'nde hapsedilmiştir.¹³⁹ Aynı yıllarda bölgede yayılma politikası izleyen Harput Emîri Kara Arslan'ın Gerger Kalesi'ni alması üzerine Franklar ve Grekler Gerger Senyörü Basil'in etrafında toplanmışlardır. Bunlar arasında Kâhta Senyörü Grikor da bulunmaktadır. Hıristiyanlar, teşkil ettikleri kuvvetlerle Kara Arslan'ın ordusuna saldırıya geçmişler; ancak Kara Arslan bunları yenilgiye uğratarak Kâhta Kalesi dahil bunların elindeki kaleleri almış; bu senyörleri ve halkını da başka bölgelere iskân etmiştir.¹⁴⁰ Böylece bölge, tam anlamıyla Artuklu Emîri Kara Arslan'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Kara Arslan'ın hâkimiyeti sağlamasından sonra bölgede uzun süren nüfuz mücadeleleri yaşanmış ve bu mücadelelerde üstünlüğü sağlayan Selçuklular, 1226 yılında, Kâhta Kalesi'ni ele geçirmiştir.¹⁴¹ Kâhta Kalesi'nde Selçuklu hâkimiyetinin başlamasından kısa bir süre sonra Samsad'da başlayıp tüm bölgeyi etkileyen Baba İshak ayaklanması Kâhta Kalesi'ne ve ahalisine de zarar vermiştir.¹⁴² Selçukluların hem Baba İshak Ayaklanması'nda sıkıntı yaşaması hem de 1243 Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilmesiyle Selçuklular bölgede epey güç kaybetmiştir.

Köseadağ Savaşı sonrası bölgedeki birçok kaleyi ele geçiren Moğollar, Kâhta Kalesi'ni de ele geçirmişler ve Kâhta Kalesi'nin yönetimini, diğer kalelerde olduğu gibi, Ermenilere vermişlerdir. Bir süre sonra Memlûklerin Moğolları Ayncâlud Savaşı'nda mağlup etmelerinden sonra Kâhta Kalesi Memlûklerin hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁴³ Memlûklerin bölgede hâkimiyet kurmalarıyla birlikte Kâhta, Memlûk Sultanlığı'na tâbi Dulkadirli Beyliği'nin yönetimi altına girmiş¹⁴⁴ ve idarî yapı olarak Halep Niyabeti'ne bağlı Şam naipliklerinden biri olmuştur.¹⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ilk defa ele geçirmeleri Yıldırım Bayezid Dönemi'nde olmuştur; ancak Yıldırım Bayezid, Malatya, Behisni, Divriği ve Kâhta'yı ele geçirdikten bir süre sonra doğudan Timur'un bu bölgeye gelmesiyle birlikte buradaki hâkimiyetini kaybetmiştir. Timur'un Anadolu'dan çekilmesiyle bu bölge tekrar Memlûklu nüfuzu altında bulunan Dulkadirli Beyliği'nin hâkimiyetine girmiştir. Fatih döneminde ise Osmanlılar ile Memlûkler arasındaki çekişmeden istifade eden Akkoyunlu Devleti Hükümdarı Uzun Hasan 1472 yılında Malatya, Kâhta ve Gerger'i ele geçirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin Otlukbeli Savaşı'nda Akkoyunlu Devleti'ni mağlup etmesi, Akkoyunluların Güneydoğu Anadolu'daki hâkimiyetini sona

¹³⁸ Ersan, agt., s. 139.

¹³⁹ Abu'l-Farac, age., s. 387.

¹⁴⁰ Süryani Mihail, age., s. 159-160; Mordtmann, agm., s. 89; Turan, age., s. 188.

¹⁴¹ Turan, age., s. 348.

¹⁴² Abu'l-Farac, age., s. 540.

¹⁴³ Mordtmann, agm., s. 90; Bu sırada Kâhta ve Gerger kalelerinin içinde zahire, sarnıçlar ve 270 hane bulunduğu anlaşılmaktadır. Bk. Turan, age., s. 579; Memlûkler, Seyfeddin Kalavun zamanında bölgeye yaptıkları akınlar sonucunda Kâhta Kalesi'ni ele geçirmiştir. Bk. Murat Zengin, "Memlûk Türk Sultanlığı'nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", AÜ.DTCF. Dergisi, C. 33, S. 55, Ankara 2014, s. 108.

¹⁴⁴ Mordtmann, agm., s. 90.

¹⁴⁵ Çetin, age., s. 21.

erdirmiştir.¹⁴⁶ Akkoyunlu Devleti'nden sonra Dulkadirli Beyliği'nin tekrar hüküm sürdüğü bu bölge, Osmanlı-Memlûk nüfûz mücadelesine sahne olmuş ve Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlılar, Kâhta dahil bu bölgeyi ele geçirmiştir.¹⁴⁷ Kâhta, Osmanlı Devleti'nin eline geçtikten sonra 1519 yılında Behisni'ye bağlı bir kaza, 1524 ve 1530 yıllarında Gerger ile birlikte bir liva, 1547 ve 1560 yıllarında ise Malatya sancağına bağlı bir kaza statüsündedir.¹⁴⁸

Samsad

Tarihî Samsad şehri, günümüzdeki Samsad ilçesi olmayıp, 1988 yılında tahliye edilmiş ve 1992 yılında yapımı tamamlanan Atatürk Barajı'nın suları altında kalmıştır. Ahali arasında "Eski Samsad" olarak isimlendirilen bu yerleşim yeri, Anadolu'nun ve Yukarı Fırat'ın en eski yerleşim yerlerinden birisidir. Samsad, önemli bir yerleşim yeri olmasının yanı sıra Eski ve Ortaçağın önemli başkentlerinden ve kalelerinden birisidir. Samsad'ın önem kazanmasındaki belki de en önemli etken Fırat Nehri'ne yakın olması ve Fırat Nehri'nden geçişin uygun olduğu yerlerden birisine sahip olmasıdır. Fırat Nehri'nden geçişin burada kolay sağlanması sebebiyle Samsad, önemli askerî ve ticarî yolların kavşağı durumundadır.¹⁴⁹

Samsad ismi, bölgede hâkimiyet kurmuş veya bir şekilde bölgeyle irtibat kurmuş birçok devlete ait tarihi metinlerde yer almaktadır. Sümer kaynaklarında "Semizata", Mısır kaynaklarında ise "Şamşuata" veya "Şemşiata" şeklinde yazıldığı; Samsad adının da Süryanice ve İbranice güneş veya güneş diyarı anlamlarına gelen simsat/şimsat kelimesinden geldiği rivayet edilmektedir.¹⁵⁰ Bu rivayetlere rağmen şehrin isminin, Kommagene krallarından I. Antiochos Epiphanes'in dedesi olan Kral Samos'tan gelmiş olma ihtimali daha yüksektir. Ortaçağ tarihçilerinin sıklıkla bahsettikleri bu şehir, Samosata, Arşmişat veya Samosat¹⁵¹, Samosatium, Semisat, Sümeysat¹⁵², Şemişat¹⁵³ şeklinde zikredilmektedir.

Osmanlı belgelerinde ve kaynaklarında Samsad veya Sümeysat¹⁵⁴ şeklinde zikredilen bu şehir, günümüzde Samsad ismini muhafaza etmektedir.

Kommagene Krallığı'na merkezlik yapan Samsad, 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş ve Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olmuştur.¹⁵⁵ Samsad şehri, Roma İmparatorluğu'nun bir eyalet merkezi olmasının yanı

¹⁴⁶ Yinanç, Dulkadir Beyliği, age., s. 77.

¹⁴⁷ Hoca Sadettin Efendi, age., s. 292.

¹⁴⁸ Taştemiş, age., s. 14-20.

¹⁴⁹ Nimet Özgüç, "Sümeysat Definesi", Belleten, TTK. Yay., C.XLIX, Sayı:195, Ankara 1985, s. 441.

¹⁵⁰ Bu mâna, bölgede yaşayan Ermenilerin Hıristiyanlıktan önce ateşe tapmaları ve Ermenilere "Arevebaş" (güneşe tapınan) veya "Arevorti" (güneşin oğlu) denildiği için doğru olabilir. Urfalı Mateos, age., s. 278; Dalyan, age., s. 2; Ancak Şimşat isminin Samsad olmadığı yönünde bilgiler de mevcuttur. Adnan Çevik'e göre Şimşat, Elazığ'ın Palu ilçesinin güneybatı yakınında, Murat Irmağı'nın güney kıyısında bulunan Bizanslıların Arsamosata Arapların ise Şimşat dedikleri Ortaçağın meşhur kalesi olmalıdır. Nitekim Kalkaşandi', el-Lubab'dan naklen buranın el-Cezîre suğurundan olup, Harput ile Amid arasında yer aldığını belirtir. Bugün de Palu ilçesi merkez bucağına bağlı Haraba (şimdi Örencik) köyü yakınındaki kalıntılar Şimşat Kalesi olarak bilinir. Bk. Adnan Çevik, "Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı", Osmanlı Araştırmaları-XXXIII, İstanbul 2009, s. 38.

¹⁵¹ Abu'l-Farac, age., s. 353; Urfalı Mateos, age., s. 4-302.

¹⁵² Hatice Çorbacı, "Adıyaman'ın Arkeolojik Değerleri", Fırat'tan Volga'ya Medeniyetler Köprüsü, AÜ. Yay. no: 13, Adıyaman 2015, s. 41.

¹⁵³ Süryanî Mar-Yeşua, age., s. 35.

¹⁵⁴ Ali Sâib, Coğrafyâ-yı Mufasssala Memâlik-i Devlet-i Osmâniyye, Matbaa-i Ebuzziyâ, Kostantiniyye 1304, s. 373.

¹⁵⁵ Işinkent, "Sümeysat", agm., s. 233.

sıra önemli bir askerî legion merkezidir.¹⁵⁶ 2. yüzyıla gelindiğinde Romalılarla Partlar arasında yapılan mücadelelerde Samsad bir ara Partların eline geçtiyse de Romalılar şehri kısa sürede geri almışlardır. Bizans hâkimiyeti altında da Samsad şehrinin önemini muhafaza ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁷

İslâm orduları bu bölgeye geldiklerinde ordu komutanları Safvan b. Muattal ve Habib b. Mesleme el-Fihri'dir. Bu ordu 640 yılında Samsad (Sümeysat) taraflarına gelmiş ve Ermeniyeye denilen bu bölgeyi fethetmiştir.¹⁵⁸ Bölgenin fethinden sonra ordu komutanlarından Safvan b. Muattal Samsad'da sorumlu komutan olarak kalmış ve buraya yerleşmeye karar vermiştir.¹⁵⁹ Böylece Samsad, İslam Devleti'nin bir sınır karakolu olmuştur.¹⁶⁰ Müslümanların bölgeye gelmesiyle birlikte Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında uzun yıllar sürecek olan mücadele dönemi başlamış ve bu mücadelelerde Samsad Kalesi birçok defa el değiştirmiştir.

Ermenilerin Malazgirt Savaşı'ndan sonra bu bölgede kurdukları devletin başındaki Philaretos, bölgedeki birçok şehir gibi Samsad'ı da ele geçirmiş;¹⁶¹ ancak Samsad'daki Ermeni hâkimiyeti uzun sürmemiş ve bir süre sonra Samsad, Türkler tarafından ele geçirilmiştir. Urfa'da Haçlı Kontluğu'nun kurulmasından sonra Haçlılar, Ermenilerle işbirliği yaparak Samsad'ı tekrar ele geçirmişler¹⁶² ve 1112 yılında, Kogh Vasil'in dul zevcesi,¹⁶³ 1114 yılında da, Konstantin ve Tabtug isimli kişiler Samsad'ı yönetmişlerdir.¹⁶⁴

12. yüzyılın ortalarında Samsad'da, Mardin Artuklu Emîri Timurtaş ile Nureddin Mahmud Zengi arasında Bizans'a karşı ittifak yapılmıştır. Bu iki komutan, Bizans'a karşı yapılan mücadele sonucunda elde ettikleri toprakları aralarında taksim etmişler ve Samsad, Timurtaş'ın payına düşmüştür. Ancak Selçuklu Sultanı Mesud'un vefatı sebebiyle meydana gelen karışıklık ve Nureddin Mahmud Zengi'nin Kılıçarslan'a cephe

¹⁵⁶ Zeyrek, agm., s. 85.

¹⁵⁷ Işinkent, "Sümeysat", agm., s. 233; 1029 yılında Fırat Vilayeti'nin idaresi ile ödüllendirilen Maniakes'in Samsad'a tayin edilmesi Samsad'ın önemini devam ettirdiğini göstermektedir. Bk. Yonca Anzerlioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 218-232.

¹⁵⁸ İyaz b. Ganem bu bölgeye geldiğinde yöre halkıyla her evden bir dinar vergi ile iki müdd buğday vermeleri karşılığında anlaşmıştır. Urfa'da olduğu gibi burada da sulhen antlaşma yapılmıştır. Bk. Mehmet Azimli, Hz. Safvan B. Muattal ve Adıyaman Bölgesinin İslamlaşması, Step Matbaacılık, İstanbul 2008, s. 56.

¹⁵⁹ Hz. Safvan b. Muattal, ömrünün altı yılını Hz. Peygamber ile sonraki iki yılını Hz. Ebubekir ile daha sonraki altı yılını da önce Irak sonra da Şam bölgesindeki fetihlerde geçirmiş sahabeden bir zattır. Samsad'a geldikten sonra da vefatına kadar Samsad'ta kalmış ve toplamda 40 yıl kadar burada görev yaptıktan sonra vefat etmiştir. Bk. Azimli, age., s. 56-57; Safvan b. Muattal'ın mezarı günümüzde Samsad ilçesine yaklaşık 10 km. uzaklıktadır.

¹⁶⁰ Samsad'ta 1983 yılında yapılan kazı çalışmalarında Emevi, Abbasi, Samani, Hamdani ve Büveyhi Devletlerine ait birçok sikke bulunmuştur. Bu durum hem Samsad'taki hâkimiyetin Müslümanlarda olduğunu hem de ticari canlılığı ve çeşitliliği göstermesi açısından önemlidir. Bk. Tahsin Saatçi, "Sümeysat Sikkeleri", Belleten, TTK. Yay., C.XLIX, S. 195, Ankara 1985, s. 452.

¹⁶¹ Işinkent, agm., s. 235.

¹⁶² Işinkent, agm., s. 235; Yazılanlara göre Balduk, Samsad şehrini Haçlılara 10.000 Bizans altını karşılığında satmak istemiş; ancak Baudouin bu teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Balduk, Samsad Kalesi'ni yakmak ve elinde bulunan rehinelere idam etmekle tehdit edince Baudouin, Balduk'un teklifini kabul etmiş ve Samsad'ı satın almıştır. Bk. Işinkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, s. 42.

¹⁶³ Işinkent, agm., s. 235.

¹⁶⁴ Abu'l-Farac, C. 2, s. 353-388; Süryanî Mihail ise Samsad'da Sanbiloğulları Kostantin, Tabtug ve Bistafor'un olduğunu yazmıştır. Bk. Süryanî Mihail, age., s. 59; Samsad, bu kişilerin hâkimiyeti altında iken 1115 yılında bölgede meydana gelen depremde Samsad'da birçok ev yıkılmış ve şehir harap olmuştur.

alması sonucu Nureddin Mahmud Zengi, Samsad'ı da kendi topraklarına katmıştır.¹⁶⁵ Nureddin Mahmud Zengi'nin hâkimiyeti Eyyubî Devleti'nin bu bölgeye gelmesiyle son bulmuştur.¹⁶⁶ Selahaddin Eyyubî'nin komutanlarından Melik Afdal¹⁶⁷ bu bölgedeki hâkimiyetini Selahaddin Eyyubî'nin vefat etmesiyle birlikte Selçuklulara tâbi olarak sürdürmüştür. Böylece Samsad, Selçukluların egemenliği altına girmiştir.¹⁶⁸ Ancak bir süre sonra Samsad'ta başlayan Baba İshak Ayaklanması, başta Samsad olmak üzere çevre şehirlere büyük zarar vermiştir.¹⁶⁹ Selçuklular bu ayaklanmayı bastırmakta güçlük çektiği gibi kısa süre sonra başlayan Moğol tehdidi sebebiyle bölgedeki Selçuklu otoritesi sarsılmıştır.¹⁷⁰

Moğolların Anadolu'da kendileriyle işbirliği içindeki Ermenilere bu bölgedeki kaleleri vermeleri, buralardaki Müslümanların Memlûk Sultanı Baybars'tan yardım istemelerine sebep olmuş ve Memlûk Sultanı, Moğolları yendikten sonra Samsad'ın bulunduğu çevrede kontrolü sağlamış ve burayı Dulkadirli beylerinin idaresine vermiştir. Ancak Dulkadirli beylerinin belirlenmesi konusu, bu bölgede Memlûkler ile Osmanlılar arasında çekişmelere sebep olmuştur.

Samsad'ın Osmanlı hâkimiyetine geçiş süreci de diğer kazalar gibi olmuş ve Samsad, Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Osmanlı Devleti'nin Samsad'ı ele geçirdikten sonra 1519, 1524 ve 1530 yıllarında yaptığı tahrirlerde, Samsad, Kâhta kazasının bir nahiyesiyken 1547 yılında doğrudan Malatya sancağına bağlı bir nahiyedir. 1560 yılında ise yine Kâhta kazasına bağlı bir nahije statüsündedir.¹⁷¹ Samsad'ın Osmanlı hâkimiyetindeki bu statüsü şehrin eski önemini kaybettiğini göstermektedir.

¹⁶⁵ İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", Türkler Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 383-424; Işıkent, agm., s. 235.

¹⁶⁶ C. P. Haase, "Sumeysat", The Encyclopedia of Islam, Vol. IX, Leiden: Brill 1997, s. 871-872.

¹⁶⁷ Edebiyat, belâgat ve şiirde kabiliyet sahibi olan; ama hükümdarlıkta basiret sahibi olmayan Melik Afdal Samsad'da vefat etmiştir. Bk. Abu'l-Farac, age., s. 518.

¹⁶⁸ Turan, age., s. 252.

¹⁶⁹ İbni Bîbî, age., s. 206-207; Abu'l-Farac, age., s. 540.

¹⁷⁰ Zengin, agm., s. 106.

¹⁷¹ Taştemir, age., s. 14-20.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Adıyaman tarihiyle ilgili makale ve kitap olarak hazırlanmış akademik çalışmaların yanı sıra yüksek lisans veya doktora tezi olarak çalışılmış bazı araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmaların bir kısmı belli bir zaman dilimini esas alarak yapılmışken bir kısmı da belli bir arşiv defteri veya belli bir konuyu esas alarak yapılmıştır. Bu araştırmalar, çoğunlukla Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden, kaynak eserlerden ve seyahatnamelerden istifade edilerek hazırlanmış çalışmalardır.

Adıyaman tarihi ile ilgili doktora düzeyinde yapılmış araştırmalardan birisi Mehmet Taştemiş'in yapmış olduğu ve 16. yüzyılın önemli kaynaklarından olan tahrir defterlerini esas alarak yaptığı araştırmadır. Mehmet Taştemiş'in "16. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi" isimli doktora çalışması 1999 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından da basılmıştır. Bu eserde, 16. yüzyılda Adıyaman'ın idarî yapısı, nüfus dağılışı, cemiyet yapısı, iktisadî yapısı, toprak idaresi ve vakıfları hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır.¹⁷² Doktora tezi olarak yapılmış çalışmalardan bir diğeri de Ramazan Arslan'a aittir. "XIX. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta'nın Sosyal ve İktisadî Durumu" isimli bu çalışma, ağırlıklı olarak şer'iyye sicilleri, sadaret mektubî kalemi belgelerinden ve salnamelerden istifade edilerek hazırlanmış olup 2009 yılında tamamlanmıştır.¹⁷³

Adıyaman tarihiyle ilgili kitap şeklinde hazırlanan akademik çalışmalar, daha çok 19. yüzyıla ilgilidir. Zeynel Özlü tarafından yapılmış olan "Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behesni (Bethesna-Besni)" isimli çalışma 2 cilt halinde hazırlanmış olup Besni kazasının 19. yüzyıldaki fiziki, idarî, nüfus, iktisadî, toplumsal, kültürel yapısı ve aşiretler hakkında tafsilatlı bilgiler içermektedir.¹⁷⁴ Besni ile ilgili bir diğerk akademik çalışma, Seydi Vakkas Toprak tarafından hazırlanan "1846 Tarihli Bir Kefâlet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat" isimli kitaptır. Bu araştırmada, 1846 yılına ait kefalet defterlerinin incelenmesi ile bu tarihteki Behisni'nin mahalleleri, nüfusu ve nüfus yapısı; Behisni'deki meslekler, zanaatkârlar ve köyler hakkında bilgiler bulunmaktadır.¹⁷⁵

Adıyaman'ın 19. yüzyıldaki nüfusu ile ilgili Seydi Vakkas Toprak tarafından nüfus defterleri esas alınarak iki makale hazırlanmıştır. "1835/1836 Tarihli Nüfus Defterine Göre Hısnımansur Kazası Nüfus Yapısı ve Gayrimüslim Nüfusun Şehrin Ekonomik Yapısındaki Yeri" ve "H. 1251 Tarihli Hısn-ı Mansur Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi" isimli makaleleri Hısn-ı Mansur kazasının 19. yüzyılın ilk yarısındaki nüfusu ve nüfus yapısı ile ilgili bilgilerin yanı sıra Adıyaman'daki zanaatlar ve zanaatkârlar hakkında bilgi vermektedir.¹⁷⁶

Adıyaman'ın toplumsal ve iktisadî hayatında önemli rol oynayan aşiretlerle ilgili çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalar içerisinde Faruk Söylemez'in "Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği" isimli eseri önemlidir. 16. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar Adıyaman'da önemli bir nüfus oranına sahip olan Rişvan Aşireti'ni konu alan bu çalışma, aynı zamanda aşiretin idarî, iktisadî ve

¹⁷² Bk. Taştemiş, age.

¹⁷³ Ramazan Arslan, XIX. Yüzyılda Hısnımansûr, Behisni, Gerger ve Kâhta'nın Sosyal ve İktisadî Durumu, CÜ. SBE. BDT., Sivas 2009.

¹⁷⁴ Zeynel Özlü, Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet Behisni (Bethesna-Besni), GAÜN. Basımevi, Gaziantep 2015.

¹⁷⁵ Seydi Vakkas Toprak, Besni, 1846 Tarihli Bir Kefâlet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat, ADYÜ. Yay., Adıyaman 2015.

¹⁷⁶ Seydi Vakkas Toprak, "1835/1836 Tarihli Nüfus Defterine Göre Hısnımansur Kazası Nüfus Yapısı ve Gayrimüslim Nüfusun Şehrin Ekonomik Yapısındaki Yeri, MJH., VI/2, 2016; Seydi Vakkas Toprak, "H. 1251 Tarihli Hısn-ı Mansur Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi", Tarih Okulu Dergisi, S.XXVIII, 2016.

toplumsal yapısıyla ilgili verdiği bilgilerle Osmanlı hâkimiyeti altındaki diğer aşiretlerle ilgili yapılacak çalışmalara da örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.¹⁷⁷ Adıyaman'da bulunan aşiretlerle ilgili bir diğer çalışma Faruk Söylemez'in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak İsmail Firdevsoğlu tarafından hazırlanan "Adıyaman Yöresi Aşiretleri" isimli çalışmadır. Bu çalışmada, araştırma-inceleme eserlerden istifade edilerek, Osmanlı döneminde Adıyaman'da yaşam sürmüş aşiretlerin iktisadî, idarî ve toplumsal durumlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.¹⁷⁸ Adıyaman'daki aşiretlerle ilgili makale olarak hazırlanmış bazı çalışmalar da mevcuttur. Faruk Söylemez'in "Rişvan Aşireti'nin Cemaat, Şahıs ve Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme" isimli makalesi, arşiv belgelerinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Bu makalede, Rişvan Aşireti ile ilgili birtakım bilgiler verildikten sonra Rişvan Aşireti'nin yaşam alanları olan Adıyaman ve çevresinde kullandıkları şahıs, oymak ve yer adları hakkında tafsilatlı bilgiler verilmiştir.¹⁷⁹ Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Aşiret ve Lideri Rişvanzâde Seyyid Abdurrahman Paşa" isimli makalesinde, Rişvan Aşireti'ni ve aşiretin boybeylerinden olup Maraş, Malatya, Adana ve Sivas valiliklerinde bulunmuş olan ve Besni'de de ikamet edip Besni'nin mutasarrıflığını ve kaymakamlığını yapmış olan Rişvanzâde Seyyid Abdurrahman Paşa'yı konu almıştır.¹⁸⁰ Rişvanzâdelerle ilgili bir diğer makale çalışması da Jülide Akyüz'ün kaleme aldığı "Osmanlı Merkez-Taşra İlişkisinde Yerel Hanedanlara Bir Örnek: Rişvanzâdeler" isimli çalışmadır. Bu çalışmada Rişvan Aşireti mensuplarından olup Malatya, Maraş, Ayıntab ve çevresinde iktisadî ve idarî nüfuz sahibi kişilerin devletle olan ilişkileri ele alınmıştır.¹⁸¹

Adıyaman tarihini ilgilendiren çalışmalar arasında şer'iyye sicilleri ve ahkâm defterlerinin transkripsiyonu ve değerlendirmesi şeklinde hazırlanan birçok yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Faruk Söylemez danışmanlığında; Ömür Yanar, 1 Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde yer alan Adıyaman ile ilgili hükümleri¹⁸², Atike Aksoy ise 2 Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde yer alan Adıyaman ile ilgili hükümleri¹⁸³ transkribe ederek değerlendirmişlerdir. Adıyaman ve Besni şer'iyye sicillerinin sadece 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına ait olanları günümüzde mevcut olup bu şer'iyye sicillerinin birçoğu çeşitli üniversitelerde yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.¹⁸⁴

¹⁷⁷ Faruk Söylemez, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.

¹⁷⁸ İsmail Firdevsoğlu, Adıyaman Yöresi Aşiretleri, KSÜ.SBE., BYLT., Kahramanmaraş 2013.

¹⁷⁹ Faruk Söylemez, "Rişvan Aşireti'nin Cemaat, Şahıs ve Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme", EÜ.SBE. Dergisi, S. 12, Kayseri 2002.

¹⁸⁰ Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Aşiret Lideri Rişvanzâde Abdurrahman Paşa", Tarih Dergisi, S. 58, İstanbul 2013

¹⁸¹ Jülide Akyüz, "Osmanlı Merkez-Taşra İlişkisinde Yerel Hanedanlara Bir Örnek: Rişvanzâdeler", Kebikeç, S. 27, 2009, s. 79-97.

¹⁸² Yanar, agt..

¹⁸³ Aksoy, agt.

¹⁸⁴ Tez olarak hazırlanmış Adıyaman ve Besni şer'iyye sicilleri için Bk. Abdusselam Ertekin, 282 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Şer'iyye Sicili(H.1315-1316/M.1898-1899), NÜ.SBE.BYLT., Niğde 2012; Mehmet Baydaş, 236 Numaralı Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kadı Sicili'nin 20-96 Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, KSÜ.SBE.BYLT., Kahramanmaraş 2008; Feyzullah Tekerek, 260 Numaralı Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kadı Sicili'nin 123-204. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, KSÜ.SBE.BYLT., Kahramanmaraş 2005; İbrahim Kanadıkırık, 260 Numaralı Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kadı Sicilinin 1.-122. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, KSÜ.SBE.BYLT., Kahramanmaraş 2005; Sadık Çetin, 196 Numaralı Besni Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, GAÜN.SBE.BYLT., Gaziantep 2011; Hüseyin Ekiz, 202 No'lu Besni Mahkeme Sicillerinin 101-220 Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, KSÜ.SBE.BYLT., Kahramanmaraş 2011; Mesut Özden, 184 Numaralı Besni (Behisni) Kazası Osmanlı

Adıyaman'daki vakıf eserlerle ilgili de akademik çalışmalar mevcuttur. Ersin Gülsoy ve Mehmet Taştemiş tarafından hazırlanan "Vakıf ve Mülk Defteri" isimli eser, 16. yüzyılda Malatya, Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta, Divriği ve Darendede bulunan vakıfları kapsamaktadır¹⁸⁵. Adıyaman'daki vakıflarla ilgili bir diğer araştırma, Bahattin Turgut tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Adıyaman'daki Vakıf Hizmetleri" isimli çalışmadır. Bu eser, Osmanlı arşiv belgelerinden istifade edilerek hazırlanmış olup çalışmada Adıyaman'daki vakıf eserlerin sadece bir kısmı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir¹⁸⁶. Faruk Söylemez tarafından yapılmış olan "Riştanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı" isimli makale, Riştanzade Ömer Paşa'nın Besni'de yaptırdığı vakıf eserler ve bu vakfın gelirleri, görevlileri hakkında bilgiler vermektedir¹⁸⁷. Vakıflarla ilgili bir diğer çalışma ise Faruk Söylemez ve Muhammet Nuri Tunç tarafından makale olarak hazırlanmış olup, bu çalışma Hurufat Defterleri'nden istifade edilerek 18. yüzyılda Besni şehrinde bulunan camiler ve bu camilerdeki görevlileri ihtiva etmektedir.¹⁸⁸ Benzer mahiyetteki bir diğer çalışma Muhammet Nuri Tunç tarafından makale çalışması olarak hazırlanan "18. Yüzyılda Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kazasındaki Camiler ve Cami Görevlileri" isimli çalışmadır¹⁸⁹. Bu çalışma da ağırlıklı olarak Hurufat Defterleri'ni temel almıştır.

Adıyaman tarihini ilgilendiren spesifik araştırmalar da mevcuttur. Faruk Söylemez tarafından makale olarak kaleme alınan "XVI. Yüzyılda Pağnik Nahiyesi" isimli çalışmada, ağırlıklı olarak tahrir defterlerinden istifade edilerek 16. yüzyılda Kâhta kazasına bağlı Pağnik nahiyesinin Osmanlı idarî yapısındaki yeri, nüfusu, mezraaları, iktisadî durumu ve vakıfları ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir¹⁹⁰.

Adıyaman'ın Ortaçağ dönemiyle ilgili de bazı çalışmalar mevcuttur. Murat Gökhan Dalyan'ın yüksek lisans tezi olarak hazırladığı "Selçuklular Zamanında Adıyaman" isimli çalışması ve daha sonra kitap olarak hazırladığı "Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman" isimli çalışması dönemin ana kaynaklarından istifade edilerek hazırlanmış çalışmalardır¹⁹¹. Serap Deveci tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olan "Ortaçağda Behisni'nin Siyasi, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu"¹⁹² ve Mustafa Alican tarafından makale olarak hazırlanmış olan "Ortaçağda Behesni (Besni)" isimli çalışmalar Adıyaman'ın Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına girmeden önceki durumu hakkında bilgiler vermektedir.

Adıyaman tarihi ile ilgili ansiklopedi maddeleri de bulunmaktadır. Yusuf Halaçoğlu Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde Adıyaman'ı¹⁹³, Mordtmann, İslam

Şer'iyye Mahkemesi Kayıtlarının 1.-100. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, KSÜ.SBE.BYLT., Kahramanmaraş 2007; Sevim Deveci Kanat, 1898-1899 Tarihleri Arasında Behisni(Besni) Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (194 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre), SÜ.SBE.BYLT., Konya 2007.

¹⁸⁵ Ersin Gülsoy, Mehmet Taştemiş, Vakıf ve Mülk Defteri., TTK. Yay., Ankara 2007.

¹⁸⁶ Bahattin Turgut, Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Adıyaman'daki Vakıf Hizmetleri, Basılmamış YLT., İstanbul 1993.

¹⁸⁷ Faruk Söylemez, "Riştanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı", Vakıflar Dergisi, Sayı 40, 2013.

¹⁸⁸ Faruk Söylemez, Muhammet Nuri Tunç, "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri", Kilis 7 Aralık Üniversitesi SBED., C. 7, S. 14, Kilis Aralık 2017.

¹⁸⁹ Muhammet Nuri Tunç, "18. Yüzyılda Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kazasında Camiler ve Cami Görevlileri", Tarih Okulu Dergisi, S.XXXIV, Haziran 2018, ss.279-306.

¹⁹⁰ "XVI. Yüzyılda Pağnik Nahiyesi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 171, İstanbul Aralık 2007.

¹⁹¹ Murat Gökhan Dalyan, Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman, Yeni Reform Matbaacılık, Ankara.

¹⁹² Serap Deveci, Ortaçağda Behisni'nin Siyasi, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu, HÜ.SBE.BYLT., Şanlıurfa 2015.

¹⁹³ Halaçoğlu, agm.

Ansiklopedisi'nde Kâhta'yı,¹⁹⁴ ve yine aynı ansiklopedide Işın Demirkent Samsat'ı¹⁹⁵ konu alan maddeler yazmışlardır.

Adıyaman tarihiyle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Adıyaman'ın tarih araştırmacıları tarafından ilgi duyulan bir şehir olduğu söylenebilir. Ancak yine de Adıyaman tarihi ile ilgili özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi esas alınarak yapılması gereken çalışmaların olduğu unutulmamalıdır. Bu çalışmanın, mevcut eksikliğin giderilmesi noktasında faydalı olması temenni edilmektedir.

¹⁹⁴ Mordtmann, agm.

¹⁹⁵ Işinkent, "Sümeysat", agm.

3. FİZİKİ YAPI

3.1. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'ın Fiziki Yapısı

Şehirlerde bulunan fizikî yapılar, o şehrin tarihi süreçteki askerî, iktisadî, idarî, içtimâî ve dinî durumlarıyla ilgili yorumlar yapılmasına imkan sağladığı için şehir tarihi çalışmalarında şehrin fiziki yapısına yer verilmesi zaruret kazanmaktadır. Bu sebeple şehir tarihi çalışmalarında yer verilmesi gereken konulardan birisi, şehrin fiziki yapısının ve görünümünün nasıl olduğudur.

Şehirlerin gelişimi, bulunduğu coğrafyanın insanlara sunduğu çeşitli pragmatist etkenlere göre şekillenmiştir. Şehirler, genelde, dinî bir mekâna veya kaleye yakınlığına göre kurulmuş olup şehirlerin konumlandırılması bazen siyasal mülahazalarla olmuş olsa da çoğunlukla insanlara sunduğu ulaşım imkanları doğrultusunda gelişimlerini sağlamışlardır.¹⁹⁶ Ayrıca, şehirlerin şekillenmesinde fiziki faktörler, insanlar ve insanların kültür seviyeleri gibi unsurların karşılıklı tesiri de etkili olmuştur.¹⁹⁷ Şehirlerin oluşumundaki bu etkenler, şehirde yaşayan toplumların veya şehri yöneten devletin ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde şehirlerin varlığını devam ettirmesini sağlayabilir. Kimi şehirler, tarihî süreç içerisinde varlığını koruyabilmiş hatta geliştirebilmişken kimi şehirlerse şehir statüsünü kaybetmiş veya tamamen tarihin sayfalarında kalmışlardır.

Şehir denilen yerleşim yerini diğer yerleşim yerlerinden farklı kılan özelliklerin neler olduğu konusunda çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Max Weber, kent tanımında Avrupa kentinin özgülüğü ve sahip olduğu vasıfların, kentin gelişmesinde etkili olduğunu savunmaktadır. O'na göre bir yerleşmenin şehir sayılabilmesi için; bir kale, bir pazar, kendine mahsus bir mahkeme veya hiç değilse bir hukuk, ilgili bir birlik biçimi ve en azından kısmî bir özerklikle birlikte kendi kendini, halkın katılımıyla, yönetme yetisine sahip olması gerekmektedir.¹⁹⁸ Braudel'e göre ise şehirler, belli bir nüfusun ve iş bölümünün olduğu, üretici kesimin faaliyet gösterdiği ve kırsal kesimin beslediği yerler olmalarının yanı sıra kırsal yerleşim yerlerindeki tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin de yapılabildiği yerlerdir.¹⁹⁹ Şehir tarihi araştırmalarında yoğunlaşma bakımından Fransa'da şehir ile içinde bulunduğu bölge arasındaki ilişkiye, İngiltere'de daha çok mimari boyuta, ABD'de ise şehir halkının kimlik edinmelerine ve beraber yaşamalarına vurgu yapılmıştır.²⁰⁰

İslamî bakış açısı ile şehir; "dinî işlere bakan bir müftüsü ve kaza hakkına sahip bir kadısı olan yer" olarak tanımlanmaktadır.²⁰¹ Aynı zamanda şehirler, hükümeti temsil eden kişilerin görevli olduğu, iktisadî faaliyetlerin süreklilik ve çeşitlilik gösterdiği, toplumsal tabakalaşmanın olduğu, esnaf zümresinin mevcut olduğu, üretim ve pazarlamanın yapıldığı ve fiziksel bakımdan yerleşiklerin meskun olduğu mahallere sahip mekânlardır.²⁰² Bu özellikler içerisinde Osmanlı kent tanımında dinsel ve iktisadî

¹⁹⁶ Max Weber, Şehir, Modern Kentin Oluşumu, Yarın Yay., İstanbul 2010, s. 18.

¹⁹⁷ Mehmet Karagöz, XVII. ve XVIII. Asırlarda Malatya, Karizma Yay., İstanbul, 2003, s. 22.

¹⁹⁸ Weber, age., s. 73.

¹⁹⁹ Fernand Braudel, Maddi Uygarlık Gündelik Hayatın Yapıları, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 435-442.

²⁰⁰ Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar, TALİD., C. 3, S. 6, 2005, s. 10.

²⁰¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Şehir", DİA., C. 38, Ankara 2010, s. 441.

²⁰² İlhan Şahin, "Şehir", DİA., C. 38, Ankara 2010, s. 446.

öğeler ön plana çıkmaktadır. Osmanlı belgelerinde kent; "Cuma kılınur²⁰³, bazar durur." yerdir.²⁰⁴ Buradaki cami algısı sadece namaz kılma anlamında değildir. Camiler, genelde, çevresinde yapılar topluluğunu barındıran ibadet yerleridir. İslamî etkinin baskın olduğu Anadolu'daki Osmanlı kentlerinde şehrin merkezinde bir ulu cami, merkez cami veya cuma camisi bulunur ve diğer yapılar bunun etrafında yoğunluk kazanarak şehir şekillenirdi.²⁰⁵ Bu ulu caminin yanında çeşme, hamam, çarşı, imarethane gibi toplumun temel ihtiyaçlarının karşılandığı mekânlar bulunurdu. Bu özellikli şehirler, bu araştırma konusu dahilindeki şehirler için de geçerlidir. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad şehirlerinin fiziki yapısının, Osmanlı belgelerinin şehir tanımlamasına uygun olduğu görülmektedir. Hısn-ı Mansur'da şehir yapılanması Alaüddeve Câmii (Câmi'-i Kebîr) ve hemen yanında bulunan Demirciler Pazarı'nın etrafındaki mimari yapılar ile şekillenmiştir. Gerger'de de Alaüddeve'nin yaptırmış olduğu caminin (Câmi'-i Kebîr) şehrin merkezi olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Bu durum aslında yalnız Osmanlı şehirlerinde değil Arap ülkelerinde ve Ortadoğu coğrafyasında da yaygın bir durumdur.²⁰⁶

Osmanlı şehirlerinin pek çoğunun ortak özelliklerinden birisi kaleye sahip olmalarıdır. Kaleler, şehirlerin gelişiminde ve şekillenmesinde önemli rol üstlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği şehirlerdeki kaleler, kale-kent özelliklerini, sınırdan içeride kaldıkça kaybetmiş ve açık kent özelliği göstermeye başlamışlardır. Kalelerin savunma yeri özelliğini yitirmesi sonucu kaleler, sadece bazı yöneticilerin ve askerlerin yer aldığı, bazen bir mahalleye sahip yerler olmuştur. Araştırma konusu dahilindeki şehirlerde bulunan Gerger ve Kâhta kaleleri 18. yüzyılda önemini ve işlevselliğini devam ettirirken Behisni, Samsad ve Hısn-ı Mansur kaleleri askerî ve idarî fonksiyonlarını yitirmiş veya önemlerini kaybetmiş görülmektedir.

Şehirlerin gelişiminde belki de en önemli etken vakıfların varlığıdır. Dinî, toplumsal, ticarî hizmet binalarının inşası ve inşa edilen yapılarda hizmetlerin yerine getirilmesi vakıfların üstlendiği önemli bir görevdir.²⁰⁷ Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'ın gelişiminde vakıfların rolü büyük olmuştur. Bu şehirlerde yer alan camiler, mescitler, medreseler, mektepler, çeşmeler, hanlar, zaviyeler, türbeler vb. yapılar vakıfların tesis ettiği yapılardır.

Şehirlerin fiziksel yapısını belirleyen önemli etkenlerden biri olan mahalleler, genelde yirmi ile kırk haneyi bir arada bulunduran cami, mescit, imaret, zaviye, kilise gibi yapıların etrafında yer alan yerleşim yerleridir. Mahalleler, bir caminin, bir kişinin, bir topluluğun ismini alabilmektedir. Osmanlı mahalleleri genelde Müslüman, gayrimüslim, Ermeni, Rum şeklinde etnik ve dinî aidiyetlere göre insanları bir arada

²⁰³ Cuma namazı bir anlamda şehir namazıdır. Eski dönemler için cuma namazının şehirde ve şehirde de büyük/ulu camide kılınması esastır. İslamî anlayışta cuma namazının hem vücûp hem de sıhhat şartı olarak devlet yöneticisinin belirlediği/atadığı bir kişinin şehir veya şehir hükmünde olan bir yerde kıldırmasını esas alır. İslam'ın bu temel prensibi şehri, Müslümanın hayatında dinî bir mevkiye taşımaktadır. Bk. Muhsin İlyas Subaşı, Şehirnâme, KBB. Yay., Kayseri 2011, s. 38.

²⁰⁴ Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", TALİD., C. 3, S. 6, 2005, s. 59. Karagöz, age., s. 22.

²⁰⁵ Osmanlı şehrinin kuruluş süreci bir hamamın inşası ile başladı. Şehri kuracak insanların, işçilerin, bu hamamda temizlik ihtiyaçlarını giderebilmeleri için belirlenmiştir bu usul. Ardından bilgi ortamının sağlanabilmesi için medrese inşa edilir. Sonra da cami inşa edilir ve etrafında evlerin kurulmasıyla mahalleler meydana gelirdi. Bk. Turgut Cansever, Osmanlı Şehri, Timaş Yay., İstanbul 2016, s. 103.

²⁰⁶ Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler, s. 55.

(<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1494/Kuban.pdf?sequence=1>)

²⁰⁷ Şahin, agm., s. 447.

tutmuştur.²⁰⁸ Ermeni Mahallesi, Rum Mahallesi, Zimmîyân Mahallesi gibi isimlendirmeler bunu teyit etmektedir.

Osmanlı şehirleri, istisnalar hariç genelde yeni şehirler değildir. Osmanlı'dan hatta Türklerin Anadolu'ya gelmesinden önce Anadolu'da mevcut olan şehirler, Türklerin yerleştiği ve zamanla geliştirdikleri şehirler olmuştur.²⁰⁹ Araştırma konusu dahilindeki şehirler de, Osmanlı öncesinde var olan hatta Ortaçağ boyunca önemli fonksiyonları üstlenmiş şehirlerdir. Ancak bu şehirlerden Hısn-ı Mansur hariç diğerleri 18. yüzyıldaki konumlarını değiştirmek zorunda kalmışlardır.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad şehirlerinin İslamiyet öncesi varlıklarının bilinmesi, bu şehirlerin Roma İmparatorluğu ve Bizans'ın himayesinde bulunması, daha sonra Araplar ve Türkler tarafından fethedilmesi bu şehirlerde Hıristiyan, İslam ve Türk kültürünün yansımalarının görülmesini sağlamıştır. Bu şehirlerde cami, kilise, pazar yeri, hamam, medrese gibi yapıların varlığı buna kanıt oluşturmaktadır. Bu şehirlerin her biri de kale denilen askerî yapılara da sahiptir ve birer askerî şehir özelliği göstermektedir. Bu kaleler Osmanlı döneminde tek surdan oluşmaktadır ve şehri çevreleyen dış sur denilen yapıya sahip değildir.

Bu araştırma dahilindeki şehirler, çeşitli dönemlerde saldırılara maruz kaldığından hem fiziki yapıyı oluşturan mimari eserler bu durumdan etkilenmiş ve zarar görmüş hem de bu şehirlerde yaşayan toplumlar homojen yapıdan uzak kalmıştır. Araştırma konusu olan her bir şehir, Ortaçağ boyunca Bizans-Arap, Ermeni-Türk, Memlûk-Osmanlı, Osmanlı-Timur, Müslüman-Hıristiyan şeklinde isimlendirebilecek çatışma süreçleri yaşamış ve bu sebepten dolayı bu şehirler tahrip olmuştur. Aşiret iskânları sırasında ve asayiş problemlerinin yaşandığı zamanlarda başta Hısn-ı Mansur olmak üzere Gerger ve Kâhta'nın fiziki mekanlarının zarar gördüğü söylenebilir. 1839 yılında Adıyaman'a uğramış olan Helmuth Von Moltke, Adıyaman'ın önemli bir şehir olduğunu belirttiikten sonra şehri, "Korkunç derecede tahrip edilmiş bir şehir, yıkık bir akropolü vardır." şeklinde ifade etmiştir.²¹⁰ Ayrıca 1893 yılında meydana gelen deprem, Malatya ve Adıyaman'da büyük tahribata sebep olmuş ve bu şehirlerdeki fiziki yapılar büyük zarar görmüştür.²¹¹

3.1.1. Yönetim Birimlerine Ait Yapılar

3.1.1.1. Kaleler

İlkçağdan yakınçağa kadar olan dönemde şehirlerin, önemli geçitlerin, limanların, sınırların müdafaası ve muhafazası amacıyla kullanılmış olan kaleler, genellikle sarp kayalıklara ve ulaşımı zor olan yerlere yapılmışlardır. İnsanlar için önemli bir sığınak olması sebebiyle şehirlerin gelişiminde de önemli rol oynayan kaleler, sözlükte, "içine asker kapanub düşmana mukâvemet itmek üzere kalın ve muhkem divârlardan yapılmış geniş ve her taraftan silâh atmağa müsâ'id burçları ve ta'byaları olan binâ-yı merîn, hısn, hisâr..." olarak tanımlanmaktadır.²¹² Kaleler genellikle yol kavşaklarında, geçit yerlerinde, dağlar arasında, boğazlarda, denize uzanan burunlarda, kıyıya yakın adacıklarda, köprü başlarında vb. stratejik yerlerde inşa

²⁰⁸ Şahin, agm., s. 449.

²⁰⁹ Maurice M. Cerasi, Osmanlı Kenti, YKY., Çev.: Aslı Ataöv, İstanbul 2001, s. 51.

²¹⁰ Helmuth Von Moltke, age., s. 158.

²¹¹ Selahattin Satılmış, "1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi", OTAM, 39/Bahar 2016.

²¹² Şemseddin Sâmî, Kamûs-ı Türkî, İkdâm Matbaası, Der-sa'âdet, 1317, s. 1079.

edilmiştir ve inşa edilirlerken arazilerin doğal özelliklerinden yararlanılmıştır. Kale yeri seçilirken savunmasının uygunluğu, iaşenin sağlanmasına elverişliliği gibi şartlar göz önünde bulundurulmuştur.²¹³

Behisni Kalesi

İlçenin 5 km. kadar güneyinde ve sarp kayalıklarla çevrili olan dağın üzerinde bulunan Behisni Kalesi'nin kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Burç üzerindeki kitabeden hareketle, kaledeki yapıların, Memlûk Sultanı Melik Eşref Kayıtbay zamanında yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Yine kalenin içinde bir cami bulunmaktadır ve Memlûkler zamanında yaptırılan bu caminin gelirleri Keysun'a bağlı Afşeri köyündeki İsa Çiftliği ve Behisni'deki Sultan Değirmeni'nden sağlanmaktadır.²¹⁴ Behisni Kalesi, tarihsel süreç içerisinde Aslanağzı Kalesi, Güvercin Kalesi, Keklik Göğsü Kalesi, Sadr-ı Bâz (Doğan Göğsü) Kalesi ve Bozmekân Kalesi gibi isimlerle anılmıştır.²¹⁵ Kurulduğu yer itibarıyla müstahkem bir konuma sahip olan kale, sivri ve yüksek bir dağın üzerine inşâ edilmiş ve önemli bir kısmı sarp yamaçlar ve dik yokuşlarla çevrilidir. Şehrin "yüksek bir dağın tepesinde" olduğunu vurgulayan Yâkût el-Hamevî, Behisni'nin Maraş ve Sümeysat yakınlarında bulunan "sağlam ve acayip bir kale" olduğunu zikretmektedir.²¹⁶

17. yüzyılın sonlarına kadar askerî ve idarî amaçlarla kullanılan Behisni Kalesi'nin 18. yüzyıla gelindiğinde bu özelliğini yitirdiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen kalede bulunan caminin 18. yüzyılda ibadete açık olduğu görülmektedir. 1721 yılında Kale Camii'nin mütevellisi Mehmet'in ölümü üzerine, vazifesi yevmî bir akçe ile Osman isimli bir kişiye verilmiştir.²¹⁷

Gerger Kalesi

Selevkos Kralı Arsames zamanında yapıldığı tahmin edilen²¹⁸ Gerger Kalesi'nin, bölgede yapılan kazı çalışmalarında tespit edilen kalıntılara göre, Kommagene Krallığı zamanında kullanıldığı tahmin edilmektedir.²¹⁹ Osmanlılar tarafından ele geçirilinceye kadar önemli mücadelelere sahne olan Gerger Kalesi, yüksekçe bir yamacın üzerinde kurulu olup, müstahkem bir özelliğe sahiptir. 1839 yılında Gerger'e gelen Helmuth Von Moltke, Gerger Kalesi için, "Burası Fırat kenarındaki bir kayanın tepesinde eski bir hisardır. Bu hisarın, bu harap halinde bile, eğer içinde erzak bulunursa zaptı imkansızdır; fakat bir kusuru vardır, o da bulunduğu yolsuz, Allahın dağında onu kimsenin almak istemeyeceğidir."²²⁰ Moltke'nin bu ifadelerinden, Gerger Kalesi'nin 19. yüzyıl başlarında önemini büyük ölçüde kaybettiği anlaşılmaktadır.

16. yüzyılda, 15-16 civarı kale görevlisi bulunan²²¹ Gerger Kalesi'nin 18. yüzyıla gelindiğinde görevli sayısında büyük bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Nitekim

²¹³ Semavi Eyice, "Kale", DİA, C. 24, Ankara, 2001, s. 234.

²¹⁴ Ahmet Ali Bayhan, Fikri Salman, Adıyaman Yüzyet Araştırmaları (2000-2004), Doğuş Gazete ve Matbaacılık, Adıyaman 2010, s. 12.

²¹⁵ Sucu, age., s. 59.

²¹⁶ Alican, agm., s. 71.

²¹⁷ VGMA. HD., nr. 1133, s. 226.

²¹⁸ Sucu, age., s. 77.

²¹⁹ Friedrich Karl Dörner, "1956 Senesinde Eski Kâhta'da Yapılan Hafriyata Ait Rapor", Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı: VII-2, Maarif Basımevi, Ankara 1957, s. 11.

²²⁰ Helmuth Von Moltke, age., s. 158.

²²¹ Taştemir, age., s. 76-77.

1691 yılında Gerger Kalesi'nde görevli 19 kişi bulunmaktadır (Bk. Tablo: 3.1).²²²

Tablo 3.1: 1691 Yılında Gerger Kalesi Görevlileri

Görevliler	Sayısı	Geliri (akçe)	Toplam
Dizdâr	1	4.280	4.280
Kethüdâ	1	1.600	1.600
Topcu	1	1.600	1.600
Serbölük	2	1.500	3.000
İmam	1	1.400	1.400
Merdân	11	1.400	15.400
Bevvâp	1	1.400	1.400
Merdân	1	0700	0700
Toplam	19		29.380

Gerger Kalesi görevlilerinin gelirleri, Gerger kazası ve çevre köylerinin hasılatından sağlanmaktadır. Gerger Kalesi'ndeki görevli sayısı 16. yüzyıla göre çok değişmemiş olsa da 18. yüzyıl başlarında bu kale ile birlikte Kâhta Kalesi'nin varlığının devamı konusunda şüpheler oluşmuştur. Divân'dan yazılan bir hükümde, Gerger ve Kâhta kalelerinin lüzûmu olup olmadığı ve tımarlarının kimin elinde olduğu, mevcudunun ne kadar olduğu konularının araştırılması istenmiştir. Tahkikat sonucunda; "Kale tımarlarını birkaç kimse me'kel (yemek) edinip hasılları zâyî' ve telef olub taraf-ı mîriye ve sâir mahalle bir akçe dahi faydasının olmadığı" belirtildikten sonra Malatya mutasarrıfından kalenin biran önce yoklanması ve durumunun ne olduğunun bildirilmesi istenmiştir.²²³ Kaleyle ilgili bu tahkikattan nasıl bir sonuç alındığı tespit edilememiştir; ancak daha sonraki dönemlerde kale görevlilerinin varlığının devam etmesi, sorunun çözüldüğü anlamına gelebilir. Ancak kale görevlilerinin suistimallerinin devam ettiği ve vazifelerini başka amaçlarla kullandıkları yönünde de bilgiler mevcuttur.

Kâhta Kalesi

Kâhta Kalesi, Eski Kale ve Yeni Kale olmak üzere iki farklı yapının birbirine bağlanması ile oluşmuş bir kaledir. Eski Kale, Kommagene Krallığı zamanında Kral Antiochos ve Mithradates'in ataları için bir tepenin eteğinde yaptıkları tapınak kompleksidir. Yeni Kale ise, büyük oranda Memlûkler tarafından inşa edilmiş olup her iki tarafı da uçurum olan uzunca bir kayanın üzerine yapılmıştır.²²⁴ Bu kale, bugün Kâhta ilçesinin 26 km. kuzeyinde Kocahisar köyündedir. Kâhta Çayı'nın kenarında yalçın kayalıklı bir tepe üzerine kurulan kale, bir burç, ön kale ve asıl kaleden meydana gelmiş olup, kale burcuna "Sultan Burcu" adı verilmiştir. Kale içinde cami, hamam, dükkân ve su deposu olarak kullanılmış olan yapılar bulunmaktadır. Kalenin en üst katında kral sarayı bulunup iki sarnıcı mevcuttur. Eski çağlarda Yeni Kale ile karşısındaki tepede bulunan Eski Kale (Arsemia), yer altından giden bir yolla birbirine bağlanmıştır. Kaleden Kâhta Çayı'na doğru dolambaçlı inen merdivenli bir su yolu

²²² BOA. MAD. d., nr. 2228, s. 1.

²²³ "Malatyiye Sancâğı'nda vâki' Gerger ve Kâhta Kal'alarının defterhâne-i 'âmirede dizdârları ve merdân-ı kılâ' tımarları mukayyed olub ancak asla cebehâne ve topu olmayub ve derûnunda gerek neferât ve sâir sâkin olur kimesne dahi olmadığından gayri muhafazalarının dahi lüzûmları olmayub lâkin tımarları birkaç kimesneler me'kel edinüb hasılları zâyî' ve telef olub taraf-ı mîriye ve sâir mahalle bir akçe nefî olamayub..." ifadelerinden kalenin mevcudiyetinin devamı konusunda şüphenin olduğu anlaşılmaktadır. BOA. İE.AS., 47: 4301.

²²⁴ Sinclair, age., s. 47; Bayhan, Salman, age., s. 14.

vardır. Bu yol küçük bir hisara çıkmaktadır. Bu hisar, kalenin su ihtiyacını karşılamak ve güvercinlik olarak kullanılmak amacıyla inşa edilmiştir. Kaledeki bu yapıların Memlûkler dönemine ait olduğu bilinmektedir.²²⁵

Kâhta Kalesi'nde 1524 yılında 6, 1530 yılında 21, 1547 yılında 14, 1560 yılında 11 görevli bulunmaktadır.²²⁶ 1691 yılına gelindiğinde ise görevli sayısının 10 olduğu görülmektedir (Bk. Tablo: 3.2).²²⁷ 1696 yılında ise Kâhta Kalesi'nde 15 neferin görevli olduğu ve gedik tımarlarının bulunduğu belirtilmektedir.²²⁸ Kâhta Kalesi'nin görevlilerinin gelirleri, Kâhta kazası ve çevre köylerinin hasılatından sağlanmaktadır. Kaledeki görevlilerin çeşitliliği ve sayısına bakıldığında kalenin önem açısından 16. yüzyıla göre büyük değişiklik göstermediği anlaşılmaktadır.

Tablo 3.2: 1691 Yılında Kâhta Kalesi Görevlileri

Görevliler	Sayısı	Geliri (akçe)	Toplam
Dizdâr	1	3.714	3.714
Kethüdâ	1	1.660	1.660
Topçu	1	1.576	1.576
Serbölük	1	1.500	1.500
Tabbâl	1	1.400	1.400
Merdân	5	1.400	7.000
Toplam	10		16.850

Kâhta Kalesi'nin Gerger Kalesi ile birlikte lüzumu olup olmadığı konusunda tartışmanın varlığından yukarıda (Bk. Gerger Kalesi) bahsedilmiştir. Merkezî idarenin kale hakkındaki tahkikatın akıbeti hakkında bir bilgiye ulaşamamıştır; ancak kale görevlilerinin vazifelerini edâda sıkıntıların devam ettiği anlaşılmaktadır. 1727 yılında kale dizdarı Osman ve Han Bey Gerger kasabasında eşkıyalık yaparak asayîşi bozan Başbüyüköğlü Ebubekir ve ona tâbi kişileri, cezaları kesilmesine rağmen kalede muhafaza etmişlerdir. Hatta kale, sadece bu olayda değil başka olaylarda da hırsızların ve eşkıyaların sığındığı yer (me'vâ-yı lüsûs) haline gelmiştir.²²⁹ 1740 yılında Kâhta Kalesi Dizdârı Ömer Bey ve Han Bey ile Hasan Bey oğlu Deli Halil isimli kişiler akrabaları ile eşkıyadan olmaları ve başka eşkıyalarla işbirliği yapmaları sebebiyle kalenin eşkıyanın sığınak yeri olduğu belirtilerek kapılarının yıkılması ve gedik tımarlarının zabtedilmesi istenmiştir.²³⁰ Bu isteğe rağmen sonraki dönemlerde kale görevlileriyle ilgili bilgilerin mevcudiyeti kararın uygulanmadığı veya uygulandıysa bile sonradan yeniden kalenin ihyasına karar verildiği sonucu çıkarılabilir.

Kâhta Kalesi'nin savunma ve güvenlik amaçlı kullanımının yanı sıra yazın yaylalara giden kimselerin mallarını emaneten bıraktıkları bir yer olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1729 yılında Ömer isimli bir kişi yazın yaylaya giderken beş bin kuruş

²²⁵ Demir, agm., s. 229-230.

²²⁶ Taştemir, age., s. 57-58.

²²⁷ BOA. MAD. d., nr. 2228, s. 1.

²²⁸ 1696 yılında bu neferatın 10 tanesi sefer-i hümayuna gitmişken 5 tanesi kale-mande (kalede kalmış) olmuşlardır. Bk. BOA. MZ. d., nr. 11, s. 81.

²²⁹ İE.AS. 82: 7441.

²³⁰ Konuyla ilgili hükümde; "... kendü hallerinde olmayub eşkıyâdan olmalarıyla civârında olan ekrâd ta'ifelerini tahrîk ve ebnâ-i sebîlin yollarına inüb emvâl ve erzâklarını nehb ü gâret ve katl-i nüfûs ve gâret eyledikleri emvâl ve erzâkı kal'a-yı merkûmeye götürüb dizdâr-ı mezbûr Ömer Beğ ve Han Beğ'e teslim anlar dahi müttelik olmalarıyla...." şeklinde durum hakkında bilgi verilmiştir. BOA. MD., nr. 147, s. 126.

değerinde mal, elbise ve eşyasını kaleye emaneten bırakmıştır.²³¹ Bu örnekten hareketle sadece Kâhta Kalesi'nde değil Gerger, Samsad ve Besni kalelerinde de benzer uygulamaların olduğu tahmin edilebilir.

Samsad Kalesi

Atatürk Barajı'nın yapımı sonrası baraj suyunun altında kalarak sadece tarihin sayfalarından öğrenilebilen Samsad Kalesi, Güneydoğu Anadolu'nun en eski ve önemli kalelerinden birisidir. Birçok krallığın önemli idari birim merkezliğini yapan Samsad, şehir yapısı açısından da İlkçağ ve Ortaçağ'ın önemli yerleşimlerinden birisidir. Bu şehir ve kalesini ele geçirmek amacıyla Asurlar, Hurriler, Mitanniler, Babiller, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Ermeniler ve Türkler çeşitli mücadeleler vermişlerdir.

Roma İmparatorluğu, Fırat Nehri'nin batısındaki topraklarını korumak amacıyla sınır kalelerinde lejyonlar oluşturmuştur. Fırat Nehri kenarında bulunan Samsad (Samosata) Kalesi de bu savunma hattında önemli bir rol üstlenmiştir.²³² Ortaçağ başlarında Roma İmparatorluğu'nun elinde bulunan Samsad Kalesi, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma (Bizans) hâkimiyetinde kalmıştır. Bizans İmparatoru Justinyen'in 6. yüzyılda Samsad Kalesi'ni tamir ettiği bilinmektedir.²³³ Ortaçağ boyunca önemli mücadelelerin yaşandığı bir yer olan Samsad Kalesi, bazen de eşkıyaların sığındığı bir mekân olmuştur.²³⁴ Kale hakkında Müslüman Araplar tarafından "çok sağlam bir kale", "toprak kale" olarak bahsedilen bu kalenin 16. yüzyıldan sonra giderek önemini kaybettiği ve Gerger ve Kâhta Kalelerinin gölgesinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi Hısn-ı Mansur kazasına uğradığında Samsad Kalesi'nin Hısn-ı Mansur'a yakın bir kale olduğunu belirterek dizdar ve neferatının olduğundan ve kalenin küçük; ama sa'b (güçlü) bir kale olduğundan bahsetmektedir. Emevilerden Mervân bin Muhammed el-Ca'di'nin kaleyi tamir ve termim eylediği ibaresi ile kalenin surlarında tarih düşüldüğünü yazmaktadır.²³⁵

²³¹ Bu örnekte, Kale Dizdârı dahi kendi yerine başka kişileri bırakmış ve kendisi de yaylaya gitmiştir. Yerine bıraktığı kişilerin de ihtimamsızlığı sebebiyle Ömer'in malları zayi' olmuştur. BOA. AŞKT.d., nr. 121, s. 336.

²³² Ercüment Yıldırım, "Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırını Korumak İçin Fırat Nehri Üzerine Kurulan Lejyonlar", AÜ. SBD., C. 13, Sayı 4, s. 167.

²³³ Muzaffer Bakırcı, "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirlere Yeni Bir Örnek: Samsad", s. 374-375.

²³⁴ Abbasi Halifesi Me'mun zamanında Amar (Amr bin Abdulaziz es-Sulâmî) isimli kişi, başka bazı kişilerle işbirliği yaparak bölgede büyük bir eşkıyalığa sebep olmaktadır. Bu eşkıyalığın sona ermesi için bölgeye görevlendirilen Ebû Câfer, âsî Amar Urfa'ya kaçtığı için Urfa'ya (Edassa) gitmiş ve Urfa Kalesi'nin surlarını yıktırarak buranın halkını korkutmuş ve halk da Amar'ın eşkıyalığının sona ermesi için Amar'ı ikna etmişlerse de, Amar, 813 yılında tekrar Samsad'a gelmiş ve Samsad Kalesi'ni tamir ederek buraya yerleşmiştir. Bk. Gregory Abû'l-Farac, age., s. 188-200; Kalenin bazı mücadeleler veya meydana gelen depremlerde sonucunda harabe hale geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kale, 856 yılında Bizans İmparatoru III. Michael tarafından tahrip edildiği gibi 1114 ve 1170 yıllarında meydana gelen depremlerde de harap olmuştur. Gönül Öney, "1978-79 ve 1981 Yılı Samsad Kazılarında Bulunan İslam Devri Buluntularıyla İlgili ilk Haber", s. 72;

(<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/std/article/viewFile/5000172029/5000155173>)

²³⁵ Birçok araştırmacı, Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu kalenin halk arasında "Adıyaman Kalesi" olarak bilinen ve Adıyaman şehir merkezinde yer alan kale olduğu kanısındadırlar. Ancak Osmanlı döneminde Adıyaman Kalesi'nin askerî ve idarî amaçlı kullanılmadığı dikkate alınrsa bu kalenin Samsad Kalesi olduğu söylenebilir. Yine Evliya Çelebi'nin, kalenin Fırat Nehri kenarında olduğundan bahsetmesi bu tespiti doğrular niteliktedir. Evliya Çelebi, C. 3, age., s. 169; Ayrıca Hısn-ı Mansur'un güney tarafında bulunan ve Kara Hısn-ı Mansur-ı Atik köyü olarak bahsedilen yer olma ihtimali de bulunmaktadır.

1691 yılında kalede dizdarın bulunmadığı; ama beş nefer askerin olduğu anlaşılmaktadır.²³⁶ (Bk. Tablo: 3.3). Bu durum, kalenin, Memlûklerden sonra önemini kaybetmeye başladığı ve işlerliğini yitirdiği konusundaki tespiti desteklemektedir. 17. yüzyılın sonlarında kale görevlisi sayısı ile ilgili mevcut rakamların 18. yüzyılın başlarında da geçerli olduğu söylenebilir.

Tablo 3.3: 1691 Yılında Samsad Kalesi Görevlileri

Görevliler	Sayısı	Geliri (akçe)	Toplam
Merdân	3	1.400	4.200
Merdân	2	0700	1.400
Toplam	5		5.600

3.1.1.2. Hükümet Sarayları/Konakları

Osmanlı Devleti'nde idarî merkez olan yerlerde, "hükümet sarayı", "şehir sarayı" veya "konak" şeklinde isimlendirilen mekânlarda, birinci derecede idareciler bulunmakta ve idarî işler buradan yürütülmektedir. Hükümet sarayları, "sancakbeyi", "mutasarrıf" ve "mütesellim" şeklinde adlandırılan idarecilerin aynı zamanda aileleriyle birlikte oturdukları yerlerdir.²³⁷ Hısn-ı Mansur kazasında bulunan sarayın Sıratut Mahallesi'nde Hacı Ömer Câmî ve Uzun Hacı İbrâhim Câmî'nin yanında yer aldığı anlaşılmaktadır.²³⁸ Behisni'de bulunan sarayın ise Meydân Mahallesi'nde Molla Hasan Câmîi yanında yer aldığı anlaşılmaktadır.²³⁹

Saraylar, üst düzey taşra yöneticilerinin ikâmet ettikleri mekânlar olmaları sebebiyle iyi korunması gereken yerlerdir. Güvenliğin sağlanamadığı zamanlarda veya sarayda ikâmet eden yöneticinin adamlarının çoğuyla birlikte başka bir bölgede buldukları dönemlerde, saraylar, bu durumu fırsat bilen eşkıyaların saldırılarına maruz kalabilmektedir. Saraylar, bazen de yöneticilerle problem yaşayan eşkıya gruplarının saldırılarına maruz kalabilmektedir. Gerger'de Başbüyüköğlü Ebubekir ve adamları, 1727 yılında Gerger Voyvodası Rişvanzâde Ali Bey "umûr-ı mühimmelerle uğraşır iken", altı yüz miktarı tüfekli eşkıya ile Gerger'e hücum etmiş ve Mevrûn/î Mahallesi'nde bulunan Ali Bey'in sarayını basarak on bin kuruşunu,²⁴⁰ birtakım eşyalarını ve atlarını çalmışlar ve dokuz adamını da öldürmüşlerdir.²⁴¹ Benzer bir hadisede, Hısn-ı Mansur kazası sakinlerinden Hacı Ömer, Kara Ali ve Kara İsmail isimli kişiler, bin civarı eşkıya ile 1703 yılında dört gün boyunca Hısn-ı Mansur Sancağı Mütesellimi Resûl'un konağını muhasara etmişler ve bir miktar malını gasp ederek iki adamını da katletmişlerdir.²⁴² Bu hadiselerden hareketle, saray baskınlarının birkaç kişinin yelteneceği bir hareket olmadığı ve genellikle sayıları yüzlerle ifade edilen eşkıya grupları tarafından böyle bir harekete cesaret edilebildiği söylenebilir.

²³⁶ BOA. MAD. d., nr. 2228, H.1102/M.1691, s. 2.

²³⁷ Karagöz, age., s. 28.

²³⁸ VGMA. HD., nr. 1083, s. 296; nr. 1095, s. 98; nr. 1158, s. 194.

²³⁹ VGMA. HD., nr. 537, s. 127.

²⁴⁰ "...Hâss karyelerinden cem' olunan mîrî akçeden üç bin beş yüz gurûş ve voyvodalık malından dahi altı bin beş yüz gurûş ve cizye malından bin elli gurûş ve kışlâ malından bin iki yüz gurûş sarayından yağma ve üç at pusatıyla ve beş re's at kara pusatıyla ve altı katır..." Bu ifadelerden toplanan vergilerin sarayda tutulduğu, sarayın ahırının olduğu ve voyvodanın adamları tarafından korunduğu bilgilerine ulaşılmaktadır. BOA. İE.ŞKRT., 3: 206.

²⁴¹ BOA. AE. SAMD. III 216: 20874.

²⁴² BOA. AŞKT. d. nr. 35, s. 363.

3.1.1.3. Mahkeme Binası

Duruşmanın yapılacağı yer hakkında kesin ve bağlayıcı bir şer'î hüküm mevcut olmayıp mahkeme binalarının kurulması, geleneğe ve devletin teşkilatlanma aşamalarına göre belli bir gelişim seyri izlemiştir. İlk devirlerden itibaren kadılar; camilerde, camilere bitişik yerlerde (batîha, rahbetü'l-mescîd, sahnü'l-mescîd) veya evlerde davalara bakmaktaydı. Mahkeme için ayrı bir yer tahsis edilmemişti; ama mahkemelerin insanların kolaylıkla ulaşabileceği bir konumda olmasına dikkat edilmişti. Çarşı ve pazarlar, camii-i kebir veya ulu camii denilen merkez camisine yakın yerler mahkeme yeri olarak tercih edilmekteydi.²⁴³

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad şehirleri birer kazadır, yani kadıların görev yaptıkları merkezlerdir; ancak bu şehirlerde kadıların görev yaptıkları mahkeme binasıyla ilgili ayrıntılı bir bilgiye rastlanmamış olup kısmî bazı bilgiler mevcuttur. Hısn-ı Mansur mahkemesinden Camii-i Kebir Vakfı'na icâre (senelik on beş kuruş) ödendiği²⁴⁴ bilgisinden hareketle mahkeme binasının Câmii-i Kebir Vakfı'na ait bir bina olduğu anlaşılmaktadır ve muhtemelen diğer kazalarda da mahkeme binaları kiralanmış binalardır.

Mahkemeler, ahalinin şikâyetlerini yaptıkları, davaların görüldüğü yerler olduğu için buralarda birçok defa kavgalar meydana gelmekteydi. Kavgalar, taraflar arasında olabildiği gibi bazen de verilen kararı beğenmeyen kişiler tarafından kadıya saldırılar şeklinde olabilmekteydi. 1712 yılında Topaloğlu Ömer ve kardeşleri Hısn-ı Mansur mahkemesini basıp Hısn-ı Mansur kadısını zorla Câmii-i Kebir'e götürmüşlerdir.²⁴⁵ Bir başka olay da 1775'te yaşanmıştır. Bu olayda, Türkoğlu Abbas, eski nâkib Seyyid Abdulhalim, Altuncızâde ve İzollu Osman isimli kişiler eşkıyalıklarından dolayı şehre görevli olarak gelen Çerkes Hasan Paşa ile çatışmak için mahkeme binasına saldırmışlardır.²⁴⁶ Benzer örneklere Besni kazasında da rastlanmaktadır. 1729 yılında Besni sakinlerinden Halil Paşa oğlu Hasan Bey isimli bir kişinin reayadan sekiz kise akçe salyâne tevzi' etmesi üzerine ahali mahkemeye başvurmuş; ancak bu esnada Halil Paşa'nın adamlarından yetmiş seksen kişi ve kasaba sakinlerinden bazı kişiler mahkeme binasını basarak şikâyete gelen bazı kişileri öldürmüşlerdir.²⁴⁷ Benzer örnekler çeşitli dönemlerde yaşanmış ve mahkemenin sağlıklı işlemesine bazı eşkıya ve zorbaların mani oldukları görülmüştür.

3.1.2. Şehir Çarşısı

Çarşı kelimesi, terim olarak "cihâr-sû" tamlamasından gelmektedir. "Cihâr" Farsçada "dört; "sûk" Arapçada "sokak, cadde" anlamlarına gelmektedir ve alışveriş yapılan ve iki tarafında dükkanlar olan, üstü açık veya kapalı alanlar olarak tarif edilmektedir.²⁴⁸ Osmanlı çarşılarının şekillenmesi ve gelişiminde Selçuklu çarşı yapısının etkisi vardır. Çarşılar, sadece ticaret yapılan bir alan olmayıp aynı zamanda

²⁴³ Halil İnalçık, "Mahkama", EI. Volume VI, Leiden 1991, s. 3.

²⁴⁴ VGMA. HD., nr. 1094, s. 190, (H.1152/M.1739); Bir başka belgede Hısn-ı Mansur mahkeme binasının kadimü'l-eyyâmdan beri Camii-i Kebir'in vakfı olduğu belirtilmektedir. Bk.VGMA. HD., nr. 1119, s. 53. (H.1135/M.1723).

²⁴⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 61, s. 30.

²⁴⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 166, s. 396-397.

²⁴⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 178 ve s. 200.

²⁴⁸ Mehmet Sait Şahinalp ve Veysi Günel, "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi, Milli Folklor, Sayı 93, 2012, s. 150. (<http://millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=93&Sayfa=146>).

üretim yapılan ve birçok tesisi de içinde bulunduran bir sistemdir. Bu nedenle çarşılar, şehir hayatının olmazsa olmaz bir unsurudur ve şehrin merkezi durumundadır. Çarşı sisteminin içerisinde meslek gruplarına ait pazarlar vardır ve çarşılar genellikle "Ulu Cami" denilen merkez camilerin etrafında şekillenmişlerdir.²⁴⁹

Osmanlı çarşıları "sûk-ı sultânî" olarak isimlendirilmekte olup bu kavram, Osmanlı çarşılarının hukuksal ismidir. Kelime anlamı olarak padişahın koymuş olduğu kurullarla bir düzenin var olduğu alışveriş mekânı anlatılmak istenmiştir. Ancak "sûk-ı sultânî"nin bu anlatılmak istenen anlamının yanı sıra başka özelliklere de sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sûk-ı sultânî'de her ürünün satışı için bir mahal mevcuttur. Yani hangi ürünün hangi mahalle getirilip satışa sunulacağı önceden tespit edilmiştir. Sûk-ı sultânî denilen mekân "kadimden berü", "mâ-takaddemden" itibaren herkes tarafından biliniyor olmalı ve eğer çarşı için yeni bir yer belirlenecekse "fukarâya evlâ ve enfâ" olmalıdır. Çarşıda satışa sunulan mallar belli niteliklere ve fiyata sahip olmalıdır ve bunun için denetim gerekmektedir. Burada satışa sunulan mallar "rağbet-i nâs" olmalıdır, yani ahalinin "ihtiyâcât-ı zarûriyye"sini karşılamalıdır. Çarşıda kullanılan ölçü ve tartılar ahali tarafından bilinen ve benimsenen bir niteliğe sahip olmalıdır ve satışı olan mallardan ve yapılan faaliyetlerden kadının kontrolünde olmak şartıyla vergi toplanmalıdır. Burada tüm faaliyetler "kanûn ve deftere göre" yürütülmek zorundadır.²⁵⁰

Sûk-ı sultânî olarak ifade edilen²⁵¹ Behisni çarşısında hanlar, bedestenler, kahvehâne, tahmishâne, dükkânlar,²⁵² şem'hâne, camiler, medreseler, mektepler, hamamlar gibi yapılar ve sarraflar, helvacılar, kuyumcular, kılınççıyân, nalbandçıyân, ehl-i çekiç... gibi esnaf grupları yer almaktadır.

Hısn-ı Mansur kazasında da çarşı için "sûk" ismi kullanılmaktadır.²⁵³ Bu çarşıda iplikçi pazarı, hanlar, berberler, debbağlar, bazirgânlar, attarlar, kuyumcular, balcılar, taşçılar, çulhacılar, camiler, mescitler, medreseler gibi yapılar ve esnaf grupları mevcuttur.

Gerger'de çarşının varlığı hakkında bilgiler²⁵⁴ mevcut olmasının yanı sıra burada kirişçiler, kasaplar gibi meslek gruplarının olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁵ Kahta kazasının da "sûk-ı sultânî" denilen çarşıya sahip olduğu ve bu çarşıda bir hanın olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁶ Samsat kazasında ise çarşının varlığı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Bedesten

Türkçede bedesten olarak kullanılan kelime, "bezzâsistan"dan veya "bezistan"dan türemiş olup "bez satılan bezzâz mahalli, akmişe-i nefise satılan çarşı" olarak tarif edilmektedir.²⁵⁷ Bedestenlerin üç farklı fonksiyonu vardır. İlk olarak, tüccarların ithal ettiği değerli malları, özellikle de tekstil ürünlerini depoladıkları ve sattıkları yerlerdir. İkinci olarak, karayolu veya denizyolu ile gelen malların ticari

²⁴⁹ Lütfi Şeyban, "Endülüs Çarşı-Pazar Düzeni ve Selçuklu-Osmanlı Geleneğiyle Mukâyesesi", II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu, AEÜ., AKAM, Kırşehir 2012, II, s. 712.

²⁵⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi: Bursa Örneğinde 'Sûk-ı Sultânî'", Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar, Akmat Matbaacılık, Bursa 2010, s. 30-31.

²⁵¹ VGMA. HD., nr. 1074, s. 50. (1788-1789)

²⁵² Evliya Çelebi Besni'ye uğradığında 70-80 civarı dükkânın varlığından belirtmektedir. Evliya Çelebi, C. 5/1, a.g.e., s. 351.

²⁵³ VGMA. HD., nr. 1095, s. 102. (H.1201/M.1787).

²⁵⁴ BOA. AE. SAMD.III, 216: 20874.

²⁵⁵ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 81.

²⁵⁶ Evliya Çelebi, C. 3, a.g.e., s. 169.

²⁵⁷ Semavi Eyice, "Bedesten", DİA., C. 5, Ankara 1992, s. 302.

işlemlerinin yapıldığı yerlerdir. Üçüncü olarak da, altın ve mücevher gibi değerli malların güvenli bir şekilde muhafaza edildiği ve satıldığı yerlerdir.²⁵⁸ Araştırma konusu dahilindeki kazalardan sadece Behisni'de bu yapının varlığı bilinmektedir. Behisni'de 1721 yılında "Eski bedesten" denilen yapıdan bahsedilmektedir.²⁵⁹ Bu bilgiden hareketle Behisni'de yeni bir bedestenin de olduğu yorumu da yapılabilir. Ancak bedestenlerdeki dükkan sayıları ve esnaf grupları hakkında malumat bulunamamıştır.

Hanlar

Osmanlı şehirlerinde görülen ve ticarî hayatın canlı bir şekilde devam ettiği çarşılarda genelde iki tüccar sınıfına rastlanmaktadır. Yerleşik ve gezgin olarak adlandırılan bu tüccar sınıflarından, yerleşik tüccarlar bedestenlerde yer alırken, gezgin olanlar bedestenlerin çevresindeki hanlarda faaliyet gösterirlerdi.²⁶⁰ Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda da bu nev'i hanların olduğu anlaşılmaktadır. Behisni'de çarşı başında bir han bulunmaktadır.²⁶¹ Yine Behisni'de "sûk"ta Rişvanzâde Halil Bey'e ait "han-ı kebir"²⁶² denilen büyük bir han vardır. Hısn-ı Mansur'da ise "Küçük Han"²⁶³ ve Çelebi Mahallesi'nde "Küncü Hanı"²⁶⁴ denilen hanlardan bahsedilmektedir. 1836 yılında Hısn-ı Mansur'a uğrayan William Francis Ainsworth, Hısn-ı Mansur'da, üç tane han'ın bulunduğunu; ama bunların harabe halde olduklarını belirtmiştir.²⁶⁵ Bu hanlardan birisi günümüzde hala bulunan; ancak yok olmaya yüz tutmuş olan Halepli Han isimli bir han olmalıdır. İçerisinde 60-70 kadar dükkan olan bu han'dan son yıllara kadar 5 dükkan kalmıştır.²⁶⁶ Günümüzde mevcut olan Tuzcu Hanı ise yapımı 19. yüzyıl sonları olarak tahmin edildiğinden bu hanlardan biri olma ihtimali düşüktür. Kâhta'da da "han"ın varlığı hakkında bilgi bulunmaktadır.²⁶⁷ Ancak bu hanlardaki tüccar grupları hakkında bilgi mevcut değildir.

18. yüzyıla ait belgelerde rastlanan bu hanlar dışında önceki dönemlerde yapılmış olup günümüzde kalıntıları veya binası bulunan bazı hanlar bulunmaktadır. Bunlardan Kamereddin Hanı, günümüzde Adıyaman'ın Gölbaşı ilçesine bağlı Hamzalar köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Han Yazısı veya Han Ovası denilen etrafi yüksek dağlarla çevrili bir yaylada bulunan bu han, Besni-Elbistan kervan yolunda yer almaktadır.²⁶⁸ Anadolu Selçuklu Devleti tarafından ve 16. yüzyılda Osmanlı Devleti

²⁵⁸ Halil İncalık, "The Bedesten of Istanbul", s. 2-3.

(<http://www.inalcik.com/images/pdfs/15315988BEDESTANOFISTANBUL.pdf>)

²⁵⁹ Besni Hurufat defterlerinde "...çarşıda eski bedesten kurbunda Sevdim Beğ Mescidi" ifadesi yer almaktadır. VGMA. HD., nr. 1133, s. 227; 537, s. 127; 1076, s. 53.

²⁶⁰ İncalık, agm., s. 2-3.

²⁶¹ VGMA. HD., nr. 537, s. 129. (1792-1793)

²⁶² Besni Hurufat Defterinde rastlanan bu han ile ilgili; "Hacı Kasım Mahallesi mütemekkinlerinden Bezirgânzâde dimekle ma'rûf el-Hac Mustafâ'ya el-Hac Ahmed nam kimesne mahallede meclis-i şer'e şöyle takrir-i kelâm ve ani'l-merâm ider ki kasaba-i mezbur sûkunda vâki' Rişvanzâde Halil Beğ'den iştirâ ve el-yevm silk-i mülk-i sahihimde olub mâlik ve mutasarrıf olduğum ma'lûmu'l-hudûd hân-ı kebir ve..." ifadeleri yer almaktadır. VGMA. HD., nr. 539, s. 139-140. (H.1218/M.1803); Bu hanın satış işlemi 1803 yılında yapıldığına göre daha önceden yapıldığı söylenebilir; ama hangi tarihte yapıldığı ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır.

²⁶³ Hısn-ı Mansur Hurufat Defterlerinde; "Kör dimekle ma'rûf kimesne vakf eylediği Küçük Han yevmi iki akçe ile bila berât mütevellisi..." ifadesi yer almaktadır. VGMA. HD., nr. 548, s. 17. (H.1204/M.1790).

²⁶⁴ VGMA. HD., nr. 1099, s. 76. (H.1176/M.1762).

²⁶⁵ William Francis Ainsworth, age., s. 267.

²⁶⁶ Bayhan, Salman, age., s. 106-107.

²⁶⁷ Evliya Çelebi, age., C. 3, s. 169.

²⁶⁸ Bayhan, Salman, age., s. 103-104.

tarafından bu kervan yolunun kullanılıyor olması bu han'ın 18. yüzyılda da kullanıldığını düşündürmektedir.

Günümüzde Adıyaman'ın Sincik ilçesi sınırlarında bulunan ve 18. yüzyılda kullanıldığı düşünülen Taşkale isimli iki han bulunmaktadır. Yapılış tarihi 13. yüzyıl olarak düşünülen bu hanlardan ilki Sincik'e bağlı Taşkale köyü yakınlarında olup büyük oranda binası sağlam olarak ayakta durmaktadır. Diğer Taşkale Hanı da ilkinin yakın bir mahalde bulunmakta olup eski Kâhta-Malatya Kervan Yolu'nun bir durağı olduğu düşünülmektedir. Bu han'ın da 13. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir; ancak bu han, diğeri kadar sağlam bir şekilde günümüze ulaşmamış olup, bu hanın, günümüzde sadece bir duvarı mevcuttur. 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin bu bölgede bir hanın varlığından bahsetmesinden hareketle mevzu bahis hanın, bu hanlardan birisi olduğu söylenebilir.²⁶⁹ Muhtemelen bu hanlardan ilki 18. yüzyılda da kullanılmaktadır; ama belgelerde rastlanmaması sebebiyle ihtiyatlı davranmakta yarar vardır.

Attarlar

Eskiden bir nevi eczacılık yapan, güzel kokular satan, bugün ise baharat, şifalı otlar ve kurutulmuş çeşitli gıda maddeleri ticareti yapan kimselere attar ismi verilmektedir. Türkçede daha çok "aktar" şeklinde söylenen bu kelime Arapçada "güzel koku" anlamına gelmektedir.²⁷⁰ Hısn-ı Mansur'da 1776 yılında "attarlar taifesi" denilen taife mevcuttur.²⁷¹ Böyle bir taifeden bahsedilmesi, bu taifenin çarşıda belli bir yeri işgal ettiklerini düşündürmektedir.

Debbağhâne

Meşin ve kösele yapmak için hayvan derilerini sipilleyen sanat sahiplerine "debbâğ" ismi verilmektedir.²⁷² Debbağ işinin yapıldığı mekânlara da "debbâğhâne/tabakhâne" denilmektedir. Hısn-ı Mansur'da "debbâğhane" denilen bir mekân bulunmaktadır ve debbağhânenin bulunmasından dolayı bulunduğu mahalleye "Debbağhâne Mahallesi" ismi verilmektedir.²⁷³ Debbağ taifesinin kaç esnaftan oluştuğu hakkında bilgi tespit edilememiştir.

İplikçi Pazarı

Hısn-ı Mansur'da çarşıda/sûkta "İplikçi Pazarı" denilen bir mekândan bahsedilmektedir.²⁷⁴ Muhtemelen bugün "Oturakçı Pazarı" denilen yer burasıdır.

Kirişhâne

Kirişhâne, kiriş imalâthânelerine verilen isimdir. Kiriş; sinir ve bağırsaktan yapılan, oklarda ve çalgıların bir kısmında kullanılan tellerdir.²⁷⁵ Gerger kazasında "kirişhâne" olarak isimlendirilen bir yapıdan bahsedilmektedir.²⁷⁶ Ancak binanın yapısı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁶⁹ Bayhan, Salman, age., s. 104-106.

²⁷⁰ Nil Sarı, "Attar", DİA., C. 4, Ankara 1991, s. 94.

²⁷¹ VGMA. HD., nr. 1096, s. 164.

²⁷² Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 1, MEB Yay., İstanbul 2004, 408

²⁷³ VGMA. HD., nr. 1099, s. 79 (H.1181/M.1767).

²⁷⁴ VGMA. HD., nr. 1095, s. 102 (H.1201/M.1787).

²⁷⁵ Pakalın, age., C. 2, .283.

²⁷⁶ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 81.

Kassabhâne

Gerger'de bulunan "kassabhâne", muhtemelen, günümüzdeki mezbahâneler için kullanılan kelimedir.²⁷⁷ Ancak bu binanın nasıl bir yapı olduğu veya diğer ayrıntıları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

İpekhâne

İpek böceği kozalarının ipek çilesi haline getirildiği atölyeler olan ipekhaneler, Osmanlı'da özellikle Bursa'da yaygın olmakla birlikte başka kazalarda da ipek üretimi yapılmaktadır. İpek üretimi yapılan kazalardan biri de Gerger kazasıdır. 18. yüzyılda Gerger'de, ipekhane denilen bu üretim yerinin varlığı bilinmektedir.²⁷⁸

Kahvehâne

Behisni çarşısında, Rîşvanzâde Halil Bey'e ait bir kahvehânenin bahsedilmektedir. 1790'larda Halil Bey'e ait olan bu kahvehâne, 1800'lerin başında Han-ı Kebîr ile birlikte Halil Bey tarafından el-Hac Mustafa isimli kişiye satılmıştır.²⁷⁹ Behisni'de kahvehânenin bulunması buradaki çarşı kültürünün gelişmiş olduğunu göstermektedir.

3.1.3. Mahalleler

Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin oluşturmuş olduğu bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir diğer tanımla, aynı mescitte ibadet eden cemaatin, aileleriyle birlikte yerleştikleri şehrin kesimleridir. Mahallenin sosyal bir birim olarak taşıdığı önemden dolayı, Ortadoğu ve İslam kültür çevresinin şehirleri, mahallelerden oluşan bir bileşim biçiminde tanımlanır.²⁸⁰ Osmanlı kentinde mahalle dokusu, küçük cemaatlere ayrılır ve başlangıçta her biri ayrı olan bu gruplar dinî bir yapının çevresinde bulunmaktadır. Devletin ilk yıllarından itibaren şehirlere gelen göçebeler, etnik kökenlerine veya aynı toplumsal, meslekî veya dinî aidiyetlerine göre, az aileli topluluklar halinde yerleşerek yeni mahalleler kurmuşlardır. Evlerini bir ibadet veya dinî kompleks çevresine inşa ederken içlerinde çoğunlukla bir kurucu, karizmatik bir lider veya sadece serveti veya otoritesi için saygı duyulan bir kişi figürü bulunmuştur.²⁸¹

Farklı dinî toplumlar kendi mahallelerinde, kendi yerel kültürlerini hür ve hoşgörü içerisinde yaşarlardı. Ortak din, ekonomik hayat ya da kendi komşularından ayırt edici unsurlarıyla yaşayan mahalleli bir diğerinden kopuk parçalar halinde değillerdir. Mahalle, aynı zamanda birbirlerinin davranışlarından sorumlu, kendi mekteplerini, camilerini, mescitlerini yapan, kendi sokaklarını süpüren, gerektiğinde kendi mahallesini korumak için bekçi görevlendiren, mahallenin ihtiyaçlarını karşılamak veya vergilerini ödemek için sandıklar/vakıflar kuran uyumlu bir toplumdur.²⁸²

Mahalle ahalisi, mahalleliye rahatsızlık veren; mahallenin camisinde, mescidinde, mektebinde vazifesi olup görevinde ihmalkârlık yapan veya görevini

²⁷⁷ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 81.

²⁷⁸ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 81.

²⁷⁹ VGMA. HD., nr. 539, s. 139-140.

²⁸⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, C. 4, Enderun Kit., İstanbul 1984, s. 69.

²⁸¹ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevi", UÜ. SBD, Sayı 5, Bursa 2003/2, s. 99.

²⁸² Karagöz, age., s. 30-31.

suistimal eden kişileri gerektiğinde mahkemeye giderek şikayet eder ve o kişiyi görevinden aldirabilir, hatta mahalleden uzaklaştırabilirdi.²⁸³

İslâm şehrinin önemli özelliklerinden birisi, çeşitli dinsel ve etnik gruplara göre bölge ve semtlere ayrılmış olmasıdır. Bu tespit çoğunlukla doğrudur. İslam şehirlerinde olduğu gibi Osmanlı şehirlerinde de genellikle Müslüman olmayanlar, ayrı mahallelerde otururlardı.²⁸⁴ Bazı şehirlerde ise bu tespitin aksine Müslümanlarla zımmîler aynı mahalleyi paylaşmışlar, komşuluk yapmışlardır. Hısn-ı Mansur'da da "Zımmîyân Mahallesi" denilen gayrimüslimlerin oturduğu bir mahalle olmasının yanı sıra bazı mahallelerde Müslümanlarla gayrimüslimlerin birlikte meskûn oldukları görülmektedir. Hısn-ı Mansur'da Câmii-i Hacı Ca'fer Mahallesi'nde yedi nefer (vergi neferi) zımmî yani yaklaşık 35 kişi Müslümanlarla komşu olarak ikamet etmektedirler.²⁸⁵

Osmanlı mahallelerinin bir diğer önemli özelliği de, temel yönetim birimi olmasıdır. Vergi yükümlüsü reaya tek tek tahrîr defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına, buldukları mahallelere göre isim isim yazılmıştır. Ayrıca mahallede ikâmet edenler müteselsilen birbirlerine kefildirler.²⁸⁶ Yani yapılan belirlenememiş bir olayın aydınlatılması için mahalle sâkinlerinin tamamı birbirine karşı sorumlu tutulmuştur.²⁸⁷

Tanzimat devrine kadar imamlar, devleti temsil etmek üzere mahallenin önde gelen sorumlusuydu. Bundan başka imamın en önemli aslî görevi din adamlığıydı. Mahalle imamı, mahalle sâkinlerinin sicillerinin tutulması ve doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi sosyal olaylarda etkin rol oynamasının yanı sıra mahallenin huzurunu bozanlarla mücadele ve ev basmaya kadar varan ahlâkî denetimi yerine getirme işini de üstlenirdi. Bir nevi kadı'nın önemli bir yardımcısıydı. Mahalle sâkinlerinin İslâmî adâb içinde yaşamlarını sürdürmeleri, dinî vecibeleri yerine getirmeleri, özellikle imamlar tarafından yerine getirilirdi.²⁸⁸

3.1.3.1. Mahallelerin Tarihi Seyri

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'ın mahalle yapıları hakkında ilk bilgiler, Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi ele geçirdikten sonra yaptığı tahrir kayıtlarına dayanmaktadır. Ancak Osmanlı öncesi bu şehirlerde mahallelerin varlığı, isimleri, sayısı, sâkinleri hakkında bilgi elde etmek bir hayli güçtür. Bu şehirler ele geçirildiğinde her bir şehirde belli bir nüfusun varlığı muhakkaktır ve mahalle tarzı yapılar Osmanlı öncesinde de var olmalıdır. Mahalle denilen fiziki mekânlar cami veya mescitlerin etrafında şekillendiği için her bir şehirde Osmanlı öncesi cami ve mescit dağılımı vakıflar aracılığı ile tespit edilebilir. Ancak vakfiyelerin tamamına ulaşma imkânı güçtür. Bu sebepten dolayı belgelerden mahallelerin kuruluş tarihleri, seyri ile bilgiler tespit etmek zordur.²⁸⁹ Bu tespiti zorlaştıran bir diğer etken de söz konusu

²⁸³ 1746 yılında Hısn-ı Mansur'da Câmii-i Kebir'in ferraşı olan Mustafa; "...erzel-i namûsdan olub câmi-i mezbûrun eşyâsın zâyî' ve telef birle edâ-yı hizmet eylemeyüb ve diyâr-ı ahire sâhiblik ile gidüb yerine vekîli dahi kendü gibi hâin-i vakf ve gadr olduğunu cemâ'ati meclis-i şer'ide haber virmeleriyle.." görevden alınmıştır. VGMA. HD., nr. 1100 s. 168 (H.1159); Bir diğer olayda, Hısn-ı Mansur'da Kab Camii'nde "...imam-ı sâni olan el-Hâc Hüseyin edâ-yı hizmet itmeyüb zinâ ehli olduğu ahâli-i mahalle meclis-i şer'ide ba'de'l-ihbâr (vazifesi) muhtâr-ı cemâ'at olan Abdulvahhâb Halifeye..." tevcih edilmiştir. VGMA HD., nr. 1119 s. 54 (H.1136/M.1724).

²⁸⁴ Ergenç, agm., s. 69-70.

²⁸⁵ BOA. AŞKT. d. nr. 80, s. 233.

²⁸⁶ Besni kazası ile ilgili bir kefâlet defteri için Bk. Toprak, age.

²⁸⁷ Ergenç, agm., s. 72-73.

²⁸⁸ İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat", GAÜN. SBD., Gaziantep 2009, C.8/1, s. 233.

²⁸⁹ Karagöz, age., s. 32-33.

şehirlere Hısn-ı Mansur şehri hariç Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'ın günümüzdeki yerleşimlerinin Osmanlı hâkimiyetindeki yerleşim yerleri olmamasıdır. Bu şehir merkezleri çeşitli nedenlerle yer değiştirmiş ve incelenmesi olağan dışı hâle gelmiştir. Özellikle Samsad'ın eski yerleşim yerinin Atatürk Barajı gölü altında kalması, Behisni'nin ise büyük bir kısmının yok olmuş olması bu durumun oluşmasında önemli bir etkidir. Yine 1893 yılında meydana gelen büyük bir depremin²⁹⁰ Adıyaman ve Malatya'da büyük tahribata sebep olması, bazı tarihî yapıların yıkılmış olması mahallelerin tespitini güçleştiren etkenler arasında sayılabilir.

16. yüzyılda Hısn-ı Mansur kazasının 13, Behisni kazasının 6, Gerger ve Kâhta kazalarının 5'er mahallesi vardır. Samsat kazasının ise herhangi bir mahallesi bulunmamaktadır.²⁹¹ 17. yüzyılda ise Hısn-ı Mansur kazasının 5, Behisni kazasının 7 ve Gerger kazasının 1 mahallesi bulunmaktadır.

18. yüzyıla ait mahalle isimleri, mahallenin nitelikleri ve nüfusu hakkında bilgi içeren kapsamlı bir belge veya defter tespit edilememiştir. Bu sebeple çeşitli belgelerden bilgiler derlenerek şehirlere göre mahalle isimlerini içeren tablolar hazırlanmıştır. Bu isimler mahallelerin tamamı olmayabilir; ama önceki ve sonraki yüzyıla ait mahalle isimleriyle ilgili bilgiler karşılaştırıldığında mahallelerin büyük bir kısmının tespit edildiği söylenebilir.

3.1.3.2. Hısn-ı Mansur Mahalleleri

Hısn-ı Mansur kazasının 18. yüzyılda 10 mahallesi olduğu anlaşılmaktadır (Bk. Tablo: 3.4). Hısn-ı Mansur kazasının mahalle sayısı 16. yüzyılda on üç iken 1644'te beşe düşmüş, 18. yüzyılda ise on'a yükselmiştir. 1835 yılına ait Hısn-ı Mansur nüfus sayım defterinde de Hısn-ı Mansur'un mahalle sayısı beş olarak görülmektedir.²⁹²

Tablo 3.4: 18. Yüzyılın Ortalarında Hısn-ı Mansur'da Bulunan Mahalleler

No	Mahalleler
1	Halveti Mahallesi
2	Yenipınar Mahallesi
3	Kürd Mahallesi
4	Leblebici Mahallesi
5	Sıratut Mahallesi/Ali Küçük Mahallesi
6	Debbâğhâne Mahallesi
7	Çelebî Mahallesi
8	Temurcı/Demirci Mahallesi
9	Hacı Ca'fer Mahallesi ²⁹³
10	Zımmîyân Mahallesi
Toplam	10

Mahalle sayısındaki bu olağan dışı dalgalanmanın sebebini, Hısn-ı Mansur'da nüfusun önce azalması, sonra artması ve yine azalması şeklinde yorumlamak yanlış olmalıdır. Mahalle isimlendirmeleri yapılırken reaya arasında kullanılan mahalle ismi ile vergilendirme amaçlı nüfus sayımında kullanılan isimlendirmenin farklı olduğu söylenebilir. Hısn-ı Mansur mahallelerinin vergi amaçlı avarız hânesi hesaplamasında veya nüfus sayımında mahalleler, beş ayrı mahallenin merkezî camileri dikkate alınarak yazılmıştır. 1644 yılındaki mahalle isimleriyle 1835 yılındaki mahalle isimlerinin aynı

²⁹⁰ Bu depremin Adıyaman'a etkileri hakkında Bk. Satılmış, s. 137-177.

²⁹¹ Taştemir, age., s. 29-78.

²⁹² Seydi Vakkas Toprak, "1835/1836 Tarihli Nüfus Defterine...", agm., s. 445.

²⁹³ BOA. AŞKT. d., nr. 80, s. 233.

olması bu tespiti doğrular niteliktedir. Örneğin "Eski Saray Mahallesi" 1644 yılı avarız hânesi defterinde mahalle ismi olarak mevcutken 18. yüzyılda böyle bir mahalle ismine rastlanmamıştır. Ama 1835 yılı nüfus defterinde Eski Saray Mahallesi'nin beş mahalleden biri olarak mevcut olduğu görülmektedir.

3.1.3.3. Behisni Mahalleleri

Behisni kazasının 18. yüzyıl başlarında 9 mahallesi varken yüzyılın sonuna doğru mahalle sayısının 14'e yükseldiği görülmektedir (Bk. Tablo: 3.5).

Tablo 3.5: 18. Yüzyılda Behisni Mahallelerinin Gelişim Seyri

No	1709-1722 Yılları Arası	1755-1756 Yılları Arası	1776-1801 Yılları Arası
1	Meydân Mahallesi	Meydân Mahallesi	Meydân Mahallesi
2	Kızılca/Kızılcaoba Mahallesi	Kızılca Mahallesi	Kızılca Mahallesi
3	Vusta/Orta Mahallesi	Vusta/Orta Mahallesi	Vusta/Orta Mahallesi
4	Kâhta Mahallesi	Çırçır Mahallesi	Çırçır Mahallesi
5	Sufla Mahallesi	Kâhta Mahallesi	Kâhta Mahallesi
6	Bozmekân Mahallesi	Sufla Mahallesi	Sufla Mahallesi
7	Çelebi Mahallesi	Bozmekân Mahallesi	Bozmekân Mahallesi
8	Hamra Mahallesi	Hamra Mahallesi	Tohtamış Mahallesi
9	Zimmîyân Mahallesi	Çelebi Mahallesi	Hacı Kasım Mahallesi
10	-	Zimmîyân Mahallesi	Yeni Mahalle
11	-	-	Hamra Mahallesi
12	-	-	Tahtalu Mahallesi
13	-	-	Hacı Musa Mahallesi
14	-	-	Zimmîyân Mahallesi
Toplam	10	10	14

Behisni kazasındaki mahallelerle ilgili üç farklı döneme ait veriler elde edilebilmiştir. Bu veriler derlenirken 18. yüzyıldaki gelişimin daha sağlıklı görülebilmesi için 18. yüzyılın ilk çeyreği, yarısı ve son çeyreğinden bilgiler derlenmiştir. Elde edilen veriler ışığında Behisni kazası için 18. yüzyılın ilk yarısında şehrin büyümesinin durağan olduğu; ama 18. yüzyılın sonlarına doğru şehrin büyümesinde ve genişlemesinde artış olduğu söylenebilir. Örneğin 1777 (H.1191) yılında Mollâ Bekir Mescîdi için "Kâhta Mahallesi kurbunda" şeklinde ifade edilirken sonraki yıllarda aynı yer için "Yeni Mahalle'de" ifadesi kullanılmaktadır. Yüzyılın sonlarına doğru üç mahalle daha eklenmesi şehrin büyümesine kanıt teşkil etmektedir

16. yüzyıla ait tahrir kayıtlarına göre Behisni kazasına ait 6 mahalle tespit edilmişken 17. yüzyılda mahalle sayısı 7 olmuştur. 18. yüzyılda ise mahalle sayısının yüzyılın sonlarına doğru 14'e çıktığı görülmektedir. 19. yüzyılın ortasında ise mahalle sayısının 7 olduğu görülmektedir.²⁹⁴ Yukarıda Hısn-ı Mansur kazası ile ilgili mahalle sayısında artış ve azalmalar konusunda yapılan tespit Behisni kazası için de geçerli görülmektedir. 1644 yılında Behisni'de 7 mahalle var iken bu sayının 18. yüzyılın son çeyreğinde 14 olduğu, 1846 yılında ise 8 olduğu görülmektedir. Zimmîyân Mahallesi bu sayının dışında tutulduğunda mahallelerin sayılarının ve isimlerinin 17. ve 19. yüzyılda aynı olduğu görülmektedir. 1644 yılına ait veriler "avâız defteri"nden, 1846 yılına ait veriler ise "kefâlet defteri"nden²⁹⁵ elde edilmiştir. Vergiler ve kefalet kayıtları gibi

²⁹⁴ Seydi Vakkas Toprak, Besni, 1846 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat, ADYÜ. Yay., Adıyaman 2015, s. 94-99.

²⁹⁵ Toprak, age., s. 54.

kayıtlar tutulurken mahalle taksiminin aradan geçen 200 yıla rağmen değişmediği görülmüştür. Halbuki gerçekte mahalle sayısı vergi veya kefâlet kayıtlarında tutulan kayıtlardan farklıdır.

Evliya Çelebi, "Seyahatnâmesi"nde Behisni mahalleleri ile ilgili şu bilgileri vermektedir; "...ve aşağı bağı iremli varuşu dokuz mahalledir. Meşhûru bunlardır; Meydân Mahallesi, Kâhta Mahallesi, Orta Mahalle, Aşağı Mahalle, Kızılca Mahalle ve Bozmekân Mahallesi ve bu mahallelerde cümle bin mikdârı toprak örtülü evler...".²⁹⁶ Bu mahallelerin 18. yüzyılda da Behisni'nin önemli mahalleleri olduğu söylenebilir.

3.1.3.4. Gerger Mahalleleri

Gerger kazasının 16. yüzyılda Karamanlar, Çukur, Çerhörük, Gebrân ve Ayrancı isimli beş mahallesi²⁹⁷ olmasına rağmen 18. yüzyılda iki mahalle ismine rastlanmıştır. Bunlardan biri Mezrûn/î Mahallesi²⁹⁸ diğeri de Topallı²⁹⁹ Mahallesi'dir. Bu iki mahalleden Mezrûn/î Mahallesi Gerger'in önemli merkez mahallesi veya mahallelerinden birisidir.

Kâhta ve Samsat kazalarına ait mahalle ismine 18. yüzyılda rastlanmamıştır. Bu durum muhtemelen bu kazaların eski önemlerini kaybetmelerinden kaynaklanmaktadır.

3.1.4. Dinî ve Sosyal Yapılar

Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Türk hâkimiyeti altındaki bölgelerde, mescit ve cami inşaları başlamış; türbeler, medreseler inşa edilmiş ve Türk şehirleri kısa süre içerisinde klasik İslâm şehri yapısına bürünmüştür.³⁰⁰ Karahanlılarla başlayıp Gazneli ve Büyük Selçuklularla devam eden bu süreç Türklerin Anadolu'yu fethetmeleriyle birlikte Anadolu'da kurulan beylikler, Selçuklular ve Osmanlıların imar faaliyetleri sonucunda doruk noktasına ulaşmıştır.

Türklerin Anadolu'yu fethetmeleri sadece Türk tarihi açısından değil İslâm tarihi açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Aslında Emeviler ve Abbasiler döneminde Anadolu, özellikle de Adıyaman'ın da içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu, İslâmiyet ile daha Türkler Anadolu'ya gelmeden önce tanışmış ve bu bölgedeki şehirlerde İslâm mimarisinin ilk örnekleri verilmiştir. Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'ya yerleşen Artuklu, Danişmendli, Saltuklu, Mengüceklî beylikleri Anadolu'da ilk Türk-İslâm mimarisinin örneklerini vermişlerdir. Bu mimarî örneklerin de öncüsü "ulu cami"lerdir. Mimarî gelişim, Anadolu Selçukluları, ikinci beylikler dönemi ve Osmanlı dönemi şeklinde bir devamlılık göstermiş ve Anadolu coğrafyası Türk-İslâm eserleriyle nakış gibi işlenmiştir.³⁰¹ Bu dinî yapıların kısa sürede Anadolu'da ve Balkanlar'da ele geçirilmiş birçok yerde hızlı bir şekilde inşa edilmesinde etkili olan kişiler İran, Mısır ve Kırım medreselerinden yetişmiş hocalardır. Bu hocaların yanı sıra Orta ve Doğu Anadolu'dan gelmiş Selçuklu ve İlhanlı bürokrasisine mensup şahsiyetler, çeşitli

²⁹⁶ Evliya Çelebi, age., C5/1, s. 351.

²⁹⁷ Taştemir, age., s. 79.

²⁹⁸ BOA. İE. ŞKRT., nr. 3: 206

²⁹⁹ BOA. D. MKF.d. nr. 27464.(H.1053/M.1644)

³⁰⁰ Yüksel Sayan, "Türkmenistan'ın XI-XIX. Yüzyıllar Mimari Anıtları, Türkler Ansiklopedisi, C. 6, Ankara, 2002, s. 91-108.

³⁰¹ Örneğin; Sivas, eski çağlardan beri Anadolu'nun mühim bir noktasında yer alan önemli bir şehirdir. Türkler Sivas'ı Bizans İmparatorluğu'ndan aldıktan sonra hanlar, camiler, mescidler, medreseler, tekkeler, saraylar inşa ederek mamur hale getirmişlerdir. Ayrıca birçok vakıf kurarak hem yerel halkın hem de gelip geçen, ticaret yapan insanların ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılamışlardır. Bk. Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, TTK. Bas., Ankara 1999, s. 60.

tarikatların mümessilleri, İslâm misyonerleri denilebilecek dervişler de Anadolu'nun birçok yerinde dinî yapıların oluşmasında etkili olmuşlardır. Bu dervişler Anadolu'nun birçok şehrine hatta köyüne yerleşerek zâviyeler kurmuşlar ve konar göçer toplulukları ve siyasi nüfuz sahiplerini etraflarına toplamışlardır. Böylece Türk nüfusu tedrici bir şekilde Batı Anadolu'ya taşınmıştır.³⁰² Bu durum hem Anadolu'da yerleşik Türk kültürünün gelişmesine hem de Anadolu'nun dini yapılarla bezenmesine olanak sağlamıştır.

Osmanlı şehirlerinin fizikî, toplumsal ve iktisadî gelişiminde vakıfların önemli bir yeri bulunmaktadır. "Menfaati ibâdullaha âid olur vechile bir â'ynı Cenâb-ı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahpûs ve memnu' kılmaktır." şeklinde tanımlanan³⁰³ vakıf, Osmanlı Devleti'nde toplumsal dayanışma, şehirleşme ve dinî yaşam açısından çok önemlidir. Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen "...mallarını akrabaya, yetimlere, miskinlere, yolculara, dilenenlere, esirlere severek veren" anlamındaki âyet ile "...neyi infâk edeceklerini senden sorarlar, de ki; baba ve anaya, akrabaya, yetimlere, fakirlere ve yolculara maldan istediğinizi infâk ediniz. İşlediğiniz her hayrı Allah (cc) bilir." (Bakara: 177) ayetlerine istinâden hayır yapmada adeta yarış içinde olmuşlardır.³⁰⁴ Osmanlı şehirlerinde mevcut yapıların önemli bir kısmı vakıflar aracılığıyla inşa edilmiştir. Vakıf eserleri, vakfiye denilen, hukukî-irâdî metinlerde bütün incelikleriyle kaleme alındığından, tatbik edenlerin bu şartları, şehrin nâzım planı çerçevesinde uygulamak mecburiyetleri vardır. Osmanlı Devleti için "bir vakıf hazinesi" denilebilir. Çünkü Osmanlı ülkesinin her tarafı vakıf eserlerle süslenmiştir. Yani "Osmanlı bir vakıf medeniyetidir." hükmü tarihî bir tespittir.³⁰⁵ Osmanlı genelinde olduğu gibi Adıyaman için de dinî ve sosyal yapıların inşasında vakıfların rolü çok önemlidir ve bu araştırmada Adıyaman'daki dinî ve sosyal yapıların tespiti çoğunlukla vakıf belgelerinden derlenerek elde edilmiştir.

3.1.4.1. Câmiler ve Mescitler

Camiler, bir Müslümanın hayatının merkezinde yer alan, Müslüman bir erkeğin hiç olmazsa cuma ve bayram günleri gitmesi gereken yerlerdir. Bayram ve kandil günlerinde Müslümanların çocuk, genç, yaşlı hep bir araya geldikleri, namazlarını edâ ettikleri, bayramın ve önemli dinî günlerin coşkusunu yaşadıkları yerlerdir. Mescitler de Osmanlı şehirlerinin hemen hemen her mahallesinde bulunan, Müslümanların vakit namazlarını birlikte edâ ettikleri mekânlardır. Bu derece dinî ve toplumsal öneme sahip bu mekânların Adıyaman'da, 18. yüzyılda, çok sayıda bulunduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı günümüzde hala mevcutken bir kısmı da çeşitli nedenlerle yıkılmışlardır.

³⁰² Bu zaviyeler Osmanlı'dan önce beylikler döneminden kalma zaviyeler olup mevcut hak ve imtiyazlarını "âyende ve revendeye" hizmet etmek mukabilinde almışlardır. Hatta bazıları "bu yerlerin kâfirin kovub gelüb" orada yerleşmişlerdir. Bk. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri, VD., Sayı 2, Ankara 1942, s. 286.

³⁰³ Nazif Öztürk, Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, VGM. Yay., Ankara 1983, s. 28.

³⁰⁴ Nazif Öztürk, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, TDV. Yay., Ankara 1995, s. 117.

³⁰⁵ Mehmet Karagöz, "Osmanlı'da Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)", Osmanlı Ansiklopedisi, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 107.

3.1.4.1.(1). Hısn-ı Mansur'da Bulunan Câmî ve Mescitler

16. yüzyılda, Hısn-ı Mansur kazasında toplamda 3 mescit ve cami ismine rastlanırken³⁰⁶ 18. yüzyılda sadece Hısn-ı Mansur şehir merkezinde toplamda 26 tane mescit ve cami tespit edilmiştir (Bk. Tablo: 3.6)³⁰⁷. Bu durum adı geçen kazanın aradan geçen 200 yılda şehir yapısı açısından önemli gelişme katettiğini göstermektedir.

Tablo 3.6: Hısn-ı Mansur'da Bulunan Cami ve Mescitler

	Hısn-ı Mansur'da Bulunan Cami ve Mescitler
1	Ulu Câmîi/Câmi'-i Kebîr/Alaüddevle Câmîi
2	Abdulgâni Camii
3	Şeyh Muhyiddin(Arabî/Halvetî) Câmîi
4	Kab Câmîi/Hoca Ali Câmîi/Kabaltı
5	Alaybeyi Câmîi
6	Yenipınar Câmîi/Hacı Mehmed Câmîi
7	Eskisaray Câmîi/İbrahim Bey Câmîi
8	Zülfikâr Hacı Mehmed Câmîi
9	Hacı Süleymân Câmîi
10	Hoca Ömer Câmîi
11	Derviş Bey Câmîi
12	Hacı Mehmed Câmîi
13	Hacı Cumazâde Hacı Mehmed Câmîi/Debbâğhâne Câmîi
14	Sıratut Câmîi/Hacı Ömer Câmîi
15	Uzun Hacı İbrahim Bey Câmîi
16	Kürt Câmîi
17	Rumiyânlı Câmîi
18	Molla Mehmed Mescidi
19	Şeyh Zeyneddin Câmîi
20	Türkoğlu Mehmed Ağa Câmîi
21	Molla(Kâvî) Hüseyin Mescidi/Câmîi
22	Hacı Ramazan Ağa Câmîi/Usta Ramazan Mescidi
23	Mahmud Efendi Mescidi
24	Şirâzizâde Mescidi
25	Zenli Câmîi
26	Musallâ

UluCâmîi/Câmi'-i Kebîr

Adıyaman Kalesi eteğinde, Demirciler Pazarı'nın hemen yanında yer alan ve "Câmi'-i Kebîr, Hısn-ı Mansur Câmîi, Alaüddevle Câmîi" olarak da isimlendirilen Ulu Câmîi, Alaüddevle tarafından yaptırılmıştır.³⁰⁸ Cami'-i Kebîr, aynı zamanda ismini

³⁰⁶ Taştemir, age., s. 241; Hısn-ı Mansur'da yer alan bazı camilerin Osmanlılardan önce yapılmış olmasından hareketle cami ve mescit sayısının 3'ten daha fazla olması gerektiği düşünülmektedir.

³⁰⁷ Hısn-ı Mansur kazasındaki cami ve mescitler için bk. Tunç, agm., ss.279-306.

³⁰⁸ VGMA. HD., nr. 1094, s. 184, 194; Arşiv belgesinde bahsedilen kişi Alaüddevle Bozkurt Bey (1479-1515) olmalıdır. Ancak caminin bânisi hakkında farklı bilgiler ve yorumlar da mevcuttur. Malatya ve Divriği sancaklarına ait 1530 tarihli "vakıf ve mülk defteri"nde şu ifadeler yer almaktadır; "Zikr olunan karye-i Ulu Mezraa'nın tamâm malikânesi Turag Bey bin Alaüddevle Beg'in defterlü sahih mülki olup ba'dehû Hısn-ı Mansur Câmîi'ne vakf etdüğüne i'tiraf etdüğü sebebden vakf-ı câmi'-i mezbûr kayd olundu." Adıyaman ve çevresinin Alaüddevle Bozkurt Bey'in oğlu Durak Bey tarafından idare edilmesi

bulunduğu mekâna da vermiştir ve caminin bulunduğu mahalle, "Câmi'-i Kebîr Mahallesi" şeklinde zikredilmektedir. Caminin şu anki binası ilk inşa edilen asıl bina değildir. Caminin doğu kapısı üzerindeki bilgiye göre cami, 1832-1833 (H.1248) yılında onarım görmüştür. 1893'teki depremde de tamamen yıkılan cami sonradan tekrar inşa edilmiştir.³⁰⁹ 1900-1901 yılında geniş çaplı restore çalışması başlatılan cami 1902-1903 yılında tamamlanmıştır. Caminin kuzey tarafındaki ahşap kapıda bulunan yazıda caminin Mehmed Feyzi tarafından restore edildiği kaydedilmiştir.³¹⁰ 18. yüzyılda Câmi'-i Kebîr'de câbi, müfettiş, müderris, nâzır, müteveli, müezzin, cuma müezzini, ferraş, loğkeş, nâsıh/vâiz, kehfân, tahahân, cüzhân, yasinân, ta'şirdâr, imam-ı evvel ve imam-ı sâni, hatip gibi görevliler bulunmaktadır.³¹¹

Cami-i Kebîr Vakfı'nın gelirleri arasında; Ulu Mezraa/Uludam mahsûlü,³¹² Hısn-ı Mansur Mahkemesi icâresi³¹³ gibi gelirler sayılabilir. 1694 (H.1105) yılında Cami-i Kebîr Vakfı'nın 9 hisse olmak üzere 1.620 akçelik geliri vardır.³¹⁴ Cami bugün hala ayakta ve ibadete açıktır.

Hacı Abdulgâni Câmii

Demirciler Pazarı'nın içinde yer alan ve "Çarşı Câmii" olarak da bilinen Abdulgâni Câmii, el-Hac Abdulgâni isimli bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. 1557-58 (H.965) yılında yaptırılan cami, 1640 yılında Hacı Mehmed Rızaullah tarafından, 1912 yılında ise Vakıf İdaresi'nce onarılmıştır.³¹⁵ 18. yüzyılda, "Hacı Abdulgâni Câmii" veya "el-Hâc Abdulgâni Câmii" şeklinde zikredilen bu camide cüzhân, aşırhân, kehfân, tahahân, mesâbihân, müderris, müteveli, nâzır, müfettiş, imam-ı evvel ve imam-ı sâni, yasinân, nebehân, devirhân, mülkhân, vâiz/nâsıh, şeyh, cum'a müezzini, fetihân, ihlâshân, duâgûy, dersiâm, turûk-ı ab nâzırı, türbedâr, ba'de's-salati's-subh vâizi, loğkeş, müezzin-i evvel (ser müezzin) ve müezzin-i sâni, hatib, kandil-firûz, çeşme-kennâs, ferrâş, miftahdâr, câbi, noktacı, leyle-i ramazan ve ıydeynde vâiz/nâsıh, terâvih müezzini, müremmim, muvakkit, kâtib, leyle-i berât vâizi, muallim,

ve bu caminin vakıf gelirleri arasında Durak Bey'in vakfettiği Ulu Mezraa'nın olmasından hareketle caminin Alaüddeve'nin oğlu Durak Bey tarafından yaptırıldığı da ifade edilmektedir. Bk. Gülsoy ve Taştemir, age., s. 286; Bayhan, Salman, age., s. 34-35.

³⁰⁹ Muhammet Arslan, "Adıyaman Ulu Camii'nin Tarihçe ve Mimarisi", s. 113.

(<http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/akademiktarihadıyamanulucami.pdf>)

³¹⁰ Bahattin Turgut, agt., s. 40.

³¹¹ VGMA. HD., nr. 548, s. 16; 565, s. 116; 1083, s. 295; 1084, s. 46; 1090, s. 8-18; 1094, s. 183-194; 1095, s. 98-104; 1096, s. 165-173; 1099, s. 75-78; 1100, s. 164-172; 1119, s. 53-54; 1139, s. 31; 1140, s. 274; 1143, s. 377; 1158, s. 191-193; 1159, s. 154-155.

³¹² VGMA. HD., nr. 1095, s. 101.

³¹³ Caminin müezzinine mahkeme icâresinden verilmek üzere senelik on beş guruş verilmektedir. Bk. VGMA. HD., nr. 1094, s. 190.

³¹⁴ BOA. MAD. d., nr. 4983.

³¹⁵ Turgut, age., s. 41; Caminin giriş kapısı üzerindeki kitabe şöyledir:

"Bu zîbâ câmi'-i Abdulgani kim mevkîb-i ğufrân
Duhûliyle olur müsteğrak feyz-i hüdâ insân
Dokuz yüz altmış beşde görüb ra'nâda nâgâh
Âni tevsi'ân inşa eylemiş Hacı Mehmed Hân
Kazâ vâki' olub üç yüz yigirmi beşde nâgâh
Hemân çarşıda çünkü yaptı bu güzel eyvân
Âni bir tarz-ı dîlkeşle bünyâd-ı selâma arz itmek
Temennisıyla her mü'mîn oturdu rûz-ı tebennâ elan
Teşebbüs vâki' ola ... bir şevk-i ebrâr ...
Bu emr-i hayrin ... eyledi icrâsına fermân
Bu rahmetinle hem tarih-i mücevher söyledim Şükrî
Yenilendi Meryem halâ-i muharrem es-salâ ihvân" Bk. Bayhan, Salman, age., s. 48.

bevvâb, vakt-i namaz (minârede) müezzini gibi görevliler bulunmaktadır.³¹⁶ Bu tespitten hareketle Hısn-ı Mansur kazasındaki camiler içerisinde en çok görevliye sahip caminin Abdulgâni Câmii olduğu söylenebilir. Görevli sayısı epey fazla olan caminin cemaatinin de fazla olduğu anlaşılmaktadır. 1692 yılında cemaatin kalabalık olduğu beyan edilerek ikinci bir imama ihtiyaç olduğu³¹⁷ ve 1736 yılında da aynı sebeple vâiz'e ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.³¹⁸ Hacı Abdulgâni Câmii Vakfı'nın 1694 yılında 12 hisse olmak üzere toplam 2.160 akçelik geliri vardır.³¹⁹ Caminin hemen yanında caminin bânisi el-Hac Abdulgâni'nin türbesi bulunmaktadır.

Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabî Câmii (Halvetî Câmii/Küçük Mescit)

"Küçük Mescid" veya "Halvetî Câmii" olarak da zikredilen bu cami, Halvetî Mahallesi'nde yer almaktadır.³²⁰ 1706 (H.1118) yılında Muhyiddin Mescidi olarak bahsedilen mescide aynı tarihte minber vaz' edilerek burada cuma namazı da kılınmaya başlanmış ve bu sebepten dolayı sonraki yıllarda burası cami olarak zikredilmiştir.³²¹ Günümüzde Muhyiddin İbn-i Arabî Câmii isimli cami var olmakla birlikte bu cami, sonradan eski cami arsası üzerine inşa edilmiştir. Caminin bahçesinde 18. yüzyıla ait mezarlar bulunmaktadır. Eski binası ise muhtemelen 1893 depreminde yıkılmıştır. 18. yüzyılda Muhyiddin Vakfı ve Küçük Mescid Vakfı'nda imam, müezzin, mütevellî, cerâğdâr, câbi, ferraş, müezzin, cum'a müezzini, vâiz, nâzır, hatib, loğkeş, kâtib, vakit müezzini, kâtib, müfettiş, kandil-firûz gibi görevliler bulunmaktadır.³²² Mescid-i Küçük Vakfı'nın 1689 (H.1101) yılında 3 hisse olmak üzere 90 akçelik kaydı varken 1694 yılında 2 hisse olmak üzere 360 akçelik kaydı vardır.³²³ Vakfın gelirleri arasında Turuş nahiyesinde, Göksu kurbunda Ulu Mezraa'nın yarım hisse mâlikânesi vardır.³²⁴

Kab Câmii (Hoca Ali Câmii/Kabaltı³²⁵ Câmii)

Hoca Ali isimli bir hayırsever tarafından yaptırılan bu cami Temurcı/Demirci Mahallesi'nde bulunmaktadır. 17. yüzyılın ortalarında varlığı bilinen³²⁶ caminin 1768 yılında yeniden yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonraki süreçte tamire muhtaç duruma gelen caminin 1923 yılında da Hacı Mustafa Oğlu Mehmed Ali Akın isimli bir hayırsever tarafından yeniden yaptırıldığı anlaşılmaktadır.³²⁷ 18. yüzyılda Kab Câmii

³¹⁶ VGMA. HD., nr. 548, s. 16-18; 565, s. 116-117; 1082, s. 168; 1084, s. 48; 1090, s. 8-63; 1094, s. 183-184, 194; 1095, s. 97-105; 1096, s. 164-172; 1099, s. 75-80; 1100, s. 164-172; 1119, s. 53-54; 1139, s. 31; 1140, s. 274-275; 1143, s. 377; 1158, s. 191-194; 1159, s. 154-158.

³¹⁷ VGMA. HD., nr. 1159, s. 154.

³¹⁸ VGMA. HD., nr. 1094, s. 188.

³¹⁹ BOA. MAD. d. 4983.

³²⁰ VGMA. HD., nr. 1082, s. 295; nr. 1100, s. 171.

³²¹ VGMA. HD., nr. 1159, s. 157.

³²² VGMA. HD., nr. 548, s. 16; 1082, 1083, s. 295; 1084, s. 48; s. 168; 1090, s. 8-16; 1096, s. 164-165; 1100, s. 167; 1139, s. 31; 1158, s. 191-194; 1159, s. 155-158.

³²³ BOA. MAD. d. 4983.

³²⁴ VGMA. HD., nr. 1094, s. 192.

³²⁵ Kabaltılar, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sokak ve caddelerin dikkat çekici yapılarındandır. Sokağın iki yanındaki ev aynı kişiye ait olup, altta sokak devam ederken, üstte ters yönde eve ait mekân devam ettiği durumlarda kabaltı yapılmıştır. Tonoz yerel dilde "kab", kabaltı da kelime olarak "tonozaltı"na karşılık gelmekle birlikte, üzeri kapalı bu sokak geçişlerinin üst örtüleri genellikle tonozlardan oluşmaktadır. Bk. İlhan Oğuz Akdemir, Ömer Faruk İnci, "Coğrafi Ortam ve Kent Fizyolojisi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği", Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 29, İstanbul 2014, s. 235.

³²⁶ BOA. D. MKF. d., 27464 (H.1053/M.1644); 16. yüzyıla ait tahrir kayıtlarında Hoca Ali Mahallesi'nin olmasından hareketle bu caminin 16. yüzyılda da var olduğu söylenebilir.

³²⁷ Turgut, agt., s. 44; Bayhan, Salman, age., s. 70.

Vakfi'nda imam-ı evvel ve imam-ı sâni, cum'a müezzini, müteveli, müfettiş, müezzin, hatib, nâzır, loğkeş, kenef hizmetçisi gibi görevliler bulunmaktadır.³²⁸ Kab Câmii Vakfi'nin para vakfi olduğu anlaşılmaktadır ve cami görevlilerinin ücretleri bu vakıf tarafından ödenmektedir.³²⁹ 1689 yılında Câmi-i Hoca Ali'nin 3 pay olmak üzere 120 akçelik kaydı bulunmaktadır.³³⁰

Alaybeyi Câmii

17. yüzyılın sonlarında "Halveti Mahallesi'nde Alaybeyi Mescidi" olarak zikredilen³³¹ bu cami, günümüzde Musalla Câmii olarak isimlendirilen cami olmalıdır.³³² Caminin üzerindeki süslemelerden hareketle Selçuklu dönemi eserlerinden biri olduğu söylenebilir. Bu özelliği dikkate alındığında Alaybeyi Câmii'nin Hısn-ı Mansur kazasının en eski camisi olduğu söylenebilir. Alaybeyi Câmii'nin 18. yüzyılda câbi, müfettiş, nâzır, imam, hatib, müezzin, loğkeş, ferraş, cum'a müezzini, kayyım gibi görevlileri bulunmaktadır.³³³

Yenipınar Câmii

17. yüzyılın ortalarında varlığı bilinen³³⁴ caminin, her nedense sonraki yıllarda vâizinin olmadığı yani mescit özelliği gösterdiği, 18. yüzyılın başlarında ise vâiz ataması yapılarak yeniden camiye dönüştüğü anlaşılmaktadır.³³⁵ 1720 yılında onarım gören cami, 1893 yılındaki depremde ağır hasar görmüş ve minaresi yıkılmıştır. Caminin yıkılan minaresi, 1899 yılında Hacı Mehmed isimli bir hayırsever tarafından tamir ettirilmiştir. 1986 yılında ise minaresine dokunulmadan cami tamamen yıkılmış ve yerine şuan ki binası yapılmıştır.³³⁶ Yenipınar Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, imam-ı sâni, hatib, müezzin, cuma müezzini, ihlashân, mülkhân, kayyım, kandil-fürûz, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.³³⁷

Sıratut Câmii (Hacı Ömer Câmii)

Günümüzde Sıratut Mahallesi'nde yer alan Sıratut Câmii, 18. yüzyıldaki cami olmayıp, 1958 yılında Mehmet İnan tarafından muhtemelen eski caminin arsası üzerine inşa edilmiştir.³³⁸ Muhtemelen 17. yüzyılda Hacı Ömer isimli bir kişi tarafından mescit olarak yaptırılan ve Hacı Ömer Mescidi olarak anılan bina, 18. yüzyılın sonlarında

³²⁸ VGMA. HD., nr. 565, s. 116; 1082, s. 168-169; 1084, s. 48; 1090, s. 9-63; 1094, s. 185-192; 1096, s. 165-170; 1099, s. 76-79; 1100, s. 164-172; 1119, s. 54; 1139, s. 31; 1140, s. 275; 1143, s. 377; 1158, s. 191-193; 1159, s. 157.

³²⁹ Bu durum, 1769 yılında caminin cuma müezzinliği atamasında belirtilen "yevm-i cum'ada müezzin olmayub lâzım ve mühim olmağla nükûd-ı mevkûfesinden almak üzere yevmî bir akçe ile Ali'ye..." şeklindeki ifadede anlaşılmaktadır. VGMA. HD., nr. 1082. s. 168.

³³⁰ BOA. MAD. d., 1878.

³³¹ VGMA. HD., nr. 1159, s. 155-157.

³³² Cami ile ilgili resmî bir kayıta, cami arsasının Alaybeyi Vakfi'na ait olduğu belirtilmiştir. Bu bilgiden hareketle şu anki Musalla Câmii'nin Alaybeyi Câmii olduğu söylenebilir.

³³³ VGMA. HD., nr. 548, s. 16-18; 565, s. 116-117; 1082, s. 168; 1090, s. 8-63; 1094, s. 183-194; 1095, s. 97-104; 1096, s. 164-173; 1099, s. 77-79; 1100, s. 164-172; 1119, s. 53-54; 1139, s. 31; 1140, s. 274; 1143, s. 377; 1158, s. 191-193; 1159, s. 155-157.

³³⁴ BOA. D. MKF.d. 27464 (H.1053/M.1644).

³³⁵ VGMA. HD., nr. 1159, s. 155.

³³⁶ Sucu, age., s. 47; Bayhan, Salman, age., s. 66.

³³⁷ VGMA. HD., nr. 1082, s. 168; 1083, s. 295; 1084, s. 46-48; 1090, s. 10-15; 1094, s. 183; 1095, s. 97-104; 1096, s. 167; 1099, s. 75-80; 1100, s. 170-171; 1119, s. 53-54; 1139, s. 31; 1158, s. 191-193

³³⁸ Bayhan, Salman, age., s. 75.

İzolluzâde Mehmet Efendi isimli bir hayırsever tarafından yeniden inşa edilmiştir.³³⁹ 18. yüzyılın öncesinde ve başlarında mescit olarak isimlendirilen Hacı Ömer Mescidi'ne, 1701 yılında minber vaz' edilmiş ve yevmî bir akçe ile Ahmet isimli bir kişi vâiz olarak atanmıştır.³⁴⁰ Bu tarihten itibaren Hacı Ömer Câmii veya Sıratut Câmii olarak zikredilen caminin 1726 yılına gelindiğinde cemaatinin fazla olduğu anlaşılmaktadır.³⁴¹ Ancak her nedense sonraki yıllarda caminin minberi kaldırılmış ve cami, yeniden mescide dönüştürülmüştür. 1731 yılına gelindiğinde ise tekrar minber vaz' edilerek camiye dönüştürülmüş ve vâizlik görevine Kanber Halife isimli bir kişi atanmıştır.³⁴² 18. yüzyılda Sıratut Câmii'nin müteveli, nâzır, imam, imam-ı sâni, vâiz, müezzini, cuma müezzini, hatib, noktacı, müfettiş, loğkeş, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁴³

Eskisaray Câmii (İbrahim Bey Câmii)

1638 (H.1048) yılında İbrahim Bey tarafından yaptırılan cami, Eskisaray Mahallesi'nde bulunmasından dolayı halk arasında "Eskisaray Câmii" olarak da bilinmektedir. "Kasaba-i Hısn-ı Mansur'da vâki' merhûm ve mağfûrun-leh pederim el-Hâcc İbrahim Beg'in binâ ve ihyâ buyurdıkları câmii-i şerîfin..." ifadesinden caminin bânisinin İbrahim Bey olduğu anlaşılmaktadır.³⁴⁴ Çeşitli dönemlerde yapılan tamirlerle değişikliğe uğrayan İbrahim Bey Câmii'nin 1967 yılında toprak olan dam örtüsü ahşapla değiştirilmiş, 1992 yılında da minaresi ve kapısı hariç birçok kısmı yenilenmiştir.³⁴⁵ İbrahim Bey Camii'nin 18. yüzyılda müteveli, vâiz, imam, vakit müezzini, loğkeş, ferraş, kandil-efzûn gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁴⁶

Zülfikâr Hacı Mehmed Câmii

Caminin, 1725 yılında, Zülfikâr (Ağa) el-Hâcc Mehmed Bey tarafından yeniden yaptırıldığı³⁴⁷ bilgisinden hareketle 18. yüzyıldan önce yapılmış olduğu söylenebilir. Masrafları ve giderleri, el-Hac Mehmed Vakfı tarafından karşılanan Zülfikâr Hacı Mehmed Câmii'nin, 18. yüzyılda, müteveli, imam, hatib, ferraş, loğkeş ve kâtib gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁴⁸

Hacı Süleymân Câmii

Günümüzde Adıyaman merkezde, Atatürk Caddesi'nde bulunan cami, 1720 (H.1133) yılında yaptırılmış olup³⁴⁹ 1781 yılında ashab-ı hayrattan Hacı Süleyman tarafından izn-i hümayun ile yeniden inşa edilmiş ve "evlâdiyet ve meşrutiyet" üzere vakfedilmiştir.³⁵⁰ 1890 ve 1899 yıllarında tekrar tamir gören caminin giriş kapısının üzerinde "Maşâallah 1342" ibaresi yer almaktadır. Burada verilen tarihten hareketle

³³⁹ VGMA. HD., nr. 1096, s. 173; 1099, s. 76.

³⁴⁰ VGMA. HD., nr. 1159, s. 155.

³⁴¹ VGMA. HD., nr. 1083, s. 296

³⁴² VGMA. HD., nr. 1094, s. 183.

³⁴³ VGMA. HD., nr. 548, s. 17; 565, s. 115; 1083, s. 296; 1084, s. 46; 1090, s. 8-9; 1095, s. 97-105; 1096, s. 165-173; 1099, s. 75-78; 1100, s. 167-171; 1119, s. 54; 1140, s. 274; 1158, s. 191-192; 1159, s. 154.

³⁴⁴ Turgut, age., s. 36.

³⁴⁵ Bayhan, Salman, age., s. 63.

³⁴⁶ Turgut, age., s. 37-38.

³⁴⁷ VGMA. HD., nr. 1083, s. 295.

³⁴⁸ VGMA. HD., nr. 1048, s. 168; 1083, s. 295; 1090, s. 8-16; 1094, s. 183-191; 1095, s. 104; 1096, s. 164-169; 1099, s. 76-77; 1100, s. 169; 1158, s. 191-193.

³⁴⁹ Bayhan, Salman, age., s. 68.

³⁵⁰ VGMA. HD., nr. 1096, s. 166-169.

caminin, 1923 yılında da tamir gördüğü söylenebilir.³⁵¹ Hacı Süleymân Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, hatib, müezzin, ferraş, loğkeş gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁵²

Hoca Ömer Câmii

Çelebi Mahallesi'nde bulunan ve 1691 yılında mescit olarak zikredilen bu yapının asıl ismi, Hacı Ömer isimli bir hayırsever tarafından yaptırıldığı için "Hacı Ömer Câmii"dir. Hoca Ömer isimli bir kişinin camiye tamir ettirmesinden sonra ise ahali tarafından Hoca Ömer Câmii olarak zikredilmeye başlanmıştır.³⁵³ Hoca Ömer ve Hacı Ömer isimlerinin yanı sıra camiye "Câmi-i Atik (Eski Câmii)" de denmektedir. Cami, 1790 yılında, "Câmi-i Atik denilen Hacı Ömer Câmii ve Hacı Ömer bin Hacı Ebubekir binâsı Câmii" şeklinde zikredilmektedir.³⁵⁴ 1703 yılında mescit olduğu anlaşılan bu yapı, Hoca Ömer'in yaptırdığı tamirden sonra minber vaz' edilerek camiye dönüştürülmüştür.³⁵⁵ Günümüzde mevcut olan Hoca Ömer Câmii, 1919 ve 1951 yıllarında tamir edilmiş olup,³⁵⁶ şu anki bina 18. yüzyılda kullanılan bina değildir. Hoca Ömer Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, müfettiş, müezzin, cum'a müezzini, nâzır, noktacı, ferraş, loğkeş gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁵⁷

Derviş Bey Câmii

18. yüzyılın başlarında Derviş Bey isimli bir hayırsever tarafından yeniden inşa ettirildiği anlaşılan caminin 17. yüzyılda yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Derviş Bey Mescidi şeklinde de zikredilen caminin evlâdiyet üzere vakfedildiği belirtilmektedir.³⁵⁸ Derviş Bey Câmii'nde 18. yüzyılda müteveli, loğkeş, ihlâshân, aşırhân, cum'a müezzini, imam, hatib, müezzin, loğkeş, ferraş, kennâs gibi görevliler bulunmaktadır.³⁵⁹

Hacı Mehmed Câmii

Molla Musullu oğlu Hacı Mehmed isimli bir hayırsever tarafından Halvetî Mahallesi'nde yaptırıldığı anlaşılan cami ile ilgili ilk bilgiler 18. yüzyılın başlarına aittir.³⁶⁰ Hacı Mehmed Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, müezzin, cum'a müezzini, hatib, loğkeş, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁶¹

Hacı Cumazâde Hacı Mehmed Câmii (Debbâghâne Câmii)

Bu cami, Hacı Cumazâde Hacı Mehmed isimli bir hayırsever tarafından babasının vasiyeti üzerine Demirci (Teymurci) Mahallesi'nde eski binasının yerinde

³⁵¹ Bayhan, Salman, age., s. 68.

³⁵² VGMA. HD., nr. 548, s. 16-18; 565, s. 116; 1095, s. 97-104; 1096, s. 166-169.

³⁵³ VGMA. HD., nr. 1159, s. 154-159; 1090, s. 10.

³⁵⁴ VGMA. HD., nr. 548, s. 17.

³⁵⁵ VGMA. HD., nr. 1159, s. 156.

³⁵⁶ Bayhan, Salman, age., s. 76; Sucu, age., s. 47.

³⁵⁷ VGMA. HD., nr. 565, s. 116; 1084, s. 46-47; 1090, s. 8-14; 1094, s. 183; 1095, s. 97-105; 1096, s. 168-173; 1099, s. 76-77; 1100, s. 164-172; 1140, s. 275; 1158, s. 191-194; 1159, s. 154-157.

³⁵⁸ VGMA. HD., nr. 1096, s. 168; 1143, s. 377.

³⁵⁹ VGMA. HD., nr. 548, s. 17; 1082, s. 168; 1090, s. 12-18; 1094, s. 183-187; 1095, s. 99-104; 1096, s. 168-173; 1099, s. 76-77; 1100, s. 164-172; 1143, s. 377; 1158, s. 191-194

³⁶⁰ VGMA. HD., nr. 1119, s. 54.

³⁶¹ VGMA. HD., nr. 548, s. 16-17; 565, s. 115; 1083, s. 295; 1084, s. 48-49; 1090, s. 8-18; 1094, s. 183-184; 1095, s. 98-105; 1096, s. 164-168; 1099, s. 76-77; 1100, s. 164-170; 1119, s. 53-54; 1158, s. 191.

yeniden yaptırılmıştır. "Hacı Mehmed Mescidi" olarak da bilinen bu cami,³⁶² 1699 (H.1111) yılında Debbağhâne Mescidi olarak zikredilmektedir.³⁶³ Caminin, yeniden inşa edildiği bilgisinden hareketle, 17. yüzyılda yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Caminin 18. yüzyılda imam, mütevellî, hatib, nâzır, kable's-salat-i cum'a, cüz-i şerîf tâlisi, cum'a cüzhânî, müezzin, vakit müezzini, ferraş, loğkeş gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁶⁴

Uzun Hacı İbrahim Bey Câmii

Uzun Hacı İbrahim Bey isimli bir hayırsever tarafından Hısn-ı Mansur Sarayı'nın yakınında yaptırılan³⁶⁵ bu caminin, 18. yüzyılın ortalarında yaptırıldığı tahmin edilmektedir.³⁶⁶ Aynı zamanda "Uzun Bey Câmii" olarak bilinen caminin 18. yüzyılda imam, cüzhan ve câbi gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁶⁷

Kürt Câmii

Halveti Mahallesi'nde bulunan Kürt Câmii ile ilgili ilk bilgilere 18. yüzyılın hemen başlarında rastlanmasından hareketle bu caminin 17. yüzyılın sonlarında yaptırıldığı düşülmektedir.³⁶⁸ Kürt Câmii'nin 18. yüzyılda mütevellî, imam-ı evvel ve imam-ı sâni, müezzin, cum'a müezzini, nâzır, hatib, loğkeş, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁶⁹ Caminin iki imamının bulunmasından hareketle cemaatinin fazla olduğu söylenebilir.

Rumiyânlı Câmii

Kürt Mahallesi'nde bulunan bu cami, "Rumiyânlı binası cami" veya "Rumiyânlı Câmii" şeklinde zikredilmektedir.³⁷⁰ Cami ile ilgili en erken tarihli kayıt 1740 (H.1153) yılına aittir.³⁷¹ 18. yüzyılda Rumiyânlı Câmii'nde mütevellî, imam, hatib, müezzin, ferraş gibi görevliler bulunmaktadır.³⁷²

Molla Mehmed Mescidi

Molla Mehmed Efendi isimli bir hayırsever tarafından Kürt Mahallesi'nde yeniden yaptırılan mescidin yapım yılı tam bilinmemekle birlikte 18. yüzyılın başlarında yaptırıldığı tahmin edilmektedir.³⁷³ 18. yüzyılda Molla Mehmed Mescidi'nde mütevellî, imam, müezzin, nâzır, kandil-firûz, ferraş, loğkeş gibi görevliler bulunmaktadır.³⁷⁴

³⁶² VGMA. HD., nr. 1096, s. 164.

³⁶³ VGMA. HD., nr. 1140, s. 275.

³⁶⁴ VGMA. HD., nr. 1090, s. 9-16; 1094, s. 186-192; 1095, s. 102-105; 1096, s. 170; 1099, s. 79; 1119, s. 53-54; 1140, s. 275; 1158, s. 191-192; 1159, s. 157.

³⁶⁵ VGMA. HD., nr. 1095, s. 98.

³⁶⁶ VGMA. HD., nr. 1099, s. 79.

³⁶⁷ VGMA. HD., nr. 548, 1095, s. 98; 1099, s. 79; 1158, s. 194.

³⁶⁸ VGMA. HD., nr. 1159, s. 156.

³⁶⁹ VGMA. HD., nr. 1082, s. 168; 565, 1084, s. 46; 1090, s. 8-16; 1094, s. 183-190; 1095, s. 98-105; 1099, s. 79; 1100, s. 170; 1119, s. 54; 1139, s. 31; 1158, s. 191; 1159, s. 156.

³⁷⁰ VGMA. HD., nr. 1094, s. 192.

³⁷¹ VGMA. HD., nr. 1094, s. 192.

³⁷² VGMA. HD., nr. 1090, s. 14; 1094, s. 192; 1095, 1096, s. 173.

³⁷³ VGMA. HD., nr. 1094, s. 194.

³⁷⁴ VGMA. HD., nr. 1084, s. 46; 1090, s. 8-16; 1094, s. 194; 1096, s. 167; 1100, s. 166-167; 1158, s. 191.

Şeyh Zeyneddin Câmii

18. yüzyılın ortalarında varlığı bilinen Şeyh Zeyneddin Câmii'nin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir.³⁷⁵ Günümüzde mevcut olmayan bu cami, Şeyh Zeynel Abidin Zaviyesi'nin yanında olmalıdır. 18. yüzyılda Şeyh Zeyneddin Câmii'nin müteveli, imam ve hatip gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁷⁶

Türkoğlu Mehmed Ağa Câmii

Mehmed Ağa isimli hayırsever tarafından Halveti Mahallesi'nde yaptırılan cami ile ilgili, 1755 yılında ferraşlık vazifesinin Hasan Halife'ye tevcih edildiği bilgisi dışında başka bir bilgiye rastlanmamıştır.³⁷⁷

Molla (Kâvî) Hüseyin Mescidi/Câmii

Leblebici Mahallesi'nde yer alan bu mescit, "Başoğlu/Başo Molla Hüseyin Mescidi/Câmii" veya "Leblebici Mescidi" şeklinde zikredilmektedir.³⁷⁸ Cami ile ilgili ilk bilgiler 1750 yılına aittir ve cami, muhtemelen bu tarihte mescit olarak yaptırılmış, daha sonra da camiye dönüştürülmüştür.³⁷⁹ Molla Hüseyin Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, müezzin, ferraş, loğkeş gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁸⁰

Hacı Ramazan Ağa Câmii (Usta Ramazan Mescidi)

Ramazan Ağa isimli bir hayırsever tarafından yaptırılan bu cami, Demirci Mahallesi'nde yer almaktadır.³⁸¹ Cami ile ilgili ilk bilgiler 1724 yılına ait olup muhtemelen 18. yüzyılın başlarında yaptırılmıştır.³⁸² Ramazan Ağa Câmii'nin, 18. yüzyılda, müteveli, imam, hatib, müezzin, duâgûy, nâzır, ferraş ve loğkeş gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁸³

Mahmud Efendi Mescidi

Mahmud Efendi isimli bir hayırsever tarafından 1763 yılında yeniden yaptırılan bu mescit, Çelebi Mahallesi'nde Küncü Hânı yanında bulunmaktadır. Evlâdiyet üzere vakfedilen mescidin imamlığı Seyyid Abbas Halife isimli bir kişiye, tevliyeti ise vâkıfın oğlu Seyyid Mehmed'e tevcih edilmiştir.³⁸⁴

Şirazîzâde Mescidi

Halveti Mahallesi'nde yer alan Şirazîzâde Mescidi'nin 18. yüzyılın başlarında varlığı bilinmekteyse de sonraki yıllarda mescitle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. 1700 yılında yevmî bir akçe ile mescit vakfının mütevellisi olan Süleyman'ın vefatından dolayı tevliyet vazifesi Ali isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.³⁸⁵

³⁷⁵ VGMA. HD., nr. 1090, s. 9.

³⁷⁶ VGMA. HD., nr. 1090, s. 9.

³⁷⁷ VGMA. HD., nr. 1090, s. 9.

³⁷⁸ VGMA. HD., nr. 1099, s. 80.

³⁷⁹ VGMA. HD., nr. 1100, s. 170.

³⁸⁰ VGMA. HD., nr. 1090, s. 10-11; 1096, 1099, s. 80; 1100, s. 170-172.

³⁸¹ VGMA. HD., nr. 1096, s. 167.

³⁸² VGMA. HD., nr. 1119, s. 54.

³⁸³ VGMA. HD., nr. 1082, s. 168-169; 1084, s. 47; 1090, s. 8-16; 1094, s. 183-191; 1095, s. 103-104; 1096, s. 164-170; 1099, s. 75-76; 1100, s. 166-172; 1119, s. 54; 1158, s. 191-192.

³⁸⁴ VGMA. HD., nr. 1099, s. 76.

³⁸⁵ VGMA. HD., nr. 1159, s. 154.

Zenli Câmii

1706 yılında yevmî bir akçe ile imamlık vazifesinin Yusuf isimli bir kişiye tevcih edilmesinin³⁸⁶ dışında bu cami ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Musallâ

Musallâlar, namaz kılınacak mahal anlamında kullanılan bir tabir olmasının yanı sıra cenaze namazı ve bayram namazlarının kılındığı yerlerdir.³⁸⁷ Günümüzde hala ayakta ve ibadete açık olan Musalla Câmii, 18. yüzyılda Musallâ olarak isimlendirilen yer değildir. Günümüzdeki Musallâ Câmii'nin hemen yanında bulunan ve Alaybeyi Vakfı'na ait olduğu görülen arazinin 18. yüzyıldaki Musalla olduğu düşünülmektedir. Bu arazide daha önceleri minber yerinin ve namazgâhın olması bu bilgiyi teyit etmektedir. 18. yüzyılda, Musalla'nın, "Hısn-ı Mansûr'un haricinde" olduğu belirtilerek bu cami, "İydeyn (iki bayram) Musallâsı" ve "salât-ı iydeyn için mebnî" olarak isimlendirilmektedir.³⁸⁸ 18. yüzyılın başlarında tamir ettirildiği³⁸⁹ anlaşılan Musallâ'nın, 18. yüzyıldan daha önce yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzdeki Musalla Mahallesi, ismini bu Musalla'dan almıştır. 18. yüzyılda Musallâ'da vâiz, nâsıh, ferraş, salât-ı iydeynde hatib, salât-ı iydeynde müezzin, kayyım gibi görevliler bulunmaktadır.³⁹⁰

3.1.4.1.(2). Hısn-ı Mansur'a Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler

Hısn-ı Mansur kazasının şehir merkezinde bulunan cami ve mescitlerin yanı sıra bazı köy ve mezraalarında bulunan cami ve mescitleri tespit edebilmek de mümkün olmuştur. Ancak Hısn-ı Mansur kazasına bağlı köy sayısı dikkate alındığında köylerde bulunan mescit ve camilerin önemli bir kısmına ulaşamadığı anlaşılmaktadır (Bk. Tablo: 3.7). Mescit veya cami bilgisine ulaşılan köyler içinde en fazla dinî yapının olduğu köy Zey köyüdür. Bu köyde mescit ve cami sayısının çokluğunun yanı sıra bu dinî yapılardaki vakıf görevlilerinin çokluğu ve çeşitliliği de dikkat çekmektedir. Bu köyde, Şeyh Abdurrahman Erzicânî'nin türbe ve zâviyesinin bulunması köyün gelişmesindeki temel etken olduğu söylenebilir.

³⁸⁶ VGMA. HD., nr. 1159, s. 157.

³⁸⁷ Pakalın, age., C. 2, s. 583.

³⁸⁸ VGMA. HD., nr. 1083, s. 296; 1094, s. 183; 1100, s. 168.

³⁸⁹ VGMA. HD., nr. 1159, s.

³⁹⁰ VGMA. HD., nr. 1083, s. 296; 1090, s. 8; 1094, s. 183; 1095, s. 97-101; 1096, s. 167; 1100, s. 168-172; 1159, s. 158.

Tablo 3.7: Hısn-ı Mansur'a Bağlı Köylerdeki Cami ve Mescitler

	Köy adı	Caminin/Mescidin adı	Görevlileri	Belge No
1	Kab köyü	Kab köyü Câmii	İmam	VGMA. HD., nr. 548: 16
2	Zey köyü	Zey köyü câmii	Mütevelli, müezzin, cüzhan, hatib, ferraş, türbedâr, kâtib, nâzır, müderris, loğkeş	VGMA. HD., nr. 1084: 46
3	Zey köyü	Şeyh Abdurrahman Erzincânî Câmii ³⁹¹	İmam, müezzin, nâzır, hatib, cüzhan, ferraş, müderris	VGMA. HD., nr. 1084: 46
4	Zey köyü	Sarı Şeyh Câmii	Ferraş, cüzhan	VGMA. HD., nr. 1094: 185
5	Turuş nahiyesi Akpınar köyü	Ebuzer'in müceddeden bina eylediği cami	Hatib	VGMA. HD., nr. 1090: 15
6	Keltî (?) köyü	Bereketzâde Câmii	Mütevelli, imam, hatib, loğkeş, ferraş	VGMA. HD., nr. 1094: 190
7	Azezibdağı (?) köyü	Halil ve Yusuf binası câmii	İmam, hatib, ferraş	VGMA. HD., nr. 1096: 164
8	Hevşürân/Huşüiran köyü	Mehmed binası câmii	İmam, hatib	VGMA. HD., nr. 1096: 164
9	Meşrî köyü	Köy mescidi	Müezzin	VGMA. HD., nr. 1059: 158

3.1.4.1.(3). Behisni'de Bulunan Cami ve Mescitler

16. yüzyılda Behisni'de bulunan cami sayısı sekiz iken mescit sayısı on sekizdir.³⁹² Bu cami ve mescitlerin bir kısmı 18. yüzyılda da varlığını sürdürürken bir kısmına ise rastlanmamaktadır³⁹³. 18. yüzyıla gelindiğinde cami ve mescit sayısında büyük bir artış olduğu ve sayının 45'e çıktığı görülmektedir (Bk. Tablo: 3.8).

³⁹¹ Zey köyünde bulunan Şeyh Abdurrahman Erzincânî Türbesi'nin yanında bulunan caminin yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Osmanlı Padişahı IV. Murad'ın Bağdat Seferi'nden dönüşte türbe ile birlikte bu camiyi de imar ettirdiği rivayet edilmektedir. Caminin kapısında yer alan kitabeye göre Caminin minaresi 1947-1948'lerde yapılmıştır. Bk. Bahyan, Salman, age., s. 52.

³⁹² Taştemir, age., s. 234-238.

³⁹³ Behisni'deki camiler için Bk. Söylemez ve Tunç, agm.; Zeynel Özlü, age.

Tablo 3.8: Behisni'de Bulunan Cami ve Mescitler

18. Yüzyılda Behisni'de Câmii ve Mescitler	
1	Câmi'-i Kebir/Ulu Câmii
2	Hacı Mustafa Câmii
3	Taş Câmii/Sıddıka Fakih Câmii
4	Hasan Bey/Ağa Câmii
5	Molla Hasan Câmii
6	Hasan Bey Câmii
7	Şeyh Sungur Nuri Câmii
8	Hacı Arslan Câmii
9	Kasım Ağa Câmii
10	Mehmed Efendi Câmii
11	Karagülmez Câmii
12	Bad-ı Sâba Hatun Câmii
13	Ali Dede Mescidi
14	Riştânzâde Ömer Paşa Câmii
15	Zeyrek Ağa/Bey Câmii
16	Abdi Ağa Câmii
17	Sofi/Sûfi Câmii
18	Hızır İlyas Câmii/El-Hacc İlyas Mescidi
19	İdris Câmii
20	Bozmekân Câmii
21	Bektaş Ağa Câmii
22	Halife Câmii
23	Hacı Ali Ağa Câmii
24	Arabzâde Ali Efendi Câmii
25	Mısrîzâde/Mısrîrlizâde Mescidi
26	Savcı Mescidi
27	Başkilise/Kilisebaşı Mescidi
28	Köle Mehmed Ağa Câmii (Kavaklı Câmii)
29	Evliyâ Efendi Mescidi
30	Kösecelioğlu Abdurrahman Mescidi
31	Ayvacık Mescidi
32	Molla Bekir Mescidi
33	Sevdim Bey Mescidi
34	Küçük Mescid
35	Ebubekir Bey Mescidi
36	Karkın (Garkın) Mescidi
37	Rabia Hatun Mescidi
38	Hacı Musa Mescidi/Câmii
39	Haliloğlu Mescidi
40	Hasan Mescidi
41	Yaycılar Mescidi
42	Leblebici Câmii
43	Kale Câmii
44	Sütun Bey Mescidi
45	Musalla Câmii

Câmi'-i Kebir/Ulu Câmii

Vusta Mahallesi'nde yer alan ve Behisni'nin en eski camilerinden olan Câmi'-i Kebir, "Büyük Câmii" veya "Ulu Câmii" olarak da bilinmektedir. Arap mimarî tarzını yansıtan ve 12. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen bu caminin kim tarafından yapıldığı

bilinmemektedir.³⁹⁴ Minaresi hariç hiçbir kısmı günümüze ulaşmayan Câmii-i Kebir'e ait 1492 yılına ait bir onarım kitabesi³⁹⁵ ile plan ve mimarî özellikleri dikkate alındığında Memlûkler tarafından 15. yüzyılda yaptırılmış olduğu söylenebilir.³⁹⁶ 18. yüzyılda, Câmii-i Kebir'de mütevellî, imam, hatib, vâiz, nâzır, cum'a müezzini, ferraş, vakt-i işâ ve mağrib ve fecerde müezzin, vakt-i zuhûr ve asrda müezzin, temcîdhân, cûzhân gibi görevliler bulunmaktadır.³⁹⁷ Görevli sayısının fazlalığı ve çeşitliliği dikkate alınacak olursa caminin cemaatinin ve gelirlerinin çok olduğu söylenebilir.

Hacı Mustafa Câmii

Meydan Mahallesi'nde yer alan cami, Hacı Hüseyin oğlu Hacı Mustafa isimli bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır³⁹⁸. 18. yüzyılın başlarında yaptırıldığı tahmin edilen caminin 18. yüzyılda mütevellî, imam, müezzin, cum'a müezzini, hatib, nâzır gibi görevlileri bulunmaktadır.³⁹⁹

Taş Câmii (Sıddıka Fakih Câmii)

16. yüzyılda Taş Mescit olarak zikredilen⁴⁰⁰ bu dinî yapının 18. yüzyıla geldiğinde camiye dönüştüğü görülmektedir. Meydan Mahallesi'nde yer alan bu caminin görevli sayısının çeşitliliğine bakılarak Behisni'nin önemli camilerinden biri olduğu söylenebilir. 18. yüzyılda, Taş Câmii'nde mütevellî, müezzin, cum'a müezzini, kayyım, müremmim, hatib, nâzır, ferraş, cûzhan, loğkeş gibi görevliler bulunmaktadır.⁴⁰¹

Hasan Bey/Ağa Câmii

16. yüzyılda "Hasan Bey Mescidi" olarak zikredilen⁴⁰² bu yapının, 18. yüzyıla geldiğinde camiye dönüştüğü görülmektedir. 18. yüzyılda, Hasan Bey Câmii'nde mütevellî, imam, ferraş, şeyhü'l-kurra, müezzin, cum'a müezzini, nâzır, ferraş, müderris, müfettiş, vâiz, hatib gibi görevliler bulunmaktadır.⁴⁰³

Molla Hasan Câmii

Behisni'de Hasan ismindeki üç camiden ikincisi bu camidir. Meydan Mahallesi'nde Behisni Sarayı'nın yanında yer alan Molla Hasan Câmii'nin 18. yüzyılın

³⁹⁴ Taştémir, age., s. 234.

³⁹⁵ Minarenin doğu cephesinin üst kısmında celi sülüs hatlı iki satırlık şu yazı vardır: "Yâ Allah lâ ilâhe illâ'l-lâh Muhammedü'r-Resûlu'l-lâh Allahû hakan, Yâ Allah 'amele el-mi'mâr Nu'mân el-'Osmânî târîhuhâ sene selâse ve seb'in ve tis'a mieh", Bu ifadeden minarenin H.973/M.1566-1567 senesinde Mimar Osman tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bk. Bayhan, Salman, age., s. 31.

³⁹⁶ Bayhan, Salman, age., s. 31; Gülertan Akyüzlür, Eski Besni Yerleşim Bölgesi ve Kültür Varlıklarının Restitüsyonu Üzerine Bir Araştırma, Basılmamış Doktora Tezi, ÇÜ. FBE., Adana 2007, s. 17.

³⁹⁷ VGMA. HD., nr. 1158, s. 165-166; 537, s. 130; 538, s. 167; 1074, s. 48-50; 1077, s. 68; 1080, s. 26; 1082, s. 26; 1097, s. 53-62; 1133, s. 221-225; 1144, s. 171; 1158, s. 49; 1159, s. 149-151.

³⁹⁸ VGMA. HD., nr. 1143, s. 234.

³⁹⁹ VGMA. HD., nr. 1058, s. 166; 537, s. 128; 538, s. 166; 1076, s. 47-53; 1077, s. 67-69; 1097, s. 53-60; 1133, s. 221-225; 1143, s. 234; 1144, s. 170; 1158, s. 49; 1159, s. 149-151.

⁴⁰⁰ Taştémir, age., s. 236-237.

⁴⁰¹ VGMA. HD., nr. 1058, s. 166; 1074, s. 47-50; 1076, s. 47; 1077, s. 67-70; 1082, s. 26; 1097, s. 54-59; 1133, s. 221-227; 1144, s. 171; 1158, s. 51; 1159, s. 150-151.

⁴⁰² Taştémir, age., s. 238.

⁴⁰³ VGMA. HD., nr. 1058, s. 166; 1074, s. 48-50; 537, s. 127-130; 1058, s. 72; 1076, s. 48; 1077, s. 67-69; 1097, s. 53-63; 1133, s. 221-228; 1137, s. 203; 1143, s. 234; 1144, s. 170-171; 1158, s. 49; 1159, s. 148-151.

başlarında yapıldığı düşünülmektedir.⁴⁰⁴ 18. yüzyılda, Molla Hasan Câmii'nde mütevellî, imam, müezzin, cum'a müezzini, hatib, loğkeş, ferraş gibi görevliler bulunmaktadır.⁴⁰⁵

Hasan Bey Câmii

1530 yılında "Hasan Bey-i diğeri Mescidi" şeklinde zikredilen⁴⁰⁶ bu yapının zaman içerisinde camiye dönüştüğü görülmektedir. 18. yüzyılda, Hasan Bey Câmii'nde mütevellî, imam, nâzır, cüzhân gibi görevliler bulunmaktadır.⁴⁰⁷

Şeyh Sungur Nuri Câmii

Memlûkler zamanında yapıldığı tahmin edilen cami ile ilgili 16. yüzyıla ait kayıtlarda "nefs-i Behisni'de Nuri Bey Câmii'nin yüzelli yıldan beri..." ifadesinden hareketle caminin, 1400'lü yıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁰⁸ 18. yüzyılda çarşı içinde yer alan, Hacı İbrahim isimli bir kişinin yaptırdığı Kab Değirmeni'nin Sungur Nuri Vakfı'na ait olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰⁹ 18. yüzyılda "Şeyh Sungur en-Nuri Şemseddin Câmii" şeklinde de zikredilen caminin Vusta Mahallesi'nde, çarşı içinde ve değirmen yakınında olduğu belirtilmektedir.⁴¹⁰ Evladiyet üzere vakfedilmiş⁴¹¹ olan Sungur Nuri Câmii'nin 18. yüzyılda mütevellî, imam, müezzin, cum'a müezzini, hatib, nâzır, loğkeş, kâtib, cüzhân, câbi, ferraş, keyyâlcî (ölçen, tartan) gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴¹² Görevli sayısının çeşitliliği ve fazlalığına bakılacak olursa Behisni'nin önemli camilerinden biri olduğu ve vakıf gelirlerinin fazla olduğu söylenebilir.

Hacı Arslan Câmii

Vusta Mahallesi'nde çarşı başında yer alan⁴¹³ Hacı Arslan Câmii, 1519 yılında mescit, 1530 yılında da cami olarak zikredilmektedir. Vakfın gelirleri Ahi Ali Zâviyesi ile müşterektir.⁴¹⁴ 18. yüzyılda, Hacı Arslan Câmii'nin mütevellî, imam, müezzin, cum'a müezzini, hatib, vâiz, ferraş, nâzır, cüzhân gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴¹⁵

Kasım Ağa Câmii

Meydan Mahallesi'nde yer alan⁴¹⁶ Kasım Ağa Câmii ile ilgili ilk bilgilere 1705 yılında rastlanmaktadır.⁴¹⁷ Muhtemelen bu tarihte yaptırılmış olan caminin, 18.

⁴⁰⁴ VGMA. HD., nr. 1133, s. 226.

⁴⁰⁵ VGMA. HD., nr. 537, s. 127; 1074, s. 47-48; 1077, s. 67-69; 1080, s. 26; 1097, s. 53-62; 1133, s. 226.

⁴⁰⁶ VGMA. HD., nr. 1159, s. 151.

⁴⁰⁷ VGMA. HD., nr. 537, s. 127; 1097, s. 53-63; 1133, s. 223-228; 1158, s. 49; 1159, s. 148-151.

⁴⁰⁸ Taştemir, age., s. 234-235.

⁴⁰⁹ VGMA. HD., nr. 538, s. 168.

⁴¹⁰ VGMA. HD., nr. 1097, s. 54.

⁴¹¹ VGMA. HD., nr. 537, s. 130.

⁴¹² VGMA. HD., nr. 537, s. 127-130; 538, s. 168-170; 1058, s. 73; 1074, s. 50; 1076, s. 48; 1077, s. 66-68; 1080, s. 26; 1082, s. 26; 1083, s. 175; 1097, s. 53-62; 1133, s. 221-229; 1143, s. 234; 1158, s. 49; 1159, s. 148-152.

⁴¹³ VGMA. HD., nr. 1058, s. 73.

⁴¹⁴ Taştemir, age., s. 235.

⁴¹⁵ VGMA. HD., nr. 537, s. 128; 1159, 1058, s. 72-73; 1074, s. 48-50; 1076, s. 47-52; 1077, s. 66-69; 1080, s. 26; 1082, 1097, s. 54-59; 1133, s. 222-228; 1143, s. 234; 1144, s. 171; 1158, s. 49; 1159, s. 149-152.

⁴¹⁶ VGMA. HD., nr. 1074, s. 47.

⁴¹⁷ VGMA. HD., nr. 1159, s. 148.

yüzyılda, müteveli, imam, hatib, müezzin, cum'a müezzini, loğkeş, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴¹⁸

Mehmed Efendi Câmii

Meydan Mahallesi'nde yer alan bu camiyi Mehmed Efendi isimli bir kişi 1779 yılında müceddeden yaptırmıştır. Belgelerde yer alan "Mahmud binası Mehmed Efendi Câmii" ifadesinden caminin bânisinin Mahmud isimli bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹⁹ Mehmed Efendi Câmii'nin müteveli, imam, vâiz, hatib, müezzin, cum'a müezzini, loğkeş, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴²⁰

Köle Mehmed Ağa (Kavaklı) Câmii

Kölezâde Muhammed Efendi olarak da bilinen Köle Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Caminin gelirleri arasında çarşıda iki bakkal dükkanı, Sofraz köyünde 2 dönüm sulu tarla ve Keysun köyünde 12 dönüm sulu tarla vardır. Camide vakit namazlarının yanı sıra cuma namazı ve bayram namazları da kılınmaktadır.⁴²¹

Ali Dede Mescidi

Kızılca Mahallesi'nde yer alan⁴²² bu mescide, ismini veren Ali Dede'nin, Şeyh Abdurrahman Erzincânî'nin evlatlarından olduğu düşünülmektedir.⁴²³ 18. yüzyılın hemen başlarında varlığı bilinen⁴²⁴ Ali Dede Mescidi'nde müteveli, imam, müezzin, loğkeş, ferraş gibi görevliler bulunmaktadır.⁴²⁵

Karagülmez Câmii

Kâhta Mahallesi'nde yer alan⁴²⁶ Karagülmez Câmii ile ilgili ilk bilgiler 1712 yılına aittir.⁴²⁷ Karagülmez Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, hatib, müezzin, cum'a müezzini, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴²⁸

Bad-ı Sâba Hatun Câmii

Bad-ı Sâba Hatun isimli bir hayırsever tarafından yaptırılan bu cami Tohtamış Mahallesi'nde⁴²⁹ yer almaktadır. Behisni'de kadın ismiyle anılan tek cami olan Bad-ı Sâba Hatun Câmii ile ilgili ilk bilgiler 1789 yılına aittir.⁴³⁰

⁴¹⁸ VGMA. HD., nr. 537, s. 127-129; 538, s. 166-169; 1074, s. 47-48; 1076, s. 47; 1077, s. 68-70; 1082, s. 26; 1097, s. 53-60; 1158, s. 49; 1159, s. 148.

⁴¹⁹ VGMA. HD., nr. 1077, s. 68.

⁴²⁰ VGMA. HD., nr. 537, s. 127-128; 538, 1074, s. 47; 1077, s. 68-69.

⁴²¹ Özlü, age., s. 301.

⁴²² VGMA. HD., nr. 1074, s. 47.

⁴²³ VGMA. HD., nr. 1133, s. 110.

⁴²⁴ VGMA. HD., nr. 1159, s. 148.

⁴²⁵ VGMA. HD., nr. 538, s. 167; 1074, s. 47; 1097, s. 53-57; 1133, s. 221-225; 1144, s. 171; 1159, s. 148.

⁴²⁶ VGMA. HD., nr. 1074, s. 47.

⁴²⁷ VGMA. HD., nr. 1159, 151.

⁴²⁸ VGMA. HD., nr. 538, s. 170-171; 1074, s. 47-50; 1076, s. 47; 1159, 151.

⁴²⁹ Tohtamış Mahallesi bazı belgelerde "*Tohtamış nam mevzi*" bazı belgelerde de "*Tohtamış Karyesi*" şeklinde geçmektedir. Eskiden Behisni'ye bağlı bir köy olan Tohtamış, zamanla Behisni'nin büyümesi ve şehrin sınırlarının genişlemesi ile birlikte Behisni'nin bir mahallesi olmuş olmalıdır. Bk. VGMA. HD., nr. 1074, s. 49.

⁴³⁰ VGMA. HD., nr. 1074, s. 47.

Riştânzâde Ömer Paşa Câmii

1786 yılında Riştânzâde es-Seyyid Ömer Paşa tarafından yeniden inşa ettirilen⁴³¹ bu cami, Kâhta Mahallesi'nde yer almaktadır.⁴³² Riştânzâde Ömer Paşa Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, hatib, loğkeş, evkat-ı hamse müezzini, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴³³

Zeyrek Ağa/Bey Câmii

1767 yılında "Merhum Zeyrek Ağa Câmii" şeklinde zikredilen cami, Külhanönü veya Kurşunlu Câmii olarak da isimlendirilmektedir.⁴³⁴ 1584 yılında Harem-i Hümâyûn hademelerinden Zeyrek Ağa tarafından yaptırılan⁴³⁵ Zeyrek Ağa Câmii, 18. yüzyıl boyunca ibadete açık olup binası günümüzde hala ayaktaadır. Zeyrek Ağa Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, hatib, müezzin, cum'a müezzini, cüzhân, loğkeş, ferraş, nâzır, şeyhlik gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴³⁶

Zeyrek Ağa Câmii, açık renkte düzgün kesme taşlardan yapılmış olup doğu ve batı cepheleri simetrik pencere düzenine sahiptir. İki kat halinde yerleştirilmiş olan pencereler, altta ikişer ve üstte üçer tanedir. Caminin toprak damla örtülü son cemaat yeri ve tek şerefeli bir minaresi bulunmaktadır.⁴³⁷

Abdi Ağa Câmii (Havuzlu Câmi)

Abdi Ağa isimli bir hayırsever tarafından yeniden yaptırıldığı bilinmekle birlikte caminin ne zaman yapıldığına dâir bir bilgi bulunmamaktadır.⁴³⁸ Bozmekân Mahallesi'nde yer alan⁴³⁹ Abdi Ağa Câmii ile ilgili ilk bilgiler 1784 yılına aittir. Caminin müceddeden yaptırıldığı bilgisinden, caminin bu tarihten önce de var olduğu anlaşılmaktadır. "Camii derûnunda mâ'i câri ve Havuzlu Câmii Şerifinde cereyan iden âb-ı revân harâbe-müşrîf olub..." ibaresinden caminin avlusunda veya hemen yanında dere olduğu ancak bu su yolunun yıkılmaya yüz tutmuş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁰ Abdi Ağa Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, vâiz, hatib, müezzin, evkat-ı hamse müezzini, nâzır, loğkeş, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁴¹

Sûfi (Sofi) Câmii

"Sûfi Mescidi" olarak da zikredilen bu cami, Meydan Mahallesi'nde yer almaktadır. Cami ile ilgili ilk bilgiler 1771 yılına aittir.⁴⁴² Sûfi Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, müezzin, hatib, cum'a müezzini gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁴³

⁴³¹ Riştânzâde es-Seyyid Ömer Paşa 1786 yılında oğlu Mehmed Bey adına bir cami ve on bir odası bulunan bir medrese inşa ettirmiştir. Bu cami ve medresenin görevlilerinin maaşları ile söz konusu yapıların bakımı ve diğer masraflarının karşılanması için on bir adet dükkân vakfetmiştir. Bk. Faruk Söylemez, "Riştânzâde Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı", Vakıflar Dergisi, Sayı 40, 2013, s. 87-88.

⁴³² VGMA. HD., nr. 1074, s. 47.

⁴³³ VGMA. HD., nr. 538, s. 170; 1074. s. 47-48; Söylemez, agm., s. 91.

⁴³⁴ Bayhan, Salman, age., s. 55; Sucu, age., s. 62.

⁴³⁵ BOA. MD., nr.52, s.217.

⁴³⁶ VGMA. HD., nr. 538, s. 166-168; 1074, s. 48-50; 1076, s. 48-53; 1077, s. 68-69; 1097, s. 61-62; 1133, s. 221-228; 1137, s. 202-203; 1144, s. 170-171; 1158, s. 52; 1159, s. 148-151.

⁴³⁷ Bayhan, Salman, age., s. 55-57.

⁴³⁸ VGMA. HD., nr. 1077, s. 70.

⁴³⁹ VGMA. HD., nr. 1074, s. 48.

⁴⁴⁰ VGMA. HD., nr. 537, s. 65.

⁴⁴¹ VGMA. HD., nr. 537, s. 127-129; 538, s. 166-169; 1074, s. 48; 1077, s. 70.

⁴⁴² VGMA. HD., nr. 1076, s. 47.

Hızır İlyas Câmii (el-Hac İlyas Mescidi)

Hızır İlyas isimli bir hayırsever tarafından yaptırılan ve "Hızır İlyas Mescidi" olarak da zikredilen bu cami, Sufla Mahallesi'nde veya bazı belgelere göre Hacı Kâsım Mahallesi'nde yer almaktadır.⁴⁴⁴ Cami ile ilgili ilk bilgiler 1519 yılına aittir.⁴⁴⁵ 1695 yılında Hızır İlyas Câmii'nin iki sehim hissesi 60 akçedir.⁴⁴⁶ 18. yüzyılın sonlarında Bezirgânzâde el-Hac Mustafa isimli bir tüccar Behisni Çarşısı'nda bulunan Hân-ı Kebîr'in ve kahvehânenin gelirlerinin bir kısmını Hızır İlyas Câmii'nin tamirine, hayme, hasır ve levâzımatına harcanması ve eğer bunlardan kalan para olursa Câmii-i Şerîf'in mürteliklerine tasarruf olunması için vakfetmiştir.⁴⁴⁷ Hızır İlyas Câmii'nin 18. yüzyılda mütevellî, imam, müezzin, cum'a müezzini, hatib, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁴⁸

İdris Câmii

Meydan Mahallesi'nde yer alan İdris Câmii'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte cami ile ilgili ilk bilgiler 1722 yılına aittir. 1722 yılında imameti Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁴⁴⁹ 1788 yılında ise yevmî üç akçe ile imamlık ciheti İmam Mehmet'in vefatı sebebiyle oğlu Mehmet'e tevcih edilmiştir.⁴⁵⁰ Cami ile ilgili bu bilgilerden başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bozmekân Câmii

Behisni kazası merkezinde yer alan Bozmekân Câmii, Behisni Kalesi'nin alt tarafında, şehrin batı yönünde bulunmakta olup yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir.⁴⁵¹ Cami için 16. yüzyılda kullanılan "kadîmü'z-zamândan" ifadesi caminin, Behisni'nin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesinden çok daha öncelerde yapılmış olduğunu göstermektedir.⁴⁵² Bozmekân Câmii'nin 18. yüzyılda mütevellî, imam, müezzin, hatib, nâzır, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁵³

Hacı Hüseyin Câmii

Behisni'de Kızılca Mahallesi'nde Derebaşı isimli mahalde bulunan Hacı Hüseyin Câmii'nin 18. yüzyılın başlarından sonlarına kadar mevcut olduğu görülmektedir; ancak caminin yapılış tarihiyle ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Cami Vakfı'nın tevliyet vazifesinin evladiyet üzere olduğu anlaşılmaktadır. 1720'lerde tevliyet cihetinin Hacı Hüseyin'in üzerinde olmasından hareketle caminin 18. yüzyılın başlarında yaptırıldığı söylenebilir. 1721 yılında "Cami Vakfı'nın tevliyeti, hayatta oldukça Hacı Hüseyin'e ba'dehu vefat ettiğinde evladına meşruta" edilmiştir.⁴⁵⁴ Hacı Hüseyin'in 1729 yılında

⁴⁴³ VGMA. HD., nr. 537, s. 130; 538, s. 169-170; 1074, s. 48; 1076, s. 47.

⁴⁴⁴ VGMA. HD., nr. 538, s. 167; 537, s. 127.

⁴⁴⁵ Taştemir, age., s. 237.

⁴⁴⁶ BOA. MAD. d., 1878, s. 1.

⁴⁴⁷ VGMA. HD., nr. 539.51a, s. 139-140.

⁴⁴⁸ VGMA. HD., nr. 537, s. 127; 538, s. 167-168; 539.51a, s. 138-140; 1074, s. 50; 1076, s. 47-48; 1077, s. 66-69; 1097, s. 53-54; 1133, s. 222-227; 1143, s. 234; 1144, s. 171; 1158, s. 49.

⁴⁴⁹ VGMA. HD., nr. 1133, s. 229.

⁴⁵⁰ VGMA. HD., nr. 1074, s. 50.

⁴⁵¹ Bayhan, Salman, age., s. 146.

⁴⁵² Taştemir, age., s. 235.

⁴⁵³ VGMA. HD., nr. 538, s. 167; 1074, s. 48-50; 1076, s. 47-48; 1077, s. 68-70; 1083, s. 175; 1097, s. 63; 1133, s. 223-228; 1137, s. 202; 1159, s. 148.

⁴⁵⁴ VGMA. HD., nr. 1133, s. 227

vefat etmesi üzerine vazifesi kızı Halime Hatun'a intikal etmiştir.⁴⁵⁵ 1765 yılında Halime Hatun'un vefat etmesi üzerine vazifesi Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmiş⁴⁵⁶ 1779 yılında ise Mehmet'in vefatı üzerine vakfın tevliyeti oğlu Ali'ye tevcih edilmiştir.⁴⁵⁷ Caminin imamlık vazifesi ise 1755 yılında İmam Mustafa'nın vefatı üzerine Ali isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁴⁵⁸ Caminin hitabeti 1775 yılında yevmî iki akçe ile Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmişken cuma müezzinliği yevmî bir akçe ile Molla Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁴⁵⁹

Bektaş Ağa Câmii

Kızılca Mahallesi'nde bulunan cami ile ilgili, cuma müezzinliği vazifesinin 1793 yılında Seyyid Mehmet'e tevcih edildiği⁴⁶⁰ bilgisi dışında bir kayda rastlanmamıştır.

Halife Câmii

Meydan Mahallesi'nde bulunan Halife Câmii'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte cami ile ilgili ilk bilgiler 1710 yılına aittir.⁴⁶¹ Halife Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, müezzin, hatib, vâiz, cum'a müezzini, nâzır, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁶²

Hacı Ali Ağa Câmii

Hacı Ali Ağa/Bey isimli bir hayırsever tarafından yaptırılan bu cami, Sufla Mahallesi'nde, çarşı başında, han kurbunda yer almaktadır.⁴⁶³ Yapım tarihi tam olarak bilinmeyen Hacı Ali Ağa Câmii ile ilgili ilk bilgiler 1718 yılına aittir.⁴⁶⁴ Hacı Ali Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, hatib, cum'a müezzini, nâzır, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁶⁵

Arabzâde Ali Efendi Câmii

Kâhta Mahallesi'nde yer alan bu cami, Arabzâde Ali Efendi isimli bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. Arabzâde Ali Efendi Mescidi şeklinde de zikredilen⁴⁶⁶ caminin yapılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte cami ile ilgili ilk bilgiler 1770 yılına aittir.⁴⁶⁷ Arabzâde Ali Efendi Câmii'nin 18. yüzyılda müteveli, imam, müezzin, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁶⁸

⁴⁵⁵ VGMA. HD., nr. 1144, s. 171.

⁴⁵⁶ VGMA. HD., nr. 1076, s. 48.

⁴⁵⁷ VGMA. HD., nr. 1077, s. 68

⁴⁵⁸ VGMA. HD., nr. 1097, s. 54

⁴⁵⁹ VGMA. HD., nr. 1158, s. 49

⁴⁶⁰ VGMA. HD., nr. 537, s. 129.

⁴⁶¹ VGMA. HD., nr. 1133, s. 221.

⁴⁶² VGMA. HD., nr. 537, s. 130; 538, s. 167; 1076, s. 47-53; 1077, s. 70; 1080, s. 26; 1097, s. 54-62; 1133, s. 221-228; 1144, s. 170; 1158, s. 49.

⁴⁶³ VGMA. HD., nr. 537, s. 129.

⁴⁶⁴ VGMA. HD., nr. 1133, s. 233.

⁴⁶⁵ VGMA. HD., nr. 537, s. 129; 538, s. 168; 1074, s. 48; 1077, s. 66-70; 1080, s. 26; 1097, s. 54; 1133, s. 221-223.

⁴⁶⁶ VGMA. HD., nr. 1158, s. 49.

⁴⁶⁷ VGMA. HD., nr. 1082, s. 26.

⁴⁶⁸ VGMA. HD., nr. 537, s. 128; 1082, s. 26; 1158, s. 49.

Mısrîzâde (Mısrîlîzâde) Mescidi

Mısrîzâde Mescidi, Vusta (Orta) Mahallesi'nde⁴⁶⁹ yer almaktadır. 16. yüzyılda "Veled-i Mısrî Mescidi" şeklinde kayıtlı olan bu yapının mescit özelliğini 18. yüzyılın sonuna kadar devam ettirdiği görülmektedir. Mısrîzâde Mescidi'nin 18. yüzyılda mütevellî, imam, müezzin, hatib, vâiz, nâzır, ferraş, loğkeş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁷⁰

Savcı Mescidi

Hamra Mahallesi'nde bulunan⁴⁷¹ ve 16. yüzyılda da varlığı bilinen⁴⁷² Savcı Mescidi'nin 18. yüzyılda mütevellî, imam, müezzin gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁷³

Kilisebaşı (Başkilise) Mescidi

Kızılca Mahallesi'nde yer alan Kilisebaşı Mescidi ile ilgili ilk bilgiler, 1703 yılına aittir.⁴⁷⁴ Kilisebaşı Mescidi'nin 18. yüzyılda mütevellî, imam, müezzin, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁷⁵

Evliyâ Efendi Mescidi

Meydan Mahallesi'nde yer alan⁴⁷⁶ Evliyâ Efendi Mescidi ile ilgili 1756 yılına ait kayıta "Müteveffâ Evliyâ Efendi binâsı Mescid" ifadesi yer almaktadır.⁴⁷⁷ Varlığı ile ilgili ilk bilgiler 16. yüzyıla ait olan⁴⁷⁸ Evliyâ Mescidi'nin 18. yüzyılda mütevellî, imam, müezzin, nâzır, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁷⁹

Kösecelioğlu Abdurrahman Mescidi

"Köse Muyhî oğlu Abdurrahman Mescidi",⁴⁸⁰ "Kösebucak oğlu Abdurrahman Mescidi"⁴⁸¹ ve "Kösecelioğlu Abdurrahman Mescidi"⁴⁸² şeklinde de zikredilen bu mescit, Meydan Mahallesi'nde yer almaktadır. Behisni'de Köseceli köyünün bulunması ve birkaç farklı belgede "Köseceli" şeklinde yazılmış olması "Köseceli" isminin yanlışlıkla yazıldığını düşündürmektedir. 1718 yılında Abdurrahman isimli bir hayırsever tarafından tamir ettirilen⁴⁸³ mescidin bu tarihten daha önce de var olduğu söylenebilir; ancak hangi tarihte yapıldığı tam olarak bilinmemektedir.

⁴⁶⁹ VGMA. HD., nr. 1076, s. 48; VGMA. HD., nr. 1143 nolu belgede Orta Mahalle için Mısrîzâde Mahallesi ismi geçmektedir.

⁴⁷⁰ VGMA. HD., nr. 538, s. 169-171; 1058, s. 72; 1074, s. 47-48; 1076, s. 48; 1077, s. 67; 1097, s. 54; 1133, s. 223; 1143, s. 234; 1158, s. 24; 1159, s. 149-150.

⁴⁷¹ VGMA. HD., nr. 537, s. 127.

⁴⁷² Taştemir, age., s. 238.

⁴⁷³ VGMA. HD., nr. 537, s. 127; 1097, s. 53-63; 1133, s. 227; 1158, s. 49-50.

⁴⁷⁴ VGMA. HD., nr. 1159, s. 149.

⁴⁷⁵ VGMA. HD., nr. 538, s. 167-170; 1074, s. 48; 1082, s. 26; 1159, s. 149-151.

⁴⁷⁶ VGMA. HD., nr. 1074, s. 47.

⁴⁷⁷ VGMA. HD., nr. 1097, s. 57.

⁴⁷⁸ Taştemir, age., s. 238.

⁴⁷⁹ VGMA. HD., nr. 538, s. 166; 1074, s. 47; 1077, s. 70; 1097, s. 53-62; 1133, s. 228; 1143, s. 234; 1158, s. 52; 1159, s. 148-151.

⁴⁸⁰ VGMA. HD., nr. 1076, s. 47.

⁴⁸¹ VGMA. HD., nr. 1097, s. 59.

⁴⁸² VGMA. HD., nr. 537, s. 64.

⁴⁸³ VGMA. HD., nr. 1133, s. 224.

Ayvacık Mescidi

Kızılca Mahallesi'nde yer alan mescit ile ilgili ilk bilgiler 1755 yılına aittir.⁴⁸⁴ 18. yüzyılda, Ayvacık Mescidi'nin imam, müezzin, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁸⁵

Molla Bekir Mescidi

Kâhta Mahallesi yakınındaki Yeni Mahalle'de bulunan mescit, yine aynı mahalle sakinlerinden Molla Bekir isimli bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. 1778 yılında mescidin imamlığı Molla Yakub Halife'ye ve müezzinliği Yanıkoğlu Ahmet'e Behisni Nâibi Ömer Efendi arzıyla tevcih edilmiştir.⁴⁸⁶

Sevdim Bey Mescidi

Çırçır Mahallesi'nde, Sûk-ı Sultânî'de Eski Bedesten yakınında yer alan bu mescit, Sevdim Bey isimli bir hayırsever tarafından evladiyet üzere vakfedilerek yaptırılmıştır.⁴⁸⁷ Sevdim Bey Mescidi ile ilgili ilk bilgiler 1713 yılına aittir.⁴⁸⁸

Küçük Mescit

Kızılca Mahallesi'nde Hasan Bey Câmîi'nin yanında yer alan⁴⁸⁹ mescitle ilgili ilk bilgiler 1776 yılına aittir.⁴⁹⁰ Mescidin cemaati çok olduğundan cemaatin isteğiyle 1799 yılında hatib ataması yapılmıştır.⁴⁹¹ Küçük Mescid'in 18. yüzyılda mütevellî, imam, müezzin, hatib, ferraş, loğkeş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁹²

Ebubekir Bey Mescidi

Ebubekir Bey Medresesi'ne bağlı olduğu anlaşılan mescidin 18. yüzyılın başlarından sonuna kadar ibadete açık olduğu görülmektedir.⁴⁹³ Ebubekir Bey Mescidi'nin 18. yüzyılda imam, nâzır, müezzin, kayyım, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁹⁴

Karkın (Garkın) Mescidi

Vusta Mahallesi'nde yer alan Karkın Mescidi, "Karkın binâsı Mescid" olarak ifade edilmektedir.⁴⁹⁵ Behisni'nin Osmanlı hâkimiyeti altına girdiği dönemde de mevcut olan bu mescit, Orta Oba Mahallesi'nde bulunmaktadır.⁴⁹⁶ Varlığını 18. yüzyılda da devam ettiren Karkın Mescidi'nin, Besni ve çevresinde yaşayan "Dede Garkın" geleneğinden geldiği düşünülen kişiler tarafından veya onun soyundan gelen kişiler

⁴⁸⁴ VGMA. HD., nr. 1077, s. 69.

⁴⁸⁵ VGMA. HD., nr. 1077, s. 69; 1097, s. 53-60; 1133, s. 221.

⁴⁸⁶ VGMA. HD., nr. 1077, s. 67.

⁴⁸⁷ VGMA. HD., nr. 538, s. 167.

⁴⁸⁸ VGMA. HD., nr. 1159, s. 151.

⁴⁸⁹ VGMA. HD., nr. 1074, s. 50.

⁴⁹⁰ VGMA. HD., nr. 1077, s. 67.

⁴⁹¹ VGMA. HD., nr. 538, s. 168.

⁴⁹² VGMA. HD., nr. 538, s. 166-168; 1074, s. 50; 1077, s. 67-69.

⁴⁹³ VGMA. HD., nr. 1133, s. 223.

⁴⁹⁴ VGMA. HD., nr. 537, s. 127; 1076, s. 48; 1133, s. 223-224.

⁴⁹⁵ VGMA. HD., nr. 1077, s. 129.

⁴⁹⁶ Taştemir, age., s. 237.

tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir.⁴⁹⁷ 18. yüzyılda Karkın Mescidi'nin imam, müezzin, hatib, mütevellî, loğkeş, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁴⁹⁸

Rabia Hatun Mescidi

Çırçır Mahallesi'nde Hacı Musa Câmîi'nin yanında yer alan bu mescit, Rabia Hatun isimli bir hayırsever hanım tarafından yaptırılmıştır. Mescidin cemaati fazla olduğundan ashab-ı hayrat tarafından minber vaz' edilerek hatiplik görevi yevmî üç akçe olmak üzere Ali isimli bir kişiye ve sadâ müezzinliği üç akçe olmak üzere Yusuf oğlu Kâsım isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁴⁹⁹

Hacı Musa Mescidi/Câmîi

1722 yılında "Musa Bey Mescidi" olarak zikredilen bu mescidin 18. yüzyılın ortalarında camiye dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Bozmekân Mahallesi'nde yer alan mescidin imamlığı, 1722 yılında Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁰⁰ 1777 yılında ise caminin hitabeti yevmî bir akçe ve imameti yevmî iki akçe ile İmam Mustafa'nın ölümü üzerine Ömer Efendi isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁰¹

Haliloğlu Mescidi

Vusta Mahallesi'nde yer alan ve 18. yüzyılın sonlarında yapıldığı düşünülen mescidin loğkeşlik vazifesinin 1800 yılında İbrahim bin Ali'ye verilmesi dışında bir bilgiye rastlanmamıştır.⁵⁰²

Hasan Mescidi

Hasan isimli bir hayırsever tarafından Meydan Mahallesi'nde yaptırılan mescidin ferraşlık vazifesi 1781 yılında Hamza bin Abdurrahman isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁰³ Mescitle ilgili bu bilgi dışında bir bilgiye rastlanmamakla birlikte aynı mahallede bulunan Molla Hasan Bey Câmîi olma ihtimalini göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

Yaycılar Mescidi

Bozmekân Mahallesi'nde yer alan Yaycılar Mescidi'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte mescitle ilgili ilk bilgiler 1755 yılına aittir. Bu tarihte yevmî bir akçe ile mescidin imamı olan Mehmet'in vefatı sebebiyle vazifesi, Seyyid Halil isimli bir kişiye verilmiş ve 1758 yılında da Seyyid Halil'in beratı yenilenmiştir.⁵⁰⁴ İmamlık vazifesine Seyyid Halil'in, İmam Mehmet'in vefatından sonra atanması mescidin 1755'ten önce de var olduğunu göstermektedir.

⁴⁹⁷ Behisni'nin Subadra nahiyesine bağlı Karkın isimli bir mezraa ve yine Behisni merkeze bağlı Karkın isimli bir köyün varlığı bu bilgiyi doğrulamaktadır. Bk. Zeynel Özlü, "Besni Kazasında Alevi Bektaşî Ocakları ile İlgili Bulgular", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 63, 2012, s. 254.

⁴⁹⁸ VGMA. HD., nr. 537, s. 128; 538, s. 168; 1077, s. 68; 1133, s. 227; 1137, s. 202.

⁴⁹⁹ VGMA. HD., nr. 537, s. 129.

⁵⁰⁰ VGMA. HD., nr. 1133, s. 227.

⁵⁰¹ VGMA. HD., nr. 1077, s. 67.

⁵⁰² VGMA. HD., nr. 538, 169.

⁵⁰³ VGMA. HD., nr. 1077, s. 69.

⁵⁰⁴ VGMA. HD., nr. 1097, s. 53-60.

Leblebici Câmii

1718 yılında yevmî bir akçe ile caminin müezzini Abdurrahman'ın vefatı sebebiyle müezzinlik cihetinin Abdulaziz isimli bir kişiye verildiği; ancak Abdulaziz'in hizmetini terk etmesi sebebiyle vazifenin Seyyid Mustafa isimli bir kişiye verildiği bilgisi dışında bu cami ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.⁵⁰⁵

Kale Câmii (Sultan Süleyman Câmii)

Behisni Kalesi Câmii olarak da zikredilen Kale Câmii'nin yapılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen Evliya Çelebi'nin belirttiği⁵⁰⁶ üzere Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. 1721 yılında caminin yevmî bir akçe ile mütevellisi olan Mehmet'in vefatı üzerine bu vazife Osman'a verilmiş, yine aynı yıl caminin yevmî iki akçe ile müezzini olan Ali vefat ettiği için vazifesi İbrahim'e verilmiştir. Caminin gelirleri arasında Keysun nahiyesine bağlı Aşferî kurbunda iki çiftlik hasılatı vardır.⁵⁰⁷

Sütun Bey Mescidi

Sütun Bey Mescidi'nin imamlik ciheti, 1727 yılında İmam İsmail'in vefatı sebebiyle Sûfizâde Mustafa isimli bir kişiye verilmiştir.⁵⁰⁸ Bu bilgidен hareketle mescidin 1727'den önce de var olduğu anlaşılmaktadır; ancak ne zaman yapıldığı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

Musallâ

"Taş Musalla" olarak da zikredilen bu yapı, Meydan Mahallesi'nde Tohtamış nam mevzide bulunmaktadır. Seydi Vakkas isimli bir hayırsever tarafından yaptırılan Musallâ'nın 1712 yılında harap halde olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰⁹ Musallâ'nın 18. yüzyılda imam, müezzin, hatib, ferraş gibi görevlileri bulunmaktadır.⁵¹⁰

3.1.4.1.(4). Behisni'ye Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescidler

18. yüzyılda Behisni kazasına bağlı köylerde bulunan cami ve mescitlerin çoğu tespit edilebildiği gibi, cami ve mescitlerin önemli bir kısmının bânilerini ve görevlilerini tespit edebilmek de mümkün olmaktadır (Bk. Ek-1). Behisni'ye bağlı Sofraz köyünün dinî yapılar açısından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Burada 9 tane cami ve mescit tespit edilmiştir. Bir köy için oldukça yüksek olan bu sayının sebebi Sofraz'ın önceki yüzyıllarda önemli bir idarî birim özelliği göstermesidir. Dinî yapılar bakımından zenginlik arzeden bir diğer köy de Tut köyüdür. Burası Şeyh Abdurrahman Erzcânî evlatlarının ilmî ve dinî faaliyet sahaharından biri olduğu için dinî yapılar bakımından zengindir. Tut köyünde 6 tane cami ve mescit bulunmaktadır. Yine her iki köyün nüfus bakımından diğer köylere göre belli bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

⁵⁰⁵ VGMA. HD., nr. 1133, s. 225.

⁵⁰⁶ Bk. Evliya Çelebi, 5/1, age., s. 351.

⁵⁰⁷ VGMA. HD., nr. no:1133, s. 226.

⁵⁰⁸ VGMA. HD., nr. 1144, s. 170.

⁵⁰⁹ VGMA. HD., nr. 1133, s. 223.

⁵¹⁰ VGMA. HD., nr. 539, s. 139; 1076, s. 47-55; 1097, 1133, s. 221; 1144, s. 171.

3.1.4.1.(5). Gerger'de Bulunan Câmî ve Mescitler

Sultan Alaeddîn Câmîi

16. yüzyılda mescit olarak ifade edilen⁵¹¹ bu dinî yapının sonradan camiye dönüştüğü anlaşılmaktadır. Sultan Alaeddin tarafından yaptırıldığı ve Sultan Mehmed Han tarafından tamir ettirildiği belirtilen bu cami, Câmî-i Kebîr olarak da isimlendirilmektedir. Muhtemelen Gerger'in en büyük ve merkez camisi olan Câmî-i Kebîr'in yapım yılı tam olarak bilinmemektedir. Caminin imam ve hatibi olan kişilerin ücretleri Diyarbekir Hazinesi Mukataası malından ödenmektedir.⁵¹² 18. yüzyılda caminin bazı görevlileri tespit edilebilmektedir. 1708 yılında yevmî iki akçe ile caminin imam-ı sânisî Ali isimli bir kişi, 1710 yılında mütevellisi Abdurrahman'ın vefatı üzerine görevi devralan oğlu Halil isimli bir kişi, 1714 yılında müezzini Mustafa'dan sonra görevi devralan Mehmet isimli bir kişi, yine aynı yıl yevmî iki akçe ile loğkeşi Ramazan'ın yerine göreve getirilen Şah Mehmet isimli bir kişi, 1719 yılında yevmî bir akçe ile aşırhânî Ali bin Receb'in vefatı üzerine görevi devralan Mehmet bin Hüseyin isimli kişi, 1720 yılında yevmî iki akçe ile müezzini Abdullah isimli bir kişidir.⁵¹³ 18. yüzyılın hemen başlarındaki görevli çeşitliliğine ve iki tane imamının olmasına bakılırsa caminin cemaatinin ve vakıf gelirlerinin çok olduğu söylenebilir.

Behlül Mirzâ Bey Câmîi (Câmî-i Kebîr)

Gerger kazasında Sultan Alaeddin Câmîi'ne Câmî-i Kebîr denildiği yukarıda belirtilmişti. Câmî-i Kebîr isimindeki bir diğer cami de Behlül Mirzâ Bey tarafından yaptırıldığı belirtilen ve Behlül Mirzâ Bey Zaviyesi yanında olduğu tahmin edilen bu camidir. 1777 yılında Câmî-i Kebîr Vakfı'nın mütevellisi, aynı zamanda zaviyedâr olan ve bu vazifeyi evlâdiyet üzere edâ eden, Seyyid Yusuf isimli bir kişidir.⁵¹⁴

Medrese Câmîi

Pazar Câmîi veya el-Hac Ahmed Paşa Câmîi olarak da isimlendirilen⁵¹⁵ caminin, 1714 yılında, müezzinlik vazifesi yevmî iki akçe ile Ahmet isimli bir kişiye ve 1717 yılında ikinci imamlık vazifesi yevmî yarım (nim) akçe ile Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵¹⁶ Caminin ikinci imamının bulunmasından hareketle Medrese Câmîi'nin Gerger'in cemaati çok olan camilerinden biri olduğu söylenebilir.

Kale Câmîi

Gerger Kalesi Câmîi olarak bilinen bu caminin ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte 1769 yılında harap bir halde olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple kale görevlilerinden Kale Dizdârı Hacı Sarhan (?), Kale Mustahfızı Hacı Ali ve Kale Topçusu Seyyid Osman isimli kişiler camiyi tamir ettirmişlerdir. 1746 yılında caminin hitabet ve imameti yevmî iki akçe ile Hüseyin isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵¹⁷

Can Arslan Paşa Câmîi

⁵¹¹ Taştemir, age., s. 249.

⁵¹² BOA. AE. SMST. III., 298: 23846.

⁵¹³ VGMA. HD., nr. 1116, s. 82.

⁵¹⁴ VGMA. HD., nr. 1147, s. 68.

⁵¹⁵ VGMA. HD., nr. 552, s. 334; 1116, s. 82.

⁵¹⁶ VGMA. HD., nr. 1116, s. 82.

⁵¹⁷ VGMA. HD., nr. 557, s. 205.

Gerger'de bulunan camilerden biri de Can Arslan Paşa Câmii'dir. 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarında varlığı hakkında bilgi elde edilebilen bu caminin ne zaman yaptırıldığıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. 1699 yılında caminin Yasinhân ve cüzhânı Ali isimli bir kişidir.⁵¹⁸

Murad Câmii

Ne zaman yaptırıldığı hakkında bilgi bulunmayan Murad Câmii'nin 1714 yılında müezzini yevmî bir akçe ile Yusuf isimli bir kişidir.⁵¹⁹

Mehmed Bey Mescidi

1547 yılında Mehmed Bey isimli bir hayırsever tarafından yaptırılan bu mescit, Başbüyük Mehmed Bey Mescidi olarak da isimlendirilmektedir.⁵²⁰ 1747 yılında mescidin imamlık ve müezzinliği yevmî bir akçe ile yeniden Mustafa Halife'ye, yine aynı yıl mescidin cüzhânlığı yevmî bir akçe ile Hüseyin Halife'ye tevcih edilmiştir. Mescit vakfının tevliyeti evladiyet üzere olup 1755 yılında bu görevi, evlâd-ı zükûrdan (erkek evlatlar) el-Hac Ebubekir isimli kişi yürütmektedir. 1755 yılında mescit vakfının nâzırı olmadığı için bu vazife, yevmî beş akçe ile daha önce de bu vazifeyi edâ etmiş olan Hasan Halife isimli kişiye tevcih edilmiştir.⁵²¹

Topal Mahallesi Câmii/Mescidi

Mescidin ismi bilinmemekle birlikte Topal Mahallesi'nde diğer ismiyle Topal Kalesi'nde yer aldığı belirtilmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında mescit özelliği gösteren bu dinî yapının 1757 yılında yeniden minber vaz' edilerek camiye dönüştürüldüğü görülmektedir. Caminin hitabet görevi yevmî bir akçe ile Mustafa Halife isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵²²

⁵¹⁸ VGMA. HD., nr. 1140, s. 398.

⁵¹⁹ VGMA. HD., nr. 1116, s. 82.

⁵²⁰ Taştemir, age., s. 249.

⁵²¹ VGMA. HD., nr. 1103, s. 184.

⁵²² VGMA. HD., nr. 1103, s. 184

Hoca İlyas Mescidi

Bu mescitle ilgili çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte mescidin 16. yüzyılın başlarında var olduğu anlaşılmaktadır.⁵²³ 18. yüzyılda da varlığını devam ettiren bu mescidin görevlileriyle ilgili bazı bilgiler elde edilebilmektedir. 1723 yılında mescidin yevmî bir akçe ile mütevellisi olan Hüseyin'in vefatı üzerine vazifesi Mustafa isimli bir kişiye tevcih edilmiştir. Yine aynı sene mescidin yevmî bir akçe ile imamı olan Abdurrahman'ın vefatı üzerine vazifesi Hüseyin isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵²⁴

Ak Mescit

Gerger şehrinin iç kısmında Çukur denilen mahalde bulunduğu kayıtlı olan mescit, cemaati fazla olduğundan 1795 yılında yeniden minber vaz' edilerek camiye dönüştürülmüştür. Yine aynı yıl caminin imamet ve hitabeti cemaatin talebi üzerine Hüseyin isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵²⁵

3.1.4.1.(6). Gerger'e Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler

Gerger kazasına bağlı nahiyeye ve köy sayısı çok olmasına karşın buralarda yer alan mescit ve camilerin sadece bir kısmı ile ilgili bilgiler elde edilebilmiştir (Bk. Tablo: 3.9).

Tablo 3.9: Gerger'e Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler

	Köy adı	Caminin/Mescidin adı	Görevlileri	Belge (VGMA. HD.)
1	Akça-il/İç-il Nahiyesi Beşval Köyü	Molla Osman Câmii	Mütevellî, imam, hatib	Nr. 1103, s.84; 1104, s.91; 1115, s.64; 1116, s.82
2	Beylü/Bilür köyü	Mehmed Yeniçeri/Beşe/Paşa Câmii	İmam, müezzîn, hatib, nâzır, ferraş	Nr. 1103, s.84; 1105, s.112.
3	Taş-ili / Tokariş köyü	Ömer Câmii (müceddeden bina ve 1755 yılında minber vaz' edilmiş)	İmam, hatib	Nr. 1103, s.84; 1113, s.116; 552, s.333; 1102, s.39.
4	Biyol Nahiyesi / Diro köyü	Köy Câmii	İmam	Nr. 1104, s.91; 1115, s.64.
	Diro köyü	İbrahim Câmii	Mütevellî, nâzır, müezzîn, kapıcı	Nr. 1116, s.82; AŞKT. d. 49: 258
5	Beylü	Köy Câmii	Müezzîn	Nr. 1105, s.112; 552, s.334; 1101, s.113.
6	Taş-il / Narlıca	Seyyid İbrahimli Câmii (Eyyâm-ı sayfde edâ-i cuma için bina edilmiş)	Hatib	Nr. 1113, s.116.
7	Pelil/Bileyle köyü	Eyyâm-ı sayfde cuma namazı için Musalla (Hasan binası)	İmam, hatib	Nr. 1113, s.116.
8	Taş-il - Til köyü	Mehmed Câmii	İmam, hatib	Nr. 1115, s.64; 1147, s.68; 558, s.156.
9	Birgi köyü	El-Hac Ali Câmii	Hatib	Nr. 1116, s.82.
10	Şure-ili/Keferdiz Köyü	Seyyid Gazi Bey Câmii		AŞKT. d. 55: 333
11	Vengök	Hasan bin Ömer ve Süleyman bin Mahmud binası Câmii		Nr. 557, s.205.

⁵²³ Taştemir, age., s. 237

⁵²⁴ VGMA. HD., nr. 1116, s. 82.

⁵²⁵ VGMA. HD., nr. 552, s. 333.

3.1.4.1.(7). Kâhta'da Bulunan Cami ve Mescitler

Reis Ali Câmii

Nefs-i Kâhta'da yer alan ve Reis Ali⁵²⁶ isimli bir hayırseverin yaptırdığı bu caminin 1713 yılında imam ve hatibi Hasan ve Mehmet isimli kişilerdir. Caminin imam ve hatibi olan kişiler aynı zamanda yine aynı kazada yer alan Ebu Sadık Zaviyesi'nin tevliyet vazifesini de edâ etmektedirler. Bu görevlilerin ücretleri, Reis Ali'nin vakfettiği Kâhta çarşısındaki birkaç tane dükkandan karşılanmaktadır.⁵²⁷ Yine Kâhta kazasına bağlı Ebu Sadık köyünün 2.000 akçelik geliri ile hem zaviyenin hem de cami görevlilerinin masrafları karşılanmaktadır.⁵²⁸

Kutlu Bey Câmii

Kâhta'da bulunan ve 16. yüzyılda Kutlu Doğmuş Bey ismiyle kayıtlı olan bu caminin⁵²⁹ 18. yüzyılda da mevcut olduğu görülmektedir. 1698 yılında yevmî bir akçe ile mütevellisi Ekmel Mustafa isimli bir kişidir.⁵³⁰ 1727 yılında yevmî bir akçe ile caminin müezzini olan Seyyid İbrahim'in vefatı üzerine vazifesi oğlu Seyyid Ahmed'e tevcih edilmiştir.⁵³¹ Caminin yevmî bir akçe ile imamı olan Seyyid Süleyman'ın vefatı üzerine vazifesi 1755 yılında Seyyid Mehmet'e tevcih edilmiştir. Yine aynı yıl caminin kayyımı olmadığı için bu vazife Osman bin Mehmet isimli kişiye tevcih edilmiştir.

Abdurrahman Mescidi

1706 yılında cami olarak da zikredilen mescidin imamlığı Ali isimli bir kişinin uhdesindeyken bu kişi görevinden alınarak yerine Mustafa isimli bir kişi getirilmiştir.⁵³²

3.1.4.1.(8). Kâhta'ya Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler

Kâhta kazasına bağlı köylerde bulunan mescit ve camilerin bir kısmı tespit edilebilmiştir. Bu mescit ve camilerin önemli bir kısmının köylülerin işbirliğiyle yapıldığı, bir kısmınsa bey unvanlı ileri gelen kişiler tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Bk. Tablo: 3.10).

⁵²⁶ Bu isim, Riş Ali Efendi şeklinde de zikredilmektedir. Bk. VGMA. HD., nr. 1131, s. 31.; nr. 1159, s. 43.

⁵²⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 58, s. 403; 60, s. 489; 69, s. 86; Ali Reis'in vakfettiği birkaç dükkanın 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yandığı anlaşılmaktadır. Bu durum Ali Reis Câmii imam ve hatiplerinin ücretlerinin ödenmesinde olumsuzluğa neden olmuştur. Bu sebepten dolayı Ebu Sadık köyünün gelirleri cami görevlileri için hayati öneme hâiz olmuştur. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 507; BOA. MD., nr. 118, s. 97.

⁵²⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 507.

⁵²⁹ Taştemir, age., s. 246-247.

⁵³⁰ VGMA. HD., nr. 1140, s. 387.

⁵³¹ VGMA. HD., nr. 1128, s. 104.

⁵³² VGMA. HD., nr. 1159, s. 44.

Tablo 3.10: Kâhta'ya Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler

	Köy adı	Caminin/Mescidin adı	Görevlileri	Belge (VGMA.HD.)
1	Karacaviran köyü	İsmail Beyzade Halil Bey Câmii	İmam, hatib	Nr. 556, s.204; 1113, s.91.
2	Ali Uzun köyü	Alaybeyi Yusuf Ağa Câmii	İmam	Nr. 558, s.89.
3	Büyü (?)	Hasan Bey bin Mustafa Câmii	İmam, hatib	Nr. 558, s.89.
4	Perişan Köyü/Çeşmealtı nâm mahalde	Osman Ağa bin Mehmed Câmii (Müceddeden bina)	Hatib	Nr. 552, s.285.
5	Alayurd köyü	Köy Câmii (Ahali-i Karye binası)	İmam, hatib	Nr. 1101, s.78; 1102, s.63; 1103, s.82.
6	Hamşık köyü	Köy Câmii (1726 yılında harab olduğu için tamir edilmiştir)	İmam	Nr. 1101, s.78; 1103, s.82; 1105, s.119; 1159, s.43.
7	Salah köyü	Köy Câmii	İmam, hatib	Nr. 1103, s.82; 1104, s.87.
8	Derekarşir (?) köyü	Köy Câmii	İmam, hatib	Nr. 1103, s.82.
9	Taş-il/Kalburlu köyü	Ramazan oğlu Osman Câmii	İmam, hatib	Nr. 1103, s.82.
10	Taş-ili/Şamuk köyü	Köy Câmii (Ahalinin yeniden bina eylediği cami)	Mütevelli, hatib, imam	Nr. 1104, s.87; 1105, s.119.
11	Kömür kasabası	Câmii (müceddeden bina)	İmam	Nr. 1104, s.87.
12	Yorga köyü	Köy Câmii	Hatib, imam	Nr. 1105, s.119; 1159, s.43; 1131, s.31
13	Menzil köyü	Köy Câmii (Ahalinin yeniden bina eylediği cami)	İmam, hatib, müezzin	Nr. 1105, s.119.
14	Kurucaova köyü	Köy Câmii	İmam, hatib	Nr. 1113, s.91.
15	Taş-ili/Kırmıdlı Mevzii	Musalla	İmam, hatib	Nr. 1115, s.71.
16	Siverek/Sürgü köyü	Köy Câmii	Hatib	Nr. 1159, s.43.
17	Abdulharab köyü	Köy Mescidi	İmam	Nr. 1159, s.43. s.44.
18	Kızılca Yaylası	Camii	Hatib	Nr. 1131, s.31.
19	Kozluca Mevzii	Mehmed Bey Câmii	Ferraş	Nr. 1119, s.154.
20	Eve köyü	Camii (yeniden yapılmış)	Hatib	Nr. 1140, s.388.
21	Taşpınar köyü	Şeyh Süleyman Câmii		MAD. d., 202: 3.

3.1.4.1.(9). Samsad'da Bulunan Cami ve Mescitler

Samsad Kalesi Câmii

Kale derûnunda İsmail bin Ebubekir Câmii olarak zikredilen bu cami, İsmail bin Ebubekir isimli hayırsever tarafından müceddeden yaptırılmıştır. Caminin hitabeti 1801 yılında Ebubekir isimli kişinin uhdesindedir.⁵³³ Kale Câmii'nin, yeniden inşa edildiği bilgisinden hareketle, uzun zamandan beri ibadete açık olduğu söylenebilir.

Hasan Ağa Mescidi

Günümüzde Atatürk Barajı suları altında kalmış olan Hasan Ağa Mescidi, 18. yüzyılın sonlarında yaptırılmıştır.⁵³⁴

⁵³³ VGMA. HD., nr. 544, s. 110.

⁵³⁴ Salman, Bayhan, age., s. 149.

3.1.4.1.(10). Samsad'a Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler

Samsad kazasına bağlı bazı köylerdeki mescit ve cami bilgisine ulaşılabilmektedir (Bk. Tablo: 3.11).

Tablo 3.11: Samsad'a Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler

	Köy adı	Caminin/Mescidin adı	Görevlileri	Belge (VGMA.HD.)
1	Dereviran köyü	Köy Câmii (El-Hac Hüseyin Câmii)	Hatib	Nr. 547, s.42; 1127, s.36; 1130, s.9.
2	Nefs-i Samsad köyü	El-Hac İsmail Câmii	Hatib	Nr. 544, s.110; 545, s.58.
3	Kürk köyü	Köy Câmii	İmam, hatib	Nr. 1127, s.36; 1129, s.61; 1130, s.35.
4	Kuyucak köyü	Köy Mescidi (Ahali tarafından yaptırılmış)	Hatib	Nr. 1126, s.44; 1129, s.61.
5	Kusan/Kuşan köyü	Maksud Câmii	İmam, hatib	Nr. 1129, s.61.
6	Tepeönü köyü	Köy Câmii		Taştemir: 150

3.1.5. Medreseler ve Mektepler

İslâm alemindeki cami, medrese, imaret, hastahane, köprü, çeşme ve sâire gibi dinî ve toplumsal müesseselerin kaide, kanun ve vakıf şartları hemen hemen birbirinin aynıdır. Bu tesislerin devamı, bunları yaptıranlar tarafından tertip ettirilen vakıflarla tespit olunmuştur.⁵³⁵ Medreselerin kuruluşları ve hizmetlerini idâme ettirmeleri de diğer toplumsal müesseseler gibi vakıflar sayesinde olmuştur. Medrese; "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamlarına gelen ders kökünden bir mekân ismidir. İlk örneğini Medine'deki "dârülkurra" oluştursa da Osmanlı Devleti'ndeki medrese yapılanmasının ilk örnekleri Türkistan ve Horasan'da verilmiştir denilebilir. Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün Bağdat'ta açtığı Nizâmiye Medresesi ise sistemli eğitim politikası sayesinde Türk eğitim tarihinde dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu medreseyi örnek alan sonraki Türk-İslam devletleri buldukları bölgelerde benzer eğitim kurumları oluşturmuşlardır.

Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte en çok üzerinde durdukları konu, imar faaliyetleri olmuştur. Yaptıkları mimarî eserlerle Anadolu'yu bayındır hale getiren Türk topluluklarının Anadolu'da yaptıkları ilk medrese, Dânişmendli Hükümdarı Nizâmeddin Yağlıbasan'ın yaptırmış olduğu medresedir.⁵³⁶ Osmanlı Devleti'nde ise ilk medrese örneği Orhan Bey döneminde 1330 yılında açılan İznik Medresesi'dir.⁵³⁷ Mektep ise "yazmak" anlamındaki "ketb" kökünden mekân ismidir ve "okul" demektir. Bunlar medrese gibi özel bir binaya sahip değillerdir. Genellikle camilerin yanında bulunan müstakil yapılardır ve çocukların okuma yazma öğrendikleri eğitim kurumlarıdır. Bu eğitim kurumlarında verilen dersler okuma, yazma, gramer, Kur'an, hadis, şiir ve matematik gibi derslerdir. Dersler çoğunlukla dinî konular etrafında şekillenmektedir.⁵³⁸ Dinî ve toplumsal hayatın önemli bir parçası olan bu eğitim kurumlarının tüm Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi 18. yüzyılda Adıyaman toplum hayatında da önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

⁵³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, TTK., Ankara 2014, s. 3.

⁵³⁶ Nebi Bozkurt, "Medrese", C. 28, DİA., Ankara 2003, s. 5-6.

⁵³⁷ Uzunçarşılı, age., s. 3.

⁵³⁸ Nebi Bozkurt, "Mektep", C. 29, DİA., Ankara 2004, s. 323-325

3.1.5.1. Hısn-ı Mansur Kazasında Bulunan Medrese ve Mektepler

Eslemez Bey Medresesi

Hısn-ı Mansur kazasının dinî ve ictimâî açıdan önemli simalarından birisi şüphesiz Eslemez Bey'dir. Kendisi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamışsa da Hısn-ı Mansur'da kurmuş olduğu vakıf aracılığıyla kendi adını taşıyan mescit, zaviye ve medrese inşa edilmiştir. Eslemez Bey Zaviyesi ile ilgili ilk bilgilerin 1530 yılına⁵³⁹ ait olduğu dikkate alınacak olursa Eslemez Bey'in, Hısn-ı Mansur'un Osmanlı hâkimiyetine geçtiği yıllarda, belki de öncesinde yaşamış olduğu söylenebilir.

Eslemez Bey Medresesi ile ilgili ilk bilgiler 1691 yılına⁵⁴⁰ ait olsa da medresenin, belgelerde "Eslemez Bey binası..." şeklinde ifade edilmesinden hareketle Eslemez Bey tarafından yapıldığı yani 16. yüzyıl veya öncesine ait olduğu söylenebilir. Eslemez Bey Medresesi'nde kaç talebe olduğu; binasının yapısı, hücre sayısı hakkında malumata ulaşılacakla birlikte bazı dersler, müderrisler ve görevliler hakkında bilginin yanı sıra görevlilerin aldıkları ücretler hakkında da bilgi elde edilebilmiştir. Eslemez Bey Medresesi'nde mütevellî, müderris, muid, kâtip, bevâb, ferrâş, loğkeş, nâzır, müfettiş gibi görevliler vardır. Bu görevler, kişilere tevcih edilirken kişilerin liyakat sahibi ve dürüst olmasına, vakfî gözetip kollamasına dikkat edilirdi. Aksini yapanların ise görevine son verilir. Medresede muid olan Ebubekir isimli şahıs görevini kötüye kullanan ve kötü tanınan bir kişi olmasından dolayı görevinden alınmış ve vazifesi müştereken olmak üzere Hamza ve Mustafa isimli kişilere tevcih edilmiştir.⁵⁴¹ Diğer bir örnekte; nisf hisse muid olan Mustafa "ta'lim-i ulûma iktidârî" olmadığından ve "nâ-ehil" olduğundan görevinden alınmış ve vazifesi Hamza isimli başka bir kişiye verilmiştir.⁵⁴² Medresenin mütevellisi olan Ebubekir'in mütevelliliği döneminde medresenin hâneleri harap hale geldiğinden dolayı bu kişi vazifeden alınmış ve vazifesi "cümlelerin muhtarı" olan Seyyid Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁴³ Müderrislerin başka medreselerde ders vermesine de izin verilmemiş, sadece görevli oldukları medresede ders vermeleri konusuna özen gösterilmiştir. 1706 yılında müderris olan Ebubekir'in Zey köyündeki Şeyh Abdurrahman Erzincanî Medresesi'nde dahi müderris olduğu tespit edilince görevden alınmış ve vazifesi Abdulgaffur isimli bir müderrise verilmiştir.⁵⁴⁴

Sıratut Medresesi

Ali Küçük (Sıratut) Mahallesi'nde yer alan bu medresenin asıl ismi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. "Sıratut Câmîi kurbunda Medrese" şeklinde zikredilen medresenin, Sıratut Câmîi Vakfı'na ait bir medrese olma ihtimali vardır. 1781 yılında medresede loğkeş olan Bektaş'ın vefatından dolayı vazifesi Seyyid Mehmet bin Ahmet

⁵³⁹ Taştemir, age., s. 244.

⁵⁴⁰ VGMA. HD., nr. 1159, s. 154.

⁵⁴¹ "Yevmi dört akçe ile muîd olan Ebubekir erâzil ve eşhâs ve cehele-i nâsdan olduğundan başka leylan ve nehâren fisk u fücûru mürtekib ve dâima eşkiyâ ve süfehâ ile envâ'i fesâd ile meks olmağla sefâhati ve hüşûneti sebebiyle ez-kadîm medrese-i mezbûrda sâkin talebe-i ulûmu perişân ve tekdîr ve edâ-yı hizmetini külliyyen terk ve ba'zı zalemeye istinâdî sebebiyle hükkâm ve nüvvâb efendiler dâhî ref'ini i'lâmdan havf ve haşyet üzere olub el-haletü-hazihî medrese-i mezbûrun mu'îdi olan Ebubekir'in ref'inden Hamza ve Mustafa'ya ciheti Nâib Mehmed arzıyla tevcih buyruldu." Bk. VGMA. HD., nr. 1084, s. 16.

⁵⁴² VGM.HD., nr. 1096, s. 54.

⁵⁴³ VGM.HD., nr. 1096, s. 54.

⁵⁴⁴ VGM.HD., nr. 1159, s. 57.

isimli kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁴⁵ Bu bilgiden hareketle medresenin üzeri toprakla örtülü bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

El-Hac Abdulgâni Medresesi

Abdulgâni Vakfı'na ait yapıların çarşıda olmasından hareketle bu medresenin de çarşıda olduğu tahmin edilmektedir. Medresenin "fıkıh-ı şerif" dersi müderrisliğini 1743 yılında Seyyid Abdurrahman kendi rızasıyla Ebubekir Halife'ye vermiştir.⁵⁴⁶ 1765 yılında Osman bin Ebubekir'in yerine yevmi beş akçe vazife ile oğlu Seyyid Abdullah Halife getirilmiştir.⁵⁴⁷ Müderrislik vazifesi ücreti olan beş akçe vakfın gelir fazlasından ödenmektedir.⁵⁴⁸

Şeyh Abdurrahman Erzincâni Medresesi

Şeyh Abdurrahman Erzincâni, Şeyh Safiyüddin Erdebili Hazretleri'nin halifesindedir.⁵⁴⁹ Safiyüddin Erdebili, Şiraz'da Şeyh Zahid'in yanında kendini geliştirdikten sonra önemli makama yükselmiş ve Zahidiye Tarikatı'nın liderliğine seçilmiştir.⁵⁵⁰ Şeyh Abdurrahman Erzincâni'nin de O'nun ilminden nasiplenerek Anadolu'ya geldiği söylenmektedir.

Şeyh Abdurrahman Erzincâni'nin kabri hakkında birçok rivayet vardır. Kabrin, Hısn-ı Mansur kazasının 7 km. kuzeyindeki Zey (İndere) köyünde olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Öte yandan bu kabir için, IV. Murad'ın Bağdat seferi dönüşünde beraberinde bulunan, Bağdat yakınlarındaki Erzincân adındaki zâtin kabri olduğu şeklinde bilgi ve rivayetler de vardır.⁵⁵¹ Ancak Şeyh Abdurrahman Erzincâni'nin yaşadığı dönemle IV. Murad'ın Bağdat seferi dönüşü arasında yaklaşık yüz elli yıllık zaman bulunmaktadır. Behisni'de ve Malatya'ya bağlı Darende kazasında da Abdurrahman Erzincâni vakıfları bulunmaktadır. Ancak bu vakıflardan bahsedilirken Şeyh Abdurrahman Erzincâni'nin evlatlarından olduğundan bahsedilmektedir. Bu durum Şeyh Abdurrahman Erzincâni'nin evlatlarının bu bölgede geniş bir alana yayıldıklarını göstermektedir. Zey köyünde Şeyh Abdurrahman Erzincâni Zaviyesi, Saru Şeyh tarafından yaptırılmış hatta burada bir de medrese yapılmıştır. Medresenin giderleri de Alaüddeve'nin evlatlarından olduğu tahmin edilen Cafer Bey tarafından karşılanmıştır.⁵⁵² İşte 16. yüzyılda varlığından haberdar olunan bu medrese, 18. yüzyılda da eğitim faaliyetlerine devam etmektedir. 1692 yılında medresenin müderrisliğine Ömer isimli bir kişinin ve yine aynı yıl Ebubekir isimli bir kişinin atanmasından hareketle medresede birden çok müderrisin olduğu söylenebilir.⁵⁵³ 1692 yılında müderrislik görevine atanan Ebubekir'in, görevini 1706 yılında da sürdürdüğü görülmektedir.⁵⁵⁴ Bu durum, müderrislerin, görevlerini aynı medresede uzun yıllar sürdürebildiklerini göstermektedir.

⁵⁴⁵ VGM.HD., nr. 1096, s. 56.

⁵⁴⁶ VGM.HD., nr. 1100, s. 165.

⁵⁴⁷ VGM.HD., nr. 1099, s. 78.

⁵⁴⁸ VGM.HD., nr. 1158, s. 192.

⁵⁴⁹ Mecdi, Tercüme-i Şakaik, Tab'hâne-i Amire, İstanbul 1269, s. 78.

⁵⁵⁰ Hamidreza Mohammesnejad, "Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem", TAD., C. 34, S. 57, 2015, s. 114.

⁵⁵¹ Taştemir, age., s. 242.

⁵⁵² Taştemir, age., s. 243.

⁵⁵³ VGMA. HD., nr. 1159, s. 154.

⁵⁵⁴ VGMA. HD., nr. 1159, s. 157.

Ders-i âm

"Umuma, halka açık ders" anlamına gelen ve bu dersi verenler için de kullanılır bir tabir olan⁵⁵⁵ "ders-i âm" ile ilgili bilgilere Hısn-ı Mansur kazasında da rastlanmaktadır. Hacı Abdulgânî Câmii'nde ve Zaviyesi'nde⁵⁵⁶, Çınarlık denilen Kara Dede Zaviyesi'nde⁵⁵⁷, Mahmûd el-Ensârî Zaviyesi'nde⁵⁵⁸, Eslemez Bey Zaviyesi'nde⁵⁵⁹, Hacı Musa Zaviyesi'nde⁵⁶⁰ ders-i âm mevcuttur. El-Hac Abdulgânî Câmii'nde "muallim-i Kur'an-ı azîmü'ş-şân" olan İbrahim yevmî sekiz akçe ile bu vazifeyi îfa etmektedir.⁵⁶¹

3.1.5.2. Behisni'de Bulunan Medrese ve Mektepler

Mehmed Efendi Medresesi

Meydan Mahallesi'nde bulunan bu medrese, Mehmed Efendi Câmii dâhilindedir. 1785 yılında yevmî bir akçe ile medrese hücrelerinin loğkeşi olan Abbas'ın ölümü sonucu vazifesi İsmail isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁶² Medresede loğkeş vazifesinin bulunması, medresenin üzeri toprakla örtülü bir yapı olduğunu göstermektedir.

Ebubekir Bey Medresesi

Kızılcâ Mahallesi'nde yer alan bu medrese, Bekir Bey isimli bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır; ancak medresenin hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. 16. yüzyılda mevcut olduğu görülen⁵⁶³ medresenin 18. yüzyıldaki gelirleri arasında Sürgü köyünün tam mâlikânesi (100 akçe), Kara Sinan ve Esmar zemîn (240 akçe), Behisni'de Bekir Bey Çiftliği (2.160 akçe) bulunmaktadır. Toplamda 3.472 akçe geliri kayıtlıdır. Ayrıca "el-Hac Ebubekir Medresesi Evkâfî karye ve mezraa ve bağçe ve hamam ve tarla vakfının mütevellisi olub..." bilgisinden de gelirlerinin çeşitli yerlerden sağlandığı anlaşılmaktadır.⁵⁶⁴ 18. yüzyılda medresede mütevellî, imam, nâzır, müezzin, loğkeş, ferraş, ma'bedlik gibi görevliler bulunmaktadır.⁵⁶⁵ Ayrıca medresenin bir de mescidi bulunmaktadır.

Osman Ağa Medresesi

Bozmekân Mahallesi'ndeki yaz mescidinin içinde yer aldığı belirtilen Osman Ağa Medresesi'nin üzeri toprakla örtülü bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. 1787 yılında lüzumu üzere yevmî bir akçe ile yaz mescidinin ve içindeki medresenin loğkeşliği Seyyid Hasan isimli kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁶⁶

⁵⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için Bk. Mehmet İpşirli, "Dersiâm", DİA., C. 9, Ankara 1994, s. 185-186; Hacı Abdulgânî Câmii'nde 1793 yılında "ders-i âm olan Seyyid Yahya", 1755 yılında "on akçe ile ders-i âm olan Seyyid Mustafa" gibi ifadeler mevcuttur. Bk. VGMA. HD., nr. 1090, s. 8.

⁵⁵⁶ VGMA. HD., nr. 1095, 103.

⁵⁵⁷ VGMA. HD., nr. 1140, 275.

⁵⁵⁸ VGMA. HD., nr. 1159, 154.

⁵⁵⁹ VGMA. HD., nr. 1159, 154.

⁵⁶⁰ VGMA. HD., nr. 1100, 165.

⁵⁶¹ VGMA. HD., nr. 1094, 187.

⁵⁶² VGMA. HD., nr. 537, s. 128.

⁵⁶³ Taştemir, age., s. 232.

⁵⁶⁴ BOA. C. MF. 147: 7326.

⁵⁶⁵ VGMA. HD., nr. 537, s. 128; 1074, s. 47; 1097, s. 54-60; 1133, s. 222-229; 1143, s. 234; 1158, s. 49-51; 1159, s. 151.

⁵⁶⁶ VGMA. HD., nr. 1074, s. 114.

Riştânzâde Ömer Paşa Medresesi

Riştvan Aşireti'nin beylerinden olup Malatya mutasarrıflığı ve Maraş valiliği yapmış olan Riştvanzâde Ömer Paşa tarafından Kâhta Mahallesi'nde yaptırılan bu medrese, on bir hücreden (oda) oluşmaktadır.⁵⁶⁷ Medrese vakfının mütevelliliğine 1787-1788 yılında sekiz akçe yevmîye ile Seyyid Hacı Mehmet isimli kişi atanmıştır.⁵⁶⁸ Ancak Seyyid Hacı Mehmet görevini hakkıyla yerine getirmediği için yaklaşık bir yıl sonra görevden alınarak bu görev Hasan isimli bir kişiye tevcih edilmiştir. Medresenin 18. yüzyıldaki müderrisleri ile ilgili bir bilgiye rastlanmamışsa da 19. yüzyıldaki bazı müderrisleri tespit edilebilmiştir.⁵⁶⁹

İsmail Ağa Medresesi

Meydan Mahallesi'nde Kâsım Ağa Câmii bitişiğinde yer alan İsmail Ağa Medresesi'nin, 1799 yılında müderrisi olmadığı ve ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple müderrislik vazifesi, Behisni Naibi Mehmet arzıyla cemaatin muhtarı olan Mehmet isimli kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁷⁰

İbrahim Bey Medresesi

Behisni kazasına bağlı Sofraz köyünde bulunan İbrahim Bey Medresesi'nin 18. yüzyıldan önce yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 1700 yılında medresede müderris olan İbrahim isimli kişi, celâ-yı vatan (memleketi terk) ettiği için vazifesi İbrahim isimli başka bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁷¹ 1755 yılında yarım akçe ile akaid müderrisi olan Mustafa'nın beratı yenilenmiştir.⁵⁷² 1766 yılında Mustafa ve Mehmet isimli kişiler müştereken müderrislerken Mehmet'in vefat etmesi üzerine vazifesi, Behisni Naibi Halil arzıyla Ali isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁷³ 1776 yılında ise loğkeşlik vazifesi Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁷⁴

Sungur Nuri Şemseddin Muallimhânesi

Çelebi Mahallesi'nde yer alan Sungur Nuri Şemseddin Muallimhânesi, yine bu mahallede yer alan Sungur Nuri Câmii'ne bağlı olan bir eğitim kurumudur. Mektebin, cami ile iç içe bir yapı veya caminin yanında yer alan bir yapı olduğu düşünülmektedir. 1713 yılında muallimhânenin "muallim-i sıbyân"ı olmadığı için bu vazife, yevmî iki akçe ile Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁷⁵

Zeyrek Ağa Muallimhânesi

Meydan Mahallesi'ndeki Zeyrek Ağa Câmii'nin yanında yer alan bu muallimhânenin 1729 yılında muallim-i sıbyânı olan Hasan'ın vefatı sebebiyle muallimlik vazifesi Yusuf Halife isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁵⁷⁶

⁵⁶⁷ Söylemez, agm., s. 92.

⁵⁶⁸ VGMA. HD., nr. 1074, s. 48.

⁵⁶⁹ Söylemez, agm., s. 92.

⁵⁷⁰ VGMA. HD., nr. 538, s. 168.

⁵⁷¹ VGMA. HD., nr. 1159, s. 148.

⁵⁷² VGMA. HD., nr. 1097, s. 53.

⁵⁷³ VGMA. HD., nr. 1076, s. 48.

⁵⁷⁴ VGMA. HD., nr. 1077, s. 66.

⁵⁷⁵ VGMA. HD., nr. 1133, s. 221.

⁵⁷⁶ VGMA. HD., nr. 1144, s. 171.

Tırnakçı Hoca Ali Ağa Mektebi/Muallimhânesi

Behisni'ye bağlı Erniç nahiyesinin Bayıl köyünde bulunan Hoca Ali Ağa Mektebi'nin 1697 yılında harabe halde olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷⁷ Muallimhânenin, 1720 yılında muallim-i sıbyânı olan Hasan bin Mehmet, hizmetini terk ettiği için vazifesi Hasan bin Mustafa'ya verilmiştir.⁵⁷⁸ 1730 yılında yevmî iki akçe ile muallim olan Hasan'dan sonra bu göreve Mehmet isimli bir kişi getirilmiştir.⁵⁷⁹ 1771 yılında yevmî yedi akçeye muallimlik vazifesi yenilenen İbrahim, 1776 yılında vefat ettiğinden muallimlik vazifesi, müştereken olmak üzere oğulları Seyyid Ebubekir ve Seyyid Mehmet'e tevcih edilmiştir.⁵⁸⁰

Taş Mescit Muallimhânesi

1726 yılında, Behisni'de, Sıddıka Fakih Vakfı'na bağlı Taş Mescid'in muallimlik (mektep hâceliği) vazifesi yevmî dört akçe ile Mahmut isimli bir kişiye verilmiştir.⁵⁸¹ Muallimhâne ile ilgili bu bilgidен başka herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ebubekir Buk'ası

Daha çok medrese ve sıbyân mektebi arasındaki eğitim yerleri için kullanılan bir tabir olan "buk'a"; zaviye ve türbe gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.⁵⁸² 18. yüzyılda sadece Behisni'de buk'aya rastlanmıştır. Ebubekir Buk'ası olarak zikredilen buk'anın tevliyeti 1714 yılında, Mehmet isimli bir kişinin uhdesindeyken Hızır isimli bir kişi bu vazifeyi almaya çalışmıştır. Bunun üzerine kadıya başvuran Mehmet, görevini ibka ettirmiştir.⁵⁸³

3.1.6. Tekke/Tekye ve Zaviyeler

Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'ya ve tedricen Anadolu'nun batısına doğru gerçekleşen Türk istilası ile aynı doğrultuda bu nüfus içerisinde yer alan dervişlerin çeşitli şehirlerde, köylerde hatta nüfusun neredeyse hiç olmadığı yerlerde dahi imar ettikleri zaviyeler, Anadolu'nun doğusundan batısına hatta oradan da Balkanlara kadar yayılma alanı bulmuştur. Ömer Lütfi Barkan'ın, "kolonizatör Türk dervişleri" olarak isimlendirdiği bu dervişler, Anadolu'ya geldiklerinde kendileriyle beraber örf ve âdetlerini, dinî âdâb ve erkânını da getirmişler ve böylece Türk-İslâm kültürü Anadolu'da hayat bulmuştur. Anadolu'ya yerleşen bu dervişler birçok köye isimlerini vermişler, ıssız yerleri şenlendirmişler, bağ ve bahçeler yetiştirmişler, kimi zaman da padişahları kendilerine mürid edinmişler ve onlara nasihatlar vermişlerdir.⁵⁸⁴ Anadolu'da benzer bir hareket, İslamiyet'in yayıldığı dönemlerde, Arap coğrafyasından Anadolu'ya doğru gerçekleşmiştir. Özellikle Anadolu'nun güneydoğusuna gelen çeşitli İslâm temsilcileri, kendini Allah yoluna adanmış zâtlar, bu bölgeye yerleşmiş ve çeşitli toplumsal ve dinî görevler îfa etmişlerdir. Anadolu'ya gelen bu kişilerin önemli uğrak yerlerinden biri de Adıyaman şehri olmuş ve bu kişiler Adıyaman'da çeşitli tekke ve

⁵⁷⁷ BOA. İE. EV. 32: 3730.

⁵⁷⁸ VGMA. HD., nr. 1133, s. 225.

⁵⁷⁹ VGMA. HD., nr. 1144, s. 171.

⁵⁸⁰ VGMA. HD., nr. 1158, s. 51; VGMA. HD., nr. 1077, s. 69.

⁵⁸¹ BOA. MAD. d., nr. 7867, s. 153.

⁵⁸² Mehmet İpşirli, "Buk'a", DİA., C. 6, Ankara 1992, s. 386.

⁵⁸³ VGMA. HD., nr. 1133, s. 110.

⁵⁸⁴ Barkan, age., s. 278-287.

zaviyeler inşa ederek Adıyaman'ın gelişmesinde ve toplumun ilerlemesinde önemli rol oynamışlardır.

Tekke, tarikat mensuplarının oturup kalkmalarına, âyin icrâ etmelerine mahsus yere verilen isimdir. Farsça "tekye" kelimesinden bozmadır. Tekye; dayanma, dayanılacak yer demektir. Cem'i "tekâya"dır. Tekâya, ilim ve fen tahsil ederek dünya işlerinden el çekenler ve ruhanî olarak ilerlemeye çalışanlar için kullanılmaktadır.⁵⁸⁵ Zâviye ise tekkenin küçüğüne verilen isimdir. "Hücre, küçük oda" anlamına gelmektedir. Cem'i "zevâya"dır.⁵⁸⁶ 18. yüzyılda Adıyaman'da çok sayıda tekke ve zaviye bulunmaktadır.

3.1.6.1. Hısn-ı Mansur'da Bulunan Tekke ve Zaviyeler

Çanakçı Dede Zaviyesi

16. yüzyılda varlığı bilinen zaviyenin, aynı isimle anılan mezraada olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁸⁷ 18. yüzyılda da varlığını devam ettiren bu zaviyenin zaviyedârlığı "kadîmü'l-eyyâmdan beri" Şeyh Hüseyin evlatlarının tasarrufunda olup zaviyedârlık vazifesi, bu aile mensupları haricinde kimseye verilmemektedir.⁵⁸⁸ Zaviyenin zaviyedârlığı 17. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl ortalarına kadar es-Seyyid Abdulgaffur, es-Seyyid Osman ve diğer Osman'ın tasarrufundadır. Bu kişiler, elli altmış seneden beri zaviyedârlarken 1729 yılında Mustafa isimli bir kişi, bunların zaviyedârlık vazifelerini haksız bir şekilde ellerinden aldığı için bunlar şikayetçi olmuşlar ve zaviyedârlıkları yine kendilerine verilmiştir.⁵⁸⁹ Zaviyedârlığın, 1755 yılında sülüs hisse ile Seyyid Mustafa'nın üzerinde olduğu görülmektedir.⁵⁹⁰ Bir süre sonra Mustafa'nın vefat etmesiyle görevi, oğlu Mehmet'e tevcih edilmiştir.⁵⁹¹ Zaviyedârların dürüst olmamaları, vazifelerini hakkıyla yerine getirmemeleri durumlarında vazifeleri ellerinden alınmıştır. 1762 yılında zaviyedâr olan Osman, vefat edince Ömer ve Ahmet isimli kişiler bu görevi hak etmelerine rağmen başka bir Osman zaviyedârlığı hileyle ele geçirmiş ve yine çeşitli hile ve yalanla zaviye mallarına zarar vermiştir. Bu sebeple, hakkında şikayette bulunmuş ve Osman, zaviyedârlık görevinden alınarak vazifesi, Hacı Bektaş-ı Veli Asitanesi'nde seccâde-nişîn olan Seyyid Şeyh Bektaş arzıyla Ömer ve Ahmet isimli kişilere verilmiştir.⁵⁹²

Eslemez Bey Zaviyesi

1530 yılında mevcut olan bu zaviye,⁵⁹³ varlığını 18. yüzyılda da sürdürmektedir. Bu zaviyenin zaviyedârının ders verme sorumluluğu da vardır. Bu durum "ders vermek şartıyla zâviyedâr Ebubekir'in üzerinden..." ifadesinden anlaşılmaktadır.⁵⁹⁴ Eslemez Bey Zaviyesi'nin zaviyedârı aynı zamanda yine Hısn-ı Mansur'da bulunan Kara Musa Zaviyesi'nin de zaviyedârıdır.⁵⁹⁵ Zaviyenin, 18. yüzyılda mütevellî, müderris, muid,

⁵⁸⁵ Pakalın, age., C. 3, s. 445.

⁵⁸⁶ Pakalın, age., C. 3, s. 648.

⁵⁸⁷ Taştemir, age., s. 245.

⁵⁸⁸ VGMA. HD., nr. 1099, s. 78.

⁵⁸⁹ VGMA. HD., nr. 1094, s. 183.

⁵⁹⁰ VGMA. HD., nr. 1090, s. 8.

⁵⁹¹ VGMA. HD., nr. 565, s. 116.

⁵⁹² VGMA. HD., nr. 1099, s. 75.

⁵⁹³ Taştemir, age., s. 244.

⁵⁹⁴ VGMA. HD., nr. 1159, s. 154.

⁵⁹⁵ VGMA. HD., nr. 1084, s. 47.

ders-i âm, nâzır, kâtib, câbi, müfettiş gibi farklı görevlileri bulunmaktadır⁵⁹⁶ Görevlilere bakıldığına Eslemez Bey Medresesi ile Zaviyesi'nin bir arada olduğu anlaşılmaktadır.

Nureddin Dede Zaviyesi

Ashâb-ı güzînden merhûm Ebuzer el-Gıfârî Hazretleri ile birlikte şehit olan ve azizlerden olduğu belirtilen Nureddin Dede'nin mezarı Karaöyük köyündedir.⁵⁹⁷ 1712 yılında zaviyenin nezaret ve kitabeti yevmî bir akçe ile Ali'ye⁵⁹⁸ 1756 yılında Seyyid Süleyman Halife'ye (tecdiden)⁵⁹⁹ verilmiştir.

Kara Musa (Musa Baba) Zaviyesi

Hısn-ı Mansur'a bağlı Kara Musa mezraasında bulunmaktadır. Merhum Ebuzer el-Gıfârî Hazretleri ile birlikte şehit düşen ashâb-ı kirâmdandır. Derviş Mehmet isimli şahıs, 1530 yılında mezarının yanında Zaviye-i Musa Baba ismiyle bir zaviye inşa ettirmiştir. Aynı zât, mezraayı ihyâ edip, mezraanın gelirlerini zaviyeyi ziyarete gelenlerin masraflarını karşılamak için sarfetmiştir. Daha sonra da bu zât, zaviyenin zaviyedârı olmuştur.⁶⁰⁰ 18. yüzyılda da varlığını devam ettiren bu zaviye "Çınarlık" olarak da anılmaktadır. "Ders vermek şartıyla" zaviyedârlığını 1691 yılında Ebubekir isimli bir kişi yürütmektedir.⁶⁰¹ Zaviye vakfının mütevelliliğini Hısn-ı Mansur'da Eslemez Bey Zaviyesi mütevellisi ile aynı kişiler yürütmektedir.

Mahmud el-Ensârî Zaviyesi

Ashâb-ı güzînden olan Mahmud el-Ensârî Hazretleri, Ebûzer el-Gıfârî Hazretleriyle beraber şehit düşen ashâbdandır. Fetihten önce mezâr-ı şerîfini bekleyen kimse bulunmadığından türbesi boş bir vaziyettedir. Kazanın ileri gelenleri tarafından Emiroğlu ve Karacaviran mezraaları ile mezâr-ı şerîfin yanındaki zemîn (arsa) vakıf olarak kaydolunmuştur.⁶⁰² Mezâr-ı Şerîfi Hısn-ı Mansur'un 7 km. kadar doğusunda Alidağı denilen mevzidedir. 18. yüzyılda varlığını devam ettirdiği görülen Mahmud el-Ensârî Zaviyesi'nde nâzır, kâtib, tulum ve âbkeş, duâgûy, ders-i âm gibi görevliler bulunmaktadır.⁶⁰³ Zaviyenin zaviyedârlığı "ders vermek şartıyla" tevcih edilmektedir. Bu durum zaviyedârının ders verme sorumluluğu olduğunu göstermektedir. Bazı zamanlarda, zaviye görevlilerinin vazifelerini ele geçirmeye çalışanlar da olmaktadır. 1732 yılında Mehmet isimli bir kişi, zaviyenin kâtibi olan es-Seyyid Kasım Halife'nin vazifesini haksız yere ele geçirmiştir. Bunun üzerine Kasım Halife durumu şikayet etmiş ve vazifesi kendisine geri verilmiştir.⁶⁰⁴ Zaviye çalışanlarına müdahaleye izin verilmediği gibi zaviye görevlilerinin de görevlerinde ehil kişiler olmaları

⁵⁹⁶ VGMA. HD., nr. 1084, s. 48; 1090, s. 8-17; 1094, s. 189-191; 1096, s. 165-166; 1158, s. 194; 1159, s. 157.

⁵⁹⁷ "Karaöyük'te medfûn Nureddin Dede Zaviyesinin zâviyedârı ve câbisi olmayub nasb u ta'yin olunmak lâzım olmağla vakf-ı mezbûrun mütevellisi Şeyh Mustafâ'ya ba-muayyene zâviyedârlık ve dört akçe ile cibâyet-i zâviye..." VGMA. HD., nr. 565, s. 115.

⁵⁹⁸ VGMA. HD., nr. 1159, s. 158.

⁵⁹⁹ VGMA. HD., nr. 1090, s. 11.

⁶⁰⁰ Taştemir, age., s. 245.

⁶⁰¹ VGMA. HD., nr. 1159, s. 154.

⁶⁰² Taştemir, age., s. 245.

⁶⁰³ VGMA. HD., nr. 1094, s. 183-185; 1199, 1095, s. 98-105; 1096, s. 164; 1100, s. 172; 1119, 1140, s. 274; 1159, s. 154.

⁶⁰⁴ VGMA. HD., nr. 1094, s. 185.

istenmektedir. Aksi takdirde kişilerin görevlerine son verilmekte ve vazife, müstehak ve ehil olan başka bir kişiye verilmektedir.⁶⁰⁵

Ebûzer el-Gıfârî Zaviyesi

İlk bedevî Müslüman olarak bilinen ve İslâmiyet'i kabul eden dördüncü veya beşinci kişi olduğuna dâir rivayetler bulunan Ebûzer'in (ra.) Anadolu'nun çeşitli yerlerinde mâkam-ı kabri bulunmaktadır.⁶⁰⁶ Bunlardan biri de Hısn-ı Mansur'a bağlı Ziyaret köyünde bulunan Ebuzer el-Gıfârî Türbesi'dir. Bu türbenin yanında aynı isimle bir zaviye de bulunmaktadır. Zaviye, Hısn-ı Mansur'a bağlı Ziyaret köyünde, merhumun kabri yanındadır. 16. yüzyılda mevcut olan⁶⁰⁷ ve 18. yüzyılda da varlığını devam ettiren Ebûzer el-Gıfârî Zaviyesi'nin zaviyedâr, müteveli, kâtib, cerağdâr, miftahdâr, duâgûy, câbi, loğkeş, ferraş gibi çeşitli görevlileri bulunmaktadır.⁶⁰⁸ 18. yüzyılda Zaviye vakfının gelirleri arasında Ziyaret ve Dülüklüpinar köyleri mahsulü ve vergileri sayılabilir. Vergilerden elde edilen gelir 2.288 akçe iken vakf-ı hubûbat geliri 2.410 akçedir.⁶⁰⁹

Ebuzer el-Gıfârî Zaviyesi'nde, birçok zaviyede olduğu gibi, eğitim-öğretim faaliyetleri yürütülmektedir. Ebuzer el-Gıfârî Zâviyesi'nin sümün (1/8) hisse ile zaviyedarlık ve mütevelliliğini yapmakta olan "müderrişin-i kirâmdan" Mehmed Ataulâh bin Yemlihâ Efendi aynı zamanda müderrişlik görevini de îfa etmekte iken kendi rızasıyla vazifesini Mustafa isimli bir kişiye (kasr-ı yed) vermiştir.⁶¹⁰

Kadıhan Zaviyesi

"Fetâvâ" adlı eseriyle tanınan Hanefî fâkîhi Kadıhan, Maveraünnehir bölgesinde bulunan Özkent şehrinde yer almaktadır. Asıl ismi "Ebu'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasem b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî"dir. Kadıhan lakabıyla tanınmıştır.⁶¹¹ 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur kazasında yer aldığı belgelerde belirtilen Kadıhan Zaviyesi'nin kim tarafından, ne zaman yapıldığı ile ilgili malumata rastlanmamıştır. Zaviye ile ilgili tespit edilebilen ilk bilgiler 1700 yılına aittir. 1700 yılında zaviye vakfının tevliyet vazifesi Kâsım isimli bir kişiye verilmiştir. Bu bilgiden hareketle zaviyenin 18. yüzyıldan önce

⁶⁰⁵ 1734 yılında bahsedilen konuyla ilgili şöyle bir olay yaşanmıştır: "İki akçe ile iştirâken nâzır olan Hasan ve Mustafa nâ-ehil olub mâl-ı vakfi zâyî ve telef itmeleriyle ref'lerinden es-Seyyid Ömer'e mahall olmağla cânib-i vakıfdan kemâl-i mertebe müsâade itmeğın altı akçe dahi terfî sadaka buyrulub cihet-i merkûm mezbûrânın ref'inden sekiz akçe ile merkûm es-Seyyid Ömer'e kadısı Ahmed arzıyla sadaka buyruldu." Bk. VGMA. HD., nr. 1094, s. 187.

⁶⁰⁶ Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", DİA., C. 10, Ankara 1994, s. 268.

⁶⁰⁷ Taştemir, age., s. 242.

⁶⁰⁸ VGMA. HD., nr. 548, s. 17; 1082, s. 168-169; 1084, s. 47-48; 1090, s. 8-17; 1094, 183-194; 1095, s. 97-100; 1096, 167-174; 1099, s. 75-79; 1100, s. 166-170; 1140, s. 274; 1143, s. 377; 1158, s. 191-193; 1159, s. 154-157.

⁶⁰⁹ Bu gelirlerin toplanmasında bazen sorunlar çıkabilmektedir. 1786 yılında İbrahim isimli bir kişinin, vergilerin toplanmasına muhalefet etmesi üzerine zaviyenin zaviyedârlığını ve çeşitli vazifelerini yapan dervişân taifesi şikayette bulunmuştur. Yapılan tahkikatta ismi belirtilen gelirlerin vakfa ait olduğu anlaşılmış ve müdahale ettirilmemesi istenmiştir. Bk. BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 75; Bir başka olayda zaviyenin zaviyedar ve mütevellileri olan Mehmed ve diğer Mehmed görevlerinde bir kusurları yok iken Seyyid Ali isimli bir kişi bunların vazifelerini tegallüben zabt etmek istemektedir. Hısn-ı Mansur kadısından, Mehmed isimli vazifelilerin vazifelerine müdahale ettirilmemesi istenmiştir. Bk. BOA. AŞKT. d. nr. 119, s. 126.

⁶¹⁰ Turgut, agt., s. 72.

⁶¹¹ Ahmet Özel, "Kadıhan", DİA. C. 24, Ankara 2001, s. 121.

de var olduğu söylenebilir.⁶¹² 18. yüzyılda Kadıhan Zaviyesi'nde müteveli, kâtib, nâzır, müfettiş gibi görevliler bulunmaktadır.⁶¹³

Hacı Musa Zaviyesi

Hısn-ı Mansur kazasında yer alan zaviye, 1530 yılında kurulmuştur. Bu yıllarda, zaviye vakfının tasarrufu Şeyh Ali'nin evladı Şeyh Abdullah'ın üzerindedir.⁶¹⁴ 1743 yılında zaviyenin zaviyedârları Seyyid Mehmet ve Seyyid İbrahim vefat ettikleri için bu vazife, Musa Halife'ye tevcih edilmiştir. Kendisine vazifesi ibka edilirken "dilediği mahalde ders vermek şartıyla" ibaresi eklenerek verilmiştir.⁶¹⁵ Diğer zaviyelerde olduğu gibi ders verme şartının burada da olduğu görülmektedir. 18. yüzyılda zaviyenin gelirleri arasında Hısn-ı Mansur'a bağlı Harun köyünün nısf hissesi vardır.⁶¹⁶

Zeynel Abidin Zaviyesi

Zeynel Abidin'in Hz. Ali'nin veya İmam Hüseyin'in torunu olduğuna yönelik rivayetler bulunmaktadır. Ancak bu konuda net bir bilgi yoktur. Zeynel Abidin Türbesi Hısn-ı Mansur'a 15 km. uzaklıkta Kınık Yolu, Serhatlı köyü yakınındadır. Zeynel Abidin Zaviyesi de burada olmalıdır. Zaviye, evladiyet üzere vakfedilmiş olup 1785 yılında zaviyedârlık vazifesini Halil isimli bir kişi yürütürken Şeyh Mehmet ve Yusuf isimli kişiler kanun dışı bir şekilde bu vazifeyi kendi üzerlerine almışlar daha sonra da Seyyid Hüseyin isimli bir kişiye vermişlerdir. Bu süreçte zaviye harabe-müşrif (yıkılmaya yüz tutmuş) duruma gelmiştir. Bu sebeple Seyyid Hüseyin, zaviyedârlıktan alınmış ve vazife, evlâd-ı vâkıfdan Halil isimli kişiye tevcih edilmiştir.⁶¹⁷ Zaviyenin tevliyeti de yine evladiyet üzeredir ve bu vazifeyi tasarrufunda bulunduran Osman'ın 1775 yılında vefat etmesi üzerine vazifesi, Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁶¹⁸ 1794 yılında zaviyenin gelirleri arasında Hısn-ı Mansur'a bağlı Selçuk, Çerkezî ve Kalburcu köyleri sayılabilir.⁶¹⁹ Kalburcu, Salamud, Çatak, Çerkezî ve tevabi' gelirlerinin yarısı kılıç tımarı, yarısı ise Zeynel Abidin Zaviyesi'nindir.⁶²⁰

Şeyh Abdurrahman Erzincânî Zaviyesi

Şeyh Abdurrahman Erzincânî Hazretleri'nin torunu Saru Şeyh tarafından Zey köyünde inşa edilen zaviyenin, Zey köyünde olması buranın toplumsal ve ekonomik yönden gelişmesini sağladığı gibi köyün, kültürel gelişimine de önemli katkıda bulunmuştur. Hatta zaviyeyi yaptıran Saru Şeyh, burada bir de medrese yapılmasına öncülük etmiştir. 18. yüzyılda Şeyh Abdurrahman Erzincânî Zaviyesi'nin müteveli, zaviyedâr, imam, müezzin, nâzır, hatip, cüzhân, kâtip, şeyh, câbi, hatimhân, kiliddâr, ferraş, loğkeş, duâgûy gibi çeşitli görevlileri bulunmaktadır. 18. yüzyılda zaviyenin gelirleri arasında; Hısn-ı Mansur'da Karahöyük köyü, Kızıl mezraası, Kerkene (Çatak) köyü, Uludam köyü⁶²¹ mahsulleri, Behisni kazasına bağlı Boyralı köyü mahsulü,

⁶¹² VGMA. HD., nr. 1159, s. 155.

⁶¹³ VGMA. HD., nr. 548, s. 18; 1082, 1084, s. 46; 1096, s. 170-171; 1158, s. 191; 1159, s. 155-156.

⁶¹⁴ Taştemir, age., s. 245.

⁶¹⁵ VGMA. HD., nr. 1100, s. 54.

⁶¹⁶ VGMA. HD., nr. 1159, s. 155.

⁶¹⁷ VGMA. HD., nr. 1095, s. 97.

⁶¹⁸ VGMA. HD., nr. 1096, s. 164.

⁶¹⁹ VGMA. HD., nr. 548, s. 18.

⁶²⁰ VGMA. HD., nr. 1096, s. 167.

⁶²¹ Uludam köyünün mahsulü konusunda Câmi'-i Kebir mürtelikaları ile Şeyh Abdurrahman Erzincânî Vakfı mürtelikaları arasında anlaşmazlık vardır. Bk. VGMA. HD., nr. 1090, s. 15.

Samsad kazasına bağlı Kârgüne köyü, Zey köyü boyahâne icâresi bulunmaktadır.⁶²² Bunların yanı sıra Kenzi köyünün 1.660 akçe, Tukani/Tufani köyünün 224 akçe ve Erniç'e bağlı bazı köylerin 1.530 akçe geliri Şeyh Abdurrahman Erzincânî Zaviyesi'ne aittir.⁶²³

Şeyh Abdurrahman Erzincânî Zaviyesi'nin zaviyedârlık vazifesinin önemli şartlarından birisi, zaviye ve türbeyi ziyarete gelenlerin yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. 1769 yılında zaviyenin tevliyet ve zaviyedârlık hissedârlığı bu şartları sağlamak koşuluyla Seyyid Mustafa isimli kişiye, zaviye vakfının mütevellisi Seyyid Hüseyin arzıyla tevcih edilmiştir.⁶²⁴ 1796 yılında evlâdiyet ve meşrutiyet üzere ve müştereken zaviyedârı olan Şeyh Ömer ve Seyyid Şeyh Ahmed'e hisseleri karşılığında "ayende ve revendeye it'âm-ı ta'âm" etmeleri istenmiştir.⁶²⁵

Davudhân Çiftliği Zaviyesi

Uzun Ömer köyünde bulunan bu zaviye, evladiyet ve meşrutiyet üzere vakfedilmiştir. 1781 yılında zaviyenin mutasarrıfı olan Halil bin İbrahim vefat edince oğlu İsmail mutasarrıf olmuşken Hasan isimli bir kişi, ben de "evlad-ı vâkıfdanım deyu" müdahil olmuş ve vazife için berat almıştır. Halil oğlu İsmail, bu durumdan zarar gördüğünü mahkemeye bildirmiş ve ahalinin de meclis-i şer'ide (mahkemede) şahitliği ile tasarruf hakkının İsmail'e ait olduğu kanıtlanmış ve Hasan isimli kişinin beratı iptal edilmiştir.⁶²⁶

Şeyh Bedreddin Tekyesi

Hısn-ı Mansur'da Salamud köyünde yer alan bu zaviye, evladiyet ve meşrutiyet üzere vakfedilmiştir. 1743 yılında tevliyet vazifesi, es-Seyyid Hüseyin Halife isimli bir kişinin üzerindeyken ve görevinde kusuru yok iken Hacı Ali ve İbrahim isimli kişiler evlattan olmamalarına rağmen Hüseyin Halife'nin vazifesine müdahale etmişler ve tevliyet cihetini kendi üzerlerine almışlardır. Bu durumdan şikayetçi olan Hüseyin Halife'nin şikayeti haklı bulunmuş ve vazife, Hacı Ali ve İbrahim'in elinden alınarak yine Hüseyin Halife'ye verilmiştir.⁶²⁷

Turuş Dede Tekyesi ve Zaviyesi

Hısn-ı Mansur'a bağlı Turuş nahiyesinde yer alan bu zaviyenin hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Zaviyenin Sultan Kansu Gavri zamanından beri var olduğu bilinmektedir.⁶²⁸ Vakfın gelirleri arasında Turuş köyünde bir kıt'a zemîn ve Kâhta'da Mal Pınarı mezraasının tam mâlikânesi bulunmaktadır. Zaviyenin zaviyedârlığı 1705 yılında Ali isimli kişiden alınarak Mehmet isimli bir kişiye verilmiştir. Yine aynı tarihte zaviye için Turuş Dede Tekyesi ifadesi kullanılmaktadır.⁶²⁹

⁶²² VGMA. HD., nr. 1082, s. 169; 1084, s. 46-48; 1090, s. 8-9; 1094, s. 190; 1095, s. 98; 1096, s. 164; 1099, s. 75-79; 1100, s. 164-171; 1158, s. 191; 1159, s. 155.

⁶²³ BOA. AŞKT. d., nr. 88, s. 363.

⁶²⁴ VGMA. HD., nr. 1082, s. 168.

⁶²⁵ VGMA. HD., nr. 565, s. 115.

⁶²⁶ VGMA. HD., nr. 1096, s. 169.

⁶²⁷ VGMA. HD., nr. 1100, s. 165.

⁶²⁸ Taştemir, age., s. 248.

⁶²⁹ VGMA. HD., nr. 1159, s. 156.

3.1.6.2. Behisni'de Bulunan Tekke ve Zaviyeler

Şeyh Gasûl Zaviyesi

Behisni'de Kızılca Mahallesi'nde yer alan Şeyh Gasûl Zaviyesi evladiyet üzere vakfedilmiştir. Bu zaviyenin zaviyedârlarının görevlerinin başında zaviyeyi ziyarete gelenlerin yemek ve içecek ihtiyaçlarını karşılamak gelmektedir. 1766 yılında zaviyenin şeyh ve zaviyedârı olan Mustafa, "âyende ve revendeye it'am-ı ta'am" etmediği ve kendisi çarşı esnafından olduğu için vazifesi elinden alınmış ve vazifesi evlâd-ı vâkıfdan Seyyid Ömer'e tevcih edilmiştir.⁶³⁰ 1772 yılında zaviyenin meşâyihliğine ve zaviyedârlığına mutasarrıf olan Seyyid Ömer vefat edince vazifesi evladından Seyyid İbrahim'e,⁶³¹ 1788 yılında ise Seyyid İbrahim vefat edince oğlu Abdullah'a tevcih edilmiştir.⁶³² Aynı zamanda zaviye vakfının nâzırı olan Seyyid Ömer'in bu vazifesi de Seyyid Hüseyin isimli bir kişiye tevcih edilmiştir. Ancak 1776 yılında zaviye vakfının nâzırı olan Seyyid Hüseyin evlâd-ı vâkıfdan olmadığı gerekçesiyle vazifesinden alınmış ve vazife, evlâd-ı vâkıfdan Seyyid İbrahim'e verilmiştir.⁶³³ Zaviyenin kâtiblik vazifesi de vardır. Bu vazife, 1712 yılında, yevmî bir akçe ile Ebubekir isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁶³⁴

Hacı Hüseyin Zaviyesi

Vusta Mahallesi'nde yer alan Hacı Hüseyin Zaviyesi'nin nâzırlık vazifesi 1788 yılında yevmî dört akçe ile Abdullah'ın vefatı sebebiyle oğlu Hasan'a tevcih edilmiştir.⁶³⁵ Hacı Hasan, vefat ettiğinde evladı olmadığı için vazifesi, 1795 yılında Mehmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁶³⁶

Ahi Ali Zaviyesi

Evladiyet üzere vakfedilmiş olan bu zaviye, "Ahi İsa Zaviyesi" olarak isimlendirildiği gibi "Ahi Ali Tekyesi" olarak da bilinmektedir. Behisni'de Çelebi Mahallesi'nde bulunan⁶³⁷ zaviyenin tarihi 16. yüzyıla kadar dayanmaktadır.⁶³⁸ Zaviyenin zaviyedârlığını elde edebilmek için vakıf şartnâmesine aykırı yollara başvurulduğu görülmektedir. 1789 yılında Derviş Mehmet isimli bir kişi ma'zul kadı Abdullah ile anlaşarak eben an-ceddin (atadan dededen beri) zaviyedar olan Seyyid Hüseyin'i görevinden aldırmıştır. Bu durumun şikayet edilmesi üzerine Behisni Naibi Ömer arzıyla zaviyedârlık vazifesi yine Seyyid Hüseyin'e tevcih edilmiştir.⁶³⁹ Ahi Ali Tekyesi'nin tekye-nişînlığı ile ilgili de bazı bilgiler mevcuttur. 1714 yılında yevmî bir akçe ile tekye-nişîni Abdullah isimli bir kişidir.⁶⁴⁰ 1718 yılında ise tekye-nişîn olan Abdullatif vefat ettiğinden dolayı vazifesi Mahmut isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁶⁴¹

⁶³⁰ VGMA. HD., nr. 1076, s. 48.

⁶³¹ VGMA. HD., nr. 1058, s. 73.

⁶³² VGMA. HD., nr. 1074, s. 48.

⁶³³ VGMA. HD., nr. 1077, s. 67.

⁶³⁴ VGMA. HD., nr. 1159, s. 152.

⁶³⁵ VGMA. HD., nr. 1074, s. 48.

⁶³⁶ VGMA. HD., nr. 537, s. 65.

⁶³⁷ VGMA. HD., nr. 1077, s. 66.

⁶³⁸ Taştémir, age., s. 240.

⁶³⁹ VGMA. HD., nr. 1077, s. 67.

⁶⁴⁰ VGMA. HD., nr. 1133, s. 222.

⁶⁴¹ VGMA. HD., nr. 1133, s. 224.

Hacı Ali Zaviyesi

Vusta Mahallesi'nde bulunan Hacı Ali Zaviyesi'nin 1755 yılında zaviyedârlık ve nâzırlık cihetlerinin Abdullah isimli bir kişinin uhdesinde⁶⁴² olduğu bilgisinden başka bu zaviye ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Şeyh İbn-i Zafer Zaviyesi

İbn-i Zafer⁶⁴³ gibi önemli bir âlimin Behisni'de zaviyesinin bulunması, onun bir süre de olsa Behisni'de ikâmet etmiş olabileceği ihtimalini ortaya çıkartmaktadır. Ancak bu konuda herhangi bir bilgi elde edilememiştir. İbn-i Zafer'in Behisni'de bulunan zaviyesi Kızılca Mahallesi'nde yer almaktadır. "Şeyh İbn-i Zafer nâm Aziz'in Zâviyesi" şeklinde ifade edilen bu zaviye ile ilgili elde edilebilen tek kayıttta yevmî bir akçe ile zaviyedârlık vazifesi, 1700 yılında meşrutiyet üzere Mehmet'in vefatından dolayı Mehmet isimli başka bir kişiye tevcih edilmiştir.⁶⁴⁴

Şeyh Çürmek Zaviyesi

Erniç nahiyesinde Kor köyü yanında bulunan zaviyenin zaviyedârlığı 1712 yılında hâli (boş) olduğundan dolayı Seyyid Ebubekir isimli kişiye tevcih edilmiştir.⁶⁴⁵ 1720 yılında zaviyedârı İsmail'in vefatından dolayı vazifesi Şeyh Ali'ye tevcih edilmiştir.⁶⁴⁶

3.1.6.3. Gerger'de Bulunan Tekke ve Zaviyeler

Başbüyük (Kocabaş) Behlül Mirzâ bin Mehmed Bey Zaviyesi

Zaviyenin zaviyedârlık görevi evladiyet üzeredir ve zaviyenin zaviyedârı ve mütevellisinin aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. 1797 yılında zaviyedâr ve müteveli olan Abdurrahman'ın vefatı üzerine bu vazifeler, evlâd-ı vâkıfdan Halil isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁶⁴⁷ Behlül Mirzâ bin Mehmed Bey Vakfi'nin, dolayısıyla zaviyenin gelirleri arasında olan köy ve mezraaların vergilerinin toplanması işi de yine evlâd-ı vâkıftan olanlara verilmiştir. Bu görev, 1767 yılında Ahmet ve Abdurrahman isimli kişilerin uhdesindedir.⁶⁴⁸ 1774 yılında Ahmet'in vefatı üzerine vazifesi, Yusuf isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁶⁴⁹ Ancak Abdurrahman, Ahmet'in yerine zaviyedâr olan Yusuf'un hile yaptığını, onun evlâd-ı vâkıftan olmadığını belirterek şikayetçi olmuştur. Durumun araştırılması üzerine Yusuf'un evlâd-ı vâkıftan olmadığı anlaşılmış ve Yusuf görevden alınmıştır. Böylece müteveffa Ahmet'in vazifesi de Abdurrahman'a tevcih

⁶⁴² VGMA. HD., nr. 1097, s. 54.

⁶⁴³ Dil, edebiyat ve tefsir âlimi olan İbn-i Zafer, 1104 yılında Sicilya'da doğmuştur. Tahsilini önce Mısır, sonra Sicilya'da yapmış ve daha sonra Sicilya'ya dönerek uzun süre burada ikâmet etmiştir. Sonraki yıllarda Sicilya'dan ayrılan İbn-i Zafer, önce Halep'e oradan da Hama'ya gelmiştir. Halep Emiri Nureddin Mahmud Zengi tarafından maaşa bağlanan İbn-i Zafer, 1170 yılında da vefat etmiştir. Bk. Mehmet Sami Benli, "İbn Zafer", DİA., C. 20, Ankara 1999, s. 453-454.

⁶⁴⁴ VGMA. HD., nr. 1159, s. 148.

⁶⁴⁵ VGMA. HD., nr. 1159, s. 151.

⁶⁴⁶ VGMA. HD., nr. 1133, s. 226.

⁶⁴⁷ VGMA. HD., nr. 552, s. 333.

⁶⁴⁸ Bu kişilerin görevlerine Seyyid İbrahim ve Seyyid Fezullah isimli kişiler müdahale ettikleri için, Ahmed ve Abdurrahman bunlardan şikayetçi olmuşlar ve vazife yeniden kendilerine verilmiştir. Bk. VGMA. HD., nr. 1101, s. 83.

⁶⁴⁹ VGMA. HD., nr. 1115, s. 64.

edilmiştir.⁶⁵⁰ 1800'lerin başında tekke olarak bahsedilen zaviyenin harabe durumda olduğu anlaşılmaktadır. Tekkenin harabe olmasında zaviyedârının sorumsuzluğunun etkili olduğu belirtilmektedir.⁶⁵¹

3.1.6.4. Kâhta'da Bulunan Tekke ve Zaviyeler

Ebu Sâdık Zaviyesi

Ebu Sâdık Tekkesi olarak da zikredilen⁶⁵² bu zaviye, Kâhta'ya bağlı Ebu Sadık köyünde yer almaktadır ve 16. yüzyılda Ebu Sadık mezraasının gelirlerinin Mısır sultanları tarafından bu zaviyeye vakfedildiği anlaşılmaktadır.⁶⁵³ 1786 yılında zaviyenin Ebu Sadık köyünden elde ettiği mahsulün miktarının altı kile olduğu ve ambara konulduğu, ayrıca 500 kuruş da nakit parasının olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵⁴ 1703 yılında zaviyenin kitâbet vazifesi kimsenin uhdesinde olmadığından bu vazife, yevmî bir akçe ile Osman isimli bir kişiye, yine aynı sebeple nukkât ve câbilik vazifesi de 1704 yılında yevmî bir akçe ile Ali isimli bir kişiye tevcih edilmiştir. 1705 yılında ise nâzırlık vazifesi, kimsenin uhdesinde olmadığı için yevmî bir akçe ile Ali isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁶⁵⁵ 1710 yılında zaviyenin kâtibi Osman isimli bir kişidir.⁶⁵⁶ Zaviyenin zaviyedârlık vazifesinin, 1717 yılında yevmî iki akçe ile müştereken Mehmet ve Abdurrahman isimli kardeşlerin uhdesinde olduğu ve bu kişilerin yaklaşık 30 yıldır bu vazifeyi icra ettikleri anlaşılmaktadır.⁶⁵⁷ 1727 yılında zaviyenin cerâğdârı yevmî bir akçe ile Mehmet isimli bir kişi iken loğkeşi yine yevmî bir akçe ile Maksut isimli bir kişidir.⁶⁵⁸ 1756 yılında zaviyenin şeyhi olan Seyyid Ali'nin vefat etmesi üzerine vazifesi oğlu Seyyid Süleyman'a tevcih edilmiştir.⁶⁵⁹ Zaviyenin meşâyihâtı ve tevliyeti 1758 yılında yevmî iki akçe ile Seyyid Yusuf, Seyyid Ahmet ve es-Seyyid Hüseyin isimli kişilerin uhdesinde,⁶⁶⁰ 1796 yılında ise Seyyid Osman ve es-Seyyid Ali bin Hasan'ın uhdesindedir.⁶⁶¹

Şeyh Halil Baba Zaviyesi

Kâhta'ya bağlı Kömür köyünde bulunan Şeyh Halil Baba Zaviyesi'nin gelirleri arasında Kömür köyünde hayvanlarını otlatanlardan elde edilen vergiler ve yine Kâhta kazasına bağlı Mazel (Mazil) köyünün vergi gelirleri bulunmaktadır.⁶⁶² Zaviyenin zaviyedârlık vazifesi evlâdiyet üzere vakfedilmiş olup 1749 yılında Seyyid Süleyman, Seyyid Ali, Seyyid Osman ve Seyyid Nebi isimli kişiler bu görevi müştereken yürütmektedir.⁶⁶³ Bu kişiler, vazifelerini 1787 yılına kadar birlikte yürütmüşlerdir. 1787 yılında Seyyid Süleyman, Seyyid Ali ve Seyyid Nebi müteakiben vefat ettikleri için

⁶⁵⁰ VGMA. HD., nr. 1147, s. 68.

⁶⁵¹ VGMA. HD., nr. 553, s. 248.

⁶⁵² VGMA. HD., nr. 1159, s. 44.

⁶⁵³ Taştemir, age., s. 248.

⁶⁵⁴ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 67.

⁶⁵⁵ VGMA. HD., nr. 1159, s. 44.

⁶⁵⁶ VGMA. HD., nr. 1131, s. 31.

⁶⁵⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 71, s. 11, 417.

⁶⁵⁸ VGMA. HD., nr. 1128, s. 104.

⁶⁵⁹ VGMA. HD., nr. 1103, s. 82.

⁶⁶⁰ BOA. AE. SMST.III. 58: 4288.

⁶⁶¹ BOA. C. DRB., 65: 3248.

⁶⁶² BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 81.

⁶⁶³ VGMA. HD., nr. 1104, s. 87.

vazifeleri oğulları Seyyid Yusuf bin Seyyid Süleyman, Seyyid Mehmed bin Seyyid Zeynel ve Seyyid Mehmed'e tevcih edilmiştir.⁶⁶⁴

Asker Baba Zaviyesi

Evladiyet ve meşrutiyet üzere vakfedilen Asker Baba Zaviyesi ile ilgili ilk bilgiler 16. yüzyıla aittir. Asker Baba mezraasında bulunan zaviyenin ne zaman kurulduğuyula ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Osmanlı öncesi dönemde kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir. 16. yüzyılda zaviyenin başında Kel Abdal isimli bir kişi şeyh olup kardeşleri Derviş Haydar, Derviş Şahkulu, Derviş Ali ve Şahkuluoğulları Kalender ve Şahverdi isimli kişilerin de zaviyenin hizmetinde olduğu görülmektedir.⁶⁶⁵ 18. yüzyılda, zaviyenin zaviyedârlarının, zaviyeyi ziyarete gelenlere yedirme içirme gibi sorumlulukları vardır.⁶⁶⁶ 1711 yılında zaviyenin zaviyedârı olan Abdullah'ın vefatı üzerine vazifesi Hacı Musa'ya, 1714 yılında Ali'nin vefatı üzerine Seyyid Hasan'a, 1717 yılında duagûyluk vazifesi İsmail'in vefatı üzerine Seyyid İbrahim'e tevcih edilmiştir. 1727 yılında zaviyenin öşür mahsulü toplama görevi ile zaviyedârlığı Molla Mehmed'in uhdesinde iken tevliyeti yevmî iki akçe ile Mustafa isimli bir kişinin uhdesindedir.⁶⁶⁷

Türkî Cevherî Zaviyesi

Kâhta kazasında yer alan Türkî Cevherî⁶⁶⁸ Zaviyesi ile ilgili ilk bilgiler 16. yüzyıla aittir.⁶⁶⁹ 18. yüzyılda da varlığını devam ettirdiği görülen zaviyenin 1696 yılında zaviyedârı olan Şeyh Mustafa'nın vefatı üzerine vazifesi oğlu Çavuş'a tevcih edilmiştir.⁶⁷⁰ 1727 yılında zaviyedârı olan İbrahim'in yerine Şeyh Hüseyin isimli kişi bu vazifeye getirilmiştir. Aynı yıl Hüseyin, vazifesini Ömer isimli bir kişiye devretmiş; ancak Ömer de bu vazifede fazla kalmamış ve bir yıl sonra vazifeden alınarak vazifesi Hasan isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁶⁷¹ 1742 yılında zaviyedârı Hasan'ın vefatı üzerine vazifesi oğlu Mehmet'e tevcih edilmiştir⁶⁷² ve Mehmet'in bu vazifesini 1758 yılında da yevmî iki akçe ile sürdürdüğü görülmektedir.⁶⁷³

Şeyh Fâiz Zaviyesi

1706 yılında zaviyenin mütevellisinin İsmail isimli bir kişi olduğu bilgisinin dışında bu zaviye ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Şeyh Kâtil Zaviyesi

17. yüzyılın sonlarında varlığı bilinen bu zaviyenin daha eskilere dayandığı tahmin edilmektedir. 1692 yılında zaviyenin zaviyedârı ve mütevellisi Ali, görevinden

⁶⁶⁴ VGMA. HD., nr. 1113, s. 90.

⁶⁶⁵ Taştemir, age., s. 248.

⁶⁶⁶ VGMA. HD., nr. 558, s. 89

⁶⁶⁷ VGMA. HD., nr. 1128, s. 104.

⁶⁶⁸ 18. yüzyıla ait bazı belgelerde "gevherî" şeklinde kayıtlı ise de bazı belgelerde de "cevherî" şeklinde kayıtlıdır. Bu ismin "cevherî" şeklinde kullanımının daha fazla olmasından dolayı burada da "cevherî" ismi kullanılmıştır.

⁶⁶⁹ Taştemir, age., s. 247-248.

⁶⁷⁰ VGMA. HD., nr. 1140, s. 388.

⁶⁷¹ VGMA. HD., nr. 1128, s. 104.

⁶⁷² VGMA. HD., nr. 1105, s. 119.

⁶⁷³ VGMA. HD., nr. 1103, s. 82.

alınarak vazifesi Ali bin Süleyman'a tevcih edilmiştir.⁶⁷⁴ 1729 yılında Ebu Sâdık Zaviyesi ve Şeyh Kâtil Zaviyesi'nin zaviyedârlık ve tevliyet vazifeleri İbrahim ve Ebubekir isimli kişilerin uhdesindeyken Şeyh Kâtil Zaviyesi harâbe-müşrif halde olduğu için İbrahim ve Ebubekir görevlerinden alınarak vazifeleri Abdurrahman isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁶⁷⁵

Atlı Sultan Zaviyesi

1696 yılında zaviyenin zaviyedârı olan Derviş Ali isimli kişinin zaviyedârlık beratı yenilendiği⁶⁷⁶ bilgisinden başka bu zaviye ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

3.1.7. Türbeler

İslam coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezarları "türbe, kümbet, makam, buk'a, darîh, kubbe, ravza" gibi isimlerle anılmıştır ve bu isimler birbirinin yerine de kullanılmıştır. Bu isimlendirmeler, genellikle yapının ait olduğu kişinin makam ve mevkiini, mensup olduğu toplumsal, dinî ve siyasî zümresini yansıttığı gibi yapının mimarî özelliğini de yansıtmaktadır.⁶⁷⁷ Türbeler, bazen tek başlarına bir yapı oluştururken bazen de etrafında zaviye, medrese, cami gibi yapılarla bir bütünü oluşturmuşlardır. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad şehirleri Anadolu'da ilk İslâm fetihlerinin gerçekleştiği bir bölgede yer alması sebebiyle bazı sahabe türbelerini barındırmaktadır. Bunun yanı sıra tarihte bu şehirler, birçok âlimin uğrak yeri veya yaşam alanı olmuştur. Bu sebeple bu şehirlerde birçok türbe bulunmaktadır.

3.1.7.1. Hısn-ı Mansur'da Bulunan Türbeler

Mahmud el-Ensârî Türbesi⁶⁷⁸

Sahabeden olan Mahmud el-Ensârî'nin türbesinin IV. Murad tarafından Bağdat Seferi dönüşünde yaptırıldığı rivayet edilmektedir. Kapısında bulunan kitabede 1715 (H.1126) tarihi yazılıdır ve bu tarih muhtemelen türbenin tamir edilme tarihidir.⁶⁷⁹ Türbenin gelirleri arasında Alani köyünün öşür mahsulatı bulunmaktadır. Bu köyün öşür mahsulatı 1789 yılında türbenin âbkeş ve tulûmluk vazifelisi olan Abdülkerimzâde es-Seyyid Osman'a,⁶⁸⁰ 1791 yılında ise Ahmet ve Ebubekir'e tevcih edilmiştir. Ancak Ebubekir vefat edince gelirin tamamı kardeşi Ahmet'e tevcih edilmiştir.⁶⁸¹

⁶⁷⁴ VGMA. HD., nr. 1159, s. 44.

⁶⁷⁵ VGMA. HD., nr. 1139, s. 198.

⁶⁷⁶ VGMA. HD., nr. 1140, s. 388.

⁶⁷⁷ İsmail Orman, "Türbe", DİA., C. 41, Ankara 2012, s. 464.

⁶⁷⁸ Behisni'de "derbend kurbunda güzide-i ashâbdan Mahmud el-Ensârî radiyallahû-anh Hazretlerinin türbe-i şerifinin türbedârı olmayub nasb u ta'yin..." şeklinde bir bilgi tespit edilmiştir. Bu bilgiden Hısn-ı Mansur'da bulunan Mahmud el-Ensârî Türbesi'nin bir benzerinin Behisni'de olduğu anlaşılmaktadır. Bk. VGMA. HD., nr. 538, s. 166.

⁶⁷⁹ Bayhan, Salman, age., s. 79; Sucu, age., s. 48.

⁶⁸⁰ 1789 yılında türbenin ziyaretçisinin çok olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu sebeple buradaki vazifeliler de sıkıntı yaşamaktadırlar. Bu durum belgeler de yansımıştır. "Hâsıl olan öşür mahsûlü Mahmud el-Ensârî radiyallahû-anh türbe-i şerifesini ziyâret iden züvvâr ve ebnâ-i sebîle tûluk(tulum) ile su getiren kimesneye meşrûta olub kendüsi? na-bud-ı bî-isrâ olduğundan kurb civarında Ebuzer el-Gıffâri radiyallahu-anhu Hazretlerinin zâviyedârları zabt eylediklerinden türbe-i şerîfeyi ziyâret iden züvvâr ve ebnâ-i sebîl su cihetinden zahmet keşîde olmağla Abdülkerim-zâde es-Seyyid Osman'a hâsıl olan öşür

Ebuzer el-Gıfârî Türbesi

Hısn-ı Mansur'a bağlı Ziyaret köyünde bulunan bu türbenin de IV. Murad'ın Bağdat Seferi dönüşünde yapıldığı ve 1725 yılında tamir edildiği rivayet edilmektedir.⁶⁸² 18. yüzyılda bu türbede cerâğdâr, miftahdâr gibi görevliler bulunmaktadır. Türbedârlık vazifesi, 1780 yılında Seyyid Hüseyin'in uhdesindeyken, bu kişinin vefat etmesi sebebiyle Hacı Osman isimli kişiye tevcih edilmiştir. 1791 yılında ise sülüs hisse cerâğdâr ve miftahdârlık vazifeleri, bu vazifeyi yürüten Seyyid Şeyh İbrahim vefat ettiğinden dolayı kardeşi Seyyid Şeyh Halil'e tevcih edilmiştir.⁶⁸³ Türbede ferraşlık vazifesi de mevcuttur. 1705 yılında Ebubekir isimli bir kişinin bu görevi yürüttüğü görülmektedir.⁶⁸⁴ Türbe görevlilerinin türbe yakınında ikâmet etme zorunluluğu vardır. 1782 yılında zaviyedâr olan Seyyid Mustafa türbe-i şerifde ikâmet etmediği için görevden alınmış ve vazifesi Seyyid Şeyh Ahmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.⁶⁸⁵

Hasan el-Mekkî Türbesi

Sahabeden olan Hasan el-Mekkî'nin türbesi Hoca Ömer Mahallesi'nde yer almaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere Mekkeli bir mücahit olan Hasan el-Mekkî'nin Hz. Ömer zamanında bu bölgeye gelen İslâm ordusunun bayraktarlığını yaptığı düşünülmektedir.⁶⁸⁶ Hasan el-Mekkî Türbesi'nde, 1795 yılında türbedârlık, cerâğdârlık ve miftahdârlık vazifeleri aynı kişinin uhdesindedir. Bu görevi yürüten Hacı Ahmet ve oğulları Hamza ve Mustafa isimli kişiler, evlatları olmadan vefat ettikleri için vazifeleri Seyyid Şeyh Hacı Ahmet'e tevcih edilmiştir. Ancak Seyyid Şeyh Hacı Ahmet, hizmetini terk ettiği için aynı vazifeler 1799 yılında Halil isimli bir kişiye verilmiştir.⁶⁸⁷

El-Hac Abdulgânî Türbesi

El-Hac Abdulgânî'nin kabri günümüzde Çarşı Câmii olarak bilinen Abdulgânî Câmii'nin hemen yanında bulunmaktadır.⁶⁸⁸ Türbenin türbedârlık vazifesi 1770 yılında sekiz akçe yevmiye ile Abdulhalim isimli bir kişinin tasarrufundayken 1799 yılında Mehmet isimli bir kişinin tasarrufundadır.⁶⁸⁹

Şeyh Abdurrahman Erzincânî Türbesi

Zey köyündeki Abdurrahman Erzincânî'ye ait bazı yapıların IV. Murad zamanında yapılmış olma ihtimaline binaen türbenin de aynı dönemde yapıldığı söylenebilir.⁶⁹⁰ Şeyh Abdurrahman Erzincânî'ye ait yapılar; medresesi, camisi, zaviyesi ve türbesi ile külliye özelliği göstermektedir. Türbenin loğkeşlik vazifesi 1697 yılında

mahsûlüyle ber-vech-i meşrûta kadısı Şeyhîzâde Mehmed Şerif arzıyla tevcih buyuruldu." Bk. VGMA. HD., nr. 1095, s. 102.

⁶⁸¹ VGMA. HD., nr. 548, s. 17.

⁶⁸² Bayhan, Salman, age., s. 77; Sucu, age., s. 48.

⁶⁸³ VGMA. HD., nr. 1096, s. 167; 548: 17.

⁶⁸⁴ VGMA. HD., nr. 1159, s. 157.

⁶⁸⁵ VGMA. HD., nr. 1096, s. 169.

⁶⁸⁶ Sucu, age., s. 48.

⁶⁸⁷ VGMA. HD., nr. 565, s. 115; 548, 19.

⁶⁸⁸ "Câmiide medfun olan bâni-i merhûmun" ifadesi ile türbenin caminin yanında olduğu 18. yüzyıla ait belgelerde de tespit edilebilmektedir. Bk. VGMA. HD., nr. 1100, s. 169.

⁶⁸⁹ VGMA. HD., nr. 1085, s. 168; 565, s. 116.

⁶⁹⁰ Bayhan, Salman, age., s. 76-77; Sucu, age., s. 48.

yevmî bir akçe ile Hüseyin isimli kişiye,⁶⁹¹ türbedârlık vazifesi ise 1755 yılında senelik altı kile hinta ile Abdullah isimli kişiye⁶⁹² verilmiştir.

Zeynel Abidin Türbesi

Zeynel Abidin Türbesi, Hısn-ı Mansur'a 15 km. uzaklıkta Kınık yolu, Serhatlı köyü yakınındadır. Bu türbenin, Hz. Ali'nin veya İmam Hüseyin'in torunu olan Zeynel Abidin'e ait olduğuna inanılmaktadır.⁶⁹³ IV. Murad'ın, Bağdat Seferi dönüşünde türbeyi yaptırmış olabileceği düşünülmektedir.⁶⁹⁴ "Zeyneddin Türbesi" olarak da isimlendirilen

türbenin 1697 yılında harabe halde olduğu anlaşılmaktadır. Türbenin gelirleri arasında Hısn-ı Mansur'a bağlı Numan, Salamud ve Kızılteke köyleri mahsulâtı vardır.⁶⁹⁵

Kadıhan Türbesi

Hısn-ı Mansur'da medfûn, müelliften Kadıhan'ın türbesi, zaviyesi ile aynı yerde olmalıdır. 1782 yılında türbe-i şerîfin harâbe-müşrif ve tamire muhtâç olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yıl, türbe vakfının mütevellileri, Seyyid İbrahim ve Seyyid Halil isimli kişilerdir. Bu kişilerin türbenin durumuyla ilgili yazdıkları arzuhal üzerine türbenin ne durumda olduğunun keşfedilmesine ve gerekiyorsa tamir ve bakımının yapılmasına karar verilmiştir.⁶⁹⁶

3.1.8. Hamamlar

Arapçadaki "ısıtmak, sıcak olmak" anlamındaki "hamm/hamem" kökünden türeyen hamam, binlerce yıldır insanların yıkanma, temizlenme yeri olarak kullandıkları yapılar olmuştur. Türklerin de hamama verdikleri önem Osmanlı öncesinde çadır hamamı denilen hamamlara sahip olmalarından anlaşılmaktadır. Türklerin İslâmiyeti kabul etmeleriyle birlikte İslâmiyet'in özellikle vücut temizliği üzerinde durması sebebiyle Türklerde hamama verilen önem daha da artmış ve hamamlar, Türk şehirlerinin vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Anadolu'da hâkimiyet kuran Beylikler, Selçuklular ve Osmanlılar, Anadolu'nun hemen her yerinde hamamlar inşa etmişlerdir.⁶⁹⁷ Böylece Osmanlılarda ve diğer Türk devletlerinde hem şehir halkı hem de şehre misafir olarak gelenler temizlik ihtiyaçlarını gidermek için önemli bir hizmet almış olmaktadır.⁶⁹⁸ Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda da hem Osmanlı Devleti zamanında hem de Osmanlı Devleti öncesinde yapılmış olan bazı hamamlar bulunmaktadır.

Bekir Bey Hamamı

Eski Besni'deki yerleşim yerinde hala kalıntıları mevcut olan Bekir Bey Hamamı'nın ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Bekir Bey Medresesi, Bekir Bey Mescidi gibi yapıların varlığı dikkate alınacak olursa, burada Bekir Bey isimli bir

⁶⁹¹ VGMA. HD., nr. 1140, s. 274.

⁶⁹² VGMA. HD., nr. 1090, s. 8.

⁶⁹³ Sucu, age., s. 49.

⁶⁹⁴ Bayhan, Salman, age., s. 79.

⁶⁹⁵ VGMA. HD., nr. 1140, s. 275.

⁶⁹⁶ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 3.

⁶⁹⁷ Semavi Eyice, "Hamam", DİA, C. 15, Ankara 1997, s. 402-429.

⁶⁹⁸ Osman Ergin, Türkiye Şehirciliğinin Tarihî İnkişafı, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul 1936, s. 39.

hayırseverin külliye oluşturduğu söylenebilir. Bekir Bey'in Memlûkler döneminde yaşadığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir.⁶⁹⁹ Bu bilgiden hareketle Bekir Bey Hamamı'nın Memlûkler Dönemi'nde yani 15. yüzyılda yapıldığı söylenebilir. Behisni'de 1764 yılında Ebubekir Bey Medresesi gelirleri arasında bir hamamdan bahsedilmektedir.⁷⁰⁰ Bu hamam muhtemelen Bekir Bey Hamamı'dır.

Külhanönü (Meydan) Hamamı

Evliya Çelebi'nin eserinde bahsettiği Meydan Hamamı muhtemelen bu hamam olup yapımı 17. yüzyılın ilk yarısında olmuş olmalıdır. Günümüzde Eski Besni'de Meydan Hamamı'na ait kalıntılar mevcut olup dikdörtgen bir yapı olduğu görülmektedir.⁷⁰¹

Paşa Hamamı

Hısn-ı Mansur kazasındaki Kab Câmii'nin hemen yanında bulunan bu hamamın kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Hamamın hemen girişinde yer alan "pars figürü" bu yapının Selçuklular döneminde yapılmış olduğunu düşündürmektedir.⁷⁰² Bir seyyâh olan William Francis Ainsworth, 1836-37 yıllarında Anadolu'da yaptığı seyahatte Hısn-ı Mansur'a da uğramış ve buradan bahsederken bir hamamın bulunduğunu da yazmıştır.⁷⁰³ Bu hamam muhtemelen Paşa Hamamı'dır.

Bu bahsedilen hamamlar dışında bazı hamamların varlığı Evliyâ Çelebi'den öğrenilmektedir. Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme adlı eserinde Behisni'de dört hamamın bulunduğu bahsetmektedir. Hamamların suyunun güzelliğinden de bahseden Evliyâ Çelebi, bu hamamlardan suyu ve havası en güzel olanlarının Meydan ve Kâhta Hamamı olduğunu yazmıştır. Seyyâh, yine aynı eserinde, Kâhta'da ve Şure (ili)'de de bir hamamdan bahsetmektedir.⁷⁰⁴ Bu hamamlardan başka Behisni'ye bağlı Sofraz köyünde Şems Kadın Hamamı isimli bir hamam da mevcuttur. Bu hamamın sahibi olan Hatice Hatun isimli kişi, hissesini 1717 yılında Ebubekir Ağa isimli bir kişiye 200 kuruşa satmıştır.⁷⁰⁵

3.1.9. Çeşmeler

Türkçedeki "çeşme" kelimesi, Farsça "göz" anlamındaki "çeşm" kelimesinden gelmektedir ve halk arasında bu iki kavram birbirinin yerine kullanılmaktadır. Osmanlılar, suya büyük bir önem vermiş ve su ile insanın, su ile şehrin buluşturulması için büyük çabalar sarfetmişler ve birçok çeşme yapmışlardır.⁷⁰⁶ Şehir ve köy halkının temel ihtiyacı olan çeşmeler, önemli birer mimarî eser özelliği gösterebildikleri gibi sıradan yapılar da olabilmektedirler. Vakıf özelliği de gösterebilen çeşmeler genellikle Allah'ın (cc) rızası gözetilerek ahalinin yararına yapılmaktadırlar.

⁶⁹⁹ Bayhan, Salman, age., s. 88.

⁷⁰⁰ C. MF. 147: 7326.

⁷⁰¹ Bayhan, Salman, age., s. 90.

⁷⁰² Sucu, age., s. 48; Bayhan, Salman, age., s. 86.

⁷⁰³ Ainsworth, age., s. 267.

⁷⁰⁴ Evliyâ Çelebi, C. 5/1, age., s. 351-352.

⁷⁰⁵ Eyüp Erbilici, 1715 Tarihinde Gaziantep'te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (66 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi), Kilis 7 Aralık Ün., SBE. BYLT., Kilis 2014, s. 431.

⁷⁰⁶ M.Zahit Yıldırım, "Bazı Uşak Çeşmeleri İle İlgili Tespitler", CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri, C.II, Uşak 2011, s. 1313.

Ayşe Hatun Çeşmesi

Hısn-ı Mansur'da Leblebici Mahallesi'nde bulunan bu çeşme, Ayşe Hatun isimli bir hayırsever hanım tarafından yaptırılmış ve vakfedilmiştir. 1777 yılında yevmî bir akçe ile çeşmenin loğkeşi ve ferraşı olan Seyyid Ahmet, vefat ettiğinde evladı olmadığından vazifesi, Mustafa isimli bir kişiye verilmiştir.⁷⁰⁷ Çeşmenin loğkeşlik vazifesinin olmasından anlaşıldığı üzere çeşme, üzeri toprakla örtülü bir yapıdır.

Gazhâne Çeşmesi

Hısn-ı Mansur'un güney tarafında yer alan çeşmenin üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Kitabedeki bilgiye göre 1754-1755 (H.1168) yılında Ahmet Ağa isimli bir hayırsever tarafından yaptırılmış ve 1759-1760 (H.1173) yılında Hacı Kasım isimli bir hayırsever tarafından da tamir ettirilmiştir. Gazhâne Çeşmesi, Türk mimarisindeki klasik çeşme yapılarındaki cepheli çeşmelerden olmayıp, iki sivri kemerli göze sahip bir çeşmedir.⁷⁰⁸

Kab Câmii Çeşmesi

Hısn-ı Mansur'da yer alan Kab Câmii ile caminin yanındaki Paşa Hamamı'nın arasında yer alan çeşmenin Kab Câmii ile birlikte yapılmış olma ihtimali vardır. Kab Câmii ile ilgili ilk bilgilerin 17. yüzyıla ait olduğu dikkate alınırsa bu çeşmenin de 17. yüzyılda yapılmış olduğu ve 18. yüzyılda da ahalinin kullanımına açık olduğu söylenebilir. Çeşme 1978 yılında tamir edilmiştir.⁷⁰⁹

Hacı Hasan Çeşmesi

Hısn-ı Mansur'da şehrin güney tarafında, Çimen yolu üzerinde yer almaktadır. Çeşmede yer alan kitabeye göre çeşme, Hacı Hasan isimli bir hayırsever tarafından yapılmıştır; ancak yapılış tarihi bilinmemektedir. Çeşme, 1830-1831 (H.1246) yılında Hacı Hasan'ın torunu Mahmut tarafından tamir edilmiştir.⁷¹⁰ Bu bilgidен hareketle çeşmenin, 18. yüzyılda kullanıldığı söylenebilir.

Elmas Hatun Çeşmesi

Adıyaman merkeze 2-3 km. mesafede, şehrin güney tarafında Çimen Yolu üzerinde yer alan bu çeşme, 1867 (H.1284) yılında Elmas Hatun tarafından tamir ettirilmiştir.⁷¹¹ Bu bilgidен hareketle çeşmenin 18. yüzyılda da var olduğu söylenebilir.

Hasan Efendi Çeşmesi (Küçük Çeşme, Aşk Çeşmesi)

Behisni'ye bağlı Sofraz köyünde bulunan çeşmenin ne zaman yaptırıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte Sofraz'da bulunan Hasan Efendi Câmii'nin bânisi Hasan Efendi'nin cami ile birlikte bu çeşmeyi de yaptırmış olabileceği düşünülmektedir. 1757 yılına ait kayıtlarda yer alan "Hasan Efendi binâsı ve çeşmesi" ifadesi bu bilgiyi teyit

⁷⁰⁷ VGMA. HD., nr. 1096, s. 165.

⁷⁰⁸ Bayhan, Salman, age., s. 94.

⁷⁰⁹ Bayhan, Salman, age., s. 96.

⁷¹⁰ Bayhan, Salman, age., s. 97.

⁷¹¹ Bayhan, Salman, age., s. 98.

etmektedir. 1757 yılında çeşmenin loğkeşi olan Ömer'in vefatı üzerine vazifesi müştereken olmak üzere oğulları Ali ve Osman'a tevcih edilmiştir.⁷¹²

Veliyüddin Efendi Çeşmesi

Sofraz'da 18. yüzyılda mevcut olan bu çeşmenin Veliyüddin Efendi Câmii'nin yanında yer aldığı düşünülmektedir. Çeşmenin bânisi muhtemelen caminin bânisi olan Veliyüddin Efendi'dir. Hasan Efendi Çeşmesi ile birlikte bu çeşme de hem cemaatin hem de Sofraz köyü reayasının temel su ihtiyacını karşılamaktadır. 1757 yılında çeşmenin loğkeşi Ahmet Halife isimli bir kişidir.⁷¹³

Tahtaoba Çeşmesi

Eski Besni'de Tahtaoba (Ali Paşa) Câmii yanında yer aldığı düşünülen Tahtaoba Çeşmesi'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Tahtaoba Câmii minaresinin mimarî özellikleriyle çeşmenin mimarî özelliklerinin benzeşmesinden Tahtaoba Câmii ile birlikte 14. yüzyılın sonu veya 15. yüzyılın başında yapıldığı düşünülmektedir.⁷¹⁴ Arşiv belgelerinde rastlanmamakla beraber çeşmenin 18. yüzyılda ve hatta sonraki dönemde de kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Kızılcaoba Çeşmesi

Ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı tam olarak bilinmeyen Kızılcaoba Çeşmesi'nin 16. yüzyıldan sonra yapılmış olması muhtemel olup 18. yüzyılda mevcut olan çeşmelerden olduğu söylenebilir. Kızılcaoba Câmii'nin yanında yer almakla birlikte camiden ayrı bir yapı olduğu görülmektedir.⁷¹⁵

Tespit edilebilen bu çeşmelerin yanı sıra söz konusu şehirlerde birçok çeşme daha olmalıdır. Müstakil çeşme yapılarının yanı sıra halkın su ihtiyacını karşılayan en önemli çeşme örnekleri vakıf camilerine ait olanlardır. Hemen hemen her mahallede bir veya birkaç cami ya da mecsidin bulunduğu ve her cami ve mescidin de birer çeşmesinin bulunduğu düşünülürse halkın temel itiyacı olan suyun temini noktasında sıkıntı çekilmediği söylenebilir. Bu tür çeşmelerin bakımı ve temizliği cami veya mescit vakıflarında vazifeli "ferraş, çeşme kennâsi" gibi kişiler tarafından yerine getirilirdi. Bu kişilerden görevlerinde özenli olmaları istenirdi. 1764 yılında Câmii-i Kebir'in kenef-ferraşı olan İsmail, uhdesinde olan vazifesini layıkıyla eda etmediği için ahali tarafından bed-rayihâsı (kötü kokusu) sebebiyle şikayette bulunmuş ve İsmail görevden alınarak vazifesi Ali Halife'ye verilmiştir.⁷¹⁶

Şehir ve köy merkezleri dışında bir de yol üzerinde, derbendlere yapılan çeşmeler vardır. Behisni'de Dereköy derbendi musluğu⁷¹⁷ Kızıldağ nam dağda Tatlıca/Peyamlica (?) Gediği musluğu⁷¹⁸ Araban'da Hazret-i Seyyid Vakkas Türbesi musluğu⁷¹⁹ vakıf musluklardandır.

⁷¹² VGMA. HD., nr. 1097, s. 58. Çeşmenin planı ve yapı özellikleri için Bk. Bayhan, Salman, age., s. 93.

⁷¹³ VGMA. HD., nr. 1097, s. 58.

⁷¹⁴ Bayhan, Salman, age., s. 91.

⁷¹⁵ Bayhan, Salman, age., s. 92.

⁷¹⁶ VGMA. HD., nr. 1096, s. 165.

⁷¹⁷ VGMA. HD., nr. 1133, s. 222; BOA.C.BLD., 39: 1933.

⁷¹⁸ VGMA. HD., nr. 1133, s. 221.

⁷¹⁹ Bu belgede Araban Nahiyesi için Behisni'de ifadesi kullanılmıştır. Bk. VGMA. HD., nr. 1159, s. 150.

3.1.10. Gasilhâne

Cenazelerin yıkandığı yerler olan gasilhâneler toplumsal bir hizmet özelliği göstermesi bakımından önemlidirler. İslamî inanca göre cenazenin yıkanması farz-ı kifâyedir. Dolayısıyla İslam toplumlarında cenazelerin yıkanması için özel, kapalı bir yer ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu tür yerlere de gasilhâne ismi verilmektedir.⁷²⁰ Hısn-ı Mansur'da Leblebici Mahallesi'nde Ayşe Hatun Gasilhânesi (muhtemelen Ayşe Hatun Çeşmesi'nin yanında) mevcuttur. İsminden de anlaşılacağı üzere Ayşe Hatun isimli bir hayırsever hanım tarafından vakfedilmiştir. Gasilhâne ile ilgili ilk bilgiler 1700 yılına aittir. Bu kayıta gasilhânenin loğkeşi olmadığı için bu vazife İbrahim isimli bir kişiye verilmiştir.⁷²¹ 1756 yılında gasilhânenin loğkeşi olan es-Seyyid İbrahim Halife bu görevi Seyyid Mehmet'ten devralmıştır. Ancak es-Seyyid İbrahim isimli bir kişi bu görevi zorla İbrahim Halife'den alınca İbrahim Halife durumu şikayet etmiş ve vazife, yine kendisine verilmiştir.⁷²² 1763 yılında ise gasilhânenin loğkeşi Mustafa vefat ettiği için vazifesi yevmî bir akçe ile Seyyid Ahmet Halife'ye verilmiştir.⁷²³ Gasilhânenin loğkeş görevlisinin olmasından hareketle gasilhânenin üzeri toprakla örtülü bir bina olduğu söylenebilir.

3.1.11. Kiliseler

Müslümanların himayesi altında gayrimüslimlere ait ibadet yerlerinin muhafaza edilmesinin hukukî bir vecibe olması ve Müslüman Türklerin bu konuda hoşgörülü tutumları sayesinde ele geçirilen gayrimüslim şehirlerindeki ibadet yerlerinin muhafaza edildiği ve gayrimüslim ahalinin bu mekânlarda ibadetlerini rahat bir şekilde edâ ettikleri görülmektedir.⁷²⁴ Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında Hıristiyanlara ait ibadet mekânları olan kiliseler, şehirlerin fizikî yapısında önemli bir yer tutmaktadır. Bu araştırma konusu dahilinde bulunan şehirlerin tamamında Müslüman ahalinin yanı sıra gayrimüslimler de yaşamaktadır; ancak bu şehirlerden sadece Hısn-ı Mansur ve Gerger'de kilise tespit edilebilmiştir.

Hısn-ı Mansur şehrinin merkezinde kalenin güneybatısında yer alan Mor Petrus-Mor Paulus Kilisesi'nin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemekteyse de milattan sonra 4. veya 5. yüzyılda yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Kilise duvarlarında Süryanice yazılmış kitabeler bulunmaktadır. Kilisenin kuzey duvarında "Allah'ın adıyla, Kutsal üçlüğün yardımıyla, Mor Petrus ve Mor Paulus Kilisesi yardımsever ve Süryanilerin yardımıyla 1905'te imar edilmiştir." yazısı bulunmaktadır.⁷²⁵

Hısn-ı Mansur'da yer alan kiliseyle ilgili 18. yüzyıla ait sınırlı bilgi elde edilebilmiştir. 1702 yılında Hısn-ı Mansur'da yaşayan ehl-i zımmî reâyası Divân'a gönderdikleri arzuhallerinde; mahallelerinde bulunan (Zımmîyân Mahallesi) kiliselerinin Hısn-ı Mansur'un Osmanlılar tarafından fethinden sonra kendi yedlerine bırakıldığını belirtmişlerdir. Hısn-ı Mansur'un zımmî reayası, söz konusu kilisenin 18.

⁷²⁰ Mehmet Şener, "Cenaze", DİA., C. 7, Ankara 1993, s. 355.

⁷²¹ VGMA. HD., nr. 1159, s. 155.

⁷²² VGMA. HD., nr. 1090, s. 13.

⁷²³ VGMA. HD., nr. 1099, s. 76.

⁷²⁴ Mehmet Akman, "Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", İLAM. Araştırma Dergisi, C. 1, S. 2, 1996, s. 133-142.

⁷²⁵ Bayhan, Salman, age., s. 81; 6 Mart 1893 tarihinde dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta Kilise'nin 1893 yılında meydana gelen depremde zarar gördüğü belirtilmektedir. Bk. Ürkmez, agm., s. 975.

yüzyılın başlarında harâbe halde olduğunu belirttikten sonra kilisenin tamiri için izin istemişler ve bu izin kendilerine verilmiştir.⁷²⁶ 1705 yılında ise Hısn-ı Mansur'da bulunan Süryanî Yakûbî taifesinin papazı olan rahibin Süryanî deyrinde (kilise) İncil dersi verdiği görülmektedir.⁷²⁷ Bu durum kilisenin yaygın eğitim amaçlı kullanıldığını da göstermektedir.

Gerger'de bulunan kilisenin varlığı William Francis Ainsworth'tan elde edilebilmektedir. Ainsworth'ın verdiği bilgiye göre 1835'lerde Gerger'de küçük bir kilise mevcuttur.⁷²⁸ Bu kilise muhtemeldir ki 18. yüzyılda da mevcuttur. 18. yüzyıla ait Besni, Kâhta ve Samsad'daki kilise bilgisine ulaşılamamıştır.

3.1.12. Köprüler

Çeşitli toplumların ve toplulukların yüzyıllar boyunca güneyden kuzeye, doğudan batıya veya tam tersi istikâmetlerde yaptıkları göçlerin Adıyaman üzerinden gerçekleşmesi ve Adıyaman'da önemli nehir ve derelerin bulunması burada birçok köprü yapılmasını zarurî kılmıştır. Burada köprülerin yapılmasını zarurî kılan bir diğer etken de Adıyaman'ın Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu dönemlerde aşiretlerin göç güzergâhı üzerinde bulunmasıdır. Aşiretler, hayvanlarını otlatmak amacıyla yaz mevsiminde Erzurum, Erzincan, Sivas, Yozgat ve Çorum taraflarına kışın ise Güneydoğu Anadolu ve Suriye'nin kuzey bölgelerine göç etmektedirler. Adıyaman ili sınırları içerisinde Göksu Nehri ve Fırat Nehri gibi önemli nehirler bulunmaktadır ve bu nehirler, aşiretlerin hayvan sürülerini amaçlanan bölgelere götürmelerinde bir set niteliğindedir. Bu nehirlerden geçiş ise bazı köprüler sayesinde sağlanabilmektedir.

Altın Köprü

Adıyaman'a bağlı Gölbaşı ilçesinin Çataltepe, Savran ve Meydan köylerine giden yolda, Göksu Nehri üzerinde yer alan bu köprü, Gölbaşı ilçe merkezine 8-10 km. uzaklıktadır. Köprü, harpuşta tarzında, iki tarafa meyilli bir yola sahip olup orijinalde taş döşemeli olmasına rağmen günümüzde kum ve çakılla kaplanmış durumdadır. Köprü yolunun iki yanında bulunan beton korkuluklar muhtemelen eskiden taşla örülmüştür. Köprü, dört sivri kemer gözlüdür ve bunlardan Gölbaşı'dan gelen yol tarafındaki kemer gözü, arazisinin yapısına bağlı olarak daha büyük ve yüksek, diğerleri ise daha alçak ve küçüktür. Köprünün kemerlerinde düzgün kesme taşlar kullanılırken diğer yerlerinde iri moloz taşlar kullanılmıştır.⁷²⁹

Altın Köprü'nün yapım tarihi hakkında köprü üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Bu sebeple köprünün kimler tarafından ve ne zaman yapıldığı konusunda sadece tahminler bulunmaktadır. Köprüde kullanılan yapı malzemesinden hareketle köprünün Selefiler zamanında yapıldığı ve Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar zamanında da onarım gördüğü tahmin edilmektedir.⁷³⁰ Bunun yanı sıra köprünün tarihinin, Romalılar dönemine kadar dayandığı yönünde tahminler de bulunmaktadır.

18. yüzyılda Göksu Nehri üzerinde "Altın Köprü " ve "Taş Köprü"⁷³¹ isimli iki köprüden bahsedilmektedir. 18. yüzyılda bu köprülerin fiili olarak kullanıldığı "Göksu

⁷²⁶ BOA. MD., nr. 112, s. 282.

⁷²⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 42, s. 248.

⁷²⁸ Ainsworth, age., s. 277.

⁷²⁹ Bayhan, Salman, age., s. 109-110.

⁷³⁰ Bayhan, Salman, age., s. 110.

⁷³¹ Bu köprü bugün Besni ilçesine bağlı Gümüşkaya ve Ağcin Köyleri arasındaki "Kızılın Köprüsü" olmalıdır.

üzerinde vâki' Taş ve Altunlu Köprü demekle ma'rûf cislerden (köprü)...⁷³² ve "Hısn-ı Mansur kazâsına tâbi' Göçer Rişvânı Aşâyirînin ber-vech-i mu'tâd ağnâmları Taş Köprü ve Altun Köprü nam ma'berlerde ta'dâd ve defter olunub..." şeklindeki ifadelerden anlaşılmaktadır.⁷³³ Köprülerin Osmanlı için birer geçiş fonksiyonunun yanı sıra "adet-i ağnam" denilen hayvan vergisinin toplanması noktasında hayvan sayılarının tespitinin sağlanması gibi önemli bir fonksiyonunun olduğu anlaşılmaktadır. Bu göçebe aşiretlerin hayvan vergilerini vermekten kaçmalarını veya hayvan sayısını az göstererek daha az vergi vermelerini engellemek amacıyla başvurulmuş bir yöntem olmalıdır. Bu köprüler bazen de eşkiyanın aşiretlere saldırılarını cazip hale getiren yerler olmuştur. 1751 yılında Göçer Rişvan Aşireti, bu köprüden hayvanlarının sayımı ve deftere kaydedilmesi amacıyla geçmek üzereyken birkaç yıldır aşiret içinden bazı eşkiyaların saldırısına uğramaktadırlar. Bu saldırılarda aşiretlerin hayvanlarının bir kısmı çalınmış, paralarına el konulmuş, bazı adamları da öldürülmüş ve yaralanmıştır. Eşkiyalık hareketlerinden köprülerin de zarar gördüğü anlaşılmaktadır.⁷³⁴

Vicina Köprüsü

Adıyaman'ın Gölbaşı ile Tut ilçeleri arasında yer alan köprüye Gölbaşı tarafından Yaylacık köyünden, Tut tarafından ise Çamiçi köyünden gidilmekte olup, ulaşımı kolay olmayan bir yerde bulunmaktadır. Birisi büyük diğeri küçük iki kemerli bir yapı olan köprünün kemer kısmı yıkılmış durumdadır. 47,50 m. uzunluğunda ve 5,50 m. genişliğinde olan köprünün kemerleri kesme taşlardan, diğer kısımları ise moloz taşlardan yapılmıştır. Köprünün yapısal özellikleri dikkate alındığında 18. yüzyılda yapıldığı söylenebilir.⁷³⁵

Cendere Köprüsü

Kâhta'nın 18 km. kuzeyinde, Fırat Nehri'nin bir kolu olan Kâhta Çayı üzerinde yer alan Cendere Köprüsü, Roma İmparatoru Septimus Severus (222-235) zamanında yaptırılmıştır. 150 m. uzunluğunda 30 m. yüksekliğinde ve tek kemerli olan köprü, bir ucu iki, diğer ucu ise bir kaide üzerine oturtulmuş olup silindir şeklinde kesilmiş taşlar üst üste konularak yapılmıştır.⁷³⁶ Günümüzde hala sağlam olan köprünün 18. yüzyılda kullanılıyor olması muhtemeldir.

Bu köprülen yanı sıra Adıyaman'da Taşkale Köprüsü (Sincik), Eski Kâhta Selçuklu Köprüsü (Kâhta), Zey (İndere) Köyü Doğu Köprüsü, Zey (İndere) Köyü Batı Köprüsü, Sofraz (Üçgöz) Köprüsü, Ali Paşa Mahallesi Köprüsü (Besni), Yeni Mahalle Köprüsü (Besni), Mağaraönü Köprüsü (Besni), Hıdırellez Köprüsü (Besni), Kayaardı Köprüsü (Besni) ve Paşa Köprüsü (Besni) isimli tarihî köprüler bulunmaktadır ve bu köprülerin 18. yüzyılda da kullanıldığı düşünülmektedir.⁷³⁷

Fırat Nehri üzerinden kolay geçiş yapılan önemli yerler için Arapçada kelime olan "kantara" ismi kullanılmaktadır. Biri Samsat'a bağlı diğeri de Behisni'ye bağlı olmak üzere Adıyaman'da iki tane Kantara köyü mevcuttur. Fırat Nehri'nden geçmek

⁷³² BOA. MD., nr. 148, s. 150.

⁷³³ BOA. C. ML., 116: 5199, s. 1-4.

⁷³⁴ BOA. C. ML., 116: 5199, s. 1-4.

⁷³⁵ Bayhan, Salman, age., s. 117.

⁷³⁶ Sucu, age., s. 90.

⁷³⁷ Bk. Bayhan, Salman, s.111-117.

için özellikle Samsat'a bağlı Kantara köyünde "kelek" adı verilen vasıtalar yaygın olarak kullanılmaktaydı.

3.1.13. Derbendler

Derbend kelimesi, Farsça "der/geçit", ve "bend/tutmak" kelimelerinden oluşmuş olup, Osmanlı ulaşım teşkilâtında önemli bir yapıyı oluşturmaktadır. Sözlüklerde engel, geçit, boğaz, set; hudut bölgelerinde, dağlar arasında güçlkle geçilen boğaz manalarına gelmektedir.⁷³⁸ Adıyaman'da Ergü/i Derbendi, Sürgü Derbendi, Kızılin Derbendi gibi derbendler mevcuttur.

Ergü Derbendi

Derbend-i Ergü⁷³⁹ olarak isimlendirilen derbend Behisni kazasına bağlı bir köydür. Bu derbend ile ilgili fazla bir malumat elde edilememiştir.

Sürgü Derbendi

Bir diğer derbend ise Sürgü Derbendi'dir ve Behisni'de Subadra (Doğanşehir) nahiyesinde bulunmaktadır. Derbend-i azîm-i Sürgü⁷⁴⁰ olarak isimlendirilen bu derbendin derbendçilerinin Sürgü köyünden oldukları anlaşılmaktadır. 1729 yılında Sürgü köyünde ikâmet eden el-Hac Hasan, Murtaza ve diğer Hasan isimli kişiler atadan babadan beri "derbendçi"⁷⁴¹ görevini ifâ etmektedirler.⁷⁴² Behisni'de Erkenek, Sürgü, Polad, Harabşehir, Söğüd, Elmalu ve Fındık isimli köyler Sürgü Derbendi'ne bağlı köylerdir. Bu köyler ahalisi derbendin muhafazasında ortak hareket etmekte ve köyde herhangi bir eşkıyalık, hırsızlık gibi asayiş problemi zuhur ederse birbirlerine yardım etmektedirler. Bunlar, derbenden eşkıyaların geçişini engellemekle yükümlü olmalarının yanı sıra eşkıyanın, kapusuz levendâtın, haramzâdelerin derbenden geçmek istemesi halinde hem kendi aralarında hem de vilayet merkezi (Malatya) ile irtibata geçmeleri gerekmektedir. Derbend köyleri, sorumluluklarını yerine getirme konusunda zorunludurlar. Aksi takdirde "nezre kesmek"⁷⁴³ denilen yaptırımla karşı karşıya kalmaktadırlar.⁷⁴⁴

Söğüt Derbendi

Behisni'de yer alan derbendlerden bir diğeri de "Söğüt Derbendi"dir. Bu derbend günümüzde Besni ile Gaziantep arasında yer alan Yukarı Söğütlü köyü olmalıdır. 1722

⁷³⁸ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı, İÜEF. Yay., No 1209, İstanbul 1967, s. 8.

⁷³⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 121, s. 126.

⁷⁴⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 125, s. 200.

⁷⁴¹ Derbendin korunması için çevre köy ve kasaba halkının bir kısmı veya bütünü derbendin önemine göre derbendci olarak görevlendirilebilirdi. Derbendci olan kişiler görevlerinin karşılığı olarak tekâlîf-i örfiyye, avârız-ı dîvâniyye ve eğer gayri müslimse acemi oğlanı vermekten muaf tutulurdu. Derbendciler buldukları yerin güvenliğini sağlamakla birlikte ihtiyaç halinde yolculara rehber olarak da hizmet verirdi. Bk. Yusuf Halaçoğlu, "Derbend", DİA, C. 9, Ankara 1994, s. 162.

⁷⁴² BOA. AŞKT. d., nr. 121, s. 180.

⁷⁴³ Devlet ile ahali arasında bir akit olan nezre kesmek Osmanlı bürokratları tarafından nezre kat', nezri kabul, nezri iltizâm ve taahhüd nezrimiz olsun şeklinde değişik şekillerde ifade edilmiştir. Nezre kesmek, ahaliye yüklenen parasal külfet vasıtasıyla ahali üzerinde otokontrolü amaçlamaktadır. Akitte belirtilen şartları yerine getirmeyen ahalinin yine akitte belirtilen miktarı ödeme zorunluluğudur. Bk. Cemal Çetin, "Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir" USAD, C. 8, Sayı 36, 2015, s. 287-292.

⁷⁴⁴ BOA. C. ZB., nr. 57: 2824. (H.1182/M.1768)

yılına ait belgede "Garb tarafında Söğüt Derbendi" şeklinde ifade edilmektedir. Bir vakıf derbend olan Söğüt Derbendi'nin yevmî bir akçe ile derbencisi Mustafa, vefat ettiğinden dolayı vazifesi Abdullâtime verilmiştir.⁷⁴⁵ Yine Behisni'de Keysun nahiyesinde Dereköy Derbendi denilen bir derbend mevcuttur. Bu derbende bulunan musluk, "Dereköy Derbendi Musluk Vakfı"dır. 1715 yılında musluğun mütevellisi ve abkeşi Mahmut ve kardeşi Mehmet isimli kişilerdir.⁷⁴⁶ 1723 yılında musluğun mütevellisi ve abkeşi olan Mahmut ve Mehmet'in hizmetinin tanımlamasında "Dereköy Musluğuna muayyene ile mütevellisi ve âbkeş Mahmûd ve Mehmed ber-vech-i iştirâk derbend musluğuna âbkeş olup hidmetin eda ve derbendden mürûr u 'ubûr iden ebnâ-i sebîli mahûf ve muhâtara mahallerden emn ü sâlim üzere güzerân etdirüb..." ifadeleri yer almaktadır.⁷⁴⁷

Kızılın Derbendi

1799 yılında serdâr-ı ekrem sarrâfi Filibos, Behisni'de Karadağ'da Kızık (?) (Kızılın) Köyü Derbendi'nden geçmiş ve derbend köyü ihtiyarları olan Haydar ve Mehmet'in derbendden geçen yolcu (ebnâ-i sebil) ve kervanların güvenli bir şekilde geçişleri konusunda çok dikkatli olduklarını merkezî yönetime bildirmiş ve merkezden gelen emirde dikkatlerinin devamı ve kimsenin eşyasının telef ve zâyi' olmaması konusunda ihtimam göstermeleri istenmiştir.⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ VGMA. HD., nr. 1133, s. 227.

⁷⁴⁶ VGMA. HD., nr. 1133, s. 222.

⁷⁴⁷ VGMA. HD., nr. 1137, s. 202.

⁷⁴⁸ BOA. C. NF., nr. 9: 422.

4. İDARÎ TAKSİMAT ve TEŞKİLÂT

4.1. Adıyaman'ın İdarî Yapılanmadaki Yeri

Osmanlı devlet teşkilâtının temelleri Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Memlûkler ve Anadolu beylikleri gibi kendinden önceki veya çağdaşı devletlerin teşkilâtlarından etkilenmiştir.⁷⁴⁹ Devletin idarî teşkilâtlanması da bu devletlerin idarî teşkilatlarından etkilenilerek oluşturulmuştur.

Osmanlı taşra idaresinde temel idarî birim sancaktır. Sancaklar üzerinde kontrolün tesisi için de eyaletler kurulmuştur.⁷⁵⁰ İlk eyalet de Rumeli Eyaleti olmuştur. Böylece klasik Osmanlı idaresinde eyalet bir üst örgütlenmeden çok bir kontrolcü ve koordinatör fonksiyonlu birim olarak doğmuştur. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe eyalet sayısı da buna paralel olarak artış göstermiştir.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları Maraş eyaleti sınırları içerisinde yer almaktadır. Maraş eyaletinin önemli bir kısmı, Osmanlı idaresi altına girmeden önce, Memlûk hâkimiyeti altında Vilâyet-i Arab denilen bölgede yer almaktaydı. Bu bölge Maraş'ın özellikle güney ve doğu tarafını oluşturmaktaydı. Yani bu vilayet; Halep, Hama, Ayıntab, Malatya, Trablus, Humus, Divriği, Birecik, Darend, Kâhta ve Gerger, Rumkale, Behisni, Sis ve Şam merkezlerinden oluşmaktadır ve buraların kontrolü Dulkadirli Beyliğine verilmiştir.⁷⁵¹ Osmanlı Devleti, bu bölgeyi ele geçirdikten sonra bir süre eski idarî yapılanmayı devam ettirmiş, daha sonra da bölgenin şartlarına göre idarî taksimatı gerçekleştirmiştir. 17. yüzyılın sonlarında Hezârfen Hüseyin Efendi'ye göre (1675 yılı) Maraş Eyaleti; Livâ-yı Mar'aş, Livâ-yı Kars, Livâ-yı Ayıntab, Livâ-yı Malatya ve Livâ-yı Samsad olmak üzere beş idarî birimden oluşmaktadır. Bu livalar toplamda 2.269 kılıçtan (tımâr) oluşmaktadır ve bunların 29'u zeamet, geri kalanı tezkireli ve tezkiresiz tımardır. Toplam 5.500 miktarı askeri vardır.⁷⁵²

Sancak kelimesi, "ucu sivri direk üzerinde olan bayrak" anlamında olup savaşlarda taşınmasının amacı; rengi ve deseniyle bir hükümdar veya komutanın hâkimiyetini sembolize etmektedir. Türk tarihinde tuğ ve davul ile birlikte zikredilen sancak, aynı zamanda hükümdarın önemli hâkimiyet sembollerindedir. Savaşlarda, hükümdar adına, onu temsil eden askerî komutanlar, sancakbeyleri ve beylerbeyileri sancak taşıyabilirlerdi. İşte bu sebeple başlangıçta, savaşlarda komutanlarca taşınan ve hükümdar tarafından verilmiş olan ve onun hâkimiyetini belirten bir sembol olarak sancak, sonradan coğrafi ve idarî bakımdan muayyen bir bölgeyi ifade eder hale gelmiştir.⁷⁵³ Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe eyalet sayısında olduğu gibi sancak sayısında da artış olmuştur. Hezârfen Hüseyin Efendi'ye göre 17. yüzyılın sonlarında Maraş Eyâleti'ne bağlı Livâ-yı Mar'aş, Paşa sancağıdır. Hâss-ı mîr-i mîrân 620.450 akçedir. 10 zeamet ve 1.108 tımârı mevcuttur. Livâ-yı Kars, hâss-ı mîr-livâdır ve 200.005 akçedir. 2 zeamet ve 650 tımardan oluşmaktadır. Livâ-yı Ayıntab, hâss-ı mîr-livâdır ve 245.130 akçedir. 9 zeamet ve 119 tımardan oluşmaktadır. Livâ-yı Malatya, hâss-ı mîr-livâdır ve 500.000 akçedir. 8 zeamet ve 276 tımardan oluşmaktadır.

⁷⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, TTK. Bas., Ankara 1988, s. 9.

⁷⁵⁰ İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 251.

⁷⁵¹ Taştemir, age., s. 11-12.

⁷⁵² Hezarfen Hüseyin Efendi, age., s. 127.

⁷⁵³ Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2013, s. 227.

Livâ-yı Samsad, hâss-ı mîr-livâdır ve 200.000 akçedir. 8 zeamet ve 276 tımandan oluşmaktadır.⁷⁵⁴

18. yüzyılda Hısn-ı Mansur kazası, Maraş sancağına bağlı iken Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları Malatya sancağına bağlı birer kazadır. 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın hemen başında "Gerger ve Kâhta ve Taş-ili Sancağı" şeklinde isimlendirilen bir sancak bulunmaktadır. 1701 yılında Gerger, Kâhta ve Taş-ili kazalarının sancak itibarıyla beyi olan Ebubekir Bey'den kaza ahalipleri şikayetçidirler. Ebubekir Bey vefat ettiğinde kaza ileri gelenleri sancakbeylerinin kaza ahaliplerine zulmettiğini ve ahalinin perişan olmasına sebep olduklarını dile getirerek tekrar Malatya sancağına bağlanmak istediklerini bildirmişlerdir.⁷⁵⁵ Bu bilgidен hareketle, 16. yüzyılda mevcut olan Gerger ve Kâhta sancağının, 18. yüzyılın hemen başında da mevcut olduğu söylenebilir. Ama daha sonra bu özelliğini kaybetmiştir. Sonraki dönemlerde bu üç kazanın Malatya sancağına bağlı olduğu dikkate alınacak olursa ahalinin isteklerinin kabul olduğu söylenebilir.

Bugünkü idarî teşkilatta ilçenin karşılığı olan kaza, Osmanlılar'da kadı'nın idare bölgesini ifade ettiği gibi bu bölgeyi tanımlayan coğrafi bir terim özelliği de göstermektedir. Kazalar, önceleri hukukî birimler olarak ön plandayken daha sonraki dönemlerde hukukî-idarî birim olarak sancak beyinden tamamen bağımsız sayılmış ve doğrudan merkezdeki kazaskere bağlanmıştır. Bunun sonucunda kazalar, diğer idarî ve askerî teşekküllerden ayrı bir özellik göstermeye başlamış; kaza, kadılık bölgesi olarak çevresinin merkezi olmuş, şehir veya kasaba ve onların etrafındaki köylerin oluşturduğu birlik niteliği kazanmıştır.⁷⁵⁶ Kazalar da "nahiye"ler ve daha küçük idarî birimler olarak "köy"ler şeklinde idarî taksimatı meydana getirmektedir.⁷⁵⁷ 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad birer kaza idaresidir. Ancak bu kaza idareleri bazen değişiklik göstermektedir. 1718 yılında Kâhta, Gerger kazasına bağlı bir nahiye olarak zikredilmektedir.⁷⁵⁸ 1719 yılında ise Kâhta için "Hısn-ı Mansur muzâfatından Kâhta'da..." ifadesi kullanılmaktadır.⁷⁵⁹ 1783 yılında Gerger ve Kâhta'nın "Ma'den Eminliği"ne ilhak edildiğine dair bilgi mevcuttur.⁷⁶⁰ 1802 yılında ise "Ma'âdin-i hümâyûna merbût olan Malatya sancağında vâki' Gerger ve Taşili ve Samsad ve Kahta kazâlarından..."⁷⁶¹ şeklinde ifade edilmiş ve Malatya sancağı ve kazaları Ma'den-i Hümâyûn'a bağlanmıştır.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının kendi içindeki idarî yapılarının 18. yüzyıla değin bazı değişikliklere uğradığı görülmektedir. Adı geçen kazalardan Hısn-ı Mansur kazasının 16. yüzyılda herhangi bir nahiyesi mevcut değilken daha önce Kâhta kazasına bağlı olan Turuş nahiyesinin, 18. yüzyılda, Hısn-ı Mansur kazasına bağlı olduğu görülmektedir. Yine 16. yüzyılda Kâhta kazasına bağlı olan Samsad'ın da 18. yüzyılın bazı dönemlerinde Hısn-ı Mansur'a bağlı bir nahiye olduğu anlaşılmaktadır. 16. yüzyılda Behisni kazasına bağlı Subadra, Erniç (Erence), Gölbaşı, Erkenek ve Keysun olmak üzere beş nahiyesi mevcuttur ve Behisni, 18. yüzyılda da aynı nahiyelere sahiptir. 16. yüzyılda Samsad, Turuş, Şure-ili, Pağnik ve Astu-ili olmak üzere beş nahiyeye sahip olan Kâhta kazasının 18. yüzyılda idarî taksimatta önemini kaybettiği hatta bazen Hısn-ı Mansur kazasına bazen de Gerger kazasına bağlı bir

⁷⁵⁴ Hezarfen Hüseyin Efendi, age., s. 127.

⁷⁵⁵ BOA. MAD., nr. 202, s. 3.

⁷⁵⁶ Tuncer Baykara, "Kaza", DİA., C. 25, Ankara 2002, s. 119-120.

⁷⁵⁷ Karagöz, age., s. 98.

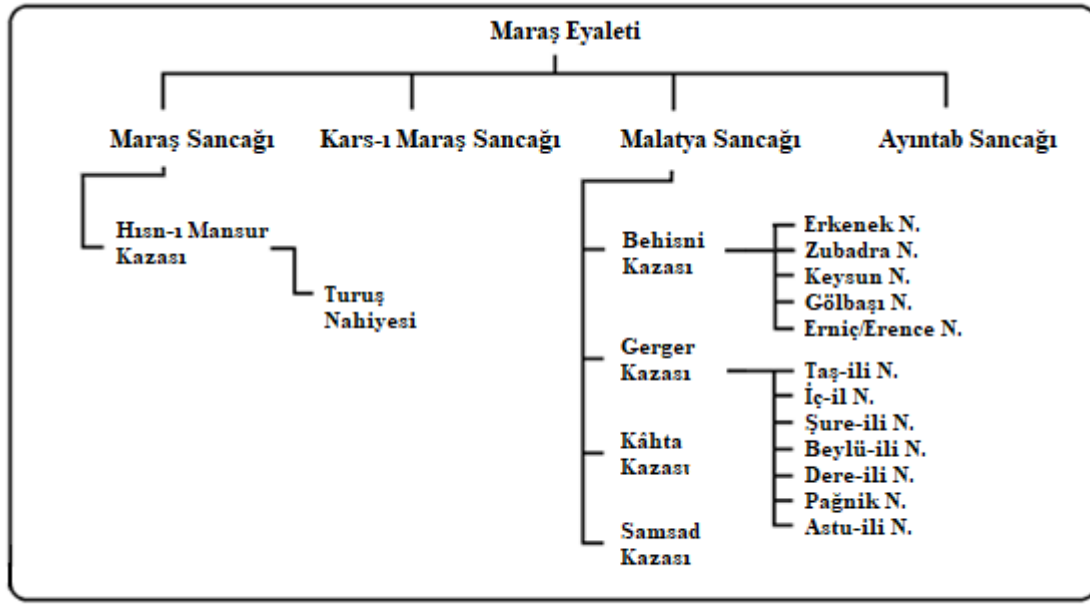
⁷⁵⁸ BOA. AŞKT. d. nr. 69, s. 403.

⁷⁵⁹ BOA. AŞKT. d. nr. 71, s. 417.

⁷⁶⁰ BOA. AE. nr. 151:10187.

⁷⁶¹ BOA. MD., nr. 213, s. 55.

nahiye statüsünde olduğu görülmektedir. Buna rağmen Kâhta, 18. yüzyılın çoğunluğunda kaza statüsünü korumuştur. Bazı dönemlerde Şure-ili ve Pağnik'in Kâhta kazasına bağlı nahiyeler olduğu görülmektedir. Gerger kazası ise nahiye sayısı bakımından ilk sırada yer almaktadır. 16. yüzyılda Beylü-ili, Taş-il, İç-il ve Dere-ili olmak üzere dört nahiyeye sahipken 18. yüzyılda bu nahiyelere Astu-ili, Şure-ili, Pağnik ve bazen de Kâhta'nın eklendiği görülmektedir. Söz konusu kazalar içerisinde 18. yüzyılda nahiyesi olmayan tek kaza, Samsad kazasıdır (Bk. Şekil-4.1).

18. Yüzyılda Adıyaman'ın İdarî Taksimattaki Yeri

Şekil 4.1: 18.Yüzyılda Adıyaman'ın İdarî Taksimattaki Yeri

4.2. Askerî Sancak İdaresi

Birer idarî birim olan sancakların idaresi hakkında malum bilginin yanı sıra zeamet ve tımar yönetim birimi olarak da sancak kavramı karşımıza çıkmaktadır. 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur kazası, Maraş sancağına bağlı bir kaza; Gerger kazası da Malatya sancağına bağlı bir kaza iken tımar ve zeamet ile ilgili belgelerde 18. yüzyıl boyunca Hısn-ı Mansur sancağı ve Gerger sancağı ibareleri dikkat çekmektedir. Bu sancak yönetimi taksimâtı yukarıda bahsedilen idarî taksimâttan çok farklı bir yapılanma olmalıdır. 1794 (H.1209) yılında Maraş eyaletinde bulunan alaybeylerine gönderilen bir hükümde; "Mar'aş ve Hısn-ı Mansur ve Kars-ı Mar'aş sancaklarında doksan altı ve Malatya ve Gerger sancaklarında yetmiş iki ve Ayıntab sancağında üç adet timârları..." şeklinde ifade edilmektedir.⁷⁶² "Gerger sancağı alaybeğisi..."⁷⁶³ ifadesine çok sık bir şekilde rastlanmaktadır. Bu ifadelerden Gerger'in idarî bir yönetim birimi olarak Malatya sancağına tabi' iken askerî bir yönetim birimi olarak başında alaybeyinin bulunduğu müstakil bir sancak olduğu söylenebilir. Bu durum şehrin teşkilât yapılanmasına da yansımıştır ve idarî olarak Behisni'ye bağlı olan nahiyelerden Keysûn, Zubadra, Gölbaşı ve Erniç nahiyeleri; Hısn-ı Mansur nahiyesine bağlı olan Turuş nahiyesinin askerî yapılanmada Gerger sancağına tabi' olduğu görülmektedir.

⁷⁶² BOA. MD., nr. 201, s. 57.

⁷⁶³ BOA. AE. SMST.III, nr. 160: 12585.

Aynı şekilde birer kaza idaresi olan Kâhta ve Samsad da askerî yapılanmada Gerger'e tabi olarak zikredilmektedir. Bu durum çeşitli tarihlerden örneklendirilirse şu ifadelerle belirtilmektedir; 1755 yılında "Gerger'e tabi' Erniç nahiyesinde Cengi-felek nam karye",⁷⁶⁴ 1757 yılında "Gerger'e tâbi' Keysun nahiyesinde Begdilli nâm karye",⁷⁶⁵ 1758 yılında "Gerger'e tâbi' Zubadra nahiyesinde Kaçısın nâm karye",⁷⁶⁶ 1758 yılında "Gerger'e tabi' Kâhta nahiyesinde Ağça Mezraa",⁷⁶⁷ 1764 yılında "Gerger'e tabi' Turuş nahiyesinde karye-i Keşköni",⁷⁶⁸ 1794 yılında "Gerger sancağında Samsad nahiyesinde...".⁷⁶⁹ Hısn-ı Mansur kazası için de benzer ifadeler mevcuttur. 1712 yılında "Hısn-ı Mansur sancağının bedeliyye malını tahsîl...",⁷⁷⁰ 1794 yılında "Maraş ve Ayıntab ve Kars ve Malatya ve Hısn-ı Mansur sancaklarında vâki' zuamâ"⁷⁷¹ gibi ifadelerden Hısn-ı Mansur sancağının idarî birim olarak Maraş sancağına bağlı bir kaza olduğu; ama askerî olarak müstakil bir sancak olduğu söylenebilir.

4.3. Ehl-i Örf (Ümera) Sınıfı

4.3.1. Alaybeyi

Alaybeyleri, Osmanlı Devleti'nde eyalet veya sancağın hem askerî sorumlusu hem de tımar sahiplerinin başında bulunan kişidir.⁷⁷² Askerî rütbe olarak miralay olan alaybeyiler, sancakbeyinden sonra gelmektedir ve sancakbeyinin en önemli yardımcısı konumundadırlar.⁷⁷³ Alaybeyi atamaları, alaybeyliği bölgesinde bulunan sipahilerin de tercihi ön planda tutularak beylerbeyi veya sancakbeyleri tarafından yapılırdı. Görevden alınmaları ise kadı arzları ile gerçekleşirdi.⁷⁷⁴ Hısn-ı Mansur ve Gerger kazalarının aynı zamanda birer askerî sancak idaresi olduğu yukarıda vurgulanmıştı ve bu özelliklerinin bir sonucu olarak bu kazalarda birer alaybeylik mevcuttur. Behisni, Kâhta ve Samsad kazalarının ise alaybeylik görevlisi bulunmamaktadır. Hısn-ı Mansur kazasında 18. yüzyıl boyunca görevli alaybeyleri muhtelif kaynaklardan tespit edilebilmektedir (Bk. Tablo: 4.12).

Tablo 4.12: 18. Yüzyılda Hısn-ı Mansur Alaybeyleri

	Hısn-ı Mansur Alaybeyleri	Görev Tarihi	Belge
1	Miralay Ali	1700	BOA. İE. AS, nr. 44: 3984
2	Miralay Ömer	1702	BOA. İE. AS, nr. 46: 4228
3	Alaybeyi Ali	1703	BOA. AŞKT. nr. 35, s.374
4	Miralay Osman	Ocak-Nisan 1705	BOA. İE. AS, nr. 86: 7833
5	Miralay Yusuf	1713	BOA. İE. AS, nr. 52: 4640
6	Miralay Mustafa	1715-1716	BOA. İE. AS, nr. 52: 4642
7	Miralay Yusuf	1717-1718	BOA. İE. AS, nr. 54: 4914
8	Miralay İbrahim	Eylül 1718	BOA. İE. AS, nr. 63: 5680

⁷⁶⁴ BOA. AE. SOSM.III, nr. 48: 3418.

⁷⁶⁵ BOA. AE. SMST.III, nr. 40: 2829.

⁷⁶⁶ BOA. AE. SMST.III, nr. 43: 3059.

⁷⁶⁷ BOA. AE. SMST.III, nr. 53: 3905.

⁷⁶⁸ BOA. AE. SMST.III, nr. 195: 15400.

⁷⁶⁹ BOA.C.TZ., nr. 118: 5876.

⁷⁷⁰ BOA. MAD. d., nr. 3439, s. 146.

⁷⁷¹ BOA. MAD. d., nr. 10062, s. 267.

⁷⁷² H. Bowen, "Alay", İA. I, Leiden 1986, s. 358.

⁷⁷³ Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-I. Kanunlar, İÜEF. Yay., İstanbul 1943, s. 287; Aladdin Aköz, İbrahim Solak, "Osmanlı Taşra Yönetimi ve 16. Yüzyılda Maraş Kazâsı Yöneticileri", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:10, 2003, Konya, s.34-35.

⁷⁷⁴ Göyünç, age., s. 50.

9	Miralay Yusuf	1718-1720	BOA. İE. AS, nr. 53: 4817, 54: 4915
10	Miralay Hüseyin	1720	BOA. İE. AS, nr. 54: 4915
11	Miralay Seyyid Hüseyin	1720-1721	BOA. İE. AS, nr. 67: 6053
12	Miralay Yusuf	Mart 1721- Ocak 1723	BOA. İE. AS, nr. 84: 7598, 84: 7598
13	Miralay Seyyid Mustafa	Ağustos 1723	KK. d., nr. 523, s.144
14	Miralay-ı sabık Hasan	Eylül 1724	BOA. İE. TCT, nr. 20: 2200
15	Alaybeyi Hasan	Haziran 1724	BOA. İE. TCT, nr. 23: 2481
16	Miralay Seyyid Cafer	Ocak 1726	BOA. İE. AS, nr. 62: 5629
17	Seyyid Mustafa	Ocak 1726	KK. d., nr. 523, 144.
18	Miralay-ı sabık Mehmed veled-i Mustafa	Ocak - Mart 1726	BOA. İE. TCT, nr. 23: 2481 KK. d., nr. 523, 144
19	Alaybeyi Cafer	Nisan 1726	BOA. İE. AS, nr. 77: 6950
20	Miralay Seyyid Mustafa	Aralık 1726	KK. d., nr. 523, 144
21	Murtaza	1728	BOA. İE. AS, nr. 63: 5680
22	Vekil-i Miralay Abbas (Murtaza'nın)	1728	BOA. İE. AS, nr. 63: 5680
23	Murtaza	1729	KK. d., nr. 523, 144
24	Yusuf	Mart 1728	KK. d., nr. 523, 144
25	Vekil-i Miralay Abbas	Ocak 1729	BOA. İE. AS, nr. 63: 5764
26	Murtaza	Ağustos 1729	KK. d., nr. 523, 144
27	Miralay Mustafa	Eylül 1729	BOA. İE. AS, nr. 74: 6675
28	Miralay-ı sabık Mustafa	Eylül 1730	BOA. İE. AS, nr. 81: 7309
29	Miralay Yusuf	Eylül 1730	BOA. İE. AS, nr. 72: 6457
30	Sabık Alaybeyi Halil	1730	BOA. AŞKT. nr. 130, s.187
31	Miralay Veli	1730	BOA. İE. AS, nr. 59: 5333
32	Mustafa veled-i Ebubekir	1731	BOA. AŞKT. nr. 125, s.468
33	Bekçigezli (?) oğlu Ali Bey	1756	BOA. MD. , nr. 158, s.243
34	Miralay Ebubekir ibn-i Mehmed	1774-1776	BOA. AE., nr. 147: 9921
35	Alaybeyi Mustafa	1178 görev sonu	BOA. MD. , nr. 175, s.228
36	Ebubekir	1178 görev başı	BOA. MD. , nr. 175, s.228
37	Sabık Alaybeyi Ebubekir Ağa	1782 öncesi	BOA. MARAŞ, nr. 3, s.2
38	Miralay Rehvân	Ekim 1782	BOA. MARAŞ, nr. 3, s.1
39	Miralay Ebubekir	1787	BOA. AE., nr. 175: 11693
40	Miralay Osman Bey	1792(öncesi)	BOA. C. DH. 251: 12546.
41	Miralay Ridvan Bey	1792	BOA. C. DH. 251: 12546.

18. yüzyılın başından sonuna kadar Hısn-ı Mansur kazasında tımar ve zeamet sahiplerinin başında bir alaybeyi olduğu anlaşılmaktadır. Benzer bir durum Gerger kazası için de geçerlidir. Gerger kazasında da 18. yüzyıl boyunca alaybeyi denilen askerî görevliler mevcuttur (Bk. Tablo: 4.13).

Tablo 4.13: 18. Yüzyılda Gerger Alaybeyleri

	Gerger Alaybeyleri	Tarih	Belge
1	Miralay Mehmed	Aralık 1701	BOA. İE. AS., nr. 34: 3099
2	Miralay Ali	Aralık 1702	BOA. İE. AS., nr. 38: 3423
3	Alaybeyi Mehmed	Mart 1703	BOA. İE. AS., nr. 42: 3778
4	Miralay Ali	Kasım 1703 - Mayıs 1704	BOA. İE. AS., nr. 34: 3100
5	Miralay Ali	Ocak 1712	BOA. İE. AS., nr. 88: 8052, s.3
6	Alaybeyi Emir Muhammed Ağa	Mayıs 1712	BOA. AŞKT. d., nr. 60, s.29
7	Alaybeyi Seyyid Mehmed	Ekim 1712	BOA. AŞKT. d., nr. 60, s.236
8	Alaybeyi Seyyid Hüseyin	Mayıs 1713	BOA. AŞKT. d., nr. 58, s.543
9	Alaybeyi Ahmed(Hüseyin'in selefi)	Mayıs 1713	BOA. AŞKT. d., nr. 58, s.543
10	Alaybeyi Seyyid Mehmed	Ağustos 1713	BOA. AŞKT. d., nr. 61, s.660
11	Alaybeyi Ali (evvel olduğu yazılı)	Ocak 1717	BOA. AŞKT. d., nr. 69, s.426
12	Miralay Osman	Ocak - Temmuz 1718	BOA. İE. AS., nr. 52: 4679; 52: 4679
13	Miralay Ali	Ekim 1718	BOA. İE. AS., nr. 88: 8119
14	Miralay Osman	Ağustos 1720	Karagöz, 1714-1720 MŞŞ., s.142-143.
14	Alaybeyi Ali (sabık)	Ağustos 1722 - Kasım 1727	BOA. İE. AS., nr. 77: 6931; 63: 5764
16	Miralay-ı sabık Seyyid Mustafa	Kasım 1729	BOA. İE. AS., nr. 88: 8052, 5
17	Miralay Osman	Kasım 1729 - Ağustos 1730	BOA. İE. AS., nr. 88: 8052
18	Alaybeyi Ali	Mayıs 1730	BOA. AŞKT. d., nr. 123, s.595

19	Miralay Osman	Ağustos 1730	BOA. İE. AS., nr. 88: 8052
20	Akaybeyi Seyyid Yusuf	Mart 1746	BOA. AE. SMST.III, nr. 80: 5894
21	Alaybeyi Seyyid Yusuf	Ekim 1750	BOA. AE. SOSM.III, nr. 9: 628
22	Alaybeyi Ahmed veled-i Mahmud	Ekim 1750	BOA. AE. SOSM.III, nr. 1: 56
23	Alaybeyi Bekir (sabık)	Kasım 1752	BOA. AE. SMHD.I, nr. 92: 6376
24	Alaybeyi Ebubekir (vefat etmiş)	1753	BOA. AE. SMHD.I, nr. 92: 6376
25	Alaybeyi Seyyid Ali veled-i Şahin	1753	BOA. AE. SMHD.I, nr. 92: 6376
26	Alaybeyi Seyyid Ali	Mart 1754 - Mayıs 1755	BOA. AE. SOSM.III, nr. 9: 628
27	Miralay Ali	Mayıs 1755	BOA. AE. SOSM.III, nr. 92: 7087
28	Alaybeyi Seyyid Ali veled-i Şahin	Ağustos 1755	BOA. AE. SMHD.I, nr. 92: 6376
29	Alaybeyi Yusuf	Ağustos 1755	BOA. AE. SOSM.III, nr. 9: 628
30	Alaybeyi Ahmed veled-i Mahmud	Ekim 1755	BOA. AE. SMST.III, nr. 160: 12585
31	Miralay-ı sabık Mehmed	Ekim 1755	BOA. AE. SMST.III, nr. 160: 12585
32	Alaybeyi Miralay Seyyid Veli	Aralık 1755	BOA. AE. SOSM.III, nr. 34: 2378
33	Alaybeyi Seyyid Veli	Şubat 1756	BOA. AE. SOSM.III, nr. 86: 6652
34	Alaybeyi Ahmed	Kasım 1757	BOA. AE. SMST.III, nr. 40: 2796
35	Miralay Ahmed	Ocak - Temmuz 1758	BOA. AE. SMST.III, nr. 40: 2829; 92: 6376
36	Alaybeyi Mustafa veled-i Maksud (Ahmet ölümü sonrası)	Temmuz 1758	BOA. AE. SMST.III, nr. 38: 2613
37	Alaybeyi Ahmed	Ağustos 1758 - 1759	BOA., AE. SMST.III, nr. 40: 2796; 306: 24536
38	Miralay es-Seyyid Ahmed	Ocak 1760	BOA. AE. SMST.III, nr. 56: 4137
39	Alaybeyi Abdulkadir	Haziran 1762	BOA. AE. SMST.III, nr. 306: 24536
40	Alaybeyi Ahmed	Kasım 1762 - Ekim 1764	BOA. AE. SMST.III, nr. 184: 14543
41	Miralay Mehmed	Kasım 1764	BOA., AE. SMST.III, nr. 184: 14543
42	Miralay Ahmed	Temmuz 1767	BOA., AE. SMST.III, nr. 168: 13174
43	Alaybeyi Yusuf	Ekim 1770	BOA. AE. SABH.I, nr. 195: 13050
44	Alaybeyi Seyyid Süleyman	Aralık 1771	BOA. AE. SABH.I, nr. 93: 6394
45	Alaybeyi Süleyman	Eylül 1774	BOA. C. TZ, nr. 159: 7993
46	Alaybeyi Mustafa	Eylül 1779	BOA. AE. SABH.I, nr. 262: 17632
47	Alaybeyi Ebubekir	Şubat 1783	BOA. AE. SMHD.I, nr. 92: 6376
48	Alaybeyi Seyyid Ali	Şubat 1783	BOA. AE. SMHD.I, nr. 92: 6376
49	Miralay Mustafa	Mayıs 1785 - Haziran 1789	BOA. AE. SABH.I, nr. 124: 8435; AE. SSLM.III, nr. 157: 9445
50	Alaybeyi Seyyid Ebubekir	Şubat - Mayıs 1794	BOA. C. TZ, nr. 118: 5876

Hısn-ı Mansur ve Gerger kazaları klasik Osmanlı sancak yapılanması içinde yer almazlarken sancaklarda görevli alaybeylerinin bu kazalarda varlığı farklı bir sancak modeli olarak algılanabilmektedir. Yukarıda "askerî sancak" başlığında bu durum ifade edilmeye çalışılmıştı. Bu kazalarda alaybeylerinin varlığı bu kazaların tımar tasarruf eden askerî zümre bakımından belli bir potansiyele sahip olması ile de açıklanabilir.⁷⁷⁵

Hısn-ı Mansur alaybeyleri çoğunlukla Maraş Beylerbeyi tarafından atanmaktadır. Ancak bazen farklı devlet adamları, özellikle ordu komutanları, tarafından da atamalar yapılmaktadır. 1723 yılının başında Hısn-ı Mansur alaybeyliğine Gence Muhafazası Seraskeri Vezir Mustafa Paşa'nın arzıyla tımar erbabından Seyyid Mustafa atanmıştır. Yine bu yılın ağustos ayında Seyyid Mustafa, Maraş Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın ve kaza dahilinde tımar bedellerinin toplanmasına memur olan Seyyid Halil'in arzlarıyla alaybeyi olarak atanmıştır.⁷⁷⁶ Merkezî yönetimden tımar bölgelerine sürekli teftiş ve tetkik amacıyla yoklamacı denilen görevliler gönderilirdi. Bu kişilerin de alaybeyinin belirlenmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷⁷ Bu atamalarda Hısn-ı Mansur kazasında bulunan tımarlı sipahilerin görüşlerine önem verildiği anlaşılmakta, hatta onların uygun gördükleri alaybeyi adayını atama yetkisine sahip makamlar,

⁷⁷⁵ Orhan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", Osmanlı, C. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.108.

⁷⁷⁶ BOA.KK. d., nr. 523, s.144.

⁷⁷⁷ BOA.C.TZ. nr. 118: 5876, 5877.

çoğunlukla sipahilerin aday gösterdikleri kişiyi uygun görmekte ve bu şekilde atamalar gerçekleşmektedir.⁷⁷⁸ Atamalarda alaybeyinin istekli olması da önemli bir etkidir. Bazen alaybeyi olmak isteyen kişi üst makama arzuhal sunmakta ve bu şekilde atama gerçekleşmektedir.⁷⁷⁹

Gerger kazası alaybeyleri ise çoğunlukla Malatya sancağı sancakbeyi tarafından atanmakla birlikte merkezî idare, Maraş beylerbeyi ve görevli yoklamacılar tarafından da atamaları yapılmaktadır.

Alaybeylerinde aranan vasıflar liyakat ve sadakat üzerineydi. Alaybeyleri askerî açıdan tecrübeli ve emeği geçmiş, dindar, dürüst, yalan söylemeyen, açgözlü olmayan, sancağındaki sipahilerin güvenini kazanmış, sancağında ikamet eden, yarar ve işgüzar, mümtaz kişiler arasından seçilirdi.⁷⁸⁰ Bu özellikler alaybeylerinde olması istenen özellikler olmasına rağmen her zaman aranan bu şartlara sahip kişilerin bu göreve geldiği söylenemez. Hısn-ı Mansur ve Gerger'de 18. yüzyılın ortalarında yaklaşık yirmi yıl boyunca alaybeylerinin atanmasında önemli sıkıntılar yaşanmaktadır. İstanbul'da ikamet eden Yusuf isimli bir kişi binbir türlü hile ile uzun bir müddet alaybeyi atamalarında rüşvet, iltimas gibi yollara başvurmakta ve alaybeylerinde aranan vasıfları taşımayan birçok kişinin bu göreve atamasını gerçekleştirmektedir.⁷⁸¹ Hısn-ı Mansur ve Gerger alaybeylerinin atanmasında yaşanan bu sıkıntı, aslında alaybeylerinin bulunduğu birçok yerde yaşanmaktadır.⁷⁸² 18. yüzyılının ikinci yarısında alaybeylerinin atamasıyla ilgili yapılan ıslah çalışmaları bu durumun varlığını göstermektedir. 1777 yılında çıkarılmış olan bir nizamnâme ile alaybeylerinin ıslah ve selâhiyetlerinin artırılması amaçlanmış ve bu görevin liyakatsiz, tımar sisteminin yabancıları olan kişilere verilmesi engellenmeye çalışılmıştır.⁷⁸³

Alaybeylerinin görevden alınmalarında en önemli etken, istenen vasıfları taşımayan kişilerin bu görevde olmasıdır. Alaybeyleri yalan ve kanuna aykırı tımar tevcih ettiklerinde,⁷⁸⁴ haksız kazanç elde etmeye çalıştıklarında,⁷⁸⁵ eşkıyalarla işbirliği yaptıklarında veya bizzat asayiş bozduklarında,⁷⁸⁶ memur oldukları sefere gitmemeleri veya seferden firar etmeleri halinde,⁷⁸⁷ tımar sahiplerinin kendilerinden razı olmamaları, yaşlanmaları ve güçten düşmeleri⁷⁸⁸ gibi durumlarda azledilebilmekteydiler.

⁷⁷⁸ BOA. MD., nr. 175, s. 228.

⁷⁷⁹ BOA.KK. d., nr. 523, s.144.

⁷⁸⁰ BOA. AE. SABH.I, 199: 13311, AE.SMST.III, 160: 12585, AE.SMHD.I, 92: 6376.

⁷⁸¹ BOA. AE. SMST.III, 160: 12585.

⁷⁸² Koçi Bey, Risalesi'nde tımar ve zeamet sistemindeki bozuklukları, alaybeylerinin ve diğer görevlilerin durumları hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Bk. Koçi Bey Risalesi, age., s. 57-99.

⁷⁸³ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler-1, Gözlem Yay., İstanbul 1980, s. 866

⁷⁸⁴ 1713 yılında Gerger Alaybeyi olan Seyyid Hüseyin, Ömer isimli bir sipahinin tımarını, "Ömer tımara rağbet etmiyor." diyerek Mustafa isimli bir kişiye berat ettirmiştir. Ömer bu durumu şikayet etmiş ve tımarın kendisine ait olduğunu, hatta defterhane-i amirede tımar kaydının olduğunu söylemiştir. Durum araştırıldığında Ömer'in haklı olduğu görülmüş ve Seyyid Hüseyin alaybeylikten azledilmiştir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 58, s. 543.

⁷⁸⁵ Bk. BOA. AE. SOSM.III, 1: 56.

⁷⁸⁶ 1756 yılında Hısn-ı Mansur Alaybeyi Ali, Tüccaroğlu Ahmed ile birlikte Rişvan Voyvodası Hüseyin'in mütesellimini kasabadan zorla uzaklaştırmış ve evini basarak hazinesini ele geçirmeye çalışmış, bazı adamlarını yaralamış bazılarını da öldürmüştür. Yaptığı bu kanun dışı eylemler sebebiyle hakkında gereğinin yapılması istenmiştir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 158, s. 243; Benzer bir örnek için Bk. BOA.KK. d., nr. 523, 144.

⁷⁸⁷ Hısn-ı Mansur Alaybeyi Mehmed, Gence Muhafazasında görevli olmasına rağmen firar etmiştir. Bu sebeple alaybeylik görevi sabık alaybeyi olan Seyyid Mustafa'ya verilmiştir. KK. d., nr. 523, 144.

⁷⁸⁸ Hasan Arslan, XVII. Yüzyılda Maraş Sancağı, Öncü Basımevi, Ankara 2014, s. 70.

Alaybeyleri, tımar ve zeamet sahipleri arasından tımar ve zeamet sahiplerinin görüşleri doğrultusunda tercih edilirdi. Tercih yapılırken de zeamet sahipleri öncelikliydi. 1783 yılında Gerger Alaybeyi olan Ebubekir vefat edince yerine Kâhta kazasında Şabanî köyünün mutasarrıfı ve sancak emektarlarından Seyyid Ali bu göreve layık görülmüştür.⁷⁸⁹ Ancak zeamet sahibi bir mutasarrıf varken tımar sahibi birine bu görevin verilmesi şikayete sebep olmuş ve alaybeylik zeamet sahibi kişiye verilmiştir.⁷⁹⁰

4.3.2. Yeniçeri Serdârı

Osmanlı Devleti, Rumeli'deki ilk fetihleri sonrası fütühâtın devamının güçlü ve düzenli bir orduyla mümkün olacağına farkına varması sonucu 14. yüzyılın sonlarında (muhtemelen I. Murad devrinde) devşirme sistemiyle yeniçeri ocağı adıyla bir merkez ordusu teşkil etmiştir.⁷⁹¹ Merkez ordusu olarak örgütlenmiş bu düzenli ve dâimi ordunun görev alanlarından biri de Osmanlı taşrasının güvenliğinin sağlanmasıdır. Osmanlı taşrasında özellikle kalelerin olduğu şehirlerde ilk dönemlerden itibaren yeniçeri ve sipahilerden oluşan kapıkulu garnizonları bulundurulmuştur.⁷⁹² Taşrada görevli kapıkulu sipahi bölüklerinin ve yeniçerilerin yönetimi; kethüdayeri, yeniçeri serdarı, yeniçeri zabiti, yasakçıbaşı gibi adlarla anılan idareciler tarafından yapılmaktadı ve bu idareciler yeniçeri ağası tarafından mektupla atanmaktaydı.⁷⁹³ Üç aylık süreyle göreve atanan yeniçeri serdarının kendi idaresi altına verilen görevliler; "Kazada mukîm ve müsâfir yeniçeriler, cebeci, topçu, top arabacısı ve gılmân-ı acemi ve kul oğlanları ve tavâif-i askerî yani bu taifenin hepsi seni üzerlerine serdar ve zabit bilip..." ifadeleriyle tanımlanmaktadır.⁷⁹⁴ İhtiyar yeniçeriler ile mecruh (yaralı) ve malûl olan ve merkez ordusunda hizmetini gereği gibi edâ edemeyecek olan yeniçeriler şehir kalelerinde hafif muhafaza hizmetlerinde bulunurlardı. Van, Erzurum, Budin, Kıbrıs gibi önemli hudut kalelerinde kale dizdarlarından başka yeniçeri ağası ismiyle geniş yetkili kişiler bulunurdu.⁷⁹⁵ Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger gibi kazalarda ise yeniçeri serdarı şeklinde isimlendirilen görevliler bulunmaktaydı.

1793 yılında Hısn-ı Mansur'da sakin olan bazı yeniçeriler kendileriyle ilgili herhangi bir davaları olduğunda "meclis-i şer'e ihzârları ve hukûk-ı şer'iyye tahsîl ve ahz u habs ve te'dîbleri lâzım geldikde kânûn-ı kadîm üzere zabtları kazâ-i mezbûrda sâkin serdâr ma'rifetiyle rü'yet..." olunmasını talep etmektedirler ve "...mütesellim, voyvoda ve sâir ehl-i örf taifesi taraflarından hilâf-ı kânûn ve muğayir-i kadîm ahz u habs

⁷⁸⁹ BOA. AE. SMHD.I, nr. 92: 6376.

⁷⁹⁰ Hısn-ı Mansur kazası alaybeyi olan Seyyid Mustafa erbab-ı tımandan olduğu ve bu durumun hilaf-ı kanun olduğu sebebiyle alaybeylikten alınmış yerine zeamet sahibi olan Alaybeyizâde Mehmed veled-i Mustafa'nın arzuhaline mucebince bu görev Mehmed veled-i Mustafa'ya verilmiştir. Bk. KK. d., nr. 523, 144; Mehmed veled-i Mustafa arzuhalinde babasının cümle tımar ve zeamet sahipleri tarafından sevildiğini ve herkesin ondan hoşnud olduğunu ve babasının şehit olarak vefat ettiğini, Seyyid Mustafa'nın da erbab-ı tımandan olduğunu belirterek bu görevin kendisine verilmesini istemiştir. Bk. BOA. İE.TCT., nr. 23: 2481.

⁷⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-I, TTK. Basımevi, Ankara 1984, s. 144.

⁷⁹² Yeniçeriler taşrada görevlendirilmelerinde Osmanlı padişahının otoritesini temsil eden askerî bir zümrenin taşrada bulunması isteği ve Anadolu'da bozulmuş olan asayişin tesisi amacı etkili olmuştur. Osmanlı taşrasında yasakçı ve kullukçu adıyla yerleştirilen bu yeniçeri zümrelerinin sayıları epey artınca bunların taşradaki varlıkları yeni bir fesat unsuru haline gelmiştir. Bk. Cafer Çiftçi, "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", OTAM., Ankara 2011, s. 30-32.

⁷⁹³ Uzunçarşılı, age., s. 327.

⁷⁹⁴ Çiftçi, agm., s. 33.

⁷⁹⁵ Uzunçarşılı, age., s. 327.

teklîfiyle ta'addi ve rencîde..." şeklinde farklı kesimlerin kendilerine müdahale edilmemesini istemişlerdir.⁷⁹⁶ Yeniçeriler, kapıkulu olduklarından "bilâ vâris fevt olanların terekelerinin ve sük-ı sultânîde fûrûht ve hâsıl olan nûkûdunu ve mahdûm müfredât defterlerinin gönderilmesi" vazifelerinin yanı sıra kethüdayerine nezâret vazifesi de yeniçeri serdarı tarafından yerine getirilirdi.⁷⁹⁷

Yeniçeri serdarları buldukları kazaların asayişinin sağlanması konusunda ve bölgede zuhur eden herhangi bir asayiş probleminde ehl-i örf taifesi ile işbirliği yaparlardı. 1728 yılında Rakka iskânına razı olmayan bazı oymakların iskan bölgesine sürülmeleri için Hısn-ı Mansur voyvodası ve alaybeyinin yanı sıra yeniçeri serdarına da emir gönderilmiş ve ehl-i örf taifesi ile işbirliği yapması istenmiştir.⁷⁹⁸ Yine aynı yıl Şure-ili nahiyesine bağlı Ağvan köyü sakinlerinden olan Yeniçeri Serdarı İsmail, Mameş/Memaş köyünde bir alacak-verecek meselesinden dolayı meydana gelen baskın, yaralama ve adam kaçırma olayının çözümü için ahali ile birlikte mahkemeye gitmiş ve asayişin sağlanması konusunda önemli rol oynamıştır.⁷⁹⁹

Yeniçeriler ve yeniçeri serdarları ile yerli ahali arasında zaman zaman anlaşmazlıklar meydana gelebilmektedir. 1709 yılında bazı yeniçeriler Malatya Hassı mülhakatından Şure-ili'nde bulunan bazı köyleri, Lütfullah isimli birinden temessük ile uhdelerine almalarına rağmen Lütfullah bu köyleri bir süre sonra yeniden zabt ettiği için yeniçeriler mağdur olmuşlardır.⁸⁰⁰ 1714 yılında Şure-ili'nde bazı yeniçeriler yerli ahalden bazı eşkıyanın saldırısına maruz kalmışlar; eşkıyalar, yeniçerilerin menzillerini basmış ve mallarını gaspederek zorbalık yapmışlardır.⁸⁰¹ 1717 yılında Kâhta kazasında sakin olan Abdurrahman isimli yeniçeri, kendisi sefere gittiğinde bazı eşkıyalar bunun menzilini basmışlar ve mallarını gasp etmişlerdir.⁸⁰²

Yeniçeriler, resm-i raiyyetten muaf oldukları için bazen zabitlerle sorun yaşamaktaydılar. 1717 yılında Kâhta kazasında sakin olan bazı yeniçeriler kendilerinden resm-i raiyyet alınmaması⁸⁰³ gerekirken Kâhta Zabiti Polat'ın hilâf-ı kanun resm-i raiyyet talep ettiği yönünde şikayette bulunmuşlardır.⁸⁰⁴ Yeniçerilerden resm-i raiyyet vergisi alınmaması sebebiyle resm-i raiyyet vermemek için yeniçerilik iddiasında bulunanlar da olabilmekteydi. 1717 yılında Rışvan Voyvodası Hüseyin, gönderdiği arzda Rışvan Hassı reayasından bazı kişilerin resm-i raiyyet vergisinden kurtulmak için yeniçerilik ve sâir askerî oldukları yönünde iddiada bulduklarını belirtmiştir. Merkezden gelen emirde bu durumun men edilmesi istenmiştir.⁸⁰⁵

4.3.3. Çeribaşı

15. yüzyılda "başbuğ, serdar, serasker, sipehsalar, sipehbed, serheng ve çeribeyi" şeklinde ifade edilen bu görev, Osmanlılara Memlûkler ve Dulkadiroğullarından geçmiş olmalıdır. Çeribaşının bir alt rütbesi olan "çeri sürücüsü" denilen zabitler, görevlerinde

⁷⁹⁶ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 119 ve 141 ve 157.

⁷⁹⁷ Karagöz, age., s. 110.

⁷⁹⁸ BOA. MD. nr. 135, s. 190-191 ve 232.

⁷⁹⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 115, s. 556.

⁸⁰⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 53, s. 342.

⁸⁰¹ BOA. AŞKT. d., nr. 65, s. 388.

⁸⁰² BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 361.

⁸⁰³ 1717 yılında Kâhta kazasında sakin Abdurrahman, Ali, Cafer ve diğer bazı yeniçeriler, kendilerinden resm-i raiyyet ve sebeb-i maişetleri (geçimleri) için aldıkları 150 koyundan adet-i ağnam alınmak hilaf-ı kanun iken Kâhta kazasında bulunan bazı zabitler kendilerinden bu 150 koyun için dahi adet-i ağnam istedikleri yönünde şikayetçi olmuşlardır. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 351.

⁸⁰⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 73, s. 343.

⁸⁰⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 73, s. 442.

yükselerek çeribaşı olabilirlerdi. Çeribaşılık, alaybeyinin bulunduğu bölgenin her bir nahiyesinde görevli olup nahiyeye bögesinin amiridirler. Bunlar savaşın olmadığı zamanlarda buldukları nahiyenin güvenliğinden sorumlu olup savaş zamanlarında ise gerekli askerleri emri altında istenilen yere sevk etmekle görevliydi. Çeribaşılardan savaş olmadığı zamanlarda sancakbeylerinden bağımsız bir statüsü vardı ve bu kişiler, kendi bölgelerindeki suçluların yakalanması ve eğer hafif cezalı bir suç ise cezanın icra edilmesi noktasında yetkiye sahiptiler.⁸⁰⁶ Çeribaşılardan, tımar ve zeamet sahipleri arasından seçilirlerdi ve vazifeli oldukları bölgede ikamet etmeleri zorunluydu. Kendi tımar veya zeamet gelirlerinin yanı sıra buldukları bölgenin bad-ı hevâ ve âdet-i ağnamından pay alırlardı.⁸⁰⁷

Alaybeylerinin seçiminde olduğu gibi çeribaşılardan da buldukları nahiyedeki tımar ve zeamet sahiplerinin benimsediği ve onların hoşnud olacağı bir kişi olmasına dikkat edilirdi. Aksi hareketlerde bulunan çeribaşılardan görevlerinden uzaklaştırılırdı. 1720 yılında Hısn-ı Mansur nahiyesi çeribaşısı olan Mehmet, tımar erbabı ve zeamet sahipleri arasında fitne ve fesada sebebiyet verdiği için dolayı tımar ve zeamet sahipleri şikayette bulunmuşlar ve Çeribaşı Mehmet görevinden azl edilmiş yerine Hısn-ı Mansur Alaybeyi Seyyid Hüseyin'in arzıyla her şekilde göreve layık olan Mustafa isimli kişi getirilmiştir.⁸⁰⁸ 1721 yılında Hısn-ı Mansur çeribaşılığı görevinde bulunan Çeribaşı Ahmet'in vefatı sebebiyle yerine Hısn-ı Mansur Alaybeyi Yusuf arzıyla Mehmet isimli kişi atanmıştır.⁸⁰⁹

Tımar sahiplerinin tımar beratlarını kaybetmeleri durumunda tımarın, beratını kaybeden kişiye ait olup olmadığı konusunda çeribaşının şahadetine başvurulurdu.⁸¹⁰ Aynı şekilde alaybeylerinin veya tımar ve zeamet sahiplerinin yaptıkları usulsüzlüklerde çeribaşılardan şahadetine başvurulmaktaydı.⁸¹¹

18. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Gerger ve Kâhta kazalarında görev yapmış bazı çeribaşılardan tespit edilebilmektedir. 1730 yılında Gerger Çeribaşısı Hacı Hüseyin,⁸¹² 1778 yılında Kâhta Çeribaşısı Osman,⁸¹³ 1720 yılı öncesinde Hısn-ı Mansur Çeribaşısı Mehmet, Mehmet'ten sonra 1721 haziranına kadar Mustafa ve 1721 haziranından sonra Mehmet isimli kişilerdir.⁸¹⁴ 1792 yılında ise Hısn-ı Mansur çeribaşısı Hüseyin isimli bir kişidir.⁸¹⁵

4.3.4. Mütesellim

Sözlükte "teslim edilen şeyi alan, kabul eden" anlamındaki mütesellim kelimesi, Osmanlı'da çeşitli idarî vazifeler için kullanılmıştır. Beylerbeyi veya sancakbeyleri sefere gittiklerinde veya görev bölgesi dışında oldukları zamanlarda yerlerine bakan ve

⁸⁰⁶ Abdulkadir Özcan, "Çeribaşı", DİA., C. 8, Ankara 1993, s. 270.

⁸⁰⁷ Pakalın, age., C. 1, s. 253.

⁸⁰⁸ BOA. İE. AS., 54: 4915.

⁸⁰⁹ BOA. İE. AS., 54: 4915.

⁸¹⁰ 1778 yılında Gerger'e bağlı Kâhta nahiyesinde Boyaluca köyünün tımar mutasarrıfı olan Mustafa beratını kaybettiği için beratının yenilenmesini istemektedir. Beratin kendisine ait olduğu konusunda bazı tımar ve zeamet sahiplerinin yanı sıra Çeribaşı Osman'ın da şahit olduğunu belirtmiştir. Bk. BOA. AE. SABH.I, 194: 13011.

⁸¹¹ BOA. AE. SMST.III, 64: 4766.

⁸¹² BOA. İE. AS., 81: 7309.

⁸¹³ BOA. AE. SABH.I, 194: 13011.

⁸¹⁴ BOA. İE. AS., 54: 4915.

⁸¹⁵ BOA. C. DH., 251: 12546.

vergileri toplayan kişiler için kullanılan bir kelimedir.⁸¹⁶ Bazen de beylerbeyi veya sancakbeyi olarak atanan kişi, görev yerine daha kendisi gitmeden önce kendisine vekil olarak mütesellim denilen kişiyi belirlemekte ve bu kişinin görev yerine hızlı bir şekilde varmasını istemektedir.⁸¹⁷

Mütesellimlerde herhangi bir unvan aranmamakla birlikte mütesellimliğe, güvenilir ve güçlü kişilerin tercih edildiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi görev yerinde bulunmayan beylerbeyi veya sancakbeyinin toplaması gereken vergileri, bu güvenilir ve güçlü kişiler aracılığıyla eksiksiz bir şekilde toplanmasını sağlamaktır. Bunun sağlanması ise çoğu zaman yerli güçlü hanedanlar, aşiretler aracılığı ile gerçekleşmekte ve bu hanedan ve aşiretler giderek daha da güçlenmekte ve ayanlık denilen sistemin önü açılmaktadır. Yerli hanedanların giderek güçlenmesi sonucu dışarıdan bölgeye bir mütesellimin gelmesi, gelse bile iş yapabilmesi güçleşmekteydi. Çünkü bu hanedanlar dışarıdan gelen mütesellimlere karşı halkı kışkırtıyor ve vergi toplamak kimi zaman imkansız hale geliyordu.⁸¹⁸ Bu tespiti destekleyen hâdiseler araştırma konusu dahilindeki kazalarda da söz konusu olabilmekteydi. 1727 yılında Çorum Sancağı Mutasarrıfı Ömer tarafından Gerger kasabasına mütesellim olarak atanan Ali isimli kişi, Gerger'in güçlü ailelerinden Başbüyüköğlü ailesinden Ebubekir ve kardeşi Saruhan, Mirdesi Aşireti'nden Molla Osman oğlu Mustafa gibi bölgenin söz sahibi kişilerinin saldırısına uğramış, malları gasp edilmiş ve on adamını kaybetmiştir.⁸¹⁹

Mütesellimler, beylerbeyi veya sancakbeyleri tarafından kazalardan toplanması gereken vergilerin toplanması amacıyla da vekil tayin edilebilmekteydiler. Bu mütesellimler, kaza merkezlerine giderler ve orada bulunan konak veya saray denilen binalarda ikamet ederlerdi. 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni ve Gerger birer sancak idaresi olmamalarına rağmen mütesellim denilen görevlilere rastlanması ancak bu şekilde açıklanabilir.

Mütesellimler, temsil ettikleri beylerbeyi veya sancakbeyinin yetkilerine sahiptiler. Bu durum onların bazen görevlerinde suistimallerin görülmesine neden olmaktadır. 1730 yılında Hısn-ı Mansur mütesellimi Rişvanoğlu soyundan Şahbaz'ın oğlu Abdurrahman, Behisni'de sakin olan Sağır Osman ve Kör Hasan oğlu Mehmet ve Halil isimli kişilerle birlikte Mehmet isimli bir zeamet sahibinin evini basmışlar, parasını ve eşyasını yağmalamışlardır.⁸²⁰ Benzer bir olayda Behisni Mütesellimi Osman, Malatya voyvodası ile işbirliği yaparak 1728 yılında Behisni sakinlerinden Seyyid Abdullah ve Seyyid Mahmut'u hapsederek mallarını gaspetmiş ve paralarına el koymuşlardır.⁸²¹

Kimi zaman da mütesellimler ahalinin saldırılarına maruz kalmışlardır. 1703 yılında Hısn-ı Mansur kazasında mütesellim olarak bulunan Resul isimli kişi Hısn-ı Mansur'daki konağındaiken kasaba sakinlerinden bazıları konağı basarak Resul'un mallarını gasp ettikleri gibi iki adamını da yaralamışlardır.⁸²² Benzer bir olay Gerger Mütesellimi Mehmet Efendi'nin başına gelmiştir. İzollu ve Mirdesi Aşireti'nden bazı kişiler Gerger'e tâbi İç-il nahiyesinde sakin olan Gerger Mütesellimi Mehmet Efendi'nin

⁸¹⁶ Yücel Özkaya, "Mütesellim", DİA., C. 32, Ankara 2006, s. 203; M. Zahit Yıldırım, "Osmanlı'da Mütesellimlik Kurumu ve Karahisar-ı Sahib ve Konya Mütesellimi Ali Ağa" Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, I, 2014, s. 95-114.

⁸¹⁷ Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lûgati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 235.

⁸¹⁸ Özkaya, agm., s. 203.

⁸¹⁹ BOA. İE. AS. 82: 7441.

⁸²⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 127, s. 114.

⁸²¹ BOA. AŞKT. d., nr. 121, s. 583.

⁸²² BOA. AŞKT. d., nr. 35, s. 363.

ve sâir kişilerin mallarını gasp ve yağma etmişler ve Mehmet Efendi'yi de katletmişlerdir.⁸²³ Bu hadiseler, ehl-i örf ile yerli hanedanlar arasında ciddi çekişmelerin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Şikayet konusu olup davası görülen bu olaylar taşrada devlet otoritesi boşluğunu fırsat bilen güçlü ailelerin ahali üzerinde hâkimiyet kurma çabası olarak değerlendirilebilir.

4.3.5. Voyvoda

Slavca "asker" anlamındaki "voy" ile "sürmek" anlamındaki "voda" kelimelerinden meydana gelen bir kavram⁸²⁴ olan voyvoda, Türklerin Balkan Slovenlerinden almış oldukları idarî bir müessese olup Türk idare sisteminde muhtelif anlamlar taşımaktadır. Bu araştırma konusuyla ilgili olarak vilayet, şehir ve nahiye voyvodalarının vazifeleri, kendi voyvodalığındaki umumî asayiş ve emniyeti temin etmek, hasları idare etmek, varidatı toplamak olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca voyvodaların mahallî kadılar tarafından kontrol edildikleri de belirtilmektedir.⁸²⁵

Malî bir terim olarak voyvodalık, vergi gelirine sahip kişilerden aldığı yetkiyle kendi namına ya da bir başkası adına vekâleten vergi tahsil eden görevlileri nitelemektedir. Voyvodalar has, zeamet, tımar vergilerini tahsil etmelerinin yanı sıra doğrudan devlet hazinesine aktarılan vergilerin ve vakıf gelirlerinin de tahsil görevini üstlenmektedir. 15. yüzyıla kadar dayanan voyvodalık, 16. yüzyılda yaygınlık kazanmış ve voyvodalar, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren vezirler, beylerbeyiler, sancakbeyleri, paşmaklık haslar ve saray mensuplarının kendilerine tahsis edilen gelirlerinin tahsilinde önemli görevler üstlenmişlerdir.⁸²⁶ Voyvodaların görev bölgelerinde vergi toplama vazifelerinin yanı sıra temsil ettikleri makamın bütün yönetim yetkilerine de sahiplerdi.⁸²⁷

17. yüzyılda devletin ekonomik anlamda büyük bir buhran yaşadığı bir gerçektir. Bu buhranın etkisinin azaltılması için devlet hazinesine para akışının olabildiğince düzenli ve hızlı bir şekilde sağlanması gerekmektedir. 17. yüzyıl başlarında ve öncesinde bu vazifeyi eyaletlerde bulunan defterdarlıklar icrâ etmekteydi. Ancak defterdarlıkların para toplamada yaşadıkları sıkıntı, topladıkları parayı hazineye aktarmadaki güçlükler ve yaşanan kayıplar sebebiyle voyvoda denilen tahsildârlar görevlendirilmeye başlanmış ve bazı defterdarlıklar kaldırılmıştır. Bazı sancak yönetimleri de bu durumdan etkilenmiş ve voyvodalık yönetimine dönüşmüşlerdir.⁸²⁸ Örneğin Malatya Sancağı Mukataası daha önce mâlikâne iken 18. yüzyılın başlarında "Mutasarrıf-ı voyvodalık-ı sancak-ı Malatya" ifadesiyle voyvodalık yönetimine dönüşmüştür.⁸²⁹

18. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'da vergi tahsilinde voyvodaların önemli bir vazife üstlendikleri görülmektedir. Bu kazaların topraklarında valide sultan haslarının bulunması, devletin bu bölgeyle olan alakasının sürekli canlı kalmasını sağlamaktadır. Her bir kaza idaresinde bir voyvodanın görevli olmasının yanı sıra özellikle Rışvan Voyvodalığı veya Rışvan Hassı Voyvodalığı denilen Hısn-ı Mansur kazasını da içine alan daha kapsamlı bir voyvodalık mevcuttur.

⁸²³ BOA. C. ADL., 63: 3774.

⁸²⁴ Mihail Maxim, "Voyvoda", DİA., C. 43, Ankara 2013, s. 129.

⁸²⁵ Söylemez, age., s. 218.

⁸²⁶ Erol Özvar, "Voyvodalık", DİA., C. 43, Ankara 2013, s. 129.

⁸²⁷ Özlem Başarır, 18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı, Doktora Tezi, AÜ. SBE., Ankara 2009, s. 4.

⁸²⁸ Özvar, agm., s. 129-130.

⁸²⁹ Özer Ergenç, Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları, TVYY., İstanbul 2013, s. 373.

18. yüzyılda "Hisn-ı Mansur voyvodası, Behisni voyvodası, Gerger voyvodası, Rişvan voyvodası..." gibi ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır.

Araştırma konusu dahilindeki kazalarda, voyvodaların görevlerinin başında vergi tahsili gelmektedir. Vergi toplamaya memur voyvodanın vergi toplanan şehrin merkezinde ikamet etmediği anlaşılmaktadır. Hisn-ı Mansur kazasında voyvodaların vergi tahsili için "voyvodaları olanlar kasabalarına geldiklerinde..."⁸³⁰ ifadesi kullanılmaktadır. Voyvodalar vergi toplama zamanında kasabaya gelmekte ve burada vergi toplama süresince konaklamaktadır. Hatta bu kişiler, konaklamak için ahalden yorgan, döşek gibi eşyalar talep ederler,⁸³¹ daha sonra kanun ve defter mucebince ahalinin vermesi iktiza eden aşair-i şer'iyye ve sâir hukûk ve rûsûmları ahalden toplarlardı. Ancak bazen ahali, voyvodaların kendilerinden fazla vergi talep ettiği yönünde şikayetlerde bulunurlardı. 1731 yılında Hisn-ı Mansur voyvodası, ahalden zahire-baha namıyla fazla vergi talep etmiştir. Ahali de talep edilen fazla verginin sadece bu yıl değil üç yıldır kendilerinden talep edildiğini, bu durumun "perakende ve perişan" olmalarına sebep olduğu gerekçesiyle durumu mahkemeye taşımıştır.⁸³² Behisni kazasında Fındık köyünün tımar mutasarrıfı olan İsmail, Kasım ve Mehmet isimli kişiler, Rişvan voyvodasının kendilerinden haksız bir şekilde "rûsûm-i raiyyet" talep ettiği konusunda şikayetçi olmuşlardır.⁸³³ Benzer örneklere sıkça rastlanmaktadır.

Voyvodalar, bazen de topladıkları malları vekili oldukları kişiye ulaştırmada sorun çıkartmaktadırlar. Siverek ve Gerger voyvodalığı, Osman isimli bir kişiye ihale olunmuş ve bu kişi, toplanan 2.777 kuruş nakdi ve 1.000 kuruşluk at ve ekrad tüfeği teslim etmesine rağmen küsuratını teslim etmemiş ve Hasan isimli bir kişiyle aralarında paylaşmışlardır⁸³⁴. Tahsilatın tamamen sağlanması yönünde benzer bir hüküm Hisn-ı Mansur voyvodasına da gönderilmiştir. Bu örneklerden hareketle, toplanan vergilerin sahiplerine ulaştırılması konusunda 17. yüzyılda yaşanan sıkıntıların 18. yüzyılda voyvodalık uygulamasında da devam ettiği söylenebilir.

Voyvodaların vergi tahsili vazifelerinin yanı sıra asayişin sağlanması konusunda da vazifeleri bulunmaktadır. 1722 yılında Rişvan Mukataası zabitanı öldüren aşiret eşkıyalarının bulunması için Rişvan ve Malatya voyvodalarına emirler gönderilmiştir.⁸³⁵ 1743 yılında Hisn-ı Mansur'da Türkoğlu İbrahim ve arkadaşlarının yaptıkları eşkıyalığın önlenmesi için Malatya mutasarrıfının yanı sıra Rişvan voyvodasına da emir gönderilmiş ve eşkıyaların yakalanması ve mahkemeye çıkarılmaları için aralarında işbirliği yapmaları istenmiştir.⁸³⁶ 1777 yılında Hisn-ı Mansur ile Malatya arasındaki dağları, yaylak olarak kullanan Rişvan Aşireti ve bazı cemaatlerinin Malatya'ya saldırmaları sebebiyle Rişvan voyvodası olan Rişvanzade Ömer'den bu durumu sonlandırması ve gerekli tedbirleri alması istenmiştir.⁸³⁷ Asayiş problemlerinin halledilmesiyle ilgili voyvodanın vazifesi sadece mukataa bölgesi ile sınırlı değildir. Bu kişiler, bazen farklı bölgelere de görevlendirilmekteydiler. 1784 yılında Rakka

⁸³⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 127, s. 535.

⁸³¹ Hisn-ı Mansur ahali bu durumdan hoşnut değillerdir. 1731 yılının başında kasabaya gelen voyvoda ve yanındakiler ahalden yorgan döşek istemişler; ancak bu eşyaları hem hor kullanmışlar hem de bazılarını telef etmişlerdir. Ahali, daha önce de benzer hâdiseyi yaşadıklarını belirterek bu durumu İstanbul'a şikayet etmiştir. Mahkemede verilen kararda voyvodaların yaptıkları bu eylemler yasaklanmasına rağmen yaptıkları yanı sıra ısrar ettikleri anlaşılmaktadır. BOA. AŞKT. d., nr. 127, s. 535.

⁸³² BOA. AŞKT. d., nr. 130, s. 122.

⁸³³ BOA. AŞKT. d., nr. 125, s. 197.

⁸³⁴ BOA. MD. d., nr. 211, s. 101.

⁸³⁵ Söylemez, age., s. 220-221.

⁸³⁶ BOA. MD. d., nr. 150, s. 187-188.

⁸³⁷ BOA. MD. d., nr. 175, s. 20.

bölgesinde isyan üzere olan Milli Timur'un isyanının bastırılması için Behisni voyvodasının yanı sıra Kilis ve Diyarbekir voyvodaları da görevlendirilmiştir.⁸³⁸ Hatta daha uzak bölgeler için bile görevlendirmeler olabilmekteydi. 1712 yılında Rakka'dan Halep ve Antakya taraflarına göç eden bazı köy ahalilerinin bu bölgelerden toplanıp tekrar Rakka'ya getirilmeleri vazifesi Hısn-ı Mansur voyvodasına verilmiştir.⁸³⁹ 1799 yılında ise Behisni ve çevresinden Mısır'a Fransızlar ile savaşmak üzere tedarik edilen bin nefer piyadenin başbuğluğu görevi Samsad Voyvodası Köse Yusuf'a verilmiştir.⁸⁴⁰ Voyvodaların her ne kadar buldukları bölgede asayişin sağlanması gibi bir vazifeleri varsa da bazen buna uymadıkları hatta bizzat kendileri asayiş bozar konuma geldikleri görülmektedir. 1716 yılında Hısn-ı Mansur kazasının ve hatta çevresinin en meşhur eşkıyası olan Bereketoğlu Yusuf ve adamları, ahaliden haksız yere para toplamaktadır. Ahalî de durumu İstanbul'a bildirmek için adamlar yollamışlar; ama bu kişiler İstanbul'dan dönerken Yusuf ve adamları tarafından yakalanmışlar ve Hısn-ı Mansur Voyvodası Paşa Muhammed Ağa, Yusuf ile işbirliği yaparak bunları zincire bağlayarak hapsedmiştir. Voyvoda Paşa Muhammed Ağa zincirlediği bu adamların paralarını da alarak daha sonra Rakka'ya kaçmıştır.⁸⁴¹ Bazen de eşkıyalar, yaptıkları eylemlerde arkalarına voyvodaları alarak hareket etmişlerdir. 1716 yılında Rışvan Aşireti'ne bağlı Cudikanlı cemaatinden Hacı Mehmet ve Hazo isimli kişiler Rışvan voyvodasına istinaden ahaliden haksız yere para almaktadırlar.⁸⁴² 1731 yılında Siverek Alaybeyi Fettah'ın oğlu Mehmet'in uhdesinde bulunan Siverek ve Samsad Mukataasının nısf (yarım) hissesinin vergisi, vekil olarak belirlediği voyvodalar aracılığı ile tahsil edilmektedir. Ancak vekil tayin edilen voyvodalar zorba kişiler olduğundan ahali, bu durumu daha önce şikayet etmiştir. Şikayete rağmen 1731 yılında voyvoda tayin edilen Davut Ağa ve Osman Ağa isimli zorbalar Beziki (Samsad'da) Aşireti'nin fukarasına saldırmış ve dört adamlarını öldürmüşler, dokuz adamlarını da yaralamışlardır. Şikayet üzerine İstanbul'dan yazılan emirde reaya-perver kişilerin voyvoda olarak belirlenmesi ve suçluların cezalandırılması istenmiştir.⁸⁴³ Bazen de Malatya sancağı mutasarrıfları, voyvodalar vasıtasıyla ahaliye zulmetmektedir. 1775 yılında Malatya sancağı mutasarrıfı olan Rışvanzade Ömer, Hısn-ı Mansur ahalisi ile haksız vergi talebi sebebiyle mahkemelik olmuşlar, mahkeme kararı ile Rışvanzade Ömer, haksız vergi talep edilmemesi konusunda uyarılmıştır. O da ahaliden intikam almak amacıyla kasabaya 3-4 bin miktarı levendât ile gelmiş ve yine haksız vergiler talep etmiş hatta kardeşi Ali Bey'i voyvoda tayin etmiş ve vergi miktarlarında artış yaparak vergileri toplamaya çalışmıştır.⁸⁴⁴ Voyvodaların asayiş problemlerindeki bu rolleriyle ilgili daha birçok örnek mevcuttur. Çoğu zaman yerel hanedan veya aşiret üyelerinden seçilen voyvodaların ahali üzerindeki bu olumsuzlukları, ahalinin sosyal, kültürel ve iktisadî yapısında deformeye sebep olmaktadırken voyvoda ailelerinin bölgede nüfuzlarını daha da arttırmalarına neden olmaktadır.

Voyvodalar vergilerin toplanmasında vekillik yapmalarının yanı sıra bir vergi bölgesini iltizama verebilmekteydiler. 1702 yılında Rışvan Hassı mülhakatından Nefs-i Hısn-ı Mansur kazası, 1702 yılının başından sonuna kadar, iltizam olarak Resul isimli bir kişiye Hısn-ı Mansur voyvodası tarafından mühürlü temessük ile verilmiştir.⁸⁴⁵

⁸³⁸ BOA. MD. d., nr. 178, s. 304.

⁸³⁹ BOA. MD. d., nr. 119, s. 110.

⁸⁴⁰ BOA. C. AS., 695: 29166.

⁸⁴¹ BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 314.

⁸⁴² BOA. AŞKT. d., nr. 71, s. 158.

⁸⁴³ BOA. AŞKT. d., nr. 131, s. 520.

⁸⁴⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 166, s. 201.

⁸⁴⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 34, s. 309.

Voyvodalar bazen voyvodalık görevinin dışında başka görevleri de üstlenmişlerdir. 1712 yılında Gerger'e tâbi Şure-ili'nde Cebrail oğlu İbrahim hem voyvoda hem de subaşılık görevini icra etmektedir. Ahalinin kendisinden memnun olmaması ve kendisini şikayet etmesi üzerine Voyvoda İbrahim firar etmiş ve voyvodalık ve subaşılık vazifesi, ahalinin benimsediği bir kişi olan Yahya oğlu Mehmet'e tevcih edilmiştir.⁸⁴⁶

Voyvodalar, ahaliden vergi toplamaları görevlerini yürütürlerken ahalinin yararına hareket ettikleri durumlar da olmaktadır. 1722 yılında Rişvan Hassı voyvodası olan Mehmet, Ayıntab avarızhânesi vergisinde indirim gidilerek bu indirimin Hısn-ı Mansur avârizhânesine 1.000 kuruşluk bir zam yapılmasına sebep olmasının ahalinin güç durumda kalmasına sebep olduğu için bu zamdan vazgeçilmesi gerektiğini merkeze iletmış ve zamdan vazgeçilmiştir.⁸⁴⁷ Böylece Hısn-ı Mansur ahali bir nebze de olsa rahata kavuşmuştur.

4.3.6. Subaşı

Asker ve ordu anlamındaki "sü" veya "su" kelimesinden gelen "subaşı", "subegi" gibi kavramlara birçok Türk devletinin idarî teşkilatında rastlanmaktadır. Türk devletlerinde ordu komutanını ifade eden bu kişiler, Selçuklularda şehrin güvenliği ve yönetimi noktasında önemli rol oynamışlardır. Osmanlılarda ise şehrin güvenliğinden sorumlu kişiyi ifade eden subaşılardan görevleri kanunnâme ve yasaknâmelerle tespit edilmiştir. İsimleri, sancakbeyi ve kadıdan sonra zikredilen⁸⁴⁸ subaşılardan, mahallî konularda kanun ve nizamların uygulanmasında söz sahibi oldukları gibi özellikle suçluların bulunması, suçlunun adaletin huzuruna çıkarılması, teftiş işlemi⁸⁴⁹ gibi vazifeleri yerine getirirlerdi.⁸⁵⁰

Subaşılardan mirî ve tımar subaşılıkları olmak üzere ikiye ayrılırdı. Mîrî subaşı gündüzleri çarşı, pazar ve mahalle aralarının temizliğini temin etmek, kaldırımları tamir ettirmek, geceleri asesbaşı ile gezerek sukûneti sağlamak gibi belediye işleri ve güvenlik işlerini görürdü. Tımar subaşısı denilen subaşılardan ise görevli buldukları kasabaların idarî amirliğini yerine getirirlerdi.⁸⁵¹ Subaşılardan, şehirlerin olduğu gibi aşiretlerin de görevlisi olabilirlerdi. Örneğin, 1717 yılında Rişvanoğlu'nun subaşısı Abdullah isimli bir kişi iken⁸⁵² 1719 yılında Hevidi Aşireti'nin subaşısı Hasan Ağa isimli bir kişidir. Hasan Ağa'nın ahaliden fazladan vergi talep ettiği yönünde şikayetin bulunmasından aşiret subaşılarının vergi toplama gibi bir görevi de ifa ettikleri anlaşılmaktadır.⁸⁵³

Subaşılardan, zeamet sahipleri arasından atanabilmektedir. 1786 yılında Hısn-ı Mansur subaşısı olan el-Hac Abdurrahman isimli kişi, Hısn-ı Mansur'a bağlı Kilisecik köyü ve başka bazı köylerin zeamet mutasarrıfıdır. Kendisine temessük verilerek Hısn-ı

⁸⁴⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 60, s. 374.

⁸⁴⁷ BOA. MD. d., nr. 130, s. 292.

⁸⁴⁸ Kanunnâme-i Sultanî'de; "ve buyurdum ki, Rum-eli'nün sancağı-begleri ve kadıları ve subaşılardan ve yerlerine duran adamları..." şeklinde ifade edilmektedir. Robert Anhegger, Halil İnalçık, Kânunnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî, TTK. Basımevi, Ankara 2000, s. 4.

⁸⁴⁹ Kanunnâme-i Sultanî'de; "ve her kimde kalb akça bulursa kâdî ve subaşı katına ilede, anlar dahi teftiş edeler..." şeklinde ifade edilmektedir. Robert Anhegger, Halil İnalçık, age., s. 9.

⁸⁵⁰ Mücteba İlgürel, "Subaşı", DİA., C. 37, Ankara 2009, s. 447.

⁸⁵¹ Pakalın, age., C. 3, s. 260-261.

⁸⁵² BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 376.

⁸⁵³ BOA. AŞKT. d., nr. 81, s. 432.

Mansur nahiyesine subaşı olarak atanmıştır.⁸⁵⁴ 1729 yılında Behisni kazasının subaşısı olan Halil Paşa oğlu Hasan Bey kaza sakinlerinin başı olarak zikredilmekte⁸⁵⁵ ve bu göreve iltizamen getirildiği anlaşılmaktadır.⁸⁵⁶ 1708 yılında Samsad kazasının subaşılığı görevine Samsad hassı voyvodası tarafından atama yapılmıştır.⁸⁵⁷

18. yüzyılda araştırma konusu dahilindeki kazalarda bulunan subaşılardan vergi ve mahsul toplama,⁸⁵⁸ güvenliği sağlama⁸⁵⁹ gibi görevleri ön planda görülmektedir. Şehirdeki asayişin, nizamın sağlanmasıyla ilgili ayrıntılı bilgilere ise ulaşılabilir.

Subaşılardan, vergi toplama sorumluluklarını ihmal ve suistimal etme ve görevlerini kötüye kullanma gibi vakalara da sıklıkla rastlanmaktadır. 1731 yılında Behisni subaşısı, bir grup eşkıya ile işbirliği yaparak ahalinin parasının gasp edilmesine ve birçok kişinin öldürülmesine neden olmuştur.⁸⁶⁰ 1717 yılında Hısn-ı Mansur subaşısı bazı zımmî reaya ile işbirliği yaparak gasp olayına karışmıştır.⁸⁶¹ 1728-1730 yılları arasında Behisni subaşısı olan Halil Paşa oğlu Hasan Bey, ahalinin adeta kâbusu olmuştur. İki yıl boyunca Bektaşlı oymağından yetmiş seksen miktarı eşkıya ile Behisni ahalisine türlü fesat, zorbalık ve zulüm gibi hareketleriyle korku salmış, şehir dışına mal götüren tüccarın mallarını gasp etmiştir. Hatta Behisni nakibü'l-eşrâfını ve on dört kişiyi dahi hapsedecek kadar işi ileri götürmüştür.⁸⁶² Bu gibi olaylara karışan subaşılar gerekli cezalara çarptırılmışlar ve görevden alınmışlardır. Haksız vergi talebi de subaşılardan sıklıkla başvurdukları kanun dışı uygulamalardandır. 1708 yılında Samsad subaşısı olan Mehmet, ahalden senede bir defa öşür vergisi almak kanun iken bu, senede iki defa öşür vergisi talep etmektedir. Bu sebeple ahali durumu şikayet etmiş ve haksız şekilde aldığı vergilerin ahaliye iade edilmesine karar verilmiştir.⁸⁶³ Bazen de tımar erbabı ile has toprağı voyvodaları arasında sorunlar meydana gelebilmekteydi. Samsad Hassı voyvodasının subaşı tayin ettiği kişiler kazada bulunan tımar erbabına "Sizler has reayasısınız." diyerek onlardan rüsûm-ı raiyyet talep etmişlerdir.⁸⁶⁴ Subaşılardan haksızlık yaptıkları olaylar olduğu gibi kendilerinin de haksızlığa ve saldırıya maruz kaldıkları olaylar yaşanmaktaydı. 1720 yılında Gerger kazası subaşısı Sefer Ağa, konağında yatıyorken eşkıyadan Bozoğlu Ali ve Mahmud bin Hacı Hasan ve kardeşi Halil ve Ömer Bey bin Dede ve Abdurrahman isimli kişilerle birlikte bunlara tabi' 700 civarı piyade ve süvari bunun konağını basmış ve Sefer Bey ile birlikte birkaç kişiyi öldürmüşlerdir.⁸⁶⁵ Bir diğer olay ise 1729 yılında Behisni'de yaşanmıştır. Behisni subaşısı olan Osman ile Rışvanzadelerden Hasan, Süleyman ve Murtaza'nın aralarındaki husûmet sebebiyle Rışvanzade Hasan, yaklaşık 200 kişilik tüfekli adamıyla şehre baskına gelmiş; bunun üzerine Subaşı Osman, ayan ve ahali ile birlik olup bunlara karşı koymuştur. Bu olayda, şehre baskına gelen kişilerin amaçlarından birinin de Subaşı Osman'ı öldürmek olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶⁶

⁸⁵⁴ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 79.

⁸⁵⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 207.

⁸⁵⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 219.

⁸⁵⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 52, s. 249.

⁸⁵⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 51, s. 28, nr. 52. s. 249.

⁸⁵⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 126, s. 629.

⁸⁶⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 126, s. 629.

⁸⁶¹ BOA. AŞKT. d., nr. 73, s. 213.

⁸⁶² BOA. AŞKT. d., nr. 121, s. 321; nr. 122, s. 178; nr. 122, s. 200 ve 205.

⁸⁶³ BOA. AŞKT. d., nr. 51, s. 28.

⁸⁶⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 52, s. 249.

⁸⁶⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 85/1, s. 386.

⁸⁶⁶ BOA. DVNSKLB. d., nr. 2, s. 233.

Subaşların görev alanları kanunlarla tespit olduğundan dolayı dışarıdan subaşının görevlerine müdahale etmek yasaklanmıştır. 1787 yılında İbrahim isimli bir kişinin Hısn-ı Mansur subaşı olan el-Hac Abdurrahman'ın subaşılık vazifesine müdahil olmak istemesi üzerine yapılan şikayet sonucu İbrahim'in subaşıya müdahalesi men edilmiştir.⁸⁶⁷

4.3.7. Kethüdâ Yerleri

Yeniçeri Ocağı'nın süvari kısmını teşkil eden sipah, silahtar, ulûfeciyân-ı yemîn (sağ ulufeciler), ulûfeciyân-ı yesâr (sol ulufeciler), gurebâ-yı yemîn (sağ garipler), gurebâ-yı yesâr (sol garipler) denilen altı bölük halkı⁸⁶⁸ 17. yüzyıldan önce sadece İstanbul ve İstanbul'a yakın yerlerde ikâmet ederlerken 17. yüzyıldan sonra İstanbul'dan uzak yerlerde de ikâmet etmeye başlamışlardır. Bu süvarilerin buldukları yerlere, "sipahi kethüda yeri" denilmekteydi ve bunların bir zabiti bulunmaktaydı. Bu kethüda yerleri altı bölük ağasının mühürlü mektubuyla ve bunu teyit eden bir fermanla atanırlardı. Süvarilerin kontrolünü bu kethüdalar sağladığı gibi küçük suçlarda onları cezalandırma hakkına da sahiptiler. Yine sefer zamanlarında da kendilerine kadı veya bölük ağaları aracılığıyla yapılan çağrı sonrasında sefere iştirak ederlerdi.⁸⁶⁹

Araştırma konusu dahilindeki şehirlerde görevli kethüda yerlerinin varlığıyla ilgili fazla bilgi elde edilememesine rağmen özellikle bu şehirlere gönderilen çeşitli emirlerde yönetici ve görevlilerden bahsedilirken kethüda yerlerinin ismi de zikredilmektedir.⁸⁷⁰ Bunun haricinde az sayıdaki belgeden kethüda yerleri ile ilgili bilgi elde edilebilmiştir. 1714 yılında Gerger kazasında asayiş sorunu çıkartan Başbüyüköğlü Ebubekir subaşılık, nakîbü'l-eşrâflık ve kethüda yeri olduğu iddiasında bulunmaktadır.⁸⁷¹

4.3.8. Kale Örgütü ve Görevlileri

Kaleler ve kale örgütlenmesi Osmanlı şehirlerinde önemli görevler üstlenmiştir. Şehrin güvenliğinin sağlanması, çeşitli tehlikelerden korunması, ahalinin mallarının muhafazası, suçluların gözetim altında tutulması gibi ahalinin ve devletin yararına önemli görevler, kaleler sayesinde ve kale görevlileri tarafından yerine getirilmiştir.⁸⁷² Kalelerde dizdar, kethüda, serbölük, mustahfazan, tabbal, bevtab, topçu gibi görevliler mevcuttur.

4.3.8.1. Dizdar

Farsça, "kale, hisar" anlamına gelen "diz" kelimesinden türetilmiş olan dizdar, Osmanlı'da kale muhafızlarının komutanına verilen isimdir. Türk-İslâm şehirlerinde kalenin sadece bir askerî mekân olmaktan çıkması ile dizdarlar, askerî görevinin yanı sıra şehrin asayiş, kalede ahalinin mallarının muhafaza edilmesi, suçluların gözetim altında tutulması gibi vazifeler de üstlenmiştir.⁸⁷³ Dizdarlar görevleri icabı beylerbeyi,

⁸⁶⁷ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 79.

⁸⁶⁸ Abdulkadir Özcan, "Altı Bölük", DİA, C. 2, Ankara 1989, s. 531.

⁸⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-II, TTK. Basımevi, Ankara 1984, s. 175-181.

⁸⁷⁰ BOA. MD. nr. 134, s. 305; BOA. AE. SAMD.III, 53: 3272.

⁸⁷¹ BOA. AŞKT. d., nr. 65, s. 543.

⁸⁷² Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, age., s. 78-79.

⁸⁷³ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", DİA., C. 9, Ankara 1994, s. 480-481.

sancakbeyi ve kadıya karşı sorumludur ve onların denetimi altındadır. Herhangi bir olumsuz durumda veya görevi kötüye kullanmaları halinde sorumlu oldukları kişiler tarafından görevden alınabilirlerdi.⁸⁷⁴

Araştırma konusu dahilinde bulunan Gerger, Kâhta, Samsad ve Behisni'de birer kale bulunduğundan dolayı bu şehirlerin kalelerinde kale görevlileri mevcuttur. Gerger ve Kâhta Kalelerinin dizdarlarıyla ilgili yeterli olmamakla birlikte çeşitli bilgiler mevcutken Samsad ve Behisni Kalesi dizdarları ile ilgili pek malumat yoktur.

Dizdarların öncelikli görevleri arasında kaleye ait işler ve kendi emri altındaki kale görevlilerine ait işlerin yürütülmesi bulunmaktaydı. Gerger, Kâhta ve Samsad kaleleri, devlet sınırlarının çok içinde kalmış asayiş amaçlı kullanılan birer kale hüviyetindedirler. Bu sebeple bu kalelerde bulunan görevli sayısı hem az hem de görev alanları kısıtlıdır. Dizdarların, asayiş problemi çıkaran kişilerin kalede gözetim altında tutulması, ahalinin mallarının ve paralarının kalede muhafaza edilmesi,⁸⁷⁵ emri altında çalışan görevlilerin atama, azil, toprak gelirleriyle ilgili işlerin takip edilmesi⁸⁷⁶ gibi görevleri vardır.

Kaleler, kimi zaman, dizdarların görevlerini suistimal etmeleri sebebiyle güvenli yerler olmaktan çıkmakta ve eşkıyaların, hırsızların toplandığı birer sığınak haline gelebilmektedir. 1727 yılında Kâhta Kalesi dizdarı uzun bir süredir eşkıyalarla işbirliği yaparak onların kaleye sığınmalarını sağlamış ve Kâhta Kalesi'nin "me'vâ-yı lüsûs" yani hırsızların üssü haline gelmesine neden olmuştur.⁸⁷⁷

4.3.8.2. Kale Kethüdası

"Mal-ı mîrîye ve kal'aya hizmet eylemekte" dizdarın yardımcısı olan kale kethüdası, kale erlerinin dirlik ve düzeninin sağlanması, diğer hizmetlerin görülmesi gibi konularda dizdar ile birlikte sorumludur. Tayin ve azillerinde dizdarınkine benzer bir yol izlenmektedir.⁸⁷⁸ 1691 yılında Gerger Kalesi'nde 1.600 akçe gelire sahip bir kethüda varken Kâhta Kalesi'nde 1.660 akçe gelire sahip bir kethüda vardır.⁸⁷⁹ Samsad ve Behisni Kalesi'nde görevli kethüdalara ise rastlanmamıştır.

4.3.8.3. Kale Erleri

Kale erleri, gece ve gündüz kaleyi bekleyen kullar olup kalelere beratla tayin edilirler ve kendilerine, görevleri karşılığı tımar verilirdi. Dizdar ve kale kethüdası yönetimi altında olan kale erleri, yine bu kişiler tarafından tayin veya azl edilirlerdi.⁸⁸⁰

"Mustahfızân-ı kal'a" veya "merdân-ı kal'a" da denilen kale erlerine, görevleri karşılığında "kale tımarı" veya "gedik tımarı" adı altında tımarlar tevcih edilirdi. Tımar tevcih edilirken "kalede sakin olmak ve kale hizmetinde bulunmak" şartıyla ifadesi kullanılarak berat verilirdi.⁸⁸¹ Kale erinin her yönüyle "mahall-i merhamet ve lâyıık-ı sezâvâr" olması beklenirdi.⁸⁸² Kale erinin kaleyi terk etmesi durumunda tımarı, göreve

⁸⁷⁴ Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", s. 4. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/912/11366.pdf>)

⁸⁷⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 121, s. 336.

⁸⁷⁶ BOA. İE. AS. 57: 5146, 52: 4723; BOA. AE. SAMD.III. 108: 10685.

⁸⁷⁷ BOA. İE. AS. 82: 7441.

⁸⁷⁸ Ergenç, Ankara ve Konya, s. 79.

⁸⁷⁹ BOA. MAD. d. nr. 2228, s. 2.

⁸⁸⁰ Ergenç, age., s. 80.

⁸⁸¹ BOA. AE. SAMD.III. 51: 5051.

⁸⁸² BOA. AE. SAMD.III. 108: 10685.

layık başka bir kişiye tevcih edilirdi.⁸⁸³ Kale erleri vefat ettiklerinde vazifeleri oğluna bırakılabilmekteydi. 1696 yılında Kâhta Kalesi mustahfızı Hasan vefat ettiğinde görevi oğlu Ali'ye verilmiştir.⁸⁸⁴ 1793 yılında Kâhta Kalesi mustahfızı Zeynel'in vefat etmesi sonucu tımarı oğlu Ali'ye tevcih edilmiştir.⁸⁸⁵

4.3.8.4. Kaledeki Diğer Görevliler

Kalelerde, dizdar ve kethüdaların yanı sıra kalenin kapısından sorumlu bevâb, kaledeki toplardan sorumlu topçu, mehter görevi gören tabbal, erlerin başında bulunan serbölük, kale camiinde veya mescidinde görevli imam gibi görevliler bulunmaktadır. 1691 yılında Gerger Kalesi'nde iki tane serbölük, birer tane olmak üzere imam ve bevâb; Kâhta Kalesi'nde ise birer tane olmak üzere topçu, serbölük ve tabbâl görev yapmaktadır.⁸⁸⁶

4.3.9. Zâbit

Zâbitler, şehir ve köylerde resm-i raiyyetin toplanması⁸⁸⁷ ve köylerin güvenliğinin sağlanması⁸⁸⁸ görevlerini üstlenmiş kişilerdir. Özellikle köylere giderek köy ahalisinin yükümlü olduğu vergiyi toplama görevleri vardır. Zâbitlerden bahsedilirken "karye zâbiti"⁸⁸⁹ şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca aşiretlere bağlı oymaklardan vergi tahsil eden "cemaat zâbiti",⁸⁹⁰ has toraklardan vergi tahsil eden "has zâbiti"⁸⁹¹ denilen görevliler de bulunmaktadır. Şehirlerde bulunan zâbitlerden ise subaşılar kastediliyor olmalıdır. 1727-1730 yılları arasında Behisni subaşısı olan es-Seyyid Hasan Bey'den 1727 yılında Behisni zâbiti şeklinde bahsedilmektedir.⁸⁹²

Zâbit denilen kişilerin vergi tahsilinde yaptıkları usulsüzlükler, ahali ile zâbitler arasında anlaşmazlıklara sebep olmakta ve sorun birçok kez mahkemeye hatta Divan-ı Hümayun'a taşınmaktadır. 1728 yılında Behisni zâbiti olan es-Seyyid Hasan Bey, ahaliye büyük zulümler yapmakta, ahalinin mallarını gasp etmekte ve yaralama olaylarına karışmaktadır. Ahalinin perişan ve perakende olmasına sebep olan es-Seyyid Hasan'dan ahalinin şikayetçi olması üzerine es-Seyyid Hasan Rakka'ya sürgün edilmiştir.⁸⁹³ Ancak es-Seyyid Hasan Bey'in kısa bir süre sonra yine Behisni subaşısı olduğu ve bu görevi yaklaşık üç yıl sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Hatta subaşılığı görevi esnasında ahaliye zulmünün devam ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁹⁴ Bu durum, devletin, ehl-i örf taifesine karşı ahaliyi koruma noktasında çaresiz kaldığını göstermektedir.

Haksız vergi talebiyle ilgili de ahalinin zâbitlerden sürekli şikayetçi olduğu anlaşılmaktadır. 1793 yılında Rişvan Hassı karye zâbiti, sadât-ı kirâmdan resm-i raiyyet talep etmek kanuna aykırı iken Behisni'ye bağlı Kızılhisar köyü seyyitlerinden resm-i

⁸⁸³ BOA. AE. SMHD.I. 35: 2071.

⁸⁸⁴ BOA. AE. SMST.II. 51: 5126.

⁸⁸⁵ BOA. AE. SSLM.III. 275: 15929.

⁸⁸⁶ BOA. MAD. d. nr. 2228, s. 2-3.

⁸⁸⁷ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 109.

⁸⁸⁸ Hısn-ı Mansur'a bağlı Numan köyünde Rişvan Aşireti'nden bazı eşkıyaların ahaliye zulümlerinin önlenmesi için zabıtları olan kişilere emir verilmiş ve bu kişilerin davalarının zabıtları marifetiyle şer' ile görülmesi istenmiştir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 144.

⁸⁸⁹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 110.

⁸⁹⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 254; nr. 51, s. 55.

⁸⁹¹ BOA. AŞKT. d., nr. 51, s. 37.

⁸⁹² BOA. MD. nr. 135, s. 81.

⁸⁹³ BOA. MD., nr. 135, s. 81.

⁸⁹⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 126, s. 629.

raiyyet talep etmektedir.⁸⁹⁵ Benzer bir hadise Erniç nahiyesine bağlı Salah köyünde yaşanmıştır. Salah köyünde sakin Seyyid Mehmet, sadât-ı kirâmdan olmasına rağmen Salah köyü zâbiti kendisinden resm-i raiyyet talep etmektedir.⁸⁹⁶ Cemaat zâbitleri tarafından da haksız vergi talebi olduğu görülmektedir. 1708 yılında Rişvan Aşireti'ne bağlı cemaatlerin zâbitleri, cemaat reayası vergilerini vermede herhangi bir eksikleri ve kusurları bulunmamasına rağmen fazla resm-i ganem ve resm-i raiyyet talebinde bulunmaktadır. Ahali de durumdan şikayetçi olmuş ve fazla vergi talep olunmaması emredilmiştir.⁸⁹⁷ 1717 yılında Halikanlı cemaati zâbiti, cemaat raiyyetinden olmamasına rağmen Kuzgun Alioğulları'ndan "Sizler cemaatimizin defterlü reayasındansınız." diyerek haksız yere resm-i raiyyet talep etmiştir.⁸⁹⁸

Zâbitler, tımar köylerinin resm-i raiyyet sorumlusu oldukları gibi tımar sahiplerinden de bir miktar alacak hakları vardır. Bu durum bazen zâbitler tarafından suistimal edilip alması gereken miktardan daha fazlasını talep etmelerine sebep olmuş ve tımar sahipleriyle zabıtlar karşı karşıya gelmiştir. 1716 yılında Gerger'e bağlı Şure-ili nahiyesinde görevli tımar zâbiti, tımar sahiplerinden alacaklarına kanaat etmeyip bazen yirmi beşer bazen otuzar kuruş fazla para talep etmektedir. Tımar sahipleri de bu durumdan şikayetçi olmuşlar ve verilen emirde zâbitin haksız kazanç elde etmesinin önlenmesi istenmiştir.⁸⁹⁹ Zâbitler ile tımar sahipleri arasında bazen de vergi toplama konusunda anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Zâbitler tımar olan bir mezraa veya köy gelirinin mukataa mülhakatından olduğunu iddia ederek oranın vergisini toplamak istemektedir. Bu durum, tımar sahibinin tepkisine⁹⁰⁰ neden olduğu gibi bazen de tımar reayasını, senede iki defa vergi vermek gibi güç bir duruma düşürmektedir.

4.3.10. Kaimmakam/Kaymakam

Osmanlı merkez ve taşra teşkilatında hem unvan hem de terim olarak kullanılmakta olan kâim-makâm, "Birinin yerine geçen, yerini tutan, vekil, nâib" gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁰¹ Osmanlı taşra teşkilatında özellikle Tanzimat Dönemi'nde rastlanan bu görevli, kazanın (ilçe) idare âmiridir. Askerî teşkilat olarak da yarbay karşılığı bir tabirdir.⁹⁰²

Bu araştırma konusu ile ilgili bu kavrama 18. yüzyıl sonlarında Behisni Kaimmakamlığı veya Behisni Mutasarrıflığı⁹⁰³ şeklinde rastlanmaktadır. Temmuz 1799 (Safer 1214) yılında Behisni Kaimmakamı'nın Rişvanzâde es-Seyyid Abdurrahman Paşa⁹⁰⁴ olduğu görülmektedir.⁹⁰⁵ Behisni Kaymakamlığı ile birlikte

⁸⁹⁵ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 110.

⁸⁹⁶ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 125.

⁸⁹⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 51, s. 55.

⁸⁹⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 254.

⁸⁹⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 424.

⁹⁰⁰ 1708 yılında Samsad zabiti olan Muhammed, Şahin isimli tımar sahibinin tımar mezraası ve köylerinin vergilerini bu mezraa ve köylerin mukataa topraklarına dahil olduğunu belirterek vergisini toplamaktadır. Şahin de bu durumu şikayet etmiş ve kendisine buraların tımar sahibi olduğuna dair murâsele verilmesine rağmen Samsad Zabiti Muhammed vergi toplamaya devam etmiştir. Şahin de durumu Divan'a bildirmiştir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 52, s. 9.

⁹⁰¹ Yücel Özkaya, "Kaymakam", DİA., C. 25, Ankara 2002, s. 84.

⁹⁰² Pakalın, age., C. 2, s. 219.

⁹⁰³ BOA. C. AS., 481: 20069.

⁹⁰⁴ Muhtemelen Rişvanzâde Ömer Paşa'nın oğlu olan Abdurrahman Paşa II. Abdurrahman Paşa olarak zikredilmektedir. II. Abdurrahman Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için Bk. Söylemez, age., s. 275-280.

⁹⁰⁵ BOA. C. ADL., 73: 4424.

Malatya sancağı mutasarrıflığını da yürütmekte olan Rişvanzâde Abdurrahman Paşa, 1814 yılında veba hastalığından ölümüne kadar bu görevini sürdürmüştür.⁹⁰⁶

"Mîr-i mirân-ı kirâm" olarak zikredilen Abdurrahman Paşa 1799 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgali sebebiyle Mısır'a gönderilmesi istenen bin nefer⁹⁰⁷ ve yine aynı yıl Ariş Kalesi'nin fethi için beş yüz nefer⁹⁰⁸ piyade askerinin tahriri görevini üstlenmiştir. Bunun haricinde vergi tahsili,⁹⁰⁹ asayişin sağlanması,⁹¹⁰ Behisni kazasının idarî işlerinin yürütülmesi gibi görevleri bulunmaktadır.

4.3.11. İhtisâb Ağası

İslam devletlerinde beledî hizmetleri yürütmekle görevli olan ihtisab müessesesinin başında bulunan idareciye muhtesib denirdi. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında muhtesib denilen bu görevli, sonraki dönemlerde ihtisab ağası olarak zikredilmektedir.⁹¹¹ Kadı tayin edilen yerlerde, üstlendiği sorumluluklarla kadının yardımcısı durumunda olan ihtisab ağalarının sorumlu olduğu görevler içtimaî, iktisadî, adlî ve dinî alanları kapsamaktaydı. Esnafın denetlenmesi, fiyatların kontrolü, esnaf-ahali ilişkisinin düzenlenmesi gibi görevleri vardı. Esnaftan ihtisabiyye adı altında vergi toplanması ve bu verginin gerekli yerlere dağıtılması da önemli görevleri arasındaydı. Görevi icabı ihtisap ağasının Müslüman olması, erkek olması, ilim ve ameliyle layık olması gibi vasıflara sahip olması beklenirdi.⁹¹²

Araştırma konusu dahilindeki kazalarda muhtesiblik görevi hakkında sadece Behisni için bilgi elde edilebilmiştir. 1717 yılında Behisni kazasının ihtisab ve ihzariyyesinin kapıcıoğullarına mahsus bir görev olduğu görülmektedir. Bahsedilen senede, kapıcıoğullarından İsmail, Behisni'nin ihtisab ve ihzariyye rüsumunu toplamakla görevli biridir. Ancak bazı kişiler bu vergileri vermekte sorun çıkarmakta ve bazı kişiler de İsmail'in görevine karışmaktadırlar. İsmail'in şikayeti üzerine verilen emirde İsmail'in beratı icabı vazifenin kendi üzerinde olduğu bu sebeple vergilerin İsmail'e düzenli bir şekilde ödenmesi ve kimsenin İsmail'in vazifesine müdahil olmaması istenmiştir.⁹¹³

4.3.12. Şehir Kethüdası

Osmanlı Devleti'nde şehir veya kasaba olarak adlandırılan kaza merkezi konumundaki yerleşim yerlerinde daha çok malî konularda ahali ile devlet arasındaki ilişkileri sağlayıp vergilerin ve çeşitli harcamaların halka tevzii ve halktan tahsili işlerini gören şehir kethüdarları, genelde seçimle⁹¹⁴ işbaşına gelmiş kişilerdir. Görevleri arasında

⁹⁰⁶ Söylemez, age., s. 275-280.

⁹⁰⁷ BOA. C. AS., 695: 29166; BOA. MD. d. nr. 211, s. 194; nr. 211, s. 28, 40, 62, 66.

⁹⁰⁸ BOA. C. AS., 1046: 45921.

⁹⁰⁹ BOA. MD. d., nr. 213, s. 13-14.

⁹¹⁰ BOA. MD. d., nr. 211, s. 52 ve 62.

⁹¹¹ M. Zahit Yıldırım, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750), AÜ.SBE. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 125.

⁹¹² Ziya Kazıcı, "Hisbe", DİA., C. 18, Ankara 1998, s. 143-145; Ayrıntılı bilgi için Bk. Ziya Kazıcı, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İstanbul, 1987; İbrahim Erdoğan, "Osmanlı İktisadî Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", AÜ. OTAM. Dergisi, S. 11, Ankara 2000, s. 123-147.

⁹¹³ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 188.

⁹¹⁴ Şehir âyanları da denilen şehir kethüdarları 17. yüzyılda sadece tüccar ve seçkin esnaftan değil aynı zamanda askerî sınıf üyeleri ve şehir âyanı arasından da seçilebiliyordu. Bâbîali tarafından 1786'da şehir âyanlığı lağvedilerek, bunların yerine seçimle işbaşına şehir kethüdarlarının getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bk. Mehmet Canatar, "Kethüdâ", DİA., C. 25, Ankara 2002, s. 333.

ulak ve mübaşir gibi şehre uğrayan kamu görevlileriyle asayişini sağlamak amacıyla bölgeye gelmiş askerî birliklerin; göreve gidip gelen vali, mutasarrıf, mütesellim ve bunların kethüdalarının barınma ve beslenmelerini sağlamak sayılabilir. Yine mütesellimin kaldığı sarayın bakım ve onarımının yapılması, mütesellimin ihtiyaçlarının karşılanması önemli görevleri arasında sayılabilir. Şehir kethüdaları bu hizmetleri yerine getirebilmek için ahaliden "kethüdâiyye ücreti" adı altında para toplardı.⁹¹⁵ Halkın serbestçe seçtiği kethüdalar, mahallî kadı veya yöneticilerin berat alma zorunluluğuyla yükümlü tutulmadıklarından idarecilerle ahali arasındaki temsil işlevini daha rahat yapma imkânı elde etmişlerdir.⁹¹⁶

Şehir kethüdaları, devletle reaya arasında hem ahalinin temsilcisi hem de padişah emirlerinin reayaya ulaşmasında ve uygulanmasında resmî görevlilerin yardımcısı konumunda olup şehirlerin ileri gelenleri arasında yer almaktaydılar. Çeşitli mesleklerden ve kesimlerden "ehl-i vukûf sahibi ve müstakîm ve dindâr ve kethüdâlık uhdesinden gelür kimesneler" şehir kethüdâsı seçilebilirdi. Dolayısıyla kethüdalarının, halkın temsilcisi vekiller oldukları söylenebilir.⁹¹⁷ Ancak halkın temsilcileri olmalarına rağmen şehir kethüdalarının kimi zaman aksi yönde davranışlar sergiledikleri görülebilmektedir. 1725 yılında Hısn-ı Mansur kasabasının şehir kethüdâsı olan Hacı Veli'nin ashab-ı ağrazdan (kötü niyetli kişiler) bazı kişilerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle ehl-i iyaliye (ailesiyle) başka bir bölgeye iskan edilmesine karar verilmiştir.⁹¹⁸ Bazen de şehir kethüdâlığı görevini zorbalıkla elde etmeye çalışanlar olmaktadır. 1721 yılında Hısn-ı Mansur kazasını malikâne olarak uhdesinde bulduran Rişvanzade el-Hac Mustafa, aynı zamanda şehir kethüdâsıdır ve Hısn-ı Mansur ahali Hacı Mustafa'nın kethüdâlığından memnundur. Bu dönemde yine aynı kazadan el-Hac Ahmet isimli kişi, ahalinin işlerine karıştığı ve düzeni bozduğu için 15 kese akçe nezre bağlanmasına rağmen buna itaat etmemiş ve zorla şehir kethüdâlığını da ele geçirerek ahaliye zulmetmeye devam etmiştir. Yapılan şikâyet üzerine davanın görülmesine ve Hacı Ahmet'in görevden alınmasına karar verilmiştir.⁹¹⁹

18. yüzyılda Adıyaman'da görev yapan bazı şehir kethüdalarını tespit edebilmek mümkün olmuştur. Hısn-ı Mansur kazasında 1722 yılında Ahmet⁹²⁰ ve 1745 yılında Hacı Osman isimli kişiler şehir kethüdâlığı yapmışlardır. Behisni kazasında ise 1731 yılında şehir kethüdâlığı görevini Osman isimli bir kişi yürütmektedir.⁹²¹ Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında ise şehir kethüdâları hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

4.3.13. Köy ve Mahalle Kethüdâsı

Şehirlerde bulunan şehir kethüdalarının yanı sıra köy ve mahallelerde de köy kethüdâları veya mahalle kethüdâları bulunmaktaydı. Köy kethüdâları, köylerdeki

⁹¹⁵ Şenol Çelik, "Şehir Kethüdâsı", DİA., C. 38, Ankara 2010, s. 451-453; Şehir kethüdalarının ahaliden topladığı mal-ı mirileri evinde bulundurduğu anlaşılmaktadır. 1744 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Seyyid Ahmed, Kadioğulları Emin ve Muhammed ve Şirazî Ahmed isimli kişiler mütegalibeden bazı kişilerle işbirliği yaparak önce Hısn-ı Mansur Mahkemesi'ni basmışlar daha sonra Şehir Kethüdâsı Osman'ın evini basarak mâl-ı mîrîyi gaspetmişlerdir. Bk. BOA. DVNSKLB. d., nr. 8, s. 215, 268.

⁹¹⁶ Canatar, agm., s. 333.

⁹¹⁷ Şenol Çelik, agm., s. 453; Mehmet Ali Ünal, "Harput Şehir Kethüdâlığı", FÜ. Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, C. 2, Elazığ 2013, s. 739.

⁹¹⁸ BOA. DVNSKLB. d., nr. 1, s. 181.

⁹¹⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 90, s. 6.

⁹²⁰ BOA. MD., nr. 130, s. 349.

⁹²¹ BOA. AŞKT. d., nr. 125, s. 448.

temsil görevini yerine getirir ve vergi toplamada mahallî otoriteye yardımcı olurlardı.⁹²² Köy kethüdalarına halk ağzında köy kâhyası veya kâhya⁹²³ denildiği gibi bazı bölgelerde şeyh⁹²⁴ ismi de verilmekteydi. Köylerde kethüdaların yanı sıra imamların ve yiğitbaşlıların da idarî görevleri bulunmaktaydı.⁹²⁵ Köy kethüdalarından köy ahalisinin hoşnutluğu ve rızası gerekirdi. Aksi durumda farklı bir kişi köy kethüdası atanabilirdi. Mütesellimler tarafından atanan⁹²⁶ köy kethüdalarının ahaliden haksız kazanç elde etmelerine izin verilmezdi. 1729 yılında Behisni'ye tâbi Sürgü köyü kethüdası Köse Hüseyin, zorla ahaliden bir miktar para talep edince ahali durumu şikayet etmiş ve köylüden alınan paraların iadesine karar verilmiştir.⁹²⁷

Mahalle kethüdaları da, köy kethüdaları gibi mahallelinin hoşnut olduğu kişiler olup mahalleden toplanması gereken vergiler için mahalle sakinlerinin kayıtlarını tutan ve muhtemelen de toplanmasını sağlayan kişilerdir.⁹²⁸

Şehir, köy, mahalle ve cemaatlerin kethüdalarının olmasının yanı sıra şehirlerde yaşayan zımmî taifesinin de ayrı kethüdaları vardır. 1756 yılında Hısn-ı Mansur kasabasında sakin zımmî taifesinin kethüdası "zımmîyân kethüdası" şeklinde isimlendirilen Murat isimli bir kişidir. Ancak bu kişi Bereketoğullarına istinaden zımmî reyaya çeşitli zulümler yapmaktadır. Kendi vazifesi olmayan işlere müdahale ettiği gibi bazen de sorun yaşadığı kişileri hapsedirerek mallarına ve eşyalarına el koymaktadır. Zımmî taifesinin şikayeti üzerine bunun başka diyara sürgün edilmesine karar verilmiştir.⁹²⁹

4.4. Ehl-i Şer (Ulema) Sınıfı

4.4.1. Kadı

Arapçada kazâ (kadâ) kökünden ism-i fâil olan kâdî, fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'i hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamlarca tayin edilen kişiyi ifade eder.⁹³⁰ Hz. Ömer devrinde fetihlerle birlikte ele geçirilen yerlere kadılar atanmış ve bu uygulama Emeviler, Abbasiler gibi İslam devletlerinde devam ettirildiği gibi İslamiyeti kabul etmiş olan Türk devletlerinde de aynı şekilde kabul görmüş ve uygulanmıştır. Türk devlet geleneğinde İslam öncesi dönemdeki benzer uygulamaların varlığı sebebiyle İslam devletlerinden alınan bu müessesenin Türk-İslam devletlerinde yer bulması kolay olmuştur.⁹³¹

Osmanlı Devleti'nde fethedilen her şehre idareyi temsilen bir kadının atanması yerleşmiş bir gelenektir. Osmanlı kadısı, İslam devletleri içinde özgün bir yeri olan

⁹²² Canatar, agm., s. 333.

⁹²³ Pakalın, agm., s. 305.

⁹²⁴ Doğan Gün, "XVIII. Yüzyılda Antakya'da Şeyhlerin Köylerdeki İdarecilik Fonksiyonları", s. 279. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/33/272.pdf>)

⁹²⁵ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları", Osmanlı, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 28.

⁹²⁶ 1742 yılında Behisni'ye tâbi Tut köyü kethüdalığına Hançerlioğlu Mustafa isimli bir kişi Malatya Mütesellimi tarafından atanmasına rağmen bir süre sonra Behisni Mütesellimi Osman, Mustafa'ya tekrar kethüdalık ataması arzı göndermiş ve 115 kuruş para talep etmiştir. Mustafa da durumu şikayet ederek parasını tahsil etmiştir. Bk. BOA. MD., nr. 264, s. 257.

⁹²⁷ BOA. MAD. d., nr. 2827, s. 11.

⁹²⁸ Şukûfzâde, "1764-1770 Yılları Arasında Behisni", Behisni (tarihsiz), s. 28. (El yazması bu eser, muhtemelen 18. yüzyıl sonlarında yazılmıştır.)

⁹²⁹ BOA. DVNSKLB. d., nr. 12, s. 89.

⁹³⁰ Fahrettin Atar, "Kadı", DİA. C. 24, Ankara 2001, s. 66-69.

⁹³¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", s. 117.

adliye ve mülkiye görevlisidir ve Osmanlı kadısının yetkileri kendinden önceki İslamî dönemlerdeki kadılara göre daha kapsamlıdır. İlmiye sınıfından olan Osmanlı kadısı, şer'i hukuku uygulamakla vazifeli olması sebebiyle merkezî hükümet memuru olduğu kadar ahalinin de devlet karşısındaki temsilcisi ve sözcüsü durumundadır.⁹³² Kadılar, buldukları kaza merkezlerinde davalara bakar, adlî işleri görür ve noterlik vazifesini icrâ ederlerdi. Mahkeme kâtipleri, muhızırbaşı, muhızırlar mahkemelerde kadıya yardımcılık yaparlardı. Ayrıca kendileri olmadığı zaman veya köylerde davalar olduğu zaman kendilerine vekâlet eden naibler mevcuttu. Kadıların, adlî vazifelerinin yanı sıra devletle ahali arasındaki münasebeti sağlamak gibi önemli bir görevleri de vardı. Devletin ahalden talep ettiği vergileri hanelere tevzî etmelerinin yanı sıra sefer durumlarında da ahaliyi ilgilendiren işleri takip ederlerdi. Ahalinin isteklerinin merkeze iletilmesi; şikayetlerin, emir ve fermanların şer'iyye sicillerine kaydedilmesi kadılar tarafından yürütülürdü. Şehirde asayişin sağlanmasında âmir konumundaki kişi kadıydı. Bu konuda subaşı ve asesbaşı kadıya yardımcı olurlardı. Yine şehrin belediye işlerinden de ilk sırada sorumlu kişi kadıydı. Bu konuda da muhtesip, pazarbaşı, esnaf yiğitbaşlıları, çöp-subaşı ve mimarbaşı kadıya yardımcı olurdu. Kadılar; fiyatların tespiti, keyfilğin önlenmesi, ticarî kaidelerin tatbiki gibi iktisadî görevleri de yürütmekle sorumluydular.⁹³³

Kadılar, medrese tahsili görüp icazet alarak mülâzemet⁹³⁴ edenlerden tayin edilirdi. Mülâzemet edenlerden kadılık isteyenler kadılıklara, müderrislik isteyenler müderrisliklere tayin edildikleri gibi isteyen kadı veya müderris kadılık ve müderrislik arası geçiş yapabiliyordu. Kadılar, tayin oldukları bölgeye göre Rumeli veya Anadolu kazaskerlerine bağlıydılar.⁹³⁵ Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları Anadolu kazaskerine bağlı kadılıklardır. Ancak bu kazalardan Kâhta ve Samsad, 18. yüzyıl boyunca kaza idaresi anlamında süreklilik göstermemiştir. Kâhta ve Samsad kazaları bazen Gerger veya Hısn-ı Mansur kazasına bağlı birer nahiye görünümünde olmuşlardır. Bu kadılıkların dışında araştırma konusu dahilinde bulunan Şure-ili ve Taş-ıl nahiyelerinde de çeşitli tarihlerde kadılar görev yapmıştır. Bazı kayıtlarda "Rişvan kadısı" şeklinde aşiret kadılığından da bahsedilmektedir.⁹³⁶

Kadılıklar büyük ve küçük kazalarla sancak ve eyalet olmak üzere başlıca iki sınıftı. Kaza kadılarının ataması kazasker tarafından gerçekleştirilirdi. Kaza kadılıkları Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki kazaların kadılıkları olmak üzere üç sınıftı. Her bir bölgede kadılık yapanlar, buldukları bölgenin defterlerine kaydedilirdi. Rumeli'deki kaza kadılıkları dokuz sınıfa, Anadolu'daki kaza kadılıkları on sınıfa ve Mısır'daki kaza kadılıkları da altı sınıfa ayrılmışlardı. Anadolu kazaskerine tâbi Anadolu kadılıkları ibtida, tâsia, sâmine, sâbia, sâdise, hâmise, râbia, sâlise, sâniye ve Musul ve Sitte-i Mısır dereceleri şeklinde küçükten büyüğe sıralanmaktaydı. Bu rütbelerin de her birinin rütbesinin karşılığı olarak maaşları vardı.⁹³⁷ 150 akçelik kadıların "kıdvetül-

⁹³² İlber Ortaylı, "Kadı", DİA. C. 24, Ankara 2001, s. 69-70.

⁹³³ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 48-51.

(<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1239/14136.pdf>)

⁹³⁴ Mülâzemet, lüzum mastarından gelmekte, bir yere veya bir kimseye bağlanmak, bir işte devamlı olmak anlamını ifade etmektedir. İlmiye teşkilâtında ise, medrese mezunlarının gerekli kademelerden geçtikten sonra, müderrislik ve kadılık için sıra beklemeleri ve meslekî tecrübe kazanmaları anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", GDAAD., S. 10-11, 1983, s. 222.

⁹³⁵ Uzunçarşılı, age., s. 98.

⁹³⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 71, s. 436.

⁹³⁷ Uzunçarşılı, age., s. 99.

kuzâti'l-İslâm, umdet-i vülâti'l-enâm, mümeyyizü'l-helâl" şeklinde unvanları vardı.⁹³⁸ Hısn-ı Mansur'a atanan kadılar 150, 200 ve 300 akçelik kadılar olmuşlardır. Hısn-ı Mansur kazasında görev yapan Mevlana Feyzullah, Mevlana Şeyh Mehmed, es-Seyyid Yusuf gibi bazı kadılar 150 akçelik; Mevlana Mehmed, Mevlana Şeyhzâde Mahmud, Mevlana el-Hac İsmail gibi bazı kadılar 200 akçelik; Mevlana es-Seyyid Yusuf ise 300 akçelik payeye sahiptir. Behisni kazasında görev yapan kadılar da 50, 150 ve 200 akçelik payeye sahip kadılardır. Mevlana Hafız Hasan 50 akçelik payeye sahip kadı iken Mevlana İbrahim, Mevlana Mahmud, Mevlana Hüseyin gibi bazı kadılar 150 akçelik payeye sahiptirler. Es-Seyyid Mehmed, Mevlana Mehmed Reşid, Mevlana İbrahim gibi bazı kadılar ise 200 akçelik payeye sahip kadılardır. Gerger kazasında görev yapan kadılardan Mevlana Halil 150 akçelik payeye sahipken Mevlana Mehmed 200 akçelik payeye sahiptir. Kâhta kazasında görev yapan kadılardan Mevlana es-Seyyid İbrahim, Mevlana Ahmed gibi bazı kadılar 150 akçelik payeye sahipken Mevlana Abdulvahab 200 akçelik payeye sahiptir (Bk. Ek 2-6).

Hısn-ı Mansur kazası, 18. yüzyıl boyunca kaza statüsünü devam ettirmiş ve tüm yüzyıl boyunca burada görev yapan kadıların önemli bir kısmı tespit edilebilmiştir (Bk. Ek-2). Hısn-ı Mansur kazasına tayin edilen kadıların bir kısmı buraya payeleri yükselerek gelmişlerken kadıların bir kısmı ise buradan başka bir görev yerine giderken payeleri yükselerek gitmişlerdir. Daha önce Çemişkezek kazasında "samine" rütbesiyle kadılık yapan Mevlana es-Seyyid Yusuf terfi ettirilerek yevmî üç yüz akçe ile Hısn-ı Mansur kazasına kadı olarak atanmıştır.⁹³⁹ Safed kazasında kadılık yapan Mevlana es-Seyyid Hüseyin terfi ettirilerek Hısn-ı Mansur kazasına yevmî iki yüz akçe ile kadı olarak atanmıştır.⁹⁴⁰ Mevlana el-Hac İsmail de Kerkük ve Şehrizar kazaları kadısı iken terfi ile Hısn-ı Mansur kazasına 200 akçe ile kadı olarak atanmıştır.⁹⁴¹ 150 akçe ile Sürmene kazası kadısı olan es-Seyyid Abdurrahman da terfi ile Hısn-ı Mansur kazasına 200 akçe ile atanmıştır.⁹⁴² Başka bir kazadan terfi ettirilerek atama olduğu gibi bazen de kazada göreve devam ederken terfi alıp görevi ibka edilen kadılar olmuştur. 1731 yılı öncesinde Hısn-ı Mansur kadısı olan Ahmed'in rütbesi "sadise"ye yükseltilmiş ve Hısn-ı Mansur kazası kadılığı ibka edilmiştir.⁹⁴³

Behisni'nin de kaza statüsü 18. yüzyıl boyunca devam etmiş ve tüm yüzyıl boyunca Behisni'de görev yapan kadıların önemli bir kısmı tespit edilebilmiştir (Bk. Ek-3). Hısn-ı Mansur kazasında olduğu gibi Behisni kazasına atanan bazı kadılar da terfi edilerek atanmışlardır. İstanbul'da Şahkulu Medresesi'nde yevmî kırk akçe ile müderris olan es-Seyyid Mehmed terfi alarak yüz elli akçe ile Behisni kazasına kadı olarak atanmıştır.⁹⁴⁴ Yine İstanbul'da Mesudiye Medresesi'nde yevmî kırk akçe ile görevli Mevlana Ali yüz elli akçe ile Behisni kazasına kadı olarak atanmıştır.⁹⁴⁵ Yüz elli akçe ile Danişmendli kazasında kadılık yapan Mevlana Ahmed tasia rütbesiyle Behisni kazasına kadı olarak atanmıştır.⁹⁴⁶

⁹³⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1994, s. 106.

⁹³⁹ Nuruosmaniye Kütüphanesi, Anadolu Kazasker Ruznamçeleri (bundan sonra AKR), nr. 5193-32, s. 19.

⁹⁴⁰ AKR., nr. 5193-35, s. 12.

⁹⁴¹ AKR., nr. 5193-38, s. 8.

⁹⁴² AKR., nr. 5193-39, s. 6.

⁹⁴³ AKR., nr. 5193-35, s. 34.

⁹⁴⁴ AKR., nr. 5193-27, s. 12.

⁹⁴⁵ AKR., nr. 5193-41, s. 10.

⁹⁴⁶ AKR., nr. 5193-32, s. 10.

Gerger kazası da tüm yüzyıl boyunca kaza statüsündedir; ancak Gerger'de 18. yüzyılda görev yapmış kadıların sadece bir kısmı tespit edilebilmiştir (Bk. Ek-4). Gerger'e atanan kadılar bazen sadece Gerger'in değil başka bir şehrin de kadısı olmuşlardır. Örneğin, 1701 yılında Gerger kadısı el-Hac Mahmud aynı zamanda Hısn-ı Keyf'in de kadılığını yapmaktadır.⁹⁴⁷

Kâhta kazası ise tüm yüzyıl boyunca kaza statüsünde değildir. Kâhta'nın kaza işleri bazen Gerger kadıları bazen de Hısn-ı Mansur kadıları tarafından görülmektedir. 1728 yılında⁹⁴⁸ ve 1758 yılında⁹⁴⁹ Kâhta nahiyesi Gerger kazasına tâbidir. 1729 yılında ise "Hısn-ı Mansur muzâfâtından Kâhta'da" şeklinde belirtilmektedir.⁹⁵⁰ Kâhta'da 18. yüzyılda görev yapmış 9 kadı tespit edilmiştir (Bk. Ek-5). Kâhta kazasına atanan kadılardan da terfi edenler olmuştur. Yevmî kırk akçe ile İstanbul'da Yakub Çelebi Medresesi müderrislerinden olan Mevlana es-Seyyid İbrahim terfi ile Kâhta kazasına yüz elli akçe ile atanmıştır.⁹⁵¹

18. yüzyılda Samsad'da kadılık yapmış bazı kişiler tespit edilebilmiştir (Bk. Ek-6) Samsad da Kâhta gibi 18. yüzyıl boyunca kaza statüsünü devam ettirememiş; bazen Hısn-ı Mansur kazasına tâbi bir nahiyeye statüsünde olmuştur. Hısn-ı Mansur kazasına kadı olarak atanan Hasan'a Samsad nahiyesi kadılığı da verilmiştir.⁹⁵²

Araştırma konusu dahilinde olan kazaların kadılarının çoğunluğu yevmî 150 ile 200 akçe arası olan kadılar olup 300 akçe olan kadı da mevcuttur. Kadıların bu gündelikleri, onların rütbelerini, dolayısıyla atandıkları kazaların büyüklük ve önem derecelerini gösterip itibarî bir meblağdır. Aslında kadılara belirtilen miktarlarda bir ödeme yapılmıyor, kadılar kazalarında gördükleri davalardan veya gördükleri çeşitli işlemlerden belli bir ücret alıyorlardı ve bu ücretler onların geçimini sağlıyordu.⁹⁵³ 1717 yılında kadıların verdikleri hüccet-i şer'iyye için kadılar hüccet verdikleri kişiden on iki akçe almaktaydılar. Bunun kanun olduğu anlaşılmaktadır. Ancak zikrolunan senede Hısn-ı Mansur kadısı Hasan hüccet-i şer'iyye karşılığında bazı kişilerden 150 kuruş gibi yüksek meblağlar talep etmektedir.⁹⁵⁴ Bazı kadıların bu şekilde haksız kazanç elde etme durumlarının yanı sıra başka yollara da başvurdukları görülmektedir. Osmanlı kaza idaresinde her kadı kendi kaza bölgesindeki davalardan sorumluydu ve burada görülen davalardan ve işlemlerden hukukî bir hak olarak para almaktaydı. Kadıların bazen kendi kazalarındaki davalardan aldıkları paralarla yetinmeyip başka kazaların hukuk işlerine müdahil oldukları görülmektedir. Özer Ergenç⁹⁵⁵ ve İlber Ortaylı'nın⁹⁵⁶ da bu durum ile ilgili tespitleri mevcut olmakla beraber Hısn-ı Mansur kazasında da benzer bir örnek zuhur etmiştir. 1718 yılında Kâhta kazası müstakil bir kaza ve kadısı (Seyyid Mehmed) mevcut iken Hısn-ı Mansur kadısı, Kâhta kazasının kaza işlerine müdahil olmaktadır. Kâhta kadısı Seyyid Mehmed de durumu şikayet etmiş ve Hısn-ı Mansur kadısına

⁹⁴⁷ BOA. İE.AS., 36: 3238.

⁹⁴⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 403.

⁹⁴⁹ BOA. AE. SMST.III 58: 4288.

⁹⁵⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 71, s. 417.

⁹⁵¹ AKR., nr. 5193-33, s. 37.

⁹⁵² AKR., nr. 5193-26, s. 23.

⁹⁵³ Ergenç, Ankara ve..., s. 82.

⁹⁵⁴ Hısn-ı Mansur sakinlerinden Abdurrahman isimli şahıs bu durumu İstanbul'a bildirmiş ve Şeyhülislam'ın işaretleriyle kadıya gönderilen emirde Abdurrahman'dan aldığı parayı geri vermesi istenmiştir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 73, s. 238.

⁹⁵⁵ Ergenç, Ankara ve..., age., s. 82.

⁹⁵⁶ Ortaylı, "Osmanlı Kadısı...", agm., s. 122.

gönderilen emirde "umûr-ı şer'iyyesine tarafından ve aherden kimesne dahl ve taarruz ettirmeyüb" şeklinde ifade ile Kâhta kazasına müdahale edilmemesi istenmiştir.⁹⁵⁷

Kadı atamalarında bir kadıda bulunması gereken bazı vasıflar vardı. Osmanlı kadısı; reşid, temyiz kudretine sahip, iman sahibi ve adil, hukukî ehliyet ve muamele kabiliyetine sahip, bî- taraf, nesebi sahih, yeterli hukukî bilgiye sahip ve erkek olmalıdır.⁹⁵⁸ Mecelle-i Ahkâm-i Adliye'de de kadı'nın sahip olması gereken özellikler şöyle sıralanmaktadır: Hâkim, hakîm (hikmet sahibi), fehîm (anlayış sahibi), müstakîm, emîn, mekîn (oturaklı), metîn, mesâil-i fıkhiyyeye ve usûl-i muhâkemeye vâkif (hukuku ve yargılama kurallarını bilen), deâvi-yi vâkı'ayı onlara tatbiken fasl ve hasma (çözme) ve temyîz-i tâmmе muktedir olmalıdır.⁹⁵⁹

Kadıların azli veya istifasında; kadı'nın aklını ve temyiz kabiliyetini kaybetmesi, kör, sağır, dilsiz olması, görevinde irtikâb yoluna sapması, kanunu ihlal etmesi, imanını kaybetmesi, yolsuzluğunun anlaşılması, bilgisizliğin ortaya çıkması, dünyevî hırsa kapılması gibi sebepler etkili olmaktadır.⁹⁶⁰ Araştırma konusu dahilindeki kazalarda görev yapan kadılar içerisinde de azledilenler olmuştur. 1701 yılında Hısn-ı Mansur kadısı görevinden azledilmiştir.⁹⁶¹ Ancak neden azledildiği kayıtlı değildir. 1716 yılında Hısn-ı Mansur kadısı olan Hasan, hakkında yapılan şikayetler üzerine azledilmiş ve yerine Mevlana Hasan atanmıştır.⁹⁶² 1753 yılında ise Hısn-ı Mansur müftüsünün mazul kadıdan arz alarak müftü olduğu ve mütegalibeye karıştığı belirtilmektedir.⁹⁶³ Bu ifadeden azledilen kadı'nın hangi kadı olduğu bilinmese de kadı'nın Hısn-ı Mansur'da fitne ve fesada karışmış kişilere göz yumduğu ve zorba kişileri hak etmedikleri makamlara getirdiği anlaşılmaktadır. Bazen de haksız yapılan azillerden dönülmüştür. Samsad kadılığı, 1707 yılından önce müderrisîn-i kirâmdan es-Seyyid Yusuf'a tevcih edilmiş olmasına rağmen ve azledilir bir sebep yokken azledilmiş ve yerine Malatya müftüsü Ebubekir Efendi atanmıştır. Yapılan itiraz üzerine Yusuf'un kadılık vazifesi 1707 yılında ibka edilmiştir.⁹⁶⁴

Osmanlı Devleti, kazalara atanan kadıların görev sürelerinde mahalli halk ile yakınlaşmamaları için kısıtlama yapmıştır. Bu durum hiyerarşide meydana gelmesi muhtemel tıkanıklıkların önlemesini de sağlamaktaydı. Mevleviyet kadılarının görev süreleri bir yıl iken kaza kadılıklarının görev süreleri yirmi aydır. Ancak bu süre kısıtlamalarının uygulanmasında örfî kurala pek de riayet edilmediği görülmektedir.⁹⁶⁵ Kadılar atandıkları bir yerde belli bir süre görev yaparlar ve süreleri dolduklarında ya başka bir kazaya atamaları yapılır ya da İstanbul'a dönerek mülazemette beklerlerdi. Bu mülazemet süresi iki yıl kadar olabilirdi.⁹⁶⁶ Bu araştırma konusu dahilindeki kazalara atanan kadıların hizmet sürelerinde farklılıklar bulunmaktadır. Hizmet süreleri on sekiz veya yirmi ay olarak belirlenmiş olmalarına rağmen bu sürenin bir kısmını farklı kazalarda edâ edebilmekteydiler. Yani yirmi aylığına atanan kadıların yirmi ay boyunca aynı yerde vazifesini edâ etmediği gibi bir durum söz konusudur. Örneğin 1735 yılında

⁹⁵⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 444.

⁹⁵⁸ Ortaylı, "Osmanlı Kadısı...", agm., s. 118-119.

⁹⁵⁹ Abdullah Demir, Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi, Yitik Hazine Yay., İzmir 2000, s. 40.

⁹⁶⁰ Ortaylı, "Osmanlı Kadısı...", agm., s. 119.

⁹⁶¹ AKR., nr. 5193-25, s. 10.

⁹⁶² AKR., nr. 5193-26, s. 23.

⁹⁶³ BOA. MD. d., nr. 150, s. 187-188.

⁹⁶⁴ AKR., nr. 5193-22, s. 46.

⁹⁶⁵ Ortaylı, "Osmanlı Kadısı...", agm., s. 122.

⁹⁶⁶ Mülazemet süresinin iki yıl olduğu ile ilgili bilgiler mevcutsa da bir yıl olduğuna dair bilgiler de mevcuttur. Bk. Ergenç, age., s. 82.

yirmi aylığına Hısn-ı Mansur kazasına atanan Mevlana Mehmed on iki ay mutasarrıf olup kalan sekiz ay zamanını başka bir kazada tamamlamak istemiş ve kendisine bu şartlarla kadılık tevcih edilmiştir.⁹⁶⁷ Benzer örnekler Behisni kazasında da mevcuttur. 1736 yılında Behisni kazasına yirmi ay görev yapmak üzere atanan Mevlana Mehmed on iki ay mutasarrıf olup kalan sekiz ayda başka bir kazada görev yapmak istemiştir.⁹⁶⁸ Bu tür örnekler çok olmasına rağmen kadıların bir kısmı da hizmet süresinin tamamını aynı kazada edâ etmekteydiler.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarındaki vakıf kurumlarının birinci derecede sorumlu oldukları makam kadılıklardır. Eğer bir vakfın işleyişinde bir sorun meydana gelmişse ahaliden veya vakıf görevlilerinden kadıya şikayette bulunulur ve kadılar gerekli tedbiri alırdı. Zikredilen şehirlerde bulunan câmi, mescit, medrese, zaviye, türbe gibi vakıf binalarında vazifeli kişilerin atamaları ve azilleri kadılar tarafından yapılmaktaydı.⁹⁶⁹

Şehirlerdeki imar faaliyetlerinden ve inşaatların güvenli bir şekilde ve şehrin yapısını bozmadan yapılmasından da kadılar sorumludur. Dinî yapıların da yapım ve tamir işleriyle ilgilenen kadılar, gayrimüslimlerin kiliselerinde yapmak istedikleri tamirler için de tamire kimsenin müdahil olmamasını sağlamakla sorumlu tutulmuşlardır. Hısn-ı Mansur kazasında zımmî taifesinin şehrin fethinde yedlerine terk olunan kadimî kiliselerini onarmak istediklerinde buna izin verilmiş ve kadıya gönderilen hükümde kilisenin tamirine kimsenin engel olmaması istenmiştir.⁹⁷⁰

Kadılar, adaletin sağlayıcıları olarak hem devletin hem de reayanın çıkarlarını gözetmek zorundaydılar. Malî meseleler adaletin tesis edilmesi gereken önemli bir alan olmuştur. Hem devlet hem de reaya malî durumlarından ödün vermemeye dikkat ettikleri için devlet (temsilcileri) ile reaya arasında birçok defa anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Kadılar bu anlaşmazlıkları gidermek ve devletin ahaliden talep ettikleri vergilerin âdilane bir şekilde taksim ve tevzî edilmesini sağlamak gibi önemli ve zor bir vazifeyi edâ etmekle mükelleftir. 1712 yılında Maraş eyaletinin imdâd-ı hazeriyyesi için yapılan taksimatta Hısn-ı Mansur kazasına 3.500 kuruş isabet etmiştir; ancak Hısn-ı Mansur ahalisi Hısn-ı Mansur kadısına giderek bu miktarı ödemelerinin kendilerini zor duruma sokacağını bildirmişler ve indireme gidilmesini istemişlerdir. Kadı da durumu merkeze iletmiş ve Hısn-ı Mansur kazası için 1.000 kuruşluk indirime gidilmiştir.⁹⁷¹ Bazen de merkezden gelen emirlerde imdâd-ı hazeriyye ve seferiyyelerin taksim ve tevzîinde kadıların ahaliyi zor duruma sokmamaları istenmiştir.⁹⁷²

Kadılar, buldukları kazalarda tahrir kayıtları yapılırken görevli kişilere yardımcı olmakla da mükelleftir. 1739 yılında Hısn-ı Mansur kazasına tâbi Turuş

⁹⁶⁷ AKR., nr. 5193-37, s. 7-8.

⁹⁶⁸ AKR., nr. 5193-38, s. 17.

⁹⁶⁹ Birkaç atama ve azil örneği verilecek olursa; 1769 yılında Hısn-ı Mansur'da Yenipınar Câmii'nin ihlashân ve mülkhân vazifelerine Hısn-ı Mansur kadısı Seyyid Şeyh Yakub arzıyla atama yapılmıştır. Bk. VGMA. HD., nr. 1082, s. 168; 1770 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Ebûzer el-Gıffârî Türbesi'nin cerâhdâr ve miftahdârlık vazifesine İbrahim isimli kişi Hısn-ı Mansur Kadısı Seyyid Ali arzıyla atanmıştır. Bk. VGMA. HD., nr. 1082, s. 169; 1755 yılında Behisni kazasında Câmî-i Kebir imamlığına Mehmed isimli imam Behisni Kadısı Halil arzıyla atanmıştır. Bk. VGMA. HD., nr. 1097, s. 53; 1719 yılında Behisni'de Hasan Bey Câmî'nde nazır olan Seyyid Mustafa mütegalibeden olduğu için Behisni Kadısı tarafından görevinden alınmış ve yerine yine aynı kadı arzıyla Hüseyin isimli bir kişi atanmıştır. Bk. VGMA. HD., nr. 1133, s. 225; 1721 yılında Behisni'de Sûfi Mescidi'nde mütevellî olan Mehmed hizmetini terk ettiği için Behisni Kadısı Mehmed tarafından ref' edilmiş ve yerine Behisni Kadısı arzıyla Seyyid Osman atanmıştır. Bk. VGMA. HD., nr. 1133, s. 226.

⁹⁷⁰ BOA. MD. nr. 112, s. 282.

⁹⁷¹ BOA. MD. nr. 130, s. 408.

⁹⁷² BOA. MD. nr. 159, s. 167.

nahiyesi ve köylerinin ve mezraalarının hasılatının belirlenmesi için muharrir, mübaşir ve kâtib gibi görevlilerin yazım işlemlerinde sınırların belirlenmesi görevi ahali ihtiyarları ile birlikte Hısn-ı Mansur ve Samsad kadılarına verilmiştir.⁹⁷³

18. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'a ait şer'iyye sicilleri (mahkeme kayıtları) olmamasına rağmen Mühimme Defterleri, Atik Şikâyet Defterleri ve Maraş Ahkâm Defterlerinden kadıların gördüğü davalar ve kadılara gönderilen hükümlerle ilgili bilgi elde edilebilmektedir. Bu bilgiler ışığında zikredilen şehirlerin kadılarının alacak-verecek davaları,⁹⁷⁴ eşkıyalık/asayiş davaları,⁹⁷⁵ hırsızlık ve gasp davaları,⁹⁷⁶ miras davaları,⁹⁷⁷ namus meselesi,⁹⁷⁸ diyet talebi,⁹⁷⁹ nezre kesmek,⁹⁸⁰ cinayet davaları,⁹⁸¹ arazi ve arazi sulama anlaşmazlıkları,⁹⁸² nikâh,⁹⁸³ kölelik⁹⁸⁴ gibi davaları gördükleri söylenebilir.

Askerî sınıfın reaya ile olan ilişkilerinin hukukî zeminde devamında da kadılara önemli vazifeler yüklenmiştir. Askerî sınıftan olan sancakbeyi, voyvoda, mütesellim, alaybeyi, subaşı, çeribaşı gibi kişilerin ahaliye karşı olumsuz tutumları olduğunda ahali, çözüm noktası olarak kadıya başvururlardı ve kadı, kanun çerçevesinde durumu çözmeye çalışır, çözemediği durumlarda ise durumu merkeze iletirdi. Askerî sınıf ile reaya arasında yaşanan problemlerde, önemli bir yüzdeyi vergilerin toplanması teşkil ediyordu.⁹⁸⁵

Kadılar, kazalardaki toprak sisteminin bozulmaması için de gerekli tedbirleri alır; tımar, zeamet, has, vakıf ve mülk topraklar gibi topraklara müdahale edenlerin müdahalelerinin engellenmesini sağlardı.⁹⁸⁶ Dirlik topraklar olan tımar ve zeamet topraklarında ziraat yapanların vergilerini düzenli bir şekilde ve kanun üzere dirlik sahiplerine vermelerini sağlardı.⁹⁸⁷

Kadılar sadât-ı kirâmın (seyyitler) haklarının korunması ve seyyitlerden haksız vegi talebinin engellenmesinden de sorumludur.⁹⁸⁸

Kadıların yardımcısı veya vekili durumunda bulunan kişilere ise nâib ismi verilmekteydi. Nâibler, medrese eğitimi alarak kendilerini özellikle fıkıh alanında

⁹⁷³ BOA. MD. nr. 147, s. 40.

⁹⁷⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 50, s. 322; nr. 57, s. 394; nr. 60, s. 50; BOA., MARAŞ, nr. 1, s. 28; Ahali arasında alacak-verecek davaları olabildiği gibi bazen kadılar ile ahali arasında da alacak-verecek davaları söz konusu olabiliyordu. 1787 yılında Sabık Filibe kadısının Hısn-ı Mansur ahalisinden es-Seyyid Mehmed'den 150 kuruş ve Döndüzâde el-Hac Hasan'dan 200 kuruş alacağı vardır ve bu alacaklarını tahsil edemediği için mahkemeye şikayette bulunmuştur. Bk. BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 80;

⁹⁷⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 58, s. 645; BOA. MD. nr. 150, s. 185; BOA. MD. nr. 154, s. 504; Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda, muhtemelen, mahkemeleri en çok uğraştıran konu eşkıyalıklardır. Bununla ilgili yüzlerce dava örneği vardır. Burada sadece birkaç örnek belge numarası paylaşılma ile yetinilmiştir. Asayiş sorunları ileriki sayfalarda ayrıntılı ele alınmıştır.

⁹⁷⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 60, 112; nr. 60, s. 349; nr. 66, s. 484; MARAŞ, nr. 1, s. 72.

⁹⁷⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 45, s. 178; nr. 47, s. 344; nr. 127, s. 556; nr. 131, s. 1; BOA. MD. nr. 264, s. 131; BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 22.

⁹⁷⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 64, s. 67.

⁹⁷⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 70, s. 129; nr. 73, s. 237.

⁹⁸⁰ BOA. MAD. d., 9916, s. 247; BOA. MD. nr. 166, s. 396-397.

⁹⁸¹ BOA. AŞKT. d., nr. 58, s. 522; nr. 71, s. 159; nr. 58, s. 532.

⁹⁸² BOA. AŞKT. d., nr. 45, s. 460; BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 52; nr. 1, s. 18; nr. 1, s. 38.

⁹⁸³ BOA. AŞKT. d., nr. 60, s. 349.

⁹⁸⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 61, s. 665; nr. 125, s. 472.

⁹⁸⁵ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 69, 97, 114, 115, 125, 194; BOA. MD. nr. 120, s. 31; BOA. AŞKT. d., nr. 60, s. 17; BOA. AE. SABHI. 72; 5016.

⁹⁸⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 47, s. 189; nr. 57, s. 392; nr. 60, s. 225; BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 199; nr. 1, s. 289.

⁹⁸⁷ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 56; nr. 3, s. 127; nr. 3, s. 370.

⁹⁸⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 65, s. 350; nr. 125, s. 442; BOA. MAD. d. nr. 7860, s. 13.

yetiştirmiş, kaza dairesinde ihtilafları çözebilecek bir seviyede tahsil görmüş ilmiye sınıfına mensup kişilerdi. Nâibler, kadı tarafından belirlenir ve naiblikleri Anadolu veya Rumeli kazaskeri tarafından tasdik edilirdi. Nâiblerin temel geçim kaynağı mahkeme harçlarıydı. Baktıkları davadan ve gördükleri işlemlerden kadılar gibi belli bir ücret alırlardı. Aldıkları miktar kadıya oranla beşte bir veya altıda birdi. Kadılarla aynı yetkiye sahip olan nâibler kaza dahilinde keşif, teftiş ve tahkik için olay mahalline giderlerdi.⁹⁸⁹ Araştırma konusu dahilindeki şehirlerin tamamında nâibler, çeşitli tarihlerde kadıya vekillik veya kadı yardımcılığı yapmışlardır. Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarına düzenli bir şekilde kadı ataması yapılmışken özellikle Kâhta ve Samsad nahiyelerine kadı atamalarında istikrarsızlığın olması sebebiyle bu şehirlerin kaza işleri ya başka bir kazaya ilhak edilerek ya da nâibler vasıtasıyla görülmüştür.

Kazalarda nâiblik yapacak kişilerin ilmiye sınıfından olup imam, müderris gibi kişilerden seçildiği⁹⁹⁰ ve bazen bir nâibin görevini uzun yıllar sürdürdüğü⁹⁹¹ veya çeşitli tarihlerde aralıklarla⁹⁹² bu vazifeyi edâ ettiği anlaşılmaktadır.

Naiblerin yerli ahali arasından seçilmelerinin bazı sorunları da beraberinde getirdiği söylenebilir. Özellikle de vakıf hizmetlerinde çeşitli vazifelerde bulunma veya akrabalarından olan kimseleri bu vazifelere getirme ve bu sayede gelir elde etme arzusu, naiblerin gayri hukukî yollara başvurmaları gibi bir sonucu ortaya çıkarmıştır. 1799 yılında Behisni naibi olan Mehmed Necûmî, kanun dışı (hilâf-ı inhâ) bir şekilde akrabasından bir kişiyi Mısırlızâde Mescidi ferraşlığına getirmiştir. Şikayet üzerine ferraşlık vazifesi eski sahibine verildiyse de Mehmed Necûmî'nin iki yıl sonra nâib olduğunda yine aynı yola başvurduğu anlaşılmaktadır.⁹⁹³

Nâiblerin nadiren de olsa mütegalibeden kimselerle işbirliği yaptıkları hatta bizzat kendilerinin zorbalık yaptıklarıyla ilgili örneklerle de rastlanmaktadır. 1716 yılında Kâhta nâibi olan Mehmed Han "mütegalibeden" bir kişi olarak tanımlanmaktadır. Mehmed Han ve ona tâbi olan Hasan isimli bir kişi Kâhta'da bulunan Ebu Sâdik Zaviyesi'nin zaviyedârlığını zorbalıkla ele geçirmişler ve Nâib Mehmed Han, nâibliğine ve gücüne istinaden zaviyedârlık hakkında verilen şer'i kararı kabul etmemiş ve çeşitli sorunlar çıkarmıştır.⁹⁹⁴

⁹⁸⁹ Mehmet İpşirli, "Nâib", DİA., C. 32, Ankara 2006, s. 312-313.

⁹⁹⁰ Hısn-ı Mansur kazasında 1780'lerde nâiblik vazifesini gören Seyyid Mehmed Ata isimli nâib Alaybeyi Camii'nde hatiplik, Abdulgâni Camii'nde imamlik, yine aynı camiide devr-hânlık, mahkemede kâtiplik gibi vazifeleri de eda etmiştir. Bk. VGMA. HD., nr. 548, s. 16; 1099, s. 77-78; Yine Hısn-ı Mansur'da 1738'de nâiblik vazifesi gören Mustafa Ateşi, Abdulgâni Camii'nde mütevellilik, muvakkitlik, miftahdârlık ve duâgûyluk vazifeleri görmüştür. Bk. VGMA. HD., nr. 1119, s. 53; 1094, s. 183.

⁹⁹¹ Behisni kazasında 1790'larda nâiblik yapan Mehmed Necûmî, bu görevini uzun yıllar devam ettirmiştir. Bk. Ek-3.

⁹⁹² 1792-1799 yılları arasında Behisni kazasında nâiblik yapan Mehmed Necûmî'nin (Bk. VGMA. HD., nr. 538, s. 166-170) 1816 yılında dahi bu vazifeyi edâ ettiği anlaşılmaktadır. Bk. BOA. C. EV., 419: 21243.

⁹⁹³ Belgede, Mahmud isimli kişinin akrabası olan Behisni nâibinden hilaf-ı inha ile ferraşlık vazifesini üzerine aldığı; ama Mahmud'un nâ-ehil ve Mescid-i Şerif'in hizmetini edâda aciz kaldığını, ferraşlık vazifesinin asıl sahibi olan Hüseyin'e gadr eylediği yazılmaktadır. Bu sebeple ferraşlık vazifesi Mahmud'dan alınmış ve eski sahibi Hüseyin'e verilmiştir. Bk. VGMA. HD., nr. 538, s. 169; Ancak aynı nâib 1801 yılında yine Hüseyin'i ferraşlık vazifesinden almış ve yerine yine akrabasından Mahmud'u getirmiştir. Hüseyin tarafından şikayetin tekrarlanması üzerine ferraşlık vazifesi yine Hüseyin'e verilmiştir. Bk. VGMA. HD., nr. 538, s. 171.

⁹⁹⁴ BOA. AŞKT.d. nr. 71, s. 11.

4.4.2. Mahkeme Görevlileri

4.4.2.1. Muhzırbaşı ve Muhzırlar

Muhzır kelimesi, "huzura getiren, hazır bulunduran" anlamına gelmektedir. Muhzırlar, Osmanlı mahkemelerinde davalı ve davacının mahkemeye sevk edilmesi görevini görürdü. Mahkemede hazır bulunması istenilen kişi veya kişiler için kadı tarafından bir celb kâğıdı (mürâsele) çıkarılır ve muhzır da ilgili şahsı veya şahısları mahkemeye çağırırdı. Muhzırın zor kullanma yetkisi olmamakla birlikte kadının talebiyle yanına asker alabilirdi. Mahkeme sırasında mahkemede asayişin sağlanması da muhzırın görevleri arasındadır. Zaman zaman merkezden gelen emirle kaza bölgesindeki suçluların takibini yapmak ve soruşturmalara yardımcı olmak gibi görevleri yerine getirirdi. Ayrıca muhzırlar küçük kazalarda, mahkemede, eğer kâtip yok ise kâtiplik görevini de yerine getirirdi. Muhzırlar, mahkemenin bulunduğu yerin ahalisinden, özellikle daha önce bu görevi yapmış kişilerden veya askerî vazifesini üstlenmiş kişilerden seçilirdi. Sivil halktan muhzır tayin edilmezdi. Muhzırların tayin ve azil yetkileri kadıya verilmiştir. Kadı, muhzırlık için uygun gördüğü kişiyi merkeze arz eder ve muhzır tayini merkezden berat ile yapılırdı. Büyük kadılıklarda birden fazla muhzır bulunabilirdi. Bu durumda muhzırlardan biri muhzırbaşı tayin edilirdi.⁹⁹⁵

Muhzırlar maaş almazlar, hizmetlerinin karşılığında davalardaki taraflardan ve ilgililerden belli bir ücret alırlardı. Bu ücret belgelerde "mu'tâd-ı kadîm üzere müddeinin mâl-ı makbûzundan yüzde iki akçe resm-i ihzârîyye" şeklinde ifade edilmektedir.⁹⁹⁶ Muhzırların aldıkları bu ücrete, "ücret-i kadem" veya "ayak teri" de denilmekteydi.⁹⁹⁷

Araştırma konusu dahilinde bulunan kazalardan Hısn-ı Mansur ve Behisni kazaları mahkemelerinde görevli muhzırların bazıları tespit edilebilmiştir. Hısn-ı Mansur ve Behisni kazası mahkemelerinde muhzırın yanı sıra muhzırbaşı da bulunmaktadır. Bu sebeple her iki kazanın da mahkemelerinde birden çok muhzırın görev yaptığı, dolayısıyla bu kazaların küçük kazalar olmadığı ve bu kazalardaki mahkemelerin iş yoğunluğunun fazla olduğu söylenebilir.

Hısn-ı Mansur kazası mahkemesine 1691 yılında muhzırbaşı ataması yapıldığı görülmektedir. 1691 yılında, "Hısn-ı Mansur mahkemesinde muhzırbaşı olmayub lazım olmağla" muhzırbaşılığa Mehmet bin Ali isimli kişi getirilmiştir. 1720'li yıllarda muhzırbaşılık görevini Hacı Osman isimli bir kişinin yürüttüğü görülmektedir.⁹⁹⁸ 1730 yılında ise bu göreve Hacı Osman'ın oğlu İbrahim getirilmişse de bu kişi, görevinde isteksiz olduğundan ve vazifesine rağbet etmediğinden yerine 1731 yılında Mehmet Halife isimli bir kişi getirilmiştir.⁹⁹⁹ Behisni kazasında ise muhzırbaşılık vazifesi kapucuoğullarına aittir. İhtisab Ağalığı başlığında da değinildiği gibi Behisni kazasının

⁹⁹⁵ Recep Ahıskalı, "Muhzır", DİA., C. 31, Ankara 2006, s. 85.

⁹⁹⁶ VGMA. HD., nr. 1137, s. 202.

⁹⁹⁷ Osmanlı Kanunnamelerinde muhzırların ücreti şöyle belirtilmektedir: "ve kâdî meclisinde hükm olunan akçeden muhzırlara yüzde iki akçe alına. Eğer kul muhzır ile bile havale olsa on iki akçe de kula, yüzde ikisi muhzır ala. Mâl-ı makbûzdan yüzde iki akçeden gayrı nesne alınmak yoktur." Bk. Abdullah Demir, age., s. 50.

⁹⁹⁸ 1726 yılında Mahkemede muhzırbaşı olan Osman'dan ahali-i vilayet razı ve hoşnutlar iken bazı kişiler bu vazifeye müdahale ederek Osman'dan almak istemişlerdir. Yapılan şikayet üzerine muhzırbaşılık Hısn-ı Mansur Kadısı Yahya'nın arzıyla Osman'a ibka edilmiştir. Bk. VGMA. HD., nr. 1083, s. 296.

⁹⁹⁹ VGMA. HD., nr. 1094, s. 183; 1139, s. 31. Bu konu ile ilgili başka bir kayıta da babası Osman'ın ölümünden sonra muhzırbaşı olan İbrahim'in vazifesine Mehmet'in müdahale ettiği kaydı mevcuttur. Yukarıda ismi geçen Mehmed Halife'nin bir ay bu görevde kalıp bir ay sonra vazifenin İbrahim'e ibka edilmesi Mehmet Halife'nin muhzırbaşılığı hukuksuz bir şekilde elde ettiği söylenebilir. Bk. VGMA. HD., nr. 1094, s. 183.

ihtisab ve ihzariyesinin toplanması kapucuoğullarına mahsustur. 1717 yılında kapucuoğullarından İsmail, mahkemede borçlarla ilgili davalarda akçe alınması muhzirbaşılara aiten bazı kimselerin kendisine ait olan ihzariyye vergisine müdahale ettikleri konusunda şikayetçi olmuştur.¹⁰⁰⁰

Muhzırlık vazifesi ise hem Hısn-ı Mansur hem de Behisni mahkemelerinde mevcut olup 18. yüzyılda bu vazifede bulunan bazı muhzirler tespit edilebilmiştir. 1727 yılı ve öncesinde Osman isimli bir kişi Hısn-ı Mansur kazası mahkemesinde muhzirlik yapmaktadır. Ancak Osman, 1727 yılında Hacc-ı Şerif'te vefat ettiği için bu vazifesi İbrahim isimli bir kişiye verilmiştir.¹⁰⁰¹ Behisni kazasında ise 1722 yılı ve öncesinde muhzirlik görevi Veli isimli bir kişide iken Yusuf isimli bir kişiye verilmiştir.¹⁰⁰² Ancak Yusuf muhzirlik görevini ticaret ve sâir işlerle uğraştığı için ihmal etmiştir. Bu sebeple Yusuf'un görevine kadı arzıyla son verilmiş ve muhzirlik vazifesi yine Behisni Kadısı İsmail arzıyla Mehmet isimli bir kişiye verilmiştir.¹⁰⁰³

4.4.2.2. Kâtip

Osmanlı devlet dairelerinde kâtip zümresinin varlığına dair ilk bilgiler Orhan Bey dönemine kadar iner.¹⁰⁰⁴ Osmanlı'da birçok devlet dairesinde kâtipler olduğu gibi şer'îye mahkemelerinde de kâtip denilen görevliler mevcuttur. Bu kâtipler güvenilir, sağlam, davaları tutanağa geçirmekte ve ilamları tanzim usulünde (sakk-ı şer'îde) mâhir olan şahıslardan seçilirdi. Kâtibin en önemli vazifesi, mahkemede tarafların iddia ve savunmalarını ve şahitlerin beyanlarını doğru olarak zabta geçirmektir.¹⁰⁰⁵ Merkezden, beylerbeyinden ve diğer resmî makamlardan kadıya gelen resmî yazılar (ferman, berat, buyuruldu, kadıasker mektubu vs.) ve davâlara ait siciller, sicill-i mahfûz denilen deftere kaydedilirdi. Vakfiye, itaknâme, hüccet vb. belgeler kâtipler tarafından usulüne uygun biçim ve uslûbda düzenlenirdi.¹⁰⁰⁶

Kâtip seçilecek kişilerde aranan en önemli özellik ilm-i mekteb mahâreti ve imlâ-i kitâbeti bilmeleri idi. 1729 yılında Hısn-ı Mansur mahkemesinde kâtip olan Ebubekir, "ilm-i mekteb mahâreti olmadığından gayri imlâ-i kitâbetten bî-haber olduğu" için görevinden alınmış ve yerine Seyyid Abdulgaffar isimli kişi, Hısn-ı Mansur Kadısı Ahmed arzıyla atanmıştır.¹⁰⁰⁷ Hısn-ı Mansur mahkemesinde 1723 yılı öncesinde Halil, 1723 yılında Halil'in ölümüyle Seyyid Mehmet,¹⁰⁰⁸ 1728 yılı öncesinde Ebubekir bin Hüseyin, 1728 yılında Ebubekir bin Hüseyin'in hizmetini terk etmesi sebebiyle es-Seyyid Ebubekir bin İsmetullah,¹⁰⁰⁹ 1770 yılı öncesinde Seyyid Ebubekir, 1770 yılında Seyyid Ebubekir'in vefatıyla oğlu Seyyid Mehmet Şerif,¹⁰¹⁰ 1774 yılında Seyyid

¹⁰⁰⁰ BOA. AŞKT.d. nr. 72, s. 188.

¹⁰⁰¹ VGMA. HD., nr. 1143, s. 377.

¹⁰⁰² VGMA. HD., nr. 1133, s. 228.

¹⁰⁰³ VGMA. HD., nr. 1137, s. 202.

¹⁰⁰⁴ Erhan Afyoncu, Recep Ahıskalı, "Katip", DİA., C. 25, Ankara 2002, s. 55.

¹⁰⁰⁵ Ahmet Akgündüz, Şer'îye Sicilleri, DİA., İstanbul 1988, s. 75.

¹⁰⁰⁶ Ergenç, Ankara ve..., age., s. 85.

¹⁰⁰⁷ VGMA. HD., nr. 1139, s. 31. Bu belgede kâtipte aranan özelliklerin belirtilmiş olması önemlidir. Ancak Ebubekir'in yerine atanan Abdulgaffar'a haksızlık yaptığı sebebiyle kâtiplik yine aynı tarihte ve aynı kadının arzıyla sahib-i evvel Ebubekir'e verilmiştir. Kadı'nın yanında vazifeli olan bir kişinin işinin ehli olmadığı bahanesiyle görevden alınıp bir süre sonra da yine aynı göreve getirilmesi dikkate değer bir hadisedir. Bk. VGMA. HD., nr. 1139, s. 31.

¹⁰⁰⁸ VGMA. HD., nr. 1119, s. 53.

¹⁰⁰⁹ VGMA. HD., nr. 1139, s. 31.

¹⁰¹⁰ VGMA. HD., nr. 1082, s. 169.

Mehmet, 1789 yılında Seyyid Mehmet Ata¹⁰¹¹ isimli kişiler kâtiplik vazifesini yürütmüşlerdir. Behisni kazası mahkemesinde ise 1729 yılı öncesi Mustafa, 1729 yılında Mustafa'nın vefatı ile İbrahim,¹⁰¹² 1755 yılında Ömer¹⁰¹³ isimli kişiler kâtiplik vazifesini yürütmüşlerdir.

4.4.3. Müftü

"Fetâ" kelimesinden gelen "fetvâ" (fütyâ, çoğulu fetâvâ, fetâvî) kelimesi, "bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap" anlamına gelmektedir. Şer'î konularda sorulan sorulara cevap veren kişi müftüdür.¹⁰¹⁴ Müftünün bu karar verme yetkisine iftâ, verdiği karara ise fetvâ denirdi. Fetvâ ile kazâ (müftü ile kadı) arasındaki ilişki aslında iç içe görünmesine karşın farklıdır. İftâ, şer'i hükmü açıklamak ve haber vermektir; kazâ, şer'i hükmü açıklamak ve haber vermekle birlikte bağlayıcı özellik taşır. Bu sebeple taraflar kadının verdiği hükmü yerine getirmekle yükümlüdürler. Müftünün fetvâsı meselenin dinî yönünü (vicdânî tarafını), kadının hükmü ise kazâ yönünü ilgilendirir.¹⁰¹⁵ Bu özelliğiyle müftülerin iyi niyet sahibi olması, ilim, vakar ve kifâyet sahibi olması, hak ile batılı ayırt edebilecek kudrete sahip olması beklenirdi.¹⁰¹⁶

Osmanlı Devleti'nde kazalarda şer'î hüküm veren kadı ve ona yardımcılık veya vekillik eden nâibin yanı sıra her kaza merkezinde bir müftü bulunurdu. Kaza merkezlerindeki müftüler, şer'î hükümleri en iyi bilen ve davalar hakkında verilecek kararların hangi şer'î esaslara istinad edeceğini açık bir şekilde tayin eden bir makam mümessili sıfatıyla kadıya adlî vazifesinde yardım ederdi. Müftülük, kazanın tanınmış bir müderrisine padişah tarafından tevcih olunmakla beraber resmî bir vazife sayılmıyordu ve müftü olan müderris asıl vazifesi olan müderrisliğe de devam edebiliyordu. Müftülere hizmetleri karşılığında ayrı bir maaş verilmiyordu. Müftülere verdikleri fetva mukabilinde fetva isteyen ve alan şahıslar tarafından muayyen bir resim ödenmekteydi.¹⁰¹⁷ Müftü olan kişinin ahalinin rızasını kazanmış kişiler olmasına dikkat edilirdi. 1721 yılında Hısn-ı Mansur müftüsü olan Abdulkadir isimli kişi ahalinin isteğiyle bu vazifeye gelmesine rağmen es-Seyyid İsmail isimli kişi, Hısn-ı Mansur kadısından arz alarak İstanbul'a gitmiş ve burada sakin bazı kişilerin desteğiyle kendisini müftü olarak görevlendirmiştir. Bu şekilde görevinden azledilen Abdulkadir, durumu İstanbul'a şikayet etmiş ve verilen kararda ahalinin isteklerinin ne yönde olduğunun araştırılmasına ve bu doğrultuda müftü belirlenmesine karar verilmiştir.¹⁰¹⁸

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında müftüler ahalinin sorunlarının şer'î hükümlere göre çözümlenmesine yardımcı olmaya çalışırdı. 18. yüzyıl boyunca söz konusu şehirlerde bu vazifeyi edâ eden bazı müftülerin isimlerine ulaşılabilmektedir. 1725 yılında Hısn-ı Mansur Kazası Müftüsü Seyyid İsmail Efendi,¹⁰¹⁹

¹⁰¹¹ VGMA. HD., nr. 548, s. 16.

¹⁰¹² VGMA. HD., nr. 1144, s. 171.

¹⁰¹³ VGMA. HD., nr. 1097, s. 54.

¹⁰¹⁴ Müftülerin üstlendiği bu vazifeyi ihlal eden bazı kişiler çıkabilmektedir. 1725 yılında Hısn-ı Mansur Kasabasında Türkmen Mustafa Efendi isimli bir kişi bir kürsü üzerine çıkıp üzerine lazım olmadan, sorulan sorulara cevaplar vererek ahali arasında karışıklık çıkmasına sebep olduğu gerekçesiyle Rakka'ya iskan edilmiştir. Bk. BOA. DVNSKLB. d., nr. 1, s. 222.

¹⁰¹⁵ Fahrettin Atar, "Fetvâ", DİA., C. 12, Ankara 1995, s. 487-488.

¹⁰¹⁶ Ebu'l-ulâ Mardin, "Fetvâ, MEB.İA., C. 4, İstanbul 1988, s. 583.

¹⁰¹⁷ Mustafa Akdağ, agm., s. 49.

¹⁰¹⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 89, s. 288.

¹⁰¹⁹ Seyyid İsmail isimli bu müftü, Hısn-ı Mansur kadısının, kendi işlerine karıştığı gerekçesiyle, şikayeti üzerine vatan-ı asliyesi olan Şure'ye iskan edilmiştir. Bk. BOA. DVNSKLB. d., nr. 1, s. 179.

1731 yılında Hasan Efendi,¹⁰²⁰ 1741 yılında İsmail Efendi,¹⁰²¹ 1782 yılı öncesinde Hasan Efendi isimli bir kişidir. Hasan Efendi 1782 yılında vakıf mütevelliliği görevi yapmaktadır. Yine aynı tarihte müftî-i sâbık İsmail Efendi'den bahsedilmektedir.¹⁰²² 1792 yılında İsmail Efendi Hısn-ı Mansur müftülüğü görevini edâ etmektedir.¹⁰²³ 1776 yılında Behisni Kazası Müftüsü Hicâbî Mehmet isimli kişidir.¹⁰²⁴

Müftüler vazifeleri icabı kazaların sözü geçen, saygıdeğer kişilerinden olmaları sebebiyle bazen eşkıyadan olan kişilerin saldırılarına maruz kalabilmekteydiler. 1775 yılında eşkıyadan olan bazı kişiler, Hısn-ı Mansur mahkemesini basarak hem kadıyı hem de müftüyü zorla kasabanın dışına çıkarmışlardır.¹⁰²⁵ Bu olay aynı zamanda müftünün mahkemede bulunduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. 1796 yılında ise yine Hısn-ı Mansur kazasında Bereketoğlu Yusuf ve yandaşları "Müftî-i Belde" Ebubekir'i ve nakibü'l-eşrâfi zincirleyerek hapsedmişlerdir.¹⁰²⁶

1731 yılında Hısn-ı Mansur müftüsü olan Hasan Efendi ve ulemadan bazı kişiler, İstanbul'a gönderdikleri şikayet dilekçesinde; Hısn-ı Mansur ahalisinin vekili olan kişilere, dışardan bazı kişilerin sürekli müdahale ettiklerini belirterek şikayetçi olmuşlardır.¹⁰²⁷ Bu olay, müftülerin ahalinin haklarının korunması noktasında sorumluluk üstlendiklerini göstermektedir. Ancak bazen müftülerin ahali ile karşı karşıya geldikleri durumlar da söz konusu olmaktadır. 1741 yılında Hısn-ı Mansur Müftüsü İsmail, kardeşi ve mütegalibeden bazı kişilerle işbirliği yaparak ahaliye zulmetmektedir. Bu kişiler, Behisni'de sakin olan Maraş Beylerbeyi Rişvanzâde Süleyman Paşa'yı tahrik ederek Hısn-ı Mansur'a getirtmişler ve çeşitli şikayetlerle ahalinin mağduriyetine sebep olmuşlardır.¹⁰²⁸ Bu olayda Müftü İsmail hakkında yapılan şikayetler sonucu İsmail, fetvadan hacr (kanunen fetva yetkisinin kısıtlanması) ve kalebend cezası ile cezalandırılmıştır. Ancak bir süre sonra bir yolunu bularak serbest kalmış ve tekrar Hısn-ı Mansur'a dönerek ahaliye zulmüne devam etmiştir. Hatta mazul Hısn-ı Mansur kadısından arz alarak müftülüğü yeniden uhdesine almış ve bazı eşkıyalarla işbirliği yaparak ahalinin perişan olmasına sebep olmuştur.¹⁰²⁹ Hısn-ı Mansur'da çeşitli olaylara karışan bir diğer müftü de Kilisli Hasan Efendi'dir. Kilisli Hasan Efendi, eski müftü İsmail Efendi ile birlikte bazı eşkıyalık olaylarına karışmıştır. Bu kişiler, 1755 yılında Hısn-ı Mansur'un bazı ileri gelenleriyle birlik olarak kendilerine tabi 300 civarı kapusuz levendât ile Hısn-ı Mansur'da fitne ve fesada sebep olmuşlar, ahaliye haksız vergi toplamışlar ve Rişvan Boybeyi Bereketoğlu Hasan'ın evini basarak mallarını gaspettikleri gibi üç adamını da öldürmüşlerdir. Bu olay sebebiyle Hasan Efendi'nin Kilis'e sürgün edilmesine karar verilmiştir.¹⁰³⁰ Müftü ile ahalinin karşı karşıya geldiği olaylardan bir diğeri de 1795 yılında yaşanmıştır. 1795 yılı öncesinde

¹⁰²⁰ BOA. AŞKT.d. nr. 125, s. 560.

¹⁰²¹ BOA. MD. nr. 150, s. 185.

¹⁰²² VGMA. HD., nr. 1096, s. 170.

¹⁰²³ BOA.C.DH. 251: 12546.

¹⁰²⁴ BOA.C.ML. 686: 28164.

¹⁰²⁵ BOA.MD, nr. 166, s. 396-397.

¹⁰²⁶ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 163.

¹⁰²⁷ BOA. AŞKT.d. nr. 125, s. 560.

¹⁰²⁸ BOA. MD. nr. 150, s. 185; Bu olayın daha sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. 1746 yılında sabık Hısn-ı Mansur Müftüsü İsmail ile mevcut müftü Hasan'ın Şirazlıoğlu Ahmed ve İsmetoğlu Molla Ömer ve Kadıoğlu Bekir gibi kişilerle işbirliği yaparak ahaliye zulmettikleri görülmektedir. BOA. DVNSKLB. d., nr. 9, s. 154; 1748 yılına ait bir başka belgede ise ahalinin bu kişilerden hoşnut olduğu ve Hısn-ı Mansur'da sakin ehl-i şer' taifesinden kişilerin bunların affedilmelerine yönelik arzu halleri doğrultusunda bu kişilerin affolunduğu kayıtlıdır. BOA. DVNSKLB. d., nr. 10, s. 32.

¹⁰²⁹ BOA. MD. nr. 150, s. 186-187.

¹⁰³⁰ BOA. DVNSKLB. d., nr. 11, s. 257.

Adana ve Tarsus'ta müftülük yapan ve bu şehirlerin harap ve perişan olmasına sebep olan Debbagzâde Bekir Efendi isimli bir müftü, Asitane'den bir yolunu bularak kendisini Hısn-ı Mansur'a müftü tayin ettirmiştir. Hısn-ı Mansur'a gelen Bekir Efendi, fetva satmasından dolayı fitne ve fesada, Hısn-ı Mansur ahalisinin de perişan olmasına sebep olmuştur. Hısn-ı Mansur ahali de Debbagzâde Bekir Efendi'den şikayetçi olmuşlar ve bu kişinin kazalarından gönderilmesini istemişlerdir.¹⁰³¹

4.4.4. Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı

Naikîbü'l-eşrâf kelimesi, "vekil, bir topluluğun başkanı" anlamındaki nâkib kelimesiyle Hz. Muhammed'in kızı Fâtıma'nın oğlu Hasan'ın soyunu ifade eden eşrâf (tekili şerîf) kelimesinden oluşmuş bir terkip olup, Hz. Peygamber soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır. Hz. Muhammed'in ailesi, yakın akrabaları ve soyundan gelenler, Müslümanların gözünde her zaman müstesna bir mevkiye sahip olmuş, bu kişilere hürmet edilmesinin, dinî bir vecibe olduğu kabul edilmiştir. Bu sebeple onlarla ilgili bazı hizmetleri ifâ etmek üzere görevliler tayin edilmiştir. Böylece zamanla nikâbet müessesesi ortaya çıkmış, bu müesese ile ilgili görevlilere de nakib, nakîbü'l-eşrâf ve nakîbü'l-nükebâ gibi isimler verilmiştir.¹⁰³²

Anadolu Selçuklularında seyyid ve şeriflerin kayıtlarının tutularak neseb kargaşasının önlenmesi, bunların gelirlerinin sağlanması ve ticarî faaliyette bulunanlara vergi muafiyeti sağlanması gibi işlemleri yürüten görevliler mevcuttur. Osmanlı Devleti de kendinden önceki devletlerde olduğu gibi seyyid ve şeriflerle ilgili nakîbü'l-eşrâflık makamı tesis etmiştir. İlk defa Yıldırım Bayezid zamanında tesis edilen bu makama, genellikle sadât (seyyidler) arasından ve ilmiye mensuplarından kimseler seçilirdi.¹⁰³³ İstanbul'da bulunan nakîbü'l-eşrâf, taşrada bulunan nakîbü'l-eşrâf kaymakamlarından sorumluydu. Taşra kazalarındaki bu nakîbü'l-eşrâf kaymakamları İstanbul'dan nakibü'l-eşrâf tarafından verilen mektupla atanırdı.¹⁰³⁴ Ataması yapılan bu kişiler kazalarda seyyid ve şeriflerin kayıtlarını tutar, mntıklarındaki sahte seyyid ve şerifler hakkında takibatta bulunurdu. Sahte seyyidler tespit edilirse bunlar nakîbü'l-eşrâfa bildirilir ve sahte seyyidin başındaki yeşil sarık alınırdı.¹⁰³⁵ 1708 yılında Malatya, Gerger, Behisni ve Şure kazalarının nakîbü'l-eşrâf kaymakamı olan Seyyid Hafız'a gönderilen hükümde nakîbü'l-eşrâf kaymakamlarının vazifeleri ve vazifelerinin sınırları çizilmiştir. Bu hükümde Seyyid Hafız'a, seyyidlere ihtimam göstermesi, seyyidlik iddia edenlere kendisinin seyyidlik hücceti veya temessükü vermemesi, eğer seyyidlik iddia eden olursa Asitane'ye durumu bildirmesi ve Asitane'den hüccet ve temessük alınmasını sağlaması, seyyidlerden arûsiye veya başka isimler altında vergi istenmemesi tembihlenmiştir.¹⁰³⁶

¹⁰³¹ BOA. C. ADL. 47: 2848.

¹⁰³² Şit Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", DİA., Ankara 2006, C. 32, s. 322.

¹⁰³³ Buzpınar, agm., s. 323.

¹⁰³⁴ Özkaya, age., s. 228.

¹⁰³⁵ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, age., s. 173.

¹⁰³⁶ Seyyid Hâfız zîde-şerefehûya hüküm ki, Malâtıya ve Gerger ve Şüre ve Behisni Kazâlarında sâkin sadât-ı kirâmdan üzerlerine sen nakîbü'l-eşrâf kaimmâkamı nasb u ta'yîn olunman ile sahîhü'n-neseb olanlara tevkîr ve ihtimâm ve tesyîri zâhir ve kâdî hücceti ve kaimmâkam temessükâtı dahil olub alâmet-i hazerât isti'mâl idenlerin müte'âddid ihtimâm ve kendün dahi kat'â alâmet vaz'ını bir ferde virmeyüb iddi'â-yı sahîhü'n-neseb idenlere isbâtda Asitane-i sa'âdetime havâle ve sadât-ı kirâmı ihzâr-ı şer' ve te'dîb ve sâir hukûk-ı şer'isine bâis tahsil iktizâ iderken sen idüb sadâta tevcih ve arûsiye nâmıyla ve gayri bahâya ile bir akçeleri alınmayub sıyânete arz ve hallerinde ikdâm-ı tâmm eyleyesin deyu nakîbü'l-eşrâf olan Mevlânâ Es-seyyid Mecîd zîde-fezâlihû tarafından memhûrlu mektûb verilmekle mücebince hüküm-i

18. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni ve Gerger'de nakibü'l-eşrâf kaymakamlığı görevlileri mevcut olup bunların bazıları tespit edilebilmiştir. Hısn-ı Mansur kazasının 1743 yılında nakibü'l-eşrâf kaymakamı Seyyid Ali,¹⁰³⁷ 1782 yılında Seyyid Osman,¹⁰³⁸ 1792 öncesinde Abdurrahman Efendi, 1792 yılında Yusuf Efendi,¹⁰³⁹ 1793 yılında es-Seyyid el-Hac Hasan Efendi,¹⁰⁴⁰ 1796 yılında es-Seyyid Yusuf Efendi isimli kişilerdir. Behisni kazasının 1729 yılında nakibü'l-eşrâf kaymakamı Seyfullah Efendi,¹⁰⁴¹ 1731 yılı öncesinde nakibü'l-eşrâf kaymakam vekili Seyyid Mustafa¹⁰⁴² isimli kişilerdir. Gerger kazasının 1716 yılında nakibü'l-eşrâf kaymakamı Mevlana es-Seyyid Abdullah¹⁰⁴³ ve 1717 yılında Seyyid Ahmed¹⁰⁴⁴ isimli kişilerdir. 1708 yılında Malatya, Gerger, Behisni ve Şure kazalarının nakibü'l-eşrâf kaymakamı Seyyid Hafız isimli bir kişi¹⁰⁴⁵ iken 1728 yılında Gerger, Siverek ve Kâhta kazalarının nakibü'l-eşrâf kaymakamı Seyyid Mehmed isimli bir kişidir.¹⁰⁴⁶ Bu son bilgiler, nakibü'l-eşrâf kaymakamlarının bazen birden fazla kazada vazifeli olabildiklerini göstermektedir.

Nakibü'l-eşrâf kaymakamlarının, seyyidlerin haklarının korunması (özellikle de vergi konusunda) noktasındaki yetkisi, nakibü'l-eşrâf kaymakamlarıyla ehl-i örf taifesini zaman zaman karşı karşıya getirmektedir. 1717 yılında Gerger kazası nakibü'l-eşrâf kaymakamı olan Seyyid Ahmed, seyyidlerin haklarının korunması noktasında üzerine düşen vazifeyi hakkıyla edâ etmekteyken Rişvanoğlu Subaşı Abdullah, sadât-ı kirâmı rencide etmesinin yanı sıra Seyyid Ahmed'i zincirleyerek cerîme adı altında bunun iki yüz kuruşunu almıştır.¹⁰⁴⁷ Bir diğer olay 1729 yılında Behisni kazasında yaşanmıştır. Behisni kazası subaşı olan Halil Paşaoğlu Hasan Bey ahaliden haksız bir şekilde vergi toplamaktadır. Bu durum şikayet edilince Subaşı Hasan Bey mahkemeye çağrılmıştır; ancak Hasan Bey seksen kadar adamıyla mahkemeye gelerek bir kişiyi öldürmüş ve Nakibü'l-eşrâf Kaymakamı Seyfullah Efendi'yi de on dört kişiyle beraber zincirleyerek hapsedmiştir.¹⁰⁴⁸ Nakibü'l-eşrâf kaymakamları, doğrudan şiddete maruz kaldıkları bu olayların yanı sıra bazen de bazı kötü niyetli kişilerin iftiralarına maruz kalmaktadırlar.¹⁰⁴⁹

şerif recâ itmeğin vech-i meşrûh üzere amel eylemen için yazılmıştır. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 49, s. 212; Benzer bir hüküm 1716 yılında Gerger nakibü'l-eşrâf kaymakamı Mevlana es-Seyyid Abdullah'a gönderilmiştir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 204.

¹⁰³⁷ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 19.

¹⁰³⁸ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 1 ve 15.

¹⁰³⁹ BOA. C. DH. 251: 12546.

¹⁰⁴⁰ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 110.

¹⁰⁴¹ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 178.

¹⁰⁴² BOA. AŞKT. d., nr. 125, s. 515.

¹⁰⁴³ BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 204.

¹⁰⁴⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 376.

¹⁰⁴⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 49, s. 212.

¹⁰⁴⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 118, s. 329.

¹⁰⁴⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 376.

¹⁰⁴⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 178 ve 200.

¹⁰⁴⁹ 1782 yılında Hısn-ı Mansur kazası nakibü'l-eşrâf kaymakamı olan Seyyid Osman hakkında "kendi ile ilgili daha önce çeşitli hükümler olmasına rağmen bir yolunu bularak bu makamı elde ettiği; ancak bu makamla da yetinmeyip ayânlık iddiasında bulunduğu ve çeşitli vergileri bahane ederek birçok kişinin huzurunun bozulmasına sebep olduğu, birçok kişinin nikâhlı eşini dahi zorla alıp başka kişilere nikâhladığı" yönünde iftiralar atılmıştır. Seyyid Osman hakkındaki iddialar için Malatya Sancağı mutasarrıfı görevlendirilmesine rağmen Hısn-ı Mansur Nâibi Mevlana el-Hac Mehmed Emin Hakkı "Seyyid Osman ulemâdan ve sulehâ ve ihtiyâr ve dindâr ve perhîzkâr ve bir ferd kendisinden mutazarrır olmuş değil iken ashâb-ı ağrâzdan bazı kimseler mücerred icrâ-yı gazez sevdâsıyla mûma-ileyhin hakkında ifk u iftirâ iderek..." şeklinde bir arz göndermiş ve Seyyid Osman'ın suçsuzluğu ve hakkında iftira atıldığı ispat edilmiştir. Bk. BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 1 ve 15.

4.4.5. Ehl-i Şer' Taifesinden Olan Diğer Görevliler

Ehl-i şer' sınıfından olan kadılar, mahkeme görevlileri ve nâkibü'l-eşrâfların yanı sıra Osmanlı ilmiye sınıfına mensup birçok görevli mevcuttur. Medrese, cami, mescit, türbe, zaviye, mektep gibi yerlerde görevlerini ifâ eden ehl-i şer' sınıfına mensup bu görevlilerin üstlendikleri sorumluluklar ve yaptıkları görevler, şehir hayatının devam ettirilmesinde ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanması noktasından önemli rol oynamaktadır. Bu görevlerin icra edilmesinde ve görevlilerin geçimlerinin sağlanmasında vakıflar önemli bir rol üstlenmiştir.

Müdrerris

Osmanlı'da ilmiye teşkilâtında kadılık ve müftülük ile birlikte önemli bir görevi niteleyen müdrerrisler, medreselerde ders veren yüksek rütbeli ilim adamlarıdır. Müdrerrisler, medrese sistemi içerisinde yetişmiş kişiler olup medrese tahsili sonucu aldıkları icâzetle önce mülâzemet dönemi denilen atama sıralarını beklerler daha sonra da Anadolu veya Rumeli'deki medreselere müdrerris olarak atanırlardı. Ataması yapılan müdrerrisler, aşağı medreseden itibaren yirmili, otuzlu, kırklı, ellili derecelere ulaşır ardından gösterdiği başarı doğrultusunda Sahn-ı Seman Medresesi müdrerrisliğine yükselebilirdi.¹⁰⁵⁰

Müdrerrisler, ilmî teşkilât içerisinde üstlendikleri mühim rolün yanı sıra şehir hayatında da çeşitli roller üstlenmekteydiler. Merkezden taşraya gönderilen emirlerde taşrada bulunan ehl-i örfün yanı sıra ehl-i şer' sınıfı mensupları da zikredilirdi. 1792 yılında asayiş sorunu sebebiyle Hısn-ı Mansur kazasına gönderilen emirde "Hısn-ı Mansur'da vâki' ulemâ ve sulehâ ve eimme ve hutebâ ve sadât-ı kirâm..." denilerek onların da sorumlulukları hatırlatılmaktaydı. Belgenin sonunda ise ismi ilk sırada yazılanlar müdrerrisler olmaktadır. "El-abdu'd-dâî li'd-devleti'l-aliyyeti'l-Osmâniyye Ahmed el-müdrerrîs-i Cami'-i Sıratut", "El-abdu'd-dâî li'd-devleti'l-aliyyeti'l-Osmâniyye Ali el-müdrerrîs-i Medrese-i Eslemez" ifadeleriyle müdrerrislerin isimlerine yer verilirdi.¹⁰⁵¹

Müdrerrislerin aldıkları maaşlar görevli oldukları medrese veya caminin bağlı oldukları vakfın belirlediği miktara göre olurdu. 1734 yılında Hısn-ı Mansur'da Hacı Abdulgânî Câmii Vakfı'nda görevli "talebe-i ulûma ders-i âmm" ciheti için müdrerris olan Hasan Halife'ye yevmî on akçe,¹⁰⁵² 1755 yılında yine aynı vakıfta görevli müdrerris-i fikh-ı şerîf olan Osman'a yevmî beş akçe ödeme yapılmaktadır.¹⁰⁵³ 1794 yılında Behisni'de Hasan Bey Câmii'nde fikh dersi ta'limi için Hicâbî Mehmed'e yevmî dört akçe ödeme yapılmaktadır.¹⁰⁵⁴

İmam

Arapça "emm" (öne geçmek, sevk ve idare etmek) kökünden gelen imam, cami ve mescitlerde cemaate namaz kıldırın ve cemaate karşı çeşitli sorumlulukları bulunan kişilerdir.¹⁰⁵⁵ Osmanlı'da imamlar, İslâmî kesime hizmet veren kadrolar içinde en geniş kısmı oluşturmaktaydı. Padişah beratı ile mahalledeki cami ve mescitlere tayin edilen

¹⁰⁵⁰ Mehmet İpşirli, "Müdrerris", DİA, C. 31, Ankara 2006, s. 468.

¹⁰⁵¹ BOA. C. DH., 251: 12546.

¹⁰⁵² VGMA. HD., nr. 1094, s. 187.

¹⁰⁵³ VGMA. HD., nr. 1090, s. 9.

¹⁰⁵⁴ VGMA. HD., nr. 537, s. 130.

¹⁰⁵⁵ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "İmam", DİA., C. 22, Ankara 2000, s. 178.

imamlar,¹⁰⁵⁶ görev süreleri boyunca raiyyet rüsûmu ve avâızdan muaf tutulurlar ve hizmet verdikleri cami ve mescitlerin vakıflarından ücret alırlardı. Tayinleri genelde vakıf mütevellilerinin teklifi ile gerçekleşirdi.¹⁰⁵⁷

Osmanlı şehirlerinde mahalleler, genellikle bir cami veya mescidin bulunduğu yerleşim mekânlarıdır. Mahallelerde bulunan bu mescit veya camilerin imamları aynı zamanda mahalle imamı olarak isimlendirilir ve bu kişilerin mahallî sorumlulukları da bulunurdu. Mahalle ahalsinin evlenme (nikâh), boşanma, ev değiştirme, doğum, ölüm gibi işlerinin takibinin yanı sıra mahallenin huzuru açısından ahaliyi rahatsız edecek içkili, sazlı-sözlü alem yapanların ve umumî ahlâka uygun tesettüre uymayanların engellenmesi gibi vazifeleri yerine getirirlerdi.¹⁰⁵⁸ Mahalle sakinleri hakkında tam bilgi sahibi olması gereken imamlar, mahalleye yeni taşınanların tespiti ve kayıt altına alınması, kefalete bağlanmaları, ikamet yeri ve sürelerinin belirlenmesi gibi vazifeleri de edâ ederdi. İmamlar, görevlerinin ifası sırasında kadılar tarafından teftiş edilir, ahalinin haklarında şikayetleri varsa ve suçlu bulunurlarsa bu durum azillerine veya cezalandırılmalarına neden olurdu.¹⁰⁵⁹

Merkezden taşraya gönderilen emirlerde taşrada bulunan ehl-i şer' sınıfından olan müderrisler gibi imamların isimleri de zikredilirdi. "El-abdu'd-dâ'î li'd-devleti'l-aliyyeti'l-Osmâniyye Ahmed el-imâm-ı Câmî'-i Sıratut", "El-abdu'd-dâ'î li'd-devleti'l-aliyye Abdullah el-imâm-ı Câmî'-i Kebîr" ifadeleri ile imamlara yer verilirdi.¹⁰⁶⁰

İmamların görevlerinde mücid ü sâ'î¹⁰⁶¹ (gayretli, çalışkan), ehl-i ilim ve fazilet sahibi¹⁰⁶² ve cemaatin benimsediği kişiler olmaları¹⁰⁶³ istenirdi. Bu vasıflara sahip olmayan veya görevini kötüye kullanan imamlar olduğunda cemaatin kadıya şikayetiyle imamın vazifesine son verilirdi. 1732 yılında Hısn-ı Mansur'da Abdulganî Câmîi imamı es-Seyyid Hasan, cüheladan olduğu ve görevini terk ettiği gerekçesiyle görevinden alınmıştır.¹⁰⁶⁴ Yine Hısn-ı Mansur'da Kab Câmîi imamı el-Hac Hüseyin, hizmetini edâ etmediği ve zinâ ehli olduğu gerekçesiyle mahalle ahalsinin şikayetiyle görevinden alınmıştır.¹⁰⁶⁵ İmamlar bazen de yaşlı, hasta, güçsüz, görme engelli olmaları sebebiyle görevden alınmışlardır. 1763 yılında Hısn-ı Mansur'da Kürt Câmîi'nin imamı Osman, marîz (hasta) olduğu ve hizmetini edâ etmeye iktidârı olmadığı gerekçesiyle görevinden alınmıştır.¹⁰⁶⁶ 1726 yılında Behisni'de Hasan Bey Câmîi'nin imamı Osman'ın mecnûn (deli, divâne) olduğunu cemaatin kadıya haber vermeleriyle Osman görevden alınmıştır.¹⁰⁶⁷

İmamların aldıkları maaşlar görevli oldukları mescit veya caminin bağlı olduğu vakfın belirlediği miktara göre olurdu. 18. yüzyılda Adıyaman'da görev yapan imamların aldıkları yevmiye ücretler bir akçe ile yirmi akçe arasında değişmekteydi.

¹⁰⁵⁶ İmamların ataması ile ilgili 1723 yılına ait belgede, Mehmed isimli imam adayının Kur'an-ı Kerîm'den ders okuyarak müstahreç (çıkma) edildiği ve imamet ve hitabet ehlinden olduğu bilgisi mevcuttur. Bk. BOA. İE. EV. 57: 6317.

¹⁰⁵⁷ Kemal Beydilli, "İmam", DİA, C. 22, Ankara 2000, s. 181.

¹⁰⁵⁸ Karagöz, age., s. 116.

¹⁰⁵⁹ Kemal Beydilli, agm., s. 181-182.

¹⁰⁶⁰ BOA. C. DH. 251: 12546.

¹⁰⁶¹ VGMA. HD., nr. 1094, s. 188.

¹⁰⁶² VGMA. HD., nr. 1100, s. 165.

¹⁰⁶³ VGMA. HD., nr. 1099, s. 79.

¹⁰⁶⁴ VGMA. HD., nr. 1094, s. 185.

¹⁰⁶⁵ VGMA. HD., nr. 1119, s. 24.

¹⁰⁶⁶ VGMA. HD., nr. 1099, s. 76.

¹⁰⁶⁷ VGMA. HD., nr. 1143, s. 234.

Müezzin

Cami ve mescitlerde ezan okumak, kâmet getirmek gibi görevlerin yanı sıra mahalle imamının yardımcısı olması yönüyle müezzinlerin de şehir hayatında önemli bir rolü vardı. Vazifeleri boyunca askerî zümreden sayıldıkları için vergiden muaf olan müezzinler görevleri sona erdiğinde yeniden sivil statüsünde olurlardı.¹⁰⁶⁸

Araştırma konusu dahilindeki şehirlerde müezzinler çeşitli vazifelerle isimlendirilirdi. Evkat-ı hamsede müezzin,¹⁰⁶⁹ yevm-i cum'ada müezzin,¹⁰⁷⁰ salat-ı ıydeynde müezzin,¹⁰⁷¹ ramazân-ı şerîfte terâvih müezzini¹⁰⁷² gibi müezzinlikler bulunmaktaydı. Cemaatin müezzinden memnun olmadığı, müezzinin vazifesini hakkıyla edâ etmediği durumlarda müezzinin görevine son verilirdi.¹⁰⁷³ Bazen de müezzinin fiziksel engelinden dolayı görevden alındığı olmaktaydı. 1765 yılında Behisni'de Tohtamış Câmii'nde vazifeli Mustafa isimli müezzin, a'ma ve ma'zûr olduğu için görevden alınmıştır.¹⁰⁷⁴ 1723 yılında ise Behisni'de Karkın Mescidi müezzini Ebubekir, ticaretle uğraştığı ve hizmetini edâda kusuru bulunduğu için görevinden alınmıştır.¹⁰⁷⁵ Müezzinlerin aldıkları ücretler de vazifeli oldukları vakıflar tarafından karşılanırdı. 18. yüzyılda Adıyaman'da görev yapan müezzinlerin aldıkları yevmiye ücretler bir akçe ile on beş akçe arasında değişmekteydi.

Vâiz/Nâsîh

Sözlükte "öğüt vermek, uyarmak, sakındırmak" anlamındaki va'z, özellikle dinî ve ahlâkî konularda dinleyenleri hem bilgilendirmek hem de iyiliğe sevk etmek amacıyla din alimleri tarafından ibadet mahallerinde yapılan konuşmadır.¹⁰⁷⁶ Va'z veren kişiye de vâiz denmektedir. İlk İslâmî devirden itibaren İslâm toplumlarında mevcut olan bu kişiler, 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'da camilerde görev almakta ve camilerin bağlı buldukları vakıflardan ücret almaktaydılar.

Vaizler, vaaz verdikleri zaman dilimlerine göre isimlendirilmektedir. Behisni'de 1794 yılında Câmii'-i Kebîr vâizi yevmî iki akçe, aynı yılda Zeyrek Ağa Câmii vâizi beş akçe,¹⁰⁷⁷ 1714 yılında Hacı Arslan Câmii vâizi bir akçe, 1715 yılında Halife Câmii vâizi on akçe,¹⁰⁷⁸ Hısn-ı Mansur'da Hacı Abdulgânî Câmii yevm-i cum'ada ba'de's-sallati's-subh vâizi on akçe¹⁰⁷⁹ 1755 yılında Hoca Ali Câmii vâizi iki akçe, aynı yılda Hacı Abdulgânî Câmii vâizi dört akçe, yine aynı camide leyle-i ramazan ve ıydeynde vâiz ve nâsîh dört akçe, Yenipınar Câmii vâizi iki akçe, Küçük Mescit vâizi dört akçe,¹⁰⁸⁰ 1733 yılında Hacı Abdulgânî Câmii'nin leyle-i beratta vâizi üç akçe ve leyle-i kadir ve leyle-i ıydeynde vâizi dört akçe¹⁰⁸¹ ücret almaktadır.

¹⁰⁶⁸ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Müezzin", DİA, C. 31, Ankara 2006, s. 491-492.

¹⁰⁶⁹ VGMA. HD., nr. 548, s. 16.

¹⁰⁷⁰ VGMA. HD., nr. 548, s. 17.

¹⁰⁷¹ VGMA. HD., nr. 1095, s. 101.

¹⁰⁷² VGMA. HD., nr. 1096, s. 165; 1099, s. 75.

¹⁰⁷³ VGMA. HD., nr. 1119, s. 54.

¹⁰⁷⁴ VGMA. HD., nr. 1076, s. 48.

¹⁰⁷⁵ VGMA. HD., nr. 1137, s. 202.

¹⁰⁷⁶ Hasan Cirit, "Vaaz", DİA, C. 42, Ankara 2012, s. 404-405.

¹⁰⁷⁷ VGMA. HD., nr. 537, s. 127-130.

¹⁰⁷⁸ VGMA. HD., nr. 1133, s. 221.

¹⁰⁷⁹ VGMA. HD., nr. 1084, s. 48.

¹⁰⁸⁰ VGMA. HD., nr. 1090, s. 10-11.

¹⁰⁸¹ VGMA. HD., nr. 1094, s. 186.

Hatip

Hatipler, cuma ve bayram namazlarında cemaate hutbe okuyan ve bu namazlarda imamlık yapan kişiler olarak isimlendirilmektedir.¹⁰⁸² Hatip olan kişilerin ehl-i ilim ve sahîb-i fazîlet olmaları beklenirdi.¹⁰⁸³ Hatiblik vazifesini çoğunlukla imamlar edâ etmekte olup bazen de imamdan farklı kişilerin edâ ettiği görülmektedir. Behisni'de 1772 yılında Bozmekân Câmii imam ve hatibi aynı kişidir ve yevmî üç akçe almaktadır. 1792 yılında Kasım Ağa Câmii'nin imam ve hatibi yine aynı kişi olup yevmî bir akçe ücret almaktadır.¹⁰⁸⁴ Hısn-ı Mansur'da 1755 yılında Hacı Ömer Câmii'nin imam ve hatibi aynı kişi olup imamlık için iki akçe hatiplik için bir akçe ücret almaktadır.¹⁰⁸⁵ 1789 yılında Behisni'de Rişvanzâde Ömer Paşa Câmii'nin hatibi yevmî on akçe, Hacı Arslan Câmii'nin hatibi dört akçe, Sofî/Sûfî Câmii'nin nısf-ı hatibi bir akçe, Ali Ağa Câmii'nin hatibi iki akçe¹⁰⁸⁶ ücret almaktadır. 1789 yılında Hısn-ı Mansur'da Alaybeyi Câmii hatibi dört akçe, Şeyh Muhyiddin Câmii hatibi dört akçe, Câmî-i Kebîr hatibi on beş akçe, Hacı Mehmed Mescidi hatibi bir akçe¹⁰⁸⁷ ücret almaktadır.

Mütevelli

"Başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen" gibi anlamlara gelen mütevelli kelimesi, terim olarak vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakıfların idare edilmesinden sorumlu kimseyi ifade eder. Bu görev ve yetkiye velâyet, görevlendirmeye ise tevliyet adı verilmektedir. Mütevelli tayini vâkıfın şartnâmede belirttiği esaslar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Eğer vâkıf, bu göreve bir kişiyi tayin etmediyse hâkimin belirleyeceği kişi mütevelli olmaktadır. Vakfın idaresinin toplumu ve toplumsal birçok kurumu yakından ilgilendiren bir konu olduğu için mütevellilerin yaptıkları her işin öncelikle vakfın lehine olması gerekmektedir. Aksi takdirde bir durum söz konusu olursa, yani vakfın zarara uğradığı, iyi yönetilmediği durumlar gerçekleşirse mütevelli görevden alınır.¹⁰⁸⁸ 1703 yılında Behisni'de Hacı Arslan Câmii mütevellisi "vakfa hıyâneti zâhir olmağla" görevinden alınmıştır.¹⁰⁸⁹ 1773 yılında Hısn-ı Mansur'da Eslemey Bey ve Kara Musa zaviyelerinin mütevellisi olan Ebubekir, hizmetinde kusuru olduğu gerekçesiyle görevinden alınmıştır.¹⁰⁹⁰

Vakıfların yönetimi, çoğunlukla erkekler tarafından sağlanırken bazen kadınların da vakıfların yöneticisi olduğu örneklere rastlanmaktadır. Behisni'de Hacı Hüseyin Câmii Vakfı mütevelliliği "evlâd u evlâdına meşrûta olub" Hacı Hüseyin isimli bir kişi bu vazifeyi edâ etmekteyken vefat edince vakfın tevliyeti, muhtemelen Hacı Hüseyin'in erkek evladı olmadığından, kızı Halime'ye intikal etmiştir. Ancak bir süre sonra, 1729 yılında, Hasan isimli bir kişi bu vazifeyi, vakıf şartnâmesine aykırı bir şekilde uhdesine almıştır. Halime'nin şikâyeti üzerine vakfın tevliyeti yeniden Halime'ye verilmiştir.¹⁰⁹¹ 1766 yılında vakfın tevliyeti, Halime Hatun'un vefat etmesi üzerine oğlu Mehmet'e

¹⁰⁸² Yediyıldız, agm., s. 57; Berkî, age., s. 22.

¹⁰⁸³ VGMA. HD., nr. 1083, s. 295; 1100, s. 167.

¹⁰⁸⁴ VGMA. HD., nr. 537, s. 127.

¹⁰⁸⁵ VGMA. HD., nr. 1090, s. 9.

¹⁰⁸⁶ VGMA. HD., nr. 1074, s. 48.

¹⁰⁸⁷ VGMA. HD., nr. 548, s. 16-18.

¹⁰⁸⁸ Nazif Öztürk, "Mütevelli", DİA, C. 32, Ankara 2006, s. 217-218.

¹⁰⁸⁹ VGMA. HD., nr. 1159, s. 148.

¹⁰⁹⁰ VGMA. HD., nr. 1084, s. 47.

¹⁰⁹¹ VGMA. HD., nr. 1144, s. 171.

verilmiştir.¹⁰⁹² Bu bilgiden hareketle Halime Hatun'un mütevellilik vazifesini 37 yıldan daha fazla bir süre yürüttüğü söylenebilir.¹⁰⁹³ Az rastlanan bir örnek olması bakımından bu durum vakıf müessesesi açısından dikkate değerdir.

Mütevellilerin alacakları ücret de yine vakıfların gelirlerinden karşılanırdı. 18. yüzyılda Adıyaman'da görev yapan mütevellilerin aldıkları yevmiye ücretler bir akçe ile on beş akçe arasında değişmekteydi.

Müfettiş

Müfettiş kelimesi sözlükte, "bir şeyi etrâfiyla arayıp ahvâlini tahkik eden adam, bir sınıf me'mûrînin veya bir dâire-i resmiyyenin bi-hak ifâ-yı vazîfe edip etmediklerini tahkîke me'mûr" şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰⁹⁴ Vakıfların ve vakıf görevlilerinin teftişinin yapılmasından da müfettiş denilen bir vakıf sorumlusu görevliydi.¹⁰⁹⁵ 18. yüzyılda Adıyaman'da bulunan vakıflarda "müfettiş" denilen görevliler mevcuttur. Müfettişler de ücretlerini tıpkı diğer vakıf görevlileri gibi görevli oldukları vakıflardan almaktaydılar. Hısn-ı Mansur kazasında 1789 yılında Hacı Abdulgâni Vakfi'nin müfettişi yevmî dört akçe, Câmî-i Kebîr Vakfi'nin müfettişi iki akçe,¹⁰⁹⁶ 1769 yılında Kab Câmii Vakfi'nin müfettişi dört akçe,¹⁰⁹⁷ 1782 yılında Behisni'de Hasan Bey Câmii Vakfi'nin müfettişi dört akçe¹⁰⁹⁸ ücret almaktadır.

Nâzır

Nâzırlar, vakıf mütevellisini teftiş etmekle ve vakıf işlerinin yapılıp yapılmadığını kontrol etmekle görevli kişilerdir.¹⁰⁹⁹ Nâzır kelimesi bazen mütevellî manasında da kullanılmaktadır¹¹⁰⁰. Behisni'de 1789 yılında Hasan Bey Câmii Vakfi'nin nâzırı ve Zeyrek Ağa Câmii Vakfi'nin nâzırı yevmî iki akçe¹¹⁰¹ 1794 yılında Câmî-i Kebîr Vakfi'nin nâzırı bir akçe, 1795 yılında Şeyh Sungur Nuri Vakfi'nin nâzırı üç akçe¹¹⁰² ücret almaktadır. 1789 yılında Hısn-ı Mansur'da Mahmud el-Ensârî Vakfi'nin nâzırı bir akçe,¹¹⁰³ Câmî-i Kebîr Vakfi'nin nâzırı dört akçe¹¹⁰⁴ ücret almaktadır.

Kur'an-ı Kerîm Okuyan Vazifeliler

Vakıflara bağlı olan mescit, cami, zaviye, türbe gibi yerlerde Kur'an-ı Kerîm'in bir kısmını veya tamamını, bazen bir sureyi okumakla görevli kişiler bulunmaktadır.

¹⁰⁹² VGMA. HD., nr. 1097, s. 48.

¹⁰⁹³ 1766 yılına ait hurufât defterleri kayıtlarında Halime Hatun'un Sûfi Câmii Vakfi'nin mütevelliliği vazifesine müdahale ettiği ve yapılan şikâyet üzerine müdahalesinin men edildiği yazılıdır. Aynı hurufât belgesinde 1766 yılında vefat ettiği yazılı iken bu şekilde bir kaydın tutulmuş olmasından hareketle Halime Hatun'un ölüm haberinin şüpheli olduğu söylenebilir. Bk. VGMA. HD., nr. 1076, s. 48.

¹⁰⁹⁴ Ş. Sâmî, agl., s. 1382.

¹⁰⁹⁵ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", s. 58.

(<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1387/Yediy%C4%B1ld%C4%B1z.pdf?squence=1>)

¹⁰⁹⁶ VGMA. HD., nr. 548, s. 16.

¹⁰⁹⁷ VGMA. HD., nr. 1082, s. 168.

¹⁰⁹⁸ VGMA. HD., nr. 1077, s. 69.

¹⁰⁹⁹ Yediyıldız, agm., s. 59.

¹¹⁰⁰ Ali Himmət Berkî, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tâbirler, VGM. Neşriyatı, Doğu Matbaası, Ankara, s. 44.

¹¹⁰¹ VGMA. HD., nr. 1074, s. 50.

¹¹⁰² VGMA. HD., nr. 537, s. 130.

¹¹⁰³ VGMA. HD., nr. 548, s. 16.

¹¹⁰⁴ VGMA. HD., nr. 1083, s. 295.

Cüzhân, Yâsinhân, Fetihhân, İhlâshân (Duâgûy¹¹⁰⁵), Aşrhân, Mülkhân, Sûre-i Kehf ta'lisi, Nebehân, Tahahân isimleriyle isimlendirilen görevliler bulunmaktadır.¹¹⁰⁶ Ayrıca cüzhân ve devirhânların ne kadar okuduğunu kontrol eden ve kaldıkları yerleri tespit eden noktacılar bulunmaktadır. Bu kişiler, cüzhânların ve devirhânların veya dua okuyanların gözetim ve denetiminden de sorumludur.¹¹⁰⁷ 1741 yılında Hısn-ı Mansur'da Hacı Ömer Câmî'nin noktacısı dört akçe ile Mahmut isimli bir kişi ve aynı yıl Hacı Abdulgânî Câmî'nin noktacısı yevmî dört akçe ile Seyyid Kasım isimli bir kişidir.¹¹⁰⁸

Muid

Sözlükte, "tekrarlayan" anlamına gelen muîd, medreselerde müderrisin verdiği dersi tekrar ettiren ve müderrise yardımcı olan görevli, asistan olarak değerlendirilebilir.¹¹⁰⁹ Hısn-ı Mansur'da bulunan Eslemez Bey Medresesi'nde muid denilen görevli mevcuttur. 1755 yılında Eslemez Bey Medresesi'nin muidi Seyyid Abdurrahman vefat ettiği için vazifesi Seyyid Bekir isimli kişiye verilmiştir.¹¹¹⁰ Daha sonraki tarihlerde Eslemez Bey Medresesi'nde iki muid olduğu anlaşılmaktadır. 1775 yılında nısf-ı muidlik yevmî iki akçe ile Hamza isimli bir kişinin uhdesindedir.¹¹¹¹ 1801 yılında yevmî iki akçe ile nısf-ı muidi Seyyid el-Hac Mehmet'in vefat etmesi üzerine yerine oğulları Seyyid el-Hac Mustafa ve Seyyid Mehmet getirilmiştir.¹¹¹²

Şeyhü'l-Kurra'

Kaidelerine göre Kur'an-ı Kerîm'in okunuşunu bilen ve bunun eğitimini yapan kişilere şeyhü'l-kurra' denilmektedir.¹¹¹³ Hısn-ı Mansur ve Behisni'de bulunan camilerde Kur'an-ı Kerîm öğretimi ve güzel okunuşu konusunda ders veren kişilere rastlanmaktadır. Behisni'de 1772 yılında Hasan Bey Câmî'nde yevmî beş akçe ile şeyhü'l-kurra olan Seyyid Ömer'in vefat etmesi sebebiyle bu vazifeye İbrahim isimli bir kişi getirilmiştir.¹¹¹⁴ 1782 yılında ise yine yevmî beş akçe ile Şeyh İbrahim'in vefatı ile bu vazifeye oğlu Mahmut getirilmiştir. Hısn-ı Mansur'da 1734 yılında Hacı Abdulgânî Câmî'nde muallim-i Kur'an-ı azîmü's-şân denilen görevli bulunmaktadır.¹¹¹⁵

Zaviyedâr

Tekkelerin küçüğü olan zaviyelerin yöneticiliğini yapan kişilere zaviyedâr ismi verilmektedir. 18. yüzyılda Adıyaman'da çok sayıda zaviye bulunduğu için burada, zaviyedâr denilen birçok görevli bulunmaktadır. Zaviyedârlık vazifesi bazen birden çok kişinin uhdesinde olabilmektedir. 1790 yılında Hısn-ı Mansur'da Çanakçı Dede Zaviyesi'nin zaviyedârlığı üç kişi üzerinde iken 1769 yılında Ebuzer el-Gıfârî Zaviyesi'nin zaviyedârlığı iki kişinin uhdesindedir.¹¹¹⁶ Zaviyedârlık vazifesi tevcih

¹¹⁰⁵ Bu kelime; "İhlâshânlık ta'bîr olunan du'âgûyluk ciheti..." şeklinde zikredilmektedir. Bk. VGMA. HD., nr. no:1084, s. 46.

¹¹⁰⁶ VGMA. HD., nr. 548, s. 16-17; 1090, s. 7-10; 1096, s. 167.

¹¹⁰⁷ Yedi yıldız, agm., s. 59.

¹¹⁰⁸ VGMA. HD., nr. 1094, s. 192.

¹¹⁰⁹ Sâmi Es-Sakkâr, "Muîd", DİA, C. 31, Ankara 2006, s. 86; Yedi yıldız, agm., s. 58.

¹¹¹⁰ VGMA. HD., nr. 1090, s. 9.

¹¹¹¹ VGMA. HD., nr. 1084, s. 48.

¹¹¹² VGMA. HD., nr. 565, s. 116.

¹¹¹³ Yedi yıldız, agm., s. 60.

¹¹¹⁴ VGMA. HD., nr. 1058, s. 73.

¹¹¹⁵ VGMA. HD., nr. 1094, s. 187.

¹¹¹⁶ VGMA. HD., nr. 548, s. 17; 1082, s. 168.

edilirken vâkıfın şart koştuğu "ders vermek şartıyla" ifadesine uygun hareket edildiği görülmektedir. 1691 yılında Eslemey Bey Zaviyesi'nin zaviyedârlığı "ders vermek şartıyla" Ebubekir isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.¹¹¹⁷ 1743 yılında Hısn-ı Mansur'da Hacı Musa Zaviyesi'nin zaviyedârlığı "dilediği mahalde ders vermek şartıyla" Musa Halife isimli bir kişiye verilmiştir.¹¹¹⁸ Benzer örnekler diğer zaviyelerde de mevcuttur. Zaviyedârlardan yerine getirmesi beklenen bir diğer şart da "ayende ve revendeye (gelen gidene) it'am-ı ta'am eylemek (yemek yedirmek)" olarak zikredilmektedir.¹¹¹⁹ 1788 yılında Hısn-ı Mansur'da bulunan Mahmud el-Ensârî Türbesi ve Zaviyesi zaviyedârlığı "Mahmud el-Ensârî radiyallâhû-anh türbe-i şerîfesini ziyâret iden züvvâr ve ebnâ-i sebîle tulûk ile su getüren kimesneye meşrûta olub..." ifadesi ile tevcih edilmekteydi. Zaviyedârlar hizmetlerinde kusuru görüldüklerinde vazifelerinden alınırlardı. 1788 yılında Mahmud el-Ensârî Zaviyesi zaviyedârı, türbeyi ziyarete gelenlerin su ihtiyacını karşılamadığı (nâbûd ve bî-isrâ olduğu) ve ziyaretçileri zahmete düşürdüğü sebebiyle görevinden alınmıştır.¹¹²⁰ Behisni'de Şeyh Gasûl Zaviyesi zaviyedârı Mustafa, "ayende ve revendeye it'am-ı ta'am itmeyüb ecânibden ve ehl-i sûkdan olmağla" denilerek görevden alınmıştır.¹¹²¹ Zaviyedârlar, diğer vakıf görevlilerine göre çok uzun süre bu görevi ifâ edebilmekteydiler. Hısn-ı Mansur'da Çanakçı Dede Zaviyesi zaviyedârlığını "elli altmış seneden beri" es-Seyyid Abdulgaffar, es-Seyyid Osman ve diğer Osman isimli kişiler müştereken edâ etmektedir.¹¹²²

Türbedâr

Türbedârlar, vakıf türbelerinin korunması, türbelere ziyarete gelen kişilerin ihtiyaçlarının temini gibi görevleri yerine getirmekle görevli kişilerdir. 1769 yılında Hısn-ı Mansur'da Hacı Abdulgânî Türbesi'nin türbedârı yevmî sekiz akçe,¹¹²³ Ebuzer el-Gıfârî Türbesi'nin türbedâr, miftahdâr ve cerâgdârı aynı kişi olup rub' (çeyrek) hisse,¹¹²⁴ 1704 yılında Zey köyünde Abdurrahman Erzincânî Türbesi'nin türbedârı yevmî bir akçe ve aynı türbenin türbedârı, 1755 yılında, senelik altı kile hınta¹¹²⁵ ile türbedârlık yapmaktadır.

Câbi

"Mal ve haraç toplamak" anlamındaki Arapça "cebee" kökünden türetilen câbi, bir vakıf terimi olarak vakıf gelirlerinin toplanmasından sorumlu kişileri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Câbilerin yaptığı işe ise cibâyet denmektedir. Câbilerin tayin, azil, teftiş gibi her türlü idarî ve hukukî işleri vakfın bulunduğu kazanın kadısı tarafından yürütülür ve câbi ile ilgili değişiklikler olduğunda merkezî idareden berat verilirdi.¹¹²⁶ 1699 yılında Hısn-ı Mansur'da Hacı Abdulgânî Câmii'nin yevmî dört akçe ile câbisi Abdurrahman isimli bir kişi, 1700 yılından sonra ise Ahmet isimli bir kişidir. 1699 yılında Ebuzer el-Gıfârî Vakfı'nın yevmî bir akçe ile câbisi Şeyh Mehmet isimli bir

¹¹¹⁷ VGMA. HD., nr. 1159, s. 154.

¹¹¹⁸ VGMA. HD., nr. 1100, s. 165.

¹¹¹⁹ VGMA. HD., nr. 1094, s. 190; 565, s. 115, 1082, s. 169.

¹¹²⁰ VGMA. HD., nr. 1095, s. 102.

¹¹²¹ VGMA. HD., nr. 1076, s. 48.

¹¹²² VGMA. HD., nr. 1094, s. 183.

¹¹²³ VGMA. HD., nr. 1082, s. 168.

¹¹²⁴ VGMA. HD., nr. 1096, s. 168.

¹¹²⁵ VGMA. HD., nr. no:1090, s. 8; 1099, s. 78.

¹¹²⁶ Mehmet İpşirli, "Câbi", DİA, C. 6, Ankara 1992, s. 529-530.

kişidir.¹¹²⁷ 1766 yılında Hısn-ı Mansur'a bağlı Zey köyünde bulunan Şeyh Abdurrahman Erzincânî Vakfı'nın şeyhi ve câbisi olan Seyyid Yahya'nın vefatı üzerine vazifesi kendi evladı olmadığından evlâd-ı vâkıftan Seyyid Osman ve Şeyh Seyyid Hüseyin isimli kişilere verilmiştir.¹¹²⁸ 1768 yılında Behisni'de bulunan Hasan Bey Câmii'nin "câbî-i vakf"ı olan Mustafa, vefat ettiği için vazifesi yevmî iki akçe ile Mehmet isimli bir kişiye verilmiştir.¹¹²⁹ 1713 yılında Behisni'ye bağlı Bayıl köyünde Musâhib Tırnakçı Hoca Ali Ağa Câmii'nde yevmî iki akçe ile "kurâ câbîsi" olan Mehmet, vazifesinden feragat edince vazife, Ahmet isimli bir kişiye verilmiştir.¹¹³⁰

Kayyım

"Bir işi yerine getiren, üstlenen kimse" anlamına gelen kayyım, vakıf mallarının korunup gözetilmesinden sorumlu kimsedir. Bu kişiler zamanla cami ve imaretlerin bakım ve temizliği görevini de üstlenmişlerdir. Ayrıca bu kişiler, vakfın mütevellisi görevini yapmadığında veya görevi terk ettiğinde vakıf işlerini yürütmesi için kadı tarafından atanabilmektedir.¹¹³¹ 18. yüzyılda araştırma konusu dahilindeki şehirlerde bulunan vakıflarda görevli kayyımların genellikle kayyımlık vazifesinin yanı sıra müremmim, ferraş gibi görevleri de birlikte edâ ettikleri görülmektedir. 1787 yılında, Behisni'de Sıddıka Fakih Câmii'nin kayyım ve müremmimi olan Ömer vefat ettiği için vazifesi oğlu Hüseyin'e verilmiştir. 1789 yılında ise Taş Câmii'nde yevmî dört akçe ile kayyım ve müremmim olan Hüseyin vefat ettiği için vazifesi oğlu Mahmut'a verilmiştir.¹¹³² 1787 yılında Hısn-ı Mansur'da Yenipınar Câmii'nin yevmî dört akçe ile kayyımları ve yevmî dört akçe ile hatibi aynı kişidir.¹¹³³ 1801 yılında Behisni'ye bağlı Tut köyünde bulunan Şeyh Abdurrahman Erzincânî Vakfı'nın kayyımları olan Osman, yevmî iki akçe ile kayyım ve imam, yevmî iki akçe ile de hatiblik vazifesini birlikte edâ etmektedir.¹¹³⁴ Kayyımların sadece kendi vazifelerini edâ ettikleri vakıflar da bulunmaktadır. Hısn-ı Mansur'da 1701 yılında Alaybeyi Câmii'nin kayyımları Yusuf vefat ettiği için vazifesi yevmî bir akçe ile Nebi isimli kişiye verilmiştir.¹¹³⁵

Ferrâş

Ferrâş denilen vakıf görevlisi, vakıf kuruluşlarının temizliğini yapmak, halılarını ve hasırlarını temizlemek, katlamak ve yaymakla görevli kişidir.¹¹³⁶ 1801 yılında Behisni'de Mısırlızâde Mescidi ferrâşının görevi, "bâ-muayyene ferrâş olan Hüseyin hizmet-i lâzimesini tamâmen ve kâmilen edâ idüb beher eyyâm ta'mîr ve termîmi mücid ü sâ'i iken..." şeklinde tanımlanmıştır.¹¹³⁷ Bu ifadeden ferrâşların, müremmimin vazifesi olan tamir işini de gördükleri ve vakıf binalarının günlük bakımından sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Ferrâşların da diğer vakıf görevlileri gibi vazifelerini hakkıyla edâ etmeleri beklenirdi. Hizmetinde kusuru olanlar görevinden azledilirlerdi ve vazifesi başka bir kişiye tevcih edilirdi. Bazen vazifesini

¹¹²⁷ VGMA. HD., nr. 1159, s. 154-155.

¹¹²⁸ VGMA. HD., nr. 1099, s. 78.

¹¹²⁹ VGMA. HD., nr. 1076, s. 48.

¹¹³⁰ VGMA. HD., nr. 1133, s. 221.

¹¹³¹ İsmail Özmel, "Kayyım", DİA, C. 25, Ankara 2002, s. 107.

¹¹³² VGMA. HD., nr. 1074, s. 47.

¹¹³³ VGMA. HD., nr. 1095, s. 102.

¹¹³⁴ VGMA. HD., nr. 538, s. 170.

¹¹³⁵ VGMA. HD., nr. 1159, s. 155.

¹¹³⁶ Yedi yıldız, agm., s. 57; Berkî, age., s. 18.

¹¹³⁷ VGMA. HD., nr. 538, s. 171.

hakkıyla yerine getiremeyen kişi kendi rızasıyla görevinden çekilirdi. 1724 yılında Behisni'de Sûfî Mescidi'nde yevmî nim akçe ile ferraş olan Osman Halife, "edâ-yı hizmetimde kusûrum ve mâni'im var deyu hüsn-i ihtiyâriyle Abdurrahman'a..." görevini devretmiş ve kadı'nın da arzıyla görevinden çekilmiştir.¹¹³⁸ Ferrâşların aldıkları ücretler, diğer vakıf görevlilerine göre biraz daha düşüktür ve bu kişiler de diğer vakıf görevlileri gibi ücretlerini görevli oldukları vakıflardan almaktaydılar. 18. yüzyılda Adıyaman'da görev yapan ferraşların aldıkları yevmiye ücretler yarım (nim) akçe ile sekiz akçe arasında değişmekteydi.

Loğkeş

"Loğkeş" kelimesi, Türkçe "loğ" kelimesi ile Farsça "çekmek" anlamına gelen "keş" fiilinden meydana gelen birleşik bir kelimedir.¹¹³⁹ Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'da 18. yüzyılda yapı malzemesi olarak toprak kullanıldığı için evlerin veya kamu binalarının damları da büyük oranda toprak ile örtülüdür. Toprakta yapılmış evlerin damlarının yağışların yoğun olduğu zamanlarda aşınması ve damdan evin içine sızıntı gerçekleşmesi sebebiyle toprak dam sürekli bakıma muhtaç hale gelir.¹¹⁴⁰ Loğ denilen araç, toprak damlardan yağışların olduğu zamanlarda evin içine su sızıntısını engellemek amacıyla damdaki toprağı sıkıştırmaya yarayan taştır. Loğ'un her iki yanında bir oyuk bulunur ve bu oyuklara ağaç veya demirden yapılmış birer kol takılır. Bu kolların ucuna da bilek kalınlığındaki bir başka ağaç takılarak birleştirilir. Bazen de loğ'a kalın ve kısa bir urgan takılır ve ucundan tutularak silindir şeklindeki taş, toprak damın üzerinde gezdirilir. Toprak damın sıkılaştırılması için yapılan bu işlem, loğlamak olarak adlandırılır.¹¹⁴¹ 21. yüzyılın başlarında dahi hala kullanılmakta olan bu aracın 18. yüzyılda yaygın bir şekilde kullanımı vakıf kuruluşlarında "loğkeş" denilen bir görevlinin bulunmasını gerekli kılmıştır. 18. yüzyılda Adıyaman'da görev yapan loğkeşlerin aldıkları yevmiye ücretler bir akçe ile dört akçe arasında değişmektedir.

Âbkeş

Su çeken anlamındaki "abkeş" kelimesi, "su" anlamına gelen "âb" ve "çekmek" anlamına gelen "keş" kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Vakıf kurumlarının su ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuyu ve çeşmelerden/musluklardan su temin eden vazifelilere abkeş denmektedir.¹¹⁴² Abkeşler, derbentlerde bulunan musluk veya çeşmelerde görevli olduklarında daha fazla sorumluluk üstlenmekteydiler. Abkeşlerin bu tür yerlerde, "mürûr u ubûr eden ebnâ-i sebîlin mahûf ve muhâtara mahallerden emn ü sâlim üzere güzerân etdirüb..." şeklinde ifade edilen sorumlulukları vardır.¹¹⁴³ Abkeşler, bir musluk veya çeşme başında görevli değil de türbe gibi bir yerde vazifeliyse suyu bir gereç ile ihtiyaç mahalline taşımaktadırlar. Hısn-ı Mansur'da Mahmud el-Ensârî Türbesi'nde görevli abkeşlerin suyu "tulûk" ile taşıdıkları görülmektedir.¹¹⁴⁴ 1708 yılında Behisni'ye bağlı Keysun nahiyesinde Dereköy'ün içinde bulunan musluğun abkeş ve mütevellilik vazifeleri yevmî bir akçe Mahmut ve Mehmet

¹¹³⁸ VGMA. HD., nr. 1137, s. 203.

¹¹³⁹ Söylemez, agm., s. 91.

¹¹⁴⁰ Hısn-ı Mansur'da 1777 yılında Eslemez Bey Medresesi'nin loğkeşi için "eyyâm-ı şitâda ta'mîr ve termîmiyçün loğkeş..." ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeden damların bakımının özellikle kış aylarında yapıldığı söylenebilir. Bk. VGMA. HD., nr. 1096, s. 165.

¹¹⁴¹ Söylemez, agm., s. 91.

¹¹⁴² Berkî, age., s. 1; Yediyıldız, agm., s. 56.

¹¹⁴³ VGMA. HD., nr. 1137, s. 202.

¹¹⁴⁴ VGMA. HD., nr. 1095, s. 105.

isimli kardeşlerin uhdesindedir. Behisni'de Kızıldağ'da Tatlıca/Peyamlıca (?) Gediği isimli mahalde "erbâb-ı sebîl için binâ olunan musluğun" abkeşlerine bir kıt'a tarla vakfedilmiştir.¹¹⁴⁵ Hısn-ı Mansur'da Mahmud el-Ensârî Türbesi'nde vazifeli abkeşlere Alani köyü öşür mahsûlâtı vakfedilmiştir.¹¹⁴⁶

Sâ'i/Müjdecî

"Sâ'i" kelimesi, "haber veya mektûb götürmek için bir yere gönderilen piyâde, ulâk, tâtâr, berîd" anlamlarına gelmektedir.¹¹⁴⁷ Osmanlı belgelerinde ise bu görevli, "beher sene hacc-ı şerîfe giden hüccâc-ı müslimînin selâmet haberlerini getirmek için sâ'î...",¹¹⁴⁸ "hüccâc-ı müslimînin sıhhat ve selâmet mektûblarını hânelerine getirmek üzere sâ'î",¹¹⁴⁹ "hacc-ı şerîfe mürûr u ubûr eden hüccâc-ı müslimînin yârın selâmet ile mahalline teslim etmek üzere sâ'î"¹¹⁵⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Kadılar tarafından atanan bu görevlilerin vazifelerini hakkıyla edâ etmeleri beklenirdi. Çünkü eski zamanlarda hayli uzun ve meşakkatli süren hac yolculuğunda hacca giden kişilerin akrabaları sürekli bir merak içindelerdi. Hacca giden kişilerin iyi olup olmadığı konusunda kendilerine haber getirilmesi için görevlendirilen bu kişilere müjdecî ismi de verilmekteydi.¹¹⁵¹ Sâ'îler bir kazada görevli olabildiği gibi bazen birkaç kazanın görevini birlikte üstlenebilirdi. 1758 yılında Ali Halife isimli bir kişi "Hısn-ı Mansur ve Behisni ve civarı sâ'îsi" olarak zikredilmektedir.¹¹⁵²

Sâ'îlerin, vazifeleri zahmetli olduğundan, bu vazifeyi edâ etmeye muktedir kişilerden seçilmesine dikkat edilirdi. 1755 yılında Behisni'de sâ'î olan Mustafa isimli kişi, vazifeyi yapmaya iktidarı olmadığı gerekçesiyle vazifeden alınmış ve vazifesi Kara Ali isimli bir kişiye verilmiştir.¹¹⁵³ Sâ'îlik vazifesi, akrabaları Hicaz'da olan insanların özlemine giderdiği için toplumun önemseydiği bir vazifedir. Ancak bazen bu vazifenin de suistimal edildiği görülmektedir. 1801 yılında Behisni'de sâ'î olan Mehmet isimli kişi, vazifesinde ehil olmadığı gibi hizmetini hakkıyla yerine getirmemektedir. Hüccâc-ı müslimînin akrabalarından müjde karşılığında olmadık isteklerde bulunduğu gibi bazen yalanlar söyleyerek hacıların akrabalarını korkutmakta ve toplumda kargaşaya sebep olmaktadır. Bu sebeple görevinden alınarak yerine Mehmet isimli bir kişi getirilmiştir.¹¹⁵⁴

Suyolcu

Osmanlı şehrinin sokaklarında birçok çeşme ve su kaynağının mevcudiyeti, su yollarının iyi organize edilmesi ile mümkün olmaktadır. Suyun şehir dışından ve şehrin bir noktasından başka bir noktaya getirilmesi, sokaktaki ve evlerdeki çeşmelere ve suyun en çok kullanıldığı cami, mescit, medrese, han, hamam gibi yerlere tevzii, son

¹¹⁴⁵ VGMA. HD., nr. 1133, s. 221-222.

¹¹⁴⁶ VGMA. HD., nr. 548, s. 17.

¹¹⁴⁷ Ş. Sâmi, agl., s. 699.

¹¹⁴⁸ VGMA. HD., nr. 1097, s. 55.

¹¹⁴⁹ VGMA. HD., nr. 565, s. 116.

¹¹⁵⁰ VGMA. HD., nr. 1090, s. 13.

¹¹⁵¹ Karagöz, age., s. 126.

¹¹⁵² VGMA. HD., nr. 1097, s. 61.

¹¹⁵³ VGMA. HD., nr. 1097, s. 55.

¹¹⁵⁴ VGMA. HD., nr. 538, s. 171.

derece düzenli ve sürekli bir organizasyonu gerektirmektedir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde Su Nezâreti kurulmuştur.¹¹⁵⁵

Su yolcusu ise, suyun kaynağından başlayıp ulaşması gereken noktaya kadarki düzeni sağlayan ve su yolunun tamiri, bakım ve onarımı, korunması, ölçümü ve dağıtımı ile ilgili bütün işlerin sorumluluğunu üstlenmiş kişidir.¹¹⁵⁶ Su nâzırı veya turûk-ı âb nâzırı da denilen bu görevli Hısn-ı Mansur'da Hacı Abdulgânî Vakfı'ndan yevmî altı akçe ücret almaktadır.¹¹⁵⁷

Miftahdâr

Miftahdâr denilen görevliler, türbe ve zaviyelerin kapılarının kilitletlenmesinden ve açılmasından sorumlu kişilerdir. Hısn-ı Mansur kazasında Ebuzer el-Gıfârî Türbesi'nde, Hasan el-Mekkî Türbesi'nde ve Hacı Abdulgânî Câmii'nde müftahdâr denilen görevliler bulunmaktadır.¹¹⁵⁸

Cerâgdâr

Bu görevli tekke, zaviye gibi vakıf binalarının aydınlatılması için lambaların yakılmasından sorumlu kişidir.¹¹⁵⁹ Kandil-firûz da denilen bu görevli, miftahdârlık veya başka bir vazife ile birlikte bir kişinin uhdesinde olabilmektedir. 1774 yılında Ebuzer el-Gıfârî Türbesi'nin cerâgdâr ve miftahdârı yevmî iki akçe ücret almaktadır.¹¹⁶⁰ 1726 yılında Şeyh Muhyiddin Arabî Câmii'nin kandil-firûzu Mehmet isimli bir kişidir ve günlük bir akçe ücret almaktadır.¹¹⁶¹

Müremmîm

Bu görevli, vakıf binalarının bakım ve tamirinden sorumlu kişidir. Hısn-ı Mansur'da 1756 yılında Hacı Abdulgânî Câmii'nin müremmîmliği, yevmî dört akçe ile Ahmet Halife isimli bir kişinin uhdesindedir.¹¹⁶² Behisni'de 1787 yılında Taş Câmii kayyım ve müremmîmi Ömer'in vefatı üzerine vazifesi oğlu Hüseyin'e verilmiş, 1789 yılında da yevmî dört akçe ile bu görevi edâ eden Hüseyin vefat ettiği için vazifesi, oğlu Mahmut'a verilmiştir.¹¹⁶³

Muvakkıt

Muvakkıtlar, yıldızlar ilmi ve kozmoğrafya bilgisi yeterli düzeyde olan ve bu bilgiler ışığında vakitlerin tayinini hesaplayan kişidir. Muvakkıtların bulunduğu ve vazifelerini icrâ ettikleri yer olan muvakkıthâneler ise genellikle büyük camilerin bitişiğinde, sokağa bakan pencereleri olan küçük bir odadır.¹¹⁶⁴ 1731 yılında Hısn-ı Mansur'da Hacı Abdulgânî Câmii'nde yevmî dört akçe ile muvakkıtlık görevini Ateşî Mustafa isimli bir kişi yürütmektedir. Ateşî Mustafa'dan sonra ise bu göreve Belgradî

¹¹⁵⁵ M. Mehdi İlhan, "Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi", s. 42-43.

(<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/940/11700.pdf>)

¹¹⁵⁶ Abdullah Martal, "Suyolcu", DİA, C. 38, Ankara 2010, s. 1.

¹¹⁵⁷ VGMA. HD., nr. 1099, s. 75; 548, s. 18; 1082, s. 168.

¹¹⁵⁸ VGMA. HD., nr. 548, s. 17-19; VGMA. HD., nr. 1083, s. 295.

¹¹⁵⁹ Berkî, age., s. 56.

¹¹⁶⁰ VGMA. HD., nr. 1158, s. 191.

¹¹⁶¹ VGMA. HD., nr. 1083, s. 295.

¹¹⁶² VGMA. HD., nr. 1090, s. 13.

¹¹⁶³ VGMA. HD., nr. 1074, s. 47-48.

¹¹⁶⁴ Yedi yıldız, agm., s. 58.

Mustafa getirilmiştir.¹¹⁶⁵ 1760 yılında yine aynı caminin miftahdâr ve muvakkıtı olan Hasan isimli kişi vefat ettiğinde oğlu olmadığı için vazifesi yevmî sekiz akçe ile es-Seyyid Abdurrahman isimli kişiye verilmiştir.¹¹⁶⁶ Benzer atama ve azil örnekleri bulunan muvakkıtlık vazifesi Hısn-ı Mansur kazasında sadece Hacı Abdulgâni Câmii'nde bulunmaktadır. Bu vazifeyle ilgili diğer kazalarda bir bilgiye rastlanmamıştır.

Bevvâb

Vakıf kuruluşlarında "kapıcı" anlamında kullanılan bevvâb denilen görevliler mevcuttur. Bu kişiler vakıf mektep ve medreselerinin zamanında açılıp kapanması, vakıf binasının temizliği ve korunması, talebelerin hal ve hareketlerine nezaret gibi hususların yerine getirilmesinden sorumludur.¹¹⁶⁷ 1786 yılında Hısn-ı Mansur'da Eslemez Bey Medresesi'nin bevvâbına günlük, bir akçe ücret ödenmektedir¹¹⁶⁸.

¹¹⁶⁵ VGMA. HD., nr. no:1094, s. 183.

¹¹⁶⁶ VGMA. HD., nr. no:1090, s. 17.

¹¹⁶⁷ Berkî, age., s. 9.

¹¹⁶⁸ VGMA. HD., nr. no:1095, s. 99.

5. SOSYAL HAYAT VE SOSYAL MÜESSESELER

5.1. Şehrin Demografik ve Sosyal Yapısı

Şehir tarihi araştırmalarında mutlaka olması gereken başlıklardan birisi de şehrin demografik yapısıdır. Şehrin demografik yapısının tespit edilmesi aynı zamanda şehirle ilgili sosyal, kültürel, askerî ve ekonomik yapının daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Bu durumla ilgili Barkan, "...o devir ve medeniyetlere has nüfus imkân ve zaruretlerini, memleket nüfusunun kütlesi, kesafet ve dinamizmi, harita üzerindeki yayılış ve konuş şekli, yer değiştirme imkân ve sür'ati, artış nisbeti, yaşlara ve cinsiyete ve meşgüliyet nevine göre terekküp tarzı... gibi demografik âmilleri hesaba katmamış olması, birçok hadisenin ilmî bir izahtan mahrum kalmasına..." "...Aynı şekilde, tarihin muayyen bir devrinde yaşamış olan bir cemiyetin iktisadî, içtimaî veya askerî problemlerini hakkıyla izah edebilmek için de demografik vaziyetin etüd edilmesi icab eder."¹¹⁶⁹ ifadeleriyle şehir tarihi araştırmalarında şehrin demografik yapısının tespit edilmesinin gerekliliğini belirtmiştir. Şehir tarihi araştırmacıları, çalışmalarında bu zaruretin farkında olarak şehirlerin demografik yapısını tespit etmeye çalışmışlardır.

Ortaçağ Avrupa devletlerinden İngiltere'de ilk demografik kayıt örneği 11. yüzyıla ait olup Avrupa genelinde, 13. ve 14. yüzyıllardan itibaren demografik yapı ile ilgili yapılan kayıt miktarında artış görülmüştür.¹¹⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde ise demografik bilgiler içeren ilk kayıtlar, tahrir kayıtları olup bu kayıtlar bir bölgenin ele geçirilmesinden hemen sonra veya bazen hükümdar değişikliğinde yapıldı ve bu tahrir işlemi genel olarak otuz yılda bir tekrarlanırdı. Osmanlı'da ilk tahrir kayıtlarının 14. yüzyılın sonlarında yapıldığı söylenebilir. 15. ve 16. yüzyıllarda periyodik olarak sürdürülen bu kayıt işlemlerinin daha sonraki yüzyılda fetihlerin ardından yapıldığı veya bölgesel olarak ihtiyaç üzerine tutulduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷¹ Bu defterlerin tutulmasında reayanın ikâmet ettiği yerleri ve bu yerlerdeki bütün işlerin özelliklerini, malların ve ürünlerin kaynaklarını, tımar sahiplerini ve onların gelirlerini, vergilendirme amacıyla hane sayısını, vakıfların durumunu belirlemek gibi pragmatik amaçlar etkili olmuştur.¹¹⁷²

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarını kapsayan ilk tahrir kayıtları 16. yüzyıla, yani bu bölgenin Osmanlı'nın eline geçtiği döneme aittir. Bu bölgede, 1519 yılında yapılan ilk tahrir kayıtlarının ardından 1524, 1530, 1536, 1540, 1547 ve 1560 yıllarında çeşitli amaçlarla bazen bu şehirlerin bir kısmı bazen de tamamıyla ilgili kayıtlar tutulmuştur.¹¹⁷³ Yapılan tahrirlerden elde edilen demografik verilere bakıldığında Hısn-ı Mansur kazasının nüfusu, 1519 yılında 5.407, 1524 yılında 6.936, 1540 yılında 6.708 ve 1563 yılında 10.875 olarak tespit edilmiştir. Behisni

¹¹⁶⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı", *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, 1953, s. 2.

¹¹⁷⁰ Barkan, agm., s. 5. Osmanlı'dan önce Akdeniz dünyasında yapılan tahrir işlemleri için Bk. Kemal Çiçek, "Osmanlılar'dan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", OTAM, S. 6, Ankara 1995, s. 51-89.

¹¹⁷¹ Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", SDÜ. İİBF., C. 12, S. 2, Isparta 2007, s. 137.

¹¹⁷² Mehmet Öz, "Tahrir", DİA, C. 39, Ankara 2010, s. 425-426.

¹¹⁷³ Bu tahrir kayıtları ile ilgili Mehmet Taştemiş tarafından doktora çalışması yapılmıştır. Osmanlı arşivinde BOA. TD. nr. 71, 123, 408, 156, 419, 181, 997, 142, 163, 387 isimli defterler Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad ile ilgili bilgiler içermektedir. Bk. Mehmet Taştemiş, age., s. 7-10.

kazasının nüfusu, 1519 yılında 5.407, 1524 yılında 6.936, 1530 yılında 6.708, 1547 yılında 10.875 ve 1560 yılında 13.506 olarak tespit edilmiştir¹¹⁷⁴. Gerger kazasının nüfusu, 1519 yılında 10.519, 1524 yılında 8.929, 1530 yılında 13.642, 1547 yılında 24.366 ve 1560 yılında 26.697 olarak tespit edilmiştir. Kâhta kazasının nüfusu, 1519 yılında 7.190, 1524 yılında 11.485, 1530 yılında 12.760, 1547 yılında 22.940 ve 1560 yılında 24.407 olarak tespit edilmiştir.¹¹⁷⁵ Tespit edilen bu rakamların modern anlamda bir nüfus sayımının sonucu olmadığını belirtmekte yarar vardır. Osmanlı Devleti, tahrir kayıtları veya vergi tespiti amacıyla yaptığı sayımlarda kayıtlara bütün ahaliyi kaydetmemektedir. Sadece vergilendirilebilir kişi sayısının defterlere kaydedilmesi nüfus ile ilgili verilerin, tahmini bir hesaplama ile bulunması zorunluluğunu ortaya çıkartmıştır. Barkan, vergilendirilebilir her bir hanenin 5 kişiden oluştuğu varsayımıyla hareket etmiş ve genel nüfusu bu şekilde hesaplamaya çalışmıştır.¹¹⁷⁶ Ancak hane büyüklüğünün tespit edilememesi, aile reisinin vefatından sonra aile reisi konumuna yükselen "caba" ve "bennak"ların durumu, toprakları müştereken kullanan kardeşlerin durumu, bekâr ve evli isimlerinin birbirlerinin yerine kullanılabilmesi, bekârların ve hane fertlerinin haneye oranları gibi aydınlatılmamış sorunların varlığı tahrir kayıtlarından elde edilen nüfus miktarına ve oranlarına ihtiyatlı yaklaşılmasını gerektirmektedir.¹¹⁷⁷

19. yüzyıl demografik yapısının tespitinde ise temettuat defterlerinin önemli bir yeri vardır. 19. yüzyıldaki nüfus sayımlarıyla birlikte değerlendirmeye tabi tutulduğunda bu defterler dönemin demografik yapısının aydınlatılmasında faydalı sonuçlar vermektedir. 16. ve 19. yüzyıllara ait Osmanlı demografik yapısının tespitinde bu kaynaklar mevcutken arada kalan yaklaşık iki yüz yıllık bir dönemin yani 17. ve 18. yüzyılların demografik yapısının aydınlatılması daha zor ve muğlak görünmektedir. Bu yüzyıllarla ilgili nüfus tespitinde tahrir defterlerinin yerini daha sınırlı; ama farklı bilgiler içeren cizye ve avarız defterleri almaktadır. Bu her iki defter de klasik dönemin tahrir geleneğinin bir devamı olan, vergi gelirlerinin tespitini amaçlayan defterlerdir. Tahrir defterleri tımar sistemi çerçevesinde merkezi hazineyi ilgilendiren çok çeşitli vergi kalemlerini içerirken, cizye ve avârız defterleri ise cizye ve avarız vergilerini içermektedir. Yani sadece bu vergilere tâbi nüfusla ilgili veriler içermektedirler.¹¹⁷⁸

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarına ait mufassal veya icmal cizye defteri arşivde tespit edilemediği için bu şehirlerle ilgili avârızhâne sayılarının değerlendirilmesi ile nüfus tespiti yapılmaya çalışılacaktır. Osmanlı malî kayıtlarında genellikle "avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye" şeklinde belirtilmiş olan avârız vergisi, Tanzimat'ın ilanına kadar, olağanüstü durumlarda, bilhassa savaş masraflarının karşılanması için, hükümdarın emri ile halkın doğrudan doğruya vermek zorunda olduğu hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâliftir.¹¹⁷⁹ Her bir bölgeden toplanacak avârız vergisinin ne miktarda pay, tevzî ve taksim edileceği de çeşitli esaslara göre belirlenmiştir. Vergi mükelleflerinin bulunduğu mıntıkanın zenginliği,

¹¹⁷⁴ Araştırmacının burada Hısn-ı Mansur ve Behisni nüfusunu karıştırdığı anlaşılmaktadır. Zira söz konusu senelerde her iki kazanın da nüfusu aynı olarak belirtilmiştir.

¹¹⁷⁵ Taştemir, age., s. 45-90; Samsad'ın nüfusu, Kâhta kazası nüfusuna dahildir.

¹¹⁷⁶ Barkan, nüfus hesaplamasında 5 sayısını kabul etmektedir; ama bu sayının ilmî usullerle elde edilmediğini ve her bölgeye, içtimaî zümreye ve ailenin meşguliyet durumuna göre değişiklik gösterebileceğini belirtmektedir. Bk. Barkan, agm., s. 12; "Hane" deyimini ile ilgili Bk. Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", İÜ. Tarih Dergisi, S. 32, 1979, s. 332-348.

¹¹⁷⁷ Elibol, agm., s. 141.

¹¹⁷⁸ Oktay Özel, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Ed.: H. İnalcık, Şevket Pamuk, DİE., Ankara 2001, s. 33-34.

¹¹⁷⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", MEB. İA., C. 2, İstanbul 1979, s. 13.

halkın şehirli, köylü ve konar-göçer olma durumu, dükkân, ev ve tarla miktarı ve tabiki verginin tahsil edildiği dönem ve koşullar tevzî ve taksimin belirlenmesindeki etkenlerdi. Bu etkenler doğrultusunda belirlenen vergi, "avârizhânesi" olarak isimlendirilirdi.¹¹⁸⁰ "Avârizhânesi" kavramı itibarî bir kavram olup bir avârizhânesinin kaç gerçek hâneye tekabül ettiği mufassal¹¹⁸¹ veya mufassal-icmal avâriz kayıtlarında zikredilmekle birlikte icmal avarız kayıtlarında bu bilgiye pek rastlanmamaktadır. Bir avâriz hânesinin kaç gerçek haneye tekabül ettiği ile ilgili Sahillioğlu 4-5 rakamını verirken,¹¹⁸² Barkan 3, 5, 10 veya 15 evli kimse olarak açıklamaktadır.¹¹⁸³ Avâriz defterlerinden hareketle nüfus tahmini yapmak şayet gerçek hâne sayısı biliniyorsa mümkün olmaktadır. Aksi takdirde nüfus tahmini zorlaşacak ve zaten ihtiyatlı yaklaşılması gereken nüfus tahmininin güvenilirliği azalacaktır.

18. yüzyılın nüfus verileri açısından kısır bir dönem olduğu dikkate alındığında çalışma konusu olan 18. yüzyıldaki Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'ın nüfuslarının tespitinin de güç olduğu söylenebilir. Bu şehirlerle ilgili avâriz kayıtlarını da barındıran şer'iyye sicillerinin mevcut olmaması durumu daha da güçleştirmektedir. Bu sebeple nüfus değerlendirmesi icmal avâriz defterleri ve çeşitli arşiv belgelerinden elde edilmiş kısmî nüfus bilgileri dikkate alınarak yapılmıştır. Söz konusu şehirlerle ilgili 18. yüzyılın tamamına ait avâriz icmal kayıtları taranmış ve bu şehirlerde Gerger hariç avâriz hânesi sayısında bir değişiklik olmadığı görülmüştür (Bk. Tablo 5.14).

Tablo 5.14: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger ve Kâhta Kazalarının Avârizhâne Sayıları

Sene	Hısn-ı Mansur Samsad ve Beziki	Behisni	Gerger	Kâhta	Belge
1643	229	126	-	-	D. MKF.d. 27464
1694	-	-	185	-	KK. d. 2757: 1-18
1700	229	126	150 - 0,5 = 149,5	34	MAD. d. 3820: 34
1701	229	126	149,5	34	MAD. d. 3840: 42
1703	229	126	149,5	34	KK. d. 2807: 30
1704	229	126	149,5	34	MAD. d. 3833: 37
1705	229	126	146,5	34	MAD. d. 3148: 76
1706	229	126	149,5	34	MAD. d. 3813: 69
1708	229	126	149,5	34	MAD. d. 3197: 34
1709	229	126	149,5	34	MAD. d. 3848: 34
1711	229	126	149,5	34	MAD. d. 3155: 54
1712	229	126	149,5	34	MAD. d. 2470: 56
1713	229	126	149,5	34	KK. d. 2845: 33
1715	229	126	149,5	34	MAD. d. 3879: 53
1717	229	126	146,5	34	MAD. d. 3212: 33
1719	229	126	149,5	34	MAD. d. 2978: 51
1721	229	126	149,5	34	MAD. d. 3828: 47

¹¹⁸⁰ Barkan, "Avâriz", agm., s. 14-15.

¹¹⁸¹ Mufassal tahrir defterlerinde, avâriz yükümlüsü nüfus, evli aile reisleri ile bekar yetişkin erkekler toplumsal özellikleri, grupsal aidiyetleri ve ekonomik güçleri ölçeğinde kaydedilmektedir. Bk. Levent Küçük, Osmanlı Vergi Usulünde Avarız Kavramı ve Avarızın İdarededeki Rolü, AÜ.TABD., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 46; İcmal avâriz defterleri, genellikle sancaklar dahilindeki kaza bazında avâriz hâne sayısını başka ayrıntıya yer vermeden belirten defterlerdir. Gökçe, agm., s. 78; Mufassal-icmal defterleri ise, vergi verenlerin isimlerinin ve vergi türlerinin yer almadığı; ama vakıflar, yörükler gibi tahrir sonuçlarının yer aldığı pragmatik kullanma amacıyla hazırlanmış icmallerdir. Feridun Emecen, "Mufassaldan İcmale", Osmanlı Araştırmaları, XVI, İstanbul 1996, s. 40.

¹¹⁸² Halil Sahillioğlu, agm., s. 109.

¹¹⁸³ Barkan, Avâriz, agm., s. 15.

1722	229	126	146,5	34	MAD. d. 3970: 47
1725	229	126	149,5	34	MAD. d. 2501: 71
1726	229	126	149,5	34	KK. d. 2877: 32
1727	229	126	149,5	34	MAD. d. 2472: 69
1729	229	126	149,5	34	KK. d. 3813: 69
1733	229	126	149,5	34	MAD. d. 2796: 62
1734	229	126	149,5	34	KK. d. 2889: 63
1735	229	126	149,5	34	KK. d. 2892: 65
1740	229	126	149,5	34	MAD. d. 2993: 64
1740	229	126	149,5	34	MAD. d. 5548: 68
1742	229	126	146,5	34	MAD. d. 2879: 68
1742	229	126	149,5	34	KK. d. 2902: 32
1745	229	126	149,5	34	MAD. d. 3815: 66
1745	229	126	146,5	34	MAD. d. 3153: 68
1746	229	126	146,5	34	MAD. d. 2887: 67
1749	229	126	146,5	34	MAD. d. 2863: 34
1751	229	126	146,5	34	MAD. d. 2875: 77
1752	229	126	146,5	34	MAD. d. 2741: 73
1754	229	126	146,5	34	MAD. d. 3816: 77
1756	229	126	146,5	34	KK. d. 2919: 31
1757	229	126	146,5	34	MAD. d. 2892: 80
1759	229	126	146,5	34	MAD. d. 3158: 80
1759	229	126	146,5	34	KK. d. 2922: 81
1761	229	126	146,5	34	MAD. d. 3973: 81
1762	229	126	146,5	34	MAD. d. 2888: 69
1764	229	126	146,5	34	MAD. d. 3036: 31
1765	229	126	146,5	34	MAD. d. 3813: 69
1767	229	126	146,5	34	MAD. d. 2797: 70
1768	229	126	146,5	34	MAD. d. 2986: 69
1770	229	126	146,5	34	MAD. d. 2992: 69
1772	229	126	146,5	34	MAD. d. 2803: 68
1773	229	126	146,5	34	MAD. d. 2861: 69
1775	229	126	146,5	34	KK. d. 2939: 71
1776	229	126	146,5	34	MAD. d. 2981: 36
1778	229	126	146,5	34	MAD. d. 2990: 69
1779	229	126	146,5	34	MAD. d. 5447: 31
1780	229	126	146,5	34	MAD. d. 2983: 72
1784	229	126	146,5	34	MAD. d. 3824: 69
1785	229	126	146,5	34	MAD. d. 2891: 67
1787	229	126	146,5	34	MAD. d. 3879: 53
1788	229	126	146,5	34	MAD. d. 5464: 25
1788	229	126	146,5	34	MAD. d. 2884: 70
1793	229	126	146,5	34	MAD. d. 2719: 69
1795	229	126	146,5	34	MAD. d. 2576: 71
1797	229	126	146,5	34	MAD. d. 3170: 69
1797	229	126	146,5	34	MAD. d. 2801: 68
1798	229	126	146,5	34	MAD. d. 2803: 68
1800	229	126	146,5	34	MAD. d. 3816: 77

Samsad kazası ve Beziki Aşireti'nin avârizhâneleri, Hısn-ı Mansur kazası avârizhâneleri ile birlikte hesaplanmaktadır. Hısn-ı Mansur, Samsad ve Beziki avârizhâneleri sayısının 17. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın başlarına kadar 229 olduğu görülmektedir.¹¹⁸⁴ Aynı şekilde Behisni ve Kâhta'nın da avârizhâne sayısının uzun yıllar

¹¹⁸⁴ 229 avârizhâne sayısının ne kadarının Hısn-ı Mansur ve Samsad kazasına ne kadarının Beziki Aşireti'ne ait olduğu ile ilgili bazı bilgiler mevcuttur. 1797-1798 yılında, Beziki Aşireti'nin 100 avârizhâne

aynı kaldığı görülmektedir. Bu durum avârizhânesi sayısında artış veya azalışların nüfusun artış ve azalışının tespitinde sağlıklı bir sonuç vermediğini göstermektedir. Şehirlerin, köylerin, mahallelerin veya aşiretlerin avârizhâneleri tespit edilirken ilk sayımda belirlenen sayının sonraki yıllarda gösterdiği artış veya azalış, ahalinin ödeme gücü nispetinde olmaktadır.¹¹⁸⁵ Avârizhâne sayısının yaklaşık iki yüz yılda hiç değişmemiş olması Hısn-ı Mansur'un nüfusunun da değişmediği anlamına gelmesi gerektir. Peki nüfus artmış veya azalmışsa avârizhânesi nasıl aynı kalmaktadır? Bu durumda bir avârizhânesine tekabül eden gerçek hâne sayısının, nüfus artış veya azalışında değiştiği gibi bir yorum çıkartılabilir. Avârizhâne sayısında meydana gelen değişiklikler ise ahalinin ödeme gücüne göre değiştirilebilmekteydi. Örneğin, Ayıntab kazası ahâlisinin avârizhânelerinin düşürülmesiyle ilgili talepleri olmuş ve bu talepleri kabul edilmiştir. Ahalinin konuyla ilgili talebi; "...kazâ-i mezbûrun 424 ve bir rub' avârizhâneleri olub lâkin ahâlisinin ekserisi perâkende ve perişân olub ol-mikdâr hâneyi edâya iktidârları olmamakla bir mikdârı tenzîl olunmak bâbında 'inâyet ricâsına ahâlisi 'arz-ı hâl etmeleriyle on dört hâneleri tenzîl olunmak bâbında 'arz ve telhis olundukda imdi mücebince harâb ve zaîf olan kurâdan tenzîl olunup kudreti olanlara himaye etmemek üzere on dört hâneleri ref' ve tenzîl olunup bâkî üzerlerinde 410 ve bir rub' avârizhânesi kaldığına..."¹¹⁸⁶ şeklinde zikredilmekte ve bu durum tespitimizi doğrular niteliktedir. Gerger'in avârizhâne sayısının 185'ten, 150'ye sonra 149,5'a ve nihayet 146,5'a düşmesi de bu şekilde yorumlanabilir. Avârizhânesinin düşmesi nüfusun da azaldığı şekilde yorumlansaydı, bir iki yıl içinde Gerger'in nüfusunun % 17 düştüğü söylenebilirdi; ama bu durum pek mümkün görünmemektedir. Gerger kazasının avârizhâne sayısı da 18. yüzyılın ortalarından sonra uzun yıllar aynı kalmış ve değişmemiştir.

Sadece avarız hâne sayısının bilinmesi ile nüfus tespitinin yapılması, sağlıklı sonuçlar vermediği için, bir avarız hânesinin kaç gerçek hâne olduğunun tespit edilmesi önem arz etmektedir. Ancak araştırma konusu dahilindeki kazalar için gerçek hâne sayısını tespit etmemizi sağlayacak net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durumda iki seçenek üzerinden hareket edilmiştir. İlk olarak komşu kazalar olan ve benzer demografik ve kültürel özelliklere sahip ve aynı eyalette yer alan Malatya ve Ayıntab'ın 18. yüzyıldaki bir avarız hâne sayısına tekabül eden gerçek hâne sayısı Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger ve Kâhta için değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İkinci olarak da bazı arşiv vesikalarından ve eserlerden elde edilen nüfus verilerinden hareketle genel nüfus tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

hânesi olduğu ve bunun 40 hânesinin Samsad kazasına tâbi olduğu kayıtlıdır. Yine aynı kayıтта, Aşiretin sadece Samsad tarafında 10 hânesinin olduğu bunun da 7 hânesinin Siverek toprağında ve 3 hânesinin ise Samsad kazasında olduğu belirtilmekteyse de rakamların karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Aynı kayıтта, avâriz hânelerinden 3'ünün Ruha toprağında, 7'sinin Siverek kazasında Hevşin köyünde, 30'unun Rumkale'de olduğu belirtilmektedir. Bk. BOA.C.ML. 720: 29486.

¹¹⁸⁵ Avâriz hânesinin devlet tarafından tespitinden sonra, her kazanın kadısına hükümler gönderilerek, kazadaki avâriz hânelerine göre hesaplanmış miktarlarda avâriz-ı divâniyenin toplanması emredilirdi. Bu şekilde vergi tarhi keyfiyetine "salmak" veya "salgun" denilirdi. Bu suretle üzerine para, ürün veya herhangi bir hizmet salınmış olan köy veya mahalle ahâlisi toplanır ve aralarında her birinin ekonomik gücüne göre salguna iştirak hissesi tayin edilirdi. Ahali, ekonomik güçleri oranında âlâ, evsât ve ednâ olmak üzere avâriz hissesine dahil edilir, gücü olmayanlar ise zenginler tarafından desteklenirdi. Bk. Barkan, "Avâriz", agm., s. 15.

¹¹⁸⁶ Neşe Toğrul, 129 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicili'nin (H.1061, 1081, 1142/M.1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Basılmamış YLT., GAÜN. SBE., Gaziantep 2010, s. 117.

18. yüzyılın ilk yarısında Ayıntab'ın gerçek hâne sayısı ile ilgili yapılan tespitte bir avârız hânesinin 10 ile 12 gerçek haneye tekabül ettiği sonucuna ulaşılmıştır.¹¹⁸⁷ Bir diğer komşu şehir olan Malatya kazası ile ilgili yapılan araştırmada ise bir avârız hânesinin 4 gerçek hâneye tekabül ettiği tespit edilmiştir.¹¹⁸⁸ Birbirinden hayli uzak bu iki tespit doğrultusunda yapılacak değerlendirmede oldukça farklı sonuçlar çıkması kaçınılmazdır.

Malatya kazasının tespit edilen gerçek hânesi doğrultusunda yapılan nüfus tahmini, olması gereken değerlerden çok az görülmektedir. 18. yüzyıla ait çeşitli kaynaklarda verilen kısmî nüfus bilgilerinden hareketle araştırma konusu dahilindeki şehirlerin gerçek hâne sayısının Ayıntab ile yakın değerlere sahip olduğu görülmektedir. 1728 yılında, Rişvanzadelerin baskısına dayanamayan Kâhta kazasında sakin 60 zimmî ve 200 Müslüman, Gerger kazasında sakin 400 zimmî ve Hısn-ı Mansur'da sakin 200 zimmî ev, kazalarını terk ederek başka bölgelere göç etmişlerdir.¹¹⁸⁹ Bu bilgiden hareketle Kâhta kazasını terk eden 260 ev olduğu görülmektedir. 260 ev sayısını Kâhta'ya ait 34 avârız hâne sayısına böldüğümüzde 7,64 sayısı elde edilmektedir. Kâhta kazasını terk edenlerin Kâhta ahâlisinin tamamı olmadığı hesaba katılırsa Ayıntab'a ait 10-12 gerçek hâne sayısı daha muhtemel görülmektedir. Bu sebeple Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının nüfus hesaplamasında gerçek hâne sayısı olarak 12 sayısı esas alınmıştır (Bk. Tablo 5.15).

Tablo 5.15: 18. Yüzyılın İlk Yarısında Adıyaman'ın Tahmini Nüfusu

Kazalar	Avârızhânesi	Gerçek hâne	Aile birey sayısı	Tahmini nüfus
Hısn-ı Mansur, Samsad, Beziki (Beziki 40 hâne)	229	12	5	13.740
Behisni	126	12	5	7.560
Gerger	149,5	12	5	8.970
Kâhta	34	12	5	2.040
Toplam	538,5	-	-	32.310

1723 yılında nefis-i Hısn-ı Mansur'da ikâmet eden 111 nefer zimmî vergi mükellefi bulunmaktadır.¹¹⁹⁰ 111 vergi mükellefi, her evde ortalama 5 kişi yaşadığı varsayımıyla hesaplandığında 550 zimmî reayasına tekabül etmektedir. 1835-1836 yılı nüfus sayımında nefis-i Hısn-ı Mansur'da ikâmet eden zimmî reaya sayısı şehir nüfusunun yaklaşık % 20'sini oluşturmaktadır ve şehrin tüm nüfusu 5.356'dır.¹¹⁹¹ 1723 yılı için zimmî reaya sayısını (550) şehrin % 20'si olarak hesapladığımızda nefis-i Hısn-ı Mansur'un nüfusunun vergiden muaf olanlar hariç 2.750 olduğu sonucu elde edilmektedir. Vergiden muaf nüfusun hesaplanması da üzerinde mutabık kalınamamış değerler üzerinden yapılmaktadır.

Hısn-ı Mansur kazasında vergiden muaf olan ehl-i örf, ehl-i şer' ve seyyidlerin oranı hakkında genel yorum yapılmasını sağlayacak verilerin bulunmaması sebebiyle kısmî bilgilerden hareketle sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. 1739 yılında Hısn-ı Mansur'a tâbi Turuş nahiyesine bağlı 31 adet köyde ikamet edenlerle ilgili çeşitli bilgiler mevcuttur. Çamurlu, Karniç, Botani-i Kebir ve Botani-i Sagir köylerinde sadât-ı

¹¹⁸⁷ Hüseyin Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, İÜ.SBE., Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 61.

¹¹⁸⁸ Karagöz, age., s. 143.

¹¹⁸⁹ BOA. MD., nr. 134, s. 332.

¹¹⁹⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 80, s. 233.

¹¹⁹¹ Toprak, "H. 1251 Tarihli Hısn-ı Mansur Nüfus Defterinin...", agm., s. 149.

kirâm ile birlikte toplamda 162 nefer reaya yaşamaktadır. Bunların dışında 27 adet köy ve Rışvan Aşireti'nden Hacı Ömerli oymağı ve gayriden 77 nefer sadât ve 480 nefer Rışvan reayası ikâmet etmektedir. Bu 27 köyde muhtelif kabilelerden de 188 nefer sadât ve 292 nefer reaya sakindir.¹¹⁹² Bu bilgiden hareketle Turuş nahiyesinde aşiretlerle birlikte toplam 1.199 nefer reaya olduğu görülmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısıyla ilgili sadece Turuş'ta sakin 1.199 nefer nüfusun olması avâriz hâne sayısı hesaplamasındaki 4 gerçek hâne sayısı ihtimalini zayıflatmaktadır. Yine Turuş'ta ikâmet eden sadât-ı kirâmın nüfusa orantısının yüksekliği dikkat çekmektedir. Turuş nahiyesindeki 27 adet köy ve Rışvan reayası içerisinde seyyidlerin oranı % 13,84 iken muhtelif kabileler içerisinde yer alan seyyidlerin oranı % 40 civarındadır. Bu oran oldukça yüksek görülmektedir. Seyyidlerin nüfusa oranının içerisinde ehl-i şer' ve ehl-i örf taifesini de eklediğimizde ortalama % 20 civarı vergiden muaf bir kesimin olduğu söylenebilir. Bu durumda 1723 yılındaki nefsi-i Hısn-ı Mansur'un nüfusu olan 2.750 sayısına % 20 eklediğimizde 3.300 gibi kabul edilebilir bir tahmini nüfus ortaya çıkmaktadır. Hısn-ı Mansur ahalisinin 1795 yılında merkeze yazdıkları bir şikayet mektubunda¹¹⁹³ Hısn-ı Mansur kazasının genel nüfusu ile ilgili "7.000 hanemiz" ifadesinden hareketle 35.000 gibi yüksek bir sayı elde edilmektedir. Bu rakamın bir şikayet mektubunda zikredilmesinden dolayı zulme uğrayanların, sayılarını merkeze fazla gösterme çabasından kaynaklanmaktadır denilebilir. 1835-1836 yılı nüfus sayımında Hısn-ı Mansur kazasının nüfusunun 21.329 olduğu¹¹⁹⁴ dikkate alınır 35.000 sayısının mübalağalı bir sayı olduğu söylenebilir.

Nefsi-i Behisni'nin nüfusu ile ilgili Şukûfizâde'nin 18. yüzyılın ikinci yarısına ait bilgileri dikkate değerdir. Nefsi-i Behisni'den Malatya paşasının toplamak istediği saliyane vergisinden bahsederken "...mahallemiz az olub gayri mahalleler üçer beşer yüz hane idiler. Bizim yalnız seksen hanemiz olub..." bilgisini vermektedir.¹¹⁹⁵ Behisni'de 1644 yılı avâriz vergisi kayıtlarında altı vergi mahallesinin olduğu dikkate alınır Şukûfizâde'nin verdiği bilgiden nefsi-i Behisni'de 1500 civarı hanenin olduğu söylenebilir. 17. yüzyılda Evliya Çelebi, Behisni'ye uğradığında Behisni mahallelerinden bahsederken "...1000 mikdârı toprak örtülü evlerdir."¹¹⁹⁶ ifadesi ve 1837 yılında Behisni'ye uğrayan Ainsworth'un Behisni'de 2.500 Müslüman ve 250 Hıristiyan evinin olduğu¹¹⁹⁷ bilgisi dikkate alındığında Şukûfizâde'nin verdiği bilginin doğru olma ihtimali vardır. Bu bilgiden hareketle 1.500 hâneyi 5 kişiden hesapladığımızda nefsi-i Behisni nüfusu için 7.500 sonucuna ulaşılmaktadır. Behisni'deki diğer mahallelerdeki hâne sayısının tam olarak verilmemesi sebebiyle 7.500 sayısı yerine 7-8 bin civarı bir nüfus şeklinde zikretmek daha doğru olacaktır.¹¹⁹⁸

18. yüzyılda çeşitli arşiv belgelerinden bazı köylerle ilgili nüfus bilgisi elde edilebilmektedir. 1731 yılında Hısn-ı Mansur'a tâbi Uzun Ömer köyü 106 nefer (ve 100 hasıl),¹¹⁹⁹ 1784 yılında İsmailü köyü 27 nefer, Salamud köyü 73 nefer, Çerkes-i Bozürg köyü 34 nefer, Kalburcu köyü 86 nefer ve Kağındık köyü 21 nefer, 1787 yılında Ziyaret

¹¹⁹² BOA. MD., nr. 147, s. 136-137.

¹¹⁹³ BOA. C. ADL. 47: 2848.

¹¹⁹⁴ Toprak, agm., s.447.

¹¹⁹⁵ Şukûfizâde, age., s. 28.

¹¹⁹⁶ Evliya Çelebi, age., s. 351.

¹¹⁹⁷ Ainsworth, age., s. 265.

¹¹⁹⁸ 1846 yılına ait Behisni kefalet defterine göre (Toprak, age., s. 54) Behisni'nin nüfusunun 8475 olduğu dikkate alınacak olursa yaklaşık 70 yıl öncesine ait Behisni nüfusunun 7-8 bin arası olduğu bilgisine ihtiyatlı yaklaşmakta yarar vardır.

¹¹⁹⁹ BOA. AŞKT.d., nr. 126, s. 417.

köyü 146 nefer,¹²⁰⁰ 1798 yılında Zey köyü 507 nefer, Eskiviran köyü 36 nefer nüfusa sahiptir.¹²⁰¹ 1714 yılında Gerger'e tâbi Şure-ili'nde Ulvi/Alevi (Şekerlü) köyü 75 nefer,¹²⁰² 1787 yılında Ağvan köyü 140 nefer, Burç köyü 9 nefer, Ruhalu köyü 100 nefer, Horse (?) köyü 1.866 (?) nefer, Emrin köyü ve Harikviran mezraası 149 nefer, Karakaya köyü 25 nefer, Bademlüce köyü 7 nefer nüfusa sahiptir.¹²⁰³ 1795 yılında Kâhta'ya tâbi Serik köyü 142 nefer nüfusa sahiptir.¹²⁰⁴ 1797 yılında Gerger'e tâbi Taş-il nahiyesinde Hasandegin köyü 254 nefer nüfusa sahiptir.¹²⁰⁵ 1729 yılında Kâhta'da Rişvan Aşireti'nden Mülukanlı oymağı "200 mikdârı evden ibaret bir taife" şeklinde zikredilmektedir.¹²⁰⁶ Yani Mülukanlı oymağının yaklaşık 1.000 nüfuslu bir oymak olduğu anlaşılmaktadır. 1747 yılında Hısn-ı Mansur'da Rumıyanlı, Müzkanlı ve Halikanlı oymaklarının 370 hane oldukları zikredilmektedir.¹²⁰⁷ Yani bu oymakların toplam nüfusunun yaklaşık 1.850 olduğu anlaşılmaktadır.

1694 yılında Gerger kazasına ait Müslüman ve Zımmiyân avârizhâne sayısı ve Gerger'e bağlı köylerin avârizhâne sayılarıyla ilgili bilgi mevcutsa da bir avârizhânesinin kaç gerçek hâneye tekabül ettiği bilinmemektedir (Bk. Tablo: 5.16¹²⁰⁸).

Tablo 5.16: Gerger Kazasına Tâbi Köylerin Avârizhâne Sayıları

Köyler	Avârizhâne Sayısı	Köyler	Avârizhâne Sayısı
Çahsar	6	Beko	7
Şefur	3	Merim/Medim	4
Beşval	8	Çökânî	2
Mireki	4	Mergü	4
Teradin	2	Örsek	1
Belile	3	Rarûta	4
Tehrin	4	Memah .. Tırnağı	3
Belime	3	Sehuy/Sehvi	3
Haşaşur	9	Karagöl	1
Hansurî	10	Beslü	8
Kardia	5	Behud/Bekur	4
Şeker	2	Örek	4
Karadiken	3	Kasrik	4
Hasrun	2	Merdak	5
Küçük	5	Belad	3
Derhallı	5	Göban	2
Şehsar	1	Göçe-ili	4
Ranzunik	2	Görek	5
Gemük	4	Kasrik	4
Erhin	2	Lakin	6
Piran	20	Deyr-ashu	5
Cefur	3	Alduş	6
Erşun	2	Beyamtu	3
Hönik	1	Çöntekuni	3
Veynik	18	Dikan/Vikan	8
Payas	2	Peklin	7

¹²⁰⁰ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 75.

¹²⁰¹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 2-29.

¹²⁰² BOA. AŞKT. d. nr. 64, s. 274.

¹²⁰³ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 65-91.

¹²⁰⁴ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 146.

¹²⁰⁵ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 135.

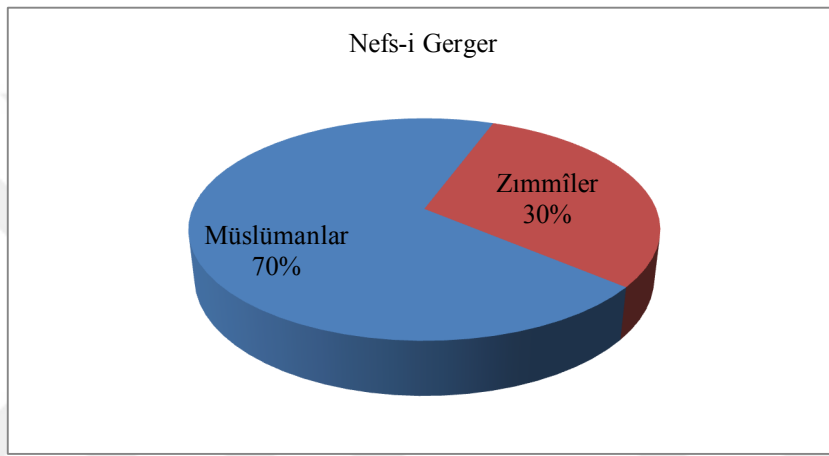
¹²⁰⁶ BOA. MD. nr. 135, s. 239.

¹²⁰⁷ BOA. MD. nr. 153, s. 119.

¹²⁰⁸ BOA. KK. d. nr. 2757, s. 1-18.

Helmit	4	Sergiyan	3
Teymurgut	6	Merdun	1
Erduç	1	Perdusi	3
Bibol	15	Yüko/Buko	2
Deru	15	Mezraa-i Pasal	6
Çamurhan	7	Yekun	70
Sülün	4		

Nefs-i Gerger'de meskûn olan Müslümanların avârizhâne sayısı 80 iken zimmîyân kesimin avâriz hâne sayısı 35'tir.¹²⁰⁹ Nefs-i Gerger nüfusunun % 69,5'i Müslümanlardan oluşurken % 30,5'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır (Bk. Grafik 5.1). Gerger kazasına bağlı köylerin avârizhâne sayılarının 70 olduğu dikkate alınırsa Gerger'de kırsal nüfus oranının % 37,83 gibi düşük bir yüzde olduğu görülecektir.

Grafik 5.1: Gerger Kazasının Müslüman ve Gayrimüslim Nüfus Oranı

Gerger'e tâbi köylerden Piran, Veynik/Vank, Biyol, Diyro ve Hansuri köyleri diğer köylere göre daha büyüktür. Veynik veya ahali arasında Vank olarak zikredilen köy ise Ermeni nüfusun ağırlıklı olduğu bir köydür. Yine Gerger'e tâbi İç-il nahiyesinde Dersimu ve Pertek köyleri, Beylü-ili nahiyesinde Baygöz ve Mehlül (?) köyleri¹²¹⁰ ve İç-il nahiyesine tâbi Ovacık mezraası¹²¹¹ Ermeni nüfusun yaşadığı köyler olarak zikredilmektedir.

5.2. Sosyal Tabakalaşma

Toplumsal hayatın devamlılığının sağlanması, bireylerin birbirleriyle dayanışma içinde yaşamasına bağlıdır. Toplumun üyeleri arasındaki uyumun devamı, her bireyin toplum içinde yaratılıştan sahip olduğu kabiliyetinin gerektirdiği mevkide bulunmasına ve bu mevkiini korumasına bağlıdır. Böyle bir iş bölümü doğal olarak toplumda bir farklılaşma ve tabakalaşmanın doğmasına neden olmuştur. 17. yüzyıl siyasetnâmelerinde, Osmanlı toplumundaki sosyal tabakalaşma, "kadimî geleneklere" bağlı kalınarak, meslekî tabakalaşmaya göre, malî yükümlülükler ve idarî sorumluluklar etrafında oluşmuştur. Osmanlı toplumu hakkında bilgi veren yazarların hemen hepsi

¹²⁰⁹ BOA. KK. d. nr. 2757, s. 1.

¹²¹⁰ BOA. MD. nr. 115, s. 34.

¹²¹¹ BOA. MD. nr 264, s. 129.

Osmanlı toplumunu dört ana grupta incelemişler ve toplumdaki karşılıklı sorumlulukları dâire-i adliye¹²¹² formülü etrafında ele almışlardır. "erkân-ı erbaa, aksam-ı erbaa, ahlat-ı erbaa, esnaf-ı erbaa" deyimleri Osmanlı düşünürlerinin en çok kullandıkları sınıfsal ifadelerdir. Bu ifadelerden "erkan-ı erbaa" en çok kullanılan ifade olup ulema (ehl-i ilm), asker (ehl-i seyf), tüccar ve esnaf (ehl-i ticaret ve ehl-i hiref) ve çiftçi (ehl-i ziraat) zümrelerinden oluşmaktadır. Bu zümreler arasındaki uyuma büyük önem veren Osmanlı düşünürleri, toplum düzeni ve devletin bekası için bunlar arasında herhangi bir ayırım gözetmedikleri gibi birinin varlık sebebini diğerinin yokluğuna bağlamayıp, aksine, erkân-ı erbaadan birinin eksiklik veya zayıflık sebebini diğer üçünün de yok olma sebepleri arasında görmekteyler.¹²¹³

Osmanlı toplum yapısında, aralarında sorumluluk ilişkisi bulunan yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki kesim mevcuttur. Yönetenler askerî zümreyi oluştururken yönetilenler reaya zümresini oluşturmaktadır. Askerîler, kendilerine tımarlardan, hazineden veya vakıflardan gelir sağlanan ve vergi vermeyen zümre iken reaya, üretim yapan ve vergi veren zümredir. Her iki zümre arasındaki vergi verip vermeme veya geçim durumları gibi farklılıkların bulunması Osmanlı'da sosyal tabakalaşmanın sınırlarını malî düşüncenin belirlediğini göstermektedir.¹²¹⁴

5.2.1. Askerî Sınıf

Osmanlı Devleti'nde hükümdarın otoritesini temsil eden askerîler ehl-i örf ve ehl-i şer' olmak üzere kendi içinde iki kısma ayrılmıştı. Askerîlerin vergiden muaf olmaları, terekelerin askerî kassamlar tarafından taksimi, kazasker divanında yargılanma gibi ayrıcalıklara sahip olmaları onların itibarını arttırmaktaydı.¹²¹⁵ Vergiden muaf olan askerîler; ulûfe ve tımar geliri olan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, ümera ve ulema olarak sıralanabilir. Kapıkulu ve devlet erkânı ile sipahiler, kadılar ve müderrisler, yüksek medreselerdeki talebeler, danışmenler ve mülazımlar askerî oldukları gibi bunların akrabaları ve kulları da askerîdir.¹²¹⁶

¹²¹² Hakkaniyet çemberi olarak da ifade edilen bu kavram, Kutadgu Bilig'de, Nizamülmülk ve Gazali'nin eserlerinde açıklığa kavuşturulmuş ve Osmanlı düşünürleri tarafından da ele alınıp yorumlanmıştır. Hakkaniyet çemberi adalet, devlet, şariat, hükümlerlik, servet, ordu, halk kavramlarından oluşmaktadır. Bk. Yediylidiz, agm., s. 444; Bu kavramların birbiriyle ilişkisi şöyle ifade edilir; "adalet dünyanın kurtuluşunu sağlar; dünya, duvarı devlet olan bir bağdır; devleti düzenleyen şariattir; hükümdar olmadan şariat korunamaz; askersiz hükümdar duruma hâkim olamaz; mal olmadan hükümdar asker toplayamaz; malî hâsıl edecek olan halktır; halkı padişaha kul eden ise adalettir." Bk. Mehmet Öz, "Osmanlı Tolumu", DİA, C. 33, Ankara 2007, s. 533.

¹²¹³ Coşkun Yılmaz, "Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma", Osmanlı Araştırmaları, C. 4, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 76-77.

¹²¹⁴ Tabakoğlu, agm., s. 21.

¹²¹⁵ Halil Sahillioğlu, "Askerî", DİA., C. 3, Ankara 1991, s. 489.

¹²¹⁶ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1996, s. 50; Askerîlerin kimler olduğu konusunda belirsizlik mevcuttu. Belirsizliğin giderilmesi amacıyla bazı fermanlar yayınlanmıştır. Bu fermanlara göre askerîler; "fiilen askerlik hizmetinde bulunan yeniçeri, sipahi ve bunların çeşitli sınıfları (topçu, tüfenkçi, garip, azeb), çocukları, eşleri, emeklileri, kulları, câriyeleri; geri ve yardımcı hizmete alınan veya müsellemlerle bunların gördükleri hizmetlerin benzerini yerine getiren yörükler ve tatarlar; askerlikle ilişkisi olmayan ancak kamu hizmeti gören görevliler, memurlar, kâtipler, mültezimler, eminler, muhassıllar; yargı organı mensupları, müderrisler ve mülazımlar; günlük üç akçe ve üzeri ciheti olan mütevellî, nâzır ve cüzhanlar; imam, hatip, müezzin gibi din görevlileri, seyyid ve şerif gibi Hz. Peygamber'in soyundan gelenler; köprücü, derbentçi, madenci, tuzcu, atmacacı, doğancı, sarraf..." gibi hizmetleri yerine getirenlerden oluşuyordu. Bk. Sahillioğlu, agm., s. 488-489.

5.2.1.1. Ehl-i Örf (Ümera) Sınıfı

Askerî sınıfa dahil olan ve taşrada idarî ve askerî işlerin yürütülmesi vazifesini üstlenmiş olan ehl-i örf taifesi, doğrudan padişaha bağlı olup toplumsal mevkileri, devletten aldıkları güce dayanmaktadır. Ehl-i örf taifesinden olanların rütbece en önemlileri beylerbeyi ve sancakbeyleridir.¹²¹⁷ Bu kişiler enderundan yetişmiş kişiler olabildiği gibi taşradaki önemli hanedan veya aşiretlerin üst düzey kişileri de olabilmekteydiler. Araştırma konusu dahilindeki şehirler birer kaza idaresi olduğu için üst düzey taşra yöneticilerinin idare ettikleri birimler değillerdir. Ancak bu şehirlerden Behisni, önemli devlet adamlarının ikâmet ettiği bir yer olması bakımından dikkat çekmektedir. Söz konusu şehirlerin bağlı oldukları eyalet ve sancaklarda beylerbeyliği ve sancakbeyliği vazifeleri 18. yüzyılın büyük bir kısmında Rışvanzâdelerin uhdesindedir. Beyleri ile meşhur olan Behisni'de özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında toplumsal yapı içerisinde Rışvanzâdelerin üst tabakada yer aldıkları görülmektedir. 1764 yılında Malatya sancağı mutasarrıflığına atanan Rışvanzâde Abdurrahman Paşa,¹²¹⁸ uzun yıllar Behisni'yi kendisine mesken edinmiştir. Behisni'de sarayı bulunan Abdurrahman Paşa'nın emrinde askerler, ağalar, hazinedâr gibi birçok görevli bulunmaktadır.¹²¹⁹ Rışvanzâde Abdurrahman Paşa öldüğünde tutulan tereke kayıtlarına bakıldığında çok büyük servet sahibi olduğu görülmektedir.¹²²⁰ Behisni'de uzun yıllar ikâmet eden bir diğer Rışvanzâde, Ömer Paşa'dır. Rışvanzâde Ömer Paşa'nın 1770 yılından itibaren Malatya sancağı mutasarrıfı olduğu görülmektedir. 1777 yılından sonra ise Malatya sancağını malikâne suretiyle tasarruf etmektedir. Mirimiran rütbesi olan Ömer Paşa'nın biri Malatya'da diğeri Behisni'de olan iki konağı bulunmaktaydı. Behisni'de konakladığı dönemler boyunca Behisni ahalisinin yararını ve Behisni'nin gelişmesini düşünen Ömer Paşa, burada Kahta Mahallesi'nde bir cami ve on bir odalı bir medrese vakfetmiştir.¹²²¹ Rışvanzâde II. Abdurrahman Paşa da Behisni'de uzun yıllar ikâmet etmiş, hatta 18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın başlarına kadar beylerbeyi rütbesiyle Behisni'de kaymakamlık vazifesini edâ etmiştir.¹²²² Behisni'de sosyal tabakada üstte yer alan aynı aileden bir diğer kişi de Rışvanzâde Halil Paşa'dır. Rışvanzâde Halil Paşa'nın 18. yüzyılın sonunda Behisni tüccarlarından Bezirganzâde el-Hac Mustafa'ya Han-ı Kebir'i ve kahvehâneyi satmış olmasından büyük servet sahibi olduğu söylenebilir.¹²²³

Hısn-ı Mansur ve Gerger kazalarında ehl-i örf taifesinin en yüksek rütbeli temsilcileri alaybeyleridir. Zeamet ve tımar sahipleri arasından seçilen bu kişiler savaş zamanlarında tımarlı sipahilerin eksiksiz bir şekilde savaşa götürülmesinden sorumludurlar. Yine bu kazalar ve Kâhta ve Samsad kazaları da dahil olmak üzere sancakbeylerinin bölgede vergilerin toplanması için görevlendirdikleri mütesellim, voyvoda gibi ehl-i örf taifesinden kişiler görev almışlardır. Ehl-i örf taifesinin bir diğer taşra temsilcisi ise yeniçeri serdarlarıdır. Padişahın otoritesini en üca taşra bölgelerinde dahi etkin bir şekilde temsil eden bu görevlilerin bu araştırma konusu dahilindeki

¹²¹⁷ Ergenç, Ankara ve Konya, age., s. 127.

¹²¹⁸ Rışvanzâde Abdurrahman Paşa iki tanedir. Burada zikr olunan Abdurrahman Paşa birincisidir. Rışvanzâde II. Abdurrahman Paşa 19. yüzyılın başında Behisni kaymakamlığı vazifesini edâ etmektedir. Bk. Söylemez, age., s. 261.

¹²¹⁹ Şukufizâde, age., s. 3.

¹²²⁰ Faruk Söylemez, "Malatya Mutasarrıfı Rışvanzâde Abdurrahman Paşa'nın Terekesi", History Studies, Volume 5, Issue 5, 2013, s. 253-171.

¹²²¹ Söylemez, agm., s. 88-89.

¹²²² Söylemez, age., s. 276.

¹²²³ VGMA. HD., nr. 539, s. 139-140.

kazalarda görevli oldukları görülmektedir. Yeniçeri serdarının emri altında bulunan yeniçerilerin de kaza merkezinde veya köylerde ikâmet ettiğine dair bilgiler mevcuttur.¹²²⁴ Ancak sayıları ve nüfus içerisindeki oranları hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ehl-i örf taifesinden bir diğeri de dizdârlardır. Gerger ve Kâhta kalelerinin dizdârları ve onların emri altında bulunan kal'a-i merdân, bevvâb, serbölük, topçu, kethüda, tabbal gibi görevliler de ehl-i örf taifesinin taşradaki düşük rütbeli temsilcileriydiler. Bunların yanı sıra ehl-i örf taifesinin taşra örgütlenmesinde çeribaşı, zabıt, subaşı, kethüda yeri gibi temsilcileri bulunmaktaydı.

5.2.1.1.(1). Âyân ve Eşrâf

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı taşrasında köylere dayanarak araziler, çiftlikler ve servet edinen "âyân ve eşrâf" denilen zümre, 18. yüzyıla gelindiğinde malikâne sistemi sayesinde çok güçlenmişlerdi. Özellikle savaşların uzun sürmesiyle Anadolu'daki idarî ve askerî boşluktan yararlanarak güçlerini arttıran âyânlar, buldukları şehirlerde sosyal tabakanın en üstünde kendilerine yer bulmuşlardı. Özellikle 1683'te başlayan Avusturya ile savaşların meydana getirdiği maddî sıkıntıların bir an önce giderilmesi için "mîri mukataaların kayd-ı hayat şartıyla sebestiyet üzere mâlikâne olarak ricâl-i devlet ve âyân-ı memlekete iltizama verilmesi" uygun görülmüş ve bu konuda hatt-ı hümayun yayınlanmıştır. Devletten mîri mukataaları kayd-ı hayat şartıyla malikâne olarak alan âyânlar, devletin acil nakit ihtiyaçlarının giderilmesinde oynadıkları rol ile buldukları bölgede hem devlet hem de ahali nezdinde önemli kişiler haline gelmişlerdir. Maddî güçlerini malikâneler sayesinde her geçen gün arttıran âyânlar, emirleri altında bulunan leventler sayesinde de buldukları bölgelerde kimi zaman devletin asayiş vazifesini görmüşlerdir.¹²²⁵

Araştırma konusu dahilindeki kaza veya nahiyelerin bir kısmı Malatya sancağına bağlı birer malikâne birimidir. Malatya voyvodalığında bulunan malikâne yerler arasında araştırma konusunu ilgilendirenler Behisni, Gerger, Kâhta, Keysun, Taş-ili, İç-il, Erkenek ve Gölbaşı'dır.¹²²⁶ Bu durum bu bölgede âyânlığın yaygın olduğu konusunda önemli bir veridir. 1741 yılında Gölbaşı Mukataası, Behisni sakinlerinden Mehmet Bey tasarrufunda,¹²²⁷ 1698 yılında Gerger'de Vaynik ve Akdelik Mezraası Mukataası Gerger sakinlerinden Seyyid Mehmet tasarrufunda ve aynı mukataa 1712 yılında Hüseyin isimli bir kişi tasarrufunda,¹²²⁸ 1717 yılında Ruha'ya bağlı Karasu'daki Meslu (?) köyü mukataası Behisni sakinlerinden Ahmed Şahin isimli kişinin tasarrufunda, Behisni'deki Yaryazı Mukataası Mustafa veled-i Şeyh Ali tasarrufunda,¹²²⁹ 1729 yılında Taş-ili'ne tâbi Karacaviran, Ebuhaç (?) ve Gevelek köyleri mukataası Gerger sakinlerinden Mehmet Efendi ve Efendizâde tasarrufundadır.¹²³⁰ Şehirlerdeki bu mukataa sahiplerinin sosyal tabaka içerisinde servet ve nüfuz sahibi kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Malikâne sistemi içerisinde Rişvanzâdelerin güç sahibi aileler içerisinde sosyal tabakada en üstte olduğu söylenebilir. 1718 yılında Erkenek nahiyesi mukataasına tâbi 8 köy

¹²²⁴ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 119, 141; BOA. AŞKT. d., nr. 73, s. 343.

¹²²⁵ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu", Belleten, C.XLII, S. 168, 1978, s. 667-723.

¹²²⁶ Jülide Akyüz, "Osmanlı Merkez-Taşra İlişkisinde Hanedanlara Bir Örnek: Rişvanzâdeler", Kebikeç, S. 27, 2009, s. 80-81.

¹²²⁷ BOA. BŞM. CBL. d., 17506: 2.

¹²²⁸ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 101.

¹²²⁹ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 65-66.

¹²³⁰ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 119.

Abdurrahman Bey, Ahmet Bey ve Rişvanzâde Mehmet Paşa tasarrufunda, yine 32 köy ve mezraa Rişvanzâde Mehmet Paşa tasarrufunda, Turuş nahiyesine tâbi 18 köy ve mezraa Ömer Bey, Hızır Bey ve Mehmet Paşa tasarrufundadır.¹²³¹ Farklı yıllara ait birçok mukataa gelirinin Rişvanzâdelerin tasarrufunda olduğu görülmektedir.

Bunlardan başka ayan olarak tespit edilebilen kişiler de mevcuttur. 1716 yılında Hısn-ı Mansur kasabasında Hacı Abdurrahman, Rıdvanoğlu Mustafa, Ömer ve Osman isimli kişiler kasaba ayanıdır ve bu kişiler 1715 ve 1716'lı yıllarda Rişvan Aşireti'nden Rumiyanlı ve Halikanlı oymaklarından bazı eşkıya ile Hısn-ı Mansur ahalisine zulmetmektedirler.¹²³² Bazı aşiret üyeleri, araştırma konusu dahilindeki kazalarda mütesellim olarak görev yapmaktadırlar. 1730 yılında Rişvazâdelerden Şahbaz oğlu Abdurrahman Hısn-ı Mansur kazası mütesellimidir.¹²³³ 1767 yılında ise Mirdesi Aşireti'nden Mehmet Bey Gerger mütesellimidir.¹²³⁴

5.2.1.2. Ehl-i Şer' (İlmiye) Sınıfı

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminde askerî ve idarî alanlarda izlediği tutarlı politikasını ilmî sahada da izlemiş ve Osman Bey'den itibaren fethedilen kaza ve nahiyelere kadılar tayin edilerek adaletin teminine çalışılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise birçok şehirde medreseler açılarak buralardan ilim adamları yetiştirilmiş böylece toplumun kaza ve tedris ihtiyacının giderilmesi noktasında bir düzen sağlanmıştır.¹²³⁵ Bu medreselerden yetişen ilim adamları, görevleri icabı toplumu yönetmek, eğitmek ve aydınlatmakla yükümlüydüler. Bu özellikleri sayesinde toplumsal tabakanın en üstünde yer alan ehl-i şer' sınıfı, gelirlerini merkezî idareden değil gündeliklerine göre atandıkları yerlerde vazifelerinin karşılığı olarak elde ederlerdi. Kadıların kazalarda gördükleri davalar karşılığında aldıkları ücretler, onların maddî olarak buldukları kaza ahalisi içerisinde üst tabakada yer almalarını sağlamaktaydı.¹²³⁶ Hısn-ı Mansur kazasında görevli olan kadıların dereceleri 150 akçe ile 300 akçe arasında değişmektedir. Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'da ise genellikle 150 akçe dereceli kadılar görev almışlardır.

Osmanlı Devleti'nde ilmiye mensupları şeriatı temsil etmektedirler. Osmanlı Devleti'nin örfün yanı sıra şeriat ile yönetilmesi sebebiyle ilmiye mensubu olan ehl-i şer' kesimi, toplum içerisinde ehl-i örf'e göre daha fazla itibar görmektedir. Toplum içerisinde ehl-i şer' kesiminden olanların "efendi" unvanı ile anılmaları toplumsal tabakalaşmada bu zümrenin üstte olduğunu göstermektedir.¹²³⁷ Osmanlı taşrasında bulunan mahkeme, cami, mescit, medrese, tekke, zaviye, imarethâne gibi mekânlar ehl-i şer' taifesinden olanların görev aldıkları yerlerdir. Kadılar, müftüler, müderrisler, mudidler, imamlar, müezzinler, mütevelliler, şeyhler gibi görevliler, taşrada ehl-i şer' taifesinin önemli temsilcileriydiler. Bu görevlilerin toplum içerisindeki saygınlığından dolayı onların unvanlarının saygınlık ifade eden kelimeler olduğu görülmektedir. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'da görevli kadılar için "mevlana" unvanı ve "zide ilmu" elkabı kullanılmaktadır. Cami ve mescitlerde görevli olan imam,

¹²³¹ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 67.

¹²³² BOA. AŞKT. d., nr. 70, s. 241.

¹²³³ BOA. AŞKT. d., nr. 127, s. 224.

¹²³⁴ BOA. C. ADL., 55: 3316.

¹²³⁵ Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar), Osmanlı Araştırmaları VII-VIII, Ed.: İsmail E. Erünsal, Christopher Ferrard, Christine Woodhead, İstanbul 1988, s. 273-274.

¹²³⁶ Yücel, agm., s. 503-504.

¹²³⁷ Ergenç, age., s. 133.

müezzin, ferrâş gibi görevliler için ise halife,¹²³⁸ molla,¹²³⁹ şeyh,¹²⁴⁰ derviş,¹²⁴¹ gibi unvanlar kullanılmaktadır.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'da bulunan vakıf binalarında görevli ilim sahibi kişilerin bir kısmı, evlad-ı vâkıf üzere görevlidirler. Evlada meşruta olmayan vakıf binalarına görevli ataması yapılırken ataması yapılacak kişilerin "muhtar-ı cemaat", "müstehak", "ilim ve fazilet sahibi" olmalarına dikkat edilirdi. 1744 yılında Hısn-ı Mansur'da Câmî-i Kebîr'in mütevellisi olan Abdulfettah isimli kişi vazifesini terk ettiği için caminin tevliyeti "mahallenin muhtarı" olan es-Seyyid Mahmut Halife'ye tevcih edilmiştir.¹²⁴² 1756 yılında Hısn-ı Mansur'da Hacı Ömer Câmî'nin imam ve hatibi olan İbrahim'in vefatı üzerine vazifesi sulbi oğlu Mustafa'ya tevcih edilmiş; ancak Mustafa da vefat edince vazife, "muhtar-ı cemaat" olan Ahmet Halife isimli kişiye tevcih edilmiştir.¹²⁴³ 1799 yılında Behisni'de İsmail Ağa Medresesi'nin müderrisi olmadığından lüzum üzere bu vazife, cemaatin muhtarı Mehmet zîde-ilmuhuya Naib Mehmed arzı ve şeyhülislam işareti ile tevcih edilmiştir.¹²⁴⁴ 1782 yılında Behisni'de Hızır İlyas Mescidi imam ve müezzinliği vazifesine mahall ve müstehak ve cümlelerin muhtarı olan Abdurrahman bin Mustafa ve Seyyid Mehmet bin Mustafa isimli kişiler atanmıştır.¹²⁴⁵ Ehl-i şer' taifesinden olanların ahalinin memnun olmadığı davranışları zuhur ettiğinde ahali durumu kadıya şikayet eder ve kadı, davalıyı suçlu görürse o kişi vazifesinden alınır. 1725 yılında Ramazan Ağa Câmî'nin imamı olan Mahmut'un vefatı üzerine imamet vazifesine getirilen Mehmet isimli kişiden cemaat istikrah (tiksinmek) ettiği için vazifesinden alınmış ve imamlık vazifesine muhtar-ı cemaat olan ulemadan Ali Efendi isimli kişi getirilmiştir.¹²⁴⁶ Bu örnekler, ehl-i şer' taifesinden olanların toplumsal tabakalaşmada üstte yer aldıklarını ve ahalinin de bu durumu benimsemiş olduğunu göstermektedir.

Ehl-i şer' taifesinden olan ilmiye mensuplarının aldıkları ücretler, vazifeli oldukları kurumun vakfı tarafından karşılanırdı ve vazifelilerin aldıkları ücretler vakıf gelirlerinin miktarı ile orantılı idi. Behisni'de Zeyrek Ağa ve Rişvanzâde Ömer Paşa vakıflarında vazifeli olanların ücretleri diğer vakıf kurumlarında görevli olanlara nispeten daha fazlaydı. 1787 yılında Rişvanzâde Ömer Paşa Câmî imamı yedi akçe¹²⁴⁷ 1792 yılında Sevdîm Bey Mescidi ve Kasım Ağa Câmî imamları birer akçe, Câmî-i Kebîr'in imamı iki akçe,¹²⁴⁸ 1796 yılında Zeyrek Ağa Câmî imamı yirmi akçe, Hızır İlyas Câmî imamı iki akçe¹²⁴⁹ ücret almaktadır.

5.2.2. Şehirli Reaya

Şehirli reaya, askerî sınıfın yani ehl-i örf ve ehl-i şer' kesimlerinin dışında kalan ve vergi yükümlüsü olan kesimi ifade etmektedir. Osmanlı Devleti nezdinde reaya kelimesi etnik ve dinî ayrım söz konusu olmaksızın kullanılan genel bir adlandırmaydı

¹²³⁸ VGMA. HD., nr. 1090, s. 10-15; 1076, s. 47, 1077, s. 68; 1079, s. 57; 1097, s. 61-63.

¹²³⁹ VGMA. HD., nr. 565, s. 117; 1082, s. 168; 1084, s. 46; 1090, s. 11; 1099, s. 79; 1076, s. 52.

¹²⁴⁰ VGMA. HD., nr. 1082, s. 168; 1090, s. 18; 1100, s. 166; 1095, s. 103; 1077, s. 69.

¹²⁴¹ VGMA. HD., nr. 1095, s. 103; 1077, s. 66.

¹²⁴² VGMA. HD., nr. 1100, s. 166.

¹²⁴³ VGMA. HD., nr. 1090, s. 12.

¹²⁴⁴ VGMA. HD., nr. 538, s. 168.

¹²⁴⁵ VGMA. HD., nr. 1077, s. 69.

¹²⁴⁶ VGMA. HD., nr. 1119, s. 54.

¹²⁴⁷ VGMA. HD., nr. 1074, s. 48.

¹²⁴⁸ VGMA. HD., nr. 537, s. 65-66.

¹²⁴⁹ VGMA. HD., nr. 538, s. 166.

ve reaya, devlet tarafından daima korunması ve gözetilmesi gereken toplumun ana tabanı olarak görülmekteydi. Yerleşik Osmanlı reayası, kırsalda yaşayanlar ve şehirliler olmak üzere toplum yapısının iki temel unsurunu oluşturuyordu. Şehirlerde yaşayanların statüleri kanunnamelerle tespit edilmişti ve bu statü devlete karşı mükellefiyetler çerçevesinde şekillenmişti. Şehirliler, toprak sahibi olmadıkça avârız, imdâd-ı hazeriyye gibi vergiler hariç bazı şahsi vergi ve mükellefiyetlerden muaf tutulurlardı.¹²⁵⁰

Şehirli nüfusun sayısında, doğal nüfus artışının yanı sıra köyden şehre gelerek 10-15 yıl kadar kalanların şehirli sayılması ve ilim öğrenmek için şehirdeki medreselere talebelerin gelmesi ile artış gerçekleşmekteydi. 18. yüzyıl başlarında Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında nüfus miktarının yatay bir seyir izlediği; ama yüzyılın sonlarına doğru nüfusta artış olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kazalar, dışarıdan iktisadî kaygılar veya eğitim itiyacı için insanların göç ettikleri şehirler değildir. Buna karşın asayiş problemlerinden kaçan çeşitli kesimlerin veya bizzat asayiş bozan kesimlerin bu şehirlere yerleştikleri görülmektedir. Şehir nüfusu içerisinde Belgradî, Şirazî, Mısrî lakaplı kişilerin olması ise şehre 18. yüzyılda veya bu yüzyılın öncesinde göçler olduğunu dolayısıyla da şehrin nüfusunda artış gerçekleştiği söylenebilir.

Osmanlı şehirleri, millet sistemi temelinde, Müslümanlar ve gayrimüslimler olmak üzere iki kesimden oluşmaktaydı.¹²⁵¹ Araştırma konusu dahilindeki şehirlerde de şehir nüfusu bu doğrultudaydı. Şehrin nüfusu, Müslüman kesim yoğunlukta olmakla birlikte, Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Hıristiyanların da büyük bir çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktaydı. Hısn-ı Mansur şehir merkezinde Ermenilerin yanı sıra gayrimüslim nüfusa oranı % 15 civarı olduğu tahmin edilen Süryani Yakubi Cemaati'nden oluşan bir kesim bulunmaktaydı. Şehirli nüfusun bu dinî farklılıkları, yaşam alanlarının da farklılaşmasına neden olmaktaydı. Hısn-ı Mansur ve Behisni şehirlerinde Hıristiyanlarla Müslümanların ayrı mahalleleri olmakla birlikte Müslümanlarla gayrimüslimlerin aynı mahallede sakin oldukları da görülmektedir. 1723 yılında Hısn-ı Mansur'da Zımmiyan Mahallesi'nde 107 nefer zımmî ikâmet ederken Hacı Cafer Mahallesi'nde Müslüman ahali ile birlikte 7 nefer (yaklaşık 35 kişi) zımmî ahali ikâmet etmektedir.¹²⁵² Yine Halveti, Çelebi ve Çanak (?) mahallerinde de Müslümanlarla gayrimüslimlerin bir arada yaşadıkları görülmektedir.¹²⁵³ Müslümanlarla gayrimüslimler arasında idarî, iktisadî ve sosyal alanlarda farklılığın bulunmadığı ve zımmî reayanın iktisadî faaliyetlerini Müslüman ahali gibi çarşı ve pazarlarda idâme ettirdikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, gayrimüslimlerin, Hısn-ı Mansur kasabasının hemen çevresinde bulunan bağ ve bahçelerde komşu araziler üzerinde bostan işi ile ilgilendikleri de görülmektedir. Hısn-ı Mansur'da Nehir Önü denilen derenin her iki yanında bağ ve bahçeler bulunmaktaydı. 1782 yılında bu derenin Ali Taşı denilen mahallinde Tamyesyen isimli zımmînin Müslümanlarla komşu olarak arazisinin olduğu ve bu arazisinde bahçe işleri gördüğü görülmektedir.¹²⁵⁴ Gayrimüslim şehir ahalisinin maddi durumları hakkında fazla bir malumat bulunmamakla birlikte birkaç örnek verilebilir. 1716 yılında Hısn-ı Mansur'da Beğli Erakil isimli zımmî, yine

¹²⁵⁰ Feridun Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", Osmanlı, C. 4, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 92-93.

¹²⁵¹ Emecen, agm., s. 92-93.

¹²⁵² BOA. AŞKT. d., nr. 80, s. 233.

¹²⁵³ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 168.

¹²⁵⁴ VGMA. HD., nr. 1096, s. 171.

aynı kazada sakin Şeyh Hüseyin Ağa isimli bir kişiye 360 kuruş,¹²⁵⁵ 1743 yılında Emvader isimli zımmî Rişvan Voyvodası Hüseyin Ağa'ya 450 kuruş¹²⁵⁶ borç vermeleri, ehl-i zimmet taifesi içerisinde maddi durumu iyi olan bir kesimin olduğunu göstermektedir. Müslüman kesim içerisinde varlıklı ailelerin olduğuyla ilgili doğrudan bilgi sahibi olunabilen tereke kayıtları olmamasına rağmen başka belgelerden hareketle Müslümanların maddi durumu hakkında bilgi verilebilir. 1712 yılında Hısn-ı Mansur'da erbab-ı tımardan Turanzâde Ömer isimli kişinin gasp edilen malları arasında 250 kuruş ve 730 tuğralı altının olması bu kişinin ekonomik gücünü göstermesi bakımından önemlidir.¹²⁵⁷ Behisni'de 1801 yılında Bezirganzâde el-Hac Mustafa bin el-Hac Ahmed'in, Rişvanzâde Halil Bey'den Han-ı Kebîr'i ve bir kahvehaneyi satın almış olması,¹²⁵⁸ 1742 yılında Hısn-ı Mansur kasabası sakinlerinden Seyyid Hacı Osman'ın aynı kasabada 14 adet dükkanının bulunması,¹²⁵⁹ Behisnili ve Hısn-ı Mansurlu zengin tüccarların varlığını göstermektedir. Yine her kazada hayırsever zenginler tarafından yaptırılan cami, mescit, medrese gibi vakıf binalarının bulunması da reaya arasında toplumsal tabakada zengin bir kesimin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Çoğunlukla ziraatle meşgul olan köylü reaya ise, çiftlik denilen bir çift öküzle ekilebilecek toprağı tapu resmi isimli bir vergi vermek suretiyle alırlar, işlerler ve mükellef oldukları vergileri kendilerine isabet eden hisse miktarınca öderlerdi. Köylüler, devlet nazarında ellerindeki toprak durumuna göre bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştu. Bunlar; çiftlik (60-120 dönüm) sahibi olanlar yani çift olarak nitelenenler, bir çiftlikten az toprağı olanlar yani nim çift olarak nitelenenler ve toprağı az olanlar veya hiç olmayanlar (genellikle bennâk kategorisinde), dul kadınlar ve bekar (mücerred) erkekler olmak üzere kategorilendirilmiştir.¹²⁶⁰

5.2.3. Köle ve Cariyeler

Kölelik, eskiçağlardan beri birçok toplumda rastlanan bir kavram olup, köleliğin yerleşik toplumlarda ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Büyük toprak sahiplerinin, topraklarının işletilmesi amacıyla köleye ihtiyaç duymaları, köleliğin yaygınlaşmasına ve ticarî bir meta haline dönüşmesine neden olmuştur.¹²⁶¹ Bu dönüşümle birlikte Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında kölelik yaygınlaşmış; toplumsal ve iktisadî düzenin bir parçası olmuştur. Tüm toplumlarda olduğu gibi İslam toplumlarında da kölelik, toplumsal ve iktisadî düzenin bir parçasıdır. İslamiyet'in doğuşu ile birlikte köleler, hürler sınıfına geçiş fırsatı gibi birtakım haklar elde etmişlerdir; ancak kölelik müessesesi belli şartlar altında varlığını devam ettirmiştir.¹²⁶² Hem İslam toplumlarında hem de diğer dinlere mensup toplumlarda toplumsal ve iktisadî düzenin bir parçası olan kölelik, Osmanlı toplum düzeninde de görülmektedir.

Araştırma konusu dahilindeki kazalarda, kölelik ve cariyeliğin hukukî durumu, diğer Osmanlı kazalarındaki durumdan farklı değildir. Köle ve cariyeye sahibi olmanın ekonomik güç sahibi olmayı gerektirdiği dikkate alınırsa köle ve cariyeye sahiplerinin

¹²⁵⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 71, s. 100.

¹²⁵⁶ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 28; Yanar, agt., s. 79.

¹²⁵⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 60, s. 112.

¹²⁵⁸ VGMA. HD., nr. 539, s. 139-140.

¹²⁵⁹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 18; Yanar, agt., s. 72.

¹²⁶⁰ Emecen, agm., s. 94-95.

¹²⁶¹ Ali Hatalmış, İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik, Araştırma Yay., İstanbul 2012, s. 32-33.

¹²⁶² Ahmed Akgündüz, "Bir Aile ve Hizmet Müessesesi Olarak Osmanlı'da Harem", Türkler Ansiklopedisi, C. 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 315-347.

büyük bir kısmının toplumsal tabakalaşmada üst tabakada yer aldığı söylenebilir.¹²⁶³ Maraş beylerbeyliği, Malatya sancağı mutasarrıflığı gibi önemli vazifelerde bulunmuş olan ve hayatının bir bölümünü Behisni'de geçirmiş ve Behisni'de gayrimenkulleri bulunan Rişvanzâde Abdurrahman Paşa'nın 1768 yılında vefatı üzerine tutulan terekesinde köle ve cariyeleri de kaydedilmiştir. Bu kayıta Abdurrahman Paşa'nın Mustafa, Murtaza, Selim, Muharrem, Ali, İsmail, Şahbaz, Emir, İsa, Kenan, Salih, Ahmet, Şahin ve Abdullah isimli 14 kölesinin olduğu yazılıdır. Ayrıca yine aynı kayıta bu kölelerin azat edildiği bilgisi de mevcuttur. Abdurrahman Paşa'nın terekesinde bir tane siyahî cariyeye, Gürcü asıllı ve Gonca isimli iki cariyeye ve ismi zikredilmeyen başka bir cariyeye olmak üzere dört tane de cariyesi mevcuttur.¹²⁶⁴

18. yüzyılda Adıyaman'da köleliğin durumu konusunda istatistikî veriler bulunmamakla birlikte bazı örnekler mevcuttur. 1728 yılında Hısn-ı Mansur alaybeyliği görevini yapan ve on yıldan beri Kızılcapınar köyünün tımar mutasarrıfı olan Seyyid Mustafa'nın, beş tane hizmetkârı (kölesi) bulunmaktadır.¹²⁶⁵ Kölelikle ilgili bir diğer örnekte ilginç bir olay yaşanmıştır. 1712 yılında Hısn-ı Mansur sakinlerinden Rişvanoğlu Ali Şir Bey isimli bir şahıs, cirit oyunu oynarken attığı ciridin yanlışlıkla hizmetkârı Halil'e denk gelmesiyle Halil hayatını kaybetmiştir. Halil'in ölümü üzerine oğulları, yanlarına topladıkları adamlarla Rişvanoğlu Ali'nin evini basarak bir atını ve bir miktar akçesini babalarının kanına bedel olarak zorla almışlardır. Rişvanoğlu Ali'nin şikayeti üzerine Halil'in oğullarının kanun dışı hareketlerden uzak durmaları emrolunmuştur.¹²⁶⁶ Bir diğer örnekte; 1713 yılında Hısn-ı Mansur kazası sakinlerinden Mustafa isimli bir kişinin hizmetkârı Ahmet, sıçan illeti yüzünden vefat etmiştir. Ahmet'in yakınları ise Ahmet'in ölümünden Mustafa'yı sorumlu tutarak diyet talep etmişler ve Mustafa'dan zorla 250 kuruş diyet parası almışlardır. Mustafa da bu durumdan şikayetçi olmuştur.¹²⁶⁷ 1736 yılında Gerger kazasında Biyollu Halil isimli eşkıya, kardeşi ve sâir akrabalarıyla birçok kişinin evine, bağına ve bahçesine zarar vermiştir. Zarar verdikleri arasında üç gulâmın (köle) bahçesinden de bahsedilmektedir.¹²⁶⁸ 1742 yılı sonlarında Gerger'de meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerinde eşkıyaların başında bulunanlar arasında Köle Ahmet isimli bir kişi zikredilmektedir.¹²⁶⁹ Muhtemelen daha önce azat edilmiş bir kölenin 100 civarı eşkıyaya baş olması kölelikten azat olan kişilerin kölelik sonrası durumuyla ilgili ipuçları vermektedir. Yine eşkıyadan olup Hısn-ı Mansur Miralayı Seyyid Ali'nin kölesi Süleyman isimli bir kişi 1740'lı yıllarda Hısn-ı Mansur sakinlerinden bir grup eşkıya ile birlikte cinayet, gasp, zorbalık gibi suçlar işlemiştir.¹²⁷⁰

Diyarbakir'de Emir Ali Hanı'nda tutulan Halime isimli cariyeye es-Seyyid Ömer isimli bir kişi tarafından azad edildikten sonra Gülbeyaz ismiyle Miralay el-Hac Muhyiddin Ağa'ya satılmış, üç ay sonra Ruha'dan bir kişi Halime'yi satın almış ve bir süre sonra o da Ayıntab'ta başka bir kişiye satmıştır. Aynı Halime'nin Hısn-ı Mansur'da çeşitli kişilerle nikâhlandığı ve sonra satıldığıyla ilgili bilgiler de mevcuttur. Halime'nin Hısn-ı Mansur kazasında Ahmed Ağazâde Mehmed Ağa'ya nikâh edildikten sonra Mehmed Ağa Halime'yi boşamış ve Halime, Nadir isimli bir kişiye nikahlanmıştır. Bir süre sonra Nadir de bunu boşamış ve Halime Diyarbakir'de başka bir kişiye

¹²⁶³ Karagöz, age., s. 169.

¹²⁶⁴ Söylemez, "Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Abdurrahman...", agm., s. 263.

¹²⁶⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 120, s. 440; 125, s. 472.

¹²⁶⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 59, s. 390.

¹²⁶⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 61, s. 665.

¹²⁶⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 156, s. 112.

¹²⁶⁹ BOA. MD., nr. 138, s. 408.

¹²⁷⁰ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 98, 99, 109, 191, 208.

nikahlanmıştır.¹²⁷¹ Hayli karmaşık görünen bu olay, cariyenin satılması, nikahlanması ve hür olması gibi cariyelerin sosyal durumları hakkında bilgi vermektedir.

5.3. Sosyal Hareketlilik

Toplumsal yapı içerisindeki önemli süreçlerden biri olan sosyal hareketlilik, genel olarak bireylerin ve kültürel unsurların bir sosyal konumdan başka bir sosyal konuma geçmesi olarak tanımlansa da daha çok bu tanımın şekilsel yönü üzerinde durularak bireylerin bir sınıftan diğer bir sınıfa veya bir statüden diğerine geçmeleri olarak da tanımlanır.¹²⁷² Bir toplumda sosyal hareketliliğin yatay ve dikey olmak üzere iki şekli vardır. Toplulukların coğrafya üzerinde yer değiştirmesi yatay hareketlilik olarak değerlendirilirken kişilerin sosyal statülerinin değişmesi ile gerçekleşen hareketlilik ise dikey hareketlilik olarak değerlendirilir.¹²⁷³

5.3.1. Yatay Hareketlilik

Bir topluluğun ülke içerisinde bir bölgeden başka bir bölgeye gidip gelmesi veya gittiği yere yerleşmesi yatay hareketlilik olarak tanımlanmaktadır.¹²⁷⁴ Osmanlı Devleti, yatay hareketliliğin gerçekleşmesinde bazen bizzat kendisi yönlendirici rol oynamıştır. Issız veya bataklık yerlerin şenlendirilmesi, göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi yeni fetihlerin gerçekleştiği veya nüfusun azaldığı bölgelerde birer devlet politikası olarak uygulanmıştır. Sosyal hareketliliğin devletin kontrolünde olmadığı, devletin karşı çıkmasına rağmen insanların yatay hareketliliğe neden olduğu da sık yaşanan bir durumdur. Bu durum devletin içtimaî ve iktisâdî yapısında önemli sıkıntılara sebep olduğundan devlet, köylülerin toprağını veya diğer yerleşiklerin buldukları yerleri terk etmelerini engellemek amacıyla çiftbozan vergisi, mürûr tezkiresi gibi tedbirler almıştır. Osmanlı Devleti'nde nüfusta meydana gelen yatay hareketliliğin bazı dönemlerde artış gösterdiği bazı dönemlerde de durulmaların yaşandığı görülmektedir. Nüfustaki bu hareketliliğin çoğunlukla bir huzursuzluğun veya ihtiyacın mevcudiyeti ile meydana geldiği söylenebilir. Bunun yanı sıra nüfusta meydana gelen artış veya azalmalar da nüfus hareketliliğinde rol oynamaktadır.

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda büyük bir nüfus artışı yaşamasına rağmen yüzölçümü itibariyle Avrupalı devletlerin gerisinde bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. Braudel'e göre 60 milyonluk Akdeniz Havzası nüfusu içerisinde Osmanlı'nın nüfusu 20-22 milyon civarındadır.¹²⁷⁵ 16. yüzyıldaki hızlı nüfus artışının aksine 17. yüzyılda çeşitli nedenlerle nüfus miktarında bir daralma söz konusudur. 17. ve 18. yüzyıllara ait nüfus miktarı hakkında kesin bir kanıya varılamamış olursa da özellikle genç erkek nüfusun azaldığı ve dolayısıyla nüfusta durağanlaşmanın yaşandığı söylenebilir.¹²⁷⁶ Nüfusta yaşanan bu daralmanın birçok sebebi bulunmakla birlikte temel etken olarak Celali İsyanları, eşkıyalık hareketleri, sık yaşanan savaşlar olduğu söylenebilir. Bu etkenlerin yanı sıra salgın hastalıklar, kıtlık, doğal afetler ve iklimde meydana gelen değişimler

¹²⁷¹ GŞS., nr. 109, s. 280; Mehmet Karasakal, 109 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1165/M.1752), GAÜN. SBE. BYLT., Gaziantep 2010, s. 607-608.

¹²⁷² Abdullah Korkmaz, "Sosyal Hareketlilik: Eğitim ve Mesleğin Sosyal Hareketliliğe Etkisi", İÜ. SKD., S. 31, İstanbul 2005, s. 80.

¹²⁷³ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", Osmanlı Devleti Tarihi Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, C. 2, IRCICA Yay., İstanbul 1999, s. 484.

¹²⁷⁴ Yediyıldız, agm., s. 484.

¹²⁷⁵ Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Eren Yay., C. 1, İstanbul 1989, 265-266.

¹²⁷⁶ Tabakoğlu, agm., s. 21.

gibi sebeplerle de nüfusta daralma yaşandığı söylenebilir.¹²⁷⁷ Nüfusun daralmasındaki bu etkenler aynı zamanda toplumlarda nüfus hareketliliğinin yaşanmasında da etkili olmaktadır. 17. yüzyılda Anadolu'da yaşayan birçok insan, yöneticilerinin ve onların askerlerinin kendilerine yaptıkları zulümler, tekalif-i şakka denilen vergiler sebebiyle yerlerinden ayrılarak kentlere ve kasabalara yerleşmişler ve kötü şartlar altında yaşamak zorunda kalmışlardır.¹²⁷⁸

16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın başlarına kadar devam eden Celali İsyancıları, yatay hareketlilikte önemli rol oynamıştır. Celali İsyancıları sonucunda reaya, kendilerine yapılan zulümden kurtulmak amacıyla "terk-i diyâr, celâ-yı vatan" etmişler ve bu durum, dönemin ifadesi ile "kaçgunluk-firarîlik" şeklinde zikredilmiştir. Özellikle köylü kesimi, topraklarını hatta bazen topraklarıyla birlikte mallarını dahi geride bırakarak terk-i diyâr etmişlerdir.¹²⁷⁹ Anadolu'nun birçok bölgesinde gerçekleşen bu hadiselerin Hisn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad'ı da etkilediği görülmektedir. Bu şehirlerin 16. yüzyıldaki nüfusları ile 18. yüzyıldaki nüfusları karşılaştırıldığında bu etkinin ne kadar büyük olduğu görülecektir. Araştırma konusu dahilindeki şehirlerde yatay nüfus hareketliliğine sebep olan bir diğer gelişme ise 17. yüzyılın sonlarında gerçekleşen aşiretlerin iskânı teşebbüsüdür. 1691 yılından itibaren aşiretlerin Rakka, Hama ve Humus gibi yerlere yerleştirilmesi için başlatılan iskân teşebbüsü ile boş ve sahipsiz yerleri imar etmek ve ziraate açmak, göçebeleri yerleşik hayata geçirmek, göçebelerle yerleşik ahali arasındaki anlaşmazlıkları sona erdirmek ve göçebe eşkıyasının saruca sekban eşkıyaları arasına girmesini önlemek amaçlanmıştır.¹²⁸⁰ Ancak Rakka taraflarına iskânı ferman olunan bu aşiretlerin içinden kaçanlar olmuş ve bunlar Hisn-ı Mansur başta olmak üzere, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad ile birlikte çevre bölgelerdeki köy ve şehirlerin içine veya başka aşiretlerin içine karışmışlardır.

Reyanın yerini yurdunu terk etmesi ve aşiretlerin iskân edilmesi sorunu 18. yüzyılda da büyük problemlerden birini teşkil etmektedir. Anadolu reyası, yöneticilerin zulmünden, eşkıyaların saldırılarından, adaletin sağlanamamasından, haksız ve fazla vergi toplanmasından dolayı güvensiz bölgelerden güvenli bölgelere, küçük yerleşimlerden büyük yerleşimlere, kırsaldan kente doğru göç etmeye başlamıştır. Nüfus hareketleri olarak tanımlanan bu göçlerin devlet tarafından kabul görmediği gerçeğini de unutmamak gerekir. Toplumsal düzenin bozulmasına neden olan yoğun nüfus hareketleri karşısında devlet, çeşitli sınırlamalar ve yasaklar getirmek zorunda kalmıştır.¹²⁸¹ Ancak buna rağmen nüfus hareketlerinin önü alınamamıştır.¹²⁸² Nüfus hareketlerinin önünün alınamaması, hem nüfusun terk ettiği bölge açısından hem de nüfusun göç ettiği bölge açısından birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmektedir. İzinsiz

¹²⁷⁷ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. 2, Eren Yay., Ed.: Halil İnalçık, Donald Quataert, İstanbul 2004, s. 571-572.

¹²⁷⁸ Faroqhi, age., s. 30.

¹²⁷⁹ Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları, Barış Yay., Ankara 1999, s. 446.

¹²⁸⁰ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696), İÜ. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1963, s. 5.

¹²⁸¹ Devlet, göçleri önlemek amacıyla, "Vatanını terk eden ya da terk etmek isteyenler yakalanacaklar ve bunlar yalnız iseler hapsedilecekler; kaçanlar yakalandıktan sonra, bunların başka bir yere gitmelerine izin verilmeden geldikleri yerin subaylarına teslim edilecekler; kaçanlar geri memleketlerine gönderildiklerinde diğerlerine ibret olsun diye cezalandırılacaklar; yapılan işlemler sicillere kaydedilecek." şeklinde uygulamalara gidilmiştir. Bk. Yücel Özkaya, XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s. 159.

¹²⁸² İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak İç Göçler", Tarih Dergisi, S. 1, n.36, 2011, s. 155.

göç edenler çoğunlukla dirlik topraklarda yaşayan kesim olduğu için üretimde ve vergi tahsilinde büyük kayıplar yaşanmaktaydı. Bunun yanı sıra nüfus hareketleri, göç edilen yerlerin ahalisinin sıkıntıya düşmesine ve bölgelerin düzeninin bozulmasına neden olmaktaydı.¹²⁸³

18. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarındaki yatay nüfus hareketleri de Osmanlı coğrafyasında gerçekleşen yatay nüfus hareketleriyle benzerlik göstermektedir. 18. yüzyılın başlarında daha yoğun olduğu anlaşılan bu nüfus hareketlerinin sebep-sonuç değerlendirmesi yapıldığında bu kazaların nüfus hareketlerinden ziyadesiyle etkilendiği görülmektedir. 18. yüzyılda bu kazalardaki yatay nüfus hareketlerinin etkilerini daha iyi anlayabilmek için nüfus hareketlerinin sebeplerini başlıklar halinde incelemek yerinde olacaktır. Yatay nüfus hareketliliğinin yaşanmasında aşiretlerin iskânı, eşkıyaların, zorbalarm ve vergisini ödemeyenlerin başka diyara iskânı, huzursuzluk sebebiyle ahalinin yerini yurdunu terk etmesi, iş veya eğitim amacıyla başka diyara gidilmesi gibi etkenlerin ön planda olduğu görülmektedir.

5.3.1.1. Aşiretlerin ve Yurdunu Terk Edenlerin İskânı

Araştırma konusu dahilindeki kazalarda görülen nüfus hareketlerinin önemli nedenleri arasında eşkıyalık hareketleri ve iktisadî yapıda meydana gelen bozulmalar yer almaktadır. Adıyaman ve çevresinde 18. yüzyılda görülen eşkıyalık hareketlerinin önemli bir kısmında aşiret mensuplarının olduğu görülmektedir. Konar göçer aşiret mensupları, yaylak ve kışlak arası göçleri esnasında veya kimi zaman Adıyaman ve çevresinde kışlak veya yaylak amaçlı ikâmetleri süresinde ziraatle meşgul olan yerli ahaliye karşı eşkıyalık olaylarına karışmışlardır. Bu olaylardan mağdur olan yerli ahali de çoğu zaman çareyi başka bölgelere göç etmekte bulmuştur. 18. yüzyıl başlarında Rişvan Aşireti'ne mensup bazı grupların Gerger, Kâhta ve Hısn-ı Mansur kazalarında sakin olan ahaliye zulmünden dolayı yerli ahali çareyi başka mahallere göç etmekte bulmuştur. Gerger kazasından dört yüz zimmî, Hısn-ı Mansur kazasından iki yüz zimmî ve Kâhta kazasından altmış zimmî ve iki yüz Müslüman reaya evleriyle başka mahallere gitmişlerdir. 1728 yılında Rakka beylerbeyine ve bölgede bulunan kadılarına ve voyvodalara gönderilen emirde kazalarını terk eden reyanın tekrar eski yerlerine iskân edilmeleri istenmiştir.¹²⁸⁴ Bir diğer olayda ise 1729 yılında Behisni kazasına tâbi Subadra nahiyesinde Sürgü köyüne gelen Derebeyli Türkmeni denilen Kadırlı Aşireti'nden bazı kişilerin buraya yerleştikten sonra hem yerli ahaliye hem de Sürgü Derbendi'nden gelip geçen tüccarlara, hacılara, ebnâ-i sebile karşı eşkıyalıkları sebebiyle Sürgü Derbendi'ne bağlı köylüler, köylerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Behisni kadısına gönderilen emirde eşkıyalığın önlenmesi ve köyler ahalisinin yeniden köylerine iskân edilmeleri istenmiştir.¹²⁸⁵ Benzer olayların 18. yüzyılın sonlarına doğru devam ettiği görülmektedir. Behisni ve komşu kazaların topraklarında kışlayan Milli, Rişvan, Kigi, Mirdesi, İzollu, Zerk(i), Beziki, Tircanlı, Kuranlı, Atmalı ve Terkanlı aşiretlerinin yerli ahaliye zulümleri sebebiyle bölgedeki köylü ahali köylerini terk ederek dağlara yerleşmek zorunda kalmışlar ve bu durum köylerin boşalmasına, harap olmasına neden olmuştur. Köylülerden dağlara kaçanların yanı sıra bir kısım köylü de "birer siyah hayme tedârik" ederek bu aşiretlere iltihak etmiş ve böylece onlar da köylerini terk etmişlerdir. 1784 yılında Rakka valisine gönderilen emirde köylerin

¹²⁸³ Özkaya, age., s. 160.

¹²⁸⁴ BOA. MD., nr. 134, s. 332.

¹²⁸⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 121, s. 227.

boşalmasına sebep olan ahalinin, aşiretlerin içinden çıkarılarak yeniden köylerine iskân edilmeleri ve güvenliğin sağlanması istenmiştir.¹²⁸⁶

Aşiretlerin eşkıyalıklarına maruz kalan yerli ahalinin çareyi başka bölgelere göç etmekte bulması, devletin eşkıyalık olaylarına karşı radikal kararlar almasına neden olmuştur. Eşkıyalık hareketlerinde yer alan aşiret mensuplarının Rakka'ya sürgüne gönderilmesi ve orada iskâna zorlanmaları da nüfus hareketlerinin bir diğer yönünü oluşturmaktadır. 17. yüzyılın sonlarında Rişvan Aşireti'nden Ziravkanlı (Zerukanlı) torunları Gerger ve Kâhta kazasına sonradan gelip bu kazalara tâbi 26 köyü zabtetmişler ve buraya yerleşmişlerdir. Ancak Kâhta ahalesinin bu oymak mensuplarını, topraklarını fuzuli işgal ettikleri gerekçesiyle şikayet etmeleri üzerine Ziravkanlı oymağı mensuplarına Kâhta'da sadece beş köy tahsis edilmiştir.¹²⁸⁷ Ziravkanlı torunlarının kendilerine tahsis edilen köylere yerleştikten sonra bu bölgede yaşayan insanlara türlü eşkıyalık yapmaları üzerine içlerinden bu olaylara karışanlar Rakka'ya iskân edilmişlerdir. Ancak oradan kaçarak tekrar Kâhta'ya gelen Ziravkanlı torunları, Kâhta ahalesinden 44 kişiyi katletmişler, ahalinin birçok malını gasp etmişlerdir. Yapılan şikayet üzerine Ziravkanlı cemaati içerisindeki eşkıyaların ihraç edilerek başka bir mahalle iskân edilmeleri emrolunduğu gibi geriye kalanlar da herhangi bir zararları olma ihtimaline karşın nezre bağlanmışlardır.¹²⁸⁸

18. yüzyılda Adıyaman'da meydana gelen nüfus hareketlerinin önemli sebeplerinden biri de Rakka İskânı'nın Adıyaman üzerine etkisidir. 17. yüzyılın sonlarında başlayan Rakka İskânı teşebbüsünün olumsuz sonuçlanması ve Rakka'ya iskân edilmek istenen aşiretlerden önemli bir kısmının buradan firar ederek Anadolu'nun başka bölgelerine gitmesi, Anadolu'da birtakım olumsuzluklara neden olmuştur. İskân bölgelerinden firar edenlerden bir kısmının Adıyaman ve çevresine de yerleştikleri ve buranın düzenini bozdukları anlaşılmaktadır. İskân firarilerinin bu olumsuzlukları sebebiyle iskân bölgesinden kaçanların tekrar iskân mahalline nakledilmesi ve yerleştirilmesi istenmiştir. 18. yüzyılın başında iskân bölgesinden kaçarak Rişvan Hassı cemaatlerinin arasına yerleşen ve iskân edilmeyi reddeden Türkmenlerin Rişvan Hassı içerisinde çıkarılarak iskân bölgelerine gönderilmeleri istenmiştir.¹²⁸⁹ Rakka İskânı'ndan kaçarak Behisni'ye yerleşen Bozkoyunlu Aşireti'nden olan kimselerin 1723 yılında Behisni ve Ruha kadılarında gönderilen emirle buralardan ihraç edilerek tekrar Rakka'ya iskân edilmeleri istenmiştir.¹²⁹⁰

Aşiretlerin sebep oldukları nüfus hareketlerinin bir diğer yönünü de bazı aşiretlerin vatan-ı asliyeleri denen devletin kendilerine yurt olarak tahsis ettiği yerleri terk ederek izinsiz bir şekilde başka bölgelere göç etmeleri oluşturmaktadır. Aşiretlerin böylesi hareketleri hem terk edilen hem de göç edilen bölgenin düzenini bozacağından devlet, bu tür hareketlere de izin vermemiştir. Daha önce Diyarbakır'da sakin olan Çobanlı cemaatinden bazı kişiler, vatan-ı asliyelerini terk ederek Hısn-ı Mansur'a yerleşmişlerdir. Bu cemaat mensuplarının burada vergi konusunda sorun çıkartmaları ve karışıklıklara sebep olmalarından dolayı 1724 yılında Hısn-ı Mansur kadısına, Rişvan

¹²⁸⁶ BOA. MD., nr. 182, s. 48.

¹²⁸⁷ Bir diğer kayıttta, 5 adet köyün kazalarda daha önce sakin ahaliye teslim edildiği geri kalan 20 adet köyün ise Ziravkanlı torunlarına tahsis edildiği belirtilmektedir. Bk. BOA. MAD. d., 9885, s. 261; 1726 yılına ait bir belgede ise Gerger ve Kâhta kazasına sonradan gelen Ziravkanlı torunlarının yerli ahali tarafından istenmediği; ama Ziravkanlıların hisselerine düşen vergileri yerli ahali ile birlikte edâ etmeyi taahhüd ettikleri için sakin olmalarına razı olunduğu yazılıdır. Bk. BOA. MAD. d., 9916, s. 247.

¹²⁸⁸ BOA. MD., nr. 121, s. 46; MAD. d., nr. 2942, s. 62-62; 2777, s. 122; 9885, s. 261.

¹²⁸⁹ Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s.

178.

¹²⁹⁰ BOA. MAD. d., nr. 7860, s. 5; MD., nr. 118, s. 180.

ve Malatya voyvodalarına gönderilen hükümde, bu kişilerin eski yerlerine iskân edilmeleri emrolunmuştur.¹²⁹¹ 1728 yılında Malatya mütesellimine gönderilen bir emirname suretinde Behisni tarafında olan İlbeyli reayasının Behisni'den nakl edilerek kadimî yurtlarına yerleştirilmeleri istenmiştir.¹²⁹² Rişvan Aşireti'nden olan Mülukanlı oymağı, iki yüz miktarı evleriyle Rişvan Aşireti'nden ayrılıp Malatya voyvodalığı toprağında Kâhta kazasına yerleşmişler ve buradaki ahaliye türlü zulümler yapmışlardır. 1729 yılında Kâhta kadısına gönderilen emirle davalarının görülüp, bunların Kâhta kazasında ikâmetlerine ruhsat verilmemesi istenmiştir.¹²⁹³ Yine 1728 yılında Rişvan mukataasına tâbi olan Rişvan Aşireti'nden Halikanlı oymağı, kışın yerlerini terk ederek Gerger'e bağlı Taş-il kazasına gitmişlerdir. Malatya ve Taş-il kadılarında ve Malatya sancağı mütesellimine gönderilen emirde Halikanlı oymağının eski yerlerine iskân edilmeleri istenmiştir.¹²⁹⁴ Hisn-ı Mansur'a tâbi Turuş nahiyesindeki köylerde sakin olan Rişvan Aşireti'ne bağlı Hacı Ömerli oymağı ve diğer bazı oymaklar, 17. yüzyılın başlarında ve ortalarında bu köylere gelip yerleşmişlerdir. Toplamda 772 nefer reyanın bu köylerde sürekli ikâmet etmedikleri, bazen başka bölgelere gittikleri görülmektedir. 1739 yılında Turuş Mukataası'nın gelirinin hesaplanması esnasında bu cemaatlerin dağılık olduğu belirtilmiştir.¹²⁹⁵

5.3.1.2. Eşkîya, Zorba ve Vergisini Vermeyenlerin İskânı

Nüfus hareketlerine sebep olan etkenlerden bir diğeri de eşkıyalık olaylarına karışanların ve toplumsal düzenin bozulmasına sebep olanların başka bölgelere iskân edilmeleridir. Gerger kazasında Haşaşur isimli köyde sakin Mirdesi Aşireti'nden Bektaş isimli eşkıya Rakka'ya iskân olunmuş olmasına rağmen oradan kaçarak tekrar Gerger'e gelmiş ve bazı kişileri de yanına alarak eşkıyalığa devam etmiştir. 1712 yılında Rakka valisine gönderilen emirde, Bektaş ve ona bağlı eşkıyaların yakalanarak tekrar Rakka'ya iskân edilmeleri istenmiştir.¹²⁹⁶ Göçer Rişvan Aşireti oymakları, kadimi güzergâhları olan yerleri terk ederek Akçakale tarafından kışlaklarına gitmeye başlamışlardır. Yolun değişmesi sonrası ağnamları için ödemeleri gereken verginin yeniden hesaplanmış olmasına rağmen Dalyanlı ve bazı oymakların kethüdaları, ödemeleri gereken vergiyi ödemeyi kabul etmedikleri gibi toplumu da kışkırttıkları için önce Sivas Kalesi'ne kalebend olunmuşlar daha sonra da, 1732 yılında, Rakka'ya iskân olunmuşlardır.¹²⁹⁷ 1732 yılında Gerger kazasına tâbi Taş-il kasabasında sakin olan Kavi Aşireti'ne mensup bazı kişiler yine aynı bölgede sakin olan Gözi Aşireti mensuplarına saldırmışlar ve bunların yedi köyünü yakıp yıkmışlar, yirmi bir adamını katletmişlerdir. Olayın merkeze şikayet edilmesi üzerine Rakka valisine gönderilen emirde Kavi Aşireti mensuplarının Rakka'ya iskân edilmeleri istenmiştir.¹²⁹⁸ Gerger'e tâbi Şure-ili'nde Boyundurukkıranoglu'nun yaptığı eşkıyalıklar, yirmi köyün ahalisinin perakende olmasına neden olmuştur. 1764 yılında Rakka Valisi Vezir Hüseyin Paşa'ya gönderilen emir ile eşkıyalık yapanların yerlerinden ihraç edilerek Rakka'ya iskân edilmeleri istenmiştir.¹²⁹⁹

¹²⁹¹ BOA. MD., nr. 132, s. 39.

¹²⁹² BOA. MD., nr. 134, s. 154.

¹²⁹³ BOA. MD., nr. 135, s. 239.

¹²⁹⁴ BOA. MD., nr. 134, s. 338.

¹²⁹⁵ BOA. MD., nr. 147, s. 136-137.

¹²⁹⁶ BOA. MD., nr. 130, s. 383.

¹²⁹⁷ BOA. MD., nr. 138, s. 360.

¹²⁹⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 174, s. 62.

¹²⁹⁹ BOA. MD., nr. 164, s. 255.

5.3.1.4. Başka Şehirlere Gidenler

Osmanlı arşiv belgelerinde "terk-i diyâr iden...", "diyâr-ı âherde olan..." veya "celâ-yı diyâr/vatan iden..." şeklinde tanımlanan birçok kişiye rastlanmaktadır. Bunların bir kısmı, bağlı oldukları vakıflardaki vazifelerini terk ederek başka bir şehre veya köye yerleşmiş kişilerken bir kısmı da iş için veya eğitim için başka şehirlere gitmiş kişilerdir. Mesela, 1725 yılı sonlarında Hısn-ı Mansur'da Hacı Abdulganî Câmîi muvakkıt ve miftahdârı olan Mustafa isimli kişi celâ-yı diyâr etmiştir.¹³⁰⁰ 1732 yılında el-Hac Zülfikar Mehmed Câmîi Vakfı'nın mütevellisi olan Ebubekir isimli kişi başka bir kazada sakin olduğu için vazifesi başka bir kişiye verilmiştir.¹³⁰¹ Yine Hacı Abdulganî Câmîi'nde ders-i âmm vazifesini edâ eden Hasan isimli kişi 1738 yılında görevini terk etmiş ve diyâr-ı âhere gitmiştir.¹³⁰² Bir başka örnekte yine Hısn-ı Mansur'da Câmî-i Kebîr'in müezzini olan Ömer isimli kişi hizmetini terk etmiş ve terk-i diyâr etmiştir.¹³⁰³ Benzer örneklere Behisni kazasında da rastlanmaktadır. 1727 yılında Behisni'de Karagülmez Câmîi imamı Mehmet Halife, vazifesine rağbet etmemekte ve diyâr-ı aherde ta'til etmektedir.¹³⁰⁴ 1760 yılında Behisni'de Halife Câmîi cuma müezzini olan Mehmet isimli kişi diyâr-ı ahere gidüb celâ-yı vatan etmiştir.¹³⁰⁵ 1776 yılında Behisni'de Molla Hasan Câmîi'nin tevliyeti evlada meşruta olup mütevellisi Osman isimli kişi vefat edince vazifesi oğlu Seyyid Ömer'e geçmesi gerekirken Seyyid Ömer diyâr-ı âherde tahsil-i ulûmda olduğu için vazifeyi başkaları almak istemişlerdir.¹³⁰⁶

Celâ-yı vatan etme ve diyâr-ı âhere gitme eğilimlerinin yoğunluğuna dikkat edildiğinde özellikle Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarında 18. yüzyılın ilk yarısında artış olduğu görülmektedir.¹³⁰⁷ 18. yüzyılın ilk yarısında bu şehirlerde aşiret saldırılarının ve eşkıyalık hareketlerinin yoğunluğuyla bu durum beraber düşünüldüğünde bu artışın nedeni daha iyi anlaşılmaktadır.

5.3.2. Dikey Hareketlilik

Osmanlı Devleti'nde kişilerin doğuştan kazandığı ve değiştirilmez bir sınıf sistemi olmadığı gibi Osmanlı toplum yapısında, Hindistan'daki gibi bir kast sistemi veya Ortaçağ Avrupa toplumlarındaki gibi ruhban, serfler ve asiller gibi bir sınıf yapısı da yoktu. Bununla birlikte Osmanlı'da yönetenler (askerî sınıf) ve yönetilenler (reaya) olmak üzere toplum, iki farklı zümreden oluşmaktaydı ve zümreler arası geçiş bazı şartların yerine gelmesiyle mümkün olabilmekteydi. Reaya statüsünde bulunan bir kişi devlete en iyi şekilde hizmet etmeli ve padişaha bağlı olmalıdır. Ayrıca bu kişi İslamiyet'i benimsemiş ve İslamiyet'in amaçlarına sahip çıkmayı kendisine gaye edinmiş bir kişi olmalıdır. Bu özelliklere sahip olan bireylerin eğitim öğretim yoluyla yükselebilmeleri mümkündür.¹³⁰⁸ Osmanlı toplumunda dikey hareketlilik, ehl-i örf (ümera) ve ehl-i şer' (ulema) olmak üzere iki zümrede görülmekteydi. Ehl-i örf taifesi içindeki dikey hareketliliği tespit etmek taşra şartlarında zor olmakla birlikte bazı örneklere rastlanmaktadır. Mesela, Malatya sancağı mutasarrıfı olup Behisni'de ikâmet

¹³⁰⁰ VGMA. HD., nr. 1083, s. 295.

¹³⁰¹ VGMA. HD., nr. 1094, s. 185

¹³⁰² VGMA.HD. nr. 1094, s. 190.

¹³⁰³ VGMA.HD. nr. 1094, s. 193.

¹³⁰⁴ VGMA.HD. nr. 1143, s. 234.

¹³⁰⁵ VGMA.HD. nr. 1097, s. 62.

¹³⁰⁶ VGMA.HD. nr. 1077, s. 67.

¹³⁰⁷ Behisni kazasındaki görevi terk etme durumları ile ilgili Bk. Söylemez ve Tunç, agm., s. 82.

¹³⁰⁸ Yediyıldız, agm., s. 486.

eden Rişvanzâde Seyyid Abdurrahman Paşa'nın rütbesi, kapıcıbaşılık düzeyindeyken 1795 yılında mirimiranlığa yükselmiştir.¹³⁰⁹ 18. yüzyılda Adıyaman'da dikey hareketliliğin örneklerine ehl-i şer' kesiminde daha çok rastlanmaktadır. Medrese ve mekteplerde ilim tahsil eden kişiler taşradaki vakıf kurumlarında veya mahkemelerde birtakım görevlere yükselebilmekteydiler. Hısn-ı Mansur'da el-Hac Abdulganî Câmiî'nin 1723 yılında tevliyet vazifesini,¹³¹⁰ 1729 yılında da aynı caminin muvakkıt ve duagûyluk vazifelerini Ateşî Mustafa isimli bir kişi yürütmektedir.¹³¹¹ Ateşî Mustafa'nın, 1738-1739 yıllarında ise Hısn-ı Mansur kazası naibliği vazifesini edâ ettiği görülmektedir.¹³¹² Yine el-Hac Abdulganî Câmiî'nde 1764 yılında yevmî altı akçe ile devirhan ve yevmî on iki akçe ile imam-ı sâni ve yevmî dört akçe ile hatip olan Hacı Abdulgaffar'ın vefatı üzerine vazifeleri oğlu Mehmet Ata'ya tevcih edilmiştir.¹³¹³ Mehmet Ata isimli bu kişi 1785 yılında Hısn-ı Mansur naibliği vazifesini¹³¹⁴ ve 1789 yılında Hısn-ı Mansur mahkemesi katipliği vazifesini edâ etmektedir.¹³¹⁵

5.4. Şehir-Kırsal İlişkisi

Şehir halkını bir arada tutan ve bunların birlikte ve dayanışma içerisinde varlıklarını idâme ettirmelerini sağlayan etkenlerin ve şehir ile kırsal alan arasındaki etkileşimin nitelik ve niceliğinin oluşmasını sağlayan etkenlerin belirlenmesi, önemli bir durum tespiti olacaktır. Cuma camisi, pazar yeri, çarşı, alışveriş, üretim, idare gibi unsurların şehirlerde bulunması kırsal kesimde yaşayanların haftanın belli günlerinde şehre gelmelerinde etkili olmaktadır. Bu unsurlar, aynı zamanda şehir mefhumunun izahında kıstas kavramlar olmalarının yanı sıra şehirli reayayı da bir arada tutan her biri, birbiriyle ilintili kavramlardır ve köylüyü şehre çeken, şehri cazip yapan yönleriyle de öne çıkmaktadırlar.

Bir şehir, onu çevreleyen bölge ve diğer kasabalarla etkileşim halinde olmadığı sürece varlığını devam ettiremez. Her bir şehir veya kasaba merkezi, bir yerleşim mekânı olarak, bağlı olduğu arka bölge ile mütalaâ edilebilir. Şehrin bu arka bölgelerinden köylülerin şehir merkezindeki pazara getirdikleri ürünler ve dönüşte mal ve hizmet sağlamaları hem köylerin hem de şehrin iktisadî yapısını belirleyen önemli bir etkidir.¹³¹⁶ Şukufizâde'nin eserinde sıkça tekrarlanan "Köy olmadıkça kasaba dahi olmaz."¹³¹⁷ sözü şehri besleyen arka bölgelerin önemini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Bu ifade, kent ve kırsal ilişkisini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi kasaba ve şehirlerin arka bölgeleri olan kırsal bölgelerin aynı zamanda şehir halkının yiyecek ihtiyacının giderilmesinde oynadığı rolü de göstermektedir. Günümüzde dahi birçok Anadolu şehrinde şehre bağlı köylerde yaşayan insanlar, haftanın belli günlerinde şehre gelmekte ve hem yanlarında getirdikleri ürünleri pazarlarda satmakta hem de elde ettikleri paralarla kendi ihtiyaçları olan ürünleri satın almaktadırlar. Ayrıca devlet dairelerinde veya diğer kurumlardaki işlerini görmektedirler. Ahalinin bu toplumsal alışkanlığının Osmanlı dönemindeki yaşam

¹³⁰⁹ Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Aşiret...", agm., s. 73.

¹³¹⁰ VGMA. HD. 1119, s. 53.

¹³¹¹ VGMA. HD. 1139, s. 31.

¹³¹² VGMA. HD. 1094, s. 189.

¹³¹³ VGMA. HD. 1099, s. 77-78.

¹³¹⁴ VGMA. HD. 1095, s. 97.

¹³¹⁵ VGMA. HD. 548, s. 16.

¹³¹⁶ Suraiya Faroqhi, Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı, Çev.: Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yay., Ankara 2010, s. 17.

¹³¹⁷ Şukufizâde, age., s. 2.

şekline dayandırmak mümkündür. 1766 yılında Gölbaşı kasabasına tâbi Belviran, Balkar, Nasırlı, Berviran-ı Sağır ve Kebir köyleri ahalisi üzüm ve pekmezlerini Behisni şehir merkezine getirerek, önce Câmî-i Kebîr'in vezzanına tarttırmakta ve sonra da orada satmaktadırlar.¹³¹⁸ Köylülerin getirip sattıkları mallar arasında muhtemelen yoğurt, peynir, çökelek, bal gibi birçok ürün de bulunmaktadır. Köylülerin vergilerini ödedikten sonra ellerinde kalan ziraî ürünlerin ihtiyaç fazlasını sattıkları dikkate alınırsa köylülerin bu ziraî ürünlerini sattıkları yerler çoğunlukla şehir merkezleri olmalıdır. 17. yüzyıl Kayseri'sinde köylülerin şehir merkezlerine gelerek şehirli üst tabaka kesimden borç para aldıkları tespitinden¹³¹⁹ bir genelleme yapılırsa bu durumun araştırma konusu dahilindeki şehir-kırsal ilişkisi için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu durumda kasaba ve şehirlerin arka bölgeleri olarak nitelenen köylerdeki ziraî üretimde şehirli kontrolü olduğu gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Ziraî gelir üzerindeki şehrsel kontrolün bir diğer yönü de vakıf gelirlerinin büyük oranda köylerin gelirinden karşılanmasıdır. Vakıf kurumlarının çoğunluğunun şehirlerde olması sebebiyle köylerdeki şehrsel ziraî kontrol daha izah edici hal almaktadır.¹³²⁰ Hısn-ı Mansur'da Küçük Mescit'te görevli imamların ücretleri Turuş nahiyesindeki Ulu mezraanın gelirinden karşılanmaktadır.¹³²¹ 1786 yılında Câmî-i Kebîr Vakfı'nın gelirleri arasında Uludam köyü bulunmaktadır ve bu köyün oşür mahsulünü yevmî beş akçe ile Seyyit Mehmet ve Mustafa veled-i Seyyid Mehmet isimli kişiler toplamaktadır.¹³²² 1788 yılında Hısn-ı Mansur'a tâbi' Alani köyünün oşür mahsulü, Mahmud el-Ensarî Türbesi Vakfı'nda görevli kişilere verilmektedir.¹³²³

5.5. Halkın İş Takibi İçin Vekil Tayin Etmesi

Şehirli veya köylü reaya, devletle olan ilişkilerinde içlerinden güvendikleri bir kişiyi kendilerine vekil tayin ederlerdi ve bu kişiler, devlet-reaya ilişkisinin bir düzen içerisinde yürütülmesini sağlardı. Araştırma konusu dahilindeki köy ve kasabalarda da 18. yüzyılın özellikle ilk yarısı boyunca reayanın bu tür işlerinin yürütülmesi amacıyla "umûr için vekil" dedikleri kişileri kendilerine temsilci olarak belirledikleri görülmektedir. Vekil tayin edilen bu kişiler, hem kaza içerisinde hem de Asitane'de ahalinin iktiza eden resmî işlerini görürlerdi. Vekil tayin edilen kişi, ahalinin maslahatını görmek amacıyla İstanbul'a gitmeden önce ahali ile yol masrafları ve resmî işlemler için yapılacak masrafların, döndüğünde ahali tarafından kendisine ödenmesi konusunda anlaşılardı. Vekil olan kişi, İstanbul'a gidip ahalinin resmî işlemlerini gördükten sonra geri döner ve yaptığı masrafları ahaliden alırdı. Ancak bazen bu konuda ahali ile vekil arasında anlaşmazlıklar çıkabilmekteydi. 1731 yılında Behisni'ye tâbi Sofraz köyü ahalisi, Veli isimli kişiyi maslahatlarını görmek üzere kendilerine vekil tayin etmişlerdir. Veli isimli kişi, ahalinin bazı işleri için 1730'larda İstanbul'a gitmiş ve hem yolda hem de İstanbul'da yaptığı masrafları kendi cebinden karşılamıştır. Behisni'ye geri döndüğünde yaptığı masrafları ahaliden talep ettiğinde ahali masraf parasını vermekte sıkıntı çıkartmıştır.¹³²⁴

¹³¹⁸ Tartılan mallardan her yük başına onar guruş alınmakta ve elde edilen bu para Câmî-i Kebîr'in şem'-i ruğanına tahsis edilmektedir. Bk. VGMA. HD., nr. 1076, s. 53.

¹³¹⁹ Faroqhi, age., s. 17-18.

¹³²⁰ Faroqhi, age., s. 136.

¹³²¹ VGMA. HD., nr. 1094, s. 191.

¹³²² VGMA. HD., nr. 1095, s. 101.

¹³²³ VGMA. HD., nr. 1095, s. 102.

¹³²⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 125, s. 590.

Ahalinin umûr ve husûslarının görülmesi konusuyla ilgili 18. yüzyıl boyunca birçok örnek mevcuttur. 1729 yılında Behisni kazası ahalisi umurlarını görmek için Hacı Osman isimli bir kişiyi kendilerine vekil tayin etmişlerdir. Hacı Osman, vazifesini sadâkat ve istikamet üzere görmekteyken ve cümle ahali bunun evzâ'-ı etvarından (hallerinden) razı ve şükran üzerelerken bazı kişiler Hacı Osman'ın vazifesine müdahale etmişlerdir. Hacı Osman'ın şikayeti üzerine, vazifeye müdahale edilmemesi istenmiştir.¹³²⁵ 1743 yılında Hısn-ı Mansur'un Müslüman ve zımmî reayası tekâlif ve sâir umûr ve husûslarını görmek için Meçur isimli bir zımmîyi kendilerine vekil tayin etmişlerdir. Yine 1744 yılında Hısn-ı Mansur kasabası ahalisi "tekâlif ve sâir umûr u husûsların görmeğe taraflarından cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le" Hısn-ı Mansur sakinlerinden Şırnak Bogos isimli zımmîyi kendilerine vekil tayin etmişlerdir.¹³²⁶ 1744 yılında Hısn-ı Mansur'da Çelebi ve Halvetî mahalleleri zımmî reayası devletle olan ilişkilerinin takibi ve yürütülmesi için Mıgris Parsum isimli bir zımmîyi vekil tayin etmişlerdir.¹³²⁷ 1745 yılında ise kasaba ahaliyelerinin vekil tayin ettikleri kişi Yarhum Ervas isimli bir zımmîdir.¹³²⁸ 1746 yılında Kornisi Baraknaç isimli zımmî, gayrimüslim mahallelerinin "umûr u husûslarını görmek için cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le bâ-hüccet-i şer'iyye taraflarından beni vekil..." "...ben dahi iki sene mikdârı vâki' olan tekâlif ve sâir umûr u husûsların sadâkat ve istikâmet üzere görüb cümlesi benden râzı ve şükran üzereler..."¹³²⁹ ifadeleri ile umûr vekilliği vazifesini edâ etmektedir. Ancak ashab-ı ağrazdan (kötü niyetliler) Boğnas veled-i Mardoris, Alma oğlu Zeyrek, Avron Felici oğlu Kirkor, Samek oğlu Restes ve Muhdan oğlu Salfin isimli kişiler bunun vekillik vazifesine müdahale etmektedirler. Yapılan şikayet üzerine bu kişilerin Baraknaç'a müdahaleleri men edilmiştir.¹³³⁰

Köyler ahalisi ve aşiret mensupları da şehirlerdeki vekil tayini usulünü uygulamışlardır. 1716 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Kavi Aşireti'nin boybeyi olan İsmail isimli kişi aynı zamanda aşiret mensuplarının umûr ve husûslarını görmek için vekil tayin edilmiştir.¹³³¹ Yine 1716 yılında Behisni'de Sedefçe oymağı ahalisi resmî işlerinin görülmesi için bir kişiyi vekil tayin etmişlerdir.¹³³² 1717 yılında Hısn-ı Mansur kazasına tâbi Paşa Kavisi, Çerkezî, Akgâvur, İsmailü, Kalburç, Karti, İkizi ve Kınık köylerinden Palu, Arslan, Bektaş, Mehmet, Abbas, Osman, İbrahim ve bazı diğer kişiler, mesalihlerinin görülmesi için hüccet-i şer'iyye ile Karti köyü sakinlerinden İsmail isimli kişiyi kendilerine vekil tayin etmişlerdir.¹³³³ 1730 yılında Behisni'ye tâbi Sürgü Derbendi köyleri ahalieleri, havalilerinde umurları görülmek üzere Sürgü köyünden Osman isimli kişiyi kendilerine vekil ve kethüda tayin etmişlerdir.¹³³⁴

5.6. Aile

Toplumların en küçük sosyal birimi olan aile; sevgi, sadakat, samimiyet, neslin devamı, dinî ve toplumsal gereksinimler sonucunda kadın ve erkeğin çeşitli rollerinin organizasyonu ile meydana gelen, varlığı ve devamlılığı akd ile şartlara bağlanmış

¹³²⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 123, s. 186.

¹³²⁶ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 86; Yanar, agt., s. 102.

¹³²⁷ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 88; Yanar, agt., s. 103.

¹³²⁸ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 113; Yanar, agt., s. 111-112.

¹³²⁹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 164; Yanar, agt., s. 123.

¹³³⁰ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 165; Yanar, agt., s. 123-124.

¹³³¹ BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 140.

¹³³² BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 136.

¹³³³ BOA. AŞKT. d., nr. 71, s. 465.

¹³³⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 125, s. 200.

toplumsal bir kurumdur. Kınalızâde Ali, Osmanlı ailesini tanımlarken baba, anne, çocuklar, hizmetçi ve beslenmeyi temin edecek yiyecekler olarak beş unsurdan bahseder ve ailenin idaresinin de baba tarafından sağlanması gerektiğini savunur. Ona göre baba; yerine göre acı-tatlı vaat ve tehditle sert ve yumuşak ve idare yollu hareketlerle aileyi yürütmeli ve aileyi muhtemel zararlardan korumalıdır.¹³³⁵

5.6.1. Evlenme

Bir ailenin kurulmasının ilk adımı olan evlilik veya nikâh, tüm ilahî dinlerde kadın ve erkeğin kendilerine özgü bir mahremiyet ve yaşam alanı oluşturmasına ve insan soyunun devamına katkı sağlayan meşrû ilişki olarak kabul edilmiştir. Evlenme akdi olan nikâh öncesinde tarafların birbirini tanımaya ve hazırlıkların yapılmasına yetecek bir sürenin olması, toplum tarafından benimsenmiş bir durum olup bu süre nişanlılık dönemi olarak isimlendirilmektedir. Hısn-ı Mansur kazasında nişan için damat tarafından bir miktar para talep edildiği anlaşılmaktadır. 1719 yılında Hısn-ı Mansur kazası sakinlerinden Ali isimli bir kişi Koca Ali oğlu Ali Bey isimli bir kişinin kızıyla karşılıklı rıza üzerine akd etmiş ve nişan parası olarak 170 kuruş (20.400 akçe) vermiştir.¹³³⁶ Bu dönemden sonra aralarında evlenme engeli bulunmayan kadın ve erkek, hukuken geçerli iradelerini birbirlerine uygun biçimde açıklamalarıyla (icap ve kabul) nikâh akdi gerçekleşirdi.¹³³⁷ Nikâh akdi sırasında evlenecek olan kız, evleneceği erkekten altın, para veya menfaat sağlayacağı bir miktar mehir/mihr¹³³⁸ isterdi. 1712 yılında Hısn-ı Mansur kasabası sakinlerinden Ebubekir isimli bir kişi Çoban Ali isimli bir kişinin kızına akd-ı nikâh ve mehr-i muaccel namıyla 200 kuruş (24.000 akçe) miktarı akçe ve eşya almıştır. Ancak Kızın babası Çoban Ali mehri almasına rağmen kızını Ebubekir'e vermeyince Ebubekir şikayetçi olmuş ve görülen davada para ve

¹³³⁵ Kınalızâde Ali Efendi, age., s. 13-15.

¹³³⁶ Ali isimli kişi evlendikten sonra Ali'nin zevcesini bir kadın, evlerinin önünde öldürmüş ve kızın ailesi "Kızımızı sen öldürdün." diyerek Ali'yi suçlamışlardır. Ali de kendisine iftira atıldığını, cinayeti kendisinin işlemediğini, belirttiikten sonra kızın babasının başka bazı kişilerle birlikte kendisine ait 1.000 kuruşluk malını gasp ettiklerini belirtmiş ve şikayetçi olmuştur. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 84, s. 78.

¹³³⁷ Fahrettin Atar, "Nikâh", DİA., C. 33, Ankara 2007, s. 113-114; Araştırma konusu dahilindeki kazalardan Hısn-ı Mansur hariç diğerlerinin Malatya Sancağı'na bağlı olmalarından ve kültürel benzeşmelerinden hareketle Malatya kazasındaki nikâh akdi ile ilgili örneklerin bu kazalarda da geçerli olduğu söylenebilir. 17. ve 18. yüzyılda Malatya'da evlenme ve nikâh usulleri ile ilgili olarak; Evlenecek kız ve erkeğin kendi hür iradeleri ile verdikleri kararı mahkemelerde şahitler huzurunda kararlaştırılıp şer'iyye siciline kaydedilmesi şekli, evlenecek kız ve erkeğin aileleri anlaşarak kadının mahkeme huzuruna gelmeden sadece erkek tarafı ve kadının vekilinin mahkemeye gelerek nikâh kıyılması, kadının ve erkeğin nikâhlarını evlerinde kıydırmaları ile ilgili uygulamalar söz konusuydu. Bk. Karagöz, age., s. 171.

¹³³⁸ İslamiyet öncesi Arap toplumunda mehir, sadak, sîdak veya saduka adlarıyla zikredilen bir başlık uygulamasının varlığına rastlanmaktadır. Ancak sadak ile mehir arasında yapılmakta ve sadakın evlenecek kadına, mehrin ise evlenecek kadının ailesine verilen bir mal veya para olduğu belirtilmektedir. Bk. Ahmet Akgündüz, "Başlık", DİA., C. 5, Ankara 1992, s. 132-133; Hz. Muhammed (sav) döneminde bir adamın bir kadınla evlenmek istemesi üzerine Hz. Peygamber'in "Mehir olarak ne vereceksin?" sorusuna adam; "Verecek bir şeyim yoktur." deyince "Ezberinde bulunan Kur'an surelerinden öğretmen karşılığında seni bu kadınla evlendirdim." sözü mehrin zorunluğunu göstermesi bakımından önemli olduğu gibi maddi durumu iyi olmayanlardan mehrin mutlaka para veya mal olarak alınması gerekmediğini göstermesi bakımından da önemlidir. Bk. İbrahim el-Hazimi, Hadisler, Yeni Şafak Yay., İstanbul 2007, s. 446-448; Mehir kavramı İslam ve Osmanlı hukukunda nikâh akdi esnasında bir nevi sosyal garanti olarak kadına verilen para veya mal vermeyi taahhüd etmektir. Bu taahhüd iki Müslüman erkek veya bir Müslüman erkek ile iki Müslüman kadın huzurunda gerçekleşirdi. Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, Bilmen Yay., İstanbul 1986, s. 415.

malının kendisine geri verilmesi istenmiştir.¹³³⁹ 1731 yılında ise Gerger sakinelerinden Fatıma isimli bir kadın kocasından 80.000 akçe mehr almıştır. Fatıma'nın kocası öldüğünde bazı kişiler kocasından kalan bahçe, eşya ve mehrine el koymuşlardır. Fatıma'nın bu kişilerden şikayetçi olması üzerine Fatıma'dan alınanların geri verilmesi istenmiştir.¹³⁴⁰ Bir diğer olayda, 1782 yılında Hısn-ı Mansur sakinelerinden Fatma isimli bir hatunun annesi vefat ettiğinde kendisi küçük yaşta olduğu için annesinden kalan terekesi, malları, eşyaları babası Hasan'a intikal etmiştir. Fatma isimli hatun artık reşit olduğunu belirterek annesinin 250 kuruşluk (30.000 akçe) mehrini babası Hasan'dan talep etmiştir. Görülen dava sonucunda mehrin Fatma'ya verilmesi istenmiştir.¹³⁴¹ Araştırma konusu dahilindeki şehirlerde, mehir miktarına bakıldığında 24.000 akçe ile 80.000 akçe arası meblağ olduğu görülmektedir. Bu örneklerin haricinde daha az veya çok mehir miktarı olabileceğini unutmamakta yarar vardır.

Osmanlı aile hukuku, İslam aile hukukunun ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde şekillendiği için bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesi Osmanlı toplumunda mevcut bir durumdur. Osmanlı toplum anlayışında çok eşlilik, soyun devamının sağlanması düşüncesi, savaşlarda ölen askerlerin eşlerinin dul kalması, toprağa bağlılık, vazifelerin erkek evlada devretmesi, erkek evlada sahip olma isteği, toplumsal güç sahibi olma düşüncesi gibi etkenlerden dolayı kabul görmekte ve bazı erkekler birden çok kadınla nikah kıymaktadırlar. Çok eşliliğin etkenlerine bakıldığında ise en önemli etkenin neslin devamını sağlamak olduğu görülmektedir. Çok eşliliğin Osmanlı'da yaygın olduğu kanısının aksine tek eşle evlilik daha yaygındır. Çok eşli erkeklerle ilgili yapılan araştırmalarda bu erkeklerin büyük oranda maddi durumları iyi kişiler oldukları tespit edilmiştir.¹³⁴² 1730 yılında Hısn-ı Mansur sakinlerinden iken vefat eden el-Hac Zülfikâr isimli şahsın Siti, Emine, Safiye ve Ferhan isimli dört eşinin olduğu görülmektedir. El-Hac Zülfikâr'ın amcası Şeyh İbrahim, yeğeni vefat ettiğinde kendisi Malatya'da olduğu için muhalefattan hissesini talep ettiğinde el-Hac Zülfikâr'ın eşlerinden Safiye'nin kardeşleri buna karşı çıkmışlar ve payını vermemişlerdir. Bunun üzerine Şeyh İbrahim durumu İstanbul'a şikayet etmiştir. Hısn-ı Mansur kadısına gönderilen emirde Şeyh İbrahim'in hissesinin verilmesi istenmiştir.¹³⁴³ 1748 yılında Hısn-ı Mansur'da Hacı Ebubekir isimli bir kişinin iki eşi vardır. İlk eşi kendisinden önce vefat eden Hacı Ebubekir vefat ettiğinde muhalefat hissesinin bir kısmı ikinci eşi Fatma'ya bir kısmı da ilk eşinden olan oğlu Mehmet'e kalmıştır.¹³⁴⁴ 1792 yılında Behisni sakinlerinden Helvacı Seyyid Hacı Mehmet vefat ettiğinde terekesinden hisse alanlar arasında zevceleri şeklinde ibare bulunmaktadır; ancak kaç zevcesi olduğu kayıtlı değildir.¹³⁴⁵ Araştırma konusu dahilindeki kazalarda çok eşlilik ile ilgili birkaç örneğe rastlanmasına karşın tek eşle evlilikle ilgili ise birçok örnek mevcuttur.¹³⁴⁶

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarındaki ailelerin kaç çocuğa sahip olduğuyla ilgili veriler elde etmeyi sağlayacak nüfus kayıtları, şer'iyye sicilleri gibi belge türlerinin olmaması sebebiyle bu konuda istatistikî bir veri bulunmamaktadır. İstatistikî veriler olmamasına rağmen bu kazalarla ilgili çeşitli arşiv

¹³³⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 60, s. 349.

¹³⁴⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 125, s. 365.

¹³⁴¹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 1.

¹³⁴² Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yıllar Arasında Bursa Örneği", s. 86-91. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1156/13601.pdf>)

¹³⁴³ BOA. AŞKT. d., nr. 131, s. 1.

¹³⁴⁴ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 222; Yanar, agt., s. 26.

¹³⁴⁵ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 1.

¹³⁴⁶ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 22, 138; nr. 3, s. 3, 15, 48, 131, 132; BOA. AŞKT. d., nr. 45, s. 178; nr. 60, s. 177; nr. 63, s. 50; nr. 73, s. 404; nr. 125, s. 365.

belgelerinde çocuk sayılarından bahsedilmektedir. Araştırma konusu dahilindeki kazalardaki çocuk sayısı, kültürel ve coğrafi yakınlığı sebebiyle Malatya ve Ayıntab kazalarındaki çocuk sayısına yakın bir değer olarak kabul edilebilir. 18. yüzyılda Malatya kazasının çocuk sayısı ortalaması 3,2'dir. Bu durumda hâne sayısındaki ortalama 5 rakamı Malatya kazası için uygun görünmektedir.¹³⁴⁷ Muhtemelen Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında da Malatya'daki 3,2 çocuk ortalamasına yakın bir değer mevcuttur. Ancak bu değer çok üstünde örneklerin olabileceği unutulmamalıdır. Mesela, 1712 yılında Hısn-ı Mansur'da 9 kız kardeşin miras meselesi için İstanbul'a arzuhal yazmasından bu ailenin, kalabalık bir aile olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁴⁸

Aile hayatının huzurlu bir şekilde devam etmesi için eşlerin birbirlerine karşı birtakım sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmeleri gerekmektedir. Türk-İslam toplum anlayışında bir kadın kocasına gülyüz, hoş muhabbet ve saygı göstermeli, güzel yemekler yapmalı, evi temizlemeli, çocuklara bakmalı ve evin malını korumalıdır. Bir erkek ise eşine iyi davranmalı, latif ve yumuşak huylu olmalı, çocuk bakımında eşine yardım etmeli, eşinin giyim kuşamını karşılamalı ve evin çeşitli ihtiyaçlarını gidermelidir.¹³⁴⁹ Eşlerin birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmediği takdirde eşlerin şikayet hakkı doğmaktadır. 1713 yılında Hısn-ı Mansur kazası sakinelerinden Emine isimli bir kadın, eşi Hacı Bekir'in yedi sekiz senedir eviyle ilgilenmediğini, kendisinin taamını (yemek), kisvesini (üstbaş) ve sair ihtiyaçlarını görmediğini belirterek şikayetçi olmuştur. İstanbul'dan Hısn-ı Mansur kadısına gönderilen emirde, aynı zamanda mütegalibeden olan Hacı Bekir'in davasının görülmesi istenmiştir.¹³⁵⁰

5.6.2. Boşanma

Osmanlı toplumundaki Müslümanlarda, evlenme gibi boşanmalar da İslamî kurallar çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Meydana geliş şekilleri bakımından üç tür boşanma vardı. Bunlardan ilki kocanın tek taraflı bir irade beyanıyla eşini boşamasıdır. Bu boşanmada koca eşine "talak", "seni boşadım", "boş ol" gibi ifadelerle onu boşadığını beyan ederdi.¹³⁵¹ 1783 yılında Behisni sakinlerinden İsmail isimli bir kişi zevcesi Hanife binti Molla Ali isimli hatunu cem'-i kesir muvacehesinde selasen tatlik etmiş; ancak daha sonra Hanife ile yeniden evlenmek istediğinde mesağ-ı şer'i (hukukî izin) olmadığından mahkemeden kendisine Hanife ile tekrar nikâhlanamayacağı bildirilmiştir. İsmail ise İstanbul'a giderek Bereketoğlu Mustafa, Türkoğlu Haço, İzollu Molla Osman ve Kılıçlıoğlu Eşber isimli kişilerin Hanife'yi kendisinden alarak başka bir kişiye nikâhladıkları yönünde şikayette bulunmuş ve boşanmak istemediğini

¹³⁴⁷ Karagöz, age., s. 176.

¹³⁴⁸ BOA. MD., nr. 264, s. 131.

¹³⁴⁹ Cavit Sunar, "Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Terbiye Kuralları", C. 24, Ankara 1981, s. 127-132. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/769/9751.pdf>); Hz. Muhammed'in (sas) kızı Fatıma'yı Hz. Ali ile evlendirmesi esnasında "Çeşmeden su getirmek, hamur yoğurup ekmek yapmak, evin temizliğini yapıp içişlerini düzenlemek Fatıma'ya aittir. Dışişleri de Ali'nin sorumluluğundadır." sözleri İslamî aile anlayışındaki eşlerin sorumluluklarını göstermektedir.

¹³⁵⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 63, s. 50.

¹³⁵¹ Bu ifadelerin bir kez kullanılması boşanma için yeterli sebep olmamaktadır. 17. yüzyılda Ayıntab'da Hızır Bey isimli bir kişi eşi Zemaneye "benden boş ol" demiş; fakat talâk-ı selâse ile boşamadığı için Zemaneyin babasının durumu kadıya bildirmesi üzerine kadı, Hızır Bey'in mücerred (tek, yalnız) boş olsun dediğine, bunun da "ric'i talâk" olduğundan boşanmanın söz konusu olmadığını bildirmiştir. Bk. İsmail Kıvrım, "17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)", GAÜN. SBD., C.10/1, Gaziantep 2011, s. 376.

belirtmiştir.¹³⁵² İkinci tür boşanmada eşlerin anlaşarak ayrılmaları söz konusudur. Bu boşanma türünde ayrılma talebi genellikle kadından gelir ve kadın kocasından mehrini isteyerek boşanma talebinde bulunur. Eğer kocası boşanmayı kabul ederse bu tür boşanmaya muhâlaa veya hul' denir. 1721 yılında Hısn-ı Mansur sakinlerinden Emine isimli bir kadın eşi Seyyid Mehmet'in kendisine "200 (24.000 akçe) kuruş mehrinden ve nafaka ve me'unet-i süknâ ve 'iddetinden ve kemer, sim kuşâk ve bir altun bilezik ve sâir eşyalarından mehasil-i (?) nikâhiye ile seni tatlık iderim..." dediğini ve kendisini sürekli dövdüğünü ve evde huzursuzluk çıkarttığını belirttiikten sonra kendisinin de bu sebeplerden dolayı eşinden ikrâhen (tiksinerek) boşanmayı kabul ettiğini, yani haklarından vazgeçtiğini belirtmiştir. Ancak daha sonra Emine, ikrah-ı mu'tâd ile olan hibe şer'an sahih olmadığı için, mahkemeye başvurarak eşinden mehr vs. haklarını talep etmiştir ve talebi kabul olunmuştur.¹³⁵³ Üçüncü tür boşanmada ise eşlerden biri, genellikle de kadın, mahkemeye başvurarak kadıya boşanma talebini bildirir. Eğer kadı boşanma talebindeki sebepleri makul görürse boşanma gerçekleşirdi.¹³⁵⁴

Evlenme ve boşanma durumları dışında kız kaçırma, namus davası gibi hâdiseler de meydana gelebilmekteydi. 1785 yılında Hısn-ı Mansur kazası sakinlerinden Hacı Salim isimli kişinin, eşiyle aralarında hüsn-i zindegânîleri (güzel yaşamları) var iken kayınbabası Beyoğlu Mehmet isimli kişi, başka kişilerle işbirliği yaparak Ayşe'yi kaçırmışlardır. Hacı Salim'in şikayeti üzerine (kardeşi Mücahit vasıtasıyla) Ayşe'nin Hacı Salim'e geri verilmesi istenmiştir.¹³⁵⁵

1714 yılında Şure-ili'nde sakin olan Murtaza isimli kişi Resul isimli kişiye sen benim zevceme fiil-i şeni' ile kusur eyledin diyerek intikam amacıyla Resul'ün zevcesini öldürmüş ve daha sonra bazı kişilerle işbirliği yaparak Resul'ün evini basmışlar, mal ve erzakını gasp etmişlerdir.¹³⁵⁶ Namus davası özelliği gösteren bu davanın çözümlenmesi için merkezden Şure-ili kadısına emir gönderilmiştir. Şure-ili'nde benzer bir hâdis de 1717 yılında yaşanmıştır. Şure-ili'nde sakin yeniçerilerden Murtaza isimli yeniçerinin taht-ı nikâhında bulunan Emine Meryem isimli eşi kaybolmuş ve bir süre sonra eşinin maşası Şekerli köyünde sakin Mehmet isimli bir kişinin evinde bulununca aralarında dava söz konusu olmuştur. Aralarındaki dava 200 kuruş karşılığında çözülmüştür.¹³⁵⁷

5.7. İsimler ve Unvanlar

Türk toplumunda ad koyma ve unvan geleneği inanç, yaşam şekli, değerler, coğrafi unsurlar gibi etkenler çerçevesinde gelişmiş olup dönemsel olarak farklılıklar gösterebilmektedir. 18. yüzyılda Adıyaman'da toplum tarafından tercih edilen isimler ve unvanlar çok çeşitli olabilmekle birlikte bazı isim ve unvanların daha çok tercih edildiği görülmektedir.¹³⁵⁸ Adıyaman'daki Müslüman ahali tarafından kullanılan isimlere bakıldığında Mehmet, Mustafa, Hasan, Hüseyin, Ali, Ahmet, Fatma, Hatice, Emine gibi İslamî kökenli isimlerin daha çok tercih edildiği görülmektedir. İsimlerde olduğu gibi unvanlarda da İslamî geleneği yansıtan hacı, seyyid, efendi gibi unvanlara daha çok

¹³⁵² BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 15.

¹³⁵³ BOA. AŞKT. d., nr. 89, s. 255.

¹³⁵⁴ M. Âkif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazâ Boşanma Tefrik", Osmanlı Araştırmaları, C.V, İstanbul 1986, s. 1-2.

¹³⁵⁵ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 48.

¹³⁵⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 64, s. 67.

¹³⁵⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 73, s. 404.

¹³⁵⁸ Adıyaman ve çevresinde geniş bir yaşam alanı bulmuş olan Rişvan Aşireti mensuplarının kullandıkları isimler hakkında Bk. Faruk Söylemez, "Rişvan Aşireti'nin Cemaat, Şahıs ve Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme", EÜ.SBE. Dergisi, S. 12, Kayseri 2002, s. 39-52.

rastlanmaktadır. İslamî geleneği yansıtan isimlerin yanı sıra Türk kültürünü yansıtan isim ve unvanların da 18. yüzyılda Adıyaman'da kullanıldığı görülmektedir.

5.7.1. Müslüman Erkek İsimleri

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında en çok kullanılan erkek isimlerinin Hz. Peygamber'in isimleri olan Muhammed (Mehmet), Mustafa, Ahmed, Mahmud ve dört halifenin isimleri olan Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali olduğu görülmektedir. Ayrıca Sungur ve Ayvaz gibi Türkçe kökenli isimlere de rastlanmaktadır (Bk. Tablo: 5.17¹³⁵⁹).

Tablo 5.17: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad Kazalarındaki Erkek İsimleri

İsim	Sayı	İsim	Sayı	İsim	Sayı
Abbas	4	Eşber	2	Mehmed Şerif	2
Abdi	1	Eyüb	2	Mevlud	3
Abdulaziz	10	Ferayi	1	Molla	1
Abdulkaki	3	Ferhad	1	Muhyi	2
Abdulcelil	9	Feyzullah	1	Murad	6
Abdulgaffar	2	Fırat	1	Muradhan	1
Abdulgani	1	Halid	2	Murtaza	9
Abdulhalim	1	Halid	1	Musa	2
Abdulkadir	4	Halil	71	Mustafa	214
Abdulkerim	1	Halim	1	Mücahit	1
Abdullah	38	Hamid	1	Mürsel	1
Abdullatif	7	Hamza	18	Osman	107
Abdulvahab	3	Hasan	90	Ömer	90
Abdurrahim	1	Haydar	3	Ramazan	14
Abdurrahman	62	Hızır	10	Ramo	1
Abdurrezzak	1	Hüseyn	125	Recep	3
Abdusselam	1	İbiş	1	Resul	2
Ahmed	113	İbrahim	76	Rıdvan	1
Ali	145	İlyas	5	Sağır	1
Ali Şir	1	İsa	1	Said	1
Ali Yusuf	1	İslam	3	Salim	3
Allahverdi	1	İsmail	54	Sefer	1
Arslan	2	İzzeddin	1	Selçuk	1
Ayvaz	1	Kadir	1	Seyfullah	2
Aziz	1	Kalender	1	Sinan	1
Baço	1	Kalender	3	Sungur	2
Bayram	1	Kasım	15	Sungur	1
Bekir	15	Kenan	1	Sunullah	2
Bektaş	2	Kürşad	1	Süleyman	17
Cafer	6	Mahmud	35	Şaban	5
Cebrail	1	Maksud	2	Şahbaz	1
Celal	1	Malkoç	1	Şahin	4
Celil	1	Mamo	1	Şahzade	1
Cuma	3	Mecid	2	Şemseddin	1
Çavuş	2	Mehmed	362	Şerif	4
Çelik	1	Mehmed Ali	1	Timur	1
Derviş	1	Mehmed Ayvaz	1	Veli	15
Ebubekir	82	Mehmed Emin	4	Yahya	3
Ebulkasım	1	Mehmed Halim	1	Yakup	3
Ebuzer	3	Mehmed Hayri	1	Yusuf	70
Ekber	1	Mehmed Sadık	1	Zeynel	1
Emin	2	Mehmed Said	3	Zülfikar	2

¹³⁵⁹ İsimler ve unvanlarla ilgili veriler tek bir defter veya belge türünden elde edilmemiş olup, isimlerin tamamı bu çalışmanın kaynakça kısmında belirtilmiş olan arşiv vesikalarından derlenerek elde edilmiştir.

5.7.2. Müslüman Kadın İsimleri

Bayan isimleri hakkındaki malumat erkek isimleri kadar çok olmamakla birlikte bayanların kullandığı isimlerin de erkek isimlerinde olduğu gibi İslamî kökenli isimler olduğu görülmektedir. Ençok kullanılan bayan isimleri ise Fatma, Hatice, Emine, Ayşe ve Halime'dir (Bk. Tablo 5.18).

Tablo 5.18: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad Kazalarındaki Bayan İsimleri

İsim	Sayı	İsim	Sayı
Akçakadın	1	Hasibe	1
Aliye	2	Hatice	7
Arife	1	Hürü	1
Asiye	1	İsmihan	1
Ayşe	4	Meryem	3
Döndü	1	Neslihan	2
Elif	1	Rabia	2
Emine	5	Raziye	1
Fatma	14	Saliha	2
Ferhan	1	Siti	1
Gonca	1	Şahbeyi	1
Gülistan	2	Şerife	1
Halime	4	Zeynep	1
Hanife	3	Zübeyde	1

5.7.3. Gayrimüslim İsimleri

Araştırma konusu dahilindeki kazalara ait mufassal cizye defterinin olmaması nedeniyle gayrimüslimlerin kullandığı isimlerle ilgili istatistikî veriler vermek pek mümkün değildir. Bu sebeple Müslümanların isminin tespitinde yapıldığı gibi çeşitli arşiv belgelerinden bazı isimlerin tespiti yapılmıştır. Gayrimüslimlerin; Erakil (AŞKT.d. nr. 71, s.100), Agop, Bağdasar, Meçur, Envader, Şırnak Bogos, Mıgırıs Barsum, Avadis, Yarhum Eravas, Magrısı Parsun Dersin, Kornisi Baraknaç, Yoğus, Şahin (MARAŞ, nr. 1; Yanar, agt.), Semavi (AŞKT.d. nr. 56, s.122), İrire (AŞKT.d. nr. 64, s.579), Mardiros, Norsez, David, Minas, Arslan (AŞKT.d. nr. 73, s.419), Bedros, Karagöz (AŞKT.d. nr. 311, s.8), Egüb (Agob), Gürcan, Todo, Allahverdi, Serkis, Şado, Kirkor, Bedros, Minas, Parsun, Gavanis (BOA. KK. d., nr. 2757, s.3) gibi isimleri kullandıkları tespit edilmiştir. Bu isimlerden en çok rastlanılanları ise Mıgırdıç, Barsum, Agop, Kirkor, Gavanis, Bedros, Serkis ve Minas isimleridir.

5.7.4. Unvan ve Lakaplar

Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda en çok kullanılan unvanlar; "seyyid, hacı/el-hac, halife" gibi dinî nitelikli unvanlardır. Hz. Peygamber'in soyundan gelenleri ifade eden "seyyid" unvanının yaygınlığı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra "hacı" veya "el-hac" unvanının da sık olarak kullanılması dinî bir gösterge olmasının yanı sıra zenginliğin de bir göstergesi olduğu söylenebilir. 18. yüzyılın şartları göz önüne alınacak olursa aylarca süren ve bir hayvan üzerinde veya yaya olarak gidilen hac yolunun meşakkati ve masrafının belli bir zenginliği ve refah düzeyini gerektirdiği

söylenbilir.¹³⁶⁰ Yaygın olarak kullanılan diğer unvanlar ise "ağa, bey, paşa" gibi güç sahibi kişilerin kullandığı unvanlardır (Bk. Tablo: 5.19).

Tablo 5.19: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad Kazalarındaki Unvanlar

İsim	Sayı	İsim	Sayı
Abdal	2	Kara	24
Ağa	30	Katırcı	1
Arap	4	Keki	1
Baba	2	Koç	1
Bey	38	Kör	20
Beyzâde/Beyoğlu	4	Köse	14
Cambaz	1	Kürd	3
Carşo	1	Kütük	1
Çanakçı	1	Melek	1
Çoban	2	Mir	4
Çuvaldız	1	Molla	34
Dayı	1	Paşa	7
Dede	16	Pîr	2
Derviş	6	Sağır	1
Efendi	13	Sakallı	1
Gâvur	1	Sarı	3
Hacı/el-Hac	144	Seyyid	324
Hafız	10	Sırmabıyık	1
Halife	98	Şeyh	25
Hekimoğlu	2	Şişman	1
Hicabî	1	Topal	7
Hicabî	1	Uzun	4
Kadıızade	1	Yazıcı	1
Kalun	1	Yülük	1

5.8. Mahalle Hayatı ve Gündelik Yaşam

Merkez bir cami veya mescit etrafında şekillenen ve imamlar tarafından idare edilen Osmanlı mahalleleri mülkî, beledî ve adlî teşkilatın ilk basamağını teşkil etmekteydiler. Mahalleler, birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından sorumlu ve kendilerini ilgilendiren konularda ortak hareket edebilme bilinç ve kabiliyetine sahip insanların ortak yaşam alanıdır. Mahalle ahalisi, kendilerini ilgilendiren herhangi bir mesele söz konusu olduğunda imam öncülüğünde camide toplanırlar ve burada meseleyi etraflıca görüşüp fikir alışverişinde bulunurlardı.¹³⁶¹ 18. yüzyılın ikinci yarısında Behisni'de, Behisni Mutasarrıfı Rişvanzâde'nin hazinedârının Behisni ahalisinden bir kişiyi öldürmesi üzerine kasaba sakinleri, mahalle temsilcileriyle birlikte ayaklanmışlar ve mahkemede toplanmışlardır. Gece olunca da Bozmekân Mahallesi Câmii'nde toplanarak nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda tartışmışlar ve fikir alışverişinde bulunmuşlardır.¹³⁶² Mahalle ahalisinin birlikte hareket edebilme

¹³⁶⁰ M. Zahit Yıldırım, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750), AÜ. SBE. BDT., Ankara 2003, s. 263.

¹³⁶¹ Ergin, age., s. 103.

¹³⁶² "Efendiler, ulema ve suleha fakir fukara bir yere gelip müşâvere ettiler: "Bizim hâlimiz ne olacaktır. Bu hâkim olan devletlinin (Rişvanzâde Abdurrahman Paşa) akıl idrâki yoktur. Diğer taraftan hazinedârın emin değiliz. Bizlere suikası var. Dört taraftan eşkiyâlar baş kaldırdı. Vilâyeti muhafaza edemiyor. Osmanlı taifesinin bazı müfsidleri paşayı elden bırakmıyor, günâ gün fesâdlar ediyorlar. Dâim gözleri elin malında. Azar azar almamayı öğrenmişler. Azıcığa kanaat etmeyip, fakir fukaranın tabi tevani kat'i oldu." dediler. O gün Hevidi eşkiyâsına ve Tut karyesine bütün köyler tarafından ve şehir tarafından murâsile gidip, Behisni'ye gelmek için adamlar tayin eylediler. Sofraz'a da mahsûs adam gidip, ertesi

kabiliyetleri, hukukî haklarının aranması ve korunması noktasında da kendini göstermektedir. Hısn-ı Mansur'da 1730 yılında Halveti Mahallesi sakinleri, mahalle sakinlerinden Kürd Molla Ali ve es-Seyyid Mehmet isimli kişilerin "her-bâr infâz-ı fitne vü fesâd etmek âdet-i müstemirreleri olmağla kendü hâllerinde olmayub ibâd-ı müslimîne ve ahâli-i mahalleye her-bâr gadr u ta'addî ve bi-gayri hakkın ifk ü iftirâ..." ettikleri için bunlardan hem mahalle ahalisi hem de kasaba ahalisi şikayetçidirler. Mahalle sakinleri bu müfsitlerin mahalleden def edilmeleri için mahalle imamını da yanlarına alarak mahkemeye gitmişler ve şikayetçi olmuşlardır.¹³⁶³ Mahalle sakinleri, mahalleden herhangi birine haksızlık yapıldığında da işbirliğiyle bu haksızlığı def etmeye çalışırlardı. Behisni'ye bağlı Tut köyü ahalisi, çalınan hayvanlarının Behisni'de Kâhta Mahallesi'nde bulunduğunu belirterek oraya gidip hayvanlarını almak istemişlerdir. Ancak Kâhta Mahallesi sakinleri, bunun bir iftira olduğunu belirterek mahallelerine gelen Tut köyü sakinleriyle mücadele etmişler ve bu kişilerin mahallelerine girmelerine izin vermemişlerdir.¹³⁶⁴ Güvenlikle ilgili bu mahallelilik bilinci ve mahalleli dayanışması bayramlarda, hastalık zamanlarında, taziye olduğunda, düğünlerde de görülmektedir. Mahalle sakinleri birbirlerine bu konularda destek olmuşlar ve İslamiyet'in de bir gereği olan "komşuluk hakkı"na riayet etmişlerdir. Komşuluk hakkının en güzel örneklerinden biri de; mahalleden bir kişinin evini veya arazisini satmak istediğinde önce komşusuna bu mülkü alıp almadığı konusunda danışmasıydı. Eğer komşuya danışılmadan bir satış gerçekleşirse komşunun mahkemeye başvurarak "şuf'a hakkı" denilen mülkü alma hakkı vardı. Hısn-ı Mansur kasabası sakinlerinden Akçakadın isimli kadın sahip olduğu bahçesinin yanında bulunan bahçeye sahip olan başka bir kadından bahçesini şuf'aten satın almak istediysen de komşusu olan kadın bahçeyi buna satmamıştır. Bu kadın, bir süre sonra Akçakadın'ın haberi olmadan bahçeyi başka bir kişiyi satınca Akçakadın şer'an şuf'a hakkı olduğunu beyan ederek bahçeyi satın alma hakkının kendisine ait olduğunu belirtmiş ve mahkemeye giderek satış bedeli karşılığında bahçeyi satın almak istemiştir.¹³⁶⁵ Yine komşuların konut inşa ederken birbirlerinin mahremiyetlerine dikkat edilmesi açısından hem bahçe duvarları yüksek tutulur hem de pencerelerin yakın ve karşı karşıya olmamasına dikkat edilirdi. Ayrıca yapılan evin komşu evin güneşini engellememesine de dikkat edilirdi.¹³⁶⁶

Mahalle ahalisi, mahallelerinde bulunan vakıf kurumlarında görevli kişilerin hal ve hareketlerinin toplumsal ahlak çerçevesinde ve dinî kurallara uygun olmasına da dikkat ederlerdi. Eğer vazifeli kişi hal ve hareketlerinde uygun olmayan bir tavır sergilerse ahali bu kişinin o vazifeden alınmasını sağlardı. Yine vakıf kurumlarındaki vazifelere atama yapılırken atanacak kişinin ahalinin de benimseyeceği bir kişi olmasına dikkat edilirdi. 1775 yılında Behisni'de çarşıda bulunan Hacı Aslan Câmii Vakfı'nın mütevellisi olan Seyyid Hasan isimli kişi "menfûr-ı cema'at" olduğu için vazifesinden alınmış ve yerine Seyyid Ömer isimli bir kişi getirilmiştir.¹³⁶⁷ Yine Behisni'de 1773 yılında Hacı Musa Mahallesi'nde bulunan Hacı Ali Mescidi'nin hitabeti "ahâli-i mahalle tarafından mu'teber kabul edilen" Hüseyin isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.¹³⁶⁸ 1746 yılında Hısn-ı Mansur'da Câmî-i Kebîr'in ferraşı olan Mustafa isimli kişi, "erzel-i

sabah gelesiniz dediler. Ve bi'l-cümle şehirli efendiler ve a'yânları o gece Muzmekan (Bozmekan) mahallesi câmî'inde toplandı". Şukufizâde, age., s. 17.

¹³⁶³ BOA. AŞKT. d., nr. 126, s. 453.

¹³⁶⁴ Şukufizâde, age., s. 20.

¹³⁶⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 165, s. 184.

¹³⁶⁶ İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesiinde...", agm., s. 239.

¹³⁶⁷ VGMA. HD., nr. 1080, s. 26.

¹³⁶⁸ VGMA. HD., nr. 1080, s. 26.

namûsdan olub câmii-i mezbûrun eşyasın zayı' ve telef..." ettiğinden caminin cemaati durumu şikayet etmiş ve Mustafa vazifesinden alınarak yerine "muhtâr-ı cema'at" olan Şeyh Ebubekir Halife getirilmiştir.¹³⁶⁹ Vakıf görevlilerinin kanun dışı bu faaliyetlerinde mahalle sakinlerinin takındıkları tavır, mahalle imamının kontrolü noktasında da geçerlidir.

Mahallenin vergi taksiminden ve vergi mükellefinin tahririnden sorumlu olan kişiler mahalle kethüdalarıdır. Bu kişiler, bölgenin idarî sorumlusunun isteği ile veya merkezden gelen emirle vergi tahrir işlemi yapardı.¹³⁷⁰ Behisni'de Malatya Mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya verilmek üzere Behisni müftüsünün de öncülük ettiği istişare ile mahalle kethüdalarından "Herkes mahallesini yazıp getirsin." denilerek mahalledeki memur, imam, hatip, reaya ve hatta dul kadınlara varıncaya kadar herkes deftere kaydedilmiş ve kimin hissesine ne kadar düştüyse ödemesi istenmiştir. Mahalleli kaydedilirken "alâ, evsat, ednâ, memur, dul avrat" şeklinde belirtilerek kaydedilmiştir.¹³⁷¹ Bu durum aynı zamanda mahalle sakinlerinin zengin fakir bir arada yaşadıklarını göstermesi bakımından da önemlidir.

Osmanlı şehirlerinde mahalle ahalisi, devletle olan ilişkilerinin yürütülmesi için mu'temet, dindâr ve istikamet üzere olan bir kişiyi kendilerine vekil tayin ederdi. Bu kişiler hem kasaba dahilinde hem de Asitane'de görülmesi gereken maslahatlar için vekil olurlardı. Asitane'de görülmesi gereken resmî bir işlem olduğunda vekil olan kişi Asitane'ye gitmeden önce temsil ettiği kişilerle masraflar konusunda anlaşma yaparak yola çıkardı ve hem yolda hem de Asitane'de yaptığı masrafları dönüşte mahalleliden alırdı.¹³⁷²

18. yüzyılda Adıyaman'daki mahallelerin nüfus yapısı itibariyle tamamen bölünmüş bir yapı olmadığı görülmektedir. Müslümanlarla Müslüman olmayanlar ağırlıklı olarak ayrı mahallelerde sakin olmakla birlikte bazı mahallelerde birlikte yaşadıkları görülmektedir. Hısn-ı Mansur'da Halveti, Çelebi, Hacı Cafer gibi mahallelerde Müslümanlarla gayrimüslimlerin bir arada ikâmet ettikleri, Hısn-ı Mansur çevresindeki bağ ve bahçelerde de yine komşu oldukları görülmektedir. Ayrıca bazı mahallelerin etnik yapı bakımından isimlendirildiği görülmektedir. Hısn-ı Mansur kasabasında Kürt mahallesinin veya diğer adıyla Rumiyanlı mahallesinin olması buna örnek olarak gösterilebilir.

5.8.1. Dinî Yaşam

Bu araştırmaya konu olan kazalarda yaşayanların büyük bir kısmı Müslüman olmakla birlikte hemen her kazada Hıristiyanlar da mevcuttur. Müslümanlar, sunnîler ve alevîler olmak üzere iki kesimden oluşurken Hıristiyanlar da Ermeniler ve Süryaniler olmak üzere iki kesimdir. Mevcut farklılıklar bu kazaların zenginlikleri olup 18. yüzyıl boyunca farklı dinî kesimlerin veya farklı mezhepte olanların birbirlerine karşı herhangi

¹³⁶⁹ VGMA. HD., nr. 1100, s. 168.

¹³⁷⁰ Vergilerin tahsiline görevli kişilerin de mahallenin ileri gelen bazı kişilerini vergi tahsili için görevlendirdikleri anlaşılmaktadır. Hısn-ı Mansur kasabasında Çelebi Mahallesi'nin vergi tahsiline memur Ahmed isimli kişi 1716 yılına ait vergiden Terzi Hacı Yusuf'un zimmetinde 5 kise akçe ve 1717 yılına ait vergiden Berber Ömer'in zimmetinde 2,5 kise akçe kaldığını ve kendisine bu akçelerin hala verilmediğini belirterek şikayetçi olmuştur. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 86, s. 50.

¹³⁷¹ Şukufizâde, age., s. 27.

¹³⁷² Hısn-ı Mansur'dan Asitane'ye Malatya-Arapkir üzerinden gidildiği görülmektedir. Eslemey Bey Medresesi'nde "yevmî bir akçe ile kâtib olan Ebubekir, Asitane'den gelür iken Arapkir'e duhûlünde fevt mahlulünden..." Bk. VGMA. HD., nr. 1096, s. 167; Tabi bu güzergahın süreklilik arz ettiği söylenemez. Bk. VGMA. HD., nr. 1096, s. 167.

bir olumsuz tutumunun varlığını gösterecek mühim bir hadise yaşanmamıştır. Bu durum ahalinin dinsel ve mezhepsel bakımdan barış ve huzur içerisinde birbirleriyle saygı çerçevesinde yaşadıklarını göstermektedir.

Müslümanların günlük dinî yaşantısı sabah namazı ile başlar öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları olarak devam eder. Müslüman erkekler vakit namazlarını mahallenin mescit veya camisinde mahalle imamı ile birlikte edâ ederlerdi. Sabah namazı için caminin müezzini minareden ezan okur ve daha sonra camide hazır bulunan cemaat ile namaz kılınırdı. Namazdan sonra isteyen ehl-i cemaat camide kalarak Kur'an-ı Kerîm tilâvetine iştirak ederdi. Sabah namazından hemen sonra Fetih suresi, Nebe suresi gibi sureler okunur, vâizin verdiği sohbet dinlenir,¹³⁷³ öğle namazından önce de Yâsin Suresi okunurdu.¹³⁷⁴ Cuma günleri ise sabah namazından sonra vâ'az için görevli kişi cemaate sohbet eder ve cemaatin dinî mevzularda aydınlanması, bilgilenmesi sağlanırdı.¹³⁷⁵ Mübarek gecelerde ve bayram günlerinde de va'az vermek üzere görevli kişiler mevcuttu.¹³⁷⁶ Yine pazartesi ve perşembe günleri "Mesâbih"¹³⁷⁷ isimli kitaptan hadis dersleri verilirdi.¹³⁷⁸ Ramazan aylarında ise oruç tutan Müslüman ahali, iftar vakti yemeklerini yer ve teravih vakti camilere akın ederdi. Ramazan ayında teravih vakti müezzinliğini farklı bir kişinin edâ ettiği olurdu.¹³⁷⁹ Bayram günü sabahleyin kılınacak bayram namazı için cemaat "salat-ı ıydeyn için mebnî"¹³⁸⁰ Musallâ'ya gider ve burada önce vaaz dinlenir sonra da bayram namazı kılınırdı. Bayram namazından sonra ahali arasında bayramlaşma olurdu.

Konar göçer toplulukların da namazlarını birlikte yani cemaatle kılmış olmaları muhtemeldir. Ancak cuma namazlarının kılınması için hutbe okunmasına, yani bir imam-hatibe ihtiyaç vardır. Ayrıca cuma namazlarının kaldırılabilmesi için lazım olan minber vaz' edilmesi şartının göçebelerde gerçekleştirilmesi güçtür. Bu sebeple göçer aşiret mensupları her neredelerse imam olarak atanan kişi cuma veya bayram namazı vakitlerinde namaz kılınacak uygun bir yer tespit eder ve yüksekçe bir yere çıkarak göçebe topluluğa önce hutbe okur sonra da birlikte namaz kılarlardı. Hısn-ı Mansur kazasında Halikanlı oymağı mensupları "bazı mahallerde edâ-yı salat-ı cum'a olduğundan buldukları mahalde bâ-izn-i hümâyûn" cuma namazı kılmak istediklerini merkeze bildirerek bir görevli talep etmişlerdir. Bunun üzerine 1778 yılında Halikanlı oymağı mensuplarına bazı mahallerde cuma namazı kaldırmak üzere Behzad Halife isimli kişi imam olarak atanmıştır.¹³⁸¹

Mezarlık ve türbe ziyaretlerinin Müslüman ahali nazarında önemli bir yeri vardır. Müslüman ahali, bayram günlerinde olduğu gibi, yılın diğer günlerinde de hem akraba mezarlarına hem de toplum tarafından benimsenmiş Ebuzer el-Gıfârî, Mahmud el-Ensârî, Hasan el-Mekkî, Çanakçı Dede, Zeynel Abidin, Abdurrahman Erzincânî, Seydi Vakkas gibi kişilerin türbelerini ziyarete giderlerdi. Türbelerde ziyaretçilerin su

¹³⁷³ VGMA. HD., nr. 1096, s. 167-172; 1090, s. 8.

¹³⁷⁴ VGMA. HD., nr. 1096, s. 164.

¹³⁷⁵ VGMA. HD., nr. 1094, s. 188.

¹³⁷⁶ 1739 yılında Hısn-ı Mansur'da Hacı Abdulgânî Câmii'nde "leyle-i mübârekelerde ve ıydeynde vâiz olan", "leyle-i kadir ve leyle-i ıydeynde vâiz ve nâsîh" olan Mustafa isimli kişi, bu vazifesi karşılığında yevmî dört akçe ücret almaktadır. Bk. VGMA. HD., nr. 1094, s. 191.

¹³⁷⁷ Bu eser muhtemelen Ferrâ el-Begavî'nin "Mesâbihu's-Sünne" adlı eseridir. Bu eser M.1122 yılında vefat eden el-Begavî tarafından güvenilir hadis kaynaklarından derlenen hadis-i şerîfleri ihtiva eden eserdir. Bk. İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbihu's-Sünne", DİA, C. 29, Ankara 2004, s. 258.

¹³⁷⁸ 1740 yılında Hısn-ı Mansur'da Hacı Abdulgânî Câmii'nde yevmî altı akçe ile mesâbihhân Hasan isimli bir kişidir. Bk. VGMA. HD., nr. 1094, s. 192.

¹³⁷⁹ VGMA. HD., nr. 1158, s. 193.

¹³⁸⁰ VGMA. HD., nr. 1094, s. 183.

¹³⁸¹ VGMA.HD. nr. 1096, s. 165.

ve yemek ihtiyacı, türbe vakıfları tarafından karşılandığı¹³⁸² gibi ziyaretçilerin yanlarında götürdükleri yiyecek ve içeceklerle veya orada kestikleri bir hayvanın eti ile yemekler pişirilerek karşılanırdı.

Müslüman ahali, çocuklarının dinî eğitimine de büyük önem vermekteydiler ve "mekteb-i sıbyân" denilen okullara çocuklarını göndermekteydiler. Behisni'de Bayıl köyünde Tırnakçı Hoca Ali Ağa'nın yaptırdığı "mekteb-i sıbyân", köy çocuklarının dinî eğitiminde önemli rol oynamaktaydı.¹³⁸³ Hısn-ı Mansur'da Hacı Abdulganî Câmii'nde "talebe-i ulûm için ders-i âmm" olarak zikredilen ve ahalinin de iştirak edebildiği dinî dersler icrâ edilmekteydi.¹³⁸⁴ Çocukların belli bir yaşa geldiğinde sünnet edilmesi de İslam toplumlarında önemli kabul edilirdi. Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde düğün ve eğlence ile gerçekleştirilen sünnet hâdisesinde kirvelik denilen bir âdet mevcuttu.¹³⁸⁵

Müslüman ahali gibi Hıristiyanların da kendi ibadet yerleri olan kiliselerde ders verme özgürlükleri vardı. Hısn-ı Mansur'da Süryani Ya'kûbî Cemaati'nin dinî lideri olan rahip, kilisede akşamları incil dersleri vermekteydi.¹³⁸⁶

Ahali içinde maddi durumu yerinde olanlar, çeşitli vakıflar kurarak dinî yaşam konusunda önemli toplumsal ihtiyaçları karşılamışlardır. Genellikle ağa, bey, paşa gibi unvanlara sahip kişilerin vakıflar kurmasının yanı sıra bu tür unvanlara sahip olmayan kişilerin de vakıflar kurdukları görülmektedir. Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarında kadınların kurmuş oldukları vakıflar da mevcut olup hayırsever kadınlar tarafından mescit, cami, çeşme gibi yapılar yaptırılmıştır. Hısn-ı Mansur'da Ayşe Hatun Çeşmesi ve Gasilhânesi, Behisni'de Rabia Hatun Mescidi ve Bâd-ı Sabâ Hatun Câmii kadınlar tarafından yaptırılan vakıf binalarıdır. Bu örnekler, söz konusu kazalarda kadınların toplumsal rolünü göstermesi bakımından zikredilmeye değerdir.

5.9. Aşiretler ve Oymaklar

Osmanlı toplumunu meydana getiren unsurlardan birisi de hayvanlarını daha verimli otlatmak amacıyla yazın yaylaklara kışın ise kışlaklara göç eden yarı göçebe (semi nomads) hayatı yaşayan konar-göçerlerdir. Konar-göçerlik, beslenme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hayvancılık yapan ve ürünlerini daha çok yerleşik toplumlara pazarlayan iktisadî faaliyet şekli ve yaşam tarzıdır.¹³⁸⁷ İktisadî faaliyet ve yaşam tarzı özelliği gösteren konar-göçerlik aynı zamanda bir kültürdür ve bu kültüre biçim veren çeşitli gelenekler bütünüdür. Nitekim hayvanların bakımı, beslenmesi ve korunması, hayvan hastalıklarının teşhisi ve tedavisi, çoban ve çobanlık hayatı, hayvansal ürünlerin elde edilmesi ve işletilmesi, hayvancılıkla ilgili araç-gereçler ve bunlarla ilgili tüm uygulamalar konar-göçer kültürün ne denli bilgi, beceri ve deneyimlerle dolu bir yaşam tarzı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.¹³⁸⁸ Bu konar-göçer kültür, Orta Asya

¹³⁸² Mahmud el-Ensârî Türbesi'nin "tulûm ile âbkeş'i olan...", "türbe-i şerîfesini ziyaret eden züvvâr ve ebnâ-i sebîle tulûm ile su getüren..." şeklinde ifade edilen görevlileri vardır. Bk. VGMA.HD. nr. 1095, s. 102-105; Şeyh Abdurrahman Erzincânî Türbesi'ni ziyaret eden "ayende ve revendeye it'âm-ı ta'am eylemek üzere" görevli tahsis edilmiştir.Bk. VGMA. HD., nr. 1094, s. 190.

¹³⁸³ VGMA. HD., nr. 1077, s. 69.

¹³⁸⁴ VGMA. HD., nr. 1090, s. 16; 1094, s. 187.

¹³⁸⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 129, s. 253.

¹³⁸⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 42, s. 248.

¹³⁸⁷ Tufan Gündüz, "Konar Göçer", DİA., C. 26, Ankara 2002, s. 161.

¹³⁸⁸ M. Muhtar Kutlu, "Yaşayan Bir Alt Kültür Geleneği: Anadolu Göçer Kültürü", 4. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Bildirileri, Feryal Matbaası, Ankara 1992, s. 64.

(http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/muhtar_kutlu_yasayan_alt_kultur_gelenegi.pdf)

Türk topluluklarının yüzyıllarca benimsedikleri yaşam tarzının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Asya ve Avrupa'nın geniş bozkırlarında hükümrân olmuş bu konar-göçer Türk topluluklarının Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte konar-göçer kültür, Anadolu'nun yaylak ve kışlaklarında da hayat bulmuş ve uzun yıllar canlı bir şekilde varlığını bu coğrafyada devam ettirmiştir.

Osmanlı toplumunda konar-göçer topluluklar; aşiret, oymak, cemaât, kabile ve oba (mahalle) gibi bölümlere ayrılmaktadır.¹³⁸⁹ Aşiret; "Bir asıldan münşâib (dallara, kollara ayrılmış) olup birlikte yaşayan ve birlikte konup-göçen bodunlar halkı, oymak, kabile." olarak tanımlanmaktadır.¹³⁹⁰ Günümüzde Anadolu'da yaşayan birçok göçebe topluluğa aşiret denildiği gibi; göçebelikten kurtulup belli bir bölgeye yerleşerek bir arada köyler kurmuş olan boylara ve oymaklara da aşiret adı verilmektedir.¹³⁹¹ Genellikle cemaat, oymak ve aşiret kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Arşiv belgelerinde de bu duruma rastlamak mümkünse de aşiretler konar göçer toplulukların üst adı, oymak veya cemaat ise aynı anlamda olup aşiretin kolları olarak ifade edilebilir.¹³⁹²

Cemaat; "Bir yere toplanmış insanlar, gürûh, takım, bölük, bir hey'et teşkîl eden ahâli..."¹³⁹³ gibi anlamlara gelmektedir. Oymak ise; "ulusun münkasım olduğu kısımların beheri, kabile." olarak tanımlanmaktadır.¹³⁹⁴ Cemaat ve oymak kavramları ile ilgili her ne kadar farklı tanımlamalar yapılsa da bu iki kavramın aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1786 yılında İstanbul'dan Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rişvanzâde Ömer Paşa'ya gönderilen bir hükmün başında "Rişvan aşayirinden Mendollü Molla Yakupoğlu Cemaati" ifadesi kullanılırken hükmün ortalarında "salifü'z-zikr Mendollü Molla Yakupoğlu Oymağı" ifadesi kullanılmıştır. Burada dikkat çeken bir diğer husus da Mendollü için cemaat veya oymak tabiri kullanılırken Mendollü'nün bir alt kolu olan Molla Yakupoğlu için ise kabile tabiri kullanılmasıdır. Bu ifadelerden hareketle Osmanlı yönetiminin kullandığı terminolojide cemaat ve oymak tabirlerinin aynı anlamda olduğu görülmektedir. Kabileler ise oymak veya cemaatlerin büyümesi sonucu onlardan ayrılmış; fakat cemaat seviyesine ulaşmamış daha küçük boyuttaki konar göçer toplulukları veya konar göçerlikten yerleşik yaşama geçmiş küçük toplumsal birimleri ifade etmektedir.¹³⁹⁵

Konar-göçer taifeden olan bir diğer topluluk da yörüklerdir. Yörük kelimesinin "yüreğir" veya "yürümek" kelimelerinden geldiği ifade edilmektedir. Anadolu'da 15. ve 16. yüzyıllarda Kızılırmak'ın batı ve kuzey kesiminde yaşayan konar-göçer halk arasında daha çok yörük tabiri kullanılırken bu ırmağın doğu ve güney kesiminde yaşayan aşiretler, Türkmen kavmi adını muhafaza etmişlerdir. 18. yüzyıldan itibaren ise Bozulus, Yeni-il, Halep Türkmenleri ve Dulkadirli oymaklarının batıya doğru yaptıkları göçlerle Orta ve Batı Anadolu'da Türkmen adıyla vasıflanan teşekküller görülmeye başlanmıştır.¹³⁹⁶

¹³⁸⁹ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı Teşebbüsü, İÜ. EFY. No:998, İstanbul 1963, s. 13; Söylemez, age., s. 17-19; Yusuf Halaçoğlu ise konar göçer toplulukların büyüklüklerine göre yukarıdan aşağıya boy, aşiret, cemaat, oymak, oba ve mahalle şeklinde bölümlere ayrıldığını belirtmektedir. Bk. Yusuf Halaçoğlu, "Aşiret", DİA., C. 4, Ankara 1991, s. 9.

¹³⁹⁰ Ş. Sâmî, agl., s. 938.

¹³⁹¹ Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul 1979, s. 17.

¹³⁹² Söylemez, age., s. 18.

¹³⁹³ Ş. Sâmî, agl., s. 480.

¹³⁹⁴ Ş. Sâmî, agl., s. 338.

¹³⁹⁵ Söylemez, age., s. 19.

¹³⁹⁶ Söylemez, age., s. 9-10.

Konargöçerlik, Osmanlı Devleti'nin beylikten devlete geçtiği dönemlerde önemli bir toplumsal hüviyet arz ediyordu. Yazıcızâde Ali'den nakledilen bir rivayete göre Osman Bey evlatlarına; "Olmasın ki oturak olasız, ki beylik, Türkmenlik ve Yörüklük edenlerde kalur." şeklinde sürekli öğütte bulunmakta idi. Bu durum erken dönem Osmanlı toplumsal algısının dinamik bir yapı benimsediğini ve böylece köylü durumuna düşmeden, konar-göçer bir yaşam benimseyerek toplumsal değerlerini korumayı düşündüklerini göstermektedir.¹³⁹⁷ Osmanlı toplum anlayışında bu düşünce, konar-göçerler tarafından "Ekme bağ, bağlanırsın, ekme ekin eğlenirsin, çek deveyi güüt koyunu, bir gün olur beğlenirsin." veya "Cefa istersen, ek-biç; sefa istersen, kon-göç" ifadeleriyle zikredilmektedir.¹³⁹⁸

Konar-göçerler için kanunnâmelerde "Yörük, konar-göçer tâifedir, karada ikâmetleri yokdur." ve "Yörük lâ-mekândır, ta'yîn-i toprak olmaz; her kande dilerse gezerler." ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler doğrultusunda onların başı boş, amaçsız bir göç gerçekleştiren topluluk oldukları anlaşılmamalıdır. Aksine konar-göçerler, mevsimden mevsime yaylak ve kışlak arası sürekli göç eden ve bu şekilde geçimlerini sağlamaya çalışan topluluklar olarak düşünülmalıdır. Yaylak ve kışlak arası yaptıkları göç esnasında geçici olarak konakladıkları yerlerde dahi kalacakları süre kanunnâmelerle belirlenmiştir.¹³⁹⁹ Yine bu göçleri esnasında hangi güzergâhı kullanacakları da devletle yaptıkları bir anlaşma ile belirlenirdi ve bu toplulukların bu güzergâhın dışına çıkmamaları beklenirdi. Konar-göçer bir topluluğun yaylak ve kışlak arası yıllardır takip edegeldikleri güzergâhlarını değiştirmek istediklerinde de engel ile karşılaşabiliyorlardı. 1740'lı yıllara kadar kışlak (meşta) ve yaylaklarına Diyarbakır toprağından giden (mürûr u ubûr eden) Mirdesi Aşireti, birkaç yıldır Malatya, Hısn-ı Mansur ve Behisni toprağından gidip gelmeye başlamışlardır. Bu göçleri esnasında eşkıyalık yaparak bölge ahalisine rahatsızlık verdikleri gerekçesiyle 1749 yılında yapılan şikayet üzerine kendilerinden kadîmi güzergâhları olan Diyarbakır toprağını kullanmaları istenmiştir.¹⁴⁰⁰

Bu araştırma konusu dahilindeki kazalar, hem aşiretlerin yaylak ve kışlak olarak mekân edindikleri bir bölgede hem de aşiretlerin yazın Erzurum, Sivas, Yozgat ve Çorum taraflarına kışın ise buralardan Suriye taraflarına göç ederken güzergâh olarak kullandıkları bir bölgede yer almaktadır. Bu durum bu kazaların toplumsal yapısında konar-göçerlerin önemli bir unsur olmalarını sağlamıştır. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında en güçlü ve en kalabalık aşiretin Rışvan Aşireti olduğu görülmektedir. Rışvan Aşireti ile birlikte İzollu Aşireti, Kavi Aşireti, Cihanbeyli Aşireti, Hevidi Aşireti, Beziki Aşireti ve bu aşiretlere bağlı oymaklar uzun yıllar bu bölgede hem konar-göçer hem de yerleşik olarak yaşamışlardır. Bu aşiretlerin yanı sıra bazı dönemlerde bölgeyi yaylak ve kışlak olarak kullanan veya yaylak ve kışlaklarına gidış gelişlerinde güzergâh olarak kullanan, Rakka iskânından kaçarak bu kazaların

¹³⁹⁷ Osmanlı öncesindeki Türklerde de benzer düşüncenin hâkim olduğu görülmektedir. Bilge Kağan kayınbabasına bir şehir tesis ederek ona halkıyla burada yaşayacağını söylemesi üzerine kayınbabası Bilge Kağan'a; "Şehirde ve köyde yaşamak bizim işimize gelmez, şimdye kadar hür ve müstakil kalmamız göçebelik sayesinde." demiştir. Bk. Söylemez, age., s. 7.

¹³⁹⁸ Abdulhalûk Çay, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı, Anadolu Basın Birliği, Ankara 1985, s. 16.

¹³⁹⁹ Salâhaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", AÜ. DTCF.

(<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1040/12554.pdf>); A.Latif Armağan, XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'ndaki Konar-Göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma, s. 2.

(<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/27/159.pdf>)

¹⁴⁰⁰ BOA. MD., nr. 154, s. 6-7, 294.

topraklarına gelen veya eşkıyalık sebebiyle başka bölgelerden kaçarak buraya gelen aşiretlerin de bulunduğu görülmektedir.

5.9.1. Adıyaman'da Bulunan Aşiret ve Oymaklar

5.9.1.1 Rişvan Aşireti

16. yüzyılda Malatya ve Adıyaman çevresinde konargöçer hayatı yaşayan ve sonraki yüzyıllarda Orta ve Batı Anadolu'ya oradan da Rumeli'ye kadar geniş bir sahaya yayılmış olan ve özellikle Adana, Maraş, Ayntab, Malatya, Hısn-ı Mansur ve Behisni çevrelerinde büyük bir güce sahip oldukları için Osmanlı taşra teşkilatında yaklaşık iki yüz yıl çeşitli sancak ve eyaletlerde yöneticilik yapmış beyler yetiştiren Rişvan Aşireti¹⁴⁰¹ 18. yüzyılda adı geçen kazalarda en büyük ve en güçlü aşiret olarak dikkat çekmektedir. Rişvan adının bu aşirete ne suretle verildiği konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte Rişvan ismi, aşiretin bir boybeyinin isminden geliyor olabilir. Bu boybeyi adının zamanla bir hanedan adı aldığı ve daha sonra aşiret ismi olduğu söylenebilir. Kelime anlamı olarak da Arapçadaki "irşâ" kökünden gelmekte olup; "hızlı koşan ve iyi silah kullanan bir topluluk" anlamına gelmektedir.¹⁴⁰² 18. yüzyılda "vâlîde sultan hassı" olarak zikredilen Rişvan Hassı; Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta ve Samsad topraklarının önemli bir kısmını kapsamaktadır. Rişvan taifesinin yarısı Hısn-ı Mansur kasabası ve kurasında yerleşik bir hayat sürerken diğer yarısı konar-göçer bir hayat sürmektedir.¹⁴⁰³

Rişvan Aşireti ile ilgili ilk bilgiler 16. yüzyıla ait olup 16. yüzyıldan itibaren Rişvan Aşireti'ne bağlı 45 oymak ismi tespit edilmiştir.¹⁴⁰⁴ 18. yüzyılda ise Rişvan Hassı Mukataası'na bağlı oymakların 24 tane olduğu belirtilmektedir (Bk. Tablo: 5.20).

Tablo 5.20: Rişvan Hassı Mukataası'na Bağlı Cemaatler

18. Yüzyılda Rişvan Hassı Oymakları ¹⁴⁰⁵		
Cemaat-i Rûmiyânlı	Cemaat-i Mesdikanlı	Cemaat-i El-Hac Ömerli
Cemaat-i Rudikanlı/Zerukanlı	Cemaat-i Kelerli/Gelerli	Cemaat-i Mülukanlı
Cemaat-i Halıkanlı	Cemaat-i Dalyanlı	Cemaat-i Çelikanlı
Cemaat-i Ömeranlı	Cemaat-i Bereketli	Cemaat-i Dımışkanlı
Cemaat-i Mahyanlı	Cemaat-i Hocakanlı	Cemaat-i Okçıyanlı
Cemaat-i Nasırlı	Cemaat-i Hamid-ili	Cemaat-i Mendollü
Cemaat-i Şamlı	Cemaat-i Sehih (?)	Cemaat-i Bektaşlı
Cemaat-i Şeyhler	Cemaat-i Köseyanlı	Cemaat-i Çakallu

¹⁴⁰¹ Rişvan Aşireti ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için "Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi Rişvan Aşireti Örneği" isimli esere bakılabilir. Bk. Söylemez, age.

¹⁴⁰² Söylemez, age., s. 12.

¹⁴⁰³ BOA. AE. SABH.I., 299: 20131.

¹⁴⁰⁴ Faruk Söylemez'in tespit ettiği bu oymaklar şunlardır: Hacı Ömerli, Hıdır Sorani (Hıdır Sorlu), Kelleli (Kelerli, Gelerli), Celikanlı, Mülukanlı, Mendubali (Mendollü), Zerukanlı, Boğrası, Rûmiyanlı, Mansur, İzdeganlı, Mansurganlı, Rişvan, Çakallı, Dalyanlı, Dımışklı, Hacılar, Halıkanlı, Hamdanlı, Hacı Musa, Hamo (Hamolu), Hamidli, Hoşnişîn, Şefikanlı, Azizli (Azizler), Bektaşlı, Bereketli, Benanlı, Cudikanlı, Rudikanlı, Mahyanlı, Belikanlı, Bazikli, Dumanlı, Hacebanlı (Hacevanlı), Hacı Bereketli (Hacı Bereketoğlu), Hıdıranlı, Mesdikanlı, Okçuyanlı, Geleçorlu (Keleçorlu), Şeyhbalanlı (Şeyhbıbalanlı/Şeyhbulanlı), Terkenli, Köseyanlı (Köseli), Terziyanlı (Derziyanlı), Sevirli. Bk. Söylemez, age., s. 20-37.

¹⁴⁰⁵ Rişvan Aşireti Cemaatleri ile ilgili "Rişvân Mukâta'ası cemâ'ât-i mezbûreden ibâret olub üzerlerine edâsı lâzım gelen mâl-ı mîrîlerini..." kaydı bulunmaktadır. Cemaatlerin isimleri yukarıdaki tablodaki gibi yazıldıktan sonra altta "yekûn-ı cemâ'ât-i aşiret 28" olarak belirtilmiştir. Yazılı cemaat sayısı 24 olmasına rağmen toplamda 28 cemaat olduğunun yazılması muhtemelen yanlışlıktan kaynaklanmaktadır. BOA. MAD. d., 10168, s. 88.

Rûmiyânlı Oymağı

1519 ve 1524 yıllarında Hısn-ı Mansur'da sakin oldukları görülen Rûmiyânlı oymağı, İzzeddin Bey reayası arasında zikredilmektedir.¹⁴⁰⁶ 17. yüzyıldan itibaren Siverek, Erzurum, Kars, Çıldır, Ahıska, Sivas, Malatya, Maraş, Amasya, Karahisar-ı Şarkî, Karaman ve Aydın sancakları ile Nizip, Birecik ve Tokat kazalarında konar-göçer olarak yaşamışlardır.¹⁴⁰⁷ 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur'da Rûmiyânlı Câmîi'nin olması ve bu caminin bulunduğu mahallenin Rûmiyânlı Mahallesi olarak isimlendirilmesi, bu oymak mensuplarının bir kısmının Hısn-ı Mansur kasabasına yerleştikleri ve genelde bir arada meskûn olduklarını göstermektedir.¹⁴⁰⁸ 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur kazasında Rûmiyânlı oymağından Bereketoğullarının eşkıyalıkları sebebiyle ahalinin çok sıkıntı çektiği görülmektedir.¹⁴⁰⁹ 1713 yılındaki olaylarda Rûmiyânlı oymağı için "Türkmân taifesinden Rûmiyânlı" şeklinde ifade edilirken¹⁴¹⁰ 1716 yılındaki "Ekrâd taifesinden Rûmiyânlı" olarak ifade edilmektedir.¹⁴¹¹

Rudikanlı Oymağı

Günümüzde Adıyaman'ın Çelikhan ilçesine bağlı Korucak adıyla bilinen Rutikan köyünün söz konusu oymak mensupları tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁴¹² Rudikanlı oymağı mensuplarından bir kısmı 18. yüzyılın başlarında Hısn-ı Mansur'a tâbi Gülek köyünde meskûn olmakla birlikte¹⁴¹³ bir kısmı da 1730'lu yıllarda Hısn-ı Mansur'a tâbi Gölkenar köyüne yerleşmişlerdir.¹⁴¹⁴ 1746 yılı başlarında Samsad'da meskûn Beziki Aşireti'nden olup aralarında sorun olan bazı kişiler, Rakka Valisi'nin izniyle Hısn-ı Mansur'da sâkin Rudikanlı oymağına dahil olmuşlardır. Ancak bu kişilerin hasımları, bunların dahil oldukları Rudikanlı oymağı mensuplarının ikâmet ettiği Pirin, Savsak ve başka bazı köylere saldırarak on sekiz kişiyi öldürmüşler ve envâî zulüm yapmışlardır.¹⁴¹⁵ Bu bilgidен hareketle Rudikanlı oymağı mensuplarının bir kısmının Hısn-ı Mansur'da yerleşik oldukları anlaşılmaktadır.

Halikanlı Oymağı

1718 yılında Bereketoğlu Yusuf'un Hısn-ı Mansur'da yaptığı eşkıyalık hareketlerinden Halikanlı oymağından bazı kişilerin mağdur olması,¹⁴¹⁶ 1747 yılında ise yine aynı kazada meydana gelen eşkıyalık olaylarının mağdurlarından birinin Halikanlı oymağı mensuplarından olduğu bilgisinden hareketle Halikanlı oymağı mensuplarının bir kısmının Hısn-ı Mansur kazası toprağında yaşadıkları anlaşılmaktadır.¹⁴¹⁷ Rişvan Hassı Mukataası'na bağlı defterli reaya oldukları görülen Halikanlı oymağı mensupları, 1728 yılında, kışım (eyyâm-ı şitâda), Malatya sancağında Gerger'e tâbi Taş-il kazasına

¹⁴⁰⁶ Söylemez, age., s. 24.

¹⁴⁰⁷ Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul 1979.

¹⁴⁰⁸ VGMA. HD., nr. 1096, s. 59.

¹⁴⁰⁹ BOA. AŞKT., nr. 70, s. 241.

¹⁴¹⁰ BOA. MD., nr. 121, s. 19.

¹⁴¹¹ BOA. AŞKT., nr. 70, s. 241;

¹⁴¹² Köy Envanter Etüdlere Göre Adıyaman, Köy İşleri Bakanlığı Yay., S. 47, Konya Yıldız Basımevi, Konya 1967, s. 132; Söylemez, age., s. 32.

¹⁴¹³ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 56; Söylemez, age., s. 32.

¹⁴¹⁴ BOA. AŞKT., d., nr. 129, s. 33.

¹⁴¹⁵ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 133.

¹⁴¹⁶ BOA. AŞKT., d., nr. 70, s. 241.

¹⁴¹⁷ BOA. MD., nr. 153, s. 119.

gitmişlerdir. Ancak, Halikanlı oymağı mensuplarının Taş-il kazasında huzursuzluk yaratmasından dolayı tekrar Rışvan Hassı toprağına nakl ve iskân olunmaları emrolunmuştur.¹⁴¹⁸ Ayıntab'da İzmir kervanının soyulması olayına karışan oymaklardan biri olan Halikanlı oymağı mensuplarından 200 kadarının 1784 yılında Birecik toprağında işgal oldukları görülmektedir.¹⁴¹⁹ Bu araştırma sahası dışında Halikanlı oymağı mensuplarının bir kısmı, 19. yüzyılda, Konya, Sivas, Haymana taraflarında ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunmaktadır. Günümüzde ise Malatya'da yerleşik cemaat mensupları vardır.¹⁴²⁰

Ömeranlı Oymağı

Umranlı veya Ömeranlı şeklinde zikredilen¹⁴²¹ ve Göçer Rışvan Aşireti'nden olan¹⁴²² Ömeranlı oymağı, yaz mevsiminde Sivas taraflarında yaylamakta kış mevsiminde ise Halep taraflarında kışlamaktadır. Ömeranlı oymağı mensuplarından bazılarının 1712 yılında Akçakale taraflarında¹⁴²³ bazılarının da 1766 yılında Sivas taraflarında¹⁴²⁴ çeşitli olaylara karışmalarından hareketle yaylak ve kışlak yaşam bölgelerinin buralar olduğu söylenebilir. 18. yüzyıl ortalarında Sivas taraflarından Suriye'nin kuzeyine göç ederlerken Gölbaşı'nda bulunan Altın Köprü'yü kullandıkları anlaşılmaktadır.¹⁴²⁵

Mahyanlı Oymağı

1711 yılında, "Malatya sancağında vâki' Rışvân Hâssı cemâ'atinden Mahyânlı Cemâ'ati" olarak zikredilen¹⁴²⁶ bu oymağın mensuplarından göçer olanları, yaylak olarak Sivas taraflarına gitmektedirler ve 18. yüzyılın sonlarında Sivas'ta a'yânlarla istinaden mâl-ı mîrîlerini uzun süredir vermedikleri anlaşılmaktadır.¹⁴²⁷ Kışları ise Suriye taraflarına giderek kışlak hayatı sürmektedirler.¹⁴²⁸ 1751 yılında Mahyanlı oymağı mensuplarından bazılarının Derbend kazasında eşkıyalık yapmalarından dolayı Rışvan Hassı voyvodasına ve Hısn-ı Mansur kadısına gönderilen emirde, Derbend kazasında verdikleri zararın Mahyanlı oymağından tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁴²⁹ 1802 yılında Rışvan boybeyi ve Mahyanlı oymağı kethüdası ile birlikte bazı Rışvan oymakları kethüdalarına gönderilen emirde göçer taifenin, Sivas'tan Ma'den, Malatya, Behisni, Hısn-ı Mansur ve Halep taraflarına giderken yerli ahalinin ekili ürünlerine zarar verdikleri ve bazı hayvanlarını çaldıkları görüldüğünden bu durumun bir an önce sonlandırılması istenmiştir.¹⁴³⁰ Bu bilgidен hareketle Mahyanlı oymağı mensuplarının kışlaklarına giderken Sivas, Ma'den, Behisni, Hısn-ı Mansur, Malatya ve Halep

¹⁴¹⁸ BOA. MD., nr. 134, s. 338.

¹⁴¹⁹ BOA. AŞKT., nr. 183, s. 79.

¹⁴²⁰ Söylemez, age., s. 28.

¹⁴²¹ Söylemez, age., s. 20.

¹⁴²² BOA. MD., nr. 165, .81.

¹⁴²³ BOA. AŞKT. d., nr. 59, .133.

¹⁴²⁴ BOA. MD., nr. 164, .438.

¹⁴²⁵ BOA. C. ML., nr. 116: 5199.

¹⁴²⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 60, .506.

¹⁴²⁷ BOA. AE. SABH.I., 69: 4819.

¹⁴²⁸ BOA. MD., nr. 59, .133.

¹⁴²⁹ BOA. MARAŞ, nr. 1, .295; Yanar, agt., s. 65.

¹⁴³⁰ BOA. MD., nr. 213, .47.

güzergâhını kullandıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Rakka ve Bozok (Yozgat) taraflarında da konar göçer yaşam sürdürdükleri görülmektedir.¹⁴³¹

Hıdır Sorânî (Hıdır Sorlu) Oymağı

Bu oymaktan, 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur kazasında sâkin Rişvan Hassı Mukataası'na tâbi yerli Rişvan oymaklarından Hıdır Sorlu oymağı¹⁴³² olarak bahsedilmektedir. 18. yüzyılın ortalarında Hısn-ı Mansur kazasında en az beş köyde ikâmet eden oymak mensuplarının 110'dan fazla hâneye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yine aynı dönemde Hıdır Sorlu oymağı kethüdası sadât-ı kirâmdan pîr ü ihtiyâr es-Seyyid Murad Ağa isimli bir kişidir.¹⁴³³

Gelerli (Kelerli/Kelleli) Oymağı

Rişvan Aşireti'nden olan Gelerli oymağı, Kelleli, Kelerli şeklinde de zikredilmektedir. 16. yüzyılda Malatya, Kâhta ve Hısn-ı Mansur çevresinde konar-göçer yaşam süren bu oymak, daha sonraki dönemlerde yayılma alanı bulmuş ve Arapkir sancağının Eğin kazasında, Diyarbekir'in Ergani kazasında, Ayıntab ve Kilis sancaklarında yaşamışlardır.¹⁴³⁴ 1712 yılında Gelerli Aşireti olarak bahsedilen bu oymağın bazı mensuplarının Hısn-ı Mansur'da sakin oldukları anlaşılmaktadır.¹⁴³⁵ 1791 yılında Hısn-ı Mansur'da meydana gelen eşkıyalık olaylarında nezre bağlanan ahaliden bahsedilirken Gelerli oymağı mensuplarının hisselerine düşen emvâl-ı matlûbeyi günlük vakti ödemeyi taahhüt ettikleri görülmektedir.¹⁴³⁶

Celikanlı Oymağı

16. yüzyılda Kâhta kazasında konar-göçer hayat süren Celikanlı oymağı mensupları, 18. yüzyılda ise Ayıntab toprağında ve Sivas'ın Alacahan ve Divriği kazalarında konar-göçer olarak yaşamaktaydılar.¹⁴³⁷ 18. yüzyılın sonlarında bazı Rişvan oymakları ile birlikte Celikanlı oymağının da Sivas, Ma'den, Malatya, Behisni, Hısn-ı Mansur ve Halep taraflarında yaylayıp kışladıkları görülmektedir.¹⁴³⁸ 18. yüzyıl sonlarında Ayıntab'ta İzmir Kervanı'nın soyulması olayında Celikanlı oymağı da zikredilmektedir ve bu oymağın Araban, Ayıntab, Birecik ve Nizip topraklarında konakladıkları görülmektedir.¹⁴³⁹ 1714 yılında Celikanlı oymağının kethüdası Battal isimli bir kişidir ve Battal Kethüda, kardeşi Ebuzer ile birlikte Hısn-ı Mansur kazasında eşkıyalık hareketlerine karışmıştır.¹⁴⁴⁰ 1777 yılında Celikanlı oymağı ile birlikte bazı Rişvan oymakları Sivas ve Divriği taraflarında tuğyan üzere olduklarından Rakka'ya nakl ve iskân olunmaları istenmiştir.¹⁴⁴¹ 1784 yılında Şiro, Kuyucak ve çevresine gelen Çölerli Aşireti mensupları, bölgedeki Celikanlı ve bazı oymak eşkıyalarından aldıkları

¹⁴³¹ Söylemez, age., s. 32.

¹⁴³² 1536 yılına ait tahrir kayıtlarında Kâhta'ya tâbi olarak kaydedilen bu oymak, Hıdır Sorlu olarak zikredilmiştir. Cevdet Türkay'ın yörük olarak ifade ettiği bu cemaatin mensupları son dönemlerde Bulam Yaylası'na gitmekteydiler. Bk. Söylemez, age., s. 20-21.

¹⁴³³ BOA. MD., nr. 154, .112-113.

¹⁴³⁴ Söylemez, age., s. 21.

¹⁴³⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 60, s. 112.

¹⁴³⁶ BOA. C. DH., 251: 12546.

¹⁴³⁷ Söylemez, age., s. 21.

¹⁴³⁸ BOA. MD., nr. 213, s. 35.

¹⁴³⁹ BOA. MD., nr. 183, s. 79.

¹⁴⁴⁰ BOA. MD., nr. 120, s. 224.

¹⁴⁴¹ BOA. MD., nr. 175, s. 20.

destekle eşkıyalık yapmışlardır.¹⁴⁴² 1795 yılında ise Celikanlı ve Mendollü oymakları mensuplarının yaylak ve kışlaklarına gitmek için Alacahan güzergâhını kullandıkları anlaşılmaktadır.¹⁴⁴³

Mülûkanlı Oymağı

Mülûkanlı oymağı mensuplarının 16. yüzyılın ilk yarısında Malatya ve Kâhta çevresinde konar-göçer yaşam sürerlerken 16. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayıldıkları görülmektedir.¹⁴⁴⁴ Hısn-ı Mansur kazası, Diyarbekir'e tâbi Ergani kazası, Sivas'a tâbi Divriği kazası, Bozok sancağı, Arapkir sancağı ve Gelibolu tarafları Mülûkanlı oymağı mensuplarının yaşadıkları alanlardır.¹⁴⁴⁵

1707 yılında Hısn-ı Mansur kazasında sâkin Rişvan Aşireti'nden Cudikanlı, Beylamlu, Mülûkanlı ve Dalyanlı oymaklarından 600-700 miktarı reaya, Halep'e nakl edilmiştir.¹⁴⁴⁶ 1710 yılında Rişvan Hassı mülhakatından Hısn-ı Mansur kazasında sâkin Mülûkanlı oymağı olarak zikredilen oymağın kethüdarları Battal ve Şerefhanoglu isimli kişilerdir.¹⁴⁴⁷ 1729 yılında "Rişvan Aşireti'nden Mülûkanlı Oymağı 200 miktarı evden ibaret bir taife olub..." şeklinde zikredilen bu oymağın yaklaşık 1000 civarı bir nüfusunun olduğu söylenebilir. Oymak mensupları, zikredilen senede Rişvan Aşireti'nden ayrılarak Malatya sancağında Kâhta kazasına yerleşmişler; ancak Kâhta ahali ile aralarında çeşitli problemler zuhur edince Rişvan Voyvodası Ömer'e gönderilen emirle Mülûkanlı oymağının Kâhta'dan çıkarılmasına ve tekrar Rişvan Aşireti'ne dâhil edilmesine karar verilmiştir.¹⁴⁴⁸ 18. yüzyılın ortalarında Hısn-ı Mansur kazasında Mülûkanlı oymağı mensuplarının karıştığı birçok hâdisenin meydana gelmesinden¹⁴⁴⁹ cemaat mensuplarının önemli bir kısmının Hısn-ı Mansur kazasında yaşadıkları söylenebilir.

Mendollü (Mendubâli) Oymağı

16. yüzyılda Mendubâli ve Mendollü şeklinde zikredilen bu oymak, 1519 ve 1524 yıllarında yalnız Kâhta kazasında sâkin iken bir kısım oymak mensubunun 1536 yılında Kâhta kazasının yanı sıra Gerger kazasında oldukları görülmektedir.¹⁴⁵⁰ 16. yüzyıldan itibaren ise başta Malatya olmak üzere Rakka, Karaman, Halep, Kilis, Birecik, Ayıntab, Arapkir, Maraş, Sis, Runkale, Behisni ve Antakya taraflarında konar-göçer yaşam sürmüşlerdir.¹⁴⁵¹ Mendollü oymağı mensuplarının 18. yüzyılda Rakka, Halep, Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Sivas taraflarında yaşadıkları söylenebilir.¹⁴⁵²

¹⁴⁴² BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 35.

¹⁴⁴³ BOA. MD., nr. 202, s. 127.

¹⁴⁴⁴ Söylemez, age., s. 22.

¹⁴⁴⁵ Türkay, age., s. 598.

¹⁴⁴⁶ BOA. MD., nr. 115, s. 207.

¹⁴⁴⁷ BOA. MD., nr. 117, s. 47.

¹⁴⁴⁸ BOA. MD., nr. 135, s. 239.

¹⁴⁴⁹ 1745 yılında Mülûkanlı oymağından bazı kişiler Turuş Mukataası köylerini basarak bazı kişileri öldürüp mallarını gasp etmişlerdir. 1746 yılında Taş-il kazasında aynı cemaatten bazı kişiler arasında bir küfür sebebiyle olaylar çıkmıştır. 1751 yılında Hısn-ı Mansur'da Hüseyin isimli bir kişi Mülûkanlı oymağından bazı kişilerin arazisini zabt etmiştir. Bk. BOA. MARAŞ,, nr. 1, s. 124-261.

¹⁴⁵⁰ Söylemez, age., s. 23.

¹⁴⁵¹ Türkay, age., s. 576.

¹⁴⁵² BOA. AŞKT. d., nr. 64, s. 264; BOA. MD., nr. 264, s. 440; BOA. MD., nr. 159, s. 157; BOA. C. DH., 77: 3838; BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 34.

Ziravkanlı (Zerukanlı) Oymağı

16. yüzyılda Malatya sancağı dahilinde Kâhta kazasında yaşamakta olan ve Zerukanlı oymağı olarak da zikredilen¹⁴⁵³ bu oymak mensuplarının bir kısmının 17. yüzyıl sonlarında buraya gelerek 26 köye yerleştikleri anlaşılmaktadır.¹⁴⁵⁴ 17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ilk çeyreği boyunca yerli ahali ile Zerukanlı torunları arasında anlaşmazlıkların olduğu görülmektedir. Kâhta ahali, oymak mensuplarından şikayetçi olarak Zerukanlı oymağının kazadan çıkarılmalarını istemişlerdir. Verilen emirde Zerukanlı oymağının kadîmi yerlerine iskân edilmeleri istenmişse de oymak mensuplarının Kâhta kazasına isabet eden avârızhânesine dahil olmayı ve hisselerine düşeni vermeyi kabul etmeleri üzerine Kâhta ahali ile oymak mensupları anlaşmışlar ve yükümlülüklerini yerine getirmek kaydıyla 5.000 kuruş nezre bağlanmışlardır.¹⁴⁵⁵ 1700 yılında Rışvan Hassı aşayirinden olduğu belirtilen Ziravkanlı ahalinin Samsad'ın Karabaş köyünde "ebâ vü ecdâddan" sâkin oldukları belirtilmektedir.¹⁴⁵⁶ 1792 yılında ise Hısn-ı Mansur kazasında Ziravkanlı oymağı mensuplarının 30 köyde sâkin oldukları anlaşılmaktadır.¹⁴⁵⁷

Dalyanlı Oymağı

Dalyanlı oymağı mensuplarının, 1721 yılında, Birecik taraflarında oldukları ve burada bazı oymak mensuplarının torunluk iddiasıyla eşkıyalık yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple Rakka Valisi Ali Paşa'ya gönderilen emirde bu cemaat mensuplarının Rakka'ya nakl ve iskân olunmaları istenmiştir. Ali Paşa da bunları Rakka'ya iskân etmiştir; ama Rışvan voyvodası, oymak mensuplarını Rakka'dan Hısn-ı Mansur'a getirterek Rışvan Aşireti'ne dahil etmiştir.¹⁴⁵⁸ 1742 ve 1745 yıllarında bazı oymak mensuplarının Hısn-ı Mansur kasabası dahilinde meskûn oldukları görülmektedir.¹⁴⁵⁹ 1751 yılına gelindiğinde oymak kethüdası olan Ali Bey oğlu Mehmet, bazı oymak kethüdarları ve eşkıyalarıyla birlikte Rışvan hassı toprağında eşkıyalık olaylarına karışmışlardır. Hısn-ı Mansur kazasına bağlı yaklaşık 30 köy ve Turuş Mukataası köyleri, bunların bu şekavet-pîşe hareketlerinden muzdarip olmuşlardır. Hısn-ı Mansur kadısına gönderilen emr-i şerifte "vedâyi'-i hâliku'l-berâya" olan fukaranın korunması ve suçluların cezalandırılması istenmiştir.¹⁴⁶⁰ 1765 yılında Dalyanlı oymağından olan göçer taife, Sivas taraflarında yaylanmaktadır.¹⁴⁶¹

Bereketli Oymağı

18. yüzyılda daha çok Malatya sancağında ve Hısn-ı Mansur kazasında yaşayan Bereketli oymağı mensuplarının bir kısmının da Adana, Paşa ve Selanik sancaklarında yaşadıkları anlaşılmaktadır.¹⁴⁶² 1766 yılında oymağın boybeyi olan Sori Mehmet'in yaptığı usulsüzlükler ve fesat sebebiyle oymak ahali perişan olmuştur. Yapılan şikayet üzerine Sori Mehmet, kardeşi ve bunlarla işbirliği yapanların Rakka'ya iskânlarına karar

¹⁴⁵³ Söylemez, age., s. 23; Bu cemaat Ziravkanlı veya Zürkanlı Cemaati olarak da zikredilmektedir.

¹⁴⁵⁴ Yine 1711 yılında bazı Zerukanlı mensuplarının 1600'lü yıllardan bu yana Kâhta kazasında bazı köylerde ikâmet ettikleri belirtilmektedir. BOA. MD., nr. 119, s. 106.

¹⁴⁵⁵ BOA. MAD. d., nr. 9916, s. 247; 9916, s. 247; 9985, s. 261.

¹⁴⁵⁶ BOA. MAD. d., nr. 202, s. 2.

¹⁴⁵⁷ BOA. C. DH., 251: 12546.

¹⁴⁵⁸ BOA. MD., nr. 130, s. 252.

¹⁴⁵⁹ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 7, 134; Yanar, agt., s. 21, 48.

¹⁴⁶⁰ BOA. MD., nr. 154, .254.

¹⁴⁶¹ BOA. C. DH., 77: 3838.

¹⁴⁶² Söylemez, age., s. 31; Türkay, age., s. 242.

verilmiştir.¹⁴⁶³ 18. yüzyılın sonlarında Bereketli oymağı mensuplarının göçer olanları Sivas, Ma'den, Malatya, Behisni, Hısn-ı Mansur ve Halep taraflarında yaylak ve kışlak hayatı sürmektedirler. Kışın Halep taraflarına geldiklerinde, yerli ahaliye ve bunların mahsullerine zarar verdikleri gerekçesiyle yerli ahali bunlardan şikayetçidir.¹⁴⁶⁴

Benamlı Oymağı

18. yüzyılın başlarından itibaren Hısn-ı Mansur ve çevresinde, Rişvan Mukataası'na tâbi olarak konar-göçer hayatı süren oymak mensupları, refah düzeylerinin çok iyi olmamasından dolayı avârız vergisinden muaf tutulmuşlardır.¹⁴⁶⁵ 1743 yılında Rişvan voyvodasına gönderilen bir emirde; "Rişvân aşâyirinden hoş-nişîn Benâmlı Cemâ'ati" olarak bahsedilmektedir ve oymak kethüdasının, oymak mensuplarından haksız vergi talebinde bulunduğu ve bu sebeple oymak mensuplarının huzursuz oldukları belirtilmiştir.¹⁴⁶⁶ 18. yüzyılın sonlarında oymak mensuplarından bir kısmının Rumkale, Araban, Antep, Birecik ve Nizip taraflarında oldukları görülmektedir.¹⁴⁶⁷ Benamlı oymağı, bu bölgelerden başka Maraş, Rakka, Kilis, Gümüşhane ve Erzurum taraflarında konar-göçer hayat sürmektedir.¹⁴⁶⁸

Bektaşlı Oymağı

16. yüzyılın ikinci yarısında, Maraş çevresindeki aşiretlerden bahsedilirken Rişvan Aşireti'ne bağlı Bektaşlı oymağından da bahsedilmektedir.¹⁴⁶⁹ Oymak mensuplarının Maraş ve Hısn-ı Mansur çevresinden başka Sivas, Alacahan, Kilis, Adana, Hamideli, Rakka, Humus, Trablusşam, Ayıntab, Alaiye, Elbistan, Harmancık gibi Anadolu ve Suriye topraklarında geniş bir sahaya yayıldıkları görülmektedir.¹⁴⁷⁰ Oymak mensupları, 18. yüzyılda, Kayseri-Maraş ve Ayıntab-Maraş arasındaki bölgelerde yaylak ve kışlak hayatı sürmekteydiler.¹⁴⁷¹ 1700 yılında Bektaşlı ahalisinden yaklaşık elli kişi Samsad'a bağlı Karabaş köyünde sâkin olan Ziravkanlı ahalisine saldırarak "Burası bizim karyemizdir deyu..." hak iddia etmişler ve köylülerin mahsullerini ve bazı mallarını yağmalamışlardır.¹⁴⁷² 1731 yılında Bektaşlı mensuplarının Niksar, Elbistan ve Sivas taraflarında yaylayıp Rakka taraflarında kışladıkları anlaşılmaktadır. Bu konar-göçer oymak mensuplarından bazılarının yaylakları olan bölgelerde, başka oymak mensuplarıyla sorun yaşadıkları anlaşılmaktadır.¹⁴⁷³ 18. yüzyılın ilk yarısında Hısn-ı Mansur kazası ahali de Bektaşlı eşkıyasının zulümlerinden dolayı şikayetçidir.¹⁴⁷⁴ 1753 yılında ise Mendollü oymağı eşkıyalarıyla Bektaşlı oymağı eşkıyaları bir olup Halep'teki evkâf-ı mîriye ait köylere zarar verdikleri için eşkıyadan olanlarının Rakka'ya nakl ve iskân olunmaları istenmiştir.¹⁴⁷⁵

¹⁴⁶³ BOA. MD., nr. 164, .430.

¹⁴⁶⁴ BOA. MD., nr. 213, .35.

¹⁴⁶⁵ Söylemez, age., s. 31; BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 111.

¹⁴⁶⁶ BOA. MARAŞ, nr. 1, .26-27.

¹⁴⁶⁷ BOA. MD., nr. 183, .79.

¹⁴⁶⁸ Türkay, age., s. 240.

¹⁴⁶⁹ Söylemez, age., s. 31.

¹⁴⁷⁰ Türkay, age., s. 239.

¹⁴⁷¹ Söylemez, age., s. 31.

¹⁴⁷² BOA. MAD. d., nr. 202, s. 2.

¹⁴⁷³ BOA. AŞKT. d., nr. 125, s. 575.

¹⁴⁷⁴ BOA. MD., nr. 118, s. 180; 120, s. 13; 121, s. 31.

¹⁴⁷⁵ BOA. MD., nr. 264, s. 440.

Okçuyanlı Oymağı

18. yüzyılın başlarında Rakka iskânına tâbi tutulan Okçuyanlı oymağı, Maraş, Hısn-ı Mansur, Ayıntab, Elbistan, Kayseri ve Zulkadriye (Kadirli) taraflarında konar-göçer hayatı yaşamaktadırlar. Rakka iskânı sebebiyle oymak mensuplarının bir kısmı Rakka'ya götürüldüyse de önemli bir kısmı 1728 yılında Elbistan taraflarında kışlamak üzere kalmıştır. Bölgedeki mütesellim, alaybeyi ve yeniçeri serdarlarına gönderilen emirde bunların da bir an önce Rakka'ya iskân edilmeleri istenmiştir.¹⁴⁷⁶ Rakka'ya iskân edilmelerine rağmen oymak mensuplarının 18. yüzyılın sonlarında Ma'den, Behisni, Hısn-ı Mansur, Malatya ve Halep taraflarında yaylak kışlak hayatı sürdürdükleri görülmektedir.¹⁴⁷⁷

Dımışkanlı Oymağı

16. yüzyılda Rışvan Aşireti'nin Boğrası oymağına bağlı bir kol olan Dımışkılar, bu yüzyılın ortalarına doğru "Cemaat-i diğer Boğrası nâm-ı diğer Dımışklı" şeklinde farklı bir cemaat olarak zikredilmektedir.¹⁴⁷⁸ Daha sonraki dönemlerde bu oymak, Hısn-ı Mansur, Kilis ve Gölpazarı (Hüdâvendigâr Sancağı) taraflarına yayılmışlardır.¹⁴⁷⁹ 18. yüzyılda ise Rışvan Hassı oymaklarından bahsedilirken bu oymağın ismi "Dımışkanlı" olarak zikredilmektedir.¹⁴⁸⁰

Çakallı Oymağı

16. yüzyılda Behisni'ye bağlı Akviran köyünde yaylayıp-kışlayan Çakallı oymağı, buradaki Çakal köyüne raiyyet olarak kaydolunmuştur. Daha sonra ise Behisni çevresinde ve Maraş taraflarında yaşadıkları görülmektedir.¹⁴⁸¹ Çakallı Türkmeni olarak bilinen bu oymak mensuplarının Hısn-ı Mansur ve Behisni haricinde Ruha (Urfa), Musul, Aydın, Karahisar-ı Şarkî, İçel, Adana, Zulkadriye, Hamid, Eğridir, Bozok, Ordu, Antakya, Karaman, Teke, Manisa gibi çok geniş bir coğrafyaya yayıldıkları görülmektedir.¹⁴⁸² 1710 yılında Rışvan Hassı oymağından Kilis toprağında sâkin "Çom Çakallı Cemaati"¹⁴⁸³ ve 1714 yılında "Çakallı Aşireti" olarak zikredilen oymağın, Rakka'da sâkin olan kethüdarları Ali, Kalender ve Mustafa'nın bazı kişilerin paralarını gassetmelerinden dolayı haklarında yakalama ve yargılanma kararı çıkartılmıştır.¹⁴⁸⁴ Yine aynı yıllarda oymak mensuplarının önemli bir kısmı Behisni kazasında yaylayıp kışlamaktadırlar. Ancak Rakka valilerine ve Malatya sancağı mutasarrıflarına vergi vermeleri icap etmezken bu kişiler, kendilerinden zorla vergi talep ettikleri için ahali şikayetçi olmuş ve merkezden gelen emirde oymak mensuplarından haksız vergi talep olunmaması istenmiştir.¹⁴⁸⁵ 1730 yılında ise oymak mensuplarından bir kısmının Elbistan muzafatından oldukları anlaşılmaktadır.¹⁴⁸⁶

¹⁴⁷⁶ BOA. MD., nr. 135, s. 232.

¹⁴⁷⁷ BOA. MD., nr. 213, s. 47

¹⁴⁷⁸ Söylemez, age., s. 27.

¹⁴⁷⁹ Türkay, age., s. 232.

¹⁴⁸⁰ BOA. MAD. d., nr. 10168, s. 88.

¹⁴⁸¹ Söylemez, age., s. 26.

¹⁴⁸² Türkay, age., s. 284.

¹⁴⁸³ BOA. AŞKT. d., nr. 55, s. 127.

¹⁴⁸⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 64, s. 66.

¹⁴⁸⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 64, s. 62.

¹⁴⁸⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 125, s. 320.

Köseyanlı Oymağı

16. yüzyılda Gelerli oymağının bir kolu olan Köseyanlılar, 18. yüzyıla gelindiğinde müstakil bir oymak hüviyetinde olup Malatya, Behisni, Samsad ve Hısn-ı Mansur çevrelerinde konar-göçer yaşam sürmektedirler. Köseyanlı oymağı, günümüzde Köseyanlı Aşireti olarak da zikredilmektedir.¹⁴⁸⁷

Geleçorlu (Keleçorlu) Oymağı

Rişvan Aşireti'ne tâbi oymaklardan olan Geleçorlu oymağı, 17. yüzyıl sonlarından itibaren Maraş ve Malatya sancağı topraklarında yaşamaktaydılar.¹⁴⁸⁸ 1749 yılında Malatya kazasına tâbi Cubas nahiyesinde bazı köyler (Tortun, Kaşlı, Neciti, Sarsuk) ahalisinin Geleçorlu oymağından olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁸⁹

Nâsırlı Oymağı

Rişvan Hassı reayasından olan Nâsırlı oymağı mensupları Hısn-ı Mansur, Rakka, Bozok, Erzurum, Tarsus, Adana, Maraş, Zulkadriye, Kütahya, Kırkkilise (Vize sancağı), Boyabad (Kastamonu sancağı), Karaisalı (Adana sancağı), Sinop (Kastamonu sancağı) taraflarında konar-göçer hayat sürmekteydiler.¹⁴⁹⁰ 1755 yılında Göçer Rişvan Aşireti'nden olduğu belirtilen Nâsırlı oymağının Sivas, Arapkir, Divriği ve Eğin taraflarında yayladıkları ve Behisni taraflarında Karadağ ve Kızıldağ'da ve buradan da daha güneye giderek kışladıkları anlaşılmaktadır.¹⁴⁹¹

Hacı Ömerli Oymağı

Rişvan Aşireti'ne mensup ve Kâhta'ya tâbi oymaklardan biri olan Hacı Ömerli oymağı, 1536 yılında "Kaytanlı" adıyla da anılmaktadır.¹⁴⁹² Hısn-ı Mansur, Malatya, Kâhta, Konya, Sivas, Divriği, Alacahan, Darende, Gürün, Antakya, Trablusşam, Çatalca, Yenişehir (Tırhala sancağı), Tırhala, Maraş, Kilis, Ayıntab ve Halep gibi Anadolu, Rumeli ve Suriye bölgelerinde yer alan geniş bir coğrafyada konar-göçer hayat süren¹⁴⁹³ Hacı Ömerli oymağının, 18. yüzyılda Rişvan Hassı reayası arasında olduğu görülmektedir. Valide Sultan hassı iken daha sonra Ayasofya Câmî-i Kebîr'i yanındaki Kütüphane-i Hümâyûn Vakfı gelirleri arasında gösterilen Turuş ve tevâbii köylerinden 27 tanesinde Hacı Ömerli oymağı ve gayriden 488 nefer (yaklaşık 2.500 kişi) reaya yaşamaktadır. Ancak bunların bir kısmının bölgeden dağıldığı ifade edilmektedir.¹⁴⁹⁴

Hacılar Oymağı

16. yüzyılda Rişvan Aşireti'ne tâbi oymaklar arasında zikredilen Hacılar oymağının, Malatya, Hısn-ı Mansur, Sinop, Anamur, Tarsus, Zulkadriye, Duşenbe, Haymana, Kozan, Harmancık, Kütahya, İzmir, Edirne ve Varna gibi Anadolu'da ve Rumeli'de geniş bir alana yayılmış oldukları görülmektedir.¹⁴⁹⁵ Hacılar oymağı

¹⁴⁸⁷ Söylemez, age., s. 36.

¹⁴⁸⁸ Söylemez, age., s. 35-36.

¹⁴⁸⁹ BOA. MD., nr. 154, .6-7.

¹⁴⁹⁰ Türkay, age., s. 602.

¹⁴⁹¹ BOA. MD., nr. 154, .144.

¹⁴⁹² Söylemez, age., s. 20.

¹⁴⁹³ Türkay, age., s. 397; Söylemez, age., s. 20.

¹⁴⁹⁴ BOA. MD., nr. 147, s. 136-137.

¹⁴⁹⁵ Türkay, age., s. 394; Söylemez, age., s. 27-28.

mensuplarından bir kısmı da 1574-1575 yıllarında Turhal kazasında yaşamaktadır.¹⁴⁹⁶ 18. yüzyıl başlarında "Hısn-ı Mansur kazasında vâki' konar göçer Türkmen taifesinden Hacılar Cemaati" olarak zikredilen bu oymak mensuplarının yazları Sivas taraflarında yayladıkları anlaşılmaktadır.¹⁴⁹⁷

Hamo (Hamolu) Oymağı

Mülûkanlı oymağına tâbi olduğu belirtilen Hamo kabilesi, 18. yüzyılın ikinci yarısında Hısn-ı Mansur kazasında kışlamakta, Malatya'ya bağlı Balaban nahiyesinde ise yaylamaktadırlar.¹⁴⁹⁸

Hamidli Oymağı

Rişvan oymaklarından olan ve yörükân olarak zikredilen Hamidli oymağı mensupları, Hısn-ı Mansur'dan Kastamonu'ya kadar geniş bir coğrafyada konar göçer hayatı yaşamaktaydılar. 16. yüzyılda Hamidli oymağı ismine ilk defa Maraş çevresinde rastlanmaktadır.¹⁴⁹⁹ 1755 yılında Hamidli oymağı mensuplarından bazılarının Sivas, Eğin, Arapkir, Divriği, Behisni ve Hısn-ı Mansur taraflarında yaylayıp kışladıkları anlaşılmaktadır.¹⁵⁰⁰ 1766 yılında Hamidli oymağı kethüdası Ali ve başka bazı oymak eşkıyalarının Sivas taraflarında eşkıyalık yaptıkları ve buradan Hısn-ı Mansur taraflarına kaçarak Rişvanzâde Abdurrahman Paşa'ya sığındıkları anlaşılmaktadır. Bu olay üzerine bu kişiler hakkında tahkikat yapılmış ve eşkıyalar, başka bölgeye iskân edilmişlerdir.¹⁵⁰¹ Yine oymak mensuplarından bazıları, 1780'li yıllarda oymaklarından ayrılarak dağılmışlar ve Sivas ayânına istinaden mâl-ı mîrîlerini ödememişlerdir. Sivas valisine gönderilen emirde bu kişilerin oymaklarına dahil edilmesi ve mâl-ı mîrîlerinin biran önce toplanması istenmiştir. Uymayanların ise Rakka'ya nakl ve iskân olunmaları emrolunmuştur.¹⁵⁰² Hamidli oymağı mensuplarının da mağdur oldukları olayların olduğu görülmektedir. Bu tür olaylarda mağdurların Hısn-ı Mansur kadısına mahzar sunmalarından bağlı oldukları kazanın Hısn-ı Mansur olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁰³

Cudikanlı Oymağı

18. yüzyılda Hısn-ı Mansur'da konar göçer yaşam süren ve mensuplarının bir kısmı Adana'da Cerid Türkmenleri içinde bulunan¹⁵⁰⁴ Cudikanlı oymağının, Sivas ve Bozok eyaletlerinde de yaşadıkları bilinmektedir.¹⁵⁰⁵ 18. yüzyılın başlarında Hısn-ı Mansur'da Rişvan Hassı reayası olarak zikredilen¹⁵⁰⁶ Cudikanlı oymağı mensuplarından bir kısmının Behisni kazası topraklarında konar göçer oldukları görülmektedir.¹⁵⁰⁷ 1707 yılı öncesinde içlerinde Cudikanlı mensuplarının da olduğu 600-700 miktarı reaya Hısn-ı Mansur kazasından Halep toprağına nakledilmiştir.¹⁵⁰⁸ 1722 yılında, Cudikanlı

¹⁴⁹⁶ Defter-i Mufassal-i Livâ-i Sivas Tıpkıbasım-II, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, TKM. Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yay. no:9, Ankara 2014, s. 21.

¹⁴⁹⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 42, s. 324.

¹⁴⁹⁸ Söylemez, age., s. 29.

¹⁴⁹⁹ Söylemez, age., s. 29.

¹⁵⁰⁰ BOA. MD., nr. 157, .120.

¹⁵⁰¹ BOA. MD., nr. 164, .438.

¹⁵⁰² BOA. AE. SABH.I, 69: 4819.

¹⁵⁰³ BOA. MD., nr. 164, .430.

¹⁵⁰⁴ Söylemez, age., s. 32.

¹⁵⁰⁵ Türkay, age., s. 280.

¹⁵⁰⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 70, s. 24; 71, s. 158.

¹⁵⁰⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 43, s. 385.

¹⁵⁰⁸ BOA. MD., nr. 114, s. 207.

reayasından Halil isimli kişi; "Bizler müddet-i medîdeden berü Hısn-ı Mansur havâlisinde ve şark tarafında yaylayıp kışlayıp..." ifadelerini kullanarak boybeylerinin kendilerinden haksız ve fazla vergi talep ettiği konusunda şikayetçi olmuştur.¹⁵⁰⁹ 18. yüzyılın sonlarında Sivas taraflarında yaylayıp Hısn-ı Mansur ve Behisni taraflarında kışlayan bu oymağın, 1784-1785 yıllarında Rışvan Mukataası uhdesinde olan Rışvanzâde Ömer Paşa'ya vermeleri gereken vergilerini vermedikleri anlaşılmaktadır.¹⁵¹⁰

Mesdikanlı Oymağı

1710 yılında Hısn-ı Mansur kazasında sâkin yerli Rışvan Aşireti'nden olan Mesdikanlı oymağının kethüdası Kara Baba isimli bir kişidir.¹⁵¹¹ Oymak mensuplarının bir kısmı ise yine Hısn-ı Mansur kazasında konar göçer bir yaşam sürmektedirler.¹⁵¹²

Belikanlı Oymağı

18. yüzyılda Belikanlı oymağı mensuplarının bir kısmı Hısn-ı Mansur, Maraş ve Nizip yörelerinde bir kısmı ise Akdağ kazasındaki yaylalarda konar göçer yaşam sürmekteydiler.¹⁵¹³ Oymak reayasının bir kısmının Sivas ve Erzurum taraflarında yaylayıp Rakka ve Halep taraflarında kışladıkları anlaşılmaktadır.¹⁵¹⁴

Hacebanlı (Hacevanlı) Oymağı

Rışvan Aşireti oymaklarından olan Hacebanlı oymağı mensuplarının bir kısmının 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur kazasında sâkin oldukları anlaşılmaktadır. Hısn-ı Mansur kazasından başka Malatya, Divriği, Bozok, Kırşehir, Hacıbektaş, Ankara ve Haymana taraflarında konar-göçer yaşam sürdürdükleri görülmektedir.¹⁵¹⁵

Şeyh Balanlı Oymağı

1708 yılında "Şeyh Balanlı Cemaati" şeklinde zikredilen¹⁵¹⁶ bu oymak, 18. yüzyılın ortalarında "Rışvan Aşireti'ne bağlı Mendollü cemaatinden Şeyh Balanlı" şeklinde zikredilmektedir. Şeyh Balanlı oymağı mensuplarının Kilis ve Ağraz taraflarında kışladıkları anlaşılmaktadır. Yaylak ve kışlak arası bu yolculuklarında kullandıkları güzergâh Hısn-ı Mansur ve Behisni taraflarıdır. Behisni topraklarında bulunan Taş Köprü ve Altunlu Köprü'yü kullanarak güneye giden oymak mensuplarından bazıları 1750 yılında köprü geçişi esnasında eşkıyalık yapmışlar ve köprülere de zarar veren bu kişiler Turuş taraflarında bazı köyleri yağmalamışlardır.¹⁵¹⁷

5.9.1.2. Cihanbeyli Aşireti

Göçebe Türkmen Ekradı taifesinden olduğu belirtilen Cihanbeyli Aşireti, ahali tarafından "Canbeg Aşireti" olarak zikredilmektedir. Anadolu'nun geniş coğrafyasına yayılmış olan Cihanbeyli Aşireti mensupları Erzurum, Malatya, Kangırı, Harran,

¹⁵⁰⁹ BOA. MD., nr. 130, s. 286.

¹⁵¹⁰ BOA. AE. SABH.I, 69: 4819.

¹⁵¹¹ BOA. MD., nr. 117, s. 47.

¹⁵¹² BOA. MARAŞ, nr. 1, s288.

¹⁵¹³ Söylemez, age., s. 33..

¹⁵¹⁴ Türkay, age., s. 240.

¹⁵¹⁵ BOA. MD., nr. 165, s. 81; Türkay, age., s. 388; Söylemez, age., s. 34.

¹⁵¹⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 52, s. 266.

¹⁵¹⁷ BOA. MD., nr. 154, s. 504; C. ML, 116: 5199.

Kütahya, Kars, Çıldır, Sivas, Çerkes (Kangırı),¹⁵¹⁸ Harburut, Diyarbakir, Şure (Malatya), İskilip (Çorum), Akşehir, Konya, Bozok, Amasya, Çorum, Kastamonu, Rakka, Yeni-il (Sivas) ve Çermik (Diyarbakir) taraflarında konar göçer yaşam sürmekteydiler.¹⁵¹⁹

1699 yılında Cihanbeyli Aşireti'nden Elegeşli taifesi, Jiveli (Jibuhlu) ve Herdili oymakları ile birlikte Direcanlı taifesinden bazılarının Taş-ili, Gerger, Kâhta ve Samsad nahiyelerinde eşkıyalık yaptıkları görülmektedir.¹⁵²⁰ Eşkıyalık sebebiyle Cihanbeyli Aşireti'nden Koyunoğlu İbrahim isimli kişinin 40 kadar eviyle Arapkir kazasında iskân olunmasına karar verilmişse de bunların burada da benzer davranışlar göstermeleri üzerine Divriği kadısının arzı sonrasında 1712 yılında gönderilen emirde bunların Arapkir, Malatya ve Çemişkezek taraflarında eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi istenmiştir.¹⁵²¹ 1704 yılında Cihanbeyli Aşireti'ne bağlı Reşo oymağından Ulus tabir olunan ve kadîmen Hevidi toprağında meskûn olan taifenin 274 neferinin Harran'a nakl ve iskân edilmesine karar verilmiştir.¹⁵²² Bu taifeden bir kısmının ise 1707 yılında Rakka'ya iskân olunmaları emrolunmasına rağmen bunların Malatya, Arapkir, Divriği, Karacadağ (Diyarbakir) ve Gerger taraflarında yaşadıkları anlaşılmaktadır.¹⁵²³

Cihanbeyli Aşireti'nin bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda yaşayan önemli oymaklarından biri de Ömeranlı oymağıdır. 18. yüzyılın ortalarında Malatya sancağında Gerger'e tâbi Şure-ili kazasında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ömeranlı oymağının bu dönemde devlet ve bölge ahalisi ile aralarının iyi olmadığı görülmektedir. 1761 yılında tuğyan üzere olan Ömeranlı oymağı birçok defa uyarılmalarına rağmen itaat etmemelerinin yanı sıra Malatya sancağı mutasarrıfı üzerlerine gittiğinde Ma'den tarafına firar etmişler, sancak mutasarrıfı geri döndüğünde bunlar yine Şure-ili'ne gelerek birkaç köye saldırmışlar ve ahaliye zarar vermişlerdir. Bu sebeple Ömeranlı oymağının daha önceden sâkin oldukları Olukderesi köyüne nakl ve iskân olunmaları istenmiştir.¹⁵²⁴ 1764 yılında ise Ömeranlı Aşireti olarak bahsedilen bu oymaktan ve Türkmen Boyundurukkıranoğlu¹⁵²⁵ hanedanından bazı kişilerin eşkıyalıkları sebebiyle Şure-ili'nde yaklaşık 20 köy perakende ve harap olmuştur. Bu sebeple bu hanedana mensup kişilerin Rakka'ya nakl ve iskân olunmaları istenmiştir. Hatta bu konuda Ma'den Emîni'nden, Gerger, Kâhta ve Hısn-ı Mansur kazalarının ayân ve ahalilerinden, İzollu Ali Bey'den yardım talep edilmiştir.¹⁵²⁶

1731 yılında Hıdırdelli/Hıdıranlı¹⁵²⁷ ve Direcanlı¹⁵²⁸, 1734 yılında Tecirlü, Koyunlu, Herdili, Haskanlı, Elegeşli, Ömeranlı, Mamekanlı, Uluslu, Şabanlı ve Curşekanlı/Çörşekanlı¹⁵²⁹(?), 1747 yılında Mamekanlı¹⁵³⁰ gibi aşiret ve oymakların Gerger, Şure-ili, Kâhta, Taş-ili kazalarında yaşadıkları görülmektedir.

¹⁵¹⁸ 1784 yılında Kangırı'ya tâbi' Çerkes kazası ve havalisinde Cihanbeyli Aşireti mensuplarının yaylak hayatı yaşadıkları anlaşılmaktadır. Burada çeşitli eşkıyalık olayları sebebiyle Kangırı Sancağı Mutasarrıfı Cabbarzâde'den eşkıyaların aşiretin içinden çıkarılmaları istenmiştir. Bk. BOA. MARAŞ., nr. 3, s. 34.

¹⁵¹⁹ Türkay, age., s. 69.

¹⁵²⁰ BOA. MAD. d., nr. 9885, s. 37.

¹⁵²¹ BOA. MAD. d., nr. 3439, s. 154; MD., nr. 111, s. 669.

¹⁵²² BOA. MAD. d., nr. 2942, s. 130.

¹⁵²³ BOA. AŞKT. d., nr. 48, s. 360; MD., nr. 111, s. 669.

¹⁵²⁴ BOA. MD., nr. 157, 120.

¹⁵²⁵ Bu cemaat, "Cihânbegli Türkmânı Cemâ'atinden Boyundurukkıranoğlu" olarak zikredilmektedir.

BOA. AŞKT. d. nr. 66, s. 103.

¹⁵²⁶ BOA. MD., nr. 164, 255.

¹⁵²⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 125, 472.

¹⁵²⁸ BOA. MD., nr. 130, 383.

¹⁵²⁹ BOA. MD., nr. 140, 2513.

5.9.1.3. Mirdesi Aşireti

Günümüzde yoğun olarak Adıyaman ve Şanlıurfa illerinde varlığını devam ettiren ve Anadolu'nun köklü ve büyük aşiretlerinden olan Mirdesi¹⁵³¹ Aşireti mensupları, Osmanlı döneminde Erzurum ve havalisi, Diyarbakir, Rakka, Malatya, İçel, Kars, Çıldır, Maraş, Kangırı, Mardin ve Gerger taraflarında yaşamışlardır.¹⁵³² Yavuz Sultan Selim'in Safeviler ile yapılan Çaldıran Savaşı'na giderken Mirdesi Aşireti reisi Cemşid Bey, Karaman'da Yavuz'un huzuruna çıkarak ona itaatini bildirmiş ve aşireti ile bu savaşta Osmanlı saflarında yer almıştır. Cemşid Bey bin Rüstem isimli bu aşiret reisi Palu Kalesi'ni bizzat kendi kuvvet ve gayretiyle Safevilerden almıştır.¹⁵³³

Konar göçer bir hayat süren ve kışın (eyyâm-ı şitâda) Rakka taraflarında kışlayan aşiret mensupları, yazın (eyyâm-ı sayfte) ise Erzurum'da Gâvur Dağı yaylasında yaylamaktaydılar. Aşiret mensupları yaylalarından kışlaklarına gitmek için uzun yıllardır Diyarbakir güzergâhını kullandıkları 18. yüzyılın ortalarında Hısn-ı Mansur, Behisni ve Malatya taraflarından gitmeye (mürûr u ubûra) başlamışlardır. Mirdesi Aşireti mensuplarının, bu göçleri esnasında, hiç kimseye bir zararları yok iken bu bölgede yaşayan ve eşkıyalığı ile meşhur Bereketoğulları'nın saldırılarından mağdur olmuşlardır.¹⁵³⁴ Ancak daha sonraki senelerde aşiret mensuplarından bazılarının bu kazalar ahaliilerine verdikleri zarar dolayısıyla ahalinin şikayeti üzerine Mirdesi Aşireti'nin kadîmî güzergâhları olan Diyarbakir güzergâhını kullanmaları emrolunmuştur.¹⁵³⁵

5.9.1.4. Kavi Aşireti

Günümüzde hâla Adıyaman ve çevresinde "Kav" veya "Gav" şeklinde telaffuz edilen Kavi Aşireti, Osmanlı döneminde Anadolu'da geniş bir alana yayılmıştı. Aşiret mensupları Diyarbakir, Rakka, Çemişkezek, Amasya, Sivas, Malatya, Kırşehir, Bozok, Çarsacak (Diyarbakir), Mecidözü (Amasya), Eğin, Behisni, Taş-ili ve Tokat taraflarında konar göçer bir yaşam sürmüşlerdir.¹⁵³⁶ 16. yüzyılda Hısn-ı Mansur'da 84 hane 5 mücerred nüfusa sahip olan bu yörük taifesi, yaylak ve kışlak hayatı yaşadıkları bölgelerde kendi boy isimleri ile anılırlardı.¹⁵³⁷ Hısn-ı Mansur kazası ve çevresinde de Kılavun, Rezip, Kömür, İç-il, Taş-il, Paşa gibi isimlerle anılmaktadırlar.¹⁵³⁸

Kavi Aşireti, 1716 yılında, mir-livâ haslarından birisi olarak zikredilmektedir.¹⁵³⁹ Aynı yıl Hısn-ı Mansur kazasında yaşayan Kavi Aşireti mensuplarının umûr ve husûslarını görmek için vekil tayin ettikleri kişi aynı zamanda aşiretin boybeyi olan İsmail isimli bir kişidir.¹⁵⁴⁰ 1723 yılında "İfrâz-ı Zulkadriye tevâbi'i olub Maraş sancağında Hısn-ı Mansur kazasında sâkin olmak üzere" ve "Kavi,

¹⁵³⁰ BOA. MD., nr. 153, 88.

¹⁵³¹ Mirdas isimli hanedanlığın Mirdesiler tarafından kurulduğu ile ilgili yorumlar mevcuttur. Bu Mirdas Devleti'ni kuran Salih bin Merdas, Cezire'deki Beni Kileyib Aşireti'nin lideriydi. Bu kişinin, H. 5. yüzyılda Halep ve tevabiini Fatimilerden ele geçirerek bu devleti kurduğu söylenir. Bk. Firdevsoğlu, agt., s. 21.

¹⁵³² Türkay, age., 588.

¹⁵³³ Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", XI. TTK. Bildiriler-III, 1994, s. 242-243.

¹⁵³⁴ BOA. MD., nr. 154, 209.

¹⁵³⁵ BOA. MD., nr. 154, 6-7.

¹⁵³⁶ Türkay, age., s. 497.

¹⁵³⁷ Taştemir, age., s. 114.

¹⁵³⁸ Firdevsoğlu, agt., s. 18.

¹⁵³⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 69 s. 136.

¹⁵⁴⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 69 s. 140.

yörükân-ı Mar'aş sükkân-ı kasaba-i Hısn-ı Mansur" olarak kaydedilmiştir.¹⁵⁴¹ Kömür Kavisi Aşireti olarak da zikredilen bu aşiretin mensuplarının, 1726 yılında, Malatya voyvodalığı ve tevâbii mukataası aklamından olduğu ve malikâne olarak da Rişvanzâde Seyyid Ömer'in uhdesinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁴² Kavi Aşireti mensuplarından bazılarının 1729 yılında Gerger kazasında,¹⁵⁴³ 1742 yılında Kâhta kazasında,¹⁵⁴⁴ 1750 yılında Malatya taraflarında ve Taş-il nahiyesinde¹⁵⁴⁵ yaşanan çeşitli asayiş olaylarına karıştıkları görülmektedir. Bu bilgiden hareketle Kavi mensuplarının 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur kazasının yanı sıra Gerger, Kâhta, Malatya ve Taş-il taraflarında da yaşadıkları söylenebilir. 1792 yılında ise Hısn-ı Mansur kazasında meydana gelen eşkıyalık olaylarında Hısn-ı Mansur Sarayı'nın yakılması ve mütesellimin öldürülmesi olayına Kömür Kavisi mensuplarından bazılarının karıştığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁴⁶

5.9.1.5. İzollu Aşireti

Günümüzde Şanlıurfa (Hilvan), Adıyaman (Sincik, Bölükayla), Kâhta, Malatya (Pötürge), Tunceli gibi geniş bir alanda yayılmış olan bu aşiret, Osmanlı döneminde de oldukça geniş bir alana yayılmıştı. İzollu Aşireti mensupları, Osmanlı döneminde Malatya, Rakka, Mardin, Diyarbakir, Malatya ve Erzurum taraflarında konar göçer yaşam sürmekteydiler.¹⁵⁴⁷

Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda da nüfusça kalabalık ve güçlü bir aşiret olan İzollu Aşireti'nden bazı kişiler, 1711 yılında Zerukanlı oymağı mensuplarının yaşadığı birkaç köyü zabtetmişlerdir. Zerukanlı mensuplarının şikayeti üzerine İzollu mensuplarının Kâhta'daki bu köylerden çıkarılmaları emrolunmuştur.¹⁵⁴⁸ 1705 yılında Malatya Sancağı Mutasarrıfı Oğuzluzâde Süleyman Paşa, İzollu Aşireti ve başka oymak ve aşiret mensuplarından bazı kişilerin yaptıkları eşkıyalıklara son vermek için epey bir askerle Gerger, Şure, Kâhta ve Taş-il kazaları üzerine gitmiştir.¹⁵⁴⁹ 1784 yılında İzollu Aşireti mensuplarından göçer olanlarının Diyarbakir, Rakka, Halep, Ayıntab, Maraş, Behisni ve Ma'den topraklarında kışladıkları ve Erzurum taraflarında da yayladıkları anlaşılmaktadır.¹⁵⁵⁰

5.9.1.6. Hevidi Aşireti

Arşiv belgelerinde genellikle "Hevidi" olarak isimlendirilen bu aşiret, "Hüveyda, Hüveydanlı" olarak da zikredilmektedir. Osmanlı Devleti döneminde başta Behisni olmak üzere Halep, Diyarbakir, Malatya, Maraş, Ayıntab, Kilis, Rakka ve Cizre taraflarında yaşamaktadırlar.¹⁵⁵¹ Anadolu'ya gerçekleşen ilk Türkmen akınları esnasında bir grup Avşar Türkmeni Hısn-ı Mansur ve Behisni taraflarına gelmiştir. 14. yüzyılın ortalarında ise Akkoyunluların bölgeye geldikleri esnada onlarla bu bölgeye gelenler arasında Avşarların olduğu da görülmektedir. Bu gelen ikinci grup Avşar Türkmenleri de Behisni ve Keysun taraflarını kendilerine mesken tutmuşlardır. Bunların bir kısmı

¹⁵⁴¹ BOA. C. ML., 327: 13445.

¹⁵⁴² BOA. MAD. d., nr. 7867, s. 126.

¹⁵⁴³ BOA. AŞKT. d., nr. 121 s. 2.

¹⁵⁴⁴ BOA. MAD. d., nr. 9944, s. 62.

¹⁵⁴⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 174, s. 62.

¹⁵⁴⁶ BOA. C. DH., 251: 12546.

¹⁵⁴⁷ Türkay, age., s. 89.

¹⁵⁴⁸ BOA. MD., nr. 119, s. 106.

¹⁵⁴⁹ BOA. MD., nr. 140, s. 251.

¹⁵⁵⁰ BOA. MD., nr. 182, s. 48.

¹⁵⁵¹ Türkay, age., s. 86.

sonradan Kafkasya'ya gitmişlerse de önemli bir kolu olan Hevidiler (Hüveydiler) bu bölgede kalmaya devam etmiştir. Günümüzde Eskiköy, Mamadikli (Kurugöl), Kitiş (Karagüveç), Sarıyaprak, Köseceli, Tetirli, Birişme (Toklu) ve Kevçalı (Çaykaya) köyleri ile Boncuk mezraasına yerleşmişlerdir.¹⁵⁵²

18. yüzyılda Hevidi Aşireti mensuplarının Behisni ve çevresinde sâkin oldukları ve birçok asayiş olayına karıştıkları görülmektedir. 1708 yılında Maraş naibine gönderilen emirde Rişvan Aşireti'nden bazı kişilerin Hevidi reayasından olan Ali isimli kişi ve kardeşlerinin ailesinden birkaç kişiyi öldürdükleri ve Rişvan Aşireti'nden olan bu kişilerin davalarının görülmesi istenmiştir. Yine aynı yıl Maraş naibine ve Diyarbekir voyvodasına gönderilen emirde Balanlı oymağından bazı kişilerin Hevidili birkaç kişinin evine saldırması sebebiyle bu kişilerin davalarının görülmesi istenmiştir.¹⁵⁵³ 1711 yılında Hısn-ı Mansur, Behisni ve Maraş çevresindeki aşiret ve cemaat liderlerine gönderilen emirde sabık Maraş Beylerbeyi Rişvanzâde Halil Paşa'nın selefi Abdurrahim Paşa'yı öldürdüğü ve firari olduğu belirtildikten sonra Hevidi ve cemaatleri kethüdaları dahil tüm kethüdalardan Halil Paşa ve adamlarını görenler olursa derhal yakalamaları ve cezalarını tertip etmeleri istenmiştir.¹⁵⁵⁴ 1731 yılında Hevidi Aşireti'nden olduğu belirtilen bazı kişilerin Keban Ma'deni için hisselerine düşen kömürü vermedikleri gerekçesiyle dava söz konusu olmuştur.¹⁵⁵⁵ 1762 yılında Keban Ma'deni'ne merbut Hevidi Aşireti olarak bahsedilen hükümde Hevidi Aşireti mensuplarından Hacı Mehmet isimli kişinin serdengeçti ağalığı iddiasında olup aşiret reayasından bazılarının zulmettiği gerekçesiyle avaneleriyle birlikte yargılanması istenmiştir.¹⁵⁵⁶ 1746 yılında Behisni'de Burunçayır Mukataası ber-vech-i malikâne Yeniçeri Ağası İbrahim Ağa üzerinde iken Rişvanzâde Abdurrahman Paşa, Kılıçlı ve Hevidi eşkıyasını başına toplayarak Behisni'de mukataa toprakların mahsulatına el koymuştur.¹⁵⁵⁷ 1802 yılında Behisni ve Ayıntab arasında Karadağ nam mevkide Kızıklı Aşireti boybeyi ve bir kısım tevabiinin bölgeden geçen bir kervanı soymaları üzerine Kızıklı Aşireti üzerine gönderilen Kahramanoğlu isimli kişiye Hevidi Boybeyi Süleyman ile işbirliği yapması ve Kızıklı Aşireti üzerine bu şekilde gitmesi istenmiştir.¹⁵⁵⁸

5.9.1.7. Beziki Aşireti

"Baziki, Bezik, Bezikli ve Bazikli" şeklinde de zikredilen Beziki Aşireti'nin mensupları, çoğunlukla Samsad ile Rakka arasındaki topraklarda sâkin olup¹⁵⁵⁹ Rumkale, Ruha, Siverek, Diyarbekir, Karaman, Maraş, Karahisar-ı Şarkî, Tosya (Kastamonu), Erzurum, Kars ve Çıldır taraflarında yaşamaktaydılar.¹⁵⁶⁰ 16. yüzyılda Behisni kazasında yaşayan Beziki mensupları "Ekrâd-ı İzzeddin Bey"e bağlıydılar. Bu aşiret mensuplarının İran taraflarından geldiği yönünde rivayetler bulunmaktadır. 16. yüzyılda Beziki Aşireti'ne bağlı oymaklar Gözi, Hevidi, Sevidlü, Çakallu, Süleymanlu, Zeynüddin, Ekrad-ı Hevidi, Abdullah Kethüda, Kara Hüseyin, Mehmet Kethüda, Okçu

¹⁵⁵² A. M. Kaya, *Avşar Türkmenleri*, Geçit Yay., Kayseri 2004, s. 164.

¹⁵⁵³ BOA. AŞKT. d., nr. 52, s. 266.

¹⁵⁵⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 58, s. 202.

¹⁵⁵⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 125, s. 448.

¹⁵⁵⁶ BOA. MD., nr. 162, s. 481.

¹⁵⁵⁷ BOA. MD., nr. 152, s. 312.

¹⁵⁵⁸ BOA. MD., nr. 213, s. 66.

¹⁵⁵⁹ BOA. C. ML., 720: 29486.

¹⁵⁶⁰ Türkay, age., s. 55, 247.

İzzeddinlü ve Ömerli olarak zikredilmektedir. Hısn-ı Mansur'da ise Köprülü, Kara Oruçlu, Adillü oymaklarının Beziki Aşireti'ne tâbi oldukları görülmektedir.¹⁵⁶¹

18. yüzyılda Beziki Aşireti hakkında çok fazla olmamakla birlikte birtakım bilgilere ulaşılmaktadır. 1797-1798 yıllarında, Beziki Aşireti'nin 100 avârizhânesi olduğu ve bunun 40 hânesinin Samsad kazasına tâbi olduğu belirtilmektedir. Yine aşiretin sadece Samsad tarafında 10 hânesinin olduğu bunun da 7 hânesinin Siverek toprağında ve 3 hânesinin ise Samsad kazasında olduğu belirtilmekteyse de rakamların karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Aşiretin avârizhânelerinden 3'ünün Ruha toprağında, 7'sinin Siverek kazasında Hevşin köyünde, 30'unun Rumkale'de olduğu da belirtilmektedir.¹⁵⁶² Bir avârizhânesinin 12 gerçek hâneye tekâbül ettiği kabul edilirse Beziki Aşireti'nin nüfusu 1.200 gerçek hâne olacaktır. Her bir gerçek hâne de 5 kişinin yaşadığı varsayımıyla Beziki nüfusunun 6.000 civarı olduğu söylenebilir. Bunların haricinde başka kazalarda da Beziki Aşireti mensuplarının yaşadığı görülmektedir. 1717 yılı sonlarında Hısn-ı Mansur ve Ruha kadılarına gönderilen gasp ve eşkıyalık olayı ile ilgili bir hükümde "taht-ı hükûmet ve kazânızda konar göçer Bazikli Aşireti" olarak bahsedilmektedir.¹⁵⁶³ 1729 yılında Gerger kazasında bazı aşiret mensuplarının yaklaşık yüz yıldır burada yaşadıkları belirtilmektedir.¹⁵⁶⁴ 1730 yılı başlarında konar-göçer aşiret mensuplarından bir kısmının Çemişkezek sancağında Bezik nahiyesinde yaşadıkları görülmektedir.¹⁵⁶⁵ 1747 yılında ise Gerger kazasına tâbi "Beziki karyesi"nden bahsedilmektedir.¹⁵⁶⁶

1707 yılında Diyarbekir ve Rakka çevresinde sâkin oldukları belirtilen Beziki Aşireti'nin beyi Bezikizâde Mehmet¹⁵⁶⁷ isimli bir kişidir. Bu tarihlerde Rişvanzâde Halil Paşa ile Bezikizâde Mehmet'in aralarının iyi olmadığı, Halil Paşa'nın Bezikizâde Mehmet'i rencide edici davranışlarda bulunduğu görülmektedir. Mehmet Bey'in şikayeti üzerine Halil Paşa'ya ihtarda bulunulmuştur.¹⁵⁶⁸ 1709 yılında Beziki Aşireti'nin "mîr-i aşireti" olarak zikredilen Mehmet'in Beziki reayasına yaptığı haksızlıklar sebebiyle ahali, perakende ve perişan olmuştur.¹⁵⁶⁹ 1710 yılında ise "Derebeyi Mehmet" olarak zikredilen bu kişi, kendi görevi olmamasına rağmen ahalden zorla vergi tahsil etmeye çalışmaktadır.¹⁵⁷⁰ 1792 yılında, Hısn-ı Mansur'da meydana gelen ve ahalinin perişan olmasına sebep olan eşkıyalık hadiselerinde Beziki reayasının hile ile Malatya Mukataası'na dahil edildiği görülmektedir.¹⁵⁷¹ Bezikizâde Mehmet'in karıştığı bu hâdiselere rağmen devletin, düzeni bozan başka olaylar olduğunda Bezikizâde Mehmet ve sâir aşiret yöneticilerinden medet umduğu görülmektedir. 1711 yılında Rişvanzâde Halil Paşa'nın selefi Abdurrahim'i öldürmesi sebebiyle Halil Paşa'nın yakalanması konusunda desteği istenen aşiretlerden biri de Beziki Aşireti olmuştur.¹⁵⁷² 1722 yılında

¹⁵⁶¹ Taştemir, age., s. 107-114.

¹⁵⁶² BOA. C. ML., 720: 29486.

¹⁵⁶³ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 97.

¹⁵⁶⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 121, s. 2.

¹⁵⁶⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 123, s. 257.

¹⁵⁶⁶ BOA. MD., nr. 153, s. 88.

¹⁵⁶⁷ Bezikizâde Mehmed'in Ruha'da sâkin olduğu Seyid Gazi isimli bir kişi ile birlikte buradaki Türkmen kethüdasına istinaden zorbalık yaptığı belirtilmektedir. Şubat 1716 (Evasıt-ı S. 1128) yılında Kâhta'ya tâbi Azikendi köyünün dört yıllık mahsulünü zorla aldığı ve Hısn-ı Mansur mahkemesinde birkaç defa yargılanmasına rağmen hakkındaki karara itaat etmediği belirtilmektedir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 137.

¹⁵⁶⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 47, s. 348.

¹⁵⁶⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 51, s. 440.

¹⁵⁷⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 56, s. 411.

¹⁵⁷¹ BOA. C. DH., 251: 12546.

¹⁵⁷² BOA. AŞKT. d., nr. 121, s. 2.

ise Bereketoğlu Yusuf'un eşkıyalığının önlenmesi için Bezikioğlu Mehmet ve sâir kişilerden eşkıyalığın önlenmesi konusunda destek vermeleri istenmiştir.¹⁵⁷³

Beziki Aşireti mensuplarından bir kısmının konar göçer yaşam sürdürdükleri ve Diyarbakir, Rakka, Halep, Ayıntab, Maraş, Behisni ve Maden taraflarında kışladıkları; Erzurum, Sivas ve Karadağ taraflarında ise yayladıkları anlaşılmaktadır.¹⁵⁷⁴

5.9.1.8. Diğer Aşiret ve Oymaklar

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının bulunduğu bölge, Anadolu'nun iç ve doğu kesimlerindeki yaylaklar ile Anadolu'nun güneydoğu sınır bölgesi ve Suriye'deki kışlaklar arasındaki güzergâhta bulunması sebebiyle aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı veya göç güzergâhı olarak kullandığı bir bölgedir. Ayrıca 17. yüzyılın sonlarında birçok aşiretin Rakka'ya iskân edilmesi kararının alınması ile bazı aşiret mensupları, bu bölgeye kaçmışlar ve bazen başka aşiretlerin içine yerleşmişler, bazen de dağlık bölgelere sığınmışlardır.

18. yüzyılda Adıyaman ve çevresindeki diğer aşiretlerle ilgili bilgiler, çoğunlukla asayiş problemleriyle ilgili belgelerden elde edilebilmektedir. 1699 yılında Şure ve Kâhta taraflarında Keleşorlu, Şematlı (?), Atmalı, Keraçör, Şemanlu, Herdilli, Elegeşli, Jiveli ve sâir ektrad taifesinin olduğu ve bu aşiret mensuplarından bazılarının Cihanbeyli Aşireti mensuplarından bazıları ile birlik olup ahaliye ve ebnâ-i sebîle zarar verdikleri belirtilmektedir.¹⁵⁷⁵ 1711 yılında Behisni, Hısn-ı Mansur, Sofraz ve Sürgü taraflarında Bayezidoğulları, Kozanoğulları, Fettahoğulları ve Çobanoğulları gibi çeşitli kabile ve aşiretlerden bahsedilmektedir. Bu kabile ve aşiretlerden Rişvanzâde Halil Paşa'nın yakalanması konusunda işbirliği yapmaları ve derbentleri iyi muhafaza etmeleri istenmiştir.¹⁵⁷⁶ Diyarbakır toprağında sâkin Çobanlı Aşireti mensuplarından bazılarının vatan-ı asliyelerini terk ederek Hısn-ı Mansur'a gelip yerleştikleri ve hem avarız, nüzül gibi vergilerini vermemeleri hem de ahaliye zararlarından dolayı 1724 yılında, eşkıyalık yapanların Rakka'ya, diğerlerinin de vatan-ı asliyeleri olan Diyarbakir'e nakl ve iskân olunmaları istenmiştir.¹⁵⁷⁷ Behisni'ye tâbi' Sürgü Derbendi bölgesine gelen Kara Uşaklı Aşireti'ne mensup olan bazı kişilerin, 1729 yılında bölgede ahalinin malını ve parasını gasp ettikleri gerekçesiyle kalebend edilmeleri emrolunmuştur.¹⁵⁷⁸ Yine aynı yıl bu derbend bölgesinde Derebeyli Türkmanı denilen Kadirli Aşireti'nden bazı kişilerin eşkıyalık yapmaları ve hüccâc-ı müslimîni taciz etmeleri sebebiyle derbend köylerinde sâkin ahali, perakende ve perişan olmuştur. Haklarında yapılan şikayet üzerine bu kişilerin davalarının görülmesi ve köylerini terk eden ahalinin tekrar köylerine iskân olunmaları istenmiştir.¹⁵⁷⁹ 1747 yılında Gerger kazası topraklarında Reyhanlı Aşireti mensuplarının yaşadığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁸⁰ 1777 yılında Sivas taraflarında yaylayan Barak, Kara Şeyhli ve Beydilli aşiretlerinin kışlamak

¹⁵⁷³ BOA. MD., nr. 130, s. 417.

¹⁵⁷⁴ BOA. MD., nr. 58, s. 202.

¹⁵⁷⁵ BOA. MAD. d., nr. 9885, s. 37.

¹⁵⁷⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 58, s. 202.

¹⁵⁷⁷ BOA. MD., nr. 132, s. 39.

¹⁵⁷⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 130.

¹⁵⁷⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 127; Bir başka belgede Sürgü'de eşkıyalık yapan taifenin Mirzabeyli Türmenleri oldukları belirtilmektedir. Kadirli Aşireti'ne mensup Mirzabeyli Türkmenlerinin Sürgü'den ihraç edilerek tekrar Kadirli Aşireti içine iskân edilmeleri istenmiştir. Bk. BOA. MD., nr. 136, s. 29.

¹⁵⁸⁰ BOA. MD., nr. 153, s. 88; Reyhanlı Aşireti mensuplarının Anadolu'da geniş bir alana yayılmış oldukları görülmektedir. Aşiret mensupları Rakka, Sivas, Ayıntab, Halep, Malatya, Adana, Yeni-il, Sivas, Elbistan, Turgud (Konya) ve Göksun taraflarında konar göçer yaşam sürmektedirler. Bk. Türkay, age., s. 634.

amacıyla Hısn-ı Mansur ve Malatya arasındaki bölgeye geldikleri anlaşılmaktadır.¹⁵⁸¹ 1782 yılında Hısn-ı Mansur kazasında bulunan Yeni-il Türkmen taifesinden Beyli, Bozkoyunlu,¹⁵⁸² Alibeyli, Kayaş, Kataylı ve Kılıçbeyli oymakları mensuplarından bazı kişilerin eşkıyalıklarından dolayı haklarında şikayette bulunulması üzerine bu aşiret mensupları nezre bağlanmışlardır.¹⁵⁸³ 1784 yılında Milli, Kigi, Zerki, Zahuranlı, Atmalı, Tercanlı, Küranlı, Terkanlı, Beziki ve Rişvan Aşireti mensupları yaylak ve kışlaklarına giderlerken Diyarbakir, Rakka, Halep, Ayıntab, Maraş ve Behisni taraflarında konaklamaktadırlar. Bölge ahalisinden bazıları da eşkıyalık olaylarından dolayı birer siyah hayme tedârik ederek adı geçen aşiretlere iltihak etmişlerdir. Bu aşiretler Erzurum, Sivas ve Karahisar-ı Şarkî taraflarına giderlerken yaptıkları eşkıyalıklar sebebiyle köy ve kasabalarda sâkin olanların yerlerini terk etmelerine neden olmuşlardır. Bu durum köy ve kasabaların harabiyetine sebep olduğundan zikredilen aşiretlere iltihak edenlerin bir an evvel ihraç edilmesi ve karyelerine iskân edilmeleri istenmiştir.¹⁵⁸⁴ 1786 yılında Gerger, Şure-ili ve Kuyucak taraflarında Ceridli¹⁵⁸⁵ Aşireti mensuplarından bazı kişilerin, bölgede eşkıyalık yaptıkları gerekçesiyle Malatya mahkemesinde yargılanmaları ve gerekli cezalarının verilmesi istenmiştir.¹⁵⁸⁶

5.9.2. Aşiret ve Oymakların İdari Yapıları

Türk toplulukları, kavmî ve siyasi bir teşekkül için "il (el)" veya "bodun" kelimesini kullanmaktaydılar. Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Türkmen topluluklarında ise "ulus" kavramı yaygındı. Boz-ulus, Kara-ulus gibi toplulukların kullandıkları bu ulus kelimesi aynı zamanda kavim kelimesi yerine de kullanılmaktaydı. İşte bu il, bodun veya ulus toplulukları meydana getiren teşekküllerden her birine "boy" denmekteydi.¹⁵⁸⁷ Oğuzların eski boy yapılanmasındaki bu teşekküller muhtelif cemaatlara, yani oymaklara ayrılmaktadır. Boyların başında boybeyleri bulunurken oymakların başında ise kethüdalar bulunmaktadır. 1757 yılında Hısn-ı Mansur çevresindeki eşkıyalık olaylarını merkeze bildirenler sıralanırken "mîr-i aşiretleri, cemaat kethüdaları ve oymak ihtiyarları" şeklinde bir sıralama yapılmıştır.¹⁵⁸⁸

5.9.2.1. Boybeyi

Osmanlı aşiret yapılanmasına bakıldığında, aşiretlerin sadece akrabalık bağları olan insanların oluşturduğu bir yapılanma olmadığı, buldukları bölgedeki idarî ve iktisadî yapılanma içerisinde başka aşiret ve oymakları kapsayacak şekilde bir üst yapılanma meydana getirebildikleri görülmektedir. Aşiretlerin bu kapsayıcılığında

¹⁵⁸¹ BOA. MD., nr. 175, s. 20.

¹⁵⁸² 1723 yılında Bozkoyunlu Aşireti mensuplarından bir kısmı, Rakka'ya iskânları ferman olunmasına rağmen iskân bölgesinden kaçarak Behisni toprağına gelmişlerdir. Bu kişilerin Behisni'den kaldırılarak tekrar Rakka'ya nakl ve iskân olunmaları istenmiştir. Bk. BOA. MARAŞ., nr. 3, s. 5.

¹⁵⁸³ BOA. MD., nr. 180, s. 260.

¹⁵⁸⁴ BOA. MD., nr. 182, s. 48.

¹⁵⁸⁵ Ceridli Aşireti konar göçer Türkmen aşiretlerinden olup Anadolu'nun hemen her bölgesinde mensupları bulunmaktadır. Üzeyir (Adana), Bozok, Maraş, Rakka, Aksaray, Teke, Sivas, Kayseri, Aydın, Kütahya, İçel, Alaiye, Diyarbakir, Niğde, Sorkun (Bozok), Karaman, Kangırı, Haymana, Hama, Kıbrıs, Şam, Saruha, Kırşehir, Akşehir, Burdur ve daha birçok bölgede buldukları görülmektedir. Bk. Türkay, age., s. 273-274.

¹⁵⁸⁶ BOA. MARAŞ., nr. 3, s. 68.

¹⁵⁸⁷ Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilâtı - Destanları, AÜ. DTCF. Basımevi, Ankara 1972, s. 201.

¹⁵⁸⁸ BOA. AE. SOSM.III, 30: 2091.

ekonomik etkenler, toprak bütünlüğü, karizmatik liderlik, dönemsel konjonktür, idarî yapılanma, toprak sistemi gibi etkenlerin belirleyici olduğu görülmektedir.¹⁵⁸⁹ Araştırma konusu dahilindeki kazalarda Rişvan Aşireti'nin başka aşiret ve cemaatleri kapsayacak bir üst yapılanmaya sahip olduğu görülmektedir. Örneğin Rişvan Hassı'ndan bahsedilirken bu hassa bağlı bazı aşiret isimlerine de yer verilmektedir.¹⁵⁹⁰

Sosyal yapı bakımından konar göçerlerin en üst birimi, cemaatlerden müteşekkil olan yapı, boy veya taife olarak isimlendiriliyordu. Bir boya bağlı cemaat sayısı on ile otuz arası veya daha fazla bir sayı olabilirdi. Boylar, boyu meydana getiren cemaatlerden önde gelen bir ailenin idaresinde bulunurdu. "Bey" unvanı taşıyan bu kişiye "boybeyi" denirdi. Boybeylerinin seçiminin berat ile değil boy aristokrasisini oluşturan kethüda, ihtiyar veya söz sahibi denilen kişiler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Eski Türk geleneklerine uygun bir sistem olan bu seçim sistemi, bu toplulukların demokratik yapısını yansıttığı gibi aşiret yapısı içerisindeki yöneten-yönetilen ilişkilerinin daha sağlıklı yürütüldüğünü de göstermektedir.¹⁵⁹¹ 1714 yılında Hısn-ı Mansur kazasında bulunan Rişvan Hassı mülhakatından yerli Rişvan taifesinden otuz miktarı reaya, İstanbul'a giderek boybeyleri olan Bereketoğlu Yusuf'ı ve beş nefer ihtiyarı istemediklerini ve kendi cemaatlerine Türkoğlu Kara Baba ve Mîr Mehmet'i re'yleriyle boybeyi ta'yin ettirdiklerini bildirmişlerdir. Olayın bu şekilde aksetmesi boybeyi seçiminin nasıl yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak burada İstanbul'a giden ahaliden bu kişilerin hile yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu kişiler Hısn-ı Mansur kadısından cebren bir kıt'a arz ve mahzar temin ederek boybeyi seçimi yapıldığını yalanla İstanbul'a bildirmişlerdir. Bu kişilerin oraya gitmesinde etkili olanlar da boybeyi seçtiklerini söyledikleri Mansurkanlı cemaatinden Türkoğlu Kara Baba başta olmak üzere yine aynı cemaatten Toprak, Zerukanlı cemaatinden Mîr Mehmet, Paşa ve Hano, Mülûkanlı cemaatinden İbrahim Halil oğlu Mahmut, Celikanlı cemaatinden Battal Kethüda ve kardeşi Ebuzer, Hacı Ömerli cemaatinden Musa Bölükbaşı ve Kara Mehmet oğlu İbrahim ve Murtaza ve Tecirkanlı cemaatinden Molla Zeynel, Burunsuz Ömer, Mîr Kâmil, Kazo ve Ali oğlu Bektaş isimli eşkiyadan olan kişilerdir.¹⁵⁹² Boybeyi olabilmek için farklı gruplar arasında çekişme örneklerinden bir diğeri de yine Hısn-ı Mansur kazasında yaşanmıştır. 1716 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Bereketoğlu ile Küçük Abdurrahim isimli kişiler arasında boybeyi olmak için çekişme yaşanmış ve durum Maraş beylerbeyine havale edilmiştir. Ancak Hısn-ı Mansur kazasına gönderilen Maraş beylerbeyinin mübaşiri dahi bu çekişmeden zarar görmüştür.¹⁵⁹³

Araştırma konusu dahilindeki kazalarda bulunan aşiretlerin boybeyleriyle ilgili sınırlı da olsa bazı bilgiler elde edilebilmiştir. 1706 yılında Rişvan boybeylerinden ve Hısn-ı Mansur'da yaşayan Türkoğlu Kara Baba isimli bir kişiden bahsedilmektedir.¹⁵⁹⁴ 1714 yılında Rişvan Aşireti'nin boybeyi Bereketoğlu Yusuf isimli bir kişidir.¹⁵⁹⁵ 1716

¹⁵⁸⁹ Sıtkı Karadeniz, Aşiret Sisteminde Dönüşüm, Aşiretin Kentte Aldığı Yeni Şekiller-Batman Örneği, İÜ. SBE. BDT., Malatya 2012, s. 23-24.

¹⁵⁹⁰ Gelerli oymağı, aynı zamanda Gelerli Aşireti şeklinde de isimlendirilmekte ve Rişvan Hassı olarak zikredilmektedir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 60, .112; Yine Rişvan Hassı'na bağlı Çakallı oymağı 1714 yılında "Çakallı Aşireti" olarak zikredilmektedir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 55, .127.

¹⁵⁹¹ 1726 yılında Mehmed isimli bir kişi elinde bir beratla "Ben boybeyiyim." diyerek ortada gezdiği ve ahaliden haksız vergi talep ettiği gerekçesiyle merkeze şikayet edilmiş ve "Eğer bu kişinin boybeyilik kaydı varsa silinmesini" talep etmişlerdir. Söylemez, age., s. 215-216.

¹⁵⁹² BOA. MD., nr. 120, s. 224.

¹⁵⁹³ BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 202.

¹⁵⁹⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 45, s. 96.

¹⁵⁹⁵ BOA. MD., nr. 120, s. 224.

yılında Hısn-ı Mansur'da Kavi Aşireti'nin boybeyi İsmail isimli bir kişidir ve bu kişi aynı zamanda aşiret mensuplarının umur ve hususlarının görülmesi vazifesini de yürütmektedir.¹⁵⁹⁶ 1722 yılında Beziki Aşireti'nin boybeyi Bezikioğlu Mehmet isimli bir kişidir.¹⁵⁹⁷ 1726 yılında Kömür Kavisi Aşireti'nin boybeyi Cuma isimli bir kişidir.¹⁵⁹⁸ Aynı yıl Göçer Rişvan Aşireti'nin boybeyi Mehmet isimli bir kişidir.¹⁵⁹⁹ 1751 yılı öncesinde Rişvan Aşireti'nin boybeyi Halil isimli bir kişidir.¹⁶⁰⁰ Bu Halil ve çeşitli cemaatlerden yandaşları halefi olan Rişvan boybeyini ve Turuş mukataası boybeyini yaralamış ve bazı adamlarını da katletmişlerdir.¹⁶⁰¹ 1761 yılında Rişvan Aşireti'nin boybeyi Sivri Mehmet isimli bir kişidir.¹⁶⁰² 1766 yılında Rişvan Aşireti'ne tâbi Bereketli oymağının boybeyi Sori Mehmet'ten bahsedilmektedir.¹⁶⁰³ 1785 yılında da konar göçer Mülûkânlu Hasan Kabilesi'nin, boybeyi denilen görevlisinden bahsedilmektedir.¹⁶⁰⁴ İsim zikredilmemesine rağmen Rişvan Aşireti oymaklarından olan bu oymağın ve Bereketli oymağının birer oymak olmalarına rağmen boybeylerinin olması dikkat çekmektedir. 1792 yılında Yerli Rişvan Aşireti'nden bahsedilirken "Yerli Rişvan Boybeyi Yusuf ve Yerli Rişvan Boybeyi Mustafa" isimli iki boybeyinden bahsedilmektedir.¹⁶⁰⁵ Aşiretin başında iki boybeyinin olduğundan bahsedilmesi muhtemelen aşiretin büyük ve kalabalık olmasıyla ilgilidir. 18. yüzyılın sonlarında Rişvan Aşireti'nin boybeyi Ömer Bey isimli bir kişiyken 19. yüzyılın hemen başlarında Hasan Bey isimli bir kişidir.¹⁶⁰⁶ 1802 yılında Behisni çevresinde yaşayan Hevidi Aşireti'nin boybeyi Süleyman ve Kızıklı Aşireti'nin boybeyi Kahraman oğlu Kara Mehmet isimli kişilerdir.¹⁶⁰⁷

5.9.2.2. Kethüda

Boyların kolları olan cemaatler, birbiriyle uzaktan veya yakından akraba olan ve 10 ilâ 80 hâne arasında ve hatta daha fazla hânedan meydana gelmekteydi. Cemaat idaresinde bulunan ve cemaatin içinde seçkin bir konuma gelmiş kişiye "kethüda" denilmekteydi. İdarî olarak genellikle bir kethüda tarafından temsil edilen cemaatler, yukarıdaki boybeyi örneğinde olduğu gibi eğer fazla büyük yani kalabalık ise birden fazla kethüda tarafından da idare edilebilirdi.¹⁶⁰⁸ Cemaatlerin lideri olan kethüdaların ataması boybeyi tarafından yapılıyor olsa da atanan kişinin, cemaat mensuplarının benimsediği ve onayladığı bir kişi olmasına dikkat edilirdi. Kethüdaların boybeyleri tarafından atanmasıyla ilgili örnekler olsa da cemaat mensupları tarafından belirlenmesi daha sık yaşanan bir durumdu. Bu usûl ile kethüdanın belirlenmesi, cemaat ileri

¹⁵⁹⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 140.

¹⁵⁹⁷ BOA. MD., nr. 130, s. 417; Bezikioğlu Mehmet'in bu vazifesini uzun yıllardır edâ ettiği anlaşılmaktadır. 1709 yılında Beziki Aşireti'nin mîr-i aşireti olduğu belirtilen Bezikioğlu Mehmet, muhtemelen bu vazifesini bu tarihten önce de yapmaktaydı. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 51, s. 440.

¹⁵⁹⁸ BOA. MAD. d, nr. 7867, s. 126.

¹⁵⁹⁹ BOA. MAD. d., nr. 9916, s. 86.

¹⁶⁰⁰ BOA. MD., nr. 154, s. 504.

¹⁶⁰¹ BOA. C. ML., 116: 5199.

¹⁶⁰² Sivri Mehmed isimli bu boybeyi ve Dalyanlı Ali Bey isimli kişiler eşkıyadan olup yerli ve göçer Rişvan topluluklarının vergilerini vermemelerine ve bakayalarının kalmasına neden oldukları gerekçesiyle Rakka'ya nakl ve iskân edilmişlerdir. Bk. BOA. MD., nr. 162, s. 158.

¹⁶⁰³ BOA. MD., nr. 164, s. 430.

¹⁶⁰⁴ BOA. MD., nr. 183, s. 82.

¹⁶⁰⁵ BOA. C. DH., 251: 12546.

¹⁶⁰⁶ BOA. MD., nr. 213, s. 47.

¹⁶⁰⁷ BOA. MD., nr. 213, s. 66.

¹⁶⁰⁸ İlhan Şahin, "Göçebeler", Osmanlı, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 137.

gelenleri ve mensuplarının kararıyla gerçekleştirdi. Kethüda olarak belirlenen kişi, cemaatin bulunduğu kaza idaresinin başı olan kadıya bildirilir ve kadı da bu ismi merkeze bildirirdi. Merkezden onay gelmesi durumunda kethüda ataması yapılırdı.¹⁶⁰⁹ Devletin merkezine kethüda teklifi yapılırken kethüda adayı için "yarar kimesnedür, mahaldür, maslahat-güzâr, kethüdalık uhdesinden gelür, kethüda oğlu kethüda" şeklinde ifade edilirdi. Buradaki son ifadeden de anlaşılacağı üzere kethüdalık genelde babadan oğula, oğullardan da büyük olana geçerdi.¹⁶¹⁰ Aşiretlerin vermekle yükümlü oldukları vergilerin hangi cemaate, ne kadar hisse düştüğünün belirlenmesi cemaat kethüdalarının huzurunda tespit edilirdi.¹⁶¹¹ Kethüdalar vergileri kendileri toplar ve voyvodalara teslim ederlerdi. Vergilerin bunların eliyle toplanması ve voyvodalara teslim edilmesi, kethüda olarak belirlenecek kişinin güvenilir bir kişi olmasını zorunlu kılmaktadır. Aksi takdirde olumsuzluklar meydana gelebilmektedir. Örneğin; 1740 yılında Rışvan Aşireti'nden Mülükanlı Kethüdası İbrahim ve Okçuyanlı Kethüdası Baki isimli kişiler topladıkları vergileri voyvodaya götürmek üzere cemaatlerinden ayrılmışlar; ama gece vakti topladıkları vergilerle birlikte dağa kaçmışlardır.¹⁶¹²

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında bulunan cemaatlerden bazılarının kethüdaları tespit edilebilmiştir. 1712 yılında Mahyanlı Cemaati Kethüdası Molla Hasan oğlu Mehmet Kethüda isimli bir kişidir.¹⁶¹³ 1714 yılında Rakka sâkinlerinden Çakallı Aşireti kethüdaları Ali, Kalender ve Mustafa isimli üç kişiden bahsedilmektedir.¹⁶¹⁴ 1716 yılı öncesinde Hısn-ı Mansur kazasında bulunan konar göçer Rışvan Aşireti'nden Mendollü cemaatinin kethüdası Kalender oğlu Mehmet isimli bir kişidir.¹⁶¹⁵ 1729 yılında Çakallı Aşireti Kethüdası Ali Kethüda isimli bir kişidir.¹⁶¹⁶ 1731 yılında Rışvan taifesinden Bektaşlı cemaatinin kethüdası Veli isimli bir kişiden bahsedilmektedir.¹⁶¹⁷ 1732 yılında Hısn-ı Mansur'da Dalyanlı cemaatinin sercemiyesi olan kişi Hacı Hasan oğlu Halil ve İbrahim isimli kişilerken kethüdaları Ali Bey oğlu Hüseyin ve Solak Hasan isimli kişilerdir. Mendollü ve Allemu (?) cemaati kethüdaları ise Osman, Kara Hasan, Köse İbrahim ve Molla Yakub isimli kişilerdir.¹⁶¹⁸ 1749 yılında Hısn-ı Mansur kazasında sâkin Hıdır Sorlu Cemaati Kethüdası es-Seyyid Murat Ağa isimli bir kişidir.¹⁶¹⁹ 1751 yılında Dalyanlı Kethüdası Ali Bey oğlu Mehmet ve Şeyh Balanlı Kethüdası Hüseyin isimli kişidir.¹⁶²⁰ Yine aynı yıl Meyfakanlı (?) kethüdası Köse Hüseyin, Zeynel oğlu Bekir ve Pîrî oğlu Mustafa isimli kişilerdir.¹⁶²¹

¹⁶⁰⁹ Söylemez, age., s. 221.

¹⁶¹⁰ Şahin, Göçebe, agm., s. 137; 1590 yılında Yeni-il Naibi Abdurrahman merkeze mektup gönderip Yeni-il kazasında bulunan Tohtimurlu/Tohtemurlu cemaati ahalisi meclis-i şer'e bi'l-fiil kethüdaları olan Bayram'ın içlerinden bile olmadığı sebebiyle kethüdâlık-ı mezbûrun kethüda oğlu olan ve kethüdâlık uhdesinden gelebilecek niteliğe sahip Ali oğlu Hasan isimli kişiye verilmesini istemişlerdir. Bk. BOA. MD., nr. 65, s. 227.

¹⁶¹¹ BOA. AE. SABH.I, 299: 20131.

¹⁶¹² BOA. DVNSKLB. d., nr. 4, s. 246.

¹⁶¹³ BOA. AŞKT. d., nr. 59, s. 133.

¹⁶¹⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 64, s. 66.

¹⁶¹⁵ Mehmed Kethüda, konar göçer Türkmen Gün Aşireti mensupları tarafından öldürülmüştür. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 71, s. 80.

¹⁶¹⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 56.

¹⁶¹⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 125, s. 575.

¹⁶¹⁸ BOA. MD., nr. 138, s. 360.

¹⁶¹⁹ BOA. MD., nr. 154, s. 112-113.

¹⁶²⁰ BOA. C. ML. 116: 5199; MD., nr. 154, s. 504.

¹⁶²¹ İsmi zikredilen bu kethüdaların eşkıyalık yaptıkları ve ahaliye zulümleri şu ifadelerle belirtiliyordu: "Hevâlarına tâbi yüzer ve ikişer yüz nefer eşkıyâ ile dâima kutta'-ı tarîk ve sefk-i dimâ (kan dökme) ve garet-i emvâl ve sevk-i devâb ve mevâşi idüb tahrîb-i kurâ ve efsâd-ı mezârî' iderek geşt ü güzâr

1792 yılında Rişvan Hassı cemaatlerinden olan Gelerli cemaatinin Mahmut Kethüda, Yusuf Kethüda ve Hüseyin Kethüda olmak üzere üç kethüdası bulunmaktaydı. Zerükanlı (Ziravkanlı) cemaatinin ise Ömer isimli bir kethüdası bulunmaktaydı.¹⁶²²

5.9.2.3. İhtiyarlar ve Söz Sahipleri

1714 yılında Hısn-ı Mansur kazasından bazı kişilerin Asitane'ye giderek "Boybeyini ve beş nefer ihtiyarı istemeziz."¹⁶²³ ifadelerinden hareketle cemaat ihtiyarlarının seçimlerinin de boybeyi ve kethüdalar gibi cemaat ahali tarafından olduğunu ve bunların görevden uzaklaştırılmasında da yine ahalinin görüşlerinin etkili olduğu söylenebilir. 1802 yılında Rişvan Aşireti yöneticilerine gönderilen emirde, "Riştân aşâyiri boybegleri ve söz sâhibleri ve ihtiyârları zîde-kadruhûma hüküm ki" şeklindeki ifadeden gerek aşiret gerekse kaza ile ilgili meseleler olduğunda muhataplar arasında ihtiyarlar ve söz sahiplerinin de olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma konusu dahilindeki kazalarda bulunan aşiretlerin ihtiyarlarıyla ilgili birtakım bilgilere ulaşılmıştır. 1722 yılında Hısn-ı Mansur'da Dalyanlı oymağı ihtiyarı Hüseyin Bey ve Kasikanlı oymağı ihtiyarı Şeyh Yusuf isimli kişidir.¹⁶²⁴ 1731 yılında Rişvan Aşireti'nden Mehmet Paşa için "cümlesinin müsün ü ihtiyârı" ifadesi kullanılmaktadır. Mehmet Paşa, Rişvan beyleri arasında çıkan malikâne anlaşmazlığı üzerine Asitane'ye arz ve mahzar göndermiştir.¹⁶²⁵ 1802 yılında Rişvan Aşireti'ne bağlı cemaatlerden Halikanlı cemaati ihtiyarları Mehmet ve Hasan, Mahyanlı cemaati ihtiyarı Yusuf Kethüda, Bereketli ihtiyarı Osman, Ömeranlı ihtiyarı Ali, Okçuyanlı ihtiyarı Süleyman ve Nasırlı (?) ihtiyarı İsmail ve Soroğlu Hasan isimli kişilerdir.¹⁶²⁶

5.9.2.4. Voyvoda

Aşiret ve oymaklar, gerek has şeklinde gerekse bir sancağın vergi dairesine dahil olarak mukataaya verilmek suretiyle idare edildikleri zaman başlarında hükümet tarafından tayin edilen bir voyvoda bulunurdu. Voyvoda olarak belirlenen kişinin bu zümrelerin de kabul edebileceği kişiler olmasına dikkat edilirdi. Voyvodalar, konar göçer taifelerin vergilerinin toplanması, asayiş ve düzenlerinin sağlanmasından sorumlu görevlilerdir. Aşiret ve cemaatler, mukataalara voyvoda tayin edilen kimseye malikâne suretiyle verilmiştir. Bu voyvodalar genellikle "Türkmen voyvodası" veya "Türkmen ağası" şeklinde zikredilmektedir.¹⁶²⁷ Yukarıda ehl-i örf taifesi başlığında voyvodalardan bahsedildiği için ayrıca bilgi verilmeyecektir.

5.9.2.5. Torun

Boybeyliğinin ırsî olarak intikal ettiği boylarda, bey ailesinin yanı sıra "torun" olarak zikredilen bir grubun mevcut olduğu görülmektedir. Bu kişiler konar göçer teşekküllerin idarecileri ile birlikte bir aşiret aristokrasisi teşkil ediyorlardı.¹⁶²⁸

eylediklerinden mürûr u ubûr eyledikleri mahallerde kurâ ve mezârî' kalmayub bi'l-cümle ahâli ve reayâları etrâfa perâkende ve perişân olduklarından..." Bk. BOA. MD., nr. 154, s. 504.

¹⁶²² BOA. C. DH. 251: 12546.

¹⁶²³ BOA. MD., nr. 120, s. 114.

¹⁶²⁴ BOA. MD., nr. 130, s. 286.

¹⁶²⁵ BOA. C. DH., 293: 14623.

¹⁶²⁶ BOA. MD., nr. 213, s. 47.

¹⁶²⁷ Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiret..., age., s. 18.

¹⁶²⁸ Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiret..., age., s. 15.

Oymakların tasarrufunda olan araziler, oymak içinde de bölünmeye tâbi tutuluyordu. Arazi üç kısma ayrılmak suretiyle boy veya oymak içindeki gruplar arasında bölünmekteydi. Bu da konar göçer ahalinin içtimaî sınıflarına göre olmaktadır. Buna göre arazi paylaşımı, boy veya oymak beylerine, torunlarına ve reayaya olmak üzere gerçekleşmekteydi.¹⁶²⁹ Muhtemelen bu sebepten dolayı ortaya çıkan "torunluk iddiası", aşiretlerle ilgili sık rastlanan bir hâdise olarak dikkat çekmektedir.

Torunlara "torun akçesi namıyla" bir miktar vergi ödendiği bilinmekteyse de bu miktarın kime ve ne kadar verildiğiyle ilgili bilgi elde edilememiştir. 1717 yılında Kâhta nahiyesinden bazı kişiler, kendilerinin Mîr Kalender Mehmet Han evlatlarından olduklarını, hatta ellerinde altı adet ferman-ı âli olduğunu; ama buna rağmen Rışvan beylerinin kendilerinden "torun akçesi nâmıyla" kanun dışı vergi istedikleri konusunda şikayetçi olmuşlardır.¹⁶³⁰

1704 yılında Kâhta kazasında bulunan Rışvan Aşireti'nden Zerukanlı torunlarından Kartal oğlu Murtaza, Hasan Bey, Kasım oğlu Hüseyin, Gönüllü Hüseyin ve Mîr Mehmet isimli kişilerden bahsedilmektedir.¹⁶³¹ 1710 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Rışvan Hassı oymaklarından Mesdikanlı Omağı Kethüdası Kara Baba ve Mülûkanlı Oymağı Kethüdası Battal ve Şerefhan oğlu ve Zerukanlı oymağından Mîr Mehmet isimli kişiler kendi hallerinde olmayıp "torunluk ve kethüdalık iddiasıyla mâl-ı mîrîlerini vermemelerinden maada reayâya zulm ve ta'addîlerinden" dolayı ahali tarafından şikayet edilmişlerdir.¹⁶³² 1714 yılında, Rışvanoğulları torunlarından Mahmut isimli kişinin Behisni'de sâkin Çakallı Aşireti mensuplarından hilaf-ı defter resm-i yaylak ve resm-i kışlak talep ettiği için cemaat ahali durumu şikayet etmiştir.¹⁶³³ Rışvan Aşireti'nden Zerukanlı ve torunlarının Kâhta kazasına sonradan geldikleri ve Kâhta ahalesinin yirmi altı adet köyünü zaptettikleri belirtilmektedir.¹⁶³⁴ 1716 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Kavi Aşireti'nin "mîr-i aşireti" ve "torunlarının" umûr ve hususlarının görülmesi konusunda İsmail isimli aşiret beyi (mîr-i aşiret) olan kişinin vekil olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶³⁵ 1751 yılında Rışvan Aşireti'ne bağlı Dalyanlı oymağının torunları olarak Başo Mehmet ve amcası İbrahim, Uzun Mustafa, Şefkatoğulları, Sarı Mustafa Oğulları İslam ve Mehmet, Topal Mustafa oğulları Mustafa ve İbrahim ve reayadan Menikoğlu Yusuf isimli kişiler zikredilmektedir.¹⁶³⁶

5.9.2.6. Ağalar

Aşiret yönetecisi olanlar, birtakım işlerinin edası için yanlarında "ağa" denilen görevliler bulundurmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında Sivas ve çevresinde konar göçer yaşam süren Rışvan Aşireti mensuplarının yaptıkları taşkınlıklar sebebiyle kendilerine bir ağa tayin edilmiştir. Bu tür atamalarda, ağa olarak seçilen kişi, aşiretin ileri gelenleri arasından da seçilebilmekteydi. 1781 yılında Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rışvanzâde Ömer Paşa'nın, Malatya çevresinde bulunan Rışvan mensuplarına bir "Rışvan Ağası" atadığı görülmektedir. Aşiret mensuplarının işledikleri suçlarda bu ağaların da sorumlu tutuldukları ve mahkemeye çıkartıldıkları anlaşılmaktadır.¹⁶³⁷ 1765 yılında Barak,

¹⁶²⁹ Orhonlu, age., s. 57.

¹⁶³⁰ BOA. MAD. d., nr. 7866, s. 157.

¹⁶³¹ BOA. MD., nr. 114, s. 255.

¹⁶³² BOA. MD., nr. 117, s. 47.

¹⁶³³ BOA. AŞKT. d., nr. 64, s. 62.

¹⁶³⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 70, s. 129.

¹⁶³⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 140.

¹⁶³⁶ BOA. C. ML., 116: 5199.

¹⁶³⁷ Söylemez, age., s. 225.

Karaşeyhli ve Hacıbanlı cemaatleri ahalisinin Sivas taraflarında yaylağa giderken bazı köylere verdikleri zarar dolayısıyla Rışvan Ağası Yusuf Bey ve Baş Ağası Hasan Sivas'ta mahkemeye çıkartılmışlardır.¹⁶³⁸ Ağaların belirlenmesinde aşiret beyinin yanı sıra ahalinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. 1760'larda Malatya Sancağı Mutasarrıfı olan Rışvanzâde Abdurrahman Paşa'nın hazinedârının Behisni'de bir kişiyi öldürmesi sebebiyle ahali, mahkeme önüne toplanarak Behisni'ye gönderilen Rışvanzâde'nin ağalarından Ali Ağa'ya; "Bizler bu hazinedârı istemiyoruz. Kapısında akıllı uslu ağalar çoktur. Hepsi kendisinin maiyyetidir. Birisini tayin etsin."¹⁶³⁹ ifadesinden de anlaşılacağı üzere mutasarrıf olan yöneticinin uhdesinde birçok ağa bulunmakta ve bu kişiler ahali ile ilgili bir göreve atanırken ahalinin de kabul edebileceği bir kişi olması gerekmektedir.

5.9.3. Aşiret ve Oymakların İktisadî Faaliyetleri ve Vergi Düzenleri

Osmanlı Devleti'nde toplumun önemli bir kesimini oluşturan konar göçer topluluklar hayvancılıkla uğraştıkları için hayvanlarının daha verimli beslenmesi ve doğaya karşı korunması amacıyla yazın yaylaklara kışın ise kışlaklara göç etmekteydiler. Araştırma konusu dahilindeki konar göçer toplulukların çoğunlukla tercih ettikleri yaylaklar Erzurum, Sivas, Yozgat ve Çorum tarafları iken kışlakları ise Hısn-ı Mansur, Behisni, Ruha, Rakka ve Halep taraflarıdır. Bu toplulukların sahip oldukları at, koyun, keçi, deve, katır ve eşeklerden müteşekkil sürülerini hem otlatma hem de onlara bağlı hayatlarını idâme ettirme, onların iktisadî faaliyetlerinin en önemli noktasını oluşturmaktaydı.¹⁶⁴⁰ Hayvancılıkla uğraşan ve birçok sosyo-ekonomik fonksiyon yüklenen göçebelerin, hayvancılığa bağlı olan bu hayat tarzları şüphesiz yerleşik yaşamdan oldukça farklıydı. Bu farklılıkları idarî yapı, toplumsal yapı ve vergi özellikleri bakımından görmek mümkündür. Yerleşikler gibi birer vergi mükellefi olan göçebeler malî bakımdan has, zeamet, tımar veya vakıf reayası olarak bir vergi dairesine bağlı bulunmakta ve başta "ağnam (koyun)", "yaylak", "kışlak" ve "ağıl" gibi vergiler¹⁶⁴¹ olmak üzere bennak, mücerred, geçit, imdâd-ı hazeriyeye ve imdâd-ı seferiyeye, damga ve avâriz gibi vergiler vermekteydiler.¹⁶⁴²

Konar göçer aşiretlerden toplanan verginin önemli bir kısmını âdet-i ağnam vergisi oluşturmaktaydı. 1795 yılında Maraş eyaletinde bulunan kadılara, naiblere, ayanlara, zabıtlere ve iş erlerine gönderilen bir emirde bu kazalarda bulunan ağnam ve keçinin sayılarak her bir koyun ve keçi için bir para resm-i yapağı alınması istenmiştir.¹⁶⁴³

Osmanlı Devleti'nde konar göçerlerin has, zeamet, tımar ve vakıf reayası olduğu görülmekle birlikte bu toplulukların çoğunlukla has reayasından oldukları anlaşılmaktadır. Büyük göçebe grupların has ve vakıf reayası olarak tercih edilmesinin

¹⁶³⁸ BOA. MD., nr. 164, s. 347; Söylemez, age., s. 225.

¹⁶³⁹ Şukûfzâde, age., s. 3.

¹⁶⁴⁰ Orhonlu, age., s. 12.

¹⁶⁴¹ Şahin, agm., s. 135.

¹⁶⁴² Söylemez, age., s. 107-122; Hasan Arslan, 17. Yüzyılda Maraş Sancağı, Öncü Basımevi, Ankara 2014, s. 180.

¹⁶⁴³ Emirde; 1794 senesi martından itibaren âdet-i ağnam tahsil olunduğu esnada kuzu ve oğlaktan vergi alınmayacağı belirtilmiş ve a'yan, eşraf, ahali, askerî, gayr-i askerî, çoban, mandracı, celeb, göçebe, yörükân, evlâd-ı fatihân, havas, evkaf, ma'den ehli ve reayaları, Türkmen, Ekrad, aşayır, kabail, muaf, gayr-i muaf ve sâir kesânın yerlerinde ve yaylaklarında ve kışlaklarında mevcut ağnam ve keçi ta'dâd olunup her keçiden bir adedi geriye kalmayacak şekilde kuzu ve oğlak hariç (mart ve sonrasında doğanlar) ağnam ve keçinin beher re'sinden resm-i yapağı olmak üzere birer para alınması istenmiştir. Bk. BOA. MAD. d., nr. 10062, s. 452.

en önemli sebebi, vergi geliri bakımından önemli bir potansiyele sahip olmalarıdır. Sultan veya valide sultan vakıfları, yüksek bir gelir meblağına ihtiyaç gösterdikleri için bu gelirleri dağınık bir şekilde farklı yerlerden sağlamaktansa büyük göçebe gruplarından sağlanması tercih edilirdi. Tımar ve zeamet reayasası olan göçebe gruplar ise has ve vakıf reaya gruplarına göre daha küçük gruplardan meydana geliyordu. Tımar ve zeamet tasarruf eden kimseler has ve vakfa ait gelirlerden daha az bir gelir meblağına sahip oldukları için küçük göçebe grupların tasarrufunun bunlara tahsis edilmesi daha anlaşılabilir bir durumdur.¹⁶⁴⁴

Haslar; padişaha, padişahın hanımlarına, validelerine, kızlarına, oğullarına ve veziriazam, vezirler, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi yüksek dereceli devlet memurlarına verilirdi. Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda konar ve göçer aşiretlerden bazılarının has reayasası oldukları görülmektedir. Bu aşiretlerden Rışvan Aşireti'nin 16. yüzyılda ve muhtemelen daha önce de bu bölgede konar göçer yaşam sürdürdüğü ve daha Selçuklular döneminde dahi buraların Osmanlı soyundan olanlara verildiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁴⁵ 18. yüzyılda araştırma konusu dahilindeki kazalarda bulunan aşiretlerden Rışvan¹⁶⁴⁶ ve Kavi¹⁶⁴⁷ aşiretlerinin has reayasası oldukları görülmektedir. Valide Sultan haslarından olan Rışvan Hassı'nın mukataa olarak 18. yüzyılın ortalarında senelik 45.220,5 kuruşluk geliri bulunmaktadır.¹⁶⁴⁸ Rışvan Hassı reayasından olan Hısn-ı Mansur'a tâbi' Turuş nahiyesi ve köyleri, 1739 yılında Ayasofya-i Kebîr Câmii Şerifi civarında I.Mahmud tarafından yeniden binâ ve ihyâ edilen Kütübhâne-i Hümâyûn Vakfı'nın masraflarına ayrılmış ve dolayısıyla vakıf topraklar içine dahil edilmiştir. Turuş nahiyesinde yaşayan toplulukların ekserisinin Rışvan cemaatlerinden olduğu dikkate alınırca aşiret mensuplarının vakıf reayasası olduğu söylenebilir. 1739 yılında; "...i'lâm olunduğu üzere zikr olunan reayânın beher sene virecekleri mâl ve adet-i ağnâm ve hâne-i avâızları fûru-nihade (indirim yapılarak) ve bi'l-cümle vakf-ı şerife reayâ kayd olunmalarına irâde-i hümâyûnum te'allik itmeğin..." ifadeleriyle bu köylerin vakfa bağlandığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁴⁹ Padişahın kurmuş olduğu vakfa ait topraklar olduğu için Turuş nahiyesine ve köyelerine yapılan saldırılar veya reayasına yapılan haksızlıklarda vakıf reayasının ve köyelerinin korunması konusunda daha titiz davranıldığı görülmektedir.¹⁶⁵⁰ Turuş nahiyesinde bulunan Rışvan Aşireti'nden Hacı Ömerli oymağının 480 nefer reayasının resm-i bennak ve mücerred ve ağnamlarının meblağı senelik 350 kuruştur.¹⁶⁵¹

Rışvan Aşireti'nin 24 adet konar ve göçer cemaatinin 1723-1725 (H.1136-1138) yıllarına ait toplam geliri 135.000 kuruştur. Yani yıllık 45.000 kuruş olan bu üç yıllık

¹⁶⁴⁴ Şahin, agm., s. 135-136.

¹⁶⁴⁵ Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1277 yılında Sultanöyüğü'ne geldiği esnada, oradaki Kayı Boyu'nun reisi Ertuğrul Bey'in Sultan'ın maiyetine girdiği ve aynı zamanda Osman Bey'in bir oğlunu, Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanında bıraktığı, daha doğrusu Selçuklu Sultanına bağlılığının bir delili olarak rehin bıraktığı görülmektedir. İşte Selçuklu Sultanı, Osmanlı soyundan olan bu gence Kâhta civarındaki Pağnik Nahiyesi'ni ikta olarak vermiştir. Bk. Söylemez, "XVI. Yüzyılda Pağnik Nahiyesi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 171, İstanbul Aralık 2007, s. 203-204.

¹⁶⁴⁶ 1792 yılında Rışvan Aşireti için; "...devletlü vâlide sultân aleyyetü's-şân hazretlerinin hâss-ı aliyyelerinden Rışvân Mukatâ'ası..." ifadesi kullanılmaktadır. Bk. BOA.C.DH., 251: 12546.

¹⁶⁴⁷ 1709 yılında Kavi Aşireti için; "Mar'aş hâssı re'âyâsından Kavi Aşireti..." Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 53, s. 577; ve 1716 yılında "Mîr-i mîrân ve mîr-livâ hâslarından Malatya'da vâki' Kâvi ve tevâbi'i..." ifadesi kullanılmaktadır. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 136.

¹⁶⁴⁸ BOA.D.BŞB.d., nr. 26432, s. 4; 1750'li yıllarda da aynı miktar gelire sahip olan bu hassın "Rışvan ve Çakallu Mukatâ'ası" olarak zikredildiği görülmektedir. Bk. BOA.D.BŞB.d., nr. 13827, s. 4.

¹⁶⁴⁹ BOA. MD., nr. 147, s. 136-137.

¹⁶⁵⁰ BOA. C. ML., 116: 5199; BOA. MD., nr. 154, s. 504.

¹⁶⁵¹ BOA. MD., nr. 147, s. 136-137.

gelirin yıllık 25.000 kuruştan 75.000 kuruşu Ümmü Gülsüm Sultan'a, yıllık 5.000 kuruştan 15.000 kuruşu Vezir Mehmed Paşa'ya ve kalan yıllık 15.000 kuruştan 45.000 kuruşu Kaş ve Yol gemilerine, Kerkük Kalesi erlerine verilmek üzere pay edilmiştir.¹⁶⁵² 1757 yılında Rışvan aşayirinin baş kalemi olarak Çakallı, Celikanlı, Tecirli ve Köseyanlı oymakları zikredilmektedir.¹⁶⁵³ Kâhta kazasında yaşayan Kömür Kavisi Aşireti ise 1726 yılında "Cemâ't-i Kavi an-yörükân-ı Hısn-ı Mansur" şeklinde kayıtlı olup yıllık 26 yük 56.682 akçe hasılı vardır ve Hassahâ-i Voyvodalık-ı Malatya ve tevâbi'i mukataası olan bu aşiret, malikâne olarak Rışvanzâde Mehmed Paşa'nın oğlu Seyyid Ömer'in tasarrufundadır.¹⁶⁵⁴

Rışvan Aşireti oymaklarının bağlı oldukları Malatya ve çevresindeki mukataaların, genellikle yine aynı aşiretin beylerine malikâne olarak verildiği anlaşılmaktadır. 18. yüzyılda malikâne olduğu görülen Rışvan ve Çakallı hassının 1771 yılına ait 45.220,5 kuruşluk geliri Abdurrahman Paşa, Hasan Ağa, Ali Ağa ve Rışvanzâde Süleyman Paşa isimli kişilere verilmiştir.¹⁶⁵⁵ 1789 ve 1791 yıllarında bu has toprakların Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rışvanzâde Ömer Paşa'ya ve müştereklerine verildiği görülmektedir.¹⁶⁵⁶ 1796 yılında Rışvan Aşireti ifrazından olan Dalyanlı Aşireti Mukataası'nın geliri ise 3.572 kuruştur.¹⁶⁵⁷

Araştırma konusu dahilindeki topraklarda yaşayan aşiretlerden olan Kılılı Aşireti'nin, mukataaya bağlı bir aşiret olduğu anlaşılmaktadır. "Mukâta'a-i Cemâ't-i Kılılı" şeklinde zikredilen bu aşiretin yıllık geliri 1753 yılında 25.000 kuruş¹⁶⁵⁸ iken 1770'lerden 1800'lere kadar senelik 25.350 kuruştur.¹⁶⁵⁹

Göçebeler, yaylak-kışlak arasındaki mevsimlik göçlerini genellikle bütün aile fertlerinin katılımıyla gerçekleştirirlerdi. Ailenin bir kısmının yaylak veya kışlak mahallinde kalması, bu mahallerin birbirine çok uzak olmadığına, hayvancılığın yanı sıra ziraatle de meşgul olduklarına ve artık bunların yarı göçebe bir hale geldiklerine kanıt teşkil etmektedir. Ancak bu sık rastlanan bir durum değildir. Çünkü göçebelerin asıl hususiyeti yaylak-kışlak arası göçlerine çocuk ve ihtiyarlarıyla bir bütün olarak ailenin iştirak etmesiydi. Bütün aile fertlerinin katıldığı uzak mesafeli bu göçlerin kolay olmadığı, meşakkatli bir süreç olduğu muhakkaktır. Eşyaların, çocukların ve yaşlıların develerle taşınması gerektiği için göçebe toplumlarda deve besleyiciliği elzem hale gelmektedir.¹⁶⁶⁰ Araştırma konusu dahilindeki konar göçer aşiret ve cemaatlerin deve besledikleri ve devletin, sefer zamanlarında "hizmet-i mühimme" olarak bu aşiretlerden deve istemesi durumlarına sıkça rastlanmaktadır. 1717 yılında Rakka eyaletinden talep edilen 1.500 devenin 750 tanesi Rışvan Aşireti'nden istenmiştir.¹⁶⁶¹ Bu durum hem Rışvan Aşireti'nin bölgede diğer aşiretlere göre büyük olduğunu hem de toplum içerisinde deve yetiştiriciliğinin yaygın olduğunu göstermektedir. Yine 1725 yılında bölge aşiretlerinden deve talep edildiğinde Rışvan Aşireti'nin hissesine 150 deve isabet

¹⁶⁵² BOA. MAD. d., nr. 10168, s. 89.

¹⁶⁵³ 1757 yılında bu dört cemaatin kendi ifrazına dahil olduğunu iddia eden Rışvanzâde Süleyman Paşa'nın buraları zapt etmesi üzerine mübaşir tayin edilerek bu cemaatler, Süleyman Paşa'dan alınarak tekrar Rışvan Voyvodasına verilmiştir. BOA. MAD. d., nr. 10200, s. 74.

¹⁶⁵⁴ BOA. MAD. d., nr. 7867, s. 126.

¹⁶⁵⁵ BOA. MAD. d., nr. 10215, s. 68; 10214, s. 69 (H.1184); 10222, s. 65 (H.1189).

¹⁶⁵⁶ Söylemez, age., s. 134.

¹⁶⁵⁷ BOA. MAD. d., nr. 10240, s. 74.

¹⁶⁵⁸ 1753 yılında Kılılı Aşireti Mukataası'nın muaccelle bedeli 550 kuruş olup Mehmed Seyyid Efendi isimli bir kişiye malikâne olarak verilmiştir. Bk. BOA. MAD. d., nr. 19368, s. 35.

¹⁶⁵⁹ BOA. MAD. d., nr. 10214, s. 85 (H.1184); nr. 10219, s. 1; BOA. MAD. d., nr. 10222, s. 81 (H.1193); BOA. MAD. d., nr. 10215, s. 74 (H.1211); BOA. D. BŞB.d., 26432, s. 4 (H.1179-1182).

¹⁶⁶⁰ Şahin, agm., s. 139.

¹⁶⁶¹ BOA. MD., nr. 134, s. 81.

etmiştir.¹⁶⁶² 1778 yılında ordunun ihtiyaçları için Hısn-ı Mansur kazasında bulunan ahalden ve Rışvan cemaatlerinden 200 mekkârî şütürân (develer) talep olunmuştur. Bu develer Hısn-ı Mansur kazası ahalisine tevzi' edildiğinde kaza ahalisine "mu'tâd-ı kadîm sülüs sehm i'tibariyle 66 mehâr ve iki sülüs deve" isabet etmiştir. Rışvan cemaatlerine ise yüz otuz üç ve bir sülüs deve isabet etmiştir.¹⁶⁶³

Göçebelerin yaylak-kışlak arası güzergâhlarının tespit edilmesi zor olmakla beraber onların düzensiz ve rastgele bir güzergâh kullandıkları düşünülmemelidir. Göçebelerin, geleneksel birtakım tecrübelerle sahip oldukları ve gidip geldikleri güzergâhları önceden bildikleri hatta devletle bu konuda anlaştıkları da dikkate alınmalıdır. Konar göçer taifelerin hayvanları üzerinden ödedikleri vergi olan "adet-i ağnâm"ın toplanması, devlet için meşakkatli bir husus olduğundan göçebelerin güzergâhlarının bilinmesi hatta bunun bir hüccet-i şer'iyeye ile hukukîleştirilmesi söz konusu olmaktadır. 1732 yılında Hısn-ı Mansur kazasına tâbi' Göçer Rışvan Aşireti'nin güzergâhı ve hayvanlarının sayılmasıyla ilgili "mukaddema olan kadîmî ubûrların terk ve yedlerinde olan ağnâmlarını ta'dâd etdirmemeleriyle aşâir-i mezbûr kethüdâları ve ihtiyârları kazâ-i Hısn-ı Mansur'a varub yedlerinde olan ağnâmların mu'tâd-ı kadîm üzere ta'dâd ve rüsûm-ı mîrîlerini edâ itmek üzere taahhüd ve cânib-i şer'iden yedine hüccet-i şer'iyeye virilmeyüb ba'dehû Akçakal'a nâm mahalde aşâir-i mezkûr ahâlileri meclîs-i şer'ide mukaddema verilen hüccet-i şer'iyeye mücebince rüsûmlarını edâ itmek üzere birbirlerine kefil eylediklerini..."¹⁶⁶⁴ ifadelerinden anlaşılacağı üzere izlenen güzergâhın geleneksel kullanılan bir yol haline geldiği gibi hayvanların sayılması da belli bir kaide ve gelenek üzere gerçekleşmektedir. Ağnamların sayılması güçlüğünün üstesinden gelmek ve vergi kaçırılmasını engellemek için devletin, göçebelerin güzergâhlarını bilmesi gerektiği gibi onların hangi köprüleri, geçitleri kullandıklarını bilmesi de gerekmektedir. Çünkü hayvan sayımının en sağlıklı sonuçlar vereceği yerler olan köprüler, devlet tarafından da sayım merkezi olarak belirlenmiş yerlerdir. Konar göçer Rışvan taifesinin "mu'tâd-ı kadîm üzere ağnâmları Taş Köprü ve Altunlu Köprü nâm ma'berlerden ta'dâd ve defter mücebince mâl-ı mîrîleri ahz olunagelmışken..."¹⁶⁶⁵ ifadelerinden sayım yerlerinin pek de değişmediği görülmektedir. Ancak devletin vergi kaçırılmasını önlemek amacıyla köprülerde sayım yapmasına rağmen bazen vergi kaçakçılığına teşebbüsler olmaktadır. 1755 yılında Behisni taraflarında bulunan Rışvan Aşireti mensuplarından bazı kişiler, vergi toplamaya gelen voyvodalarına 36.300 koyunları olduğunu göstermişler; ancak voyvoda gelmeden önce 35.000 civarı koyunu köprüden değil de sudan geçirmişler, 40.000 civarını Reyhanlı Aşireti ile göçürmüşler ve 30.000 civarını da Behisni'de Karadağ ve Kızıldağ isimli yaylaklarında bulunan ahalinin deve ve sâir hayvanlarıyla takas edip hile yapmışlardır.¹⁶⁶⁶

Konar göçer topluluklarda küçükbaş hayvan yetiştiriciliği büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine göre daha yaygındır. Bu göçebe toplulukların Erzurum taraflarından Suriye gibi birbirinden uzak iki bölge arasında yaptıkları yaylak-kışlak arası göçlerde büyükbaş hayvanların (inek, öküz gibi) dayanaklı olmaması nedeniyle başta koyun olmak üzere küçükbaş hayvan besledikleri anlaşılmaktadır.¹⁶⁶⁷ Aşiret mensuplarının küçükbaş hayvan yetiştirdiklerine dâir birçok örnek mevcuttur. 1708 yılında Rışvan Hassı reayasından Ali isimli kişi Abalı Aşireti'nden bazı kişilerin kendisine ait 4.000

¹⁶⁶² BOA. MAD. d., nr. 9916, s. 164.

¹⁶⁶³ BOA. MAD. d., nr. 10017, s. 264.

¹⁶⁶⁴ BOA. MD., nr. 138, s. 360.

¹⁶⁶⁵ BOA. C. ML., 116: 5199.

¹⁶⁶⁶ BOA. MD., nr. 157, s. 120.

¹⁶⁶⁷ Şahin, agm., s. 139.

koyunu çalmaları sebebiyle şikayette bulunmuştur.¹⁶⁶⁸ 1713 yılı sonlarında Taş-il nahiyesinde konar göçer Beziki Aşireti mensuplarından Yusuf, Ali ve Mirza isimli kişiler mahkemeye giderek Rışvan Aşireti'nden Hüseyin, Kel Mehmet oğlu Zaim Hasan ve Süleyman oğlu Şeyh Yusuf isimli kişilerin 250 koyun ve bir miktar paralarını ve mallarını gasp ettiklerini şikayet etmişlerdir.¹⁶⁶⁹ 1728 yılında Göçer Rışvan Aşireti mensuplarından bir kısmı Hısn-ı Mansur taraflarından kendi hallerinde mürûr ve ubûr ederlerken Hevidi, Bahadırlı, Kızık, Kara Musalı ve Reşi mensuplarından bazılarının saldırısına uğramışlar ve eşkıyalar bunların 15.000 koyununu çalmıştır.¹⁶⁷⁰ Rışvan Aşireti mensupları, 1749 yılında Hısn-ı Mansur ve Behisni taraflarından kışlaklarına giderlerken 36.000 koyun, 47 baş deve ve sâir eşyaları çalınmıştır.¹⁶⁷¹ 1755 yılında Behisni taraflarında bulunan Rışvan Aşireti'nin 100.000'den fazla koyunları olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁷² 1708 yılında konar göçer Rışvan Aşireti ahali besledikleri koyunların vergisini kanun ve defter mucebince vermelerine rağmen Hısn-ı Mansur'da bulunan zabitleri bunlardan ziyade "resm-i ra'yyet ve resm-i ganem" talep etmiştir. Ahali de bu durumu mahkemeye bildirmiş ve vergilerin kanun ve defter mucebince toplanması emrolunmuştur.¹⁶⁷³ Koyun besleyiciliği ile ilgili örneklerin çokça olması ve bu örneklerdeki rakamların yüksekliğine bakıldığında bölgedeki aşiret ve cemaatlerin hayvancılıkta en çok koyun besledikleri söylenebilir.

1720 yılında Rışvan Aşireti'nden Zerukanlı oymağı mensuplarından bazılarının Taş-il kazasından yaylaklarına giderken yine aynı cemaatten bazı kişiler, bunların öküz ve koyunlarını çalmışlardır.¹⁶⁷⁴ Bu örnek olaydan anlaşılacağı üzere öküz, sığır gibi büyükbaş hayvanlar da göçebeler tarafından yaylak-kışlak arasında götürülmektedir; ancak koyun örneğinde olduğu gibi yüksek sayıda bir inek veya öküz sayısına rastlanmamıştır. Göçebeler, besledikleri bu küçük ve büyükbaş hayvanların etinden, sütünden, yağından yararlandıkları gibi yaptıkları peynir, yoğurt, tereyağı gibi ürünleri şehir ve kasabalardaki pazarlara getirip satmaktaydılar. Ayrıca, bazı göçebe gruplar, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar tarımla da uğraşmaktadırlar.¹⁶⁷⁵

Konar göçer aşiretlerin iktisadî yapılarının bir kısmını da üretim faaliyetleri oluşturmaktadır. Üretim mallarının arasında yine hayvancılıkla bağlantılı halı, kilim, iplik gibi dokumacılıkla ilgili ürünler gelmektedir. Hayvanlardan elde edilen yünün iplik haline getirilmesi, boyanması, dokunması, halı ve kilim yapılması Anadolu'daki göçebeler arasında yaygın bir özelliktir.¹⁶⁷⁶ Göçebe topluluklardan, besledikleri her koyun ve keçi için birer para resm-i yapağı ve kıl alınması,¹⁶⁷⁷ göçebelerde dokumacılık faaliyetinin yaygın olduğunu göstermektedir.

5.10. Asayiş Sorunu ve Nizâm

Osmanlı Devleti'nde farklı türde ve farklı nedenlerle meydana gelen asayiş problemlerinin dönemsel olarak artış veya azalış eğilimleri gösterdiği söylenebilir. 16. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, doğuda, batıda ve denizlerde oluşturulan

¹⁶⁶⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 51, s. 50.

¹⁶⁶⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 63, s. 225.

¹⁶⁷⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 119, s. 58.

¹⁶⁷¹ BOA. MD., nr. 154, s. 38.

¹⁶⁷² BOA. MD., nr. 157, s. 120.

¹⁶⁷³ BOA. AŞKT. d., nr. 51, s. 55; 69, s. 90.

¹⁶⁷⁴ BOA. MD., nr. 129, s. 269.

¹⁶⁷⁵ Şahin, agm., s. 139-140.

¹⁶⁷⁶ Şahin, agm., s. 140.

¹⁶⁷⁷ BOA. MAD. d., nr. 10062, s. 452.

üstünlüğe rağmen Kanuni'nin oğulları ile yaşadığı kavga¹⁶⁷⁸ ve Anadolu'da vergilerin arttırılması amacıyla yapılan tahrir çalışmalarının meydana getirdiği köylü isyanları¹⁶⁷⁹ gibi olaylar hem Anadolu'da ve hem de Osmanlı hâkimiyetindeki diğer bölgelerde kötü günlerin habercisi niteliğindedir. 16. yüzyılın sonlarına doğru İran ve Avusturya ile yapılan savaşların masrafları, devlet adamlarının idarî zaafiyetleri, Avrupa'da merkezleşmiş merkantilist ekonominin yerleşmesiyle Avrupa devletlerinin dünyaya yayılmaları ve Osmanlı'nın bazı iktisadî gelirlerinin önünü kesmeleri gibi gelişmeler Osmanlı'yı idarî, iktisadî ve askerî alanda zor duruma düşürmüştür.¹⁶⁸⁰ İçerde ve dışarda yaşanan bu olumsuzluklar 16. yüzyılın sonlarına doğru iktisadî, içtimaî ve idarî etkenlerin sebep olduğu ve Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî ayaklanmaları, suhte (medrese öğrencisi) ayaklanmaları, kapusuz leventlerin eşkıyalıkları gibi olayların başlamasına ve Osmanlı Devleti'nde gelişim ve canlılık döneminden buhran dönemine girilmesine neden olmuştur. 17. yüzyılda ise bu isyanların önlenmesi için sert tedbirlere başvurulduğu gibi askerî başarıların arttırılması ve ekonominin düzeltilmesi amacıyla birtakım önleyici tedbirler alınmaya çalışılmıştır. İsyandar, bir nebze de olsa yatıştırıldıysa da bu tür hareketlerin asıl nedenini anlamaktan uzak bu çabalar beyhude kalmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki güç kaybının devam ettiği görülmektedir. Artık fetihler durmuş, devlet statükoyu koruma derdine düşmüştür. Statükoyu korumanın en önemli yollarından biri olan para ihtiyacının karşılanması için, bu yüzyılda, toprak sisteminde birtakım değişikliklerin yaygınlaştığı görülmektedir. İltizam ve malikâne sisteminin yaygınlaşması, valilerin görev yerlerine gitmeyip idareyi mütesellimler vasıtasıyla yürütmeleri, kadıların yerlerine nâibler göndermeleri gibi gelişmeler Osmanlı taşrasında otoritenin el değiştirmesine neden olmuştur. Malikâne sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte a'yân veya eşraf denilen mahallî beyler ortaya çıkmış ve bu beyler, gerek hükümet kuvvetlerine karşı gerekse kendi hasımlarına karşı "kapu halkı" denilen kişilerden yararlanma yolunu tercih etmişlerdir. Ancak kapu halkı denilen bu leventler, Anadolu'da içtimaî ve iktisadî düzeni bozan bir diğer etken olmuştur. Devlet ise önceki dönemlerde olduğu gibi leventlerin taşkınlıklarında da sathi bir takım çözüm arayışına girmiştir.¹⁶⁸¹ 18. yüzyıldaki toplumsal düzeni bozan bir diğer hâdise de aşiretlerin iskânı teşebbüsüdür. Devlet yöneticilerinin konar göçer yaşam süren aşiretler ile yerleşik ahali arasındaki sürtüşmeleri sona erdirmek, aşiretlerden daha düzenli bir şekilde vergi toplayabilmek, onların askerî potansiyellerden yararlanmak ve Anadolu'da boşalan köyleri ve tarım alanlarını şenlendirmek amacıyla iskân teşebbüsünde bulunmuştur.¹⁶⁸² İskân bölgesi olarak seçilen alanlardan Rakka Eyaleti'nin bu araştırma konusu dahilindeki kazalara yakınlığı ve iskâna tâbi tutulan aşiretlerin bir kısmının bu bölgede bulunması sebebiyle bu iskân teşebbüsünden söz konusu kazalar ahali çok mağdur olmuştur. İskân bölgesine gitmek istemeyen veya iskân edildikten sonra iskân bölgesinden kaçan çeşitli oymak ve aşiret mensuplarının bu kazalar topraklarına kaçması ve yerleşik ahalinin

¹⁶⁷⁸ Bk. Şerafettin Turan, Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997; Kısa bir özet için bakınız: Muhammet Nuri Tunç, "Osmanlı'da Hanedan İçi Katl", Turkish Studies, C. 9, S. 4, 2014, s. 1133-1167.

¹⁶⁷⁹ Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik..., age., s. 14.

¹⁶⁸⁰ Mehmet Karagöz, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", OTAM, S. 5, Ankara 1994, s. 193.

¹⁶⁸¹ Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", TTK. Belleten, LIV/211, Ankara 1991, s. 964-965.

¹⁶⁸² Faruk Söylemez, XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri, EÜ. SBE. Dergisi, S. 22, Kayseri 2007, s. 70.

tarım arazilerine, hayvanlarına, evlerine ve mallarına zarar vermesi ahalinin mağduriyetine sebep olmuştur.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad çevresi, Osmanlı öncesinde de asayiş olaylarının yoğun olarak yaşandığı bir bölgede yer almaktadır. Hatta bu kazalar, Selçuklular zamanında, Baba İshak İsyanı denilen büyük bir isyan olayının merkezinde yer almış ve söz konusu kazaların ahali bu isyandan çok büyük zararlar görmüştür. Samsad Kalesi'ne bağlı Kefersud köyünde ortaya çıkan ve Babailiği benimsemiş, müritleri tarafından peygamber olarak görülen Baba İshak isimli bir kişinin başlattığı bu isyan hareketi, İç Anadolu'ya kadar geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Baba İshak'ın adamları Kâhta ve Hısn-ı Mansur gibi şehirlere ve bu şehirlere bağlı köylerde yaşayan ahalinin canına, malına kastetmişler ve birçok kötülük yapmışlardır.¹⁶⁸³ Bölgeyi etkileyen bir diğer isyan ise Osmanlı-Safevî mücadelesinin yoğun olduğu 16. yüzyılın sonlarında Bozok sancağında ortaya çıkan ve Hısn-ı Mansur taraflarını da etkileyen "Sahte Şah İsmail Ayaklanması"dır.¹⁶⁸⁴ Serdar Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan ve Şirvan Seferi'ne giderken Zulkadriye beylerbeyi ve Elbistan kadısının serdara müracaat ederek Şambayadî Türkmenleri içerisinde bir kişinin "Ben Şah İsmail'im" diyerek eşkıyayı başına topladığı ve Hısn-ı Mansur alaybeyinin çadırını basarak envâi zulümler yaptığını belirterek şikayet etmişlerdir.¹⁶⁸⁵ Özellikle Elbistan taraflarında etkili olan bu Sahte Şah İsmail İsyanı, görüldüğü üzere Hısn-ı Mansur taraflarını da etkilemiş ve bölge ahalisini mağdur etmiştir.

18. yüzyıla gelindiğinde ise Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında gasp, cinayet, yaralama, kız kaçırma, baskı, haksız vergi, rüşvet, iltimas, su kullanım anlaşmazlığı gibi toplumsal düzeni bozan çeşitli asayiş problemlerinin yaşandığı görülmektedir. Bu yüzyılda yoğun olarak görülen eşkıyalık hareketlerinin özellikle aşiret mensupları tarafından çıkarıldığı ve adı geçen kazalar arasında, bu olaylardan Hısn-ı Mansur kazasının daha çok etkilendiği anlaşılmaktadır. Hısn-ı Mansur kazasında Bereketoğulları ve Türkoğlu; Gerger'de Başbüyüköğlü ve Boyundurukkıranoğlu; Behisni'de Hevidiler gibi belli başlı hanedan ve cemaat mensuplarının bu olaylarda ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Diğer asayiş problemlerinde ise toplumun çeşitli kesimlerinden kişilerin rol aldığı anlaşılmaktadır.

5.10.1. Eşkialık Hareketleri

Eşkialık kelimesi, sözlükte "dağ hırsızları, haydutlar" şeklinde tanımlanmaktadır ve şâki sözcüğünün çoğuludur.¹⁶⁸⁶ Eşkialık yapanlar, Osmanlı belgelerinde "kat'üt-tarîk" veya "kutta'-ı tarîk" şeklinde zikredilmekle birlikte eşkıyalık yapanlar için haramzâde, haramî, türedi ve haydut kelimeleri de kullanılmaktadır. Eşkialık, geniş anlamda, silahla veya başka bir araçla zor kullanarak yol kesip baskın yapan, mala, cana, kamu düzenine ve güvenliğe zarar veren bir hareket olarak tanımlanabilir.¹⁶⁸⁷ Adıyaman'da eşkıyalık hareketleri, 18. yüzyılda, yoğun olarak karşılaşılan problemlerden birisidir. Adıyaman'da meydana gelen eşkıyalık hareketlerinde aşiretlerin ve güçlü hanedanların ön planda olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra yönetici kesime

¹⁶⁸³ İbni Bîbî, age., s. 206-207; Abu'l-Farac, age., s. 540.

¹⁶⁸⁴ Bu isyan hakkında ayrıntılı bilgi için Bk. Faruk Söylemez, "Anadolu'da Sahte Şah İsmail İsyanı", EÜ. SBE., Dergisi, S. 17, Kayseri 2004, s. 71-90.

¹⁶⁸⁵ Söylemez, agm., s. 80.

¹⁶⁸⁶ Ferit Devellioğlu, Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 2000, s. 284.

¹⁶⁸⁷ Mehmet Öz, "Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkialık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", SDÜ. SBE. Dergisi, Prof.Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, 2010, s. 227; Arslan, age., s. 188.

istinad ile eşkıyalık hareketlerine karışanların azımsanamayacak kadar çok olduğu dikkat çekmektedir. Eşkıyalık hareketleri, genellikle yolcuların önünü kesme yani belgelerin dili ile "ebnâ-i sebîlin yoluna inüb" şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra eşkıyalık hareketleri; hâne veya menzil baskınları, bağ ve bahçelerin yakılması, haraca bağlama gibi şekillerde tezahür etmiştir. Bu suçlardan sadece birinin gerçekleştiği olaylar olduğu gibi hepsinin bir arada görüldüğü olaylar da yaşanmıştır. Devlet ise eşkıyalık olaylarına karşı sürgün (nefy ü iclâ), iskân, nezre bağlama, kefalet, kalebendlik ve idam cezası gibi tedbirler almıştır.

5.10.1.1. Aşiret Mensuplarının Eşkıyalık Hareketleri

Konar göçer aşiret mensuplarının büyük kitleler halinde yazları yaylalara kışları ise kışlaklara yaptıkları göçler, bunlar üzerindeki devlet denetimini güçleştiren önemli bir etkidir. Bu sebepten dolayı aşiretlere mensup bazı kişiler, denetim mekanizmasındaki bu eksiklikten istifade ederek birtakım eşkıyalık olaylarına karışmaktadırlar. Aşiretlerin yaylak ve kışlak arasındaki göç yolları üzerinde yer alan Adıyaman'ın, aşiret mensupları tarafından yapılan eşkıyalıklara en çok maruz kalan şehirler arasında olduğu söylenebilir. Adıyaman'ın kuzey tarafının sarp ve yüksek dağlardan oluşması, buraların eşkıyalar tarafından sığınak olarak kullanılabilmesine olanak tanımaktadır. Bu durum da eşkıyalık olaylarının kontrolünü ve eşkıyalığın denetim altına alınmasını güçleştiren bir diğer etkidir. Eşkıyalık hareketlerinin denetim altına alınmasını güçleştiren bu koşulların mevcudiyeti, eşkıyaları cesaretlendiren ve pervasızlaştıran bir durumdur. İşte bu koşullar altında eşkıyalar, yerleşik durumda olan köylülere, buldukları bölgelerdeki kervanlara ve yolculara saldırmakta, onların mal, eşya ve paralarını gaspetmekteydiler.¹⁶⁸⁸

Aşiret eşkıyalıkları içerisinde yol kesme hâdiseleri, yani "ebnâ-i sebîlin yoluna inme" olarak zikredilen hâdiseler; Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında hatta bölgedeki birçok kazada en çok yaşanan hâdiselerdendir. 1717 yılında Rumıyanlı oymağından bazı eşkıyalar Eğin kazasında İsmail isimli bir kişinin yoluna inip bunun altınlarını, parasını ve bazı mallarını gaspetmişler ve oradan Behisni'ye kaçmışlardır. Bunlardan dördü Behisni'de yakalanarak yargılanmıştır.¹⁶⁸⁹ 1720 yılında Kâhta kazasında göçer taifeden olan Şabanlı, Körüklü, Macar ve Celikanlı oymakları ahalisinden bazı kişiler yine aynı kazada mürûr u ubûr eden eşkıyaların saldırısına uğramışlardır. Eşkıyalar bunların evlerini basıp mallarını ve erzaklarını çalıp bunlara zulmetmişlerdir.¹⁶⁹⁰ 1728 yılında Göçer Rişvan Aşireti mensupları, Hısn-ı Mansur taraflarından mürûr u ubûr ederlerken Hevidi, Kızık, Bahadırlı, Kara Musalı ve Reşi Aşireti eşkıyalarından bazıları, bunların 15.000 koyununu gaspetmişlerdir.¹⁶⁹¹ 1729 yılında Behisni kazasında mürûr u ubûr eden Baraklı Aşireti'nden Hüseyin isimli kişi sadât-ı kirâmdan es-Seyyid Süleyman ve Seyyid Ali isimli kişilerin bir adet devesini, 8 adet çadırını ve 22.000 kuruşunu çalmışlardır.¹⁶⁹² Hevidi Aşireti mensuplarının yol kesme hâdiselerinin en çok yaşandığı yer şüphesiz Behisni taraflarıdır. Aşiret mensuplarının çoğunlukla Behisni taraflarında yaşamalarından dolayı aşiret mensuplarından eşkıyalığa bulaşmış olanlar Behisni'deki yollarda bu tür eşkıyalıklar yapmaktadırlar. 1731 yılında Hevidi Aşireti'nden bazı eşkıyalar ahalinin, yolcuların ve

¹⁶⁸⁸ Söylemez, age., s. 165.

¹⁶⁸⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 73, s. 128.

¹⁶⁹⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 87, s. 237.

¹⁶⁹¹ BOA. AŞKT. d., nr. 119, s. 58.

¹⁶⁹² BOA. AŞKT. d., nr. 121, s. 104.

kervanların mallarını sürekli olarak gaspetmekte ve evleri basarak bazı kişileri öldürmekte ve envâi türlü zulüm yapmaktadırlar.¹⁶⁹³

Aşiret eşkıyalıkları içerisinde dikkat çeken hâdiselerden birisi de eşkıyaların ev, menzil, mezra veya köylere yaptıkları saldırılardır. 1720 yılında Kâhta kazasında Zerukanlı oymağı mensuplarından Terbal köyünde sâkin olan Mîr Mehmet ve Natır Hüseyin ve sâir kişiler mahkemeye giderek yine aynı oymaktan Kartaloğlu Mirza ve kardeşi Osman ve Molla Ali bin Mehmet, Nebi ibn-i Ömer isimli kişilerin yanlarına aldıkları 30 civarı eşkıya ile köylerine saldırdıklarını belirtmişlerdir. Bu saldırıda adı geçen eşkıyalar, bunların evlerini basmışlar ve güzlük menzillerini yakmışlar, bağ ve bahçelerinde bulunan ağaçları kesmişler ve Mîr Mehmet'i mızrak ile yaralamışlar, Ahmet isimli bir kişiyi de kurşunla vurmuşlar ve bunların birçok hayvanını telef ettikleri gibi öküz ve koyunlarını da gaspetmişlerdir. Yine iki adet değirmenlerinin su yolunu harap etmişler ve 1.000 miktarı kovanlarını da kırmışlardır. Kâhta ve Hısn-ı Mansur kadılarının durumu İstanbul'a arz etmeleri üzerine verilen emirde bu kişilerin cezaları ne ise tertip edilmesi istenmiştir.¹⁶⁹⁴ Benzer bir hâdise de Hısn-ı Mansur kazasında yaşanmıştır. 1729 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Emirza oğlu İbrahim isimli kişi 30-40 kadar eşkıya ile Rişvan Aşireti'nden Çakallı oymağı mensuplarından Topal Hasan, diğer Hasan, Ebubekir ve Tahir isimli kişilerin evlerini basıp 300 tane keçi, 15 tane sığır, 2 at, 2 eşek ve 2 katırlarını çalmışlar ve çeşitli zorbalıklar yapmışlardır.¹⁶⁹⁵ 1731 yılında konar göçer Rişvan Aşireti mensupları, Behisni kazasına tâbi Viranşehir köyü sakinlerinden bazılarının 30 kile miktarı buğdaylarını yağma ederek çalmışlardır.¹⁶⁹⁶ Aşiret eşkıyalarının bazen başka aşiret eşkıyaları veya eşkıya grupları ile ittifaken hareket ettikleri de görülmektedir. Örneğin, Han ve Kuyucak nam mahallerde sâkin Çölyerli oymağı eşkıyalarından bazı kişiler, yanlarına aldıkları 200 civarı eşkıya ile 1776 yılında Şure-ili'ne tâbi bir köyü basmışlar ve köylülerin 20.000 kuruş değerinde mal, eşya, at, koyun, keçi ve sığırlarını gaspetmişlerdir. Daha sonra da başka oymaklarla işbirliği yaparak bunların arsalarına, bağlarına ve bahçelerine saldırmışlar ve bazı adamlarını katletmişlerdir.¹⁶⁹⁷ 1786 yılında Şure-ili'nde Kuyucak ve Kabaklı nam mahallerde sâkin Ceridli Aşireti'nden Beyzâde, Hüseyin, İbrahim oğlu Gâvur Hacı, Çarşo, Merto, Yusuf ve oğlu İbrahim, Topaloğlu Ali, Hasan, Hakverdi, Bozo, Sebiha, Tillo, Ulubey oğlu Hasan ve aynı aşiretten olup Gerger kazasında sâkin Molla İbrahim ve oğlu Ömer ve kardeşi Mecit ve Mustafa ve amcaoğlu Hasan ve Halit ve Sultanoğlu İbiş ve daha nice kişiler ittifaken vakt-i asrda Gerger kazasına tâbi Vaynik, Alduş, Beyangu, Cevanknu, Niran ve Karûk/Karvek köylerini basarak ahalinin 150.000 kuruşluk mal ve eşyalarını gaspetmişler, evlerini yakmışlar, 12 kişiyi öldürmüşler ve yüzden fazla kadına saldırmışlar, 15 çocuğu da yanlarına alarak kaçmışlardır. Şikayet üzerine bu kişilerin Malatya mahkemesinde yargılanmaları ve haklarında ne ceza gerekiyorsa verilmesi emrolunmuştur.¹⁶⁹⁸ 1784 yılında Gerger kazasında Mirdesi Aşireti'nden bazı kişiler Mîr es-Seyyid Ebubekir ve Mîr es-Seyyid Hasan isimli kişilere saldırarak bunların yanında olan 4-5 kişiyi öldürmüşler ve bunların mallarına el koymuşlar, hayvanlarını çalmışlardır. Daha sonra ise Gerger kazasına bağlı

¹⁶⁹³ BOA. AŞKT. d., nr. 127, s. 541.

¹⁶⁹⁴ BOA. MD., nr. 129, s. 269.

¹⁶⁹⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 125.

¹⁶⁹⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 131, s. 245.

¹⁶⁹⁷ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 44.

¹⁶⁹⁸ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 68.

yedi köyü basarak evleri yakmışlar ve katır, koyun, keçi ve sığır olmak üzere birçok hayvanı gaspetmişlerdir.¹⁶⁹⁹

Eşkîyaların haraç kesme, zorla akçe talep etme gibi hâdiseleri de sık rastlanan hâdiselerdendir. Bu tür hâdiselerde eşkıyalık yapanlar sadece başka aşiret mensuplarına karşı bu zorbalığı yapmamakta, kimi zaman bizzat kendi aşiret mensuplarına dahi zulmetmektedirler. 1726 yılında Kömür Kavisî Aşireti'nden bazı eşkıyalar, yine aynı aşiretin fukarasından zorla akçe talep ederek eşkıyalık yapmışlar; fukaradan on sekiz kese akçe tarh etmişler ve beş kişiyi de öldürmüşlerdir.¹⁷⁰⁰ Malatya Sancağı Mutasarrıfı Oğuzluzâde Süleyman Paşa 1734 yılında yanına aldığı İzollu Aşireti'nden Han Bey, Hüseyin Bey oğlu Bayram, Ebubekir, Köse İsmail, Ali Şir, Osman ve oğlu Ömer, Faruk, Serhat isimli eşkıyalar ile Cihanbeyli, Tecirli, Koyunlu, Hevidili, Haskanlı, Elgeşli, Ömeranlı, Memkatlı, Uluhanlı, Şabanlı, Cörşekanlı aşiretleri "yaramazlarından 2.000 miktarı süvari ve piyade tüfenk-endâz eşkıyayı başına toplayarak" Malatya'dan çıkmış ve "devr nâmıyla" Gerger, Şure-ili, Kâhta, Taş-il kazalarının mîrîlerinden yirmişer kese akçe almak üzere üzerlerine gitmiş; fakat kazaların fukaraları "Bu mikdârı ödemeye iktidârımız yokdur." deyince eşkıyalar Gerger ve Taş-il Kazalarına varıp 200 miktarı haneleriyle, yüz miktarı dükkanlarını, bunların içinde olan 20.000 kuruşluk mal ve eşyalarını, bin adet buğday ve beş yüz adet arpa harmanlarını yakmışlar ve tecavüz, cinayet, yaralama gibi suçlar işlemişlerdir. Bunun üzerine Gerger, Hısn-ı Mansur, Behisni, Maraş ve Taş-il kadı ve naibleri ve Şure-ili'nde bulunan ulema, suleha, eimme ve huteba ve sâir ahali de mazharlar göndererek bunlardan şikayetçi olmuşlardır. Merkezden gönderilen emirde bu kişilerin yargılanarak hapsedilmesine karar verilmiştir.¹⁷⁰¹

Göçer aşiret mensuplarının yaptıkları eşkıyalıklar sebebiyle kontrol altına alınmaları, cezalarının tertip edilmesi devlet için büyük problem teşkil etmektedir. Çünkü bu aşiret mensupları göçebelikten alışkın oldukları üzere hem binek hayvanlarını iyi kullanmakta hem de araziyi iyi tanımaktadır. Devletin, bunların üzerine asker gönderdiği zamanlarda kolay bir şekilde başka bölgelere kaçabilmekte ve sonra geri gelebilmektedirler. 1761 yılında Malatya sancağı mutasarrıfına, Şure-ili taraflarında "tuğyân üzere" olan Ömeranlı oymağı mensuplarını kontrol altına alması için emir gönderilmiş ve mutasarrıf da bunların üzerine mütesellimini görevlendirmiştir. Mütesellimin Şure-ili'ne gitmesi üzerine Ömeranlı oymağı mensupları Maden taraflarına kaçmışlar, mütesellim Malatya'ya dönünce bunlar da Şure-ili'ne geri dönmüşler ve burada birkaç köye saldırarak reyanın mallarını gaspetmişler ve bazı kişileri katletmişlerdir. Bölgedeki ehl-i örf taifesine gönderilen emirlerde bu oymak mensuplarının kadîmî yerleri olan Olukderesi köyüne nakl ve iskân edilmeleri istenmiştir.¹⁷⁰²

Eşkîyalık hâdiselerinin, kimi zaman, devletin taşradaki temsilcilerinin kolayca çözemeyeceği kadar büyük ve süreklilik gösterdiği olabilmektedir. Bu tür eşkıyalıklarda ev, menzil, köy basma hâdiselerinin yanı sıra haraç kesme, zorla akçe talebi, ebnâ-i sebîlin yoluna inme gibi farklı olayların aynı eşkıya grupları tarafından yapıldığı görülmektedir. 1770'li yıllarda Behisni kazasında yaşayan Hevidi Aşireti mensupları katl-i nüfûs ve gasb-ı emvâl üzere oldukları ve beş yıl içinde Behisni'de 40 civarı kişiyi öldürdükleri, yaklaşık 100.000 kuruşluk malı gaspettikleri, beşerli onarlı gruplar halinde köylere giderek nüzül, kurban parası gibi paralar aldıkları, Behisni kasabasını kuşatarak

¹⁶⁹⁹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 25.

¹⁷⁰⁰ BOA. MAD. d., nr. 7867, s. 126.

¹⁷⁰¹ BOA. MD., nr. 140, s. 251.

¹⁷⁰² BOA. MAD. d., nr. 9982, s. 144.

ahalinin kesb ü kârlarına mâni oldukları görülmektedir. Yine aynı aşiretten Köleoğlu Osman ve oğlu Hüseyin ve Ali isimli eşkıya elebaşları, yanlarına topladıkları yaklaşık 2.000 eşkıya ile 1768 yılında Behisni kazasını basmışlar ve kadınlar dahil bazı kişileri yaralamışlar ve bazılarını da öldürmüşlerdir. Aşiret mensuplarının buna benzer daha nice eşkıyalık yaptıkları görüldüğünden bunların Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir.¹⁷⁰³ Ancak devletin aldığı iskân tedbiri, hem devletin burayla yeterince ilgilenememesine hem de eşkıyalık yapanların kolayca firar ederek dağlara sığınmalarına neden olmuş, böylece alınan tedbirler başarıya ulaşmamıştır. Benzer hâdiselerin sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir.¹⁷⁰⁴

Eşkialara, kimi zaman, yaptıkları kanunsuzluklara rağmen cezaî bir müeyyide uygulanamıyor olması, eşkıyaların bu durumdan cesaret bularak eşkıyalıklarını devam ettirmelerine neden olmaktadır. Eşkialık yapan kişiler, başka eşkıyalara veya devlet yetkililerine istinaden kendilerini yargılanmaktan dahi kurtarabilmekteydiler. Bu tür hâdiselerde mağdur olanlar, haklarını devlet merkezinde aramak zorunda kalmaktaydılar. 1783 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Ekradî taifesinden Haydar isimli bir kişi refikalarıyla Hacı Ömer oğlu Ebubekir isimli kişiye saldırmışlar ve bu kişinin bir elini kırdıktan sonra buna küfürler etmişlerdir. Ebubekir, bu kişileri şikayet etmesine rağmen bu kişiler zorba ve eşkıyalara istinatlarıyla yargılanamamışlar, Ebubekir de durumu İstanbul'a şikayet etmiştir.¹⁷⁰⁵

5.10.1.2. Ehl-i Örf Taifesinin Eşkialıkları

Ehl-i örf taifesinden olanların eşkıyalık yaptıklarına dâir fazla sayıda olmamakla birlikte birtakım örnekler mevcuttur. Ehl-i örf kesiminin eşkıyalık olaylarındaki rolü genellikle eşkıyalarla işbirliği şeklinde zuhur etmektedir; ama bazen bizzat yönetici kesimden olanların da eşkıyalık yaptıkları görülmektedir. Rişvan Aşireti mensuplarının, Hısn-ı Mansur ve Behisni taraflarından kışlaklarına göçleri esnasında Rakka Valisi Vezir Pîr Mustafa Paşa'nın kethüdası, askerleriyle birlikte bunların yolunu keserek 70.000 akçelerine ve 36.000 adet koyun, 47 deve ve eşyalarına el koymuş, 15 kişiyi de öldürmüşlerdir. Koyunların bir kısmını daha sonra iade ettilerse de geri kalan mal ve koyunların teslim edilmemesi üzerine vaziyet İstanbul'a bildirilmiş ve 1762 yılında gönderilen emirle olayın mübaşir tarafından etraflıca araştırılması ve gerekenin yapılması istenmiştir.¹⁷⁰⁶

5.10.1.3. Ehl-i Örf Taifesinin Eşkialarla İşbirliği Yapması ve Hanedanların Etkisi

Eşkialık hareketleri, her ne kadar toplum ve devlet nezdinde istenmeyen ve bir an önce sonlandırılması gerektiği düşünülen olaylar olsa da bu olayların bazı çıkar çevrelerine hizmet ettiği gerçeği de yadsınamaz. Ehl-i örf taifesinden olan bazı kişilerin, eşkıyalık hareketlerinin devam etmesi konusunda istekli olmalarının yanı sıra bazılarının da bizzat eşkıyalara destek verdikleri görülmektedir. Bu kişilerin, eşkıyalık olaylarını görmezden gelmelerinde veya eşkıyalara destek çıkararak onları himaye etmelerinin arka planında birtakım nedenler bulunmaktadır. Bu nedenler arasında nüfuz sahibi kişilerin, mukataa gelirlerine sahip olma veya sahip olunan gelir kaynaklarının kendi tekellerinde kalmasını sağlama isteği gelmektedir. Bazı iltizam ve malikâne

¹⁷⁰³ BOA. C. DH., 259: 12948.

¹⁷⁰⁴ Benzer hâdiseler için Bk. BOA. C. DH., 7: 320; BOA. MD., nr. 180, s. 254., nr. 213, s. 47.

¹⁷⁰⁵ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 10.

¹⁷⁰⁶ BOA. MD., nr. 154, s. 38.

sahiplerinin mukataa gelirlerinden daha fazla kazanç elde etme isteği, eşkıyalık olaylarının bu kişiler tarafından gizli veya açık şekilde desteklenmesine neden olabilmekteydi. Kimi zaman da iltizam ve malikâne sahipleri, eşkıyalar vasıtasıyla ortakları olan diğer malikâne sahiplerini bölgeden uzaklaştırarak gelirlerin tamamını elde etmeyi amaçlıyorlardı. Bir diğer etken de yerel güç sahipleri ile başka bölgeden olup da bu bölgede vergi toplama görevini üstlenmiş veya malikâne gelirini tasarrufuna almış kişiler arasında yaşanan sorunlardır. Bölgedeki vergilerin toplanmasının dışarıdan görevlendirilen bir voyvoda veya mütesellim tarafından gerçekleştiği zamanlarda yerel hanedanlar bu vazifenin kendileri tarafından yürütülmesini sağlamak için dışarıdan gelen kişinin, vergileri hakkıyla toplamasını engelleyerek devletin kendileriyle işbirliği yapmaya mecbur kalacağını düşünmekteydiler. Yine malikâne uygulamasında da bir malikâne gelirini üzerine alan kişiye karşı eşkıyalar desteklendiğinde bu kişi, buradan istediği kazancı sağlayamayacak ve bundan sonraki ihaleler yerel hanedandan olan kişilere kalacaktır. Yerel hanedanlardan olanların hem bu düşüncelerde olması hem de nüfuzlarını korumak istemeleri sebebiyle bazı dönemlerde eşkıyalarla işbirliği yaptıkları görülmektedir. 17. ve 18. yüzyılda meydana gelen toprak sistemindeki değişiklikler, devletin kısa süreli ekonomik çıkarlarına uygun görülmektedir; ancak devlet, çoğu zaman taşrada yaşanan büyük sıkıntıların nedenlerinin bu değişimin beraberinde getirdiği problemler olduğunu görememiştir. 1741 yılında Rişvan Hassı Mukataası'na, voyvodalarından başka kimsenin müdahil olması icap etmez iken Hısn-ı Mansur Müftüsü İsmail ve kardeşi Deli Ömer ve eşkıyalığı ile meşhur Türkoğlu İbrahim, Neccaroğlu Ahmet ve kardeşi Yusuf ve Şirazlıoğlu Ahmet ve Kasımoğulları Mehmet, Ahmet ve Hacı Halit oğlu Deli Ömer ve Kara Yakup oğlu Kara Hasan ve Mustafa isimli eşkıyalar Maraş Beylerbeyi Rişvanzâde Süleyman Paşa'yı ikna ederek Hısn-ı Mansur kazasına çağırılmışlar, Rişvanzâde Süleyman Paşa da Hısn-ı Mansur'a gelerek yaklaşık on gün burada kalmış ve bu süre zarfında bu kişiler, birçok köyü yağmalamışlar, ahalinin mallarını ve eşyalarını gaspetmişlerdir. Bu olaylardan dolayı Hısn-ı Mansur kasabası perakende ve perişan olmuştur. Bu olayları, Hısn-ı Mansur Kadısı Mevlana İsmail ve Rişvan Voyvodası Ali mahzar ile İstanbul'a bildirmişler; ancak Süleyman Paşa o esnada Diyarbekir taraflarında olduğu için oraya defter gönderilerek aldıkları nükûd, emval ve eşya her ne ise vermeleri istenmiştir.¹⁷⁰⁷ Bir başka olayda, Samsad kazasında Beziki Aşireti'nden Bezikioğlu Seyyid Gazi Bey isimli zorba, daha önce uhdesinde olan Samsad Mukataası reayasına yaptığı zulümlerin nihayeti olmadığından mukataa, uhdesinden alınmış ve ahali rahat bir nefes almıştır. Ancak daha sonra Hüseyin Paşa isimli bir kişi Samsad Mukataası'nı tasarruf etmeye başlamıştır; ancak o da eşkıyalık yaparak Beziki Aşireti ihtiyarlarından bazı kişileri öldürmüştür. Yaptığı zorbalıklar sebebiyle mukataasını tasarruf edemeyen Hüseyin Paşa başka diyara gitmiş ve yerine oğlu Bekir'i vekil bırakmıştır. Ancak Bekir de babası gibi zorbalık yapmış ve dört kişiyi öldürmüştür. Ahalinin bu kişileri şikayet etmesi üzerine Ruha mahkemesinde davaları görülmüş ve mukataa, bu kişilerden alınarak Mehmet isimli kişiye verilmiştir. Ancak bir süre sonra mukataanın eski mutasarrıfı olan Seyyid Gazi, önce Hısn-ı Mansur kazasına uğrayıp buradan eşkıyadan olan akrabalarını yanına almış ve dört köyün de eşkıyalarını başına toplayarak Samsad Mukataası'nı zapt kasdıyla basmış ve ahaliye çeşitli zulümler yapmıştır. Ahalinin şikayeti üzerine Seyyid Gazi'nin "paşalık" rütbesi elinden alınmış ve hapsedilmesine karar verilmiştir.¹⁷⁰⁸ 1781 yılında Samsad ve Siverek Mukataası'nın nısfı Mîr-i Mirân Rişvanzade Ömer Paşa'nın ve nısf-ı aheri Abdulfettahzade el-Hac Bahaeddin ve Ebubekir, Abdulkadir, Ahmet, Süleyman,

¹⁷⁰⁷ BOA. MD., nr. 150, s. 185.

¹⁷⁰⁸ BOA. MD., nr. 142, s. 218-219.

Seyfullah ve Abdulcelil isimli kişilerin tasarufunda bulunmaktadır ve bu kişiler mukataayı malikâne olarak müştereken tasarruf ederlerken müştereklerden Ömer Paşa eşkıya ile de işbirliği yaparak Seyfullah'ın hissesini ele geçirdiği gibi mukataa reayasını korkutmuş ve hükümet görevlilerinin müdahalesini de engellemiştir.¹⁷⁰⁹

Eşkiyalarla işbirliği yaparak hem nüfuzlarını koruma hem de geçimlerini sağlama konusunda kendilerince bir yol tutturan bazı ehl-i örf taifesi de bulunmaktadır. 1740 yılında Kâhta Kalesi Dizdarı Ömer Bey ile Han Bey, Hasan Bey oğlu Deli Halil isimli kişiler ve bunların akrabaları Ekrad taifesinin eşkijasını tahrik ederek bunların ebnâ-i sebîlin yollarına inip mallarını ve erzaklarını çalmalarına neden olmakta hatta yoldan geçenleri kimi zaman öldürtmektedirler. Eşkiyalar, çaldıkları malları alarak Kâhta Kalesi'nde müttelikleri olan Han Bey ve Ömer Bey'e teslim etmekte Han Bey ve Ömer Bey de bu eşkijasını kalede himaye etmektedir.¹⁷¹⁰ Kâhta Kalesi dizdarlarının eşkijasınıyla işbirliği yaptıklarına yönelik başka örnekler de mevcuttur. 1727 yılında Hasan ve kardeşi Mehmet zorba kişiler olup kendilerine tâbi eşkijasınla birlikte sadât-ı kirâmdan Seyyid Ali ve Seyyid Halil ve başka bazı seyyidlerin evlerini yakmışlardır. Bu kişilerin şikayet edilmesi üzerine Halep ve Rakka valilerine gönderilen emirde bu zorba kişilerin buldukları yerde yakalanmaları ve yargılanmaları istenmiştir.¹⁷¹¹ Bu kişilerin cezalandırılması için bölgeye dergâh-ı muallam kapıcı başlarından mübaşir tayin olunduysa da eşkijasınlar, Kâhta Kalesi'ne kaçarak kale dizdarı Osman ve Han Bey'e sığınmışlardır. Kâhta Kalesi dizdarı, eşkijasını mübaşire teslim etmemiştir.¹⁷¹²

Eşkijalık hareketlerine karışan ehl-i örf taifesinin, taşrada görevli kadılara şikayet edilmesine rağmen bir sonuç alınamayacağını anlayan ahali, çareyi İstanbul'da aramaktadır. Ancak bu konuda İstanbul'a ulaşmamak gibi büyük bir sıkıntı mevcuttur. Çünkü yaptıkları zulümleri ehl-i örf taifesi ile işbirliği yaptıkları için taşrada bir şekilde devam ettirmeyi sağlayan eşkıya grupları, yaptıkları eşkijalıkların İstanbul'a bildirilmesini engellemek için yolları tuttular, İstanbul'a şikayete giden olursa bu kişileri, daha yoldayken yakalayarak öldürdükleri görülmektedir. 1722 yılında Hızır İlyas oymağından Bereketoğlu Yusuf ve kardeşi, Rişvan Hassı reayası üzerine tasallut olmuş ve bunlardan senede 15.000 kuruş tahsil edip 30 nefer eşkıya ile bunların mallarını gaspetmişler, masum bazı kişileri katletmişlerdir. Durumun İstanbul'a şikayet edilmesi üzerine eşkijadan yakalananların İstanbul'a getirilmeleri ve burada yargılanmalarına karar verilmiştir. Rişvan voyvodasına gönderilen emirde yakalanamayan, şehirde ve köylerde kalan eşkijanın öldürülmesi istenmiştir. Ancak voyvoda ile ahalden bazıları İstanbul'a durumu arz etmek için giderlerken 70-80 miktarı eşkıya bunların üzerlerine saldırıp beş saat süren mücadelede ayân-ı vilayetden Duranoğlu Ömer'i, Şehir Kethüdası Ahmet'i ve bir miktar levendât taifesini katletmişler ve on sekiz kişiyi de yaralamışlardır.¹⁷¹³ Benzer diğer bir hâdise de Gerger'deki eşkijalık olayları sonucunda yaşanmıştır. Gerger ve Şure-ili'ndeki eşkijasınların yaptıkları zulümler günden güne artmaktadır. Eşkijasınların başı olan Mahmut oğlu Haklu ve arkadaşları ile Boyundurukkıranoğulları, Muskarogulları, Sarı Mehmedoğulları, Telliogulları, Kartaloğulları ailelerinden bazı kişiler 1737 yılından beri nahiyelerde kol gezmekte ve eşkijalık yapmaktadırlar. Ahalinin evlerini yakıp, bağlarını ve bahçelerini

¹⁷⁰⁹ BOA. MD., nr. 179, s72-73.

¹⁷¹⁰ BOA. MD., nr. 147, s. 126.

¹⁷¹¹ BOA. C. ADL., 82: 4949.

¹⁷¹² Dizdarın eşkijasını himaye etmesi İstanbul'da kalenin varlığının gerekli olup olmadığının sorgulanmasına sebep olmuş ve yapılan tahkikatta kalenin eşkijasınların üssü haline geldiği ve kapısının yıkılması gerektiğine karar verilmiştir. Bk. BOA. İE.AS., 82: 7441.

¹⁷¹³ BOA. MD., nr. 264, s. 192.

söküp, hayvanlarını çalmaktadırlar. Yaptıkları bu eşkıyalıklara dayanamayan ahali perişan bir halde perakende olmuşlardır. Ahali, bunları şikayet için İstanbul'a adam gönderdiyse de gönderdikleri kişiler daha yoldayken eşkıyalar tarafından yakalanarak öldürülmüşlerdir.¹⁷¹⁴

Ehl-i örf taifesinin kimi zaman başıboş levendât taifesiyle işbirliği yaptıkları da görülmektedir. 1749 yılında Hısn-ı Mansur'da Kavi Aşireti'nden Genç Süleyman ve kardeşleri ve refikaları 200 civarı eşkıya ile birlikte "dâima kutta-i tarîk ve gasb-ı emvâl ve katl-i nüfûs ve hetk-i ırz misillü envâi şenâyi' ve fesâdlarıyla etrâf ve havâlide olan emâkin (yerler) ve bilâd ve fukarâ-yı 'ibâda ittisal şer ü muzırrana i'tibâr idüb" daha önce Maraş valisi iken başbölükbaşı olan Arap Ahmet isimli kişi ve buna bağlı 20 bayraktan oluşan başı boş levendât eşkıyasıyla işbirliği yaparak Rışvan Mukataasına tâbi' Hıdır Sorlu ahalisinin sâkin oldukları köyleri basmışlar, köylerde 110 civarı evi yakmışlar ve cemaatin kethüdası olan es-Seyyid Murat Ağa'yı ve kardeşi Seyyid Şahin ve Şahin'in oğlu Seyyid Bektaş'ı öldürmüşler, 15 kişiyi de yaralamışlardır. Toplamda 150 kiselik de maddi zarar vermişlerdir.¹⁷¹⁵

Eşkıyalık hareketlerinde bazı hanedanların veya ailelerin ön planda olduğu görülmektedir. Gerger taraflarında Boyundurukıranoğulları, Ali Küçükoğulları ve Başbüyüköğulları; Hısn-ı Mansur taraflarında da Bereketoğulları ve Türkoğulları 18. yüzyıl boyunca birçok olaya karışmışlardır. Bu aileler, güçlü hanedanlar olduklarından genelde ehl-i örf taifesi ile birlikte hareket etmekteydiler. 1764 yılında Boyundurukıranoğlu ailesinden bazı kişiler, yanlarına aldıkları eşkıyalarla Şure kazasında uzun yıllardır eşkıyalık yapmakta olup, birçok kişiyi katletmişler ve birçok kişinin mallarını gassetmişlerdir. Yaptıkları eşkıyalık sebebiyle 26 köyün ahalişi perakende ve perişan olmuştur. Eşkıyalıkları üzerine haklarında emr-i şerif gönderilmesine rağmen bunların cezaları bir türlü icra edilememiştir. Gerger, Kâhta ve Hısn-ı Mansur kazaları ayânlarına emirler gönderilerek bunların yakalanması istenmiştir.¹⁷¹⁶ Ancak bu kişiler, muhtemelen ehl-i örf taifesinden bazı kişiler tarafından korundukları için cezalandırılmamışlardır. Bir diğer güçlü hanedân, Hısn-ı Mansur kazasında yaşayan Bereketoğulları'dır ve Hısn-ı Mansur kazasında asayişin bozulmasındaki en büyük sebeplerden biri bu hanedan mensuplarından bazı kişilerin eşkıyalıklarıdır. 1716 yılında Bereketoğlu Yusuf, Rıdvan oğlu Mustafa, Hasan oğlu Abdurrahim ve Hüseyin isimli eşkıyalar, yanlarına aldıkları başka eşkıyalarla kaza ahalisinden her yıl zorla kendileri için akçe talep ve tahsil etmektedirler. Durumu şikayet etmek amacıyla İstanbul'a gönderilen adamlar, eşkıyalar hakkında emr-i şerif alıp geri dönerlerken eşkıyalar onların yoluna inerek onların bir kısmını öldürmüş ve ellerindeki emr-i şerifi alarak kaçmışlardır. Ancak eşkıyadan Yusuf, kâni olmayıp Hısn-ı Mansur Voyvodası Paşa Mehmet Ağa ile işbirliği yaparak şikayet edenlerin bir şekilde cezalandırılmasını sağlamış ve daha sonra eşkıyadan olan arkadaşlarının yakalanmasını da sağlayarak arkadaşlarının 1.110 kuruşlarını da almış ve Rakka tarafına kaçmıştır.¹⁷¹⁷ 1716 yılında yine Bereketoğlu Yusufun Hısn-ı Mansur kasabası ayânından Hacı Abdurrahman, Rıdvanoğlu Mustafa, Ömer ve Osman ile ittifak ederek ahaliden zorla akçe talep etmeye devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁷¹⁸ Bereketoğlu Hasan ve kardeşi Hüseyin ve amcaoğulları 1750'lilerde ulemadan Seyyid Ahmet Akdî'yi ve ayândan Türkoğlu İbrahim'i öldürmüşler ve bu sebeple haklarında birçok defa emr-i şerif

¹⁷¹⁴ BOA. MD., nr. 149, s. 58.

¹⁷¹⁵ BOA. MD., nr. 154, s. 112-113.

¹⁷¹⁶ BOA. MD., nr. 164, s. 255.

¹⁷¹⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 314.

¹⁷¹⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 70, s. 241.

gönderilmesine rağmen bunlar sarp dağlarda ikâmet ettikleri için bir türlü yakalanamamışlardır. Bereketoğlu Hasan ve adamları devlet görevlilerinin güçlü bir şekilde kasabada olmadığı zamanlarda kasabaya inerek eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdir. Hatta Rişvan Voyvodası Hüseyin'in hazinesini dahi yağmalamışlar ve altı adamını öldürmüşler, dördünü de yaralamışlardır. Bu sebeplerden dolayı 1756 yılında Maraş Valisi el-Hac Abdurrahman Paşa ve Hısn-ı Mansur kadısına gönderilen emirlerde bu kişilerin mutlaka yakalanması ve cezalandırılması emredilmiştir. Bereketoğulları'nın eşkıyalıklarının 18. yüzyılın sonlarında dahi sürdüğü anlaşılmaktadır. 1790'lı yıllarda Hısn-ı Mansur sâkinlerinden ve Rişvan Aşireti'nden Bereketoğlu Yusuf, Safoğlu Mehmet ve arkadaşları Ali Küçükoğlu Köse Yusuf ve Mehmet oğlu Ali isimli kişiler Hısn-ı Mansur kazasında 8-9 kişinin hanelerini basıp sekiz buçuk kese akçe ile sâir mallarını gasp etmişlerdir. Hatta bunlar Hısn-ı Mansur'a bağlı köyleri de basarak 30 kişiyi öldürmüşler ve reayanın 600 kese miktarı mallarını gaspetmişlerdir.¹⁷¹⁹ Aynı kazada çeşitli asayiş olaylarında ismi geçen bir diğer kişi Türkoğlu Yusuf'tur. 1757 yılında, Türkoğlu Yusuf ve hevâsına tâbi' kapusuz levendât taifesi, "celb-i mâl sevdâsıyla" kasaba ve köylerde fukaradan zorla zâd u zehâir ve kurban bahanesiyle haksız yere akçe talep edip onar, on beşer kuruş almaktadırlar. Bu sebeple yirmi miktarı köy ahalişi perakende ve perişan olmuştur.¹⁷²⁰ Bazen de Bereketoğulları ile Türkoğulları'nın birlikte hareket ettikleri görülmektedir. 1762 yılında Bereketoğlu ve Türkoğlu Yusuf başlarına topladıkları kapusuz levendât ile Hısn-ı Mansur reayasına rahat vermediğinden ve memleketin düzenini bozduğundan, Hısn-ı Mansur ahalişi birçok defa Rakka valisine mahzar göndermişlerdir. Rakka valisinin de durumu İstanbul'a bildirmesi üzerine Rakka Valisi Şehsuvarzâde Mustafa Paşa, bu olayı halletmesi için görevlendirilmiştir; ancak Şehsuvarzâde Mustafa Paşa'nın vefat etmesi üzerine takibât yarıda kalmıştır. Daha sonra ise "bazı murâfa'a sebebi ile..." cezalarının icrası mümkün olmamıştır.¹⁷²¹ Zikredilen murafa'a sebeplerin ne olduğu belirtilmemişse de eşkıyaların ehl-i örf taifesinden bazı kişilere istinaden cezalandırılmadığı tahmin edilmektedir. Eşkıyalık hareketleriyle meşhur hanedanlardan birisi de Gerger kazasında meskûn olan Başbüyükoğulları'dır. 1714 yılında Gerger kazasında Başbüyükoğlu Ebubekir, subaşılık iddiasında bulunarak kardeşi Saruhan ve arkadaşlarından Ali Kaya ve Arslan oğlu Mehmet ve Halil isimli kişilerle birlik olup yanlarına aldıkları 300 civarı eşkıya ile reayanın evlerini basmışlar ve hâne sahiplerine envâi zulümler yapmışlardır.¹⁷²² 1718 yılında ise yine Başbüyükoğlu Ebubekir ve hevâsına tâbi' 200 civarı eşkıya, Mehmet isimli bir kişinin yoluna inip bu kişinin üç kiselik malını gaspetmiştir.¹⁷²³ 1718 yılında Başbüyükoğulları'ndan Hasan isimli kişi 40-50 eşkıya ile bir kişinin evini basarak mallarını ve 80 kuruş parasını çalmıştır.¹⁷²⁴ Yine aynı aileden Ebubekir Bey, kardeşi Serhat, Seydi ve Taş-ıl kazasından Gözioğlu Ebubekir, Mirdesi Aşireti'nden Molla Osman oğlu Mustafa, Polat, Ali Kaya, Ramazan, Derviş, Kalender oğlu Hüseyin isimli kişiler Gerger Voyvodası Rişvanzâde Ali Bey'in İran canibinde seferde olmasını fırsat bilerek yanlarına aldıkları 600 civarı levendât eşkıya ile Gerger kasabasında Ali Bey'in sarayını basarak atlarını ve mallarını ele geçirdikten sonra voyvodalık malından 6.500, cizye malından 1.050 ve kışla malından 1.200 kuruş parayı çalmışlar, voyvodanın dokuz adamını öldürmüşler ve sarayın bulunduğu mahalleyi de

¹⁷¹⁹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 110, 156.

¹⁷²⁰ BOA. MD., nr. 159, s. 325.

¹⁷²¹ BOA. C. DH., 1: 27; BOA. MD., nr. 163, s. 206.

¹⁷²² BOA. AŞKT. d., nr. 64, s. 236, 465.

¹⁷²³ BOA. AŞKT. d., nr. 75, s. 304.

¹⁷²⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 73, s. 511.

yağmalamışlardır. Bu eşkıyalar Gerger voyvodalarına daha önce de saldırmışlar hatta Sefer Ağa isimli voyvodayı öldürmüşlerdir.¹⁷²⁵ Eşkıyalık hareketleri ile meşhur bir diğer hanedan, Hisn-ı Mansur kazasında ve çevresinde etkili olan Ali Küçükkoğulları'dır. 1708 yılında Ali Küçükkoğulu Abdurrahim ve Rıdvan oğlu Mustafa ve Büyük Mehmet ve Hacı Bekiroğulları ve Koca Ali isimli kişiler hevâlarına tâbi' 500 kadar eşkıya ile Timur Ali, Mustafa ve Osman isimli kişilerin evlerini basıp mal ve erzaklarını gaspetmişler, davalarına el koymuşlar, bağ ve bahçelerindeki ağaçları kesmişler ve kasaba yakınındaki çiftliklerini, anbarlarını yağmalamışlardır. Mağdurlar, bunları mahkemeye vermelerine rağmen bunların üzerine memur edilen Yusuf Paşa, Hotin Seferi'nde olduğu için cezayı tertip edememiş, daha sonra görevlendirilen Maraş Valisi Vezir Ali Paşa da Kılıçlı Aşireti ile uğraştığı için cezayı tertip edememiş ve sonunda Rakka Voyvodası Salih görevlendirilmiştir. Eşkıyalar, voyvoda tarafından Rakka'ya iskân ettirilmiş ve eşkıyaların çaldıkları 500 kuruş geri alınarak sahiplerine verilmiştir. Ancak mağdur olanlar zararlarının 20.000 kuruştan fazla olduğunu belirterek durumu merkeze şikayet etmişlerdir.¹⁷²⁶ Ali Küçükkoğulu'nun eşkıyalık olaylarının yanı sıra dolandırıcılıkla ilgili vukuatlarının da olduğu anlaşılmaktadır. 1712 yılında Hisn-ı Mansur kazası sâkinlerinden Topaloğlu Ömer ve kardeşleri Osman ve Mustafa, on beş miktarı Müslim ile mahkemeye gelerek kadı efendiyi zorla Câmî-i Kebîr'e götürmüş ve Ali Küçükkoğulu el-Hac Ömer isimli kişiye emanet verdiği mallarını bu kişinin eşkıyaya yağmalattığını belirterek davacı olmuştur. Davanın görüşülmesi sonrası câmiden çıkışta mahkeme önünde Gelerli oymağından Kulu isimli kişiyi kılıç ile öldürmüşler ve diğerlerine çeşitli zulümler yapmışlardır. Bunun üzerine bu kişilerin Rakka'ya iskân edilmesine karar verilmiştir.¹⁷²⁷ Ali Küçükkoğulu Hacı Ömer isimli kişi ise Rıdvan oğlu Mustafa, Yülük Mehmet ve Abdurrahim isimli kişilerle birlikte yanlarına aldıkları Gelerli Aşireti'nden bazı kişiler ve 200 miktarı eşkıya ile Turanzâde Ömer isimli sipahinin evini "melei'n-nâs" basıp deyn (borç) nâmıyla 250 kuruşluk nukûd ve eşyasını ve hizmetkârının üzerindeki 730 adet tuğralı altın ve 70 kuruş kıymetli bir saat ve 25 kuruş kıymetli bir hançer va sâir eşyasını alıp çeşitli zorbalıklar yapmışlardır.¹⁷²⁸

Ehl-i örf taifesi ile eşkıyaların işbirliği yaparak vakıf görevlilerine saldırdıkları hâdiseler de meydana gelebilmektedir. 1731 yılında Behisni kazasına bağlı Tut köyünde sâkin olan Halil, Osman, Ebubekir, Ali ve oğlu Hasip, Kürkoğlu Mehmed ve Dayı Hasan isimli eşkıyalar yine aynı köyde Şeyh Abdurrahman Erzincânî Câmîi Vakfı'nın mütevellisi olan el-Hac Ömer isimli kişiyi Behisni subaşısına yakalatıp 90 gün hapsedirmişler ve 2.000 kuruşunu da almışlardır. Daha sonra Hisn-ı Mansur ve Erkenek sâkinlerinden bazı kişilerle işbirliği yaparak bunun kardeşini de öldürmüşlerdir.¹⁷²⁹

5.10.2. Vergi Vermeme Durumu

Malî olaylar ve daha özelde vergilendirmeye dâir olaylar toplumsal tarih sürecinde önemli bir yere sahiptir. Vergi ödeyenle vergi toplayan arasındaki mücadele, sıradan serzeniş ve sitemlerden eşkıyalıklara ve ayaklanmalara varacak kadar önemli sonuçlara yol açmıştır. Âşık Serdarî'nin Türküsünde yer alan "Tahsildarlar çıkmış

¹⁷²⁵ BOA. AE. SAMD.III, 216: 20874.

¹⁷²⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 70, s. 341.

¹⁷²⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 61, s. 60.

¹⁷²⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 60, s. 112.

¹⁷²⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 126, s. 629; Eşkıyaların ehl-i örf taifesine istinaden yaptıkları eşkıyalıklarla ilgili bazı örnekler için Bk. BOA. MD., nr. 135, s. 81. BOA. AŞKT. d., nr. 64, s. 337; nr. 35, s. 366; nr. 59, s. 225; nr. 60, s. 297; nr. 80, s. 45.

köyleri gezer, elinde kamçısı yoksulu ezer..." sözleri,¹⁷³⁰ vergi verenin durumunu izah etmesi bakımından dikkate değerdir. Türkülere dahi konu olmuş olan vergi toplayanlar ile vergi verenler arasındaki olaylar, Adıyaman'da da birçok defa zuhur etmiştir. 1766 yılında Rişvan Mukataası tevâbiinden Göçer Dalyanlı ve Ömeranlı oymakları mensuplarından Abdulhey, Abdi ve sâirleri 1765 senesi mâl-ı mîrîlerini vermekte muhalefet ettikleri gibi Rişvan Voyvodası Halil'in birkaç adamını da katletmişler; ancak voyvoda ile yaptıkları muharebeyi kaybetmişler ve yedi adamları öldürülmüştür. Bu olaydan sonra her iki oymak mensupları da vergilerini vermeyi taahhüt etmişlerse de bazı oymak mensupları vergi vermekte sorun çıkartmaya devam etmişlerdir.¹⁷³¹ Bir diğer olay ise 1799 yılında Gerger'de yaşanmıştır. Taş-il Kavisi denilen cemaat mensuplarından Hasan Bey ve yeğeni Ali Ağa, Gerger mütesellimi tarafından görevlendirilerek, aşiretin mîrî vergisini tahsile gitmişler; ancak Taş-il kazası sâkinlerinden İbiş ve Bašo isimli kişiler vergilerini vermedikleri gibi Hasan Bey'i ve Ali Ağa'yı öldürmüşler, eşyalarını da gaspetmişlerdir. Samsad voyvodasına gönderilen emirde Derviş Bey'in kardeşi Hasan Bey ve yeğeni Ali Ağa'nın katillerinin bulunarak cezalandırılması istenmiştir.¹⁷³²

5.10.3. Toprağa Müdahale

18. yüzyılda Adıyaman'da dirlik, iltizam, malikâne, vakıf, mülk gibi toprak türleri yoğunluktadır ve bu toprakları tasarruflarında bulunduranlar arasında birtakım anlaşmazlıkların yaşandığı görülmektedir. Toprağın gelirinin tımar veya malikâne sahibine mi yoksa vakıflara veya şahıslara mı ait olduğu konusundaki anlaşmazlıklar, toprağa müdahale şeklinde isimlendirilebilecek sorunların temelini teşkil etmektedir. 1730 yılında Hısn-ı Mansur kazasında erbab-ı tıardan Topal Seyyid Mustafa isimli kişi, yine aynı kazada tımar sahibi olan başka kişilerin tımar topraklarına müdahale ederek envâi türlü fesat çıkartmaktadır. Bu sebeple mağdur olan tımar sahipleri durumu İstanbul'a bildirerek şikayetçi olmuşlardır.¹⁷³³ Diğer bir olayda, Hısn-ı Mansur kazasına bağlı Kara Hısn-ı Mansur-ı Atik köyünün tamâm-ı malikânesi Halid veled-i Taceddin divanı ve rüsûmu tımar olup Halid'in evlâdlarından Emin, Musa, Halil, Mahmut ve Hasan isimli kişilerin müştereken uhdelerindeyken Bıyıklıoğlu Ali isimli kişi, "Bu köy Bıyıklıoğlu Ali Vakfı toprağıdır." diyerek almaya çalışmıştır. Yapılan şikayet üzerine, 1712 yılında verilen kararda, Kara Hısn-ı Mansur-ı Atik köyü gelirlerinin Halit'in oğullarına ait olduğuna karar verilmiştir.¹⁷³⁴

5.10.4. Su Kullanım Anlaşmazlıkları

Şehir merkezlerinde su kullanımı ne kadar önemli ise kırsal kesimde de arazilerin, bağ ve bahçelerin sulanması için su, hayati öneme sahiptir. Ancak suyun devlet otoritesi tarafından adil paylaşımı, toplumsal hayatın devamı açısından gereklidir. 18. yüzyılda ziraatle uğraşanlar arasında su kullanım anlaşmazlığı büyük problemlerden biridir. Bu yüzyılda su kullanım anlaşmazlığında dikkat çeken noktalardan birisi, suyun paylaşımı konusunda devlet otoritesi yerine, birçok alanda olduğu gibi ayanların otoritesinin etkin olmaya başlamış olmasıdır. Ayrıca nöbetleşe kullanılan suyun, nöbet sırasının ihlali de su kullanım anlaşmazlığının önemli nedenleri arasındadır. 1712

¹⁷³⁰ Selçuk İpek, Anadolu Halk Türkülerinde Vergi İsyanı, Ekin Yay., Bursa 2010, s. 1-2.

¹⁷³¹ BOA. MD., nr. 165, s. 81.

¹⁷³² BOA. C. ADL., 73: 4424.

¹⁷³³ BOA. AŞKT. d., nr. 130, s. 187.

¹⁷³⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 57, s. 480.

yılında Hısn-ı Mansur'da Bekir isimli kişi, sahip olduğu bahçesini sulamak üzere kendisine ait suyunu bahçe işleri dışında başka işler için de kullanınca bazı kişiler müdahale ederek kullandırtmamışlardır. Bekir de durumu şikayet etmiş ve verilen kararda Bekir'e müdahale edilmemesi istenmiştir.¹⁷³⁵ Hısn-ı Mansur kazasında ahali, bir kuyudan çıkarttıkları su ile çiftliklerini, bağ ve bahçelerini sulamaktalarken ayân ve mütegalibeden bazı kişiler sudan yararlanma konusunda ahaliye sıkıntı çıkartmaktadırlar. Ahali bu sudan kadîmü'l-eyyâmdan beri "saky u intifa" etmekte iken bu ayân ve mütegalibeler, Mehmet isimli bir kişinin sahip olduğu dört çiftliği buradan sulamasına izin vermemişlerdir. Mehmet'in durumu şikayet etmesi üzerine 1755 yılında verilen kararda sulama işine kimsenin karışmaması istenmiştir.¹⁷³⁶ Yine aynı yıl Hısn-ı Mansur kazasında, Kuru isimli mevkide bulunan nehirden, nehir çevresindeki bağ ve bahçe sahipleri nöbetleşe usulü ile yararlanırlarken bazı kişiler Hasan Beşe isimli kişinin bahçelerini sulamasını engellemişlerdir. Hasan Beşe'nin durumu şikayet etmesi üzerine Hısn-ı Mansur voyvodasından bahçenin sulanmasına engel çıkartılmaması ve çıkartanların engellenmesi istenmiştir.¹⁷³⁷ 1756 yılında yine Hısn-ı Mansur'da Nehiryeri denilen nehirden, nehrin çevresinde bulunan bağlar, bahçeler sulandığı gibi bir değirmen de bu sudan yararlanmaktadır. Bu su, mevcut bağ, bahçe ve değirmene kıt kanaat yetmekteyken bazı kişiler sonradan bağ ve bahçeler ihdâs ederek nehrin su yolunda değişiklik yapmak isteyince sudan yararlanan kişiler mağdur ve mutazarrır olmuştur. Şikayet üzerine gönderilen emirde sonradan gelip suyun mecrâsını değiştirenlerin men edilmesi istenmiştir.¹⁷³⁸ 1786 yılında Hısn-ı Mansur'a bağlı Hasankendi köyü ahali, köyün içinden akan suyu "kadîmü'l-eyyâmdan" beri nöbetleşe kullanmakta ve pamuk, buğday, arpa gibi tarlalarını bu su ile ve bu usulle sulamaktalarken köy sâkinlerinden bazıları İbrahim isimli kişinin pamuk tarlasını sulamasına izin vermemişlerdir. Köylülerin İbrahim'e, "Buğday ve arpa tarlalarını sulamana izin veririz; ama pamuk tarlanı sulamana müsaade etmeyiz." demeleri üzerine İbrahim durumu mahkemeye arz etmiş ve verilen kararda İbrahim'in bu su ile pamuk tarlasını da sulayabileceğine karar verilmiştir.¹⁷³⁹

Hısn-ı Mansur kazasında bulunan Nehiryeri/Nehirönü denilen suyun akışından, kullanımından ve nehrin her iki yakasındaki bahçelerden sorumlu "şeyh" veya "nâzır" olarak isimlendirilen görevlilerin olduğu görülmektedir. Suyun şeyhi olan kişiler eğer vazifelerini iyi yapmazlarsa bu durum bahçe sahiplerinin zararına olacağından liyakatli kişilerin bu göreve getirilmesi önemlidir. 1734 yılında Nehiryeri'nde bahçeleri olan kişiler mahkemeye giderek berât-i şerîf ile bahçe sularının şeyhi olan Veli isimli kişinin "yaramaz ve mürteşî" (rüşvetçi) olduğunu ve bu sebeple bahçelerinin muattal kaldığını iddia ederek şikayetçi olmuşlardır. Şikayet üzerine şeyhlik vazifesi, Hısn-ı Mansur kadısı arzıyla el-Hac Musa isimli kişiye tevcih edilmiştir.¹⁷⁴⁰ 1744 yılında ise bahçe sahipleri bahçelerin şeyhi olan Mustafa'dan hoşnut olmadıkları için görevden alınmasını talep etmişler ve Mustafa görevden alınarak vazifesi, Hüseyin isimli kişiye göreve layık olduğu belirtilerek verilmiştir.¹⁷⁴¹

¹⁷³⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 60, s. 349.

¹⁷³⁶ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 1; Yanar, agt., s. 66.

¹⁷³⁷ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 18; Yanar, agt., s. 72.

¹⁷³⁸ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 38, 113; Yanar, agt., s. 82-83.

¹⁷³⁹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 52.

¹⁷⁴⁰ VGMA. HD., nr. 1094, s. 187.

¹⁷⁴¹ VGMA. HD., nr. 1100, s. 166.

5.10.5. Vakıflara Müdahale

Osmanlı'da toplumsal ve iktisadî düzeninin oluşumunda ve bu düzenin devam ettirilmesinde vakıflar büyük rol oynamaktadır. Ancak meydana gelen asayiş problemlerinin vakıf sistemine de büyük zararlar verdiği görülmektedir. Vakıfların belli bir iktisadî yapıya sahip olması, vakıflara müdahale edilmesinin en önemli nedeni olduğu söylenebilir. 18. yüzyılda, Adıyaman'da, vakıflara müdahale, daha çok iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki ve daha sık rastlanılanı vakıf görevlilerinin görevini ele geçirmeye yönelik müdahalelerdir.¹⁷⁴² İkincisi ise vakıf geliri olan arsa, tarla, köy, bağ, bahçe gibi yerlere saldırarak mahsule zarar verme veya mahsule el koyma şeklinde gerçekleşmektedir. Vakıf görevlilerine müdahaleyle ilgili birçok örnek bulunmakla birlikte birkaç tanesine yer vermek daha uygun olacaktır. Hısn-ı Mansur kazasında Ebuzer el-Gıffarî Vakfı'nın mütevellisi olan Seyyid Ebubekir'in tevliyet vazifesini "ashab-ı ağrazdan" (kötü niyetli) bazıları zorla almaya çalışmışlardır. Seyyid Ebubekir'in vaziyeti şikayet etmesi üzerine 1716 yılında verilen kararda, Seyyid Ebubekir'in vazifesine müdahale edilmemesi istenmiştir.¹⁷⁴³ Behisni kazasında Kızılca Mahallesi'nde bulunan Hasan Bey Câmii Vakfı'nın mütevellisi olan Ebubekir ve nâzırı olan İsmail isimli kişiler, yine aynı kazada sâkin ve mütegalibeden olan Topal Mustafa ve kardeşi Hacı Mehmet isimli kişilerin, vazifelerini zorla ele geçirdiklerini beyan ederek şikayette bulunmuşlardır. 1729 yılında Behisni kadısına gönderilen emirde adı geçen kişilerin vazifelerine müdahale ettirilmemesi istenmiştir.¹⁷⁴⁴ Gerger kazasında Mehmed Bey Mescidi Vakfı'nın mütevellisi olan kişiler, vakıf gelirlerinden imam ve müezzinin hisselerine düşen miktarları bu kişilere vermeyip kendileri aldıkları için sulehâdan Mustafa ve Hüseyin halifeler durumu şikayet etmişler ve 1747 yılında verilen kararda vakıf ve vakıf görevlilerinin gelirlerine kimsenin müdahale etmemesi istenmiştir.¹⁷⁴⁵ Hısn-ı Mansur kazasında bulunan Abdulganî Câmî-i Şerifî'nin Tebareke-hânı olan Seyyid Mehmet'in 1776 yılında ölümü üzerine vazifesi oğlu Seyyid Ahmet'e verilmesi gerekirken Seyyid Osman isimli şahıs kanuna aykırı bir şekilde vazifeyi ele geçirmiştir. Seyyid Ahmet'in şikayeti üzerine vazife, Seyyid Osman'dan alınarak tekrar Seyyid Ahmet'e tevcih edilmiştir.¹⁷⁴⁶ Vakıf görevlilerine müdahale ile ilgili örnekler olduğu gibi vakıf gelirlerine müdahale ile ilgili örnekler de mevcuttur. Behisni kazasının Belviran köyünde bulunan Ma'runî mezraası'nın nisf-ı malikâne hissesi vakıf mülkü olup geliri "dârü's-sa'âdeti's-şerîfe hazinesine" gönderilmekteyken Şeyh Abdullah, Seyyid Ali, Beşir oğlu İbrahim ve Hatipoğlu isimli iktidar sahibi kişiler, vakıf mülkünün mütevellisi olan Şeyh Rıdvanallah'ın beratını almışlar ve vakıf mahsulüne de el koymuşlardır.¹⁷⁴⁷ Kâhta kazasında Ebu Sadık köyündeki Ebu Sadık Zaviyesi'nin 1779 yılında hasıl olunarak anbara konulmuş olan altı öşür mahsulünü, Hısn-ı Mansur kazası sâkinlerinden İzollu Mehmet Efendi isimli kişinin yeğeni Molla Osman gaspetmiş ve zaviyedârlarının da beş kuruşlarına el koymuştur. Yapılan şikayet üzerine Molla Osman'ın gaspettiği malları ve mahsulü iade etmesine karar verilmiştir.¹⁷⁴⁸ 1787 yılında Kâhta kazasında Kömür köyünün ziraat mahsulleri, aynı kazada bulunan Şeyh Halil Baba Zaviyesi'nin gelirleri arasındayken başka köyün ahalileri bu toprağı zaptederek hayvanlarını otlatmaya başlamışlar ve bu sebeple vakfın

¹⁷⁴² Behisni kazasındaki cami görevlilerine müdahale için Bk. Söylemez ve Tunç, agm., s. 83.

¹⁷⁴³ BOA. AŞKT. d., nr. 71, s. 154.

¹⁷⁴⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 121, s. 321.

¹⁷⁴⁵ BOA. MARAŞ, nr. 1 s. 190; Yanar, agt., s. 132.

¹⁷⁴⁶ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 103.

¹⁷⁴⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 61, s. 491.

¹⁷⁴⁸ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 67.

geliri büyük zarar görmüştür.¹⁷⁴⁹ Hısn-ı Mansur'a bağlı Zey köyünde bulunan Şeyh Abdurrahman Erzincânî Vakfı'nın gelirleri arasında bulunan bazı köyleri, Mustafa isimli kişi ehl-i örf taifesiye işbirliği yaparak ele geçirmeye çalışmış ve vakfa zarar vermiştir. Yapılan şikayet üzerine, 1798 yılında verilen kararda, Mustafa'nın ve işbirlikçilerinin müdahalesinin engellenmesine karar verilmiştir.¹⁷⁵⁰

5.10.6. Alacak-Verecek Meseleleri

Alacak-verecek ile ilgili davalar incelendiğinde Müslüman reayanın kendi aralarındaki davalar, ehl-i örf veya ehl-i şer' ile reaya arasındaki davalar, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki davalar, akarabalar arası davalar, vefat eden kişinin alacağının veya borcunun olması ile ilgili davalar olmak üzere farklı kategorilerden örneklerle karşılaşılmaktadır. Alacak-verecek sorunlarının büyük bir çoğunluğu şiddete dönüşmemiş olup alacaklı kişinin alacağını talep etmesi ile ilgilidir. Ancak bazen şiddete başvurularak alacağın tahsil edilmeye çalışılması veya aynı şekilde alacağın talep edildiğinde, borçlunun şiddete başvurarak borcunu vermek istememesi gibi durumlarla da karşılaşılmaktadır.

Alacak-verecek meseleleri Müslümanlarla gayrimüslimler arasında olabilmekteydi. Behisni kazası sakinlerinden Mahbus Sarraf isimli zimmînin Behisni Voyvodası Rîşvanzade Ömer Bey'in adamlarından Mustafa Ağa'dan 1711 yılına ait 1.720 kuruş alacağı varken, Mustafa Ağa bu meblağın 1.400 kuruşunu ödemiş; ancak kalan 320 kuruşu ödememiştir. Mahbus Sarraf da Mustafa Ağa'ya adam ve mektup göndermesine rağmen Mustafa Ağa borcunu ödemeyince durumu İstanbul'a şikayet etmiştir.¹⁷⁵¹ Benzer bir olayda; Hısn-ı Mansur kazasında Emvader isimli zimmî sabık Rîşvan Voyvodası Hüseyin Ağa'ya temessük ile 1741 yılında 450 kuruş borç vermiş; ancak Hüseyin Ağa borcunun 200 kuruşunu ödemiş; ancak bir süre sonra vefat etmiştir. Emvader, Hüseyin Ağa'dan alacağı olan meblağı Hüseyin Ağa'nın varisi olan Halil'den talep etmesine rağmen Halil bu parayı ödememiştir. Emvader de durumu mahkemeye bildirmiş ve 1743 yılında temessükü mucebince alacağının tahsil edilmesine karar verilmiştir.¹⁷⁵²

Alacak-verecek meselesinin ehl-i şer' taifesinin kendi arasında zuhûr ettiğine de rastlanmaktadır. Abdalbaki isimli kadı, hala Hısn-ı Mansur kadısı olan Seyyid Hasan'a 1739 yılında 350 İstanbulî altın borç vermiş; ancak Seyyid Hasan bu borcunu ödeyemeyince aralarında anlaşarak 18 ay içerisinde ödenmesine karar verilmiştir. Buna rağmen Seyyid Hasan bu borcunu ödeyemeyince Abdalbaki, durumu İstanbul'a şikayet etmiştir. 1743 yılında Hısn-ı Mansur Kadısı Seyyid Hasan'a gönderilen hükümde borcunu bir an önce ödemesi istenmiştir.¹⁷⁵³

Alacak-verecek meselesi bazen de verilen emanetin alınamaması sebebiyle meydana gelebilmekteydi. Hısn-ı Mansur kazasında Rîşvan Aşireti'nden Yunus isimli kişi, Mehmet Ağa isimli kişiye 572 adet koyun teslim etmiş, o da bu koyunları satmış ve parasını Yunus'a zamanında ödemiştir. Mehmet Ağa başka bir diyara gitmesi gerektiği için bir miktar akçesini Yunus'a emaneten bırakmış; ancak kazaya geri döndüğünde Yunus parayı vermemiştir. Bunun üzerine Mehmet Ağa durumu mahkemeye bildirmiş

¹⁷⁴⁹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 81.

¹⁷⁵⁰ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 141.

¹⁷⁵¹ BOA. AŞKT. d., nr. 89, s. 225.

¹⁷⁵² BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 28; Yanar, agt., s. 79.

¹⁷⁵³ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 29; Yanar, agt., s. 79-80.

ve 1743 yılında Hısn-ı Mansur kadısına ve voyvodasına gönderilen emirde Mehmet Ağa'nın alacağına tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁷⁵⁴

Ehl-i örf taifesinin de kendi aralarında borç alıp verdikleri, bazen de borcun ödenmediği durumların yaşandığı anlaşılmaktadır. Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşlarından Ahmet isimli şahsın Rişvan Boybeyi olan Türkoğlu Karababa'dan hüccet-i şer'iyye ile 2.000 kuruş alacak hakkı vardır; ancak Türkoğlu Karababa bu borcunu vermemektedir. Ahmet de durumu İstanbul'da mahkemeye şikayet etmiştir. 1706 yılında Rakka valisine ve Hısn-ı Mansur kadısına gönderilen emirde Ahmet'in alacağına tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁷⁵⁵ Rişvan Hassı Voyvodası Ebubekir'in Rişvan boybeyi olup Hısn-ı Mansur'da sâkin olan Bereketoğlu Hasan'dan temessük ile 1.000 kuruş alacağı vardır; ancak birkaç kez alacağını talep etmesine rağmen Bereketoğlu Hasan borcunu vermemiştir. Ebubekir de durumu İstanbul'a şikayet etmiş ve 1748 yılında verilen kararda Bereketoğlu'nun borcunu ödemesi emrolunmuştur.¹⁷⁵⁶

Reaya ile ehl-i örf veya ehl-i şer' taifesi arasında da borç alınıp verildiği görülmektedir. Samsad kazasının eski naibi olan Mevlana Mehmet, yine aynı kazada sâkin İsmail isimli kişiden 300 kuruş alacağı olduğunu; ancak İsmail'in borcunu vermediğini belirterek şikayetçi olmuştur. 1731 yılında Samsad kadısına gönderilen emirde Mevlana Mehmet'in alacağına tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁷⁵⁷ İç-il sancağının eski mutasarrıfı olan Seyyid Gazi Ahmet Paşa, Hısn-ı Mansur kazasında sâkin Duranzâde Ebubekir ve Ahmet isimli kişilerden 1746 yılından kalma temessükle 1.596,5 kuruş ve 60 kile hınta alacağı olduğunu ve bu kişilerin borcunu vermediğini İstanbul'a şikayet etmiştir. 1747 yılında Hısn-ı Mansur kadısına ve Rakka valisine gönderilen emirde Ahmet Paşa'nın alacağına bu kişilerden tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁷⁵⁸ Gerger kazasında sâkin Ali Beşe isimli kişi Gerger Alaybeyi Molla Yusuf'a temessükle 2.500 kuruş borç vermiş; ancak alacağını temin edememiştir. Molla Yusuf bir süredir Malatya taraflarında olduğu için 1749 yılında Malatya kadısına gönderilen hükümde Ali Beşe'nin alacağına tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁷⁵⁹ Sabık Filibe Kadısı es-Seyyid İbrahim, Hısn-ı Mansur kazasında sâkin Çelikçizâde es-Seyyid Mehmet isimli kişiden temessük ile 130 kuruş ve temessüksüz 20 kuruş olmak üzere toplam 150 kuruş; yine aynı kazada sâkin Döndüzâde el-Hac Hasan isimli kişiden 200 kuruş alacağı olduğunu; ama Seyyid Mehmet vefat ettiği için parasını varislerinden alamadığını, el-Hac Hasan'ın ise borcunu vermediğini İstanbul'da mahkemeye şikayet etmiştir. 1787 yılında Malatya sancağı mutasarrıfına ve Hısn-ı Mansur kadısına gönderilen emirde es-Seyyid İbrahim'in alacağına borçlulardan tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁷⁶⁰

Alacak-verecek sorunlarının vefat eden kişinin borcunun varislerinden talep edilmesiyle de gerçekleştiği olmaktadır. Hısn-ı Mansur kazası sâkinelerinden Hatice, Rabia, Ayşe, Fatma, Neslihan, Hürü, Halime, Asiye ve başka hatunlar mahkemeye başvurarak, yine aynı kazada sâkin Zülfikar oğlu Osman isimli kişinin "Sizin babanızın bana borcu vardır." diyerek bunların bir kıt'a bahçelerini ve bağlarını zaptettiğini şikayet etmişlerdir. Mağdurların şikayeti üzerine bağ ve bahçenin Osman'dan alınarak sahiplerine geri verilmesi istenmiştir.¹⁷⁶¹

¹⁷⁵⁴ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 36.

¹⁷⁵⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 45, s. 96.

¹⁷⁵⁶ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 187; Yanar, agt., s. 132.

¹⁷⁵⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 131, s. 168.

¹⁷⁵⁸ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 184; Yanar, agt., s. 128.

¹⁷⁵⁹ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 248.

¹⁷⁶⁰ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 80.

¹⁷⁶¹ BOA. MD., nr. 264, s. 131.

Alacak-verecek meselesinin kardeşler veya akrabalar arasında da meydana geldiği görülmektedir. Behisni kazasında Seyyid Murat isimli kişinin kardeşi İbrahim'den 2.500 kuruş alacak hakkı varken; İbrahim vefat edince İbrahim'in varisleri olan Yakup ve Murtaza isimli kişilerden bu hakkını istemiş; ancak onlar çeşitli bahaneler öne sürerek parayı ödememişlerdir. Seyyit Murat'ın şikayeti üzerine 1730 yılında Behisni kadısına ve voyvodasına gönderilen emirde Seyyid Murat'ın alacağının tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁷⁶²

Alacak verecek davalarında şiddete başvurulduğu durumlar da olabilmekteydi. 1718 yılında Behisni kazasına tâbi' Akpınar köyü sâkinlerinden Kasım isimli kişi mahkemeye giderek Canbeyli Aşireti'nden Molla Halil ve yanındaki birkaç kişinin kendisinden "Müteveffâ baban Murtaza'nın bize 300 gurûş borcu vardır, senden alırsız deyu" zorbalık yaptıklarını, hatta ehl-i örf taifesiyle işbirliği yaparak kendisini hapse attırdıklarını belirtmiş ve şikayetçi olmuştur.¹⁷⁶³ Rışvan Aşireti'nden Bezikli oymağı mensuplarından Halil isimli kişinin Çakallı oymağı mensuplarından Ali isimli kişiden 27 kuruş alacağı olduğu için Halil, Ali'den parasını isteyince Ali buna değnekle saldırmış ve sol kolunu "amel-mande" (işlevsiz) hale getirmiş ve kaçmıştır. Halil'in şikayeti üzerine 1745 yılında verilen kararla Ali'nin bulunması ve alacağın tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁷⁶⁴ Bu tür şiddet olayları, bazen alakası olmayan kişilerin müdahaleleriyle de meydana gelebilmekteydi. 1719 yılında Hısn-ı Mansur sakinlerinden Dede Osman ve Dede Ali isimli kişiler, Çoban Ali isimli kişiden 1.750 kuruş ve Gökoğlu Mehmet isimli kişiden de 70 kuruş alacakları olduğunu; ancak bu alacaklarının talebiyle ilgili kimseyi kendilerine vekil tayin etmemelerine rağmen Ali isimli bir kişinin, kendini vekil gösterip borçlulara çeşitli zulümler yaptığını belirtmişler ve mahkemeye giderek bu kişiden şikayetçi olmuşlardır.¹⁷⁶⁵ Bu olay aynı zamanda davaların takibi konusunda vekil tayin edildiğini de göstermektedir.

5.11. Nizamı Sağlama Çabaları

Osmanlı Devleti'nin ceza hukukunun temelleri şer'î hükümlere dayanmakla birlikte, cezaî yaptırımlar, devletin içinde bulunduğu malî, askerî ve idarî şartlara göre yaptığı hukukî düzenlemelerle şekillenmiştir. İslam hukukunun özellikle Kur'an-ı Kerîm ve sünnet tarafından teferruatlı bir şekilde düzenlenmemiş olması Osmanlı padişahlarının ceza ve malî hukuk alanlarında yaptıkları düzenlemelere zemin hazırlamıştır. Had¹⁷⁶⁶ ve kısas cezalarının aksine ta'zir¹⁷⁶⁷ suçları denen çok geniş bir suç kategorisinin düzenlenmesi İslam hukukunca devlet başkanlarına bırakılmıştır.

¹⁷⁶² BOA. AŞKT. d., nr. 124, s. 255.

¹⁷⁶³ BOA. AŞKT. d., nr. 75, s. 404.

¹⁷⁶⁴ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 111; Yanar, agt., s. 111.

¹⁷⁶⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 82, s. 367.

¹⁷⁶⁶ Had cezası; Kur'an-ı Kerîm'de ve sünnette belirlenmiş, kısas ve diyet dışındaki cezaî müeyyideleri ifade eden fıkıh terimidir. Kur'an-ı Kerîm'de hudûd kelimesi on dört yerde geçer; bunların on üçünde Allah'a, birinde ise Allah'ın resulüne indirdiği vahye izafe edilir. Bu ayetlerde; "Allah'ın koyduğu hükümler, yasaklar, ölçüler, sınırlar belirtildiği gibi Allah'ın koyduğu hükümlerin yerine getirilmesi ve iyi muhafaza edilmesi, Allah'ın belirlediği ölçü ve sınırların çiğnenmemesi gerektiği" belirtilir. Bk. Ali Bardakoğlu, Had, DİA, C. 14, Ankara 1996, s. 547.

¹⁷⁶⁷ Ta'zir cezası; had ve kısas cezaları dışında devlet yöneticilerinin veya hâkimin takdirine bırakılan cezadır. Bu cezanın sınırlarını ayetler ve hadisler belirlemektedir. Ta'zir cezaları, had ve cinayetlerde olduğu gibi emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker vazifesini yerine getirmenin önemli araçlarından olup din, akıl, can, ırz ve malın korunması şeklindeki beş temel amaca uygun biçimde şer'an mâ'siyet olduğu bildirilmiş; ancak toplumların kendi şartlarına göre düzenlemek üzere cezaları tayin edilmemiş fiillere yöneliktir. Bk. Tuncay Başoğlu, Ta'zir, DİA, C. 40, Ankara 2011, s. 198.

Hangi fiillerin suç sayılacağı ve ne gibi cezaî yaptırımlar uygulanacağı belli esaslar çerçevesinde devlet başkanları tarafından belirlenmiştir. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'nde asayiş ve sukûnetin sağlanmasında zaman zaman zorluklarla karşılaşılması ağır bir ceza politikasını gerekli kılmıştır. Devletin ekonomik bunalım yaşadığı yıllarda para cezalarının, donanmada kürekçiye ihtiyaç duyulduğu dönemlerde kürek cezalarının ağırlık kazanması devletin cezaî yaptırımları, ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirdiğini göstermektedir.¹⁷⁶⁸ 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları dahilinde meydana gelen asayiş problemlerinde, devlet yetkilileri önce mübaşirler veya ağalar aracılığıyla problemin soruşturulmasını sağlamak ve şer'î mahkemeler tarafından davanın görüşülüp ceza gereken bir durum söz konusuysa, gerekli şer'î cezanın icrâ edilmesini, taşradaki ehl-i örf taifesinden istemekteydi. Bu cezalar, suçun niteliğine göre kalebend cezası, iskân veya sürgün cezası, kürek cezası, para cezası, idam cezası gibi cezalar olabilmekteydi.

Devletin taşrada asayişi sağlamak için başvurduğu yöntemlerden birisi de yerel güçlü hanedanlarla işbirliği yapması olmuştur. Devletin yerel hanedanlarla işbirliği yapmak istemesinin malî, hukukî ve toplumsal üç önemli gerekçesi vardır. Gerger kazasında meydana gelen eşkıyalık olayları, köylerde ve nahiyelerde yaşayan ahalinin perişan ve perakende olmasına sebep olduğu için devlet, bu yerlerden bir süredir vergi geliri elde edememektedir. Bu sebeple eşkıyalık olaylarının son bulması ve ahalinin tekrar yerlerine dönerek üretime geçmesi devlet için zarurî ve önemli görülmüştür. Devlete göre bunu sağlamanın yolu bölgedeki güçlü bir aşiretten veya hanedandan ol-havalide sâkin ve bölgenin düzenini sağlamaya kâdir bir zâbite, bu topraklar mir-livâ hassı olarak verilirse bu kişi oranın güvenliğini sağlayabilir ve böylece hem ahali refaha ve huzura kavuşur hem de cânib-i mîrîye hâsıl elde edilmiş olurdu.¹⁷⁶⁹

5.11.1. İskân Cezası

Osmanlı Devleti'nin önemli devlet politikalarından biri olan iskân siyaseti, devletin kuruluş dönemlerinde konar göçer aşiretlerin Rumeli'ye iskân edilmesi şeklinde tezahür etmiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde ise iktisadî, içtimaî, askerî ve nizamî sebeplerle bazı aşiretler Rakka, Hama ve Humus taraflarına iskân edilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁷⁰ Ancak aşiretlerin başta kabul ettikleri iskân politikasının, bir süre sonra bazı aşiretlerin iskân bölgesinden kaçmaları sebebiyle başarısızlığa uğradığı görülmektedir.¹⁷⁷¹ Rakka iskân bölgesinden kaçan aşiret mensuplarından bir kısmının Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları ve bu kazaların çevresindeki topraklara kaçmaları sebebiyle bu aşiret mensuplarının yeniden Rakka'ya iskân edilmeleri sık rastlanan hâdiselerdendir. Hısn-ı Mansur kazasında cinayet, hırsızlık, gasp, yol kesme gibi türlü eşkıyalıkları sebebiyle Rakka'ya nakl ve iskân olunan Bektaşlı oymağı eşkıyası, bir yolunu bularak Rakka'dan firar ederek Hısn-ı Mansur kazasına gelmişler ve eşkıyalığa devam etmişlerdir. Şikayet üzerine bunların yakalanarak yeniden Rakka'ya nakl ve iskân olunmaları istenmiştir.¹⁷⁷² 1759 yılında

¹⁷⁶⁸ M. Akif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", Osmanlı Devleti Tarihi, C. 2, IRCICA. Yay., Ed.: E.İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 383.

¹⁷⁶⁹ BOA. MAD. d., nr. 202, s. 4.

¹⁷⁷⁰ Rakka İskânı ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bk. Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Eren Yay., İstanbul 1987; Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK. Yay., Ankara 2006; Murat Çelikdemir, Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840), BDT., Elazığ 2001.

¹⁷⁷¹ Öztürk, agm., s. 973.

¹⁷⁷² BOA. MD., nr. 118, s. 180.

Siverek kazasına bağlı Bucak nahiyesinden Hurşit oğlu Osman ve amcaoğulları Ahmet ve kardeşi Bozo isimli kişiler eşkıyalıkları sebebiyle daha önce Rakka'ya nakl ve iskân edilmişlerken itaat etmeyip Gerger taraflarına kaçmışlar ve "haşerâtı başlarına cem' ve kuralarda geşt ü güzâr idüb" eşkıyalık hareketlerinde bulunmuşlar, sekiz köyün emlak ve akarlarını zabt etmişler, mallarını ve hayvanlarını talan etmişler ve altı kişiyi öldürmüşlerdir. Şikayet üzerine bunların da yeniden Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir.¹⁷⁷³ 1757 yılında Rakka iskânından olan Gözi Aşireti'nden Mirhanogulları Mehmet, Ahmet ve Hamza, Kırşogulları Osman, Ali ve sâirleri Rakka iskânından iken mahall-i iskânlarından kaçarak Gerger ve Kâhta kazalarında tavattun etmişler ve o bölgede bulunan köylere saldırarak ahalinin mal ve eşyalarını çalmışlar ve isyan halleri gün be gün artarak devam etmiştir. Hatta sekiz köyün tımar gelirleri olan yaklaşık 15.000 kuruşu kendileri toplayarak sipahilere de zarar vermişlerdir. Bu aşiret eşkıyalarının fukaraya eziyetinin sona erdirilmesi için tekrar Rakka'ya nakl ve iskân olunmalarına ve suçlarından ötürü yargılanmalarına karar verilmiştir.¹⁷⁷⁴ 1767 yılında Şure-ili kazasında Cihanbeyli Aşireti'nden Ömeranlı oymağı eşkıyasından Boyundurukkıranoğlu İbrahim, Osman, İzzeddin'in oğulları ve kardeşi, Muhtaroglu Murtaza, Hasan, Abbas, Karacaoğlu Hüseyin, Hakverdioğulları, Çenedoğulları, Melluoğulları, Kara Osmanogulları ve daha nice kişi ve hanedan eşkıyaları "katli-nüfus, gasb-ı emvâl ve kutta'-ı tarîk misillü" eşkıyalıkları sebebiyle Rakka'ya nakl ve iskân olunmalarına karar verilmiştir. Ancak bunlardan bazıları kendi aşiretlerinden ve Bucaklı Aşireti'nden bazı kişilerle birlik olup iskân bölgelerinden kaçarak Gerger kazası yakınlarına gelmişler ve burada da eşkıyalıklarına devam etmişlerdir.¹⁷⁷⁵

Devlet yetkililerinin, Rakka eyaletinde hayata geçirmeye çalıştıkları iskân teşebbüsünün bir diğer ayağı da eşkıyalık hareketinde bulunan aşiret mensuplarının Rakka'ya iskân edilmesidir. Bu doğrultuda araştırma konusu dahilindeki kazalarda eşkıyalık hareketinde bulunan büyük grupların veya kimi zaman daha az sayıda olan grupların Rakka'ya iskân edilmelerine karar verildiği görülmektedir. 18. yüzyılın başlarında Hısn-ı Mansur kazasında eşkıyalık yapan ve ahaliye bir türlü rahat vermeyen Bereketoğlu Yusuf ve Rıdvanoğlu Mustafa ve arkadaşlarının Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir.¹⁷⁷⁶ 1719 yılında Gerger kazasında eşkıyalık yapan ve Gerger taraflarındaki nahiye ve köylerin perakende ve perişan olmalarına sebep olan Babaoğlu Bekir ve oğulları Mehmet ve Mustafa'nın yakalanarak Rakka'ya nakl ve iskân edilmelerine karar verilmiştir.¹⁷⁷⁷ 1747 yılında yine Gerger kazasında, Biyol köyü, Nehirdenli köyü ve Beziki köyü sâkinlerinden bazı kişiler Cihanbeyli Aşireti mensuplarından bazı kişilerle birlik olup Şure-ili Mütessellimi Hasan Bey oğlu Ebubekir'i öldürmüşler ve hayvanlarını ve mallarını gaspetmişlerdir. Yine bunlar Gerger kazasında birçok kişiye saldırarak bunların mal ve eşyalarını gaspetmişlerdir. Yaptıkları bu eşkıyalık sebebiyle bunların Rakka'ya nakl ve iskân edilmeleri istenmiştir.¹⁷⁷⁸ 1760'larda Şure-ili kazasında birçok eşkıyalık olayına karışan ve 26 köyün ahalisinin perakende ve perişan olmasına sebep olan Ömeranlı Aşireti'nden Boyundurukkıranoğlu ve hevâdarlarının Rakka'ya nakl ve iskân olunmaları istenmiştir.¹⁷⁷⁹ Rişvan ve Çakallı Mukataası'na tâbi' Bereketli oymağı mensuplarından Sori Mehmet'in Rakka'ya nakl

¹⁷⁷³ BOA. MD., nr. 162, s. 44.

¹⁷⁷⁴ BOA. MD., nr. 159, s. 214.

¹⁷⁷⁵ BOA. MD., nr. 165, s. 164.

¹⁷⁷⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 70, s. 241.

¹⁷⁷⁷ BOA. MD., nr. 127, s. 374.

¹⁷⁷⁸ BOA. MD., nr. 153, s. 88.

¹⁷⁷⁹ BOA. MD., nr. 164, s. 255.

olunması için birkaç defa emr-i şerif gönderilmesine rağmen kendisi bir yolunu bularak oymağının boybeyi olmuş ve eşkıyalığa devam etmiştir. Hatta 1764 senesi mâl-ı mîrîsinin 10.500 kuruşunu "ekl ü bey" etmiş ve ahalinin perişan olmasına neden olmuştur. Bu sebeple bu kişinin yeniden Rakka'ya iskân edilmesine karar verilmiştir.¹⁷⁸⁰ 1732 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Rışvan Aşireti mensuplarından bazı kişiler ve 1770'li yıllarda Behisni'de Hevidi Aşireti'nden bazı kişiler¹⁷⁸¹ eşkıyalık yaptıkları gerekçesiyle Rakka'ya nakl ve iskân edilmişlerdir.¹⁷⁸²

5.11.2. Kalebendlik Cezası

Kalebendlik cezası, bir kimsenin işlemiş olduğu herhangi bir suçtan dolayı, bir kalenin hisarından dışarı çıkmamak üzere kale içinde oturmaya mahkum edilme cezasıdır. Suçluların bir kale sınırları içinde hapsedilmesi anlamına gelen bu uygulama, suçluların hem uzak bir bölgedeki kalede tutulmaları hem de kaleden çıkamamaları sebepleriyle sürgün cezasını andırırsa da, bu ceza, sürgün cezasına göre daha ağırdır.¹⁷⁸³ Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda da hukukî bir ceza olarak, bazı suçluların başta Rakka Kalesi olmak üzere Sivas, Halep, Kâhta ve Hasankeyf kalelerinde kalebendlik cezasına çarptırıldığı görülmektedir. 1722 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Bereketoğlu Yusuf ve kardeşleri ve 70-80 miktarı hevâdârlarının gasp, cinayet, fesat, yaralama gibi suçlarından ve eşkıyalıklarından dolayı Halep Kalesi'ne kalebend edilmelerine karar verilmiştir.¹⁷⁸⁴ 1728 yılında Rışvan Aşireti'ne bağlı Dalyanlı Oymağı Kethüdası Hüseyin ve Berketanlı Oymağı Kethüdası Şeyh Yusuf ve Ömeranlı Oymağı Kethüdası Hacı Mehmed oğlu Mustafa isimli kişilerin, ahaliye zarar verdikleri gerekçesiyle, Kâhta Kalesi'nde kalebend olunmalarına karar verilmiştir.¹⁷⁸⁵ 1732 yılı öncesinde Hısn-ı Mansur kazasında bulunan konar göçer Rışvan Aşireti'nden Dalyanlı ve Hıdırelli (?) oymaklarının yöneticileri üzerlerine edâsı lazım gelen mâl-ı mîrîlerini vermekte muhalefet ettikleri için Sivas Kalesi'nde kalebend edilmeleri kararlaştırılmıştır.¹⁷⁸⁶ Hısn-ı Mansur Müftüsü İsmail ve kardeşi, bazı eşkıyalarla bir olup Hısn-ı Mansur kasabasında eşkıyalık yaptıkları için Birrû'l-Fırat Kalesi'nde kalebend olunmalarına karar verilmiş ve müftü, "fetâvâdan hacr" edilmiştir.¹⁷⁸⁷ 1767 yılında Göçer Rışvan Aşireti'nden ve İzollu Aşireti'nden bazıları 1765 yılına mahsup olan mâl-ı mîrîlerini vermekte muhalefet edip Rışvan voyvodasının bazı adamlarını katletmeleri üzerine bir kısmının münasip mahallere nakl ve iskânına bir kısmının da Sivas Kalesi'nde kalebend olunmalarına karar verilmiştir.¹⁷⁸⁸ 1782 yılında Hısn-ı Mansur kazasında İzollu Aşireti'nden Mansurî, Haramzâdeoğlu Cuma ve bunun diğer oğulları ile kardeşlerinin kaza reayasına ve yolculara karşı yaptıkları eşkıyalık sebebiyle kalebend edilmelerine karar verilmiştir.¹⁷⁸⁹

¹⁷⁸⁰ BOA. MD., nr. 164, s. 430.

¹⁷⁸¹ BOA.C.DH., 259: 12948.

¹⁷⁸² BOA. MD., nr. 138, s. 360.

¹⁷⁸³ Ahmet Aksın, Suha Oğuz Baytimur, "25 Numaralı Kalebend Defterinin Tanıtımı ve Kalebend Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarihi Bakımından Önemi", XV. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, C. 4/1, TTK. Basımevi, Ankara 2010, s. 796.

¹⁷⁸⁴ BOA. MD., nr. 264, s. 192.

¹⁷⁸⁵ BOA. DVNSKLB. d., nr. 2, s. 7.

¹⁷⁸⁶ BOA. MD., nr. 138, s. 360.

¹⁷⁸⁷ BOA. MD. .d., nr. 150, s. 187-188.

¹⁷⁸⁸ BOA. MD., nr. 165, s. 81.

¹⁷⁸⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 180, s. 254.

Kalebendlik cezası için çoğunlukla yakın bölgelerdeki kaleler tercih edilirken bu cezaya çarptırılanların bazen çok uzak bölgelerdeki kalelere götürüldükleri de görülmektedir. Behisni'de ikamet eden Rişvanzadelerden İbrahim, Murtaza ve Abdulkadir isimli kişiler öteden beri eşkıyalık olaylarına karıştıkları gerekçesiyle Adana'ya babalarının yanına gönderilmelerine karar verilmişse de bunlar itaat etmedikleri ve benzer hareketleri devam ettirdikleri gerekçesiyle, 1725 yılında, Rişvanzadelerin Mardin Kalesi'ne ve bunların adamlarının da Limni Kalesi'ne kalebend olunmalarına karar verilmiştir.¹⁷⁹⁰ Osmanlı'nın farklı coğrafyalarına gönderilmek üzere birçok defa sürgün veya kalebend cezasına çarptırılan Türkoğlu İbrahim ve bu kişiye tâbi olan bazı eşkıyalar, 1743 yılında Mağosa Adası'nda kalebend olunmuşlardır.¹⁷⁹¹

5.11.3. Sürgün (Nefy u İclâ)

Osmanlı ceza hukunda "nefy ü iclâ" olarak isimlendirilen sürgün cezası, "suçlunun bulunduğu mahalden başka bir mahalle belirli bir süreliğine (muvakkaten) uzaklaştırılmasıdır." Sürgün edilen kişi, sürgün edildiği mahalde, serbestçe hareket edebilme, oranın sâkini gibi yaşayabilme hakkına sahiptir. Sürgün cezasının kalebendlik cezasından farkı, suçlunun bu serbest hareket edebilme hakkıdır.¹⁷⁹² Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda, bazı suçluların, ceza olarak, başta Kıbrıs Adası olmak üzere, Boğazkesen, Girit Adası, Avrat Adası, Rakka, Hasankeyf gibi yerlere sürgün edildikleri anlaşılmaktadır. 1740'lı yıllarda Hısn-ı Mansur kazasında eşkıyalık hareketleriyle ahalinin perişan ve perakende olmasına sebep olan Türkoğlu İbrahim ve Hısn-ı Mansur kazası müftüsü işbirliği yaparak fitne ve fesadın artmasına ve nizamın bozulmasına sebep oldukları için Türkoğlu İbrahim, Birrü'l-Fırat Kalesi'ne kalebend olunmuş, müftü de, fetva yetkisi elinden alınarak ailesiyle birlikte Kıbrıs Adası'nda Mağosa Kalesi'nde kalebend cezasına çarptırılmıştır. Ancak bunlardan Türkoğlu İbrahim bir yolunu bularak tekrar Hısn-ı Mansur kazasına gelince yakalanarak Girit Adası'nda Yanya sancağına sürgün edilmiştir.¹⁷⁹³ Aynı kişinin Bereketoğlu ile eşkıyalıklarının sonraki yıllarda devam etmesinden bu sürgün cezasının ya uygulanmadığı ya da bu kişinin sürgün bölgesinden firar ederek tekrar Hısn-ı Mansur'a geldiği anlaşılmaktadır. 1743 yılında ise Türkoğlu İbrahim, Bereketoğlu ile birlikte Turuş Mukataası'na müdahale ettikleri ve bir türlü ıslah olmadıkları gerekçesiyle Avrat Adası'na sürgün edilmişlerdir.¹⁷⁹⁴ Bir diğer olayda, 1750'lerde Hısn-ı Mansur kazasının önceki alaybeyi olan Yusuf, Hısn-ı Mansur kazasındaki tımar ve alaybeylik tevcihlerinde rüşvet, iltimas gibi çeşitli usulsüzlükler yaptığı için Kıbrıs Adası'na sürgün edilmiştir.¹⁷⁹⁵ 1730 yılında Behisni kazasına tâbi Tut köyünde Vasip oğlu Ahmet isimli kişi eşkıyalık yaptığı gerekçesiyle başka bir diyara sürgün edilmiştir.¹⁷⁹⁶ 1736 yılında Samsad kazasında sâkin Kara Osman ve kardeşleri Mehmet, Mahmut ve Davuthanzâde Ebubekir isimli kişiler emirlere uymayıp, Samsad kazası ahalisine envaî türlü eşkıyalık yaptıkları gerekçesiyle Hasankeyf Kalesi'ne sürgün edilmişlerdir.¹⁷⁹⁷ 1766 yılında Göçer Rişvan Aşireti'nin önceki boybeyi Halil ve Dalyanlı Kethüdası Ali'nin oğlu Mehmet

¹⁷⁹⁰ BOA. DVNSKLB. d., nr. 2, s. 82.

¹⁷⁹¹ BOA. MD., nr. 150, s. 187-188.

¹⁷⁹² Osman Köksal, Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", OTAM, C. 19, S. 19, 2015, s. 287-288.

¹⁷⁹³ BOA. MD., nr. 150, s. 187-188.

¹⁷⁹⁴ BOA. DVNSKLB. d., nr. 7, s. 236.

¹⁷⁹⁵ BOA. AE. SMST.III., 64: 4766.

¹⁷⁹⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 126, s. 629.

¹⁷⁹⁷ BOA. C. ZB., 23: 1149.

isimli kişiler yanlış işlerinden dolayı ehl ü iyâlleriyle Rakka taraflarına sürgün edilmişlerdir.¹⁷⁹⁸

Sürgün cezasına çarptırılan kişi, sürgünde kaldığı dönem boyunca iyi halini ve ıslâh-ı nefis olduğunu ispat ederse, yaptıklarından pişman olduğunu bir arzuhal ile dile getirip af dileyebilirdi. Böyle bir durumda suçlunun, affedildiği olabilmekteydi. Hısn-ı Mansur kazası sâkinlerinden Ömer isimli bir kişi daha önce kendisinin cürm ü töhmetinden dolayı Kıbrıs Adası'na sürgün edildiğini; ama ailesinin mağdur olduğunu, kendisinin de ıslâh-ı nefis olduğunu belirterek affedilmesini istemiştir. 1718 yılında verilen kararda, bu kişinin af talebi kabul edilmiş ve Hısn-ı Mansur'a dönmesine izin verilmiştir.¹⁷⁹⁹

5.11.4. Diyet

İslam hukukunda, adam öldürme veya yaralama suçlarında, mağdur tarafa ceza ve kan bedeli olarak ödetilen mal veya paraya "diyet" denirdi. İslam hukukunda ölüm, yaralama ve sakatlığa yol açan saldırı, müessir fiil ve kusurlu davranışların genel adı cinayet olup, insanın hayatına ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlar, suçun dengi bir ceza ile karşılık göreceksin kısas, suçun karşılığında belli bir tazminat ödenecekse diyet başlığı altında ele alınmaktadır. Diyet denilen kan parası suçludan talep edilirken, suçun kasten veya hataen işlenmesine bakılarak hafifletici-ağırlaştırıcı sebep ilkesine göre hareket edilmektedir.¹⁸⁰⁰ Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında da aileler veya aşiretler arasında kan davalarının oluşmasını engellemek ve nizamı sağlamak amacıyla çeşitli cinayet ve yaralama hâdiselerinde kan bedeli olarak diyet ödetirildiğine şahit olunmaktadır. 17. yüzyıl sonlarında Kâhta kazasına gelerek burada 26 köyde sonradan sâkin olan Zerukanlı oymağı torunları, Kâhta ahali ile anlaşmazlık yaşamılar ve bu anlaşmazlık sonucunda çıkan olaylarda Kâhta ahalisinden 44 kişi ölmüş ve ahalinin 200 keselik malları gaspedilmiştir. Ahalinin şikayeti üzerine 1712 yılında Zerukanlı torunlarının "diyet-i katl" olarak 1.000 kuruş ödemelerine karar verilmiştir.¹⁸⁰¹ 1716 yılında Hısn-ı Mansur kazasında konar göçer Rişvan Aşireti'nden Mendollü oymağı mensuplarından Kalender oğlu Mehmet isimli kişiyi, Türkmen tairesinden Gün oymağı mensupları öldürmüşlerdir. Mendollü Kethüdası Bekir'in oğlu Mehmet isimli kişi de diyet-i katl olarak 6 deve, 4 at ve bazı eşyalar talep etmiştir.¹⁸⁰² 1717 yılında Şure-ili kazasında Cebrail oğlu Kara İbrahim isimli eşkıya, Malatya mütesellimi ile bir olup yine aynı kazada Çelebpinar köyü sâkinlerinden ve erbab-ı tımardan olan Hasan isimli sipahinin evini basarak kızını öldürmüşler ve öşr-i diyet namıyla önce 120 sonra da 80 kuruş parasını ve bir tane de atını almışlardır. Kanun dışı bu hareket üzerine Hasan Sipahi durumu İstanbul'a şikayet etmiştir.¹⁸⁰³ Kâhta kazası sâkinlerinden Seyyid Mustafa isimli kişi, Seyyid Ömer isimli kişiyi borç meselesi yüzünden öldürmüştür. Seyyid Ömer'in oğlu Seyyid Mehmet, dayısı Seyyid Mustafa'nın babasını öldürüldüğünde, daha çocuk yaşta olduğu için amcaları Osman ve Arslan, Seyyid Mustafa ile sulh etmişlerdir. Ancak Seyyid Mehmet davaya kâdir olacak yaşa gelince, 1720 yılında mahkemeye başvurarak amcalarıyla dayısı arasında yapılan sulhün şer'en uygun olmadığını öne sürerek diyet talebinde bulunmuştur. Seyyid Mehmet,

¹⁷⁹⁸ BOA. MD., nr. 164, s. 430.

¹⁷⁹⁹ BOA. MD., nr. 128, s. 27.

¹⁸⁰⁰ Ali Bardakoğlu, "Diyet", DİA., C. 9, Ankara 1994, s. 473-475.

¹⁸⁰¹ BOA. MAD. d., nr. 2777, s. 122.

¹⁸⁰² BOA. AŞKT. d., nr. 71, s. 159.

¹⁸⁰³ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 356.

mahkemede haklı bulunmasına rağmen dayısı diyet parasını ödemediği gibi üzerine giden ehl-i örf taifesine dahi zorbalık yapmıştır. Seyyid Mehmet de durumu İstanbul'a şikayet etmiştir.¹⁸⁰⁴

5.11.5. Nezre Bağlama

Devlet ile ahali arasında bir akit olan nezre bağlama, Osmanlı bürokratları tarafından "nezre kat", nezri kabul, nezri iltizâm ve taahhüd nezrimiz olsun" şeklinde değişik şekillerde ifade edilmiştir. Nezre bağlama ile devlet, ahaliye yüklenen parasal külfet vasıtasıyla ahali üzerinde otokontrolü amaçlamaktadır. Akitte belirtilen şartları yerine getirmeyen ahalinin yine akitte belirtilen miktarı ödeme zorunluluğu vardır.¹⁸⁰⁵ Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda da çeşitli zamanlarda ahalinin nezre bağlanmasıyla ilgili örnekler mevcuttur. Zerukanlı oymağı mensuplarının Kâhta'da yaptıkları fesat, cinayet ve yaralama gibi olayların tekrarlanmaması için cemaat mensupları nezre kat' edilmişlerdir. Nezir bedeli olarak da 15.000 kuruş belirlenmiştir.¹⁸⁰⁶ 1729 yılında Behisni sakinlerinden Rışvanzade Seyyid Hasan, burada umûr-ı ahaliye karıştığı gerekçesiyle Behisni haricine çıkarılmasına ve Behisni'ye bir daha gelmemesine karar verilmiştir. Behisni'ye tekrar gelmemesi ve ahalinin işlerine karışmaması karşılığında 5.000 kuruş nezre bağlanmıştır.¹⁸⁰⁷ 1740'larda Rışvan Aşireti'nden Bereketoğlu Hasan ve refikası Türkoğlu İbrahim, Rumiyanlı oymağı mensuplarının 4 deve ve 300 koyununu ve başka Rışvan oymaklarının da 500 keselik mal ve eşyalarını gaspettikleri ve envâi eşkıyalık yaptıkları gerekçesiyle nezre kat' edilmişlerdir; ancak bu kişiler, daha sonra da benzer olaylara karıştıkları için 1748 yılında Maraş valisine, Hısn-ı Mansur kadısına ve Rışvan voyvodasına gönderilen emr-i şerif ile bunların yeniden nezre kat' edilmesi istenmiştir. Hısn-ı Mansur kazasında Türkoğlu Abbas, Nâkib Seyyid Abdulhalim, Altuncızâde Bekir, İzollü Osman isimli kişiler Maraş Valisi Çerkes Hasan'ı Hısn-ı Mansur'a sokmadıkları gibi, kadıyı ve müftüyü zorla şehirden çıkartmışlardır. 1775 yılında Hısn-ı Mansur ahali bu eşkıyaları şehre almamaları konusunda nezre kesilmişlerdir.¹⁸⁰⁸

Osmanlı Devleti, ahalinin vergilerini ödemedikleri zamanlarda da nezre kat' usulünü uygulamaya koyabilmekteydi. Ancak vergi vermeyi kabul etmeyen bir topluluğa nezre kat' usulü ile ödeme yaptırılması oldukça güç bir durumdur. Hısn-ı Mansur kazası ahali, iskân bölgelerinden olmadıklarını söyleyerek çeşitli vergileri ödemek istememişler ve bu nedenle nezre kesilmişlerdir. Ancak vergilerin tahsilini engellemeye devam ettikleri gibi nezir akçesini de vermemişlerdir. 1717 yılında Rakka Valisi Vezir Osman Paşa'ya gönderilen emirde vergilerin tahsili için kethüda tayin etmesi ve ahaliye nezre kat' etmesi istenmiştir.¹⁸⁰⁹

Nezre bağlananlar sadece ahali değildir. Kimi zaman ahalinin bu yöntemle koruma altına alınmaya çalışıldığı da görülmektedir. Samsad Mukataası'nı tasarruf eden Seyyid Gazi'nin ahaliye zulmü sebebiyle mukataası elinden alınmış ve Hüseyin Paşa isimli kişiye verilmiştir. Ancak o ve onun oğlu da ahaliye benzer zulümler yapınca

¹⁸⁰⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 87, s. 366.

¹⁸⁰⁵ Cemal Çetin, "Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir" *USAD*, C. 8, Sayı 36, 2015, s. 287-292.

¹⁸⁰⁶ BOA. MAD. d., nr. 2777, s. 122; Cemaat mensuplarının daha önce de 5000 guruşluk nezre kesildikleri ve işledikleri suçlar nedeniyle bu miktarı ödedikleri anlaşılmaktadır. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 70, s. 129.

¹⁸⁰⁷ BOA. DVNSKLB. d., nr. 2, s. 190.

¹⁸⁰⁸ BOA. MD., nr. 166, s. 396-397.

¹⁸⁰⁹ BOA. MD., nr. 126, s. 95.

mukataa, Hüseyin Paşa'dan da alınarak Mehmet isimli bir kişiye verilmiştir. Samsad Mukataası, Mehmet'e verilirken eşkıyadan kimseye vermemesi ve ahaliye kötü davranmaması şart koşularak nezre kesilmiştir. Ancak daha sonra mukataanın eski mutasarrıfı Seyyid Gazi zorbalıkla mukataayı ele geçirince şikayet üzerine 1737 yılında gönderilen emirde Seyyid Gazi ve adamlarının hapsedilmesi ve eşkıyanın nezre kat' edilmesine karar verilmiştir.¹⁸¹⁰

¹⁸¹⁰ BOA. MD., nr. 142, s. 218-219.

6. İKTİSADÎ YAPI ve İKTİSADÎ HAYAT

6.1. İktisadî İmkânlar ve Gelirler

Şehir tarihi çalışmalarında, toplumsal hayatı ve şehirleri anlamının gereklerinden biri de, şüphesiz, insanların iktisadî faaliyetlerinin iyi bilinmesidir. İnsanlar tarafından çeşitli tüketim mallarının üretilmesi ve bunların farklı türden tüketicilere dağıtılması şeklinde tanımlanan¹⁸¹¹ iktisadî faaliyetler; hayvancılık, tarım, vergi, üretim, sanayi, ulaşım, idare gibi kavramların birbirleriyle etkileşimi ve zamanla evrilmesi ile oluşmuştur. Bu gelişim ve evrilme, devletin bulunduğu coğrafyanın özellikleri ve sahip olduğu tarihî ve kültürel özelliklerle etkileşim içerisinde gerçekleşir. Osmanlı Devleti'nin iktisadî faaliyetlerinin oluşumu da tüm devletlerde ve toplumlarda olduğu gibi tarihî, kültürel ve coğrafi kaynaklardan beslenmiş ve özellikle de İslamî ekonomi anlayışından ve İslam devletlerinin ve bulunduğu coğrafyanın iktisadî yapılarından etkilenerek vücut bulmuştur.¹⁸¹²

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki ilkeleri, hedefleri ve devlet teşkilâtında bu hususlarla ilgili organları incelendiğinde bugünkü anlamıyla bir iktisadî yapı ve politikadan bahsetmek pek mümkün değildir. Osmanlı döneminde, devletin iktisadî fonksiyonları icra etmek için belirlediği hedefler, sadece iktisadî bir mahiyet göstermezdi. Bu hedeflerin içerisinde siyasî, dinî, askerî, idarî veya malî düşüncelerde iç içelik söz konusuydu. Bunun bir göstergesi olarak; iktisadî kararları alan ve uygulayan kurumların, devlet teşkilatında fonksiyonları itibarıyla iktisatla doğrudan ilgisi olmayan birimler olmasıdır. Kadıasker, kadı, defterdar, gümrük emini, divan beylikçisi, ihtisap ağası gibi iktisadî faaliyetlerle ilgili yetkisi olan görevlilerin görev alanları sadece iktisadî faaliyetler olmadığı gibi çoğu zaman bunların görev önceliğinde iktisadî faaliyetler ilk sıralarda yer almamaktaydı.¹⁸¹³ Yani Osmanlı devlet teşkilatında müstakil bir iktisat görevlisi bulunmamaktadır denilebilir. Buna rağmen Osmanlı ekonomisinin belli kaideler çerçevesinde, özellikle klasik dönemde kendi kendine yeten ve sürekli evrilen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Osmanlı'da sanayi ve üretim faaliyetleri, şehirlerde yoğunlaşmış olup şehirler tek bir iktisadî faaliyet alanı olmaktan ziyade farklı üretim faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü mekânlardır. Şehirlerin bu özelliği, onları diğer taşra birimlerinden ayırtıran önemli özelliklerden biri olmaktadır. Şehirlere bu özelliği kazandıran birkaç etken olmakla birlikte en önde geleni muhtemelen şehri besleyen bir kırsal bölgenin varlığıdır. Kırsal bölgeler, nüfusun şehir merkezine göre daha fazla; ama dağınık olduğu yerlerdir. Kırsalda yaşayanların dağınık olması onların geçimleri için zarûri olan ihtiyaçlarını giderebilecekleri merkez bir mekân gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı köylerde ve mezraalarda yaşayanlar bazı resmî işlerini görmek, cuma namazını edâ etmek, mallarını pazarlamak ve ihtiyaçları olan malları temin etmek amacıyla sık sık şehir merkezine gelmektedirler. Bu durum iktisadî faaliyetlerde kırsal-şehir ilişkisinin de önemini ortaya koymaktadır.

Şehirleri her ne kadar üretim ve pazarlama mekânı olarak nitelese de, şehir dışında yoğun bir şekilde ve şehir merkezlerinde de kısmen olmakla birlikte tarım ve hayvancılığın mevcudiyeti görülmektedir. Bazen şehrin hemen yanında yer alan bağ,

¹⁸¹¹ Ergenç, age., s. 89.

¹⁸¹² Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları", Osmanlı, C. 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 18.

¹⁸¹³ Mehmet Genç, Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yay., İstanbul 2016, s. 39-40.

bahçe, bostan veya çiftlik olarak kullanılan alanlarla birlikte, hayvancılık yapan kişiler tarafından kullanılan alanlar bulunabilmektedir. Bu özelliği ile günümüzdeki şehir görüntüsü ile Osmanlı dönemindeki şehir görüntüsünün aynı olmadığı söylenebilir.

Şehirlerin iktisadî yapılarını anlayabilmek için, incelenen dönemdeki tarihsel koşullar, iktidarın gücü, şehrin coğrafi konumu, insanların iktisat algısı, komşu bölgelerin ve devletlerin koşulları kısacası toplumu etkileyebilecek tüm unsurlar bir bütün olarak değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Böylece daha sağlıklı değerlendirmelerde bulunulabilecek ve sağlıklı sonuçlar elde edilebilecektir.

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda bir önceki yüzyılda yaşanan sıkıntıların etkisi görülmekle birlikte İran, Avusturya ve Rusya ile uzun ve yorucu, bir o kadar da masraflı savaşların yaşanması hem devlet hazinesini hem de toplumu olumsuz yönde etkilemiştir. Osmanlı yöneticileri de hem bu savaşlar hem de başka bazı nedenlerle oluşan, hazinedeki açığı kapatmak amacıyla taşrada, yönetsel anlamda birtakım değişikliklere başvurmuş ve sonuçları hesaba katılmayan bu değişiklikler toprak düzenini altüst ettiği gibi reyanın da perişan olmasına sebep olmuştur.¹⁸¹⁴ Toprağın tasarrufu konusundaki bu değişikliğin yanı sıra vergilerde meydana gelen artışlar ve çeşitlenmeler de reyanın iktisadî koşullarında başa çıkılamayacak sorunlar ortaya çıkarmıştır. Osmanlı genelinde yaşanan bu durum özelde Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında da görülmekte olup bu kazaların 18. yüzyıldaki iktisadî vaziyeti aşağı yukarı Anadolu'daki diğer şehirler gibidir.

6.1.1. Toprak İdaresi ve Ziraat Sahaları

Osmanlı Devleti'nde toprak düzeni, Türk-İslam devletlerinin toprak düzeninden etkilenecek şekilde şekillenmiş ve zamanla da gelişerek klasik Osmanlı toprak düzeni ortaya çıkmıştır. Bu toprak düzeninde topraklar; mülkiyet ve tasarrufu devlete ait topraklar (mîrî), şahıslara ait topraklar (mülk) ve vakıf topraklar olmak üzere üç başlık altında incelenebilir.¹⁸¹⁵ Bunların yanı sıra Osmanlı'nın bazı bölgelerde tatbik ettiği "malikâne-divânî sistem" de dördüncü bir başlık olarak incelenebilir.

6.1.1.1. Mîrî Toprak Rejimi

"Devlete, yani hazineye ait, hükümet malı" anlamına gelen mîrî kelimesi, Osmanlı döneminde, hazineyi ifade etmek için kullanıldığı gibi devlete ait toprakları ve bu topraklardan toplanan vergileri ifade etmek için de kullanılmıştır.¹⁸¹⁶ Mîrî topraklar, rakâbesi yani mülkiyeti devlete ait olup işletilmek üzere belli bir tapu bedeli mukabilinde reayaya tefvîz edilen topraklardır. Osmanlı Devleti'nde özellikle ziraate uygun toprakların büyük bir kısmı bu şekilde işletilen mîrî topraklardır.¹⁸¹⁷ Bu topraklar, belgelerde "arâzî-i memleket" şeklinde zikredilmekte olup, devlet, bu toprakları reayaya, mülkiyeti kendinde kalmak şartıyla "tapu" ve "muaccele" denen peşin bir para karşılığında tasarruf hakkı vermektedir. Bunun yanı sıra "hâsılât hissesi,

¹⁸¹⁴ Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı 1699-1812", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Ed.: Halil İnalçık, Donald Quataert, Eren Yay., İstanbul 2006, s. 766.

¹⁸¹⁵ Karagöz, age., s. 179; Ünal Taşkın, Osmanlı Hâkimiyetinde Nablus (1516-1600), age., s. 93; Osmanlı toprak sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bk. Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler-1, Gözlem Yay., İstanbul 1980, 125-149.

¹⁸¹⁶ M. Macit Kenanoğlu, "Mîrî Arazi", DİA., C. 30, Ankara 2005, s. 157.

¹⁸¹⁷ Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978, s. 68-69.

icâre-i zemîn, bedel-i öşür, mukâtaa" isimleriyle belli bir meblağın ödenmesi de söz konusudur.¹⁸¹⁸

Osmanlı toprak düzeninde, dirlik veya tımarlar, toprakların mühim bir kısmını teşkil etmektedir. Tımar sistemi, devletin, askerî sınıf mensuplarını ödüllendirmek amacıyla maaş tahsisi yerine bu kişilere, bazı vergi gelirlerini kendi nam ve hesaplarına toplama hakkını bırakmasıdır. Bu vergi gelirlerinin önemlileri; çift resmi ve bağlantıları, öşür, duhan, tapu, gerdek resimleri, yüksek rütbeli kimselerin tasarrufunda olan serbest tımarların niyâbet, cürm ü cinâyet ve bâd-i hevâ gibi resimlerdir. Osmanlı Devleti'nde dirlik topraklar gelirlerine göre has, zeamet ve tımar olmak üzere üç kategoriden oluşuyordu. Yıllık geliri 20.000 akçeye kadar olan topraklar tımar, 20.000 ile 100.000 akçe arası olanlar zeamet ve 100.000 akçeden fazla olanlar has olarak isimlendirilirdi.¹⁸¹⁹ Ömer Lütfi Barkan'ın ifadesiyle, "Para iktisâdiyatının yeter derecede gelişmemiş olduğu devirlerde, büyük kısmı aynen mahsûl olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakli, paraya çevrilmesi, merkezî bir devlet hazinesi hâlinde toplanarak oradan dağıtılması ve bu dağıtılacak maaşlarla vazife sahiplerinin buldukları yerlerde geçimlerinin te'mîni gibi işlerin güçlüğü"¹⁸²⁰ karşısında dirlik topraklar Osmanlı Devleti için hayatî önem taşıyan bir sistem olmuştur.

Osmanlı'da toprakları işletme mükellefiyeti bulunan köylülere verilen topraklar "çiftlik" olarak isimlendirilirdi. Bir çift öküzün sürebileceği alanı ifade eden çiftlikler, köylülere arazi tahrirleri esnasında "çift" veya "nim çift" şeklinde, belli bir tapu bedeli mukabilinde verilirdi ve bu çiftlik, köylüye, dâimî ve ırsî olmak üzere bir nevî kiracılık mukavelesi ile terk edilirdi. Tasarruf hakkı elinde bulunan köylü eğer toprağını ekmezse kendisinden çiftbozan vergisi veya levend akçesi alınabildiği gibi çiftlik, başkasına da verilebilirdi.¹⁸²¹ Çiftlikler, toprağın verimliliği, kişilerin üretim gücü ve sair koşullara bakılarak 60 (edna) dönüm, 80 (evsat) dönüm ve 150 (alâ) dönüm olmak üzere üç gruba ayrılmıştı.¹⁸²² Bu toprakları işleten Müslümanlardan resm-i çift, gayrimüslimlerden ise resm-i ispenc vergileri alınırken eğer kişinin toprağı nim çiftin altında ise bunlardan da resm-i bennâk alınirdi.¹⁸²³

Dirlik sisteminin Osmanlı'ya sağladığı muazzam katkının yanında devletin çözmesi gereken önemli bir sorun mevcuttu. Osmanlı'nın büyümesine paralel olarak eyaletlerden, sancaklardan kısacası memleketin en ücra köşelerinden toplanan aynı vergilerin, doğrudan doğruya ve münferit tarzda tahsis ederek yürütmenin imkansızlığı karşısında, nakdî olarak alınması veya nakde çevrilmesi ve bu şekilde hazineye aktarılması, oradan da bu faaliyetleri yürüten devlet memurlarına maaş olarak ödenmesi zarureti vardı. Osmanlı Devleti, tüm bu işlemler karmaşasını ortadan kaldırmak ve hazinenin para ihtiyacını ivedilikle karşılamak için "iltizam usûlü" denilen tımar sisteminin dışında ikinci bir yöntem bulmuştur.¹⁸²⁴ Bu sistem, tımar sisteminin dışında bir yöntem olarak ortaya çıktıysa da sistemin gelişimi, tımar sisteminin aleyhine olmuş ve tımar topraklar zamanla iltizam sistemine dahil olarak çözülmeye başlamıştır. Bu çözülmeye birlikte tımar sistemi güç kaybetmiş, iltizam sistemi ise yaygın hale gelmiştir. Devletin maliyesi, hızla artan masrafların bütçede oluşturduğu açıkları

¹⁸¹⁸ Kenanoğlu, agm., s. 157.

¹⁸¹⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", Osmanlı Devleti Tarihi, C. 2, IRCICA, İstanbul 2009, s. 543.

¹⁸²⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", İA., C.XII/I, MEB., İstanbul 1979, s. 287.

¹⁸²¹ Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", İA., C.III, MEB., İstanbul 1977, s. 392; Nicoara Beldiceanu, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar, Teori Yay., Ankara 1985, s. 26.

¹⁸²² Halil İnalçık, "Çiftlik" EI., Volume 2, Leiden 1991, s. 32.

¹⁸²³ Barkan, "Çiftlik", agm., s. 393.

¹⁸²⁴ Genç, age., s. 96.

kapatmak üzere bir yandan gelirleri arttırmaya çalışırken diğer yandan da masrafları kısmaya çalışmıştır. Bu sistemde devlet, hazinedeki açığı kapatmak amacıyla, müzayedede belirlenmiş olan bir iltizam bedelinin bir kısmını mültezimden peşin olarak talep etmekte, böylece hazineye katkı sağlamaktadır. Ancak bu durum, taşrada peşin parayı ödeme gücünü elinde bulunduran zengin grupların ve tefecilerin işine yararmış ve toprak tasarrufları bu grupların eline geçmeye başlamıştır.¹⁸²⁵

İltizam usûlü diye bilinen özel teşebbüs mahiyetindeki intikal faaliyetine konu olan malî birim, muhteva ve mekân itibarıyla birbirine yakın birkaç vergi kaynağının birleşmesini temsil ve ifade eden ve maddi bir gelir toplamı olarak ifade edilen mukâtaalardır. İşte iltizam sisteminden toprak tasarruf etmek isteyen mültezim adaylarının kâr ve zararlarını hesap ederek ihaleye girdikleri ve kiraladıkları mukataaları, genelde 1-3 yıllığına; ama bazen de 6, 9 veya 12 yıllığına kiralayabilmekteydiler. İltizam sistemindeki kiralamanın süre ile sınırlandırılması, mukataanın mutasarrıfının sık değişmesine neden olduğu için mültezimler kısa sürede çok kâr elde etmek uğruna mukataa bölgelerinde yaşayanlara büyük zararlar vermeye başlamışlardır. İltizam sisteminin verdiği zararlar bazen mültezimin kendisi için de oluyordu. Kısa süreliğine gerçekleştirilen kiralamalarda, mültezimler, hasılatın az olması durumunda bunu telafi edecek bir süreleri ve imkanları olmadığı için tefecilerin eline düşebiliyordu. Devlet de hem reayayı ve mültezimleri bu sıkıntıdan kurtarmak hem de kendi nakdî gelirini muntazam hale getirmek için "kayd-ı hayat" şartı ile kiralama olan "malikâne" sistemine başvurmuştur.¹⁸²⁶ Malikâne sisteminin tipik örnekleri, daha çok Rumeli taraflarında görülse de bu araştırma konusunda yer alan kazaların bağlı olduğu Maraş eyaletinde ve başka bazı Anadolu eyaletlerinde de görülmektedir. Malatya sancağı için kanunda yer alan; "Livâ-i mezburda olan ekseriyâ kurâ ve mezârî' ve kıt'a-i erâzide hisse-i malikâne ve divânî deyü zira'at ve hırâset ile hâsıl olan galâtın beşte birisi çıkub iki def'a öşür alınmak beyne'n-nâs 'adet-i kadîmeleri olmuştur." şeklindeki ifadeler ile Malatya sancağındaki malikâne uygulamasının esasları tespit edilmiştir.¹⁸²⁷

6.1.1.1.(1). Has

Osmanlılarda padişaha, hânedan mensuplarına ve yüksek devlet memurlarına ait şahsî mülk, arazi, yıllık gelir ve dirlikler için kullanılan bir tabir olan haslar içinde, padişaha ait olanlara "hâss-ı şâhî, havâss-ı hümâyûn"; vezir ve diğer yüksek rütbelilere ait olanlara "havâss-ı vüzerâ, havâss-ı mîr-i mîrân"; hânedana mensup hanımlara ait olanlara "paşmaklık" denmekteydi. Bu hasların yanı sıra bir de tekaüt hasları bulunmaktaydı. Padişah hasları, şehirlerden alınan bazı vergilerden, mukataa gelirlerinden, birçok köy ve mezraanın hâsıllarından, bâc-ı ubûr, âdet-i ağnâm, gümrük, cizye ve cemaat gelirlerinden oluşmaktaydı.¹⁸²⁸ Bu araştırma konusu dahilindeki kazalardan Hısn-ı Mansur kazası "Vâlidem Sultân dâmet-ismetuhânın mutasarrıf olduğu Rişvân Hâssı mülhâkatından Hısn-ı Mansur kazası" şeklinde zikredilmekte¹⁸²⁹ ve "eyâlet-i Mar'aş'da vâki' nefsi-i Hısn-ı Mansur ve sâir Rişvân reayâsı mefrûzü'l-kalem ve

¹⁸²⁵ Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", AÜ. DTCF. Dergisi, S. 30, C. 19, Ankara 1998, s. 40.

¹⁸²⁶ Genç, age., s. 102; Malikâne sistemi için Bk. Ömer Lütfi Barkan, "Malikâne-Divanî Sistemi", Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler-1, Gözlem Yay., İstanbul 1980, s. 151-208.

¹⁸²⁷ Karagöz, age., s. 181-182.

¹⁸²⁸ Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, "Has", DİA., C. 16, Ankara 1997, s. 268.

¹⁸²⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 35, s. 215.

maktû'l-kadem min-küllî'l-vücûh serbest olub"¹⁸³⁰ olarak tanımlanmaktadır. Hısn-ı Mansur'dan başka Gerger kazası muzafatından Taş-il nahiyesinde Ayanköy Mezraası,¹⁸³¹ Behisni kazasında Marûnî mezraası,¹⁸³² 3.500 akçe yazısı olan Kalecik mezraası,¹⁸³³ Viranşehir ve Polat köyleri,¹⁸³⁴ 1708 yılında 3. Ahmed'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın haslarından olan Behisni Mukataası malından olan "erbâb-ı tımarhâ-i kal'a-i Behisni",¹⁸³⁵ Kâhta kazasına tâbi' Kilisecik ve Hudika (Hevdika) mezraaları¹⁸³⁶, Siverek ve Samsad Mukataası¹⁸³⁷ gibi yerler has topraklar içinde zikredilmektedir.

Bu has topraklardan Rişvan ve Çakallı Mukataası'nın 1725 yılı gelirlerinin yekûnu 45.000 kuruş olup bunun 25.000 kuruşu Ümmü Gülsüm Sultan'ın has gelirleri arasındadır.¹⁸³⁸ Siverek ve Samsad Hassı Mukataası'nın 1735 yılında toplam geliri 15.000 kuruş olup bunun 2.500 kuruşu "hâsıl-ı Hadiçe Sultan" şeklinde kaydedilmiştir.¹⁸³⁹ Behisni'nin tımar gelirleri de mukataa olarak kaydedilmiş olup 1725 yılında toplamda 105.900 kuruş geliri bulunmaktadır ve bu gelirin 81.900 kuruşu "Hass-ı Hadiçe Sultan" olarak kaydedilmiştir.¹⁸⁴⁰

Bu has topraklar aynı zamanda birer mukataa toprak olduğundan bu mukataa toprakların her biri ile ilgili ayrıntılı bilgiler aşağıda mukataalar başlığında verilecektir.

6.1.1.1.(2). Zeâmet

Osmanlı askerî teşkilâtı terminolojisinde genellikle askerî hizmette bulunanlara verilen, 20.000 akçe ile 100.000 akçe arasındaki dirliklere zeamet ismi verilmektedir. Bu dirliklerin mutasarrıflarına zaîm denmektedir.¹⁸⁴¹ Zeâmet, kanunâmelerde; "Bazı köylerin ve mezraaların hâsılları biriktirilip yıllık vergi gelirleri tam yirmi bin akçe veya daha çok şekilde meydana gelecek toprak dirliği bir kimseye berât ile tevcih olunursa buna zeâmet adı verilir. Çünkü zeâmetin en yüksek derecesi yıllık yüz bin ve en azı tam yirmi bin akçelik geliri olan bir toprak dirliğidir. Ama yirmi binden bir akçe eksik olsa zeâmet değildir."¹⁸⁴² şeklinde tanımlanır.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında çok sayıda tımar bulunmakla birlikte zeamet ile ilgili net bir sayı verilebilecek bir kayda rastlanmamıştır. Telhîsü'l-Beyân isimli eserde, Hısn-ı Mansur'un bağlı olduğu Maraş sancağında 10, diğer kazaların bağlı olduğu Malatya sancağında 8 zeamet olduğu yazılıdır;¹⁸⁴³ ama bunlardan hangilerinin hangi kazada yer aldığı belirtilmemiştir. Buna rağmen farklı belgelerden zeametlerle ilgili bazı bilgilere ulaşılmıştır. Hısn-ı Mansur kazasında 6.000 akçelik Uzun Ömer köyü ve Keferdiz nahiyesinde Servi köyü ve başka bazı köyler biriktirilerek 31.000 akçe zeamet olmuştur. Bunun 20.000 akçesi el-Hac Osman isimli bir kişiye zeamet olarak tevcih edilmiş ve geri kalan miktar da bazı kişilere tımar

¹⁸³⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 59, s. 324; 60, s. 334.

¹⁸³¹ BOA. AŞKT. d., nr. 61, s. 485.

¹⁸³² BOA. AŞKT. d., nr. 61, s. 491.

¹⁸³³ BOA. AŞKT. d., nr. 66, s. 304.

¹⁸³⁴ BOA. D. BŞM. CBL. d., 17864, s. 8.

¹⁸³⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 52, s. 216.

¹⁸³⁶ BOA.MAD., nr. 2827, s. 95.

¹⁸³⁷ BOA. D. BŞM. CBL. d., 17864, s. 8.

¹⁸³⁸ BOA. MAD. d., nr. 10168, s. 88.

¹⁸³⁹ BOA. MAD. d., nr. 10178, s. 249.

¹⁸⁴⁰ BOA. MAD. d., nr. 10168, s. 81.

¹⁸⁴¹ Erhan Afyoncu, "Zeâmet", DİA., C. 44, Ankara 2013, s. 162.

¹⁸⁴² Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, Haz.: Midhat Sertoğlu, MÜ. Yay., İstanbul 1992, s. 79.

¹⁸⁴³ Hezarfen Hüseyin Efendi, age., s. 127.

olarak tevcih edilmiştir.¹⁸⁴⁴ Hısn-ı Mansur kazasına tâbi Hakçin köyü baş kalem olmak üzere bazı köylerin zeamet olduğu anlaşılmaktadır. 1787 yılında "Kilisecek nâm karye ve gayrihû" olarak kayıtlı olan bu zeametın 24.673 akçelik yazısı vardır ve dergâh-ı muallâ çavuşlarından Mehmet veled-i Ömer isimli kişinin tasarrufundadır.¹⁸⁴⁵ Hısn-ı Mansur kazası köylerinden Karaöyük köyü, Maraş ve Bozok sancaklarındaki bazı köylerle birlikte 65.178 akçelik zeameti oluşturmaktadır ve dergâh-ı muallâ çavuşlarından Ali Çavuş'un tasarrufundadır.¹⁸⁴⁶ Kâhta nahiyesinde "Barsomik nâm karye ve gayrihû" 20.300 akçe ile zeamet topraklardandır. Barsomik Zeameti, 1702 yılında Rakka'da bulunan Ali isimli bir kişinin tasarrufundadır.¹⁸⁴⁷ Kâhta kazasındaki bir diğer zeamet "Keşkoni ve tevâbi'i" olarak zikredilmektedir; ancak geliri zikredilmemiştir.¹⁸⁴⁸

6.1.1.1.(3). Tımar

Osmanlı'da, geçimlerini sağlamak ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bazı asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili yetkisiyle birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askerî dirliklere tımar denmektedir.¹⁸⁴⁹ İcmal defterinde kayıtlı bir tımar, tımarı dahil köylerinkilerle uyumlu sınırlara sahip "kılıç" adı verilen malî ve askerî bir birim oluşturmaktaydı ve bu sınırlar içindeki çiftçiler hukuken tımar sahibinin reayasıydı. Tımar toprağına dahil olan ve "tımar ünitesi" olarak nitelendirilen bu köylerde yaşayan reaya, devlete ödemesi gereken bütün vergileri "sâhib-i arz" denilen tımar sahibine öderdi.¹⁸⁵⁰

Aslında zeâmet topraklarda bulunan "kılıç" denilen zeâmet ve tımarların çekirdeğini teşkil eden kısım, tımar ve zeameti oluşturan her bir parçayı ifade etmektedir. Her bir kılıç bir kişiye verilir, müştereken kullanılmazdı. Kılıçlar; 20.000 akçelik zeamet, 6.000 akçelik tezkireli tımar, 5.000 akçelik tımar, 5-6 bin akçeli iptida kılıçlar, 2-3 bin akçelik iptida kılıçlar ve 2.000'den az kılıçlar olmak üzere altı kısımdan oluşmaktaydı.¹⁸⁵¹

Maraş eyaletinde yer alan araştırma konusu dahilindeki kazalarda ve diğer idarî birimlerde bulunan tımar sayısı ile ilgili Telhîsü'l-Beyân'da Maraş sancağında 108, Kars sancağında 656, Ayıntab sancağında 119 ve Malatya sancağında 276 adet tımar olduğu yazılıdır.¹⁸⁵² 1794 yılında ise Maraş, Hısn-ı Mansur ve Kars-ı Maraş sancaklarında 96, Malatya ve Gerger sancaklarında 72 ve Ayıntab sancağında 3 adet tımar sahiplerinin namevcud olduğu kayıtlıdır. Yine aynı tarihte Maraş sancağında 82, Hısn-ı Mansur nahiyesinde 38, Kars-ı Maraş sancağında 33, Malatya sancağında 10, Gerger nahiyesinde 34 ve Ayıntab sancağında 6 adet tımar vardır.¹⁸⁵³ Bu bilgidен hareketle, Kâhta ve Samsad kazalarında tımar olmadığı anlaşılmamalıdır. Bu kazalardaki tımar

¹⁸⁴⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 126, s. 417, BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 69, 251. Günümüzde Adıyaman'a bağlı Akçik köyü mevcuttur. Belgede zikredilen "Hakçib" ismine yakın başka köy bulunmamaktadır.

¹⁸⁴⁵ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 79; Mehmed veled-i Ömer'in 1788 yılında vefat etmesi üzerine zeametın zemini küçük yaşta olan oğulları Mustafa, İbrahim, Ali, Hüseyin, Ömer ve Ahmed isimli kardeşlere kalmıştır. Bk. BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 98, 113.

¹⁸⁴⁶ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 173.

¹⁸⁴⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 35, s. 168; AE. SMST.II., 14: 1315.

¹⁸⁴⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 399.

¹⁸⁴⁹ Barkan, "Tımar", agm., s. 286.

¹⁸⁵⁰ Halil İnalçık, "Tımar", DİA., C. 41, Ankara 2012, s. 169-170.

¹⁸⁵¹ Ali Çavuş Kanunnâmesi, s. 4-5.

¹⁸⁵² Hezâr fen Hüseyin, age., s. 127.

¹⁸⁵³ BOA. MD., nr. 201, s. 57-58.

köylerinin Hısn-ı Mansur ve Gerger kazalarına bağlı olmaları muhtemeldir. Behisni kazasının tımarları ise has mukataası olduğu için burada yer verilmemiştir.

Bu araştırma konusu dahilindeki kazalardan en fazla tımar köy ve mezraasının ve gelirinin bulunduğu kaza Hısn-ı Mansur kazasıdır. Hısn-ı Mansur kazasında bulunan tımar topraklarının toplam miktarı 1696-1698 yıllarında 139.554 akçe¹⁸⁵⁴ iken 1777 yılında 136.046 akçe¹⁸⁵⁵ ve 1803 yılında ise 253.054 akçedir.¹⁸⁵⁶ Kâhta kazasının 1696-1698 yıllarında tımar toprakları geliri 47.607 akçe¹⁸⁵⁷ iken 1777 yılında 50.762 akçedir.¹⁸⁵⁸ Samsad kazasının 1696-1698 yıllarında tımar geliri 15.905 akçe¹⁸⁵⁹ iken 1777 yılında ise 19.351 akçedir.¹⁸⁶⁰ Gerger kazası ve nahiyelerinin tımar gelirleri 1696-1698 yıllarında Taş-il nahiyesi 16.669 akçe, Beylü-ili nahiyesi 23.169 akçedir.¹⁸⁶¹ 1777 yılında ise Gerger ve Gerger Alaybeyliğine bağlı nahiyeler olan Taş-il, Şure-ili, Subadra, Keysun, İç-il, Pağnik ve Beylü-ili nahiyelerinin toplam tımar geliri 71.293 akçedir.¹⁸⁶² Veriler incelendiğinde Hısn-ı Mansur ve Gerger kazalarının tımar toprakları bakımından azımsanamayacak bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Bu sebeple Hısn-ı Mansur ve Gerger'in birer alaybeylik olduğu görülmektedir.

18. yüzyılda, Hısn-ı Mansur kazasında 91 köyün (Bk. Ek-7), Samsad kazasında 15 köyün (Bk. Ek-8), Kâhta kazasında 30 köyün (Bk. Ek-9), Subadra nahiyesinde 8 köyün (Bk. Ek-10), İç-il nahiyesinde 6 köyün (Bk. Ek-11), Beylü-ili nahiyesinde 6 köyün (Bk. Ek-12), Nefs-i Gerger nahiyesinde 3 köyün (Bk. Ek-13), Keysun nahiyesinde 2 köyün (Bk. Ek-14), Pağnik nahiyesinde 3 köyün (Bk. Ek-15), Şure-ili nahiyesinde 10 köyün (Bk. Ek-16) Taş-il nahiyesinde 13 köyün (Bk. Ek-17) ve Erniç nahiyesinde 3 köyün (Bk. Ek-18) tımar toprağı olduğu anlaşılmaktadır.

Hısn-ı Mansur ve Gerger alaybeyliklerine bağlı tımarların büyük çoğunluğunun 3.000 akçe ile 10.000 akçe arasında olduğu görülmektedir. Tımar köyleri olarak belirtilen bu köylerin gelirlerinin tamamı tımara ait olmayabiliyordu. Köyden elde edilen gelirlerin belli bir hissesi bazen malikâne sahiplerine bazen de vakıf kurumlarına verilebiliyordu. Tımar gelirlerinin toplanması ise aynî veya nakdî olabilmekteydi. Ancak aynî gelirlerin nakde dönüştürülmesi sorun teşkil ettiğinden devlet, "zuama ve erbâb-ı timârdan beher bin akçe yazularından sekiz yüz akçe bedel alınagelmekte" ifadesi ile tımar sahiplerinden nakdî bedel toplayarak soruna çözüm bulmuştur. Ancak tımar bedelilerinin toplanmadığı durumlar da söz konusu olduğundan devlet bu tür durumlarda sorunu, "afv u in'am" eyleyerek çözüme kavuşturmuştur.¹⁸⁶³

6.1.1.1.(4). Vakıf Topraklar

Araştırma konusu dahilindeki kazalarda bulunan toprak türlerinden biri de vakıf topraklardır. 1707 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Kavi İlyas Mülkü Vakfı'na ait olmak üzere Akgavur köyünün tamam-ı malikânesi vakıf toprağı olarak evladiyet üzere vakfedilmiştir.¹⁸⁶⁴ Hısn-ı Mansur'da evladiyet üzere vakfedilen köylerden bir diğeri de

¹⁸⁵⁴ BOA. MAD. d., nr. 1849, s. 4-83.

¹⁸⁵⁵ BOA. MAD. d., nr. 938, s. 2-173.

¹⁸⁵⁶ BOA. BŞM. İCH. d., nr. 19387, s. 6.

¹⁸⁵⁷ BOA. MAD. d., nr. 1849, s. 4-83.

¹⁸⁵⁸ BOA. MAD. d., nr. 938, s. 2-173.

¹⁸⁵⁹ BOA. MAD. d., nr. 1849, s. 4-83.

¹⁸⁶⁰ BOA. MAD. d., nr. 938, s. 2-173.

¹⁸⁶¹ BOA. MAD. d., nr. 1849, s. 4-83.

¹⁸⁶² BOA. MAD. d., nr. 938, s. 2-173.

¹⁸⁶³ Karagöz, age., s. 188-190.

¹⁸⁶⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 48, s. 149.

Uzun Ömer köyüdür.¹⁸⁶⁵ Malatyalı olup ismi belirtilmeyen bir kişinin Hısn-ı Mansur kazasında sâkin Davuthan isimli kişiye Hısn-ı Mansur kazasında bulunan bir miktar toprağı mülk olarak hibe ettiği ve Davuthan'ın da bu toprağı (Davuthan köyü) evladiyet üzere vakfettiğı anlaşılmaktadır.¹⁸⁶⁶ 1767 yılında Gerger'de Başbüyük Mirza Mehmet Vakfı'nın köy ve mezraalardan elde ettiği gelir miktarı 4.735 akçedir.¹⁸⁶⁷ 1786 yılında Kâhta kazasında bulunan Ebu Sadık Zaviyesi'nin gelirleri arasında Ebu Sadık köyünün olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁶⁸ 1787 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Ziyaret ve Dülüklüinar köyleri, Ebuzer el-Gıffârî Vakfı toprağı olup 2.288 akçesi vergilerden ve 2.410 akçesi hububat gelirlerinden olmak üzere toplam 4.698 akçe vakıf hissesinin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁶⁹ 1798 yılında Hısn-ı Mansur kazasına bağı Zey köyünde bulunan Şeyh Abdurrahman Erzincânî Vakfı'na bağı köylerden olan Eskişirvan köyünün 4.897 akçe ve Çanakçı köyünün 2.947 akçe olmak üzere toplamda 7.844 akçe geliri bulunmaktadır ve bu gelirin 2.999 akçesi tımar toprağı ve geri kalanı vakıf toprağı olarak kayıtlıdır.¹⁸⁷⁰ 1786 yılında ise yine Hısn-ı Mansur kazasında Hoca Ebubekir Efendi Vakfı'na ait Çelebi Mahallesi'nde bir bâb menzil ile yine aynı kazada Savcık Deresi denilen mevkide bir adet bahçe bulunmaktadır.¹⁸⁷¹

6.1.2. Ziraî Üretim

18. yüzyılda Osmanlı gelirlerinin çoğunun hâlâ az çok doğrudan kırsal bölgelerden elde edildiğı dikkate alınırsa kırsal bölgelerde yaşayan reyanın önemli bir kısmının tarım ve hayvancılıkla geçindiğı söylenebilir. Ancak bu yüzyılda toprak sistemindeki bozulmalar ve bunun sonucunda köylünün toprağını terk etmeye başlaması nedeniyle Osmanlı genelinde olduğu gibi bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda da tarımsal faaliyetlerin sekteye uğradığı söylenebilir.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının birbirine yakın coğrafi ve iklimsel özelliklere sahip olmaları, bu kazalarda yaşayan ahalinin geçim kaynaklarının da benzer olmasını sağlamıştır. 16. yüzyılda, adı geçen kazalarda, tarımsal faaliyetlerde bölgenin coğrafi ve iklimsel koşullarına uygun olan ve günümüzde dahi hâlâ yetiştirilen buğday, arpa, mercimek, burçak, darı, nohut, çeltik, susam, pamuk, üzüm gibi ürünlerin olduğu görülmektedir. Bu ürünlerin yanı sıra bağlar, bahçeler ve bostanlar da reyanın geçiminde önemli rol oynamaktadır.¹⁸⁷² Bu tarımsal faaliyetlerin ve yetiştirilen ürünlerin 19. yüzyılda ve daha sonraki dönemlerde de bölge ahalsinin önemli geçim kaynakları arasında olmasından¹⁸⁷³ hareketle 18. yüzyılda da reyanın benzer tarımsal faaliyetler yaptığı ve benzer ürünler yetiştirdiğı söylenebilir.

18. yüzyılda bahsedilen kazalarda yetiştirilen tarımsal ürünlerin başında buğday (hınta), arpa (şair), nohut, pamuk (penbe), duhne, karpuz, kavun, tütün (duhan), defne, çeltik, üzüm gibi ürünlerin olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir. Samsad kazası, diğer kazalara oranla buğday ve arpa üretiminde bölgenin tahıl ambarı özelliğı göstermektedir. Özellikle Bağdat ve İran üzerine yapılan seferlerde Samsad ve Siverek

¹⁸⁶⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 127, s. 218.

¹⁸⁶⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 127, s. 275.

¹⁸⁶⁷ BOA. C. EV., 463: 23446.

¹⁸⁶⁸ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 67; Bu köyün gelirlerinin 18. yüzyılın başlarında da aynı zâviyenin gelirleri arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 58, s. 403.

¹⁸⁶⁹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 75.

¹⁸⁷⁰ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 141.

¹⁸⁷¹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 54.

¹⁸⁷² Taştemir, age., s. 123-207.

¹⁸⁷³ Arslan, XIX. Yüzyılda Hısnı Mansûr..., agt., s. 128.

kazalarından zehâir mübâyaası gerçekleştirilmektedir. Samsad kazasının Fırat Nehri'nin kenarında bulunması ve buğday ve arpa yetiştirilmesine uygun toprak ve iklim yapısı sayesinde Osmanlı ordusunun birçok defa zehâir ihtiyacını bu bölgeden temin ettiği görülmektedir. Örneğin 1741, 1742 ve 1743 yıllarında Samsad kazasından 4.000 keyl-i İstanbulî (102.635 kg.) buğday ve 2.000 keyl (46.186 kg.) arpa mübâyaa olunmuştur.¹⁸⁷⁴ 1777 yılında ise Bağdat tarafına yapılacak sefer için Samsad ve Siverek kazalarının her birinden yirmişer bin keyl hinta ve beşer bin keyl şairin satın alınması istenmiştir. Ancak kaza ahalipleri yalnız 11.324 keyl-i İstanbulî (290.561 kg.) hintayı teslim etmişlerdir. Ulucağaç Bezikisi kazasında sâkin cemaat mensuplarından ise 8.000 keyl hinta (205.271 kg.) ve 2.000 keyl şair (46.186 kg.) talep edilmiştir.¹⁸⁷⁵ Samsad kazası ile birlikte buğday ve arpanın yoğun yetiştirildiği kazalar arasında Hısn-ı Mansur ve Kâhta kazaları sayılabilir. Behisni ve Gerger kazalarında da bu ürünlerin yetiştirildiği görülmekteyse de coğrafi şartlarından dolayı üretimin, miktar ve yoğunluk bakımından Hısn-ı Mansur, Samsad ve Kâhta kadar olmadığı söylenebilir.

Özellikle tekstil sanayinde kullanılan pamuğun Hısn-ı Mansur kazasında yoğun olarak yetiştirildiği¹⁸⁷⁶ ve bu ürünün penbe, rişte-i penbe ve kozala penbe gibi çeşitlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Hısn-ı Mansur kazası ile birlikte Behisni, Elbistan, Maraş, Ayıntab, Zamantı ve Malatya kazalarının 1803 ve 1804 yıllarında bedel-i iltizam ile yıllığı 4.500 kuruştan Macunî İsmail Ağa isimli bir kişiye,¹⁸⁷⁷ 1809 ve 1810 yıllarında yıllığı 4.500 kuruştan toplamda 9.000 kuruş pamuk mahsulatı bedel-i iltizam ile Ömer isimli bir kişiye iltizama verilmiştir ve pamuğun vukiyyesinden birer para, rişte-i penbenden ikişer para ve kozalı penbenden birer akçe vergi alınmaktadır.¹⁸⁷⁸ 19. yüzyılın hemen başında pamuk üretimi ile ilgili bu değerlerin 18. yüzyılın sonlarında da geçerli olması muhtemeldir.

Üretimi yoğun olarak yapılan ürünlerden bir diğeri de tütündür. Bu bölgede üretiminin ilk defa ne zaman başladığı bilinmese de bölgenin tütün yetiştirilmesine uygun arazi ve iklim şartlarına sahip olması sayesinde günümüzde özellikle Çelikhane ve Sincik taraflarında bu ürünün yetiştirildiği görülmektedir. 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur kazasına tâbi' Bayram Bey köyünde meskûn olan birçok kişinin tütün yetiştirdiği ve 1707 yılında bu köyde 26 dönüm duhan (tütün) tarlasının olduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁷⁹. Bu köyden başka Turuş nahiyesinde¹⁸⁸⁰ ve Ziyaret köyü çevresinde¹⁸⁸¹ tütün yetiştirildiği, buralardan toplanan duhan vergisinden anlaşılmaktadır.

Söz konusu kazalarda el ile yolunan hububât olarak nitelendirilen nohut, mercimek, defne gibi ürünlerin de yaygın olarak yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Hısn-ı Mansur'a tâbi' Kızılcapınar köyünde nohut,¹⁸⁸² Şure-ili'nde Ağvan köyünde defne, duhne (darı), hinta, şair, penbe,¹⁸⁸³ Hısn-ı Mansur'da Bayram Bey köyünde kırk dört

¹⁸⁷⁴ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 135; Yanar, agt., s. 118-119.

¹⁸⁷⁵ BOA. MD., nr. 140, s. 82; Aynı yıl Malatya Sancağı Mutasarrıfı Ömer Paşa'ya ve Malatya kadısına gönderilen emirde Malatya sancağı ve kazalarından Birecik İskelesi'ne nakl olunmak üzere 30.000 İstanbulî keyl hinta ve 20.000 İstanbulî keyl şair tedarik edilmesi istenmiştir. Bk. BOA. MAD. d., nr. 10017, s. 199.

¹⁸⁷⁶ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 52, 56, 65; AŞKT.d., nr. 120, s. 502, 156, s. 112; MD., nr. 154, s. 494.

¹⁸⁷⁷ GSS., nr. 137, s. 36-37; Serpil Acioğlu, 137 Numaralı Ayıntâb Şer'iyye Sicilinin (H.1216-1220/M.1801-1806) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, GAÜN. SBE. BYLT., Gaziantep 2012, s. 97-99.

¹⁸⁷⁸ BOA. C. ML., 43: 1965.

¹⁸⁷⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 47, s. 211.

¹⁸⁸⁰ BOA. MD., nr. 147, s. 40;

¹⁸⁸¹ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 105.

¹⁸⁸² BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 56.

¹⁸⁸³ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 65.

adet hınta ve şair tarlası,¹⁸⁸⁴ Hasankendi köyünde buğday, arpa ve penbe,¹⁸⁸⁵ Behisni'de Keysun nahiyesi ve köylerinde penbe, hınta ve şair¹⁸⁸⁶ yetiştirildiği görülmektedir.

Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda yaşayan ahalinin geçim kaynakları arasında bağ, bahçe ve bostan yetiştiriciliği de önemli yer tutmaktadır. Özellikle suyun kolay temin edilebildiği yerlerde bağ, bahçe ve bostan işi yapan aileler, hem kendi ihtiyaçlarını karşılamakta hem de yetiştirdikleri ürünlerin bir kısmını çarşı pazarda satmaktadırlar. Bağ, bahçe ve bostan yetiştiriciliğinin kırsal kesime özgü olmadığı, şehirde yaşayanların da şehrin mahallelerinin hemen yanında bulunan arazilerde bu tür ziraî faaliyet yürüttükleri anlaşılmaktadır. Hısn-ı Mansur kazasının doğu ve batı taraflarında bulunan derelerin yanlarında birçok bağ, bahçe ve bostan bulunmaktadır. Nehirönü ve Ali Taşı Deresi denilen bu derelerin etrafında Hısn-ı Mansur kasabasında meskûn kişilere ait bağ, bahçe, çiftlik ve bostanlar bulunmaktadır. Rişvan Voyvodası İsmail bin Mustafa bin Ali'nin Ali Taşı Deresi'nin batısında 15 adet çiftliği, yine derenin yanında ve yol kenarında 3 adet çiftliği, yolun güney tarafında 6 adet çiftliği ve şehirde bulunan evlerin batı bitişiğinde 2 adet çiftliği bulunmaktadır. Aynı mahalde Tamyetanoğlu denilen zımmînin bir bahçesi, Kâvî Hacı Murat'ın bir bahçesi, Çoban Hacı Ali'nin bir bahçesi, eski müftü İsmail Efendi'nin bir bahçesi, Şabanoğlu'nun bir bahçesi, Mehmet Ağa'nın bir bahçesi ve Rıdvanoğlu'nun bir bahçesi bulunmaktadır.¹⁸⁸⁷ Yine Hısn-ı Mansur'da 18. yüzyıl sonlarında Helvacı Ahmet'in Hısn-ı Mansur'da 8 adet çiftliği vardır ve bu çiftlikleri vakfettiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁸⁸ Hısn-ı Mansur kasabası kurbunda bulunan İki Çay denilen Nehirönü mecrası çevresinde bulunan bağ ve bahçelerin korunup gözetilmesi ve sulanması işi, şeyh adı verilen kişiler tarafından yapılmaktadır ve bu durum bu bölgede daha birçok bağ, bahçe ve çiftliğin bulunduğunu göstermektedir. Bu bölgeden başka 1702 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Ali isimli bir kişinin bahçesi,¹⁸⁸⁹ 1707 yılında Hısn-ı Mansur kazasına tâbi Bayram Bey köyü sâkinlerinin 42 adet karpuz ve kavun bostanı,¹⁸⁹⁰ 1712 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Hatice, Rabia, Ayşe, Fatma, Neslihan, Hürü, Halime ve Asiye isimli kız kardeşlerin bir kıt'a mülk bağları ve bahçeleri,¹⁸⁹¹ 1713 yılında Gerger'de Abdurrahman ve Kara Mustafa isimli kişilerin üzüm bağları ve bahçeleri,¹⁸⁹² 1716 yılında Hısn-ı Mansur'da Timur Ali, Mustafa ve Osman isimli kişilere ait bağ ve bahçeler¹⁸⁹³ 1720 yılında Kâhta'ya tâbi Terbal köyünde Zerukanlı oymağından Mîr Mehmet ve Nâtır Hüseyin isimli kişilerin bağ ve bahçeleri,¹⁸⁹⁴ 1731 yılında Gerger kasabasında Fatma isimli kadının 300 kuruş kıymetli bahçesi,¹⁸⁹⁵ 1742 yılında yine Gerger'de ahaliden birçok kişinin bağ ve bahçesi,¹⁸⁹⁶ 1785 yılında Şure-ili'nde Baz köyünde reayanın birçok bağ ve bahçesi,¹⁸⁹⁷ 1787 yılında Hısn-ı Mansur kazası'nda Gedizkuzu Deresi denilen yerde

¹⁸⁸⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 47, s. 211.

¹⁸⁸⁵ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 52.

¹⁸⁸⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 120, s. 502.

¹⁸⁸⁷ VGMA. HD., nr. 1096, s. 171.

¹⁸⁸⁸ VGMA. HD., nr. 548, s. 19.

¹⁸⁸⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 35, s. 215.

¹⁸⁹⁰ BOA. MD., nr. 47, s. 211.

¹⁸⁹¹ BOA. MD., nr. 264, s. 131.

¹⁸⁹² BOA. AŞKT. d., nr. 58, s. 553.

¹⁸⁹³ BOA. AŞKT. d., nr. 70, s. 341.

¹⁸⁹⁴ BOA. MD., nr. 129, s. 269.

¹⁸⁹⁵ BOA. AŞKT.d., nr. 125, s. 365.

¹⁸⁹⁶ BOA. MD., nr. 149, s. 58.

¹⁸⁹⁷ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 52.

Kör Eyüp'ün Yeri isimli mahalde Hatice isimli hatunun bir bahçesi,¹⁸⁹⁸ 1743 yılında Eğdir köyünde birçok bahçe ve çiftlik¹⁸⁹⁹ bulunmaktadır.

Araştırma konusu dahilindeki kazalardan özellikle Behisni'nin üzümü ve üzüm bağları, üzümde elde edilen pekmezi günümüzde dahi meşhur olup 18. yüzyılda da burada üzüm yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı görülmektedir. 1766 yılında Behisni'ye bağlı Gölbaşı kasabasının Belviran, Başkar, Nâsırlı ve daha başka köylerinde reayanın üzüm yetiştiriciliğini yoğun olarak yaptıkları, kuru üzüm ve pekmezlerini Behisni çarşısına getirerek cami önlerinde sattıkları anlaşılmaktadır.¹⁹⁰⁰ Behisni'den başka diğer kazalarda da üzüm yetiştiriciliğinin yoğun olduğu anlaşılmaktadır. 1726 yılında Gerger kazasında meydana gelen eşkıyalık hareketlerinde eşkıyalar, köylülere ait 12 kıt'a bağın kürümünü kesmişler ve üzümlerine zarar vermişlerdir.¹⁹⁰¹ 1736 yılında yine Gerger kazasında birçok köyde üzüm yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Ömer isimli sipahinin mutasarrıfı olduğu beş adet köyde 10.000'lik tabir olunur üzüm bağı vardır.¹⁹⁰²

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında her ne kadar Fırat Nehri, Göksu Nehri, Kâhta Çayı ve çeşitli dereler mevcutsa da su kaynaklarının yetersizliği, kuraklık gibi faktörlerin tarımsal faaliyetlerde belirleyici olduğunu unutmamak gerekmektedir. 18. yüzyılda Adıyaman'daki bazı köy ve mezraalar için "çorak ve bî-hâsıl" ifadelerine¹⁹⁰³ ve sulama ile ilgili anlaşmazlıklara sıkça rastlanması bu bölgede su sorununun mevcut olduğunu göstermektedir.

6.1.3. Hayvancılık

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları ahalisinin önemli geçim kaynaklarından birisi de hayvancılıktır. Konar göçerlerin bu bölgeyi göç güzergâhı olarak kullanması veya kimi zaman bu kazalarda kışlayıp yaylamaları hayvancılığın gelişmesine ivme kazandırmıştır. Konar göçer aşiret ve oymakların hayvancılık faaliyetleri, kırsal kesimde yaşayan reyadan çok daha yoğun olduğu gibi hayvan sayıları bazen yüz binleri bulmaktadır. Kırsal kesimde yerleşik olanların hayvan sayıları ise daha az olmakla birlikte daha çeşitli olabilmektedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve arıcılık, yerleşiklerin hayvancılık faaliyetlerinin neredeyse tamamını oluşturur. Büyükbaş hayvanlardan at, deve, sığır, eşek, katır, tay, öküz; küçükbaş hayvanlardan ise keçi ve koyun yoğun olarak beslenmektedir.¹⁹⁰⁴

Araştırma konusu dahilindeki kazalarda, arıcılığın günümüzde olduğu gibi özellikle Gerger, Kâhta ve Sincik taraflarında yaygın olduğu görülmektedir. 1703 yılında Gerger'e tâbi' Taş-ıl kazasında 2.000 miktarı eşkıya, ahaliye saldırmış ve ahalinin birçok malını gaspettikleri gibi 30 miktarı kovanlarını da dağıtmışlardır.¹⁹⁰⁵ 1720 yılında Kâhta kazasına bağlı Terbal köyü ahalisinin 1.000 civarı arı kovanlarının olduğu ve arıcılığın köy ahalisi için "örf-i kefâret" sayıldığı belirtilmektedir.¹⁹⁰⁶ 1767

¹⁸⁹⁸ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 81.

¹⁸⁹⁹ VGMA. HD., nr. 1100, s. 165.

¹⁹⁰⁰ VGMA. HD., nr. 1076, s. 180.

¹⁹⁰¹ BOA. AŞKT. d., nr. 110, s. 29.

¹⁹⁰² BOA. AŞKT. d., nr. 156, s. 112.

¹⁹⁰³ Bazı örnekler için Bk. BOA. AE. SABH.I, 124: 8435; 57: 4052; SOSM.III, 92: 7087; SMST.III. 56: 4137; MD. nr. 121, s. 305.

¹⁹⁰⁴ 1707 yılında, Hısn-ı Mansur kazasına bağlı Bayram Bey köyü ahalisinin besledikleri hayvanlar arasında 750 koyun ve keçi, 4 baş merkep, 1 baş at, 1 baş tay ve 6 baş sığırdan bahsedilmektedir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 47, s. 211; 1728 yılında Behisni kazası sâkinlerinden Abdurrahman'ın 12 atı, 6 öküzü, 12 merkebi, 35 koyunu eşkıyalar tarafından gaspedilmiştir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 56.

¹⁹⁰⁵ BOA. MD., nr. 114-1, s. 51.

¹⁹⁰⁶ BOA. MD., nr. 129, s. 269.

yılında ise bazı aşiret eşkıyaları, Gerger yakınında Kılavun nam mahalde eşkıyalık yaparak ahalinin birçok malını yağmalamalarının yanı sıra "10.000 adet arı kovanlarını söndürüp" ballarına el koymuşlardır.¹⁹⁰⁷ Verilen örneklerdeki arı kovanlarının sayısına bakılacak olursa, arıcılığın yaygın olduğu söylenebilir.

Hayvancılığın yaygın bir geçim kaynağı olduğu Adıyaman'da, ahali arasında, hayvanların otlatılması konusunda anlaşmazlıklar da yaşanmaktadır. 1748 yılında, Kâhta kazasına bağlı Kömür köyünde Şeyh Halil Baba Zaviyesi Vakfı zaviyedârları, Kömür köyündeki vakfa ait yerlerde, Mazil (Bölükayla) köyü ahailerinin hayvanlarını otlattıkları yönünde şikayette bulunmuşlardır. Mazil köyü sâkinleri ise hayvanlarını otlattıkları yerlerin kendi meraları olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁹⁰⁸

6.2. Sanayi, Madencilik ve Ticarî Faaliyetler

6.2.1. Sanayi Üretimi

Şehirleri, diğer kırsal yerleşimlerden ayıran unsurlardan birisi de şehirlerde yoğun üretim faaliyetlerinin olması ve bu üretim faaliyetlerinden elde edilen ürünlerin pazarlanması imkanıdır. Sanayisi olan bir kentten besin işleme zanaatlarına ek olarak tekstil üretimi, deri ve maden işlemeciliğinin gelişmiş olması beklenir.¹⁹⁰⁹ Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları birer sanayi şehri özelliğinden çok tarım ve hayvancılığın ön planda olduğu yerleşimler olarak dikkat çekmektedir. Bu özelliklerine rağmen sanayi üretiminin çeşitli örneklerinin özellikle Behisni ve Hısn-ı Mansur kazalarında olduğu Samsad, Gerger ve Kâhta kazalarının ise bu konuda çok gelişmediği söylenebilir. Bu kazalardaki sanayi faaliyetleri büyük sanayi işletmelerinden ziyade küçük atölyelerde veya dükkanlarda el tezgâhlarında üretim şeklinde gerçekleşmektedir.

18. yüzyılda Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarında üretim faaliyetlerinden birisi debbağlık yani deri işlemeciliğidir. Hısn-ı Mansur şehir merkezinde bulunan debbağların esnaf sayısı ile ilgili istatistiki bilgi mevcut değilse de Hısn-ı Mansur kazasının, konar göçerlerin yoğun alışveriş yaptıkları bir yer olması sebebiyle burada deri işlemeciliğinin gelişmiş olduğu söylenebilir. 18. yüzyılda Debbağhâne Mahallesi olarak da anılan debbağ taifesinin bulunduğu muhit, deri işlemeciliği için yoğun su ihtiyacının olduğu dikkate alınırca muhtemelen bugün Demirciler Pazarı'nın aşağı tarafında dere yatağının olduğu yerdir. Debbağ esnafının sayısı bilinmemesine rağmen debbağ taifesinin ahi babası olarak bazı kişilerin görevli olmasından hareketle bu sayının az olmadığı söylenebilir. 1789 yılında debbağ taifesinin ahi babası olan Halil'in vazifesinden feragat etmesi ile vazife, Ahmet isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.¹⁹¹⁰ 1798 yılında Ahmet'in bilâ-veled vefat etmesi üzerine vazifesi Ebubekir isimli kişiye tevcih edilmiştir.¹⁹¹¹ 1773 yılında da Behisni debbağ taifesinin şeyhi olmadığı için bu vazifeye Şeyh Seyyid Mustafa isimli bir kişinin atanması¹⁹¹² Behisni'de de debbağ sayısının az olmadığını göstermektedir.

Hısn-ı Mansur kazasında tekstil üretiminin ne miktarda olduğu ve kaç dükkan veya atölyede üretim yapıldığı ile ilgili malumat bulunmamakla birlikte Hısn-ı Mansur

¹⁹⁰⁷ BOA. MD., nr. 165, s. 163-164.

¹⁹⁰⁸ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 244.

¹⁹⁰⁹ Faroqhi, Osmanlı'da Kentler..., age., s. 155.

¹⁹¹⁰ VGMA. HD., nr. 548, s. 17.

¹⁹¹¹ VGMA. HD., nr. 565, s. 44.

¹⁹¹² VGMA. HD., nr. 1080, s. 26.

kazasında İplikçiler Pazarı'nın bulunması¹⁹¹³ ve boyahânelerin mevcut olması tekstil üretiminin olduğunu göstermektedir. Suraiya Faroqhi'ye göre Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarının boyahâne gelirleri 15.001-20.000 akçe arası iken Kâhta kazasının boyahâne geliri 10.001-15.000 akçe arasındadır.¹⁹¹⁴ Gerger Kazası'nın ise 1699 yılında ve 1782 yılında boyahâne geliri 15.000 akçe olup aradan geçen uzun süreye rağmen gelir miktarının değişmediği görülmektedir.¹⁹¹⁵ Adı geçen kazalar, bölgedeki 35.000 akçelik gelire sahip Malatya, 100.000 akçelik gelire sahip Ruha (Urfa), 52.880 akçelik gelire sahip Ayıntab ve 25.000 akçelik gelire sahip Maraş ile kıyaslandığında, bu kazaların tekstil üretiminde komşu kazalara göre geride kaldığı görülmektedir. Şehir merkezlerinde boyahânelerin bulunmasının yanı sıra bazı köylerde de boyahânelerin olduğu anlaşılmaktadır. 1697 yılında Behisni kazasına bağlı Bayıl köyünde,¹⁹¹⁶ 1703 yılında Hısn-ı Mansur kazasına bağlı Zey köyünde¹⁹¹⁷ ve Turuş nahiyesinde¹⁹¹⁸ boyahânelerin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hısn-ı Mansur kazasından kirpas (pamuklu bez) vergisinin toplanması bu kazada pamuklu bez üretiminin mevcudiyetini göstermektedir. 1763 yılında Hısn-ı Mansur kazasının "tamga-i kirpâs" gelirleri iltizama verilmektedir ve gelirlerinin toplamının 130 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹¹⁹

18. yüzyılda araştırma konusu dahilindeki kazalarda maden işlemeciliğinin bir nebze de olsa bölge halkının taleplerini karşılayacak kadar geliştiği söylenebilir. Bu yüzyılda Hısn-ı Mansur kazasında Temurcı Mahallesi'nin olması, Behisni'de "ehl-i kılıç taifesi" olarak isimlendirilen demirciyân, kılınçciyân, nalbandciyân, bakırciyân, kalaycıyân esnaflarından bahsedilmesi¹⁹²⁰ ve bu esnafların başına şeyh denilen kişilerin atanması, bu üreticilerin azımsanamayacak sayıda olduklarını göstermektedir. Yine Behisni'de kuyumcular esnafının yani "sarrafân taifesi"nin bulunması¹⁹²¹ da altın ve gümüş işlemeciliğinin geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

18. yüzyılda Adıyaman'da tahıl üretiminin yapıldığı yerler olan değirmenlere de sık bir şekilde rastlanmaktadır¹⁹²². Bu değirmenlerin bazılarının su değirmeni olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹²³

6.2.2. Madencilik

Araştırma konusu dahilindeki kazalardan Gerger ve Kâhta kazaları madencilik bakımından verimli bir bölgedir. MÖ. 9. yüzyılda Urartuların, zengin altın, gümüş, kurşun ve bakır yataklarına sahip olmaları nedeniyle Malatya, Ergani, Gerger ve Kâhta

¹⁹¹³ VGMA. HD., nr. 1095, s. 102.

¹⁹¹⁴ Faroqhi, Osmanlı'da Kentler..., age., s. 188.

¹⁹¹⁵ BOA. MAD. d., nr. 2467, s. 31-32.

¹⁹¹⁶ BOA. İE. EV., 32: 3730.

¹⁹¹⁷ VGMA. HD., nr. 1159, s. 155.

¹⁹¹⁸ BOA. MD., nr. 147, s. 40.

¹⁹¹⁹ BOA. MARAŞ, nr. 2, s. 6.

¹⁹²⁰ VGMA. HD., nr. 1080, s. 26.

¹⁹²¹ VGMA. HD., nr. 537, s. 130.

¹⁹²² 1697 yılında Behisni'ye bağlı Bayıl köyünde harabe bir değirmen, 1703 yılında Kâhta'da bir değirmen Bk. BOA. MAD. d., nr. 1938, s. 141-142; 1729 yılında Behisni'de bir değirmen Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 124, s. 173; 1736 yılında Gerger'de bir değirmen Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 156, s. 112; 1747 yılında Hısn-ı Mansur'da bir değirmen Bk. BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 198; 1760 yılında Behisni'de bir değirmen Bk. BOA. MD., nr. 161, s. 306; 1767 yılında Gerger'e bağlı bazı köylerde değirmenler Bk. BOA. MD., nr. 165, s. 163-164; 1775 yılında Behisni çarşısında İbrahim binası Kab Değirmeni denilen bir değirmen Bk. VGMA. HD., nr. 1077, s. 66; 1799 yılında Hısn-ı Mansur kazasında biri Turuş nahiyesinde olmak üzere üç değirmen bulunmaktadır. Bk. BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 146.

¹⁹²³ Örneğin; 1782 yılında Hısn-ı Mansur'da Ali Taşı Deresi yanında bir değirmen bulunmaktadır. VGMA. HD., nr. 1096, s. 171.

taraflarına yol şebekesi kurmalarına¹⁹²⁴ bakılacak olursa bölgenin madeni zenginliğinin uzun zamandır bilindiği söylenebilir. Osmanlı Devleti zamanında Gerger ve Kâhta'nın maden bakımından zenginliğinin keşfi 18. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur. 1770'lerin sonunda Darphâne-i Amire'ye yapılan ihbarla Şiro ve Gerger'de bazı mağaralarda gümüş maddesine rastlandığı belirtilmiş ve bunun üzerine Darphâne'den gönderilen yazıda Ergani Madeni'nden bazı kişilerin buraya görevlendirilerek mağaralardaki topraktan çıkan gümüş oranının ne kadar olduğu ve buranın maden ocağı açmaya deyip deymeceğinin araştırılması istenmiştir.¹⁹²⁵ Bir süre sonra bir miktar numune İstanbul'a gönderilmiş ve Darbhâne'de yapılan inceleme sonucunda; "Malatya sancağında vâki' Şiro ve Gerger ve gayrihû kazâlarında zuhûr idüb Şiro Ma'deni tesmiye (isimlendirmek) olunan ma'den-i mîrîden bundan akdem ihrâç etdirilen cevherin numûnesi ahz ve darbhâne-i âmiremde bi'd-defa'at izâbe ve tecrübe olundukda cevher-i mezbûr zer u sîm cevheri idüğü lede't-tahkîk i'mâl ve idâresine irâde-i aliyye-i mülûkâne te'allik... "¹⁹²⁶ kararıyla buradan altın ve gümüş çıkarılmasına başlanmıştır.

Gerger'de daha sonraki yıllarda farklı mağaralarda da araştırmalara devam edilmiş ve buraya Ergani ve Keban madenlerinden Hacı Osman ve Mihaloğlu isimli ustalar gönderilmiştir. Bu kişiler vasıtasıyla çıkarılan altın ve gümüşün değerinin Malatya kuyumcu esnafına ölçtürülmesi ve bir miktar numunenin de İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.¹⁹²⁷ Yapılan incelemeler sonucunda burada maden ocağı açılmasına karar verilmiş ve hatta bölgedeki ahalinin maden çıkarılmasına karşı çıkmaması, bilakis ahalden bu konuda destek olunması istenmiştir. Bölgedeki ilk madencilik faaliyeti Şefrinderesi denilen mevkide ve Kâhta'da başlamıştır. Ancak bu bölgeler aynı zamanda Mülukanlı oymağının yaylak yeri olduğundan oymak mensupları ile madenciler arasında sorunlar ortaya çıkmıştır. Oymak mensupları madencilere; "Fırınlarınızı yakarız ve açtığınız mağaralara sizleri defnederiz." gibi tehditlerle maden çalışmalarını engellemeye çalışmışlar hatta bir gece maden ocağını dahi basarak bazı madencileri yaralamışlardır. Ancak bu durum Rîşvanzâde Ömer Paşa'nın devreye girmesiyle çözümlenmiştir. Bu bölgeden maden çıkartılması konusunda kararlı olan merkez yönetimi, yerel yöneticilere gönderdikleri emirlerde başka mağaraların ve bölgelerin de araştırılmasını istemiştir.¹⁹²⁸ Tefvik Madeni olarak isimlendirilen bu maden sahasından 1790'larda 343 kg., 1800'lerin başında ise 301 kg. gümüş üretilmiştir. Bu yıllarda çıkartılan altın miktarı ise 1-2 kg. arasında değişmiştir.¹⁹²⁹ Ancak birkaç yıl sonra Maadin'-i Hümayun Emîni Yusuf Ziya Paşa'nın arzında Tefvik Madeni'ndeki ocak cevherlerinin kalite yönünden iyi olduğu; ama elde edilen cevherlerin devamlılık göstermediği, maden ocağının bulunduğu bölgenin çok dağlık olması sebebiyle üretimin maliyetli olduğu belirtilerek maden ocaklarındaki üretim durdurulmuştur.¹⁹³⁰

Açılan maden ocaklarının hem yiyecek-içecek ihtiyacının hem de amele ve hizmet ihtiyacının karşılanması için Gerger ve Kâhta kazaları ahaliyelerinden zehair ve çeşitli hizmetler için maden-baha ve ücretleriyle istihdam olunmaları talep edilmiştir.

¹⁹²⁴ Dalyan, age., s. 11.

¹⁹²⁵ BOA. C. DRB., 39: 1928.

¹⁹²⁶ BOA. C. DRB., 36: 1772.

¹⁹²⁷ BOA. C. DRB., 39: 1928.

¹⁹²⁸ Fahrettin Tızlak, Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850), BDT., FÜ. SBE., Elazığ 1991, s. 37-42.

¹⁹²⁹ Fahrettin Tızlak, XVIII. Yüzyıl Sonu ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri, FÜ. Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 2013, s. 353.

¹⁹³⁰ Tızlak, agt., s. 42.

Madende kullanılacak kütük ve kömür maddelerinin de bu kazalardan temin edilmesine karar verilmiştir.¹⁹³¹

6.2.3. Ticarî Faaliyetler

Osmanlı Devleti, gelişmiş bir şehirler arası ticaret ağına ve şehir içi ticarî faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlara sahipti ve bu ticarî unsurların önemli bir kısmını Türkiye Selçuklu Devleti ve Anadolu beyliklerinden devralmıştı. Türkiye Selçuklu Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından biri transit ticaretti. Herbiri kervan yolu olan bu ticaret yollarından birisi de araştırma konusu dahilindeki kazaların bulunduğu bölgeden geçmekteydi. Alaiye ve Antalya'dan başlayarak Konya-Kayseri-Sivas-Malatya ve Diyarbakir-Mardin-Musul hattı bölgenin ticarî ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Selçuklu Devleti bu ticaret yolu ve diğer yollar üzerine inşa ettikleri kervansaraylar ile hem yol güvenliğini sağlamakta hem de tüccarların ve onların hayvanlarının dinlenmesine imkân tanımaktaydı. Selçuklular, iç ticaretin canlandırılması içinse fethettikleri yerlere cami, medrese ve zaviyeler inşa ederek hem ilmî ve toplumsal hayatın canlanmasını sağlamış hem de sınaî ve ticarî faaliyetlerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Yine şehirlerde oluşturdukları hanlar, meydan pazarlar ve çarşılar ticarî hayatın cereyan ettiği önemli mekânlar olmuştur.¹⁹³² Osmanlı Devleti'nin ticarî faaliyetleri de Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticarî faaliyetleri ile benzerlikler arzlemektedir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da kurduğu hâkimiyet sonrası Osmanlılar bu ticarî özellikleri hem geliştirmiş hem de kendilerine ait bazı özellikler eklemiştir.

Osmanlı Devleti'nde ticaret; uzun mesafeler arası (İran, Hac) ticaret, bölgeler arası ticaret ve yerel ticaret (köyden kente) olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır. Bunlardan uzun mesafe ticareti olan İran ile gerçekleştirilen ticarî faaliyetlerin güzergâhı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Ruha-Diyarbakir arasından ve muhtemelen Kâhta, Samsad ve Gerger yakınlarından geçmekteydi. Hem bu uzun mesafe ticareti hem de bölgeler ve şehirler arası ticaret kervanlarla gerçekleşirdi. Kervanlarda, yüklerin taşınması için develer tercih edilirdi. Yolcuların seyahati içinse deve ve atlar tercih edilirdi. Kervanların başında tüccarların arasından seçilen bir kervanbaşı bulunur ve bu kişi konaklama yerlerini tespit eder, askerî ve idarî görevliler karşısında kervandaki yolcuları temsil ederdi. Bir kervanbaşından ve kervandaki sorumlulardan beklenen şey kervanın güvenli ve hızlı bir şekilde ulaşması gereken noktaya ulaştırılmasıdır.¹⁹³³ Devlet, kervanların daha güvenli bir şekilde seyahati için hanlar ve kervansaraylar inşa etmiş ve derbent denilen geçitlerin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.¹⁹³⁴

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları Anadolu'nun doğusu ile batısı ve Suriye ile İç Anadolu arasında hem göç güzergâhı hem de ticaret yolları güzergâhı olarak kullanılan önemli bir bölgede bulunuyordu. İlkçağda Behisni'de Keysun, Hısn-ı Mansur'un bulunduğu yerde Perre (Pirin) ve Samsad bu güzergâhların önemli merkezleriydiler. Maraş'tan Samsad'a uzanan yol Keysun'dan ve Malatya'dan Samsad'a uzanan yol ise Perre'den geçmekteydi.¹⁹³⁵ Yine bu kazalarda bulunan ve tarihi ilkçağa kadar dayanan Cendere ve Kızılın köprülerinin mevcudiyeti, günümüzde harabe durumda olan başka köprülerin bulunması bu bölgenin askerî, toplumsal ve ticarî bir

¹⁹³¹ BOA. C. DRB., 48: 2390.

¹⁹³² Ahmet Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, Dergâh Yay., İstanbul 2008, s. 129-130.

¹⁹³³ Faroqhi, Osmanlı'da Kentler..., age., s. 59-63.

¹⁹³⁴ Nilüfer Alkan, "15. ve 16. Yüzyıllarda İran İpek Yolu'nda Kervanlar", UÜ. FEF. SBE. Dergisi, S. 11, Bursa 2006, s. 143.

¹⁹³⁵ Ramsay, age., s. 16-310.

güzergâh olarak kullanıldığını göstermektedir. Köprülerin yanı sıra derbent ve hanların bulunması ticarî faaliyetlerin varlığını ispatlamaktadır. Günümüzde kalıntıları veya binası mevcut hanlardan Adıyaman'ın Gölbaşı ilçesine bağlı Hamzalar köyü sınırları içerisinde yer alan Kamereddin Han'ının¹⁹³⁶ Anadolu Selçuklu Devleti tarafından kullanılmış olması ve 16. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından bu kervan yolunun kullanılıyor olmasından hareketle bu han'ın 18. yüzyılda da kullanıldığı söylenebilir. Yine 18. yüzyılda kullanıldığı düşünülen ve günümüzde Adıyaman'ın Sincik ilçesi sınırlarında olan Taşkale isimli iki han bulunmaktadır. Bu hanların eski Kâhta-Malatya kervan yolunun bir durağı olduğu düşünülmektedir. 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin bu bölgede bir han'ın varlığından bahsetmesi burada kervan ticaretinin olduğu izlenimini vermektedir.¹⁹³⁷

18. yüzyılda ise bölgenin ticarî güzergâh özelliği zayıflamış ve eski önemini yitirmiş görünse de Doğu-Batı arasında hâlâ ticarî faaliyetlerin İpek ve Baharat yolları üzerinden yapıldığı kabul edilmektedir.¹⁹³⁸ Batı Anadolu'dan veya Halep taraflarından İran'a giden veya tersi istikamette hareket eden kervanların Güneydoğu Anadolu'dan geçtiği görülmektedir ve burası yoğun olarak kullanılan bir güzergâhtır. Ancak bu güzergâhın takip ettiği yol bu araştırma konusuna dahil olan kazalardan Hısn-ı Mansur ve Behisni'nin doğusunda kalmaktadır.¹⁹³⁹ Ana ticaret yollarının bu kazaların uzağında kalması bu kazalar ahalsinin kervan ticaretinden faydalanmasını engellese de bazı tali yolların buralardan geçtiği görülmektedir. Gerger kazasına ve Fırat Nehri yakınındaki Turuş nahiyesine ait "bâc-ı râh" vergisinin bulunması, buralarda ticari canlılığın olduğunu göstermektedir. Ayrıca, aşiretlerin bu bölgeyi güzergâh olarak kullanması ticarete olumlu yönde bir katkı sağlamaktadır; ancak aşiretlerin göçleri esnasında eşkıyalık hareketlerinin artmasının ticareti sekteye uğrattığını da unutmamak gerekir.

Ana ticaret güzergâhlarından pek nasiplenemeyen söz konusu kazaların, şehirler arası ticaretten bir nebze de olsa nasiplendikleri anlaşılmaktadır. 1713 yılında Diyarbekir'den gelen kervan, Gerger kazasından geçerken eşkıyaların saldırısına uğramış ve eşkıyalar, tüccarların 600 adet altınlarını ve başka bazı mallarını gaspetmişlerdir.¹⁹⁴⁰ 1757 yılında yine Gerger ve Kâhta kazalarında bazı eşkıyalar bu kazalardaki kervan yollarından mürûr u ubûr eden kervanların mallarını yağmalamışlar, 10 baş katırlarına ve 5 yük kirpaslarına (ham bez) el koymuşlardır.¹⁹⁴¹ Bu iki örnekten hareketle Gerger ve Kâhta kazalarından geçen önemli bir kervan yolunun olduğu anlaşılmaktadır. Bu yol muhtemelen Diyarbekir'den Ruha ve Halep'e uzanan ticaret yoludur.

Köylülerin veya şehirde bulunan esnafın, ürünlerini satmak için mallarını komşu şehirlere götürmeleri veya komşu şehirlerden mallar satın alarak kendi memleketlerine getirmeleri sık rastlanan bir durumdur. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında yaşayanlar, daha çok Ayıntab, Ruha, Malatya, Maraş, Siverek, Diyarbekir, Rumkale, Birecik, Halep gibi şehirlerle ticarî faaliyette bulunmaktaydı. Şehirler arası gerçekleşen bu ticarî faaliyetler, asayiş problemleri nedeniyle sekteye uğrayabilmekteydi. Başka şehirlere mal götüren veya başka şehirlerden mal getiren tüccarın, eşkıyaların saldırısına uğradığı olaylar sık

¹⁹³⁶ Bayhan, Salman, age., s. 103-104.

¹⁹³⁷ Bayhan, Salman, age., s. 104-106.

¹⁹³⁸ Mehmet Karagöz, "Malatya'nın XVII.-XVIII. Asırlarda Ticarî Hayatı", İÜ. USBD., C. 2, S. 2, Malatya 2013, s. 8.

¹⁹³⁹ Faroqhi, Osmanlı'da Kentler..., age., s. 63-64.

¹⁹⁴⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 58, s. 553.

¹⁹⁴¹ BOA. MD., nr. 159, s. 214.

yaşamaktaydı. 1717 yılında Samsad kazası sâkinlerinden Bektaş isimli kişi bir miktar mahsulünü satmak için Ruha'ya götürmüştür. Ancak burada bazı kişiler Bektaş'a saldırmışlar ve bunun 300 kuruşunu gaspetmişlerdir.¹⁹⁴² 1728 yılında Behisni'ye bağlı Keysun nahiyesi sâkinlerinden Mahmut ve Mehmet isimli kişiler hâsıl eyledikleri 50 kile hinta ve şair (buğday ve arpayı) ile davarlarını Behisni'ye satmaya götürürlerken bazı eşkıyalar bunların yolunu kesmiş ve mallarını gaspetmişlerdir.¹⁹⁴³ 1729 yılında Behisni'de aşiret mensubu olan bazı eşkıyaların, Behisni'den diğer şehirlere giden tüccarın yolunu kestiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁴⁴ Bazen de tüccarlar arasında alacak verecek meselelerinin mahkemeye yansıdığı görülmektedir. Örneğin; Ayıntab sâkinlerinden Sarkiz veled-i Turuş isimli Nasrani, Hısn-ı Mansur sâkinlerinden Agob veled-i Mıgırđıç'e 1747 yılında 500 kuruşluk esvab (giyecek) verdiğini ve bunun 350 kuruşunu aldığını; ancak aradan geçen beş yıla rağmen geri kalan 150 kuruşunu hâlâ alamadığını belirtmiştir.¹⁹⁴⁵ Bazen de tüccarların başına talihsiz olaylar gelebilmektedir. 1759 yılında İbrahim, Mehmed ibn-i Hasan, Ali ibn-i Abdullah ve başka bazı kişiler Hısn-ı Mansur'dan kervan ile mallarını Ayıntab'a götürürlerken bu kişilerden İbrahim Beşe, gece vakti karartıda, hırsız olma ihtimaliyle, kim olduğunu görmediği kişinin üzerine ateş etmiş ve yanlışlıkla o bölge ahalisinden masum bir kişinin ölümüne sebep olmuştur.¹⁹⁴⁶

Bölgeler ve şehirler arası ticaretin yanı sıra bir de şehrin içinde gerçekleşen ticarî faaliyetler mevcuttu ve bu ticarî faaliyetler hanlarda, meydan pazarlarında ve çarşılarda cereyan etmekteydi. Özellikle toptan ticaretin gerçekleştiği hanlar pamuk hanı, meyve hanı gibi her cins mal için ayrı ayrı olabiliyordu. Şehrin dışında kalan hanlar ise transit yolcuların ve tüccarların konaklamaları amacıyla kullanılıyordu. Şehrin içindeki kapalı ve açık çarşılardaki esnaflar ise perakende ticaretle meşgul oluyorlardı. Şehir içindeki bu ticarî faaliyetler sınaî faaliyetleri yönlendirmekteydi. Tüccar zümresi, iç ve dış pazarlardan şehrin ihtiyacını temin eden ve sınaî faaliyetleri bu amaçlara uygun olarak düzenleyen müteşebbis bir zümreydi. Bu zümre hem kendi sermayelerini hem de bürokrat ve halkın tasarruflarını işlemekte, şehirdeki sanayi ile şehir halkının ve civardaki göçebelerin ihtiyaçlarını karşılamaktaydı.¹⁹⁴⁷

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında şehirdeki ticarî faaliyetler çarşı, pazar, han ve bedesten gibi mekânlarda gerçekleşiyordu. Hısn-ı Mansur ve Behisni'deki ticarî faaliyetler diğer kazalara göre daha gelişmiş ve canlıdır. Hısn-ı Mansur kazasında bulunan üç adet han ve Demirciler Pazarı denilen pazar hem şehir ahalisinin hem de köyden şehre gelenlerin yoğun olarak alışveriş yaptıkları yerlerdir. Behisni'de ise en az iki hanın ve iki bedestenin varlığı bilinmektedir. 1837 yılında Behisni'ye gelen Ainsworth, şehrin güzel bir pazara sahip olduğunu belirtmiş; ama fiyatların pahalılığından da yakınmıştır.¹⁹⁴⁸ Behisni, Kâhta ve Gerger kazalarında sük-ı sultânî (sultan çarşısı) denilen çarşılar bulunmaktaydı. Ancak Kâhta ve Gerger'deki bu çarşılar, muhtemelen Behisni'deki kadar büyük ve gelişmiş değildir.

Osmanlı şehirlerinde esnaflar, kökenleri İslamî gelenekteki fütüvvet sistemine dayanan Ahi teşkilâtı ile aralarında örgütlenmişlerdi. Bütün prensiplerini dinin asıl kaynağından alan Ahiliğin nizamnâmeleri fütüvvetnâmelerdi ve bunlar, Ahiliğin

¹⁹⁴² BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 334.

¹⁹⁴³ BOA. AŞKT. d., nr. 120, s. 502.

¹⁹⁴⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 205.

¹⁹⁴⁵ GŞS., nr. 109, s. 25; Karasakal, agt., s. 121.

¹⁹⁴⁶ GŞS., nr. 109, s. 69; Karasakal, agt., s. 216.

¹⁹⁴⁷ Tabakoğlu, Türkiye İktisat..., age., s. 130.

¹⁹⁴⁸ Ainsworth, age., s. 265.

esaslarını, ahlakî ve ticarî kaidelerini içeren yazılı belgelerdi. Bu teşkilâta dahil olmak isteyen bir kişinin öncelikle bu nizamnâmelerde belirtilen dinî ve ahlakî emirlere uymaları gerekirdi.¹⁹⁴⁹ Esnafların dahil oldukları bu örgütlenmedeki sorumluluklarının yanı sıra sorumlu oldukları kadı ve muhtesip gibi resmî görevliler de mevcuttu. Osmanlı ekonomik ve sosyal hayatında geniş yetkilere sahip olan muhtesipler esnafın kontrolü, iş yeri açma ruhsatı, vergi toplama, ihtisap gelirlerinin dağıtımını, mürûr tezkirelerinin verilmesi ve kıyafetler gibi çeşitli yetkilere sahipti.¹⁹⁵⁰ Hısn-ı Mansur, Behisni ve Gerger kazalarında bulunan esnafların da Osmanlı genelinde olduğu gibi ahilik örgütlenmesi içinde oldukları ve kadı ve muhtesipler tarafından denetlendikleri anlaşılmaktadır. Esnafların kendi aralarındaki örgütlemeleri olan Ahiliğe giriş; şerbet içmek, şed veya peştemal kuşanmak, şalvar giymek gibi bazı ritüellerle gerçekleşirdi. Ahilik bünyesindeki esnaf birlikleri ustalar, kalfalar ve çıraklardan oluşuyordu. Çıraklıktan itibaren birlik içinde yükselmek için meslekî ehliyet ve liyakat şarttı. Çırakların mesleklerinde kalfa ve usta olabilmeleri ve nihayetinde dükkan açabilmeleri mesleği çok iyi öğrenmelerine bağlıydı. Esnaf ve dükkan sayıları, dükkanda kullanılacak araç ve gereçler, tezgâhlar, üretilen mal gibi tüm öğeler ihtiyaca göre belirlenirdi. Esnafların idare tarzına da büyük ehemmiyet gösterilirdi. Sanat erbabı içinden dürüst ve saygıdeğer ve muhtemelen yaşça önde bulunan bir üstat, teşkilatın reisi olurdu. Bir şehirde bulunan zanaat mensuplarının şube sayısı kadar olan ahilerden birisi diğerlerine reis oluyor ve buna ahi baba deniyordu.¹⁹⁵¹ Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda da zanaat zümrelerinin başına ahi baba veya şeyh denilen bu kişilerin atanması ile ilgili örneklere rastlanmaktadır. Hısn-ı Mansur kazasında debbağ taifesinin ahi babası olan Halil'in 1789 yılında vazifesinden feragat etmesi üzerine vazifesi, Ahmet isimli bir kişiye,¹⁹⁵² 1796 yılında ise Seyyid Ahmet'in vefatı üzerine Ebubekir isimli bir kişiye¹⁹⁵³ tevcih edilmiştir.

Ahilik teşkilatı, 16. yüzyıldan sonra zamanla lonca teşkilatına dönüşmüştür. Bu dönüşümle birlikte örgütlenmenin ticarî özelliğinin daha çok ön plana çıkması ve iş yaşamına dair düzenlemeleri ön plana alması dolayısıyla teknik ve genelde tüccar, zanaatkâr üyelerin özlük haklarını korumak amacını güden bir dayanışma örgütüne dönüştüğünü göstermektedir.¹⁹⁵⁴ Loncalarda Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada bulunabilmekte ve lonca teşkilatı yönetimi, üyelerinin hükümet ve yönetici kesimler karşısındaki temsilcisi konumunda bulunmaktaydı. Loncaların başlıca amaçları, her zanaatın standardını korumak, yeni üye sayısını sınırlamak, fiyatları ve kâr oranını belirlemek, düşük fiyat rekabetini önlemek ve üyelerinin diğer loncalar ve hükümetle olan ilişkilerini düzenlemektir. Her lonca, ustalardan oluşmaktaydı ve bunların başında şeyh unvanı verilen bir kişi bulunmaktaydı.¹⁹⁵⁵ Araştırma konusu dahilindeki kazalardan Behisni'de bazı loncalar ve başındaki şeyhlerle ilgili örnekler mevcuttur. Behisni'de demirciler, kılıççılar, nalbantlar esnafının şeyhi 1774 yılında Mahmut isimli bir kişidir¹⁹⁵⁶. Sarrafân esnafının ehl-i hiref üzerlerine şeyhi Hasan isimli bir kişidir.¹⁹⁵⁷

¹⁹⁴⁹ Ziya Kazıcı, "Ahilik", DİA., C. 1., Ankara 1998, s. 541.

¹⁹⁵⁰ Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda İhtisâb", Osmanlı, C. 3, Ed.: Güler Eren, Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 119.

¹⁹⁵¹ Kazıcı, "Ahilik", agm., s. 541.

¹⁹⁵² VGMA. HD., nr. 548, s. 17.

¹⁹⁵³ VGMA. HD., nr. 565, s. 115.

¹⁹⁵⁴ Feyzullah Altay, "Ahilik ve Lonca Düzenlerinde Din-Ekonomi İlişkisi", EAPM., Konya 2016, s. 1.

¹⁹⁵⁵ Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. 1, e yay., İstanbul 1982, s. 221-222.

¹⁹⁵⁶ VGMA. HD., nr. 1080, s. 26.

¹⁹⁵⁷ VGMA. HD., nr. 537, s. 130.

1730'larda Gerger kazası esnafının "şeyh-i seb'a"sı¹⁹⁵⁸ İbrahim, 1739 yılında ise Ebubekir isimli bir kişidir.¹⁹⁵⁹ Şeyhlerin yapmakla mükellef oldukları günlük işler kethüda veya kâhya denilen kişiler tarafından yerine getirilirdi. Lonca teşkilatı kurulunda lonca tüzüğünü uygulamakla ve ceza işlemlerini icra etmekle sorumlu yiğitbaşı, esnafların standartlarını gözeten işçibaşı ve çıraklığa alınacak yeni üyeleri seçip eğiten iki ehl-i hibre bulunmaktaydı.¹⁹⁶⁰

Şehirlerde faaliyet gösteren esnaflar, ürettikleri ürün ve üretim biçimi itibariyle genel olarak mal üreten esnaflar ve hizmet üreten esnaflar olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Esnaflar, sosyal statülerine göre mal ve hizmet üreten esnaflar şeklinde taksim edildiği gibi ekonomik güçlerine göre de alâ, evsât ve ednâ olarak sınıflandırılmaktadır. Devlet bu şekilde esnaflardan malî güçleri nispetinde vergi talep etmekteydi.¹⁹⁶¹

18. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında berber, taşçı, balcı, kuyumcu, attar, iplikçi, bakkal, kılıççı, nalbant, sarraf (kuyumcu), debbağ, demirci, leblebici, helvacı gibi esnaflar bulunmaktadır (Bk. Tablo 6.21).

Tablo 6.21: 18. Yüzyılda Adıyaman'da Meslekler

Esnaflar	Bulunduğu Şehir	Müslim	GM.	Müslim	
Attar	Hısn-ı Mansur	1	-	1729	AŞKT., nr. 121: 144.
Kurtancı (Keçeci)	Hısn-ı Mansur	1	-	1729	AŞKT., nr. 121: 144.
Berber	Hısn-ı Mansur	1	-	1782	MARAS, nr. 3: 3.
Çerçi	Behisni	1	-	1783	MARAS, nr. 3: 18.
Helvacı	Hısn-ı Mansur	1	-	1782	MARAS, nr. 3: 3.
Balcı	Hısn-ı Mansur	1	-	1716	AŞKT., nr. 69: 210.
Taşçı	Hısn-ı Mansur	1	-	1716	AŞKT., nr. 69: 210.
Bakkal	Hısn-ı Mansur	1	-	1792	C.DH., 251: 12546.
Baltacı	Hısn-ı Mansur	1	-	1792	C.DH., 251: 12546.
Kuyumcu	Hısn-ı Mansur	1	-	1717	AŞKT., nr. 72: 332.
İplikçi	Hısn-ı Mansur	1	-	1787	VGMA. HD., nr. 1095: 102
Leblebici	Hısn-ı Mansur	1	-	1717	VGMA. HD., nr. 1095: 97
Sarraf	Behisni	-	-	1794	VGMA. HD., nr. 537: 130
Debbağ	Hısn-ı Mansur	-	-	1786	VGMA. HD., nr. 548: 17
Nalbant	Behisni	1	-	1786	MARAS, nr. 3: 53
Katırcı	Behisni	1	-	1786	MARAS, nr. 3: 53
Köşker	Behisni	1	-	1759	MD., nr. 161: 238
Canbaz	Behisni	1	-	1786	MARAS, nr. 3: 53
Kılıççı	Behisni	-	-	1774	VGMA. HD., nr. 1080: 26
Demirci	Behisni	-	-	1774	VGMA. HD., nr. 1080: 26
Kalaycı	Behisni	-	-	1774	VGMA. HD., nr. 1080: 26
Değirmenci	Kâhta	-	-	1720	MD., nr. 129: 269
Yağdancı	Hısn-ı Mansur	1	-	1728	AŞKT., nr. 122: 157.
Kirişçi	Hısn-ı Mansur	1	-	1757	DVNSKLB. nr. 12: 198.
Çörekçi	Hısn-ı Mansur	1	-	1757	DVNSKLB. nr. 12: 198.
Kahveci	Hısn-ı Mansur	1	-	1757	DVNSKLB. nr. 12: 198.
Sabancı	Hısn-ı Mansur	1	-	1757	DVNSKLB. nr. 12: 198.
Terzi	Hısn-ı Mansur	1	-	1720	AŞKT. nr. 86: 50.
Hallaç	Behisni	1	-	1722	AŞKT., nr. 92: 471.
Cullah	Hısn-ı Mansur	-	-	1722	AŞKT., nr. 95: 216.

¹⁹⁵⁸ Osmanlı Devleti'nde esnaf teşkilatı içerisinde yer alan inşaat iş kolu dışında kalan tüm esnaf grubunun liderine şeyh-i seb'a denilmektedir. Şeyh-i seb'alara şeyhül-meşâyih (şeyhler şeyhi) veya şeyhül-şüyüh ünvanlarını da kullanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Mehmet Demiryürek, "Şeyh-i Sebâlik Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2013/66, s. 17.

¹⁹⁵⁹ VGMA. HD., nr. 1105, s. 112.

¹⁹⁶⁰ Shaw, age., s. 222.

¹⁹⁶¹ Bilgehan Pamuk, XVII. Yüzyılda Erzurum Şehri, AÜ. SBE. BDT., Erzurum 2002, s. 251.

Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarında bulunan esnafların 19. yüzyıldaki sayıları ve dinî zümrelere dağılımı¹⁹⁶² değerlendirildiğinde çulhacılık, köşkerlik, rençberlik, oturakçılık, berberlik, kahvecilik, kuyumculuk, çilingirlik, terzilik, bakkallık ve tüccar mesleklerinin sayısal olarak diğer mesleklere oranla fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca Müslüman veya gayrimüslimlerin ağırlıklı olarak yaptıkları bazı meslek dallarının olduğu dikkat çekmektedir. Çerçilik, çulculuk, hallaçlık, kalaycılık, nalbantlık, kuyumculuk, kılıççılık, tüfekçilik, değirmencilik, boyacılık gibi bazı meslekler gayrimüslimler tarafından yoğun olarak icra edilirken; çulhacılık, debbağlık, rençberlik, terzilik, bakkallık, kahvecilik, oturakçılık, sarraçlık gibi bazı mesleklerin de yoğun olarak Müslümanlar tarafından icra edildiği görülmektedir. Bu istatistiki verilerin 18. yüzyılda da benzerlik arzemesi muhtemeldir. Mesleklerin büyük oranda babadan oğula devrettiği ve 1835 nüfus sayımındaki esnafların önemli bir kısmının 18. yüzyılda da yaşamış kişiler olduğu dikkate alınacak olursa 19. yüzyılın başlarındaki bu mesleklerin 18. yüzyılın sonlarında da olduğu söylenebilir.

6.3. Vergi Gelirleri

Toplumsal, askerî ve siyasî hayatı ilgilendiren alanlarda, devletlerin konumlarını güçlü tutabilmelerini sağlayacak önemli unsurlardan biri, dolu bir hazineye sahip olmalarıdır. Hazineye para ihtiyacının karşılanması yollarından birisi de çok eski dönemlerden beri devletlerin başvurduğu yöntem olan vergilendirme. Osmanlı Devleti, bir İslam devleti olması hasebiyle vergilendirmenin şer'i hukuk çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Osmanlı belgelerinde daha çok "virgü, resim (çoğulu rüsûm)" olarak zikredilen vergiler, Osmanlı klasik döneminde tekâlif kavramı ile geniş bir anlam ifade etmektedir. Tekâlif; vergi, resim gibi nakdî, aynî ve bedenî yükümlülükleri içerecek biçimde geniş ve kapsamlıdır ve tekâlif-i örfiyye ve tekâlif-i şer'iyye olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tekâlif-i şer'iyye; zekât, öşür, haraç ve cizyeden ibaret iken tekâlif-i örfiyye; tekâlif-i âdiyye ve tekâlif-i şâkka olarak ikiye ayrılmaktadır. Tekâlif ile ilgili bir diğer taksim ise tekâlif-i şer'iyye ve tekâlif-i fevkalâde ayrımıdır ve olağanüstü durumlarda devletin ihtiyaçlarının karşılanması için vaz' olunmuş vergileri ifade etmektedir.¹⁹⁶³

Osmanlı Devleti, çok geniş bir coğrafyaya hâkim olduğu gibi bu geniş coğrafyada çeşitli halkları, kültürleri ve çeşitli iktisadî şartları bünyesinde toplamış büyük bir devlettir. Osmanlı Devleti, bu kadar geniş ve çeşitlilik arz eden geniş coğrafyasında tek bir malî sisteme göre vergi sistemi uygulamamış, bölgelerin kendine uygun özelliklerine göre de vergilendirmeler ve kurallar oluşturmuştur. Osmanlılar, ele geçirdikleri her bir bölgeyle ilgili bilgileri defterlere kaydederken orayla ilgili bir de kanunnâme oluşturmuş ve sonraki dönemlerde aralıklarla mütehasıslar vasıtasıyla tetkikler yaptırarak bölgelerin iktisadî ve siyasi durumu inceletmiş ve memleketin eski devirleriyle o anki şartları kıyaslanarak eğer icap ediyorsa yeni bir kanunnâme vücuda getirmiştir. Böylece hem ahalinin refah seviyesi korunmuş hem de devlet, iktisadî bünyesini canlı tutmuştur.¹⁹⁶⁴ Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği bölgelerle ilgili yaptığı

¹⁹⁶² 19. yüzyıldaki meslek dağılımları için bk. Toprak, agm., s.449; Toprak, age., s.102-103.

¹⁹⁶³ M.Macit Kenanoğlu, "Vergi", DİA., C. 43, Ankara 2013, s. 56.

¹⁹⁶⁴ Şinasi Altundağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", AÜ. DTCF. Dergisi, C. 5, S. 2, Ankara 1947, s. 188-191.

bu kanunnâme çalışması 16. yüzyılda Behisni, Gerger ve Kâhta kazaları için de yapılmıştır ve böylece bu kazalardaki vergi esasları tespit edilmiştir.¹⁹⁶⁵

6.3.1. Şer'î Vergiler

6.3.1.1. Öşür

Sözlükte "onda bir" anlamına gelen uşr (çoğulu uşûr, a'şâr) kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olan öşür, Osmanlı malî literatüründe ve fıkıhta toprak ürünlerinden tahsil edilen zekâtı ifade etmektedir.¹⁹⁶⁶ Genellikle öşür adı altında toplanan vergiler, ziraî vergilerdir ve beşte bir (humus) ile onda bir (öşür) arasında değişen oranlarda tahsil edilmektedir. Osmanlı'da özellikle tımar sistemi yaygın olduğu için sahiplerin mülkü olan öşrî toprakların sayısı çok azdır. Tımar sisteminde rakabe (soyut mülkiyet ve denetim hakkı), fetih esnasında Müslümanlara vakfedilerek, mîrî arazi addedilerek bütün ülke topraklarında yaygınlaştırılmıştı. Bu idare tarzında çiftçiler mîrî arazilerin dâimî ve ırsî kiracısı durumundaydı. Kiracı konumundaki bu çiftçiler, topraklarının verimine, sulama imkânlarına, ürün çeşitlerine, mahalli örf ve âdetlere göre değişiklik gösterebilen vergiler öderlerdi.¹⁹⁶⁷

Osmanlı Devleti Behisni, Gerger ve Kâhta kazalarını ele geçirdikten sonra bu şehirlerdeki vergi usullerini de içeren çeşitli kanunnâmeler hazırlamıştır. Bu kanunnâmelerden "Kanûnnâme-i Vilâyet-i Behisni"de; "Pâdişâh-ı âlem-penâh bu vilâyeti feth itdükte Behisni sancağı beyi Ali Bey'e virilüb kanûn-ı Osmânî üzere terekesinin öşrün sekizde bir ölçüp almış. Anın üzerine cevâp virmeğe kâdir olup ve reâyâ kanûn-ı Osmânî vaz' olunmak murâd edindikleri sebepten ol-vech üzere teftîş olunup on kilede bir kile öşr ve bir kilenin dahi rub'ı ki salâriyyedir cümle sekiz kilede bir kile olur. Anın üzerine deftere hâsıl kayd olundu."¹⁹⁶⁸ ifadeleri ile öşrün miktarı belirtilmiştir. Bu vergilendirme usûlünden Osmanlı'nın buraları ele geçirmesinden önce Memlûk idaresi altındaki vergilendirmenin esas alınarak devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Kanûnnâme-i Vilâyet-i Gerger ve Kâhta'da ise "...ba'zı kurâ ve ba'zı mezâri' var ki onda ve dokuzda bir ta'sîr olunur ve ba'zı beşde ve altıda ve yedide ve sekizde bir ölçülür dediler. Ol ecilden evvelden nice olagelmiş ise gerü ol-vech üzere deftere hâsıl bağlanmışdır."¹⁹⁶⁹ ifadeleri ile vergilendirmede hem coğrafi şartların esas alındığı hem de evvelki uygulamaların devam ettirildiği anlaşılmaktadır.

18. yüzyılda Hısn-ı Mansur kazasında öşür miktarının 1/5 oranında olduğu anlaşılmaktadır. 1786 yılında Kızılcapınar köyü tımar mutasarrıfı Seyyid Mustafa ile köy sâkinleri arasında öşür vergisinin oranı ile ilgili bir anlaşmazlık olduğu görülmektedir. Seyyid Mustafa, "...karye-i mezbûr toprağında zirâ'at idenlerin terekeleri öşrü kadimden beşde bir alınagelmekle karye-i mezbûr toprağında zirâ'at ve hırâset idenlerin zirâ'atleriyle hâsıl eyledikleri terekelerinden kadîmesi üzere beşde bir öşürlerin talep ve müsterekeyle almak murâd eyledikde kadîme muğâyir ta'allül icâb itmez iken zirâ'atçileri beşde bir öşr vermeziz yedide bir veririz deyu hilaf-ı kanûn ve muğâyir-i kadîm edâsı ta'allül ve muhâlefet..." ifadeleriyle köy ahâlisinin kendisine vermekle mükellef oldukları vergiyi kadîmi üzere vermek istemedikleri yönünde şikayette bulunmuştur. Merkezden gönderilen hükümde vergi oranının beşte bir olduğu yedide bir

¹⁹⁶⁵ Taştemir, age., s. 306-310.

¹⁹⁶⁶ Mehmet Erkal, "Öşür", DİA., C. 34, Ankara 2007, s. 97.

¹⁹⁶⁷ Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", DİA., C. 34, Ankara 2007, s. 100-101.

¹⁹⁶⁸ Taştemir, age., s. 306.

¹⁹⁶⁹ Taştemir, age., s. 307.

olmadığı belirtilerek köylü reayanın vergilerini, kadîmi üzere vermeleri gerektiği bildirilmiştir.¹⁹⁷⁰ Yine aynı meselede köylüler kendilerinden el ile yolunan hububattan yani penbe (pamuk), nohut gibi ürünlerden 1/10 oranında öşür talep edilmekte iken köylüler "...bizler hâsıl eylediğimiz penbe ve nohud ve sâir el ile yolunan hububatdan aynî öşrü vermeziz onda bir guruş veririz deyu hilâf-ı kanûn aynî öşürleri vermekde ta'allül ve muhâlefet" ederek karşı çıkmışlardır. Sipahinin şikayeti üzerine merkezden gelen emirde 1/10 oranındaki aynî öşürün sipahiye bu şekilde verilmesi, kimsenin 1/10 oranında kuruş vermeye yeltenmemesi istenmiştir.¹⁹⁷¹ Bu olaydan hareketle 18. yüzyılda Adıyaman'da öşür vergisinin köylülerden aynî olarak toplandığı söylenebilir. 1710 yılında Samsad kazası reayası, kasabalarının mutasarrıfı olan Mehmet Ağa ve Yazıcı Ebubekir'e öşürlerini aynî olarak vermektedirler. Ancak bu kişiler reayadan öşrü, buğdayın kilesi birer kuruşa râyiç iken iki kuruş fazla talep etmişler ve ondalık namıyla da 1.200 kuruşlarını almışlardır. Bunun üzerine reaya da durumu merkeze şikayet etmiş ve merkezden gelen emirde bu mutasarrıfların kanun dışı davranmamaları istenmiştir.¹⁹⁷² Yine aynı sene Samsad reayası, öşürlerini subaşları olan Mehmet'e edâ ederlerken Subaşı Mehmet, reayadan yılda iki kez öşür talep etmiştir. Reayanın şikayeti üzerine senede iki defa öşür toplamanın hilaf-ı kanûn olduğu belirtilmiş ve Mehmet'in iki kez vergi talep ettiyse yargılanması istenmiştir.¹⁹⁷³

Öşür vergisinin toplanmasında köylülerin vergilerini vermedikleri durumlar da söz konusu olabiliyordu. 1706 yılında Kâhta kazasına bağlı Kozan köyü ahalişi, öşürlerini köyün tımar mutasarrıfı olan Osman isimli sipahiye vermedikleri için, Osman isimli sipahi durumu merkeze şikayet etmiş ve köylülerin mükellef oldukları öşürlerini Malatya sancağı mutasarrıfına istinat ile on yıldır vermediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine merkezden Rakka valisine ve Kâhta kadısına gönderilen emirde köylülerin öşür ve resimlerinin güzeştesiyle (geçmişteki borçları ile) alınması ve Osman'a verilmesi istenmiştir.¹⁹⁷⁴ Bazen de bir köyden birden fazla kişinin vergi talep edebildiği olabilmekteydi. 1708 yılında Samsad'a bağlı ismi zikredilmeyen bir köyden hem köyün sipahisi hem de has toprağı zabiti Mehmet isimli kişi öşür vergisi talep etmiştir. Köylüler, "...hâsıl eyledikleri terekelerinden müteveccih olan öşürleri karyeleri sipahilerine edâ eylemişler iken" Mehmet'in öşür talebinde bulunmasını şikayet etmişlerdir.¹⁹⁷⁵

Araştırma konusu dahilindeki kazalarda dirlik topraklar yaygın olduğundan ziraatle geçinen köylülerin önemli bir kısmı öşür vergilerini sipahilere ödemektedirler. Öşür vergisiyle ilgili köylerin ödedikleri vergiler tımar toprağı başlığında tablo halinde verilmiştir (Bk. Ek-7-18). Dirlik topraklar dışında vakıf topraklar olan köyler de öşürlerini vakıf kurumları tarafından görevlendirilen ta'şirdârlara (öşür toplayan görevli) verirlerdi. 1786 yılında, Hısn-ı Mansur kazasında Câmi'-i Kebîr Vakfı köylerinden biri olan Uludam köyünün ta'şirdârları yevmî beş akçe ile Seyyid Mehmet ve Mustafa isimli kişilerdir.¹⁹⁷⁶ 1703 yılında Hısn-ı Mansur'a bağlı Zey köyündeki Şeyh Abdurrahman Erzincânî Vakfı'nın gelirleri arasında Kızıl mezraanın öşür gelirleri vardır.¹⁹⁷⁷ 1788

¹⁹⁷⁰ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 55.

¹⁹⁷¹ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 56.

¹⁹⁷² BOA. AŞKT. d., nr. 55, s. 280.

¹⁹⁷³ BOA. AŞKT. d., nr. 51, s. 28.

¹⁹⁷⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 45, s. 217.

¹⁹⁷⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 51, s. 37.

¹⁹⁷⁶ VGMA. HD., nr. 1095, s. 101.

¹⁹⁷⁷ VGMA. HD., nr. 1159, s. 155.

yılında ise Mahmud el-Ensârî Türbesi'nin gelirleri arasında Alani köyünün öşür gelirleri vardır.¹⁹⁷⁸

6.3.1.2. Cizye Vergisi

Sözlüklerde "ehl-i zimmetten alınan şey" şeklinde tanımlanan cizye; "kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek" anlamındaki ceza mastarından türemiş bir kavram olup İslam literatüründe tebaadan olan gayrimüslimlerin ödedikleri vergiye denmektedir. Gayrimüslimlerin harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için vergiye bu isim verilmiştir.¹⁹⁷⁹ Osmanlılarda, 16. yüzyıla kadar bu kavram yerine haraç kullanılmış, daha sonraki dönemlerde ise cizye veya cizye-i şer'î kavramları yaygınlaşmıştır. Osmanlılar, fethettikleri bölgelerdeki cizye mükellefi kişilerin tahririni yapmışlar ve "defter-i cizye-i gebrân" adı verilen defterlere bölgenin kadıları vasıtasıyla kaydetmişler ve her üç yılda bir "nev-yâfte yılı" adıyla genel teftişler yapılarak meydana gelen değişiklikler kaydedilmiş veya gözden kaçanlar varsa kaydedilmişlerdir. Cizye mükelleflerinin ödemesi gereken miktar, her yıl şeyhülislam tarafından verilen fetva ile "âlâ", "evsât" ve "ednâ" yani zengin, orta halli ve fakir şeklinde tespit edilirdi. 1690 yılında en düşük derece (ednâ) cizye miktarı, bir eşrefî altın veya 2,25 esedî kuruş veya 90 para veya 1.170 mangırdı. 1743 yılında cizye mükelleflerinden esedî kuruş olarak âlâ derecesindekilerden 11 kuruş, evsât derecesindekilerden 5 kuruş ve ednâ derecesindekilerden de 2,25 kuruş alınması kararlaştırılmıştı.¹⁹⁸⁰ Cizye vergisini ödemekle mükellef olanlar, bedensel ve zihinsel olarak sağlam, ödeme kudretine hâiz ve reşîd olan erkeklerdir. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, köleler, dilenciler, rahipler, hastalar bu vergiden muaftırlar. Kısacası 14-75 yaş arasındaki sağlıklı ve akli yerinde zimmi erkeklerin cizye sorumluluğu bulunmaktaydı.¹⁹⁸¹

Malatya sancağındaki cizyelerin 1695'te iltizama verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır ve bu durum 1839'a kadar devam etmiştir. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının cizye ve avârız vergilerinin hesaplanmasında ve toplanmasında Malatya'ya tâbi' olduğu dikkate alınacak olursa Malatya sancağındaki iltizam uygulamaları ve cizye vergisi oranlarının, söz konusu kazalarda da aynı olması beklenir.¹⁹⁸² 1716 yılında Malatya sancağı cizyedârının gayrimüslim ahaliden toplaması gereken miktarlar; âlâsından 10 kuruş, evsâtından 5 kuruş ve ednâsından 2,5 kuruş olarak belirtilmiştir. Ancak cizyedâr, "şürût-ı berâta muhâlif" hareket ederek âlâ cizye kâğıdı verdiği ehl-i zimmetten 11 kuruş, evsâtından 6 kuruş ve ednâsından da ziyade kuruş aldığı ve ayrıca kızılca akçe, kâtibiyye ve sarrâfiyye nâmıyla dahi ziyade akçeler

¹⁹⁷⁸ VGMA. HD., nr. 1095, s. 102.

¹⁹⁷⁹ Mehmet Erkal, "Cizye", DİA., C. 8, Ankara 1993, s. 42; Sami Baybal, Konya Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyıldaki Cizye Uygulamalarında Gayrimüslimler, Adal Ofset, Konya 2009, s. 58.

¹⁹⁸⁰ Halil İnalçık, "Cizye", DİA., C. 8, Ankara 1993, s. 45-47.

¹⁹⁸¹ Baybal, age., s. 74-75.

¹⁹⁸² 12 Mayıs 1718 tarihinde; Maraş, Ayıntab ve Malatya sancaklarının cizyeleri cibâyet olunmak üzere Ali isimli bir kişiye verilmiş ve "Ehl-i zimmet kefare Yahudi ve Ermeni ve Acem taifesinin emre ve mürâhik hükmüne dahil olup şer'an müstehak cizye gulamları gereği gibi kemâl-i tekâyyüd ve ihtimâm ile terehhüz ve bir ferdi kâğıtsız kalmamak üzere vech-i şer'ile ahâli beyninde izâfi selâsedan menfi sınıftan add ve i'tibâr olunur ise fakir muattaldan bir altun mutavassıt-ı hâl olandan iki altun ve zâhirü'l-gınâ mükerrer olandan dört eşrefî altun cizyeleri ahz olunup ve her birine mîr-i mühr ile eşkâlle birer kâğıt virilüb ve 'amel-i cizye eylediği evrâkın 'âlâsından on iki vâsâtından dokuz ve ednâsından altı para re's-i cizyeden kendüleri mukayyed ve bundan ma'âda her bir evrâktan birer para cizye muhâsebecisi ve kâtiplerine yine ücret-i kitâbet müctemi' olan..."¹⁹⁸² malın toplanması istenmiştir. Bk. Karagöz, age., s. 216.

talep ettiği anlaşılmıştır. Malatya sancağında bulunan kadılara gönderilen emirde cizyedârın fazladan topladığı akçelerin sahiplerine iade edilmesi istenmiştir.¹⁹⁸³ Malatya sancağında ve dolayısıyla Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarındaki gayrimüslimlerden ne oranda cizye vergisi toplandığı ve ne miktarda kâtibiyeye, sarrafiyeye ve kızıl akçe isimleriyle akçe talep edildiği hakkında dikkat çeken bu verilerin yüzyılın genelinde bir miktar artış gösterdiği görülmektedir. 1804 yılında Osmanlı genelinde ve muhtemelen zikredilen kazalarda âlâdan 12 kuruş, evsâttan 6 kuruş ve ednâdan 3 kuruş cizye talep edilmektedir.¹⁹⁸⁴

Araştırma konusu dahilindeki kazalarda toplanan cizye vergisiyle ilgili mufassal bir defter bulunmadığı için ayrıntılı bilgilere ulaşılmamasına rağmen çeşitli arşiv belgelerinden birtakım bilgiler elde edilebilmiştir. 1714 yılında "kazâ-i Siverek der-liva-i Diyarbekir ve kazâ-i Hısn-ı Mansur der-livâ-i Malatya" şeklinde zikredilen Hısn-ı Mansur ve Siverek kazalarının cizye gelirlerinin toplamı 14.460 akçedir ve bu meblağ, İstanbul'da bulunan Bozdoğan su yolları borularının tamir ve bakımına sarf edilmek üzere tahsil edilmiştir.¹⁹⁸⁵ 1723 yılında ise Nefs-i Hısn-ı Mansur mâ'a mahalle-i Mehmed gayr-i ez cizye-i gebrân 17.267 akçe olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁸⁶ 1729 yılında Behisni kazasının cizye malından bedeliyye olan temessükât ve defter mücebince 3.550 kuruş bakayası tahsil edilmiştir. Aynı sene, Gerger kazasının cizye malından 300 kuruş Başbüyüköğlü Hasan ve kardeşi zimmetlerinde kalmıştır.¹⁹⁸⁷ Yine Gerger reayası zimmîlerinin Hısn-ı Mansur kazasında ikâmet ettikleri anlaşılmaktadır ve cizye vergilerini Keban Ma'deni için vermektelerken 1729 yılında bu vergiyi vermekte muhalefet etmişlerdir. Şikayet üzerine merkezden gelen emirde Hısn-ı Mansur kazasına isabet eden kömür ve ispençenin kanûn ve defter mucebince verilmesi istenmiştir.¹⁹⁸⁸ Başbüyüköğlü cemaatinden Ebubekir ve eşkiyadan arkadaşları, 1727 yılında Gerger Voyvodası Rişvanzâde Ali Bey'in İsfahan canibinde seferde olmasını fırsat bilerek onun sarayını basmışlar ve Gerger kazası cizye malından 1.050 kuruşu gaspetmişlerdir.¹⁹⁸⁹

6.3.2. Örfî Vergiler

Osmanlı Devleti'nin birçok cephede aynı anda verdiği mücadeleler, hazinenin yükünü arttırdığı için şer'î vergilerden elde edilen gelirler, özellikle 16. yüzyıla birlikte, devletin malî ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. II. Bayezid döneminde "imdâd-ı seferiyye" adıyla yeni bir örfî vergi koymak suretiyle, bu sıkıntıyı giderme cihetine gidilmiştir. Böylece, şer'î vergilerden ayrı olarak örfî vergi tarh etmek, devlet için önemli bir malî çözüm olmuş ve sonraki dönemlerde devlet, malî sıkıntılarında bu yola başvurmaya başlamış ve bu vergilerin bazıları sıkıntılı zamanlarda toplanan bir vergi olmaktan çıkmış ve süreklilik kazanmıştır. Bazı örfî vergilerin süreklilik kazanmasının yanı sıra malî zaruretlerle örfî vergilerin sayı ve kalemlerinde de artışlar meydana gelmiştir.

¹⁹⁸³ BOA. MD., nr. 120, s. 31.

¹⁹⁸⁴ İncelik, "Cizye", agm, s. 47.

¹⁹⁸⁵ BOA. İE. EV., 71: 7646.

¹⁹⁸⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 80, s. 233.

¹⁹⁸⁷ BOA. İE. ML., 122: 11566.

¹⁹⁸⁸ BOA. MD., nr. 135, s. 462.

¹⁹⁸⁹ BOA. AE. SMAD.III., 216: 20874.

6.3.2.1. Cebelü Bedeliyesi

Osmanlı hazinesinin önemli gelir kaynaklarından biri olan cebelü bedeliyesi, tımar ve zeamet sahibi olan sipahilerden gedikli, şerhli, sâbi, mütekâid ve sâir askere gidemeyecek durumda olanlardan elde edilen gelirleri ifade etmektedir. Sipahilerin gelirleri karşılığında asker çıkartmaması durumunda kendilerinden talep edilen bedel-i cebelü vergisinin 17. ve 18. yüzyıllarda yaygınlık kazandığı görülmektedir.¹⁹⁹⁰ Maraş eyaletinde Gerger, Malatya ve Hisn-ı Mansur sancaklarında 1763 yılına mahsuben mîrî bedeliyelerinin tahsilinde gedikli, şerhli, sıbyan ve mütekâidlerden başka eşkinci zuama ve erbâb-ı tımar olan kişilerden berat, tezkire ve tahvili için her bin akçelik yazılarından üçer yüz akçe mîrî bedelleri ile kırkar akçe tahsildâr maaşı kesilmesi istenmiştir.¹⁹⁹¹ Ancak bazen devlet görevlilerinin bu miktardan daha fazla bir miktar talep ettiği olabilmekteydi. 1758 yılında Gerger Alaybeyi Ahmet, Rişvanzâde'ye istinaden mâl-ı bedeliyye olarak her bin akçeden kanuna aykırı olarak 6,5 kuruş talep etmektedir. Yapılan şikayet üzerine Alaybeyi Ahmet görevinden alınarak alaybeylik, Ali isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.¹⁹⁹² 1720 yılında Maraş, Ayıntab ve Malatya sancaklarından bedel-i cebelü olarak 18.911 kuruş tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁹⁹³ 1742 yılında ise Maraş, Kars-ı Maraş, Malatya ve Ayıntab sancaklarının zuama ve erbâb-ı tımarının 181 nefer 1 sülüs saliyâne mütekâidin cebelü bedeliyyesi olduğu ve her bir nefer için 40'ar kuruştan, H.1150 senesine mahsûben, 7.253 kuruş bir sülüs mâl-ı bedeliyyelerinin Üzümlüzâde Mehmet ma'rifetiyle tahsil olunması istenmiştir.¹⁹⁹⁴

1704 yılında Maraş eyaletinin zuama ve erbâb-ı tımar bedeliyelerinin tahsili vazifesi, Darendede sâkinlerinden Ömer isimli bir kişiye verilmiştir. Bu kişiden Maraş sancağında Hisn-ı Mansur, Elbistan ve Zamantı nahiyelerinden 17.500 kuruş, Malatya ve Gerger sancaklarından 5.500 kuruş, Kars sancağından 7.500 kuruş ve Ayıntab sancağından 4.700 kuruş tahsil etmesi istenmiştir. Gerger kazasının 980 kuruşluk bedeliyyesi, aynı yıl Rişvanoğlu Halil Paşa marifetiyle tahsil edildiği ve bu gelirle birlikte Ömer'in tahsil ettiği gelirlerin Tersâne-i Âmire'nin masrafları için havale olduğu belirtilmiştir. Ancak Ömer, topladığı bedeliyelerin bir kısmını havale etmesine rağmen kalan kısmını havale etmemiş ve kayıplara karışmıştır.¹⁹⁹⁵ 1790, 1791 ve 1792 yıllarının Maraş, Ayıntab, Kars, Malatya ve Hisn-ı Mansur sancaklarının zuama ve erbâb-ı tımarının cebelü bedeliyyeleri toplamı 19.140 kuruştur.¹⁹⁹⁶ 18. yüzyılın başlarındaki cebelü bedeliyye yekûnu ile 18. yüzyılın sonlarına ait cebelü bedeliyyeleri yekûnu karşılaştırıldığında büyük bir düşüş olduğu anlaşılmaktadır.

Savaşlara katılmayan zuama veya erbâb-ı tımandan olanların bedeliyyelerini vermemeleri durumunda dirlikleri ellerinden alınır ve başka bir kişiye verilir. 18. yüzyılın başlarında, Hisn-ı Mansur Miralayı Osman, Mehmet isimli tımar sahibinin hem savaşa katılmadığını hem de bedeliyyesini ödemediğini ileri sürerek tımar toprağını Mehmet isimli başka bir kişiye vermiştir. Mehmet de duruma itiraz ederek kendisine iftira atıldığını belirtmiş ve tımar kendisine ibka edilmiştir.¹⁹⁹⁷ 1713 yılında Gerger kazasına bağlı Pağnik nahiyesinde Haceri köyünün tımar mutasarrıfı olan Ahmet, mâl-ı

¹⁹⁹⁰ Feridun Emecen, "Cebelü", DİA., C. 7, Ankara 1993, s. 189.

¹⁹⁹¹ BOA. C. TZ., 174: 8688.

¹⁹⁹² BOA. AE. SMST.III. 40: 2796.

¹⁹⁹³ Karagöz, age., s. 217.

¹⁹⁹⁴ BOA. MAD. d., nr. 9944, s. 62.

¹⁹⁹⁵ BOA. MAD. d., nr. 2942, s. 164-165.

¹⁹⁹⁶ BOA. MAD. d., nr. 10062, s. 267.

¹⁹⁹⁷ BOA. AE. SAMD.III. 52: 5154.

bedeliyyesini vermediği için tımarı mahlûl olmuş ve Yusuf isimli bir kişiye tevcih edilmiştir.¹⁹⁹⁸

6.3.2.2. İmdâdiyye Vergileri

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıl sonlarından Tanzimat dönemine kadar süren ve malî bir yükümlülük olan imdâdiyye vergisinin, ilk olarak "imdâd-ı seferiyye" ismiyle anılan arızî bir özellik gösterdiği görülmektedir. Bu vergi, 18. yüzyıldan itibaren "imdâd-ı seferiyye" ve "imdâd-ı hazeriyye" olarak ikiye ayrılmış ve düzenli vergi halini almıştır. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın ifadesiyle "alâ tarîki'l-karz" olarak belirtilen imdâd-ı seferiyye, ilk rûznâmçe kayıtlarında "ber-vech-i karz" olarak zikredilmektedir. Bu vergiler vali, voyvoda ve mir-liva gibi yönetimle ilgili kişilere şehir ve kasaba ahalisinin onarmak ve yapmakla zorunlu oldukları köprü, yol gibi yapıların ve menzil beygiri ve başka bunun gibi şehir hizmetleri giderlerinin ödenmesine mahsus vergiler olarak telakkî edilebilir.¹⁹⁹⁹ Bu özelliklerinin yanı sıra, ilk önceleri savaş ve maaş harcamaları için zorunlu bir iç borçlanma teşebbüsü görünümünde olan bu vergiler, bazı zümreler muaf tutulmak suretiyle sürekli bir vergi durumuna gelmiştir. Her iki vergi arasındaki fark; imdâd-ı seferiyyenin savaş yıllarına ait bir vergi olması, imdâd-ı hazeriyyenin ise onun yarısı bir miktarda olup barış yıllarında toplanıyor olmasıdır.²⁰⁰⁰

18. yüzyılın başlarında, Maraş eyaletine bağlı Maraş sancağının 3.500 kuruş, Ayıntab sancağının 3.000 kuruş, Malatya sancağının 3.000 kuruş ve Kars-ı Zulkadriye sancağının 2.000 kuruş olmak üzere toplam 11.500 kuruş imdâd-ı hazeriyyeleri senede iki taksit olmak üzere tahsil edilmektedir. 1721 yılına gelindiğinde Hısn-ı Mansur'un Maraş sancağından ifraz edilip müstakil olarak 1.000 kuruşa tahmil edildiği anlaşılmaktadır. 1721 yılında Maraş eyaletine isabet eden 11.500 kuruş imdâd-ı hazeriyyenin kazalara âdil tevzi edilmediği ve buna dikkat edilmesi gerektiği belirtilirken, Hısn-ı Mansur kazasına isabet eden miktarın 1.000 kuruş olduğu ve Maraş sancağı ile birlikte toplamda 4.500 kuruş tahmilleri olduğu zikredilmektedir. Yine Malatya sancağının 3.500 kuruş, Kars sancağının 500 kuruş, Ayıntab sancağının 3.000 kuruş imdâd-ı hazeriyye ödemeleri gerektiği belirtilmiştir.²⁰⁰¹ 1722 yılında ise Ayıntab sancağı ahalisine isabet eden 3.000 kuruşun tahammüllerine ağır geldiği gerekçesiyle 1.000 kuruşu, Hısn-ı Mansur kazasına tahmil edilmiştir. Ancak Hısn-ı Mansur kazası zaten Maraş sancağına tahmil edilen 3.000 kuruşa dahildir ve bu 1.000 kuruşluk miktar kazanın tahminine eklenince reaya fukarası "muzdârîbu'l-hâl" olmuştur. Hısn-ı Mansur ahali, merkeze gönderdikleri arzuhalde kazalarına tahmil edilen 1.000 kuruşun üzerlerinden ref' edilip tahammülü olan başka sancaklara tahmil edilmesini talep etmişlerdir.²⁰⁰² Hısn-ı Mansur kazasının bir tane nahiyesinin olduğu ve kaza nüfusunun diğer sancaklara oranla daha az olduğu dikkate alınırsa Maraş eyaletine ait imdâd-ı hazeriyyenin % 9'unun (Bk. Grafik: 6.2) Hısn-ı Mansur kazasına tahmil edilmesi ahali için gerçekten büyük külfet olmuştur denilebilir.

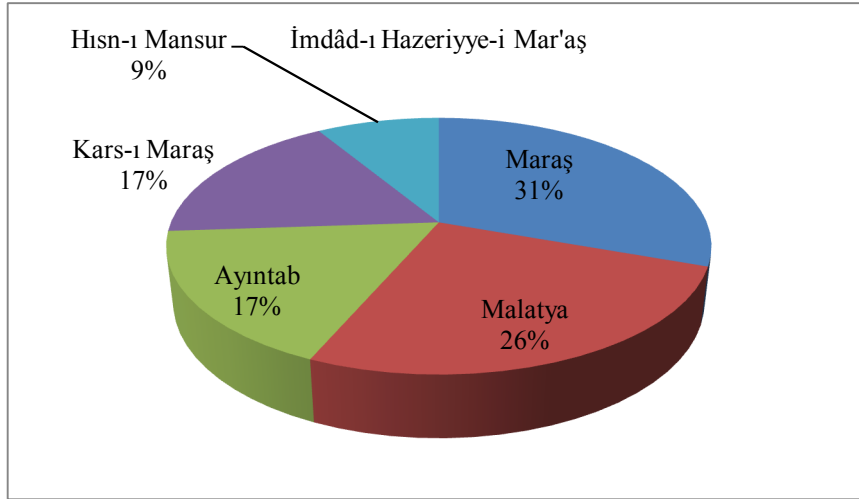
¹⁹⁹⁸ BOA. İE. AS., 79: 7179.

¹⁹⁹⁹ Mustafa Nuri Paşa, age., s. 306.

²⁰⁰⁰ Ahmet Tabakoğlu, "İmdâdiyye", DİA., C. 22, Ankara 2000, s. 221-222.

²⁰⁰¹ BOA. MD., nr. 130, s. 172; Malatya Sancağı için belirtilen miktar 3.500 kuruş ise de 1718, 1720 ve 1747 yıllarında Malatya sancağına isabet eden imdâd-ı hazeriyye miktarının 3000 kuruş olduğu görülmektedir. Bk. Karagöz, age., s. 221.

²⁰⁰² BOA. MD., nr. 130, s. 408.

Grafik 6.2: 18. Yüzyıl Başlarında Maraş Eyaleti'nde İmdâd-ı Hazeriyye Taksimi

1729 yılında Maraş eyaletine isabet eden 11.000 kuruş imdâd-ı hazeriyyenin senede iki taksit olmak üzere toplanması istenmiştir.²⁰⁰³ 1730 yılında da senede iki taksit ile toplanması istenen imdâd-ı hazeriyyenin²⁰⁰⁴ 1736 yılında üç taksite çıkarıldığı²⁰⁰⁵ ve sonraki yıllarda yine iki taksite düşürüldüğü görülmektedir. 1747 yılında 11.500 kuruş olan imdâd-ı hazeriyye senede iki taksit olmak üzere Vezir Mehmet Paşa'ya²⁰⁰⁶ ve 1749 yılında yine senede iki taksit olmak üzere 11.500 kuruş toplanması ve bu meblağın Bağdat muhafazasına memur olan Bağdat Valisi Vezir Ahmet Paşa'ya havale edilmesi istenmiştir. 1750 yılında Maraş eyaletine isabet eden imdâd-ı hazeriyye miktarı 10.500 kuruştur ve Maraş eyaletinde bulunan kadılara ve ayân-ı vilâyete gönderilen emirde bu miktarın Trabzon Valisi Mehmet Paşa'ya havale edilmesi istenmiştir.²⁰⁰⁷ 1782 yılında Van taraflarına yapılacak sefer-i hümâyûn için Maraş eyaleti dahilindeki kazalardan 11.500 kuruş imdâd-ı hazeriyye vergisi yılda iki taksitle ödenmek suretiyle talep edilmiştir. Bu miktarın kazalara âdil bir şekilde taksim edilmesi ve Maraş Beylerbeyi Osman Paşa vasıtasıyla toplanması istenmiştir.²⁰⁰⁸ Maraş eyaletine isabet eden miktarın neredeyse tüm yüz yıl boyunca bir kaç yıl hariç değişiklik göstermediği ve verginin genellikle iki taksitle toplandığı anlaşılmaktadır.

1718 yılında Anadolu genelinde imdâd-ı seferiyyede bir miktar artış yaşandığı; ancak reyanın bu artıştan olumsuz etkilenerek hisselerine düşen miktarı ödeyemedikleri belirtilmektedir. Edası lazım gelen miktarı ödeyemeyen reaya üzerine bölükbaşılar gönderilmiş ve bu kişiler reaya envâi zulümler yapmışlardır. Maraş eyaletinin de dahil olduğu bazı eyalet kadılarına gönderilen emirde bölükbaşılardan reaya zulmetmemeleri ve reyanın vergilerini iki taksitle ödemelerine imkan tanınması istenmiştir.²⁰⁰⁹ Bazen de merkezle taşradaki yöneticiler arasında vergilerin tahsili ve havale edileceği yerle ilgili sorunlar yaşanabiliyordu. 1761 yılında Behisni mahkemesinden merkeze gönderilen i'lamda Malatya sancağı ahalilerinin hisselerine isabet eden 6.500 kuruşluk imdâd-ı seferiyyelerini önceden beri Keban Ma'deni'ne

²⁰⁰³ BOA. MD., nr. 135, s. 432.

²⁰⁰⁴ BOA. MD., nr. 135, s. 452.

²⁰⁰⁵ BOA. MD., nr. 142, s. 71.

²⁰⁰⁶ BOA. MD., nr. 153, s. 14.

²⁰⁰⁷ BOA. MD., nr. 154, s. 249; Aynı yılın başında Maraş eyaletinin maiyyetinde 11.500 kuruş imdâd-ı hazeriyye olduğu belirtilmektedir. Bk. BOA. MD., nr. 154, s. 238.

²⁰⁰⁸ BOA. MD., nr. 181, s. 305.

²⁰⁰⁹ BOA. MD., nr. 266, s. 198.

havale ettikleri; ancak zikredilen senede kendilerinden Asitâne-i Sa'âdete 6.500 kuruş imdâd-ı seferiyye havale olunması istendiği belirtilerek, kendilerinin bu yılın imdâd-ı seferiyyelerini zaten ödedikleri şimdi ikinci kez talep edildiği yönünde şikayetçi olmuşlardır. Ancak merkezden gönderilen hükümde Keban Ma'deni'ne gönderilen meblağın imdâd-ı seferiyye veya imdâd-ı hazeriyye akçeleri olmadığı belirtilerek sefer-i hümâyûn masârifine medâr olmak üzere 6.500 kuruşun bir an önce Asitâne-i Sa'âdete havale olunması istenmiştir.²⁰¹⁰ 1769 yılında Malatya sancağında bulunan kazalara isabet eden imdâd-ı seferiyye miktarı 6.500 kuruştur. Ancak bir süredir Nefs-i Kâhta, Taş-ili, Beziki, Turuş, Şiro, Erguvan, Gerger ve Akçadağ nahiyelerinden üzerlerine edası lazım gelen imdâd-ı seferiyyenin tahsil edilemediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Malatya Mutasarrıfı Rişvanzâde ile Keban ve Malatya kadılarına gönderilen emirde bakayaların bir an önce toplanması ve havale edilmesi istenmiştir.²⁰¹¹

6.3.2.3. Bedel-i Sürsat

Osmanlı'da, 19. yüzyıl başlarına kadar savaş zamanlarında reayadan "tekâlif-i harbiyye" suretinde alınan mallar hakkında kullanılan bir kavram olan sürsat, özellikle hayvan, buğday, arpa, mısır, yulaf gibi ordunun acil ve mühim olan ihtiyaçlarının sefer güzergâhına yakın yerlerden temin edilmesi için bu malların, ahaliden rayiç bedel üzerinden satın alınmasını ifade eder.²⁰¹² Koçi Bey sürsatı şöyle tarif ediyor: "Sürsat, sefer olduğu vakit, reaya üzerine salınır. Sürsatın mânâsı arpa, buğday, un, odun ne kadar tayin olunursa, bir kadılık yerden reaya getirip, merhametlü hünkârın bulunduğu yere yığdıklarıdır. Yettiği kadar bir gün bir gece alınır. Mîrîden akçesi verilir. Bedava değildir. Saadetlü padişahımızın hazinesinden karşılığı verilir. Fakat hak sahibine değmez. Sefer olmayınca reayaya sürsat olmaz. Kanun değildir."²⁰¹³ Bu verginin ortaya çıkmasındaki etken, olağanüstü durumlarda toplanan vergi olan avâriz vergisinin artık olağan zamanlarda da toplanan bir vergi halini almasıdır. Avârizin olağan bir vergiye dönüşmesiyle birlikte devlet, savaş zamanlarında alınmak üzere reayaya yeni vergiler yüklemiştir. İşte bu vergilerden olan sürsat, önceleri aynî olarak tahsil edilirken 18. yüzyılda nakdî olarak toplanır olmuştur.²⁰¹⁴ Sürsat, nüzül gibi avârizhâne birimleri üzerinden toplanan bir orana sahip değildir. Yani sürsat, bir kazanın avârizhâne sayısından bağımsız bir şekilde kaza ahalisine yüklenmektedir. Dolayısıyla bu vergi mükellefiyetinden, avârizhânelerde olduğu gibi toplu muafiyet durumları söz konusu olmamakta ve imam, hatip, müezzîn, seyyid gibi muafiyetler dışında herkes bu tekâlîfe dahil edilmektedir.²⁰¹⁵

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının bedel-i sürsat miktarları Malatya sancağı dahilinde hesaplanmaktadır. Malatya sancağından 1704 ve 1714 yıllarında bedel-i sürsat adı altında toplam 5.501 kuruş vergi toplanmıştır. Kâhta kazasından 301,5 kuruş 1 rub', Taş-abad kazasından 301,5 kuruş 1 rub', Malatya kazasından 1.488,5 kuruş, Şure kazasından 476 kuruş 1 rub', Hısn-ı Mansur (Samsad ve

²⁰¹⁰ BOA. C. ML., 365: 14989.

²⁰¹¹ BOA. AE. SABH.I., 296: 19905.

²⁰¹² Pakalın, agl., C. 3, s. 300; Sertoğlu, agl., s. 319.

²⁰¹³ Koçi Bey Risalesi, age., s. 141.

²⁰¹⁴ Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy.dan Tanzimat'a Mali Tarih), Alan yay., İstanbul 1986, s. 119. Ömer İşbilir, "Nüzül", DİA., C. 33, Ankara 2007, s. 311-312.

²⁰¹⁵ Arslan, age., s. 282; İşbilir, agm., s. 311-312.

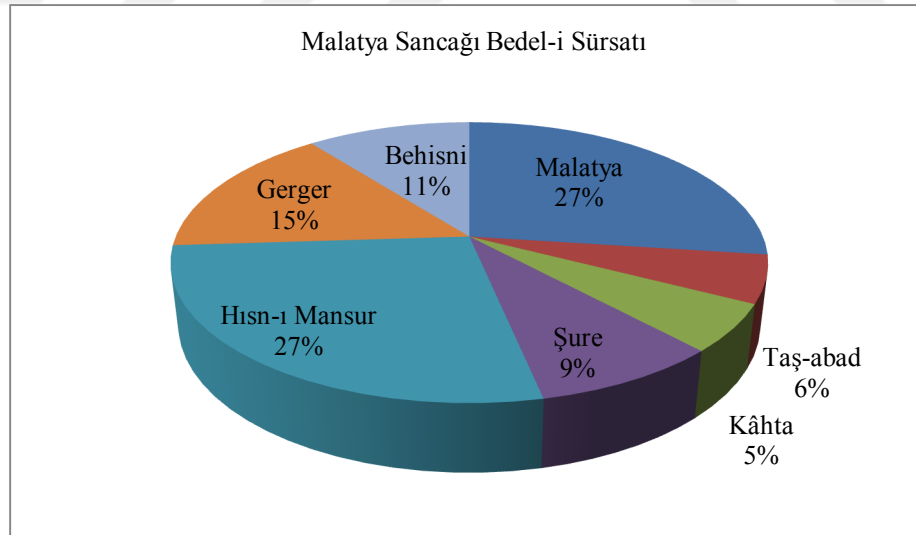
Beziki dahil) kazasından 1.502 kuruş, Gerger kazasından 848 kuruş 1 rub' ve Behisni kazasından 582,5 kuruş 1 rub' sürsat bedeli toplanmıştır²⁰¹⁶ (Bk. Tablo 6.22).

Tablo 6.22: 1704 ve 1714 Yılları Malatya Sancağı Bedel-i Sürsat Miktarı

Kaza	Sürsat Bedeli		Kaynak
Kâhta	301,5	1 rub'	KK. d. 2843: 116-117
Taş-abad	301,5	1 rub'	KK. d. 2843: 116-117
Malatya	1488,5		KK. d. 2843: 116-117
Şure	476	1 rub'	KK. d. 2843: 116-117
Hısn-ı Mansur, Samsad, Beziki	1502		KK. d. 2843: 116-117
Gerger	848	1 rub'	KK. d. 2843: 116-117
Behisni	582,5	1 rub'	KK. d. 2843: 116-117
Toplam	5501		

1712 yılında tahsil edilen sürsat bedellerinin % 50 oranında azaldığı anlaşılmaktadır. Gerger kazasından 424 kuruş 1 rub', Kâhta kazasından 70 kuruşu Kavi Aşireti'nden tahsil edilmek suretiyle 150 kuruş 1 rub 0,5 sümün, Hısn-ı Mansur kazasından 180 kuruşu Beziki Aşireti'nden tahsil olunmak suretiyle 751 kuruş tahsil edilmiştir.²⁰¹⁷

Malatya sancağı dahilindeki kazalardan sürsat oranının en yüksek olduğu kaza % 27 ile Hısn-ı Mansur kazasıdır. Ancak Hısn-ı Mansur kazasının Samsad kazası ve Beziki Aşireti ile birlikte hesaplandığını hatırlamakta yarar vardır. Hısn-ı Mansur kazasından sonra yine % 27 ile Malatya kazası gelmektedir; ama Hısn-ı Mansur kazası ile aralarında çok küçük bir küsurat farkı vardır. Bu kazalardan sonra % 15 ile Gerger Kazası, % 6 ile Taş-abad ve % 5 ile Kâhta kazaları sıralanmaktadır (Bk. Grafik: 6.3).

Grafik 6.3: 1714 Yılı Malatya Sancağı'na Ait Bedel-i Sürsat Miktarları

1714 yılında Malatya sancağı bedel-i sürsatının tahsili için Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rışvanzâde Mehmet Bey görevlendirilmiştir. Aynı sene Maraş sancağından tahsil olunması istenen miktarın da gedikli çavuşlardan olan Şeyhoğlu Ömer Bey

²⁰¹⁶ BOA., MAD. d., nr. 3471, s. 118-119; KK. d. nr. 2843, s. 116-117; MAD. d., 4520, s. 107.

²⁰¹⁷ BOA. C. ML., 781: 31869.

tarafından tahsil olunması istenmiştir; ancak Ömer Bey başka bir göreve memur olduğu için burası iltizama verilmiştir. Maraş sancağı sürsat bedelinin iltizama verilmesi sebebiyle, hem ahali perişan olmuş ve hem de tahsil edilen miktar İstanbul'a havale edilmemiştir. Bunun üzerine Rakka valisine gönderilen emirde Maraş sancağı bedel-i sürsatının bir an önce tahsil edilip Rişvanzâde Mehmet Bey'e teslim edilmesi istenmiştir.²⁰¹⁸

6.3.2.4. Nüzül Vergisi

Sözlükte, "konaklama yeri, misafir için hazırlanan yiyecek" anlamlarındaki nüzül, Osmanlı maliyesinde sefere giden ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere buğday, arpa gibi hububattan alınan aynî vergiyi ifade etmektedir. Nüzül vergisi, sefere giden veya seferden dönen ordunun iaşesini temin etmek için belli menzillerde istenen un ve arpanın hazırlanması amacıyla ortaya çıkmıştır. Aynî ve bedenî hizmet şeklinde uygulanan avâriz vergisinin nakde dönüşmesi sonucu muhtemelen 16. yüzyılın ortalarında ihdas edilmiş olan bu verginin sürsattan farkı bunun avârizhânesine göre tahsil edilmesidir. 17. yüzyıla gelindiğinde savaşların uzun sürmesi ve iç karışıklıkların ortaya çıkarttığı zaruretler sebebiyle bu vergi de sadece savaş yıllarında toplanan bir vergi olmaktan çıkmış ve sürekli hale gelmiştir.²⁰¹⁹ Koçi Bey nüzül vergisini şöyle izah etmektedir: "Nezil zahiresi dedikleri bir kadılık yere emrolunur ki, kaç ev varsa ev başına beş kile arpa, bir kile un; eğer iki yüz ev ise bin kile arpa ve iki yüz kile un; düşman memleketinde padişah herhangi bir kalenin altına varsa, ta oraya reaya develerle yükletüp götürürler. Orada teslim ederler."²⁰²⁰

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının hisselerine isabet eden nüzül miktarı diğer avâriz türü vergilerde olduğu gibi Malatya sancağı dahilinde taksim edilirdi. Avârizhâne sayısı ile eşdeğerlik arzeden nüzül vergisinin yıllara göre oranı ve her hâne başına isabet eden miktarı aşağıdaki tabloda olduğu gibidir (Bk. Tablo 6.23).

Tablo 6.23: 18. Yüzyılda Malatya Sancağı Bedel-i Nüzül Miktarı

Yıllar	1701	1710	1726	1742	1751	1796
Maktuası	600	600	600	600	600	600
Kâhta	34	34	34	34	34	34
Taş-abad	30	30	30	30	30	30
Malatya	270,5 2 0,5	270 2 0,5	270 2 0,5	270 2 0,5	273 2 0,5	274 0,5 0,5
Şure	80	80	80	80	80	80
H. Mansur	229	229	229	229	229	229
Gerger	149,5	149,5	149,5	149,5	146,5	146,5
Behisni	126	126	126	126	126	126
Kaynaklar	MAD. d. 3840:42	MAD. d.3848: 64	KK. d. 2877: 64	KK. d. 2902: 64	MAD. d.1795:9 7	MAD. d.1795:9 7

Tablodan anlaşıldığı üzere söz konusu kazaların yıllara göre avârizhâne sayıları ile nüzül miktarı pay edilen hâne sayısı değişmemektedir. 18. yüzyılın başından sonuna kadar hâne başına alınan nüzül miktarı 600 akçedir. Kâhta, Şure, Taş-abad, Hısn-ı Mansur ve Behisni nüzül sayılarının tüm yüz boyunca değişmediği; ama Malatya kazası ile Gerger kazasında artış ve azalışlar olduğu görülmektedir. Malatya kazasının nüzül sayısında 18. yüzyılın başı ile sonu arasında yaklaşık 4 hânelik bir artış olurken

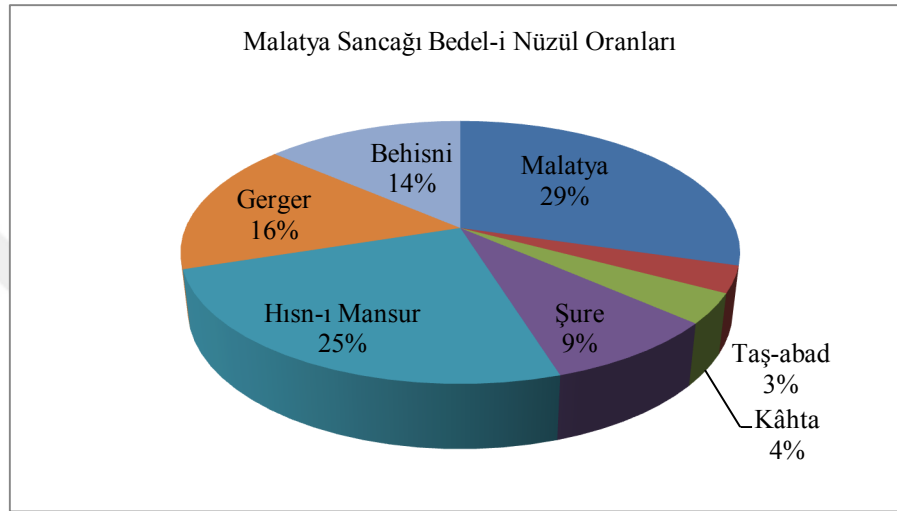
²⁰¹⁸ BOA. KK. d., nr. 2843, s. 117.

²⁰¹⁹ İşbilir, agm., s. 311.

²⁰²⁰ Koçi Bey Risalesi, age., s. 141.

buradaki artış Gerger kazasına azalış olarak yansımıştır. Gerger kazasının nüzül sayısında ise 18. yüzyılın başı ile sonu arasında 3 hanelik bir azalış olduğu görülmektedir.

Malatya sancağında bedel-i nüzül miktarının önemli kısmı, Malatya, Hısn-ı Mansur, Gerger ve Behisni kazaları tarafından karşılanmaktadır. Kâhta, Taş-abad ve Şure kazalarının toplam nüzül miktarı içindeki oranları ise daha azdır. Malatya sancağı dahilindeki kazalardan nüzül oranının en yüksek olduğu kaza % 29 ile Malatya kazasıdır. Malatya kazasından sonra % 25 ile Hısn-ı Mansur kazası gelmektedir. Bu kazalardan sonra % 16 ile Gerger kazası, % 14 ile Behisni kazası, % 9 ile Şure-ili, % 4 ile Kâhta ve % 3 ile Taş-abad kazaları sıralanmaktadır (Bk. Grafik 6.4)

Grafik 6.4: Malatya Sancağına Ait Bedel-i Nüzül Oranları

Nüzül bedelinde tüm yüzyıl boyunca pek bir değişiklik olmasa da reyanın kimi zaman çeşitli hadiselerden dolayı vergileri ödeyemeyecek duruma geldikleri anlaşılmaktadır. 18. yüzyılın hemen başında Maraş eyaletinde bulunan kazalardan, Birecik İskelesi'ne 26.300 adet kereste gönderilmesi istendiğinde eyalet ahalileri istenen keresteleri keserek Birecik'e göndermelerine rağmen 1702 yılına gelindiğinde ayrıca 27.637 kuruş kereste bedeli talep edilmiştir. Eyalet ahalileri ise buna itiraz ederek, durumlarının perişan olduğundan bahisle kestikleri kerestenin avâriz ve bedel-i nüzülleri yerine sayılmasını talep etmişlerdir.²⁰²¹ 1762 yılında Malatya sancağında bulunan bazı kazalar ahalileri, avâriz ve bedel-i nüzüllerini ödeyemeyecek durumda olduklarından dolayı avâriz ve bedel-i nüzüllerinin taksitlendirilmesini ve tevzi edilmesini talep etmişlerdir.²⁰²²

6.3.2.5. Avâriz Vergisi

Osmanlı malî kayıtlarında genellikle "avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye" şeklinde belirtilmiş olan avâriz vergisi, Tanzimat'ın ilanına kadar, olağanüstü durumlarda, bilhassa savaş masraflarının karşılanması için, hükümdarın emriyle halkın doğrudan doğruya vermek zorunda olduğu hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâliftir.²⁰²³ Donanma için kürek çekmek, kürek yapmak, kürekçi vermek, ot, saman, zahire vermek;

²⁰²¹ BOA. MAD. d., nr. 3595, s. 101-102.

²⁰²² BOA. AE. SMST.II, 99: 7508.

²⁰²³ Barkan, "Avâriz", agm., s. 13.

kale, köprü, yol yapımında ve tamirinde çalışmak gibi bedenî yükümlülükler avârizdan sayılmaktaydı. 16. yüzyılla birlikte bu tür mükellefiyetler, zamanla avâriz akçesi denilen belli bir miktar para verme şekline dönüşmüştü. Bununla birlikte aynî ve bedenî mükellefiyetler de kısmen de olsa devam etmekteydi. Yani ihtiyaca göre aynî veya bedenî yükümlülükler de talep edilebilmekteydi.²⁰²⁴ "Hâne-i gayr-ı ez-avâriz" ise derbentcilik, tuzculuk, madencilik, celepçilik, şahincilik gibi hizmet yükümlüleri ve kadı, naib, sipahi, müderris, imam, hatip, müezzin, zaviyedâr, seyyid gibi ehl-i şer' kesiminin yanı sıra a'ma, malûl, deli, düşkün gibi bedenî sakatlığı olan vergiden muaf kesimleri ifade ederdi.²⁰²⁵ Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askerî şartlarının bozulmasına paralel olarak yöneticiler, avâriz vergisine daha sık başvurmaya başlamışlar ve bu vergi 17. yüzyılla birlikte her yıl toplanan bir vergi türüne dönüşmüştür. Vergiden muafiyetin kapsamı daraltılarak vergi yükümlülüğünde "emlak ve arâzi sahibi olmak" kriter olarak belirlenmiştir.²⁰²⁶ Bununla birlikte her bir bölgeden toplanacak verginin ne miktarda tevzî ve taksim edileceği de çeşitli esaslara göre belirlenmiştir. Vergi mükelleflerinin bulunduğu mıntıkanın zenginliği, halkın şehirli, köylü ve konar-göçer olma durumu, dükkân, ev ve tarla miktarı ve tabiki verginin tahsil edildiği dönem ve koşullar tevzî ve taksimin belirlenmesindeki etkenlerdi. Bu etkenler doğrultusunda belirlenen vergi "avârizhânesi" olarak isimlendirilirdi.²⁰²⁷

Hısn-ı Mansur (Samsad ve Beziki dahil), Behisni ve Kâhta kazalarının avârizhâne vergilerinin 18. yüzyıl boyunca değişmediği ve miktar olarak da 400 akçe maktuâtları olduğu görülmektedir. Gerger kazasının avârizhâne sayısı ise 18. yüzyılın ilk yarısında 149,5 hâne iken 18. yüzyılın ikinci yarısında 146,5 hâneye düşmüş ve yüzyılın sonuna kadar da değişiklik olmamıştır (Bk. Tablo: 6.24). Hısn-ı Mansur kazasının Samsad ve Beziki ile birlikte avârizhânesi 91.600 akçe, Behisni kazasının avârizhânesi 50.400 akçe, Kâhta kazasının avârizhânesi 13.600 akçedir. Gerger kazasının avârizhânesi ise 149,5 hâne olduğu dönemlerde 59.800 iken 146,5 hâne olduğu dönemlerde 58.600 akçedir.

Tablo 6.24: 18. Yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger ve Kâhta Kazaları Avârizhâneleri

Sene	Hısn-ı Mansur Samsad ve Beziki	Behisni	Gerger	Kâhta	Maktu'ı	Belge
1700	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 3820: 34
1703	229	126	149,5	34	400	KK. d. 2807: 30
1704	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 3833: 37
1705	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 3148: 76
1706	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 3813: 69
1711	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 3155: 54
1712	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 2470: 56
1719	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 2978: 51
1720	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 3879: 53
1721	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 3828: 47

²⁰²⁴ Sertoğlu, agl., s. 23; H.Bowen, "Awarız", EI., C. 1, Leiden 1986, s. 760-761.

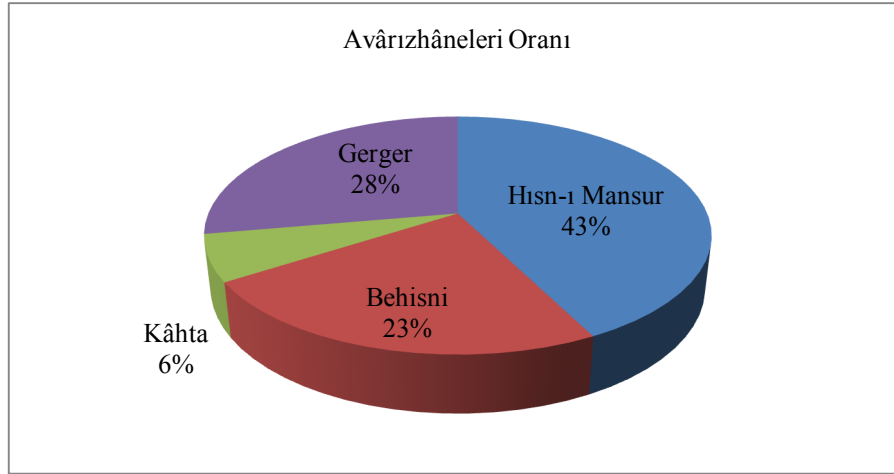
²⁰²⁵ Sahillioğlu, "Avâriz", DİA., C. 4, Ankara 1991, s. 109.

²⁰²⁶ Turan Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından "Mufassal-İcmâl" Avarız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümilcine Kazası Örnekleri", Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XX, S. 1, 2005, s. 73-74.

²⁰²⁷ Barkan, "Avâriz", agm., s. 14-15.

1722	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 3970: 47
1725	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 2501: 71
1727	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 2472: 69
1729	229	126	149,5	34	400	KK. d. 3813: 69
1733	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 2796: 62
1734	229	126	149,5	34	400	KK. d. 2889: 63
1735	229	126	149,5	34	400	KK. d. 2892: 65
1738	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 3815: 66
1740	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 2993: 64
1740	229	126	149,5	34	400	MAD. d. 5548: 68
1742	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2879: 68
1745	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 3153: 68
1746	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2887: 67
1749	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2863: 34
1751	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2875: 77
1752	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2741: 73
1757	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2892: 80
1759	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 3158: 80
1759	229	126	146,5	34	400	KK. d. 2922: 81
1761	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 3973: 81
1762	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2888: 69
1765	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 3813: 69
1767	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2797: 70
1768	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2986: 69
1770	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2992: 69
1772	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2803: 68
1773	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2861: 69
1775	229	126	146,5	34	400	KK. d. 2939: 71
1776	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2981: 36
1778	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2990: 69
1780	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2983: 72
1784	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 3824: 69
1785	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2891: 67
1787	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 3879: 53
1788	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2884: 70
1793	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2719: 69
1795	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2576: 71
1797	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 3170: 69
1797	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 2804: 75
1800	229	126	146,5	34	400	MAD. d. 3816: 77

Bu araştırma konusu dahilindeki kazalardan Kâhta ve Samsad kazaları, oransal olarak Hısn-ı Mansur, Gerger ve Behisni kazalarının gerisinde bulunmaktadır (Bk. Grafik 6.5). Gerger kazasına isabet eden oranın Hısn-ı Mansur kazasından Samsad ve Beziki hariç tutulursa, en yüksek oran olması muhtemeldir.

Grafik 6.5: Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger ve Kâhta Kazalarının Avârizhâneleri Oranı

Hısn-ı Mansur kazasının avârizhânesi yalnız yazılmayıp tüm yüzyıl boyunca Samsad kazası ve Beziki Aşireti ile birlikte yazılmıştır. Hısn-ı Mansur kazasında göçer ve yerli Rişvan Aşireti mensuplarının avârizhânelerinin miktarı 120 avârizhânesidir. Her bir avârizhânesinin maktu'ı 400 akçe olduğundan göçer ve yerli Rişvan aşayirinin 48.000 akçe gibi yüklü bir vergi mükellefi oldukları görülmektedir.²⁰²⁸ Göçebe topluluklarda, aşiretin içinden çıkarak başka bölgelere kaçma hadiselerine sıkça rastlanması, vergi mükelleflerinin kaldıramayacakları bir vergi yükünün oluşmasına neden olmaktadır. 1785 yılında Göçer Rişvan Aşireti mensupları, merkeze yaptıkları şikayette; kendilerinin bir mahallin avârizhânesine kayıtlı olmadıklarını ve bu sebeple aşiret içinden ayrılanların üzerlerindeki vergi yükünü ağırlaştırdıklarını, aşiretten ayrılanların yeniden aşirete dahil edilmesini talep etmişlerdir.²⁰²⁹ Göçer Rişvan Aşireti'nden tahsil edilen avâriz vergisinin bazen yaylak kışlak arası göçleri esnasında alındığı anlaşılmaktadır. Halep valisine ve Rişvan voyvodasına gönderilen emirde, Mehmet isimli kişinin uhdesinde olan Rişvan Aşireti'nin avâriz vergisinin 1741 yılına ait 650 kuruş bakayaları kaldığı; ancak Mehmet'in bunu tahsil edemediği, bu sebeple Halep valisi veya Rişvan voyvodası marifetiyle Rişvan Aşireti'nin mürûr u ubûrları esnasında bakayalarının tahsil edilmesi istenmiştir.²⁰³⁰

Osmanlı Devleti, avâriz vergisini, merkezde bulunan birtakım defterleri dikkate alarak bölgelere tevzî ve taksim etmekteydi. Osmanlı'da bölgelerin nüfusu, daha evvel, bu tür vergilerin tevzî ve taksimine esas teşkil edecek bazı vergi birliklerine yani avâriz hânelerine bölünmüş bulunuyordu. Vergi alınacak yerin zenginliğine, ahalinin şehirli, köylü, göçebe olup olmadığına, dükkan, ev ve tarla miktarına ve nihayet zamanın ve vaziyetin icaplarına uygun olarak tespit edilen avârizhâne sayısını oluşturan hâneler, itibarî hâneler olup 3, 5, 10, 15 kadar gerçek hânedan oluşmaktaydı. Bu şekilde bölgelerin avârizhâneleri tespit edildikten sonra bölgelerde bulunan kadılara hükümler gönderilerek tespit edilen miktarlar oranında avâriz-ı divâniyyenin toplanması istenirdi. Avâriz mükellefi olan ahali ise bu verginin taksimi için toplanır ve aralarında her birinin gücüne göre iştirak hisselerini tayin ederlerdi.²⁰³¹ Bazen yerel yöneticilerin ahalinin gelir durumlarını ve tahmillerini dikkate almadan vergi tahsil etmeye çalıştığı olabiliyordu. 1718 yılında Samsad kazasında bulunan Beziki Aşireti mensupları, avâriz

²⁰²⁸ BOA. MD., nr. 130, s. 292.

²⁰²⁹ BOA. AE. SABH.I, 69: 4819.

²⁰³⁰ BOA. MAD. d., nr. 2831, s. 71.

²⁰³¹ Barkan, "Avarız", agm., s. 14-15.

ve diğer vergilerinin taksim ve tevzî edilmesi esnasında aşiretin önde gelenlerinden Şeyh Mehmet'in bazı kişileri himaye ettiği ve bazılarına da zulm ettiği yönünde şikayette bulunmuşlardır. Reayanın şikayeti üzerine Hısn-ı Mansur, Samsad ve Beziki kadılarına gönderilen emirde tevzî ve taksim defter ve kanûna göre yapılmasına dikkat edilmesi istenmiştir.²⁰³² Avârizhâne vergisi, tıpkı diğer avâriz türü vergiler gibi senede iki taksit olmak üzere alâ, evsât ve ednâ şeklinde reayanın gelir durumlarına göre tahsil edilmekteydi.²⁰³³ Bazı dönemlerde, ahalinin çeşitli sıkıntılardan dolayı vergilerini ödemekte güçlük çektikleri görülmekteydi. Bu durumlarda ahali, durumlarını merkeze bildirir ve avârizhâne sayılarında indirim yapılmasını talep edebilirdi. Bazen de devletin kendisi, önemli bir vakıf kurumunun gelirlerinin azalmaması amacıyla ahalinin başka bölgelere göçünü azaltmak ve bölgeyi cazip hale getirmek için vergi tenzilinde bulunabiliyordu. Hısn-ı Mansur kazasına bağlı Turuş nahiyesinin gelirleri, 31 adet köyü ile birlikte Ayasofya Câmii yanında bulunan ve I. Mahmud'un yaptırdığı Kütüphanesi-i Hümayûn Vakfı'na bağlanmıştır. Turuş nahiyesinin adet-i ağnam ve hâne-i avârizlerinde "füru-nihâde" (indirim) yapılarak bi'l-cümle ahalinin vakf-ı şerife reaya kaydolunmaları istenmiştir.²⁰³⁴

Avârizhânesi mükellefiyetinin şartlarından en önemlisi, şahsın emlak ve araziye sahip olmasıdır. Bir kişinin yaşadığı yerde eğer emlak ve arazisi yoksa o kişiden avâriz vergisi talep edilmesi kanunen yasaktı.²⁰³⁵ Ancak bu durum sürekli bir şekilde anlaşmazlıklara sebep olmakta ve kişiler çareyi mahkemeye başvurarak emlak ve arazisinin olmadığını ispata mecbur kalmaktaydı. 1717 yılında Hısn-ı Mansur kazasına bağlı Duman köyünde sâkin olan Ferhat oğlu Hüseyin, Hüseyin oğlu Ali, Mustafa, Abdulkadir oğlu Ali, Abdi oğlu Bayram, Ramo oğlu Osman, Ali Sağır oğlu Sağır, Bektaş oğlu Ebuzer, Zülfikar, Ramazan oğlu İbrahim isimli sipahizâdeler mahkemeye başvurarak kendilerinin "eben an-cedd" sipahizâde olduklarını ve kendilerinden herhangi bir tekâlif alınması icap etmediğini, ayrıca Duman köyünde avârizhânesi ödemeyi gerektirecek emlak ve arazilerinin olmadığını; ancak Duman köyü ahalisinin kendilerinden zorla avâriz vergisi talep ettiklerini şikayet etmişlerdir.²⁰³⁶ 1729 yılında Behisni kazasında sâkin sadât-ı kirâmdan Seyyid Ömer, Seyyid Ahmed ve Seyyid Mustafa isimli kişiler mahkemeye başvurarak kendilerinin avârizhânesi ödemelerini gerektirecek bir emlak veya arazileri olmadığı halde Behisni kazası ahalisinin kendilerinden zorla avârizhânesine dahil olmalarını istediklerini şikayet etmişlerdir.²⁰³⁷

6.3.2.6. İştirâ

Sefer organizasyonlarında planlanması gereken önemli konuların başında asker için erzak ve seferde kullanılan hayvanlar için yem temininin nasıl yapılacağı yer almaktadır.²⁰³⁸ Yukarıda bahsedilen nüzül ve sürsat gibi aynî vergilerin kifayetsiz

²⁰³² BOA. İE. ML., 76: 7102.

²⁰³³ Barkan, "Avarız", agm., s. 15; 1716 yılında Gerger kazası ahali üzerlerine edâsı lazım gelen avâriz ve sâir tekâlifî alâ, evsât ve ednâ itibarıyla hisselerine düşeni verirlerken vergi toplamaya gelen memurlar buna kanaat etmeyerek ahalden fazla vergi talep etmektedirler. Ahali de durumdan şikayetçi olmuştur. Maraş beylerbeyi ve Gerger kadısına gönderilen emirde vergileri alâ, evsât ve ednâ olarak defter mucebince toplanması istenmiştir. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 69, s. 89.

²⁰³⁴ BOA. MD., nr. 147, s. 136-137.

²⁰³⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 258.

²⁰³⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 258.

²⁰³⁷ BOA. AŞKT. d., nr. 124, s. 193.

²⁰³⁸ Süleyman Polat, "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H.1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarki'de Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştirâ İle Zahire Temini", Akademik Bakış Dergisi, C. 4, S. 8, 2011, s. 162.

kaldığı durumlarda devletin başvurduğu önemli yollardan birisi de malların devletin malî imkânlarıyla satın alınarak sefer güzergâhına veya ordunun bulunduğu bölgeye sevk edilmesidir. Savaş ihtiyaçları için yapılan bu mübayaalara Osmanlı malî mevzuatında "iştirâ" ve bu yol ile temin edilen zahireye de "iştirâ zahiresi" denmekteydi.²⁰³⁹ İştirâsı yapılacak olan mallar, devletin tespit etmiş olduğu fiyat üzerinden ve yine devletin belirlediği miktarda ahalden talep edilirdi. Ahalinin satmak zorunda olduğu malların miktarı daha önceden ahaliye bildirildiği için iştirâ, olağanüstü bir vergi veya yükümlülük şeklini almıştır.²⁰⁴⁰

18. yüzyılda, doğuya yapılan seferlerin devam etmesinden dolayı Adıyaman'ın da içinde bulunduğu bölgeden ordunun ihtiyaçları için iştirâ uygulamasının yapıldığı görülmektedir. Kâhta ve Samsad kazaları Fırat Nehri'ne yakınlıkları ve hububat yönünden zengin bir bölgede olmaları sebebiyle bazı dönemlerde buralardan Bağdat ve Basra taraflarındaki ordunun ihtiyaçları için satın almalar gerçekleştirilirken bazen de bu kazalardan, Malatya'daki İzollu Menzili'ne hinta, şair gibi mallar getirilip satılması istenebiliyordu. 1727 yılında İran seferinde olan asâkir-i İslâm'ın zehayir ve diğer ihtiyaçları için mübayaaya olunması istenen un, arpa ve tereyağı için Kâhta kazasından 280 keyl şair (arpa), 72 keyl dakik (un) ve 48 keyl revgân-ı ağnâm (tereyağı) mübayaaya olunması istenmiştir.²⁰⁴¹ 1729 yılında İsfahan tarafındaki asâkir-i İslam için menzillere gönderilmek üzere bir miktar zehayir mübayaası ferman olunmuştur.²⁰⁴² 1743 yılında Malatya sancağı ve kazalarından satın alınıp kaza ahailerinin kendi davarlarıyla İzollu Menzili'ne gönderilmek üzere 10.000 İstanbul kilesi buğday ve 20.000 İstanbul kilesi arpa mübayaaya olunması istenmiştir. Bu satın alma işleminde hinta'nın kilesi 50, şairin kilesi 30 akçeden hesaplanmış ve toplamda 9.166,5 kuruşluk satın alma gerçekleşmiştir. Bu bedelin 7.000 kuruşunun 1156 ve 1157 seneleri Malatya voyvodalığı malından ve 2.166,5 kuruşunun 1157 senesi avârız malından havale olunacağı belirtilmiştir ve mübayaanın Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rışvanzade Seyyid Mehmed Paşa tarafından yapılması istenmiştir.²⁰⁴³ 1777 yılında Bağdat canibinde bulunan tevâif-i askeriye için Siverek ve Samsad kazalarından yirmişer binden 40.000 kile buğday ve beşer binden 10.000 kile arpanın mübayaaya olunması istenmiştir. Ancak Siverek ahailerini mübayaaya olunması istenen 11.324 keyl-i İstanbulî hintayı iştirâ memuruna teslim etmelerine rağmen Samsad kazası mübayaasından Ulucağaç Bezikisi kazasında sakin Beziki Aşireti'nin hisselerine isabet eden 8.000 kile buğday ile 2.000 kile arpanın hala iştirâ olunamadığı, aşiret mensuplarının iştiraya muhalefet ettikleri anlaşılmaktadır. Merkezden gelen emirde adı geçen aşiretten iştirâ edilmesi gereken hububatın bir an önce iştirâ edilerek Birecik İskeleyi'ne gönderilmesi istenmiştir.²⁰⁴⁴

İştirâ için söz konusu hububat türü malların haricinde bazen sefer-i hümayun için topların ve cebehane mühimmatının nakli amacıyla bargir (at), katır, deve gibi hayvanların da mübayaaya olunması istenmekteydi. 1725 yılında Hemedan ve Luristan

²⁰³⁹ Lütfi Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İÜİF. Yay., İstanbul 1964, s. 115.

²⁰⁴⁰ Polat, agm., s. 165.

²⁰⁴¹ BOA. İE. ML., 129: 12171.

²⁰⁴² Zehayir satın alındıktan sonra satın alınması için havale edilen meblağdan 26.700 akçenin arttığı görülmektedir. Bk. BOA. İE. ML., 93: 8791.

²⁰⁴³ BOA. C. AS., 898: 38665.

²⁰⁴⁴ BOA. C. DH., 318: 15874; Mübayaaya olunması istenen hububatın, ahailer tarafından satılmak istenmemesi durumu sık rastanan bir hadisedi. 1733 yılında Hisn-ı Mansur mülhakatından oldukları ifade edilen Samsad ve Beziki kazalarından Hasan Çelebi Menzili'ne gönderilmek üzere mübayaası ferman olunan hububatın ahali tarafından satılmak istenmediği görülmektedir. Bk. BOA. C. AS., 826: 35193; Benzer örnek için Bk. BOA. MD., nr. 140, s. 82.

caniplerine gönderilmek üzere tophane ve cebehane mühimmatlarının İskenderun Limanı'ndan Birecik İskelesi'ne kadar nakli için Samsad ve Siverek nahiyelerinden kifayet eyleyecek kadar deve ve katırın mübayaa olunarak İskenderun Limanı'na gönderilmesi istenmiştir.²⁰⁴⁵ Bazen de ordunun et ihtiyacı için küçükbaş hayvan mübayaası talep edilmekteydi. 1799 yılında Mısır taraflarında Fransızlara karşı mücadele etmek için bulunan asâkir-i İslam'ın ihtiyaçları için Rişvanzâde Abdurrahman Paşa marifetiyle 5.000 keçi mübayaa olunması istenmiştir. Bunun için Abdurrahman Paşa'ya mübaşir vasıtasıyla 12.500 kuruş gönderilmiştir.²⁰⁴⁶

6.3.2.7. Bedel-i Beldâr

"Bel" kelimesi, yüksek iki dağın arasındaki kısma veya alçak geçit ve boğaz gibi yerlere verilen isimdir. "Beldâr" kelimesi ise, dağlardaki geçit ve boğaz gibi mühim yerlerin muhafazasını yapan kişileri ifade etmektedir. Beldarlar bu yönleriyle derbentçilere benzeseler de bir maaş veya ücret karşılığı çalışmalarıyla ve vergilerden muaf olmalarıyla derbentçilerden ayrılırlar. Bunlara ödenen maaş veya yıllık ücret buldukları yerin tevzî defterine dahil edilmek suretiyle halktan alınmaktadır.²⁰⁴⁷

Bedel-i beldâr vergisi, avârizhâne vergisi üzerinden toplatılmasına rağmen bu verginin avârizhânedeki farklı bir hesaplama usulü vardır. 1658 yılında Malatya sancağı 977 avârizhâne kabul edilmiş ve "avârizhânedeki her hâneye bir beldâr ve her hânedeki 500 akçe toplatılması" istenmiştir. Bu ifadeye göre 20 avâriz hânesi bir beldâr hânesine tekâbül etmektedir.²⁰⁴⁸ Malatya sancağında geçerli olan bu hesaplamanın Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları için de geçerli olduğu kabul edilirse 18. yüzyılın ilk yarısında Hısn-ı Mansur, Samsad ve Beziki kazalarının 229 avâriz hânesi 11,45 beldâr'a denk gelmektedir. Akçe hesabıyla $11,45 \times 500 = 5.725$ akçedir. Behisni kazasının 126 avârizhânesi 6,3 beldâr ve 3.150 akçe, Kâhta kazasının 34 avâriz hânesi 850 akçe ve Gerger kazasının 149,5 avârizhânesi 3.737,5 akçe olmaktadır. Bu verilen rakamlar 1658 yılındaki ifadeye göre hesaplandığı için bir avârizhânesinin denk geldiği beldâr oranında değişiklik olmuş olabileceğini hatırlatmakta yarar vardır.

1698 yılına ait Gerger kazasının bedel-i beldâr ve sürsat vergilerinden 405 kuruş bakaya kalmıştır. Bu 405 kuruşun 75 kuruşu nefis-i Gerger'e aitken geri kalan 330 kuruşu Gerger'e tâbi köylere aittir ve bu bakayanın tahsili Veli Ağa isimli bir kişi tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁰⁴⁹ Sonradan Kâhta kazasına gelerek burada sâkin olan Zerukânlı torunlarının 1700'lü yılların başında Kâhta ahalisi ile yaşadığı problemin sona erdirilmesi için aralarında yaptıkları anlaşmada Kâhta kazasına ait avâriz, nüzül ve bedel-i beldâr gibi vergileri birlikte ödemeyi kabul ettikleri görülmektedir.²⁰⁵⁰

6.3.2.8. Resm-i İspenc

Osmanlı Devleti'nde resm-i ispenc, Müslümanlardan alınan resm-i çift veya resm-i bennâk vergisine karşılık gelen ve hâne başına olmak üzere gayrimüslimlerden

²⁰⁴⁵ BOA. MD., nr. 133, s. 175-176.

²⁰⁴⁶ Mübayaa olunması istenen keçiler Kapusuz Süleyman Ağa marifetiyle mübayaa olunarak Mısır'a gönderilmiş; ancak gönderilen keçilerin 367 tanesi istenen yere ulaşmış geri kalanı ise yolda telef olmuştur. Bk. BOA. C. AS., 481: 20069.

²⁰⁴⁷ Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Derbent..., age., s. 77-78; Pakalın, agl., C. 1, s. 202; Sertoğlu, agl., s. 45.

²⁰⁴⁸ Karagöz, age., s. 227-228.

²⁰⁴⁹ BOA. D., 6156: 1.

²⁰⁵⁰ BOA. MAD. d., nr. 9885, s. 261; MAD. d., nr. 2942, s. 61-62.

tahsil edilen bir vergidir.²⁰⁵¹ Gayrimüslimlerden alınan ve resm-i çift vergisinin karşılığı olan bu vergi, bir nevi baş vergisi özelliği göstermektedir ve Hıristiyanlardan 25 akçe ve yahudilerden 120-125 akçe şeklinde tahsil edilmektedir.²⁰⁵²

Araştırma konusu dahilindeki kazalardan Hısn-ı Mansur ve Gerger kazalarında yaşayan gayrimüslimlerin ödedikleri resm-i ispenc vergisi ile ilgili birtakım bilgilere ulaşılabilmektedir. Hısn-ı Mansur kazası ile ilgili elde edilen bilgiler başka bazı vergilerle birlikte yekun olarak verildiğinden bu kazadan ne miktarda resm-i ispenc toplandığı bilinmemektedir. Nefs-i Hısn-ı Mansur'da Mahalle-i Hacı Cafer'de 7 nefer ve Mahalle-i Zımmîyân'da 104 nefer zımmî reayanın 1723 yılına ait mahsûl-ı şehri hınta ve şair ve ispence-i gebrân yekûnu 16.050 akçedir.²⁰⁵³ Gerger kazası ile ilgili bilgiler ise daha nettir ve bu vergi mukataa olarak değerlendirilmektedir. Gerger kazasının "mahsûl-ı ispence-i gebrân" geliri 1705 yılında 24.755 akçedir. Aynı yıl Gerger'e bağlı İç-il nahiyesinde Derismo köyünün 11.025 akçe, yine İç-il nahiyesinde Vaynik köyünün 7.355 akçe, Beylü-ili nahiyesinde Baygöz köyünün 6.381 akçe, yine Beylü-ili nahiyesinde Mehlül (?) köyünün 3.987 akçe mahsûl-ı ispence-i gebrân gelirleri bulunmaktadır.²⁰⁵⁴ Yani 1705 yılında Gerger kazasının ispence gelirleri toplamı 53.503 akçedir. 1711 yılında ise Nefs-i Gerger ve zikredilen nahiyelere bağlı köylerin ispence gelirleri 60.000 akçedir.²⁰⁵⁵ Gerger kazasına ait resm-i ispenc gelirleri daha ayrıntılı olarak mukataa başlığı altında izah edilmiştir.

İspence vergisini tahsil eden kişilerin gayrimüslim ahaliden haksız vergi talebinde buldukları olaylar da yaşanabilmekteydi. 1723 yılında Hısn-ı Mansur kazası zımmî reayası resm-i ispencelerini kanûn ve defter mucebince vermelerine rağmen, voyvodaları bununla yetinmeyip kanûn ve defterden ziyade birer buçuk kuruş talep etmektedir. Zımmî reayası da durumu merkeze şikayet etmiş ve voyvodanın davranışlarının men' edilmesi istenmiştir.²⁰⁵⁶

6.3.3. Diğer Vergiler

Osmanlı Devleti'nde yukarıda zikredilen ve açıklanmaya çalışılan vergilerden başka daha birçok vergi bulunmaktadır. 18. yüzyılda Turuş Mukataası'nda bulunan ahaliye tahakkuk eden vergilerin tahririnde; "...mecmu' kurâ ve mezârî' ve arâzi ve çiftlikler ve sâir mülhakâtı bulunan merâti' ve cibâl menâfi' ve tilâl ve nehâr ve abâr ve a'sâr-ı şer'iyye ve rüsûm-ı örfiyye ve bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsane ve yâve ve kaçgûn ve beytü'l-mâl-ı amme ve hassâ ve mâl-ı gayb ve mâl-ı mefkûd ve müjdegâne-ı abd-ı âbık müddet-i örfiyyesi temâm olub sahibi zahir olmayan kul ve câriye ve devvâb ve mevâşinin bey' ü bahâları ve sair hukûk ve rüsûm ve eşcâr-ı müstemirre ve bâğ u bâğçe ve bostân ve asiyâb ve ispence-i gebrân ve ihtisâb ve ihzâriyye ve resm-i sipâh ve resm-i kevvâre ve resm-i yaylâk ve resm-i kışlâk ve otlak ve resm-i çayır ve ağıl ve resm-i çift ve bi'l-cümle levâhik ve tetimmât ve tayyarât ve müteveccihât ve re'ayâ... nal bahâ... resm-i duhân..." ifadeleri ile vergilerin bir kısmı zikredilmiştir.²⁰⁵⁷ Bu vergilerin her biriyle ilgili Adıyaman'daki kaza, köy ve mezra gibi yerlere ne miktarda isabet ettiği ile ilgili bilgi bulunmamakla birlikte bazı vergilerin yekûnunun ne kadar olduğu ile ilgili bilgiler mevcuttur.

²⁰⁵¹ Kılıç, age., s. 214; Taşkın, agm., s. 60.

²⁰⁵² Halil İnalçık, "İspence", DİA., C. 23, Ankara 2001, s. 177.

²⁰⁵³ BOA. AŞKT. d., nr. 80, s. 233.

²⁰⁵⁴ BOA. MD., nr. 115, s. 34.

²⁰⁵⁵ BOA. MAD. d., nr. 10163, s. 136.

²⁰⁵⁶ BOA. AŞKT. d., nr. 80, s. 414.

²⁰⁵⁷ BOA. MD. d., nr. 147, s. 214.

6.3.3.1. Resm-i Çift

Osmanlı'da çift kelimesi; bir çift öküz, çiftlik ve bir çiftlik sahibi köylü manalarında kullanılmakta olup çift ve nim çift olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁵⁸ 16. yüzyıla ait Behisni vilâyet kanûnnâmesinde alâ bir arazinin 60 dönümü, evsât bir arazinin 80 dönümü ve ednâ bir arazinin 100 dönümü bir çiftlik yeri olarak kabul edilmiştir. Eğer bir yer kıraç ve verimsiz ise oranın 110-120 dönümü bir çiftliktir. Tamam bir çiftliği olandan 50 akçe ve nim çifti olandan 25 akçe alınması kararlaştırılmıştır. Bir kişinin çiftlik yeri olmayıp öküzünün olması o kişiden çift resmi alınmasını icap ettirmemektedir. 16. yüzyılda, Behisni'de bu kişilere "civelek" ismi verilmekte olup²⁰⁵⁹ günümüzde hala çiftçiler arasında kullanılan "evlek" kelimesi bu kelimedenden gelmiş olmalıdır. 18. yüzyılda Adıyaman'daki köylerden elde edilen gelirler zikredilirken çift vergileri; resm-i çift, resm-i nim çift ve resm-i bennak şeklinde beraberce zikredilmektedir. Bu sebeple çiftlik sayısı, çiftliklerin büyüklükleri ve gelirleri hakkında bilgi elde edilememektedir. Örneğin, 1799 yılında Behisni'ye tâbi' Erniç nahiyesinde Bilan köyünün resm-i çift, nim çift ve resm-i bennâk, resm-i mücerred, resm-i kevvâre, resm-i tapu, resm-i deştâni, bâd-ı hevâ ma'a resm-i arûsiyye bir rub' malikânesinin yekûnu 2.835 akçedir.²⁰⁶⁰

6.3.3.2. Resm-i Bennâk

Bennâk olarak isimlendirilenler çiftlik sahibi olmayan evli raiyyetler olup bu kişiler, nim-çiftten daha az bir yeri ekip biçmekteydiler. 16. yüzyıla ait Behisni Kanunnâmesi'ne göre, Behisni'de nim çiftten az yeri olanlardan 12 akçe vergi alınmaktaydı.²⁰⁶¹ Bennaklar ekinli ve caba (kara) bennâk olmak üzere iki şekilde isimlendirilirdi. Elllerinde yarım çiftten az arazi bulunan bennâklar ekinli bennâk olarak isimlendirilirken; tapu ile tasarruf edilmiş toprakları olmayan evli reaya ise caba bennâk olarak isimlendirilirdi.²⁰⁶² 18. yüzyılda, Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarından toplanan vergiler arasında zikredilen bu vergi ile ilgili istatistikî bir bilgi bulunmamaktadır.

6.3.3.3. Arızî Vergiler

Arızî vergiler, ne zaman tahakkuk edip tahsil edileceği belli olmayan, zuhûrâta bağlı vergilerdir. Bu sebeple tahmini olarak deftere yazılan bu vergiler, tayyarât adıyla veya bâd-ı hevâ türü vergiler olarak isimlendirilmektedir.²⁰⁶³ Behisni kazasının 1755 yılında "Mukataa-i nisf-ı bâd-ı hevâ ve tayyarât-ı kazâ-i Behisni" şeklinde ifade edilen geliri 143.285 akçedir. Yani yıllık toplamda 286.570 akçedir.²⁰⁶⁴ Bâd-ı hevâ vergisi; resm-i arûs, cürm-i cinayet, niyâbet, resm-i tapu, resm-i zemîn, yâve, abd-ı âbık, kenizek, âdet-i deştâni gibi birçok verginin üst başlığı niteliğindedir.²⁰⁶⁵ Bu vergileri

²⁰⁵⁸ İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet...", agm., s. 581.

²⁰⁵⁹ Taştım, age., s. 306.

²⁰⁶⁰ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 145.

²⁰⁶¹ Karagöz, age., s. 306.

²⁰⁶² İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet...", agm., s. 589; Ünal Taştım, "Rüsûm-ı Örfiye", Tarih Okulu Dergisi, S.XIV, 2013, s. 59-60.

²⁰⁶³ Kılıç, age., s. 227; Taştım, agm., s. 67.

²⁰⁶⁴ BOA.D.BŞM.d., 13817, s. 2.

²⁰⁶⁵ Taştım, agm., s. 67; Orhan Kılıç, XVI. Yüzyılda Adilceva ve Ahlat (1534-1605), Tamga Yay., Ankara 1999, s. 227.

ayrı ayrı başlıklar altında sıralamak yerine her biri ile ilgili bu başlık altında kısa bilgiler verilerek tanıtılmaya çalışılacaktır.

Resm-i arûs vergisi, bir bayanın evlenirken kadıya verdiği nikâh resmi olmasının yanı sıra tımar sahibine veya sancak beyine verilen resimdir. Tımar sahiplerinin kızları evlendiği zaman onlardan da bu vergi alınır.²⁰⁶⁶ Verginin miktarı vilâyet kanûnnâmelerinde ayrı ayrı tespit edilmiş olup; gelinin kız, dul, Müslüman, gayrimüslim olmasına göre değişirdi.²⁰⁶⁷ Sadât-ı kirâmdan olanlardan arûsiye nâmıyla akçe alınması ise yasaklanmıştı.²⁰⁶⁸

Cürm-i cinayet vergisi, dirlik ve vakıf toprakları tasarruf eden kişilerin, topraklarına giren suçluları kovalamaları, yakalamaları ve cezalandırmaları karşılığında aldıkları bir vergi olup bölgeden bölgeye değişmekteydi.²⁰⁶⁹ 16. yüzyılda Gerger vilâyet kanûnnâmesinde yer alan "cürm-i cinâyet husûs-ı diyâr-ı Osmânî'de ammerallhu te'ala kanûn-ı kadîm üzere alına ziyâde alınmaya..."²⁰⁷⁰ ifadesinden bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda cürm-i cinayet vergisinin Osmanlı genelinden farklı olmadığı anlaşılmaktadır. 1729 yılında Hısn-ı Mansur kazasındaki Ebuzer el-Gıffârî Vakfî toprağının gelirleri arasında²⁰⁷¹ ve 1739 yılında Turuş Mukataası gelirleri arasında²⁰⁷² bu vergi de zikredilmektedir.

Resm-i deştbâni; cerâim-i hayvanat olarak bilinen bu vergi, başkasının tarlasına girerek mahsulüne zarar veren hayvan sahiplerinden at, sığır ve koyun başına 5 akçe olarak alınan vergidir. Ayrıca hayvan sahibine, zarara sebep olduğu için hayvan başına beşer sopa vurulmaktaydı.²⁰⁷³ 1704 yılında Gerger kazasında yer alan İç-il nahiyesinde Vaynik köyünün mahsûl-ı galle, resm-i tapu, resm-i deştbâni ve ispenc-i gebrân vergileri Odluk mezraası gelirleriyle birlikte toplamda 14.000 akçedir.²⁰⁷⁴

Devlet, kendisine ait olan mîrî toprakları reayaya, mülkiyeti kendinde kalmak şartıyla "tapu" ve "muaccele" denen peşin bir para karşılığında tasarruf hakkını vermektedir.²⁰⁷⁵ İşte bu bir kereliğine ve arazinin bir yıllık geliri miktarında verilen ve reayanın toprağın kiracısı statüsünde olmasını sağlayan vergi, resm-i tapu olarak isimlendirilmektedir.²⁰⁷⁶ Toprağın mutasarrıfı olan kişi, toprağını üç yıl boş bırakırsa bu toprak "müstehak-ı tapu" olmaktadır ve talep eden kişi resm-i tapuyu ödeyerek toprağın mutasarrıfı olabilmektedir.²⁰⁷⁷

Arızî vergiler arasında bulunan mal-ı mefkûd, beytü'l-mâl ve mâl-ı gaib vergileri, mirasçıların, kendilerine kalan terekeleri geç talep etmeleri durumunda alınan vergilerdir. Mirasçısı bulunmayan tereke, beytü'l-mâldan sayılırdı ve terekenin vârisi üç aya kadar ortaya çıkmazsa miras hazinenin malı olurdu. Ancak mirasçı, daha sonra ortaya çıkar ve mirasçı olduğunu ispat ederse malını geri alabilirdi. Mirasçı ülke içinde ise mal-ı gaib, başka ülkede olup yeri bilinmezse mal-ı mefkûd hükmüne girerdi.

²⁰⁶⁶ Neş'et Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", AÜ. DTCF. Dergisi, C. 5, S. 5, Ankara 1947, s. 506.

²⁰⁶⁷ Sertoğlu, agl., s. 19.

²⁰⁶⁸ BOA. AŞKT. d., nr. 49, s. 212; 69, s. 204.

²⁰⁶⁹ Sertoğlu, agl., s. 68.

²⁰⁷⁰ Taştemir, age., s. 309.

²⁰⁷¹ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 105.

²⁰⁷² BOA. MD., nr. 147, s. 40.

²⁰⁷³ Taşkın, agm., s. 68.

²⁰⁷⁴ BOA. D. BŞM. MLK. d., nr. 14091, s. 10-11; MAD. d., nr. 3439, s. 281.

²⁰⁷⁵ Kenanoğlu, agm., s. 157.

²⁰⁷⁶ Kılıç, age., s. 229.

²⁰⁷⁷ BOA. AE. SABH.I, 188: 12546; Behisni kazasına bağlı Davudhan köyünde üç yıl üst üste boş bırakılan bir arazinin 1786 yılında Mehmet isimli bir kişi tarafından resm-i tapusu ödenerek alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Bk. BOA. MARAŞ., nr. 3, s. 62.

Tereke, böyle durumlarda sahibine, bir süre bekletildikten sonra verilirdi.²⁰⁷⁸ 1729 yılında Maraş kazasının bâd-ı hevâ ve cürm-i cinayet ve resm-i yâve vergileri ile Elbistan, Gügercinlik, Zamantı ve Hisn-ı Mansur kazalarında bulunan serbest timar ve zeamet topraklarının mâl-ı gaib, mal-ı mefkûd ve beytül'-mâl gelirleri toplamı 10.000 akçedir.²⁰⁷⁹

Resm-i yâve; bir timar arazisinde başıboş olarak tutulan hayvan, bir ay bekletildikten sonra sahibi çıkmazsa, onu bulan kişiye ait olurdu ve buna karşılık o kişiden resm-i kaçkun denilen vergi alınırdı. Eğer sahibi ortaya çıkarsa hayvanı kendisine teslim edilirdi ve kendisinden resm-i yâve vergisi alınırdı.²⁰⁸⁰

Kanunlarda evden kaçmış kölelere abd-ı abık ve cariyelere kenizek ismi verilmektedir ve bu köle ve cariyeleri kim yakalarsa kanun üzere müjdegânisini aldıktan sonra yakaladıklarını hassâ-i hümâyûn eminlerine teslim ederdi. Tutulan köle ve cariyeler üç ay bekletilir ve bu sürede sahipleri çıkmazsa kadı tarafından satılır ve parası devlet hazinesine aktarılırdı. Eğer köle, sahibinden bir günlük uzaklıktaysa 30 akçe, iki günlük uzaklıktaysa 60 akçe, 3 gün ve üzerinde bir uzaklıktaysa 100 akçe vergi alınırdı.²⁰⁸¹ 1739 yılında Turuş Mukataası gelirleri arasında sayılan müjdegâne-i abd-ı âbık için "müddet-i örfiyyesi tamâm olub sâhibi zâhir olmayan kûl ve câriye" ifadesi kullanılmaktadır.²⁰⁸²

6.3.3.4. Resm-i Kevvâre

Kovan resmi olarak bilinen bu verginin, 18. yüzyılda, Hisn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarından toplamda ne kadar elde edildiğine dâir bir bilgi bulunmamakla birlikte kısmî bazı bilgiler mevcuttur. Hisn-ı Mansur'a bağlı Kızılcapınar köyünden tahsil edilen vergiler arasında sayılan bu verginin diğer bazı vergilerle birlikte toplamı 5.035 akçedir.²⁰⁸³ 1787 yılında 146 neferli Ziyaret köyünün hinta, şair, resm-i çift, resm-i bennâk, resm-i mücerred, resm-i deştbâni, resm-i tapu, resm-i bostân, resm-i duhân, resm-i kevvâre, resm-i yâve, resm-i arûs, bâd-ı hevâ vergileri toplamı 2.288 akçe ve Ebuzer el-Gıffari Vakfı'nın hissesi 2.410 akçedir.²⁰⁸⁴ 1795 yılında Şure-ili'ne bağlı Emrin köyünden tahsil edilen vergiler arasında bulunan resm-i kevvârenin diğer vergilerle birlikte toplamı 15.000 akçedir.²⁰⁸⁵

6.3.3.5. Resm-i Çayır

Hayvancılıkla geçinenlerden mîrî arazilerde hayvanlarını otlatmaları karşılığında resm-i çayır adı altında vergi alınmaktadır. Bu vergi, bazı zamanlarda maktu' olarak da tahsil edilebilmekteydi.²⁰⁸⁶ 1700 yılı başlarından 1799 yılına kadar Kâhta kazasında Miran mezraasının hâsıl ma'a rûsûm-ı çayır gelirinin senelik 200 akçe olduğu görülmektedir.²⁰⁸⁷

²⁰⁷⁸ Taşkın, agm., s. 68.

²⁰⁷⁹ BOA. AŞKT. d., nr. 122, s. 105.

²⁰⁸⁰ Sertoğlu, agl., s. 166; Taşkın, agm., s. 69.

²⁰⁸¹ Kazıcı, "Osmanlılarda Vergi...", agm., s. 125; Taşkın, agm., s. 69.

²⁰⁸² BOA. MD., nr. 147, s. 40.

²⁰⁸³ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 55.

²⁰⁸⁴ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 75.

²⁰⁸⁵ BOA. MARAŞ, nr. 3, s. 152.

²⁰⁸⁶ Kılıç, age., s. 222.

²⁰⁸⁷ BOA. MAD. d., nr. 3439, s. 281; MAD. d., nr. 2777, s. 11; MAD. d., nr. 2938, s. 20-21.

6.3.3.6. Resm-i Yaylak ve Kışlak (Resm-i Yatak)

Kanûnnâmelerde "resm-i merâî, otlak resmi, yatak resmi" gibi isimlerle zikredilen yaylak resmi; sürülerini başka tımar sahibinin tasarrufunda olan topraklarda otlatan veya mîrî yaylaklarda yaylatan sürü sahiplerinin ve göçebe kabilelerin veya yörüklerin yılda bir defa olmak üzere, kimi yerlerde sürü başına kimi yerlerde ise koyun başına verdikleri vergidir.²⁰⁸⁸ Kışlak resmi ise köm'de kışlayan koyun ve davar sürüleri için hayvancılıkla geçinenlerden alınan aynî mahiyetteki bir vergidir. Bu vergi, sadece köm'lerde kışlayan hayvanlardan alınmakta, köy içinde kışlayanlardan alınmamaktadır.²⁰⁸⁹ Adıyaman'ın aşiretlerin yaylak-kışlak güzergâhında yer alması ve aşiretlerin buradaki dağları yaylak ve ovaları kışlak olarak kullanmaları sebebiyle, Adıyaman'dan elde edilen gelirler arasında bu vergi de yer almaktadır. Aşiretlerin yerleşiklere göre daha dağınık bir yapıda olmalarından dolayı onlardan elde edilen yaylak kışlak vergisi bazen anlaşmazlıklara sebep olabilmekteydi. 1714 yılında, Behisni dağlarında yaylayıp kışlamakta olan Çakallı Aşireti, Rakka veya Malatya sancağı mutasarrıfının defterlerinde kayıtlı değilken Malatya sancağı mutasarrıfı olan Rışvanoğulları torunlarından Yusuf, aşiret mensuplarından resm-i yaylak ve kışlak talep etmiştir. Aşiret mensupları da "Biz onların toprağında değiliz, vergi vermemiz icap etmez." diyerek durumu merkeze şikayet etmişlerdir.²⁰⁹⁰ Göçer Rışvan Aşireti mensuplarının ödemekle mükellef oldukları yaylak ve yatak vergisini 1740'larda Rakka mütesellimlerine ödedikleri görülmektedir. Aşiret mensupları, 1742 yılında Rakka müteselliminin kendilerinden fazla vergi tahsil ettiği yönünde merkeze şikayetçi olmaları üzerine merkezden gelen emirde; "Araban ve Merzuban nahiyelerinde vâki' resmî mukâta'a-i merkûmeye hâsıl yazılan kışlak ve yatak yerlerinde kışlayub ve koyunları yaturan Rışvân ve Reşî Aşiretleri ve sâir göçebe tâifesi dahi Rışvan voyvodası i'ânetiyle kışlak ve yatak resimleri vormeyüb mâl-ı mîrînin kesr ü noxsân tertibine bâis oldukların bildirüb zıkr olunan Merzuban ve Araban nahiyelerinde vâki' kışlaklarda kışlayub otundan ve suyundan intifâ' iden Rışvân ve Reşî ve sâir göçebe tâifesinin tahmillerine göre resm-i kışlakları ve yatak yerlerinde koyunları yaturanların kanûn ve defter mücebince resm-i yatakları..." ifadeleri ile Rakka Mütesellimi Süleyman'ın kendi tasarrufunda olmayan yerlere müdahale etmemesi ve aşiretlerden de vergilerini hakkıyla edâ etmeleri istenmiştir.²⁰⁹¹

Bu vergilerden başka, taşra yöneticilerinin bir kasaba veya köye geldiklerinde ahaliden çeşitli isimler altında akçe veya kuruş talep ettikleri anlaşılmaktadır. 1715 yılında Bezikioğlu Mehmet ve kardeşi Seydi Vakkas, Samsad kazasına tâbi Beziki köyü ahalisinden atlu akçesi ve zahire-bahâ nâmıyla bir miktar para talep etmişlerdir.²⁰⁹² 1775 yılında Rışvanzâde Ömer Paşa, Malatya'dan Ruha'ya giderken Kâhta kazasına uğramış ve kaza ahalisinden zahire ve kudumiye ve pişkeş-bahâ ve haraç-yâb, avâid-i bayrâk, kurban-bahâ ve nakl-bahâ nâmıyla kendisi ve ona bağlı levendât taifesi toplamda 20.000 kuruş gibi yüklü bir meblağ talep etmişler ve ahalinin perişan olmasına sebep olmuşlardır.²⁰⁹³ Ehl-i örf taifesinden olanlar bazen de ahaliden hayvan, yorgan, döşek gibi mal talebinde bulunmaktadırlar. Hısn-ı Mansur voyvodası, 1717 yılında, ahaliden vergi toplamak için kasabaya geldiğinde onlardan yorgan, döşek ve döşeme

²⁰⁸⁸ Çağatay, agm., s. 509-510; Söylemez, age., s. 119.

²⁰⁸⁹ Taşkın, agm., s. 64.

²⁰⁹⁰ BOA. AŞKT. d., nr. 64, s. 62.

²⁰⁹¹ BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 21.

²⁰⁹² BOA. AŞKT. d., nr. 66, s. 455.

²⁰⁹³ BOA. AE. SABH.I., 72: 5026.

talep etmiştir. Ahali de durumu merkeze şikayet etmiştir.²⁰⁹⁴ 1731 yılında yine aynı kazanın voyvodası ve adamları kasabaya geldiğinde ahaliden "bize ve etbâ'ımıza örtü ve döşek verin deyu" zorla örtü ve döşek almışlar ve kasabada işleri bittikten sonra bazısını kaybetmişler bazısına da zarar vererek bu malları ahaliye sağlam bir şekilde teslim etmemişlerdir.²⁰⁹⁵

6.3.4. Mukataalar

Osmanlı mali sisteminde önemli bir yeri olan mukataalar, devlet hazinesi için hayatî öneme sahiptir. Sözlükte; "arâzinin kesime verilmesi, muayyen bir kirâ mukabilinde temlik; arâzi-i mevrûa hâlinde vakf edilip ba'dehû arsaya veya bağ ve bağçeye tahvîl olunan yer için a'sâra mukâbil maktû'ân verilen icâre"²⁰⁹⁶ anlamlarında kullanılan mukataa, Osmanlı maliyesinde vergi gelir birimini ifade eden bir terimdir. "Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşma" gibi genel bir anlam ile de ifade edilebilen mukâtaa, mülkiyeti devlete veya vakıflara ait araziden ve arsalardan ifraz edilerek özel şahıslara veya kurumlara kiralanın kısımlar için kira sözleşmesini ve ödenen kirayı ifade etmek üzere "mukâta'a-i zemîn" veya "mukâta'alı" gibi tabirlerle de kullanılmıştır. Mukâtaa, ayrıca vergi mükellefinden üretimin hacmine göre alınması gereken öşür, haraç gibi vergilerin sabit bir meblağ olarak belirlenmiş olması anlamına da geliyordu. Bu anlamda maktu' kelimesi kullanılırdı.²⁰⁹⁷ Bir mukataanın hazineye gelir sağlaması iltizam veya emanet yoluyla sağlanırdı. Bu bakımdan mukataayı, iltizam veya emanete konu olan bir kurum olarak tanımlamak da mümkündür. Mukataaların mültezime verilmesi söz konusu olduğunda mukataa, iltizamen idare ettiriliyor demektir. Mültezimler belli bir bedel karşılığında ve kâr elde etmek amacıyla vergi toplama işini üzerine almış kişidir. Mültezimin kârı, vergi toplama masrafları çıktıktan sonra elinde kalan net vergi gelirleri ile hazineye ödediği iltizam bedeli arasındaki fark kadardır.²⁰⁹⁸ Mukataaların hazineye yaptıkları katkı, yıllık birkaç yüz akçe ile 20 milyon akçeye kadar değişen büyüklüklerde olmakla birlikte bir köy veya mezraa sınırları içinde kalan mukataalar olduğu gibi bir kazayı, sancağı hatta birkaç eyaleti bile kapsayan mukataalar vardır. Yatay ve dikey yönlü bu geniş yelpazeyi barındıran mukataaların içerdiği vergi unsurlarının çeşitliliği ile kapsadığı alan genişliği arasında çoğu zaman ters orantı vardır. Yani vergi ve resimlerin çeşidi arttıkça kapsadığı mekânın sınırları daralmaktayken tek bir vergi unsuru içeren mukataanın alanı ise genişlemektedir.²⁰⁹⁹

Mukataa gelirleri, sadece topraktan elde edilen gelirler olmayıp özellikle büyük şehirlerde bulunan her türdeki iktisadî (ticarî, sınaî) işletmelerden alınan vergiler, maden işletmeleri, yasaklamalara aykırı işletmelerden elde edilen cerîmeler, tek el gelirlerinden sağlanan gelirler gibi çeşitlilik göstermektedir. Bu türdeki mukataa gelirleri, dirlik olarak devlet hizmetlilerine verilmeyip, hazineye ayrılmış en önemli

²⁰⁹⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 72, s. 331.

²⁰⁹⁵ BOA. AŞKT. d., nr. 127, s. 535.

²⁰⁹⁶ Ş.Sami, agl., s. 1387.

²⁰⁹⁷ Mehmet Genç, "Mukâtaa", DİA., C. 31, Ankara 2006, s. 129.

²⁰⁹⁸ Bazı büyük mukataalarda mültezimler de vergiyi doğrudan tahsil etmeyip başka yardımcı memurlar kullanabilir veya mukataanın tamamını veya bir bölümünü ikinci bir kez iltizama verebilirlerdi. Bk. Cezar, age., s. 21-22.

²⁰⁹⁹ Örneğin hazine gelirlerinin % 1 kadarını oluşturan tütün gümrüğü mukataası tek unsurlu bir birim olarak imparatorluğun tamamını kapsamak üzere sadece on kadar mukataa halinde örgütlenmiştir. Yine kahvenin de devlete sağladığı katkı % 1 civarındaydı ve sadece İstanbul ve Suriye'de merkezlenmiş iki mukataadan ibaretti. Bk. Genç, agm., s. 129-130.

kaynaklardır. Hazine için büyük öneme haiz mukataa gelirlerinden belki de en önemlileri özellikle büyük şehirlerde bulunan alışveriş ve zanaat merkezleridir. Birbirlerinden farklı birçok gelir grubu ayrı ayrı mukataa olarak değerlendirilmekteydi ve bundan dolayı orta ölçekli bir şehirde dahi 8-10 civarı mukataa olabilmekteydi.²¹⁰⁰

Mukataalar, "ber-vech-i emânet" şeklinde devlet tarafından görevlendirilen emin'lere teslim edildiğinde, bu kişilerden mukataa gelirinden elde edilmesi gereken miktarı noksatsız sağlaması beklenirdi. Ancak bu durum pek mümkün olmadığı gibi kimi zaman eminler mukataa gelirini olduğundan az göstererek bir kısmını alıkoyabiliyorlardı. Bu sebeple devlet hazinesine daha fazla yarar sağlayacağı düşünülen "ber-vech-i iltizâm" usulü daha yaygınlık kazanmış ve mukataalar iltizam yoluyla işletilmeye başlanmıştır. Bu usulün uygulanması için mukataanın bulunduğu kazada iltizama verme müzayedesi yapılırdı. Belgelerde "beyne'n-nâs defa'ât ile müzâyede ve rağabâtı inkıtâ'ından sonra..."²¹⁰¹ veya "beyne'n-nâs mezâd olunub bi'd-defa'ât müzâyede ve rağabât-ı nâs bi'l-küllîye münkâtı' olmağla"²¹⁰² şeklinde zikredilen müzayedede en çok teklifi kim verirse iltizam ona veriliyordu. Ancak bu açık arttırma usulü bir ranta dönüştüğü için büyük haksızlıklar meydana gelebilmekteydi. 1696 yılında Behisni'ye tâbi' Gölbaşı nahiyesinde Belviran ve tevâbii mukataasını 1.000 kuruş muaccele ile ber-vech-i te'bîd malikâne olarak uhdesine alan kişinin malikânesini, Orhan Kıranoğlu Bektaş Bey isimli şâki zabt ettirmeyip burayı 460 kuruş muaccele ile ben aldım diyerek ele geçirmiştir. Bu kişi de durumu Rakka valisine bildirince Rakka valisi buna mukataayı müştereken kullanın demiştir. Ancak kâni olmayan malikâne sahibi durumu bu sefer de İstanbul'a bildirmiş ve İstanbul'dan gönderilen mübaşirin incelemeleri sonucunda Bektaş'ın haksızlık yaptığı sabit olmuş ve Bektaş, Rakka Kalesi'ne kalebend olmakla cezalandırılmıştır.²¹⁰³ Bu tür problemler sık yaşanmakla birlikte asıl sorun, vergi mükelleflerinin düştüğü durumdur. Çünkü arttırma usulü ile yüksek meblağlar ödemeyi taahhüt eden mültezimler, bunun parasını fazlasıyla ve hile ile vergi mükelleflerinden telafi etmeye çalışmışlar ve bu sebeple vergi mükellefleri büyük maddi kayıplar yaşamışlardır.²¹⁰⁴

Devlet yöneticileri, sık sık değişen mültezimlerin mümkün olduğu kadar kâr sağlama hırsları sebebiyle mukataa topraklarını ihyâ ve idâme ettirmek için pragmatist bir çözüm arayışına girmiş ve mukataaları uzun süre bir kişinin elinde bulundurmasını sağlayacak olan malikâne sisteminde çözümü bulmuşlardır. Bu problemi çözmek amacıyla uygulamaya konulan malikâne sistemi bir nevi tımar sisteminin ihyâsı veya tımarla iltizamın terkibi sayılabılırdı. Malikâne sisteminde toprağın tasarruf hakkı ömür boyu malikâne sahibinde olacağı için tımar sistemine; aynı kaynağa bağlı nakdî gelirlerin senelik olarak ve muntazam bir şekilde hazineye aktarılacağı için de iltizam sistemine benzemekteydi. Malikâne sisteminde de mukataa geliri açık arttırmayla satışa çıkarılır ve en yüksek muaccele bedelini veren kişi, ömür boyu mukataanın tasarruf hakkını elinde bulundururdu. Malikâne sahibine, haiz olduğu hak ve selahiyetleri tespit eden bir berat verilirdi ve bu beratla malikâne sahibi mutasarrıfı olduğu yerde malî hakların yanı sıra birtakım inzibâtî ve idarî hakları da elde ederdi.²¹⁰⁵ Malikâne sahibine malikânesi "öteden berü mefrûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kıdem min külli'l-vücûh

²¹⁰⁰ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi-2 (1453-1559), Cem Yay., İstanbul 1995, s. 231.

²¹⁰¹ BOA. MAD. d., nr. 3477, s. 80, 246; nr. 9573, s. 23.

²¹⁰² BOA. AE. SAMD.III., 26: 2548.

²¹⁰³ BOA. AE. SAMD.III., 39: 3880.

²¹⁰⁴ Akdağ, Türkiye'nin İktisadî..., age., s. 232.

²¹⁰⁵ Genç, age., s. 102-103.

serbestiyet olmak de'b-dirîn olduğuna binaen"²¹⁰⁶ veya "ber-vech-i serbestiyet-i şürût birle"²¹⁰⁷ veya "mefrûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kıdem min külli'l-vücûh serbestiyet üzere hayatda oldukça tasarruf olunmak" ifadeleri ile inzibâtî ve idarî selahiyetleri de haiz bulunan tasarruf hakkına, kadılar hariç, hiçbir devlet memurunun karışmasına müsaade olunmayacağı tasrih olunurdu.²¹⁰⁸

Hısn-ı Mansur kazasındaki mukataalar Maraş sancağı mukataatına; Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında bulunan mukataalar ise Malatya sancağı mukataatına dahildir. Bu kazalarda bulunan mukataalar arasında Rişvan ve Çakallı, Siverek ve Samsad, Erbâb-ı Tımarhâ-i Behisni, Burunçayır, Turuş, Kilisik, Terman, Kuyucak, Gerger ve tevâbii mukataalarının gelirlerinin yüksek olduğu görülmektedir.

6.3.4.1. Rişvan ve Çakallı Hassı Mukataası

Rişvan ve Çakallı aşiretleri mensuplarının mükellef oldukları vergilerin 17. yüzyıldan beri mukataa olduğu ve gelirlerinin bir kısmının hazineye ve bir kısmının ise has geliri olarak padişahın kızlarına, eşlerine veya annelerine verildiği anlaşılmaktadır. Hısn-ı Mansur kazasının da dahil olduğu Rişvan ve Çakallı Mukataası'nın gelirlerinin 1694 yılında 25.000 kuruş, 1718 öncesinde 39.500 kuruş, 1718 yılında 45.000 kuruş, 1755 yılında 45.220,5 kuruş, 1792 yılında 50.042,5 kuruş olduğu ve istikrarlı bir şekilde artış gösterdiği görülmektedir (Bk. Tablo 6.25).

Rişvan ve Çakallı aşiretlerine ait gelirler olan bu yekûn içerisinde ne kadarının Rişvan Aşireti'ne ve ne kadarının Çakallı Aşireti'ne ait olduğu bilgisine veya aşiretler içindeki her bir cemaatin hissesine düşen miktarın ne kadar olduğu bilgisine ulaşılamamışsa da Rişvan Aşireti'ne bağlı oymaklardan hangilerinin bu mukataaya tâbi olduğu tespit edilebilmiştir (Bk. Rişvan Aşireti başlığı). Buna göre Rişvan Aşireti'ne bağlı oymaklardan 24 tanesi Rişvan ve Çakallı Mukataası'na dahildir.

Tablo 6.25: 18. Yüzyılda Rişvan ve Çakallı Mukataası Gelirleri

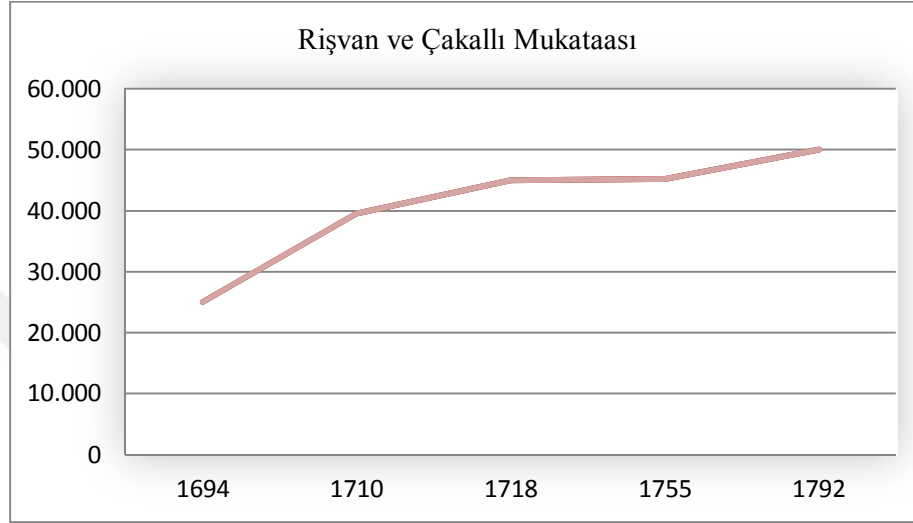
Yıllar	Muaccele	Yekun	Kaynaklar
1694	-	25.000	MAD. d. 1622: 4
1718	-	39.500 + 5500 (zam)	MAD. d. 10162: 1
1719	-	45.000	MAD. d. 10162: 1
1724	-	45.000	MAD. d. 10168: 89
1725	-	45.000	MAD. d. 10168: 88
1729	-	45.000	MAD. d. 3705: 9
1730	-	45.000	MAD. d. 10172: 72
1742	-	45.000	MAD. d. 10185: 59
1753	-	45.000	MAD. d. 10187: 88
1755	-	45.220,5	MAD. d. 10198: 99
1756	-	45.220,5	D.BŞM.d. 13827: 4
1757	-	45.220,5	D.BŞM.d. 13827: 4
1758	-	45.220,5	D.BŞM.d. 13827: 4
1759	-	45.220,5	D.BŞM.d. 13827: 4
1766	-	45.220,5	D.BŞM.d. 13827: 4
1766	-	45.220,5	D.BŞM.d. 13827: 4
1767	-	45.220,5	D.BŞM.d. 13827: 4
1770	-	45.220,5	MAD. d. 10214: 69
1771	-	45.220,5	MAD. d. 10215: 68
1775	-	45.220,5	MAD. d. 10222: 65
1792	-	45.220,5 + 4.822 (zam)	MAD. d. 10240: 73
1796	-	50042,5	MAD. d. 10240: 73
1797	-	50042,5	MAD. d. 10241: 73

²¹⁰⁶ BOA. MD., nr. 159, s. 167.

²¹⁰⁷ BOA. MD., nr. 148, s. 70.

²¹⁰⁸ Genç, age., s. 103.

1694 yılında 25.000 kuruş olan Rişvan ve Çakallı Mukataası gelirleri, 1694-1718 yılları arasında % 58'lik bir artışla 39.500 kuruşa yükselmiştir. 1718 yılında ise % 14 civarı bir zam yapılarak 45.000 kuruş olmuş ve bu miktar 1755 yılına kadar değişmemiştir. 1755 yılında yapılan 220,5 kuruşluk küçük bir zam sonrası oluşan 45.220,5 kuruşluk gelirin 1792 yılına kadar değişmediği görülmektedir. 1792 yılında 4.822 kuruş yani % 10 civarı bir zam yapılarak 50.042,5 kuruşa yükselmiştir. Toplamda ise 1694 yılı ile 1792 yılı arasında geçen sürede yaklaşık % 100'lük bir artış görülmüştür (Bk. Grafik 6.6).

Grafik 6.6: 18. Yüzyılda Rişvan ve Çakallı Mukataası Gelirleri

Rişvan ve Çakallı Hassı Mukataası'nın gelirlerindeki artış hızı 17. yüzyılın sonlarında fazla iken 18. yüzyılın ilk yarısında artış hızında bir yavaşlama söz konusudur. Bu durum muhtemelen bölgede meydana gelen yoğun eşkıyalık hareketleri ile alakalıdır. 18. yüzyılın öncesinde meydana gelen yüksek orandaki artışlarda ise muhtemelen aşiret mensuplarının sayısında meydana gelen artışın ve iktisadî şartlardaki düzelmelerin etkili olduğu söylenebilir.

Rişvan ve Çakallı Hassı Mukataası'nın gelirlerinin tek bir kişiye veya kuruma verilmediği, farklı kişi ve kurumlara hisseler şeklinde verildiği görülmektedir. Örneğin, 1725 yılına ait 45.000 kuruşluk gelirin 25.000 kuruşu Ümmü Gülsüm Sultan'a, 5.000 kuruşu Vezir Hacı Mehmed Paşa'ya verildiği ve 15.000 kuruşunun da irsaliye olarak belirtildiği görülmektedir.²¹⁰⁹ Has mukataasının 3 yıllığına verildiği ve 1723-1725 yılları arası için 75.000 kuruş Ümmü Gülsüm Sultan'a, 15.000 kuruş Vezir Hacı Mehmed Paşa'ya ve irsaliye olarak belirtilen 45.000 kuruş ise Kaş ve Yol gemilerine ve Kerkük Kalesi'ne gönderilmiştir.²¹¹⁰ Rişvan ve Çakallı Mukataası'nın gelirleri, 1739 yılında, Ayasofya Câmî-i Kebîr'i yanında bulunan ve I. Mahmud tarafından yaptırılan Kütübhâne-i Hümayûn Vakfı'na tahsis edilmiştir.²¹¹¹

6.3.4.2. Erbâb-ı Tımarhâ-i Kal'a-i Behisni Mukataası

Behisni kazasında tımar toprağı olan yerlerin gelirlerinin dirlik sistemi içerisinde devlet hizmetlilerine verilmediği ve gelirlerinin mukataa sistemi içerisinde bir kısmının

²¹⁰⁹ BOA. MAD. d., nr. 10168, s. 88.

²¹¹⁰ BOA. MAD. d., nr. 10168, s. 89.

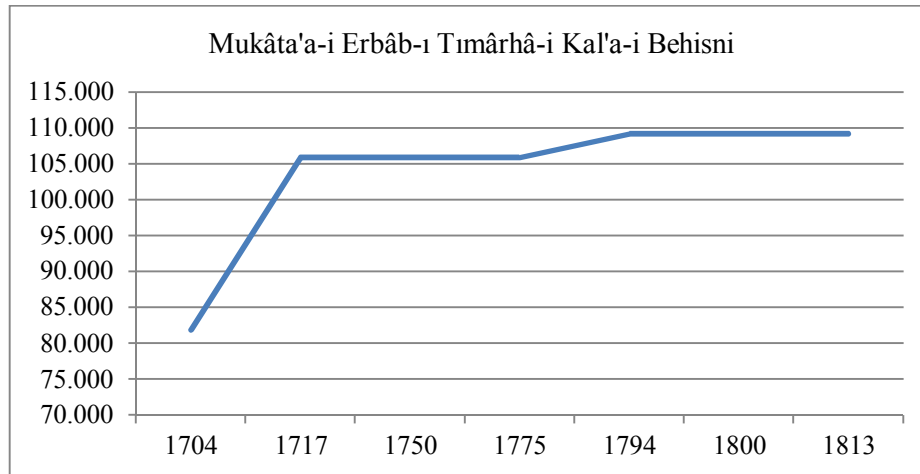
²¹¹¹ BOA. MAD. d., nr. 10198, s. 99; BOA. MD., nr. 147, s. 136-137.

has geliri olarak padişahın kızlarına, eşlerine veya annelerine verildiği bir kısmının da hazineye aktarıldığı görülmektedir. Behisni Kalesi tımar mukataasının gelirleri 1704 yılında 81.900 kuruş iken 1717 yılında 24.000 kuruşluk, yani % 29 civarı, zam yapılarak 105.900 kuruş olmuştur ve bu miktar yüzyılın sonuna kadar değişmemiştir. 1796 yılında ise 3.309 kuruş, yani % 3 civarı, zam yapılarak 109.209 kuruş olmuştur (Bk. Tablo 6.26).

Tablo 6.26: Erbâb-ı Tımarhâ-i Behisni ve Tevâbii Mukataası

Yıllar	Muaccele	Yekun	Kaynaklar
1704	-	081.900	MAD. d. 10306: 59
1706	-	081.900	MAD. d. 10151: 52
1712	-	081.900	MAD. d. 10155: 79
1717	-	081.900 + 24.000 (zam)	MAD. d. 10160: 85
1718	-	105.900	MAD. d. 10163: 47
1725	-	105.900	MAD. d. 10168: 81
1730	-	105.900	MAD. d. 10172: 106
1735	-	105.900	MAD. d. 10178: 88
1742	-	105.900	MAD. d. 10185: 95
1726	-	105.900	MAD. d. 3392: 102
1770	-	105.900	MAD. d. 10215: 102
1771	-	105.900	MAD. d. 10215: 102
1775	-	105.900	MAD. d. 3392: 325
1778	-	105.900	MAD. d. 3602: 61
1779	-	105.900	MAD. d. 3602: 61
1781	-	105.900	MAD. d. 3602: 61
1782	-	105.900	MAD. d. 10226: 103
1796	-	109.209 + 3.309 (zam)	MAD. d. 10240: 111
1797	-	109.209	MAD. d. 10241: 108
1813	-	109.209	MAD. d. 3420: 85

Behisni tımar gelirleri, 18. yüzyıl boyunca, % 33 civarında bir artış göstermiştir. Yaklaşık yüz yıllık süreçte görülen % 33'lük artışın çok yüksek bir artış olmadığı söylenebilir. 18. yüzyılın hemen başında gerçekleşen 24.000 kuruşluk bir artıştan sonra 60-70 yıllık sürede önemli bir artış ya da azalış olmamıştır (Bk. Grafik 6.7). Mevcut süre içerisinde önemli bir artışın sağlanamamış olmasında üretim faaliyetlerindeki durgunluğun etkili olduğu söylenebilir.

Grafik 6.7: 18. Yüzyılda Behisni Tımar Gelirleri

Behisni Kalesi erbâb-ı tımar mukataasının gelirlerinin has gelirler arasında olduğu belirtilmişti. Bu has gelirin de Rişvan Hassı gibi hanedandaki kadınlara tahsis edildiği anlaşılmaktadır. 1725 yılı Behisni tımar gelirlerinin 81.900 kuruşu Hatice Sultân'ın iken, 24.000 kuruşu Hasankale'deki bargiran (Bargirân-ı evkâf-ı Hasankal'a) için tahsis edilmiştir.²¹¹² 1730 yılında ise bu 24.000 kuruşluk meblağ irsâliye-i hazine-i âmire olarak belirtilmiştir.²¹¹³ Mâlikâne olarak ihale edilen bu has toprağın kalemiyesi, her bin kuruşu için ikişer yüz kuruş hesabıyla hesaplanmış ve bu miktarın has sahibine senede dört taksit olmak üzere ödenmesine karar verilmiştir. 1712 yılında 81.900 kuruş olan has geliri Halit, İshak ve İsmail isimli kişilere 500 kuruş muaccele bedeli ile "ber vech-i iştirâk" malikâne olarak tevcih edilmiştir.²¹¹⁴

6.3.4.3. Siverek ve Samsad Mukataası

Samsad kazası, Siverek sancağı ile birlikte bir mukataa teşkil etmektedir. "Mukâta'a-i Hâssâha-i Siverek ma'a Samsad ve tevâbihâ" olarak zikredilen bu mukataanın geliri, 18. yüzyılın hemen başlarında 11.122 kuruş iken 1704 yılında 12.500 kuruşa yükselmiştir. 1712 yılında 15.000 kuruşa yükseldiği görülen mukataanın gelirin 1742 yılı öncesinde 180 kuruş ve 1742 yılında da 150 kuruş zam yapılmıştır. 1754 yılında 5.000 kuruş ve hemen sonraki yıl 230 kuruş zam yapıldıysa da 1756 yılında 5.000 kuruş zammın kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Uzun yıllar aynı kalan mukataa gelirin 1782 yılında 22 kuruş ve 1796 yılında da 478 kuruş zam yapılmıştır (Bk. Tablo 6.27).

Tablo 6.27: Siverek ve Samsad Mukataası Gelirleri

Yıllar	Muaccele	Yekun	Kaynak
1704	-	12.500	MAD. d. 10306: 140
1706	-	11.122 + 1378 (zam)	MAD. d. 10151: 117
1712	-	15.000	MAD. d. 10155: 190
1716	-	15.000	MAD. d. 10160: 206
1718	-	15.000	MAD. d. 10162: 161
1725	-	15.000	MAD. d. 10168: 258
1729	-	15.000	MAD. d. 3705: 4
1730	-	15.000	MAD. d. 10172: 262
1732	-	15.000	MAD. d. 3496: 6
1735	-	15.000	MAD. d. 10178: 249
1742	-	15.180 + 150 (zam)	MAD. d. 10185: 241
1745	-	15.000	MAD. d. 3976: 42
1754	-	15.000 + 5000 (zam)	MAD. d. 10198: 301
1755	-	20.000 + 230 (zam)	MAD. d. 10198: 301
1756	-	20.230 - 5000 (ref)'	MAD. d. 10200: 247
1757	-	20.230	MAD. d. 10200: 247
1758	-	15.230	D. BŞM. d. 13827: 4
1759	-	15.230	D. BŞM. d. 13827: 4
1765	-	15.230	MAD. d. 3120: 96
1770	-	15.230	MAD. d. 10214: 237
1771	-	15.230	MAD. d. 9520: 38
1775	-	15.230	MAD. d. 3602: 59
1779	-	15.230	MAD. d. 10222: 229
1780	-	15.230	MAD. d. 9520: 38
1781	-	15.230	MAD. d. 21639: 122
1782	-	15.252 + 22 (zam)	MAD. d. 10226: 237
1796	-	15.302 + 478 (zam)	MAD. d. 10240: 239
1797	-	15.780	MAD. d. 10241: 243

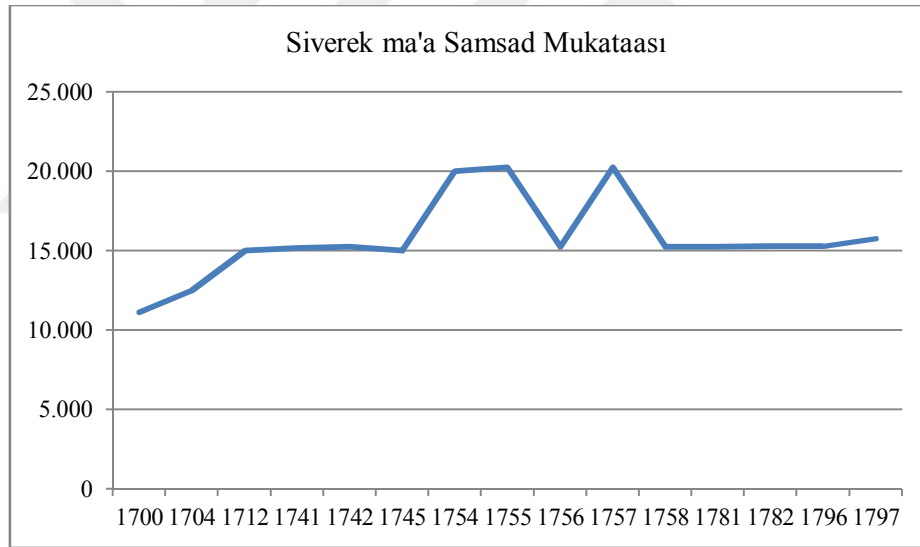
²¹¹² BOA. MAD. d., nr. 10168, s. 81.

²¹¹³ BOA. MAD. d., nr. 10172, s. 106; 10185, s. 95.

²¹¹⁴ BOA. MAD. d., nr. 3439, s. 274-275.

1712 ve 1717 yıllarında 15.000 kuruşluk mukataa gelirinin 6.500 kuruşu, Nefs-i Samsad'a aitken 8.500 kuruşu Nefs-i Siverek ve Uluğağaç kazasına aittir. Nefs-i Siverek ve Uluğağaç'a ait 8.500 kuruşluk gelirin 2.500 kuruşu, "Mukâta'a-i Hâssâha-i Mîr-livâ-i Siverek" olarak zikredilmektedir. 1712, 1717 ve 1718 yıllarında Nefs-i Samsad'ın 6.500 kuruşluk geliri, Beyoğlu Seydi Gazi isimli kişiye Adilcevaz ve Ahlat kalelerindeki neferatın maaşlarını ödemek şartıyla der-uhde edilmiştir.²¹¹⁵ 1730 yılında ise 15.000 kuruşluk gelirden 5.564 kuruş 17 para, "Ocâklık-ı neferât-ı Adilcevâz ve Ahlat" ve 9.434,5 kuruş 16 para ise "irsâliye" olarak kaydedilmiştir.²¹¹⁶ 1735 yılında 15.000 kuruşluk hasılâtın 2.500 kuruşu "hâss-ı Hadiçe Sultan", 5.564 kuruşu "Ocâklık-ı neferât-ı Adilcevâz ve Ahlat" ve 8.508 kuruşu "irsâliye-i hazine-i âmire" olarak kaydedilmiştir.²¹¹⁷ 1742 yılında Adilcevâz ve Ahlat kale neferatının maaşlarına 927 kuruş zam yapılmış ve 5.564 kuruş olan meblağ, 6.491 kuruşa yükselmiştir.²¹¹⁸

Siverek ve Samsad Hassı Mukataası'nın yüz yıllık süreçte istikrarlı bir artış göstermediği bazı dönemlerde artış-azalış eğilimlerinin olduğu görülmektedir. Bu artış-azalış durumlarına rağmen yüzyılın başı ile sonu kıyaslandığında Siverek ve Samsad Hassı Mukataası'nın % 26 oranında arttığı görülmektedir (Bk. Grafik 6.8). Siverek ve Samsad Hassı Mukataası gelirlerinin ve artış oranınının Rişvan ve Çakallı Hassı Mukataası ile Behisni tımar mukataasının gelirlerinin ve artış oranınının gerisinde kaldığı görülmektedir.

Grafik 6.8: Siverek ma'a Samsad Mukataası Gelirleri

6.3.4.4. Turuş (Annablı) Mukataası

Hısn-ı Mansur kazasına bağlı tek nahiye olan Turuş nahiyesinin gelirleri, 18. yüzyılın başlarında doğrudan hazineye aktarılmakta yani mukataa özelliği göstermektedir. Turuş köyü ile birlikte 31 adet köyün bağlı olduğu Turuş Mukataası topraklarında Rişvan Aşireti mensupları başta olmak üzere bazı aşiret mensupları yaşamaktadır. Bu mukataa gelirleri, 1739 yılında Ayasofya Câmi'-i Kebîri yanında

²¹¹⁵ BOA. MAD. d., nr. 10155, s. 190; 10160, s. 206; 10162, s. 161.

²¹¹⁶ BOA. MAD. d., nr. 10172, s. 262.

²¹¹⁷ BOA. MAD. d., nr. 10178, s. 249.

²¹¹⁸ BOA. MAD. d., nr. 10185, s. 241.

bulunan ve I. Mahmud tarafından yeniden ihya edilen Kütübhâne-i Hümâyûn Vakfı'na bağlanmıştır.

Tablo 6.28: Turuş Mukataası Gelirleri

Köyler	1697 Gelirleri*	1717 Gelirleri**	1739 Gelirleri***
Anablu	0800	0800	0800
Boyalu, Kağındık, Mezraa-i Turuş, Gemrik, Karıcık, Maloğlu	6000	6000	6000
Ekre/Eğre (?)	1000	1000	1000
Kamışlı	0400	0400	0400
Çakal	0500	0500	0500
Kuristan	1200	1200	1200
Eğri Musa	0600	0600	0600
Küsin	1000	1000	1000
Sığar	1500	1500	1500
Tilviran	0500	0500	0500
Kikan	0400	0400	0400
Çamurlu	1000	1000	1000
Fahreddin	1100	1100	1100
Tekin	1000	1000	1000
Mezraa-i Çamlıca	1000	1000	1000
Mezraa-i Hadbanlı	0400	0400	0400
Mezraa-i Fırlaz	1800	2400	2400
Mahsûl-ı Sefine Karakaya/Karakayık	7400	2400	2400
Toplam	27.600	23.200	23.200

* MAD. d. 1435: 10 ** MAD. d. 9514: 69 *** MAD. d. 202: 52

Turuş Mukataası'na dahil olan köylerin gelirlerinin toplamı 1697 yılında 27.600 akçe iken 1717 yılında 23.200 akçeye düşmüş ve bu miktar, 18. yüzyıl ortalarına kadar aynı kalmıştır (Bk. Tablo 6.28). Bu düşüşteki en önemli etken mahsûl-ı sefinedeki 500 akçelik vergi kaybıdır. Turuş Mukataası'na bağlı köylerde sâkin olan ahalinin mükellef olduğu verginin toplamı 195,5 kuruş yani 23.460 akçedir.²¹¹⁹ 1802 yılında ise Turuş Mukataası gelirlerinde büyük bir artış olduğu görülmektedir. 1802 yılında "Turuş ve tevâbi'i mukâta'ası gayr-i ez kalemiye ma'a nezâret" yıllık 7.992 kuruş olup malikâne olarak Ahmet Reşid Efendi, Mehmet Bey, Rişvanzâde Ömer Paşa ve oğulları Mehmet ve Ali Bey'in müştereken uhdelerindedir.²¹²⁰

6.3.4.5. Kuyucak Mukataası

Hısn-ı Mansur'a bağlı bir köy olan Kuyucak, 18. yüzyılın başından sonuna kadar bazı köylerle birlikte Kuyucak Mukataası'nı teşkil etmektedir ve "Halep muhassılığ"ı aklâmından Kuyucak Mukataası"²¹²¹ olarak zikredilmektedir. Kuyucak Mukataası'nın malikâne usulü ile yani kayd-ı hayat şartı ile verildiği görülmektedir. 1700 yılında Kuyucak Mukataası'nın mutasarrıfı Mahmut isimli bir kişidir. Ancak Birecik sâkinlerinden Şeyhoğlu Seyyid Hüseyin isimli bir kişi "Burası Rumkale Mukâtaası'na dahildir." diyerek, Halep muhassılından kanun dışı bir şekilde bir belge almış ve Mahmut'un tasarrufunda olan mukataayı ele geçirmiş, daha sonra da başka bir kişiye satmıştır. Mahmut'un, durumu İstanbul'a şikayet etmesi sonrası gönderilen emirde Kuyucak Mukataası'nın malikâne olarak Mahmut'un tasarrufunda olduğu belirtilmiştir.²¹²² Kuyucak Mukataası'nın ber-vech-i malikâne mutasarrıfı olan Mahmut'un 1712 yılında ölmesiyle mukataayı Mustafa isimli bir kişi müzayede ile

²¹¹⁹ BOA. MD., nr. 147, s. 136-137.

²¹²⁰ BOA. İE.HAT., 6: 543.

²¹²¹ BOA. MAD. d., nr. 9885, s. 263.

²¹²² BOA. MAD. d., nr. 9885, s. 263.

almıştır. Ancak Mahmut'un oğlu Ebubekir Şeyh, müzayedeye yetişemediğinden babasının mahlulünden olan bu mukataayı alamamıştır. Sonradan gelen Ebubekir Şeyh 5.500 kuruş muaccesini tedarik ederek Mustafa'ya vermiş ve Mustafa'dan Kuyucak Mukataası'nı almıştır.²¹²³ Bu örnekten hareketle malikâne müzayedesinde en yüksek teklifi verenler içinde oğulların öncelikli olduğu gibi bir sonuç çıkmaktadır.

Kuyucak Mukataası; 2.500 akçe yazısı olan Kuyucak köyü, 2.345 akçe yazısı olan Urumca köyü, 3.800 akçe yazısı olan Mansur köyü, 4.883 akçe yazısı olan Tirintil (Tepecik) köyü, 800 akçe yazısı olan Yerkil köyü, 900 akçe yazısı olan Duşar-ı Sağır köyü, 1.500 akçe yazısı olan Duşar-ı Kebir köyü, 2.500 akçe yazısı olan Kürdviranı köyü, 4.100 akçe yazısı olan Karucı köyü, 2.305 akçe yazısı olan Hacı Halil köyü, 2.297 akçe yazısı olan Kızılcaöyük köyü, 2.391 akçe yazısı olan Ekizviran köyü, 3.098 akçe yazısı olan Altuntop köyü ve 1.597 akçe yazısı olan Toy Musa köylerinden oluşmaktadır.²¹²⁴ Bu köylerin toplam geliri 35.016 akçedir.

Tablo 6.29: Kuyucak Mukataası Gelirleri

Yıllar	Muaccele	Yekun	Kaynak
1700	-	300	MAD. d. 9885: 263
1712	5.500	300	MAD. d. 3439: 30
1717	-	405 + 100 (zam)	MAD. d. 9514: 50
1730	750	505	MAD. d. 9514: 142
1742	1.500	-	D. BŞM. d. 14116: 5
1745	850	505	MAD. d. 9514: 142
1757	1.650	505	MAD. d. 9514: 149
1758	6.600	505	D. BŞM. d. 14129: 210
1772	740	505	MAD. d. 9514: 149
1782	4.600	505	MAD. d. 9514: 149
1784	333 20 para	505	MAD. d. 9514: 149
1785	4.600	-	D. BŞM. d. 5362: 2

Kuyucak Mukataası gelirleri, 1700'lü yılların başında 300 kuruş iken 1717 öncesinde 405 kuruş ve 1717 yılında da 100 kuruş zam yapılarak 505 kuruş olmuş ve yüzyılın sonuna kadar bu miktarda değişiklik olmamıştır (Bk. Tablo 6.29). 18. yüzyıl boyunca Kuyucak Mukataası'nda yaklaşık % 67'lik bir artış olmuştur.

6.3.4.6. Kilisik Mukataası

Hısn-ı Mansur kazasına tâbi' olduğu anlaşılan Kilisik Mukataası'nın birkaç köyden oluştuğu anlaşılmaktaysa da köylerin isimleriyle ilgili bilgi elde edilememiştir. "Mukâta'a-i Kilisik Hacı der-nezid-i Karye-i Terman" şeklinde ifade edilen bu mukataaya Keysun nahiyesinden Balta köyü ve başka bazı köylerin de dahil olduğu anlaşılmaktadır.²¹²⁵

Kilisik Mukataası'nın gelirlerinde, 18. yüzyıl boyunca çok büyük artış veya azalış yaşanmamıştır. 1734 yılında 26.160 kuruş olan mukataa gelirlerinde, 1755 yılında, 336 kuruşluk bir artış yaşanmış; ama bir yıl sonra yine düşmüştür. 1757 yılında ise 386 kuruşluk bir artışla mukataa gelirleri, 26.526 kuruş olmuş ve bu gelir, yüzyılın sonuna kadar değişmemiştir (Bk. Tablo 6.30).

²¹²³ BOA. MAD. d., nr. 3429, s. 30.

²¹²⁴ BOA. MAD. d., nr. 9885, s. 263.

²¹²⁵ BOA.D.BŞM.d., nr..14129, s. 218; MAD. d. nr. 10214, s. 86.

Tablo 6.30: Kilisik Mukataası Gelirleri

Yıllar	Muaccele	Yekun	Kaynak
1734	-	26.160	MAD. d. 9514: 55
1755	-	26.496	D. BŞM. d. 13817: 3
1756	750	26.160	D. BŞM. d. 14129: 218
1757	-	26.526	D. BŞM. d. 13827: 5
1766	-	26.526	D. BŞM. d. 26432: 7
1770	-	26.526	MAD. d. 10214: 86
1773	-	26.526	D. BŞM. d. 26432: 7
1775	-	26.526	MAD. d. 10219: 2
1779	-	26.526	MAD. d. 10222: 82
1782	-	26.526	MAD. d. 21639: 130

Kilisik Mukataası, 1756 ile 1759 yılları arasında malikâne olarak Seyyid Hüseyin ve Ali isimli kişilerin tasarrufundayken²¹²⁶ 1766 ile 1773 yılları arasında yekûnu 212.208 kuruş olmak üzere Seyyid Hasan isimli bir kişinin tasarrufundadır.²¹²⁷

6.3.4.7. Terman Mukataası

"Mukâta'a-i timâr, karye-i Termân ve gayrihû der-livâ-i Mar'aş" şeklinde ifade edilen bu mukataa, malikâne olarak tasarruf edilmektedir. Terman Mukataası'nın 1766-1773 yılları arasındaki geliri, senelik 15.000 akçeden toplamda 120.000 akçe olup mutasarrıfı Dergâh-ı Âli gediklilerinden Ali Çavuş isimli bir kişidir.²¹²⁸

6.3.4.8. Çataltepe Mukataası

1767 yılında tasarrufu Rişvanzâde Abdurrahman Paşa'nın uhdesinde olan ve "Cemaat-i Çataltepe Mukataası" olarak isimlendirilen²¹²⁹ mukataanın 1775 yılına ait geliri 2.500 kuruştur.²¹³⁰ 18. yüzyıl başlarında, İfrâz-ı Zulkadriye mülhakatından ve Hısn-ı Mansur kazası reayasından oldukları anlaşılan Çataltepe cemaati mensuplarının vergileri, bazen kendi voyvodaları bazen de Rişvan voyvodaları tarafından toplanmaktadır.²¹³¹ 19. yüzyıl başlarında ise Behisni kazasındaki mukataalardan biri olan bu mukataa, Hevidi Aşireti ile birlikte bir mukataa oluşturmakta olup yıllık geliri, 5.000 kuruştur.²¹³²

6.3.4.9. Behisni ve Burunçayır Mukataası

Bu mukataanın alanı oldukça geniş olup mukataa gelirlerini, Behisni kazasının bâd-ı hevâ ve tayyârât ve adet-i ağnam vergileri ile Behisni'de bulunan bazı nahiyelere bağlı köylerin gelirleri oluşturmaktadır. "Mukâta'a-i nısf-ı bâd-ı hevâ ve tayyârât-ı kazâ-i Behisni ve karye-i Burunçayırı ve tevâbihâ" olarak zikredilen bu mukataanın 1758 yılı gelirlerinin 10.000 kuruşunu Behisni kazasının bâd-ı hevâ gelirlerinin yarısı oluşturmaktadır. Yani Behisni kazasının bir yıllık bâd-ı hevâ geliri 20.000 kuruştur. Burunçayırı Mukataası ise Erkenek, Keysun, Gölbaşı ve Erniç'te bulunan 32 köyden

²¹²⁶ BOA.D.BŞM.d., nr..13827, s. 5.

²¹²⁷ BOA.D.BŞM.d., nr..26432, s. 7.

²¹²⁸ BOA. D. BŞM. d., nr. 26432, s. 7.

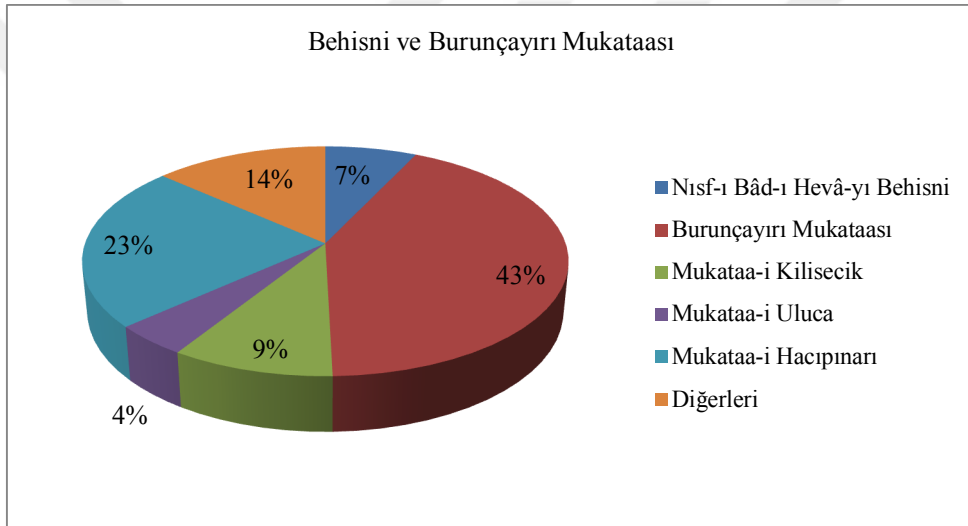
²¹²⁹ BOA. C. ML., 39: 1767.

²¹³⁰ BOA. AE. SABH.I., 283: 18982.

²¹³¹ BOA. MAD. d., nr. 7860, s. 17, 25.

²¹³² BOA. D. BŞM. d., nr. 7633, s. 7.

oluşmakta olup, bu köyler, mukataa gelirinin 60.055 kuruşunu oluşturmaktadır. Mukataa gelirlerinin 13.260 kuruşluk kısmını Kilisecik, Kara Ahmedli ve Kara Tahtalı köyleri oluşturmaktadır. Mukataa-i Uluca, Taşlık köyü, Dağlı Ağa, İnpınarı, Hasrük ve Erkenek nahiyesindeki bazı köylerle birlikte toplam 8 köyün oluşturduğu gelirler ise mukataanın 6.200 kuruşluk kısmını oluşturmaktadır. Mukataa-i Hacıpınarı, Kantara, Çakallı, Fal, Mendahik ve Humus köylerinin gelirleri ise mukataanın 32.760 akçelik kısmını oluşturmaktadır. Yine Behisni'de 600 kuruş geliri olan Yaryazı köyü ve Keysun nahiyesinde bulunan 6.400 kuruş geliri olan Kesri köyü Mukataası ile Hamsik (?) ve Satılmış köyleri mukataanın 7.000 kuruşluk kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca nereden geldiği tespit edilemeyen 12.000 kuruşluk bir gelire daha sahiptir. Böylece Behisni ve Burunçayırı Mukataası'nın toplamda 131.275 kuruş gelire sahip olduğu görülmektedir.²¹³³ Bu mukataanın gelirlerine bakıldığında gelirlerin % 43'ünü Burunçayırı Mukataası, % 23'ünü Hacıpınarı Mukataası, % 9'unu Kilisecik Mukataası, % 7'sini Nısf-ı Bâd-ı Hevâ-i Behisni, % 4'ünü Uluca Mukataası ve % 14'ünü ise diğerleri oluşturmaktadır (Bk. Grafik 6.9).

Grafik 6.9: Behisni ve Burunçayırı Mukataası

Behisni kazasına tâbi Erkenek nahiyesinin bir köyü olan Burunçayırı, başka bazı köylerle birlikte mukataa olarak addedilmektedir. Burunçayırı Mukataası'nı oluşturan köy ve mezraalar Erkenek, Gölbaşı, Keysun ve Erniç nahiyelerine tâbi bazı köylerle birlikte Behisni'ye tâbi bazı köylerden oluşmaktadır (Bk. Tablo: 6.31).

²¹³³ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 63; nr. 19368, s. 19.

Tablo 6.31: Burunçayır Mukataası'na Bağlı Köyler, Mezraalar ve Diğer Gelirler

Köy	Nahiyesi	Geliri	Köy	Nahiyesi	Geliri
Burunçayır	Erkenek	4.800	Kul Emin	Keysun	4.000
Harabe	"	4.500	Vakıfınarı, Kayacık Mezraaları	"	4.200
Göre	"	4.000	Sürgü	Erniç	3.700
Havaslar	"	500	Kulhisarı	"	4.380
Muç Musa	"	600	Sevri ve Yalancı Ağrı	Keysun	2.000
Güllülü	"	300	Bayıl, Akpınar, Yarluca	"	1.200
Gömecek, Dehregil, Kocaviran Mezraaları	"	1.200	Güzel Arslan	Erkenek	500
Çeri Deresi Mezraası	"	300	Mezraa	"	225
Kameramiz (?) Mezraası	"	500	Karecik	Keysun	500
Yalankoz	"	600	Uzan	Erkenek	800
Pağnik, Hacıkendi, Polad, Kömürsüd ve Mezraaları	Pağnik	6.000	Karaşeyhli ve mezraası, Aktaş, Burunyalağı	"	1.550
Eski ve Kayağağaç	Erniç	2.700	Sofdar	Gölbaşı	400
Kızılcapınar	Erkenek	1.500	Kalecik	Erkenek	100
Sülün ma'a İnceköprü Mezraası	"	300	Kesrin	Erniç	800
Tokyar ve Yumluca	Erniç	2.000	Sığlaç	Erkenek	4.100
Adet-i Ağnam-ı Behisni	"	6000	İsaköy	"	200
Toplam					60.055

Kaynak: MAD. d., nr. 9982, s.101 (1759 yılı)

6.3.4.10. Tahmis-i Kahve Mukataası

Kahvenin kavrulmasına tahmis; kavrulmuş, kurumuş ve dövülmüş kahve satılan yerlere de tahmishâne denmektedir. Tahmishâne kelimesi yerine tahmis kelimesinin de kullanımı yaygındır.²¹³⁴ 16. yüzyılın sonlarına doğru ve daha çok da 17. yüzyılda büyük kentlerde tahmis-i kahve vergisi alınmaya başlanmıştır.²¹³⁵ Bu araştırma konusu dahilindeki kazalardan Hısn-ı Mansur ve Behisni'ye ait tahmis-i kahve mukataası ile ilgili bilgiler mevcuttur. Hısn-ı Mansur kazasının tahmis-i kahve mukataasının 1787 yılı muaccele geliri, 150 kuruşu Seyyid İbrahim ve 380 kuruşu el-Hac Mehmet isimli kişilerden olmak üzere toplamda 530 kuruş 53 paradır. 1745 ve 1746 yıllarında, "Mukâta'a-i tahmis-i kahve-i Hısn-ı Mansur" 50 kuruş zam yapılarak 3.650 kuruşa yükselmiş ve Sürgü sâkinlerinden Eyüp Ağa isimli bir kişinin tasarrufuna verilmiştir. 1758 yılında, yıllık geliri 3.600 kuruş olan mukataa, 50 kuruş muaccele ile malikâne olarak yine Eyüp Ağa'ya verilmiştir.²¹³⁶ 1775-1779 yılları arasında dört yıllık geliri senelik 3.650 kuruş olmak üzere toplamda 14.900 kuruştur²¹³⁷ ve Seyyid Feyzullah ve Seyyid Mehmet isimli kişilere müştereken malikâne olarak verilmiştir.²¹³⁸ Mukataa geliri, 1782 yılında da değişmemiş ve yıllık geliri 3.650 kuruştur.²¹³⁹

Behisni kazasının tahmis-i kahve gelirleri mumhâne (şemhâne) ile birlikte bir mukataa oluşturmaktadır ve 1782 yılında senelik geliri 1.200 kuruştur. "Mukâta'a-i tahmis-i kahve ve mumhâne der-kazâ-i Behisni" şeklinde isimlendirilen bu mukataa, 1782 yılında, Seyyid Mehmet ve Süleyman isimli kişilerin tasarrufuna verilmiştir. Mukataanın tasarrufu, 1795 yılında Diyarbekir valisi ve Maden-i Hümâyûn emini olan

²¹³⁴ Pakalın, agl., C. 3, s. 377.

²¹³⁵ Faroqhi, Osmanlı'da Kentler..., age., s. 86.

²¹³⁶ BOA. D. BŞM. d., nr. 14129, s. 210.

²¹³⁷ BOA. D. BŞM. d., nr. 4607, s. 1.

²¹³⁸ BOA. MAD. d., nr. 3120, s. 102.

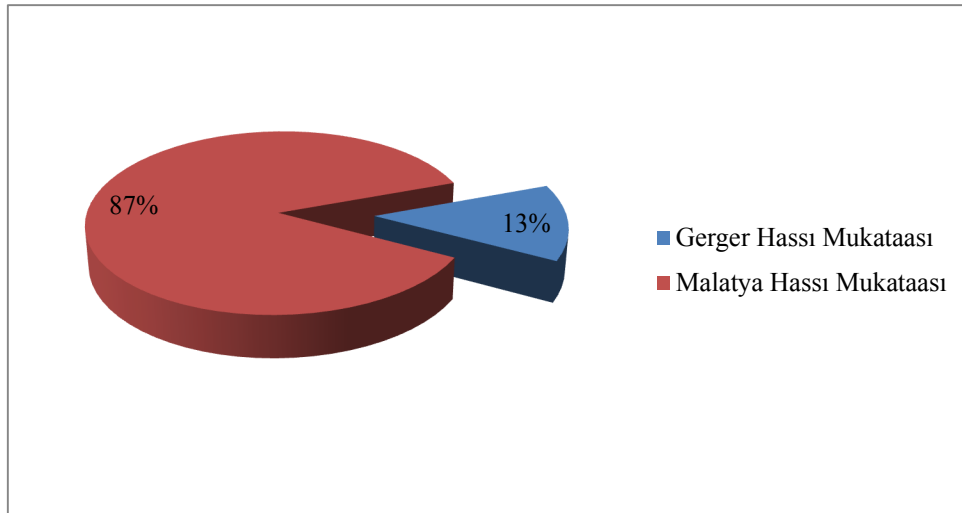
²¹³⁹ BOA. MAD. d., nr. 21639, s. 130.

Vezir Yusuf Paşa'nın arzıyla Seyyid Mehmet isimli kişiye senelik geliri 1.200 kuruş olmak üzere verilmiştir.²¹⁴⁰ 1795 yılında Behisni tahmis-i kahve ve şemhânesinin bir bâb dükkan olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁴¹

6.3.4.11. Gerger ve Tevâbii Hassı Mukataası

Bu araştırma konusu dahilindeki kazalar içerisinde en fazla gelire sahip olan mukataa, "Gerger ve tevâbihâ" mukataasıdır. Bu mukataanın gelirlerinin Gerger kazasının boyahane, adet-i ağnam, bâc-ı râh, şırâ-i gebrân, ihtisâb gibi çeşitli alanlardaki vergi türlerinin yanı sıra Gerger'e bağlı nahiyeler olan Taş-ili, Şure-ili, İç-il, Astu-ili, Beylü-ili nahiyelerinde bulunan birçok köyden elde edilen vergiler oluşturmaktadır. Gerger Mukataası, Malatya Hassı Mukataası ile birlikte önemli bir yekûn oluşturmaktadır ve 18. yüzyılın başlarına kadar Malatya Hassı Mukataası'na bağlı durumdadır. 1711 yılına kadar Malatya Hassı Mukataası'na tâbi' olan Gerger ve Tevâbii Hassı Mukataası 1711 Martı (H.1123) başından itibaren ifraz edilmiş ve mukataa malının bu tarihten itibaren hazineye aktarılmasına karar verilmiştir. Bu durumun oluşmasında Malatya sancağı hasları mukataasıyla Gerger ve Tevâbii Hassı Mukataası'nı malikâne olarak tasarrufunda bulunduran Rîşvanzâde Halil Paşa'nın sefer-i hümâyûnlarda kendisine gönderilen emirlere riayet etmeyerek tuğyan üzere olması etkili olmuştur. İşte bu sebeple Malatya Hassı Mukataası'ndan ifraz edilen Gerger ve Tevâbii Hassı Mukataası, 1711 yılından itibaren müstakil bir mukataa olarak malikâne şeklinde tasarruf edilmeye başlanmış ve zikredilen tarihte "beher sene mukâta'a malını hazineye teslim etmek şartıyla" ve "Ali Ağa isimli bir kişinin kefâletiyle" 1.800 kuruş muaccele ile Ahmet Efendi isimli bir kişiye verilmiştir.²¹⁴²

Malatya Sancağı Hassı Mukataası'nın toplam geliri 1560 yılında 692.000 akçe iken 1700 yılında 2.060.000 akçeye yükselmiştir.²¹⁴³ Gerger ve Tevâbii Hassı Mukataası'nın Malatya Hassı Mukataası'ndan ifraz edildiği tarihten birkaç yıl sonrası olan 1717 yılında Malatya Hassı Mukataası'nın toplam geliri 2.207.784 akçedir.²¹⁴⁴

Grafik 6.10: Gerger Hassı Mukataası'nın Malatya Hassı Mukataası Dahilindeki Oranı

²¹⁴⁰ BOA. MAD. d., nr. 202, s. 3.

²¹⁴¹ BOA. MAD. d., nr. 10062, s. 267.

²¹⁴² BOA. MAD. d., nr. 10163, s. 136.

²¹⁴³ Karagöz, age., s. 234.

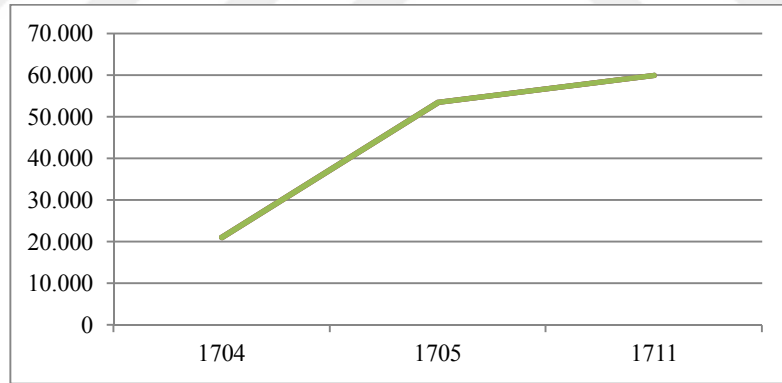
²¹⁴⁴ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 55.

Gerger ve Tevâbii Hassı Mukataası, Malatya Hassı Mukataası'ndan ifraz edilmeden evvel Malatya Hassı Mukataası'nın yaklaşık % 13'ünü oluşturmaktadır (Bk. Grafik 6.10). Bundan dolayı Gerger ve Tevâbii Hassı Mukataası'nın Malatya Hassı Mukataası'ndan ayrılmış olması Malatya Hassı Mukataası'nın gelirlerinde % 13 civarında bir azalmaya sebep olmuştur.

İspence-i Gebrân Mukataası

Gerger kazası dahilinde meskûn olan gayrimüslimlerden resm-i ispençe adı altında tahsil edilen vergi, mukataa olarak hazineye aktarılmaktadır. 1704 yılında mahsûl-ı ispençe-i gebrân-ı Gerger 8.875 akçe, Dersimo 18.380 akçe, Baygöz 10.368 akçe olmak üzere toplam 21.073 akçedir ve aynı yıl Mukâta'a-i ispençe-i Gerger için 500 akçe muaccelle alınmıştır.²¹⁴⁵ 1705 yılında Nefs-i Gerger'in ispençe-i gebrân geliri 24.755 akçe, İç-il nahiyesinde Dersimo'nun 11.025 akçe, yine İç-il nahiyesinde Pertek'in 7.355 akçe, Beylü-ili nahiyesinde Baygöz'ün 6.381 akçe, yine Beylü-ili nahiyesinde Mehlül'ün (?) 3.987 akçe olmak üzere toplamda 53.503 akçe geliri bulunmaktadır.²¹⁴⁶ 1711 yılında "Mukâta'a-i mahsûl-ı ispençe-i gebrân-ı nefsi-i Gerger tâbi'-i nahiyeye-i Gerger ve karye-i Dersimo tâbi'-i İç-il ve karye-i Vaynik ve karye-i Baygöz tâbi'-i Beylü-ili" olarak kayıtlı olan Gerger kazası ispençe-i gebrân mukataasının yekûnu 60.000 akçeye yükselmiştir.²¹⁴⁷

Mahsûl-ı ispençe-i gebrân-ı Gerger ve tevâbiinin gelirleri hakkında yalnız 18. yüzyılın başları ile ilgili bilgi elde edilebilmiştir. Bu bilgiler ışığında 1704 yılı ile 1711 yılı arasında gelirlerde % 184'lük bir artış yaşandığı görülmektedir (Bk. Grafik 6.11).

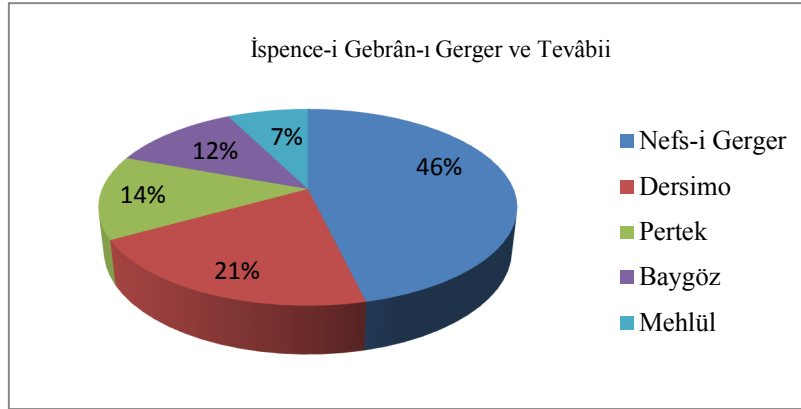
Grafik 6.11: İspence-i Gebrân-ı Gerger ve Tevâbii Mukataası Artış Eğilimi

Gerger kazasına ait ispençe-i gebrân gelirlerini, gelirlerin elde edildiği yerlere göre orantıladığımızda en yüksek gelirin % 46 ile nefsi-i Gerger'den elde edildiği görülmektedir. Nefs-i Gerger gelirlerini % 21 ile Dersimo, % 14 ile Pertek, % 12 ile Baygöz ve % 7 ile Mehlül takip etmektedir (Bk. Grafik 6.12).

²¹⁴⁵ BOA. MAD. d., nr. 10306, s. 47.

²¹⁴⁶ BOA. MD., nr. 115, s. 34.

²¹⁴⁷ BOA. MAD. d., nr. 10163, s. 136.

Grafik 6.12: İspence-i Gebrân-ı Gerger ve Tevâbii Mukataası Gelir Dağılımı

Boyahâne Mukataası

Boyahâneler, kumaşların boyandığı, ipliklerin ve dericilik sektöründeki ürünlerin renklendirildiği işletmelerdir.²¹⁴⁸ Bir şehirde boyahânelerin bulunması o şehirde tekstil üretiminin olduğunu ve elde edilen boyahâne gelirinin yüksekliği de bu tekstil üretiminin gelişmiş olduğunu göstermektedir. Osmanlı şehirlerinde çok sayıda boyahâne bulunmakla birlikte boyahânelerin nasıl bir fiziki yapıya sahip olduğu ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Boyahâne mukataası, büyük bir veya birkaç dükkandan mı yoksa birçok küçük dükkandan mı oluşmaktadır, bu durum tam olarak bilinmemektedir.²¹⁴⁹

Gerger kazasına ait boyahâne gelirleri mukataa usulü ile doğrudan hazineye aktarılmaktadır. "Mahsûl-ı boyahâne-i Gerger" mukataasının 1697 yılında 15.000 akçe geliri bulunmaktadır.²¹⁵⁰ 1699 yılına gelindiğinde 15.000 akçelik gelirden bir değişiklik olmamıştır.²¹⁵¹ 1718 yılında "mahsûl-ı boyahâne-i Gerger ve şırâ-i gebrân ve Taş-ili ve Şure-ili" olarak kayıtlı olan gelirlerin toplamı 179.960 akçedir ve 300 kuruş muaccele bedeliyle Mîr Ali ile Ali'nin oğullarına malikâne olarak verilmiştir.²¹⁵² 1741 yılında boyahâne gelirleri malikâne olarak nısfı 150 kuruşa İsmail Bey'e ve nısfı 350 kuruşa diğer İsmail'e olmak üzere toplamda 500 kuruş muaccele ile verilmiştir.²¹⁵³ 1748 yılında ise toplamda 625 kuruş muaccele ile Ali, Halil, Ömer ve Osman isimli kişilerin tasarrufuna verilmiştir.²¹⁵⁴

Şırâ-i Gebrân-ı Gerger

Resm-i şıra veya resm-i hamr olarak isimlendirilen vergi, gayrimüslimlerin üzüm yetiştiriciliğinden elde ettikleri içki türü içecekler için alınan vergidir.²¹⁵⁵ Gerger mukataası arasında zikredilen mukataalardan birisi de mahsûl-ı şırâ-i gebrân-ı Nefs-i Gerger'dir. 1697 yılında²¹⁵⁶ ve 1699 yılında²¹⁵⁷ Nefs-i Gerger'in 1.000 akçelik şıra-i

²¹⁴⁸ İbrahim Solak, "XVI. Yüzyılda Güvercinlik Kazası", AÜ. DTCF. Dergisi, S. 18, Ankara 2005, s. 373.

²¹⁴⁹ Faroqhi, Osmanlı'da Kentler..., age., s. 182-183.

²¹⁵⁰ BOA. MAD. d., nr. 1435, s. 7.

²¹⁵¹ BOA. MAD. d., nr. 2967, s. 31-32.

²¹⁵² BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 83.

²¹⁵³ BOA. D. BŞM. CBL. d., nr. 17506, s. 1; nr. 17515, s. 2; 17521, s. 2; 18224, s. 4.

²¹⁵⁴ BOA.BŞM.d., nr. 4262, s. 6.

²¹⁵⁵ Karagöz, age., s. 229.

²¹⁵⁶ BOA. MAD. d., nr. 1435, s. 7.

gebrân geliri bulunmaktadır. 1718 yılında Nefs-i Gerger'in şırâ-i gebrân gelirleri diğer vergilerle birlikte hesap edilmiş ve yekûnu 179.960 akçe olmuştur.²¹⁵⁸ 1718 yılından itibaren şırâ-i gebrân-ı Nefs-i Gerger ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Mahsûl-ı İhtisâb, Kirişhâne, Kassâbhâne ve Bâc-ı Râh Mukataası

Osmanlı'da, çarşı ve pazar yerlerindeki fiyatlarla alışverişin kontrolü işine ihtisâb ve bu kontrol ve denetim işlerinden sorumlu kişiye de muhtesib denirdi. Muhtesibler; narhları kontrol etmek, ölçü ve tartı aletlerinin kontrolünü yapmak ve hileli satış yapan esnafı cezalandırmak gibi görevleri icra ederdi. Devlet, muhtesiblik işini ya iltizama verir ya da bu iş için eminler tayin ederdi. İltizam sahipleri ve eminler her yıl devlete, defterde yazılı olan belirli bir miktarı ödemek zorundaydı. İşte devletin bu gelir kaynağına ihtisab mukataası denirdi.²¹⁵⁹ Bâc-ı râh ise, kaynaklarda bâc-ı ubûr şeklinde de zikredilmekle birlikte bir bölgeye giren; fakat mallarını orada satmayıp başka bir bölgeye geçen kervanlardan alınan transit geçiş vergisidir. Hangi mallardan ne miktarda bâc-ı râh vergisi alınacağı kanunlarla belirtilmiştir.²¹⁶⁰ Kirişhaneler ise sinir ve bağirsaktan yapılan ve okla çalgıların bir kısmında kullanılan tellerin yapıldığı imalâthânelere verilen isimdir.²¹⁶¹

Gerger kazasının ticarî hayatı ile ilgili ihtisap, kirişhâne, ipekhâne, kassaphâne ve bâc-ı râh gelirleri bir bütün olarak değerlendirilmektedir ve 1697 yılında bu gelir grubunun yekûnu 21.000 akçedir.²¹⁶² Bu gelir; "Mahsûl-i ihtisâb-ı Gerger ve tevâbihâ ve kirişhâne ve kassâbhâne ve ipekhâne ve bâc-ı râh-ı Kapular ve bâc-ı râh-ı Taş-ili" olarak zikredilmektedir. 1699 yılında,²¹⁶³ 1712 yılında²¹⁶⁴ ve 1718 yılında²¹⁶⁵ da aynı miktarda olan bu mukataa gelirinin ne kadarının ihtisap, kirişhâne, kassaphâne veya bâc-ı râh'a ait olduğu belirtilmemiştir.

Âdet-i Ağnâm-ı Gerger ve Kâhta

Koyun ve keçi türü hayvanlara sahip olan vergi mükelleflerinden alınan ve adet-i ağnâm, resm-i gânem, koyun resmi gibi isimlerle anılan bu vergi, bazı bölgelerde küçük farklılıklar gösterse de Osmanlı genelinde 2 veya 3 koyuna bir akçeydi. Has ve vakıf topraklarındaki hayvan sahiplerinden 3 koyuna bir akçe alınırken sâdattan olanlardan, mansıp sahiplerinden, askerî sınıftan olanlardan 150 koyuna kadar vergi alınmazdı.²¹⁶⁶

17. ve 18. yüzyılda Gerger ve Kâhta kazalarının adet-i ağnâm gelirleri, birlikte hesaplanıp bir mukataa oluşturmaktadır. 1697 yılında "mahsûl-ı âdet-i ağnâm-ı Gerger ve Kâhta" olarak isimlendirilen bu mukataanın gelirleri toplamı 95.000 akçe²¹⁶⁷ iken 1718 yılında 92.000 akçeye düşmüştür.²¹⁶⁸ Her iki kazaya ait adet-i ağnâm gelirlerinin daha sonraki tarihlerdeki miktarı hakkında bilgiye ulaşılamadığı için bu mukataanın 18. yüzyıl boyunca nasıl bir seyir takip ettiği hakkında bilgi verilememektedir.

²¹⁵⁷ BOA. MAD. d., nr. 202, s. 3.

²¹⁵⁸ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 83.

²¹⁵⁹ Kılıç, age., s. 241-242.

²¹⁶⁰ Kılıç, age., s. 230.

²¹⁶¹ Pakalın, age., C. 2, .283.

²¹⁶² BOA. MAD. d., nr. 1435, s. 7.

²¹⁶³ BOA. MAD. d., nr. 202, s. 3.

²¹⁶⁴ BOA. MAD. d., nr. 3439, s. 281; nr. 2777, s. 11.

²¹⁶⁵ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 81.

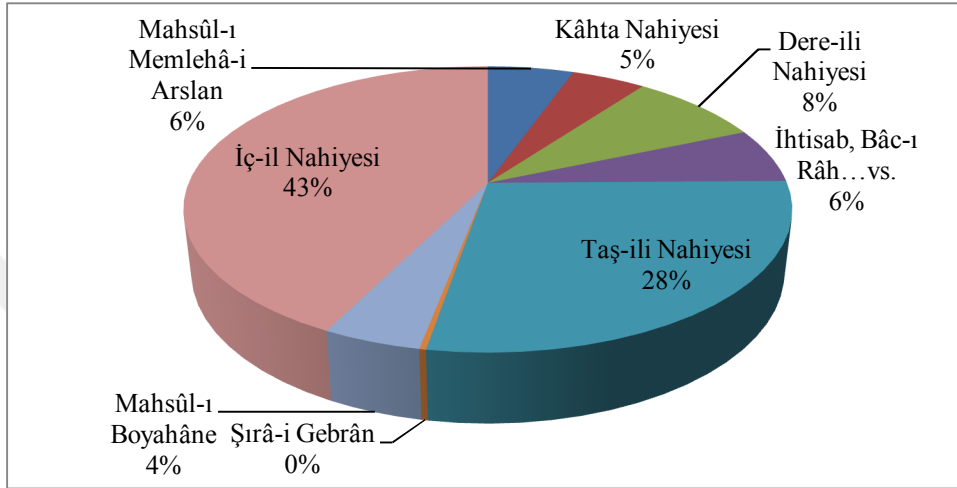
²¹⁶⁶ Taşkın, agm., s. 63.

²¹⁶⁷ BOA. MAD. d., nr. 1435, s. 9.

²¹⁶⁸ BOA. MAD. d., nr. 9514, s. 111.

Gerger'e Tâbi' Nahiyelerdeki Mukataalar

Gerger kazasına tâbi' Şure-ili, İç-il, Taş-il, Astu-ili, Beylü-ili, Dere-ili ve Kâhta nahiyelerinde bulunan mukataalar, Gerger ve Tevâbii Hassı Mukataası'nı oluşturan diğer mukataalardır. 1699 yılında İç-il nahiyesi 144.300 akçe, Taş-il nahiyesi 94.650 akçe, Kâhta nahiyesi 15.900 akçe ve Dere-ili nahiyesi 28.550 akçe gelire sahiptir. Gerger kazasına ait diğer mukataa gelirleri ile birlikte Gerger Hassı Mukataası'nın yekûn geliri 338.900 akçedir.²¹⁶⁹ Görüldüğü üzere İç-il ve Taş-il nahiyeleri bu mukataa içerisinde toplamda % 71'lik kısmı oluşturmaktadır (Bk. Grafik 6.13).

Grafik 6.13: Gerger ve Tevâbii Hassı Mukataası

Gerger kazasının nahiyelerinde birçok düşük ve orta gelirli mukataa mevcuttur. Bu mukataalar içerisinde geliri en yüksek olanlardan biri Şure-ili nahiyesinde bulunan Ağvan Mukataası'dır. 1698 yılında 27.500 akçelik gelire sahip olan bu mukataa Mehmet, Osman ve Veli isimli kişilere 110 kuruş muaccele karşılığı verilmiştir. 1720 ve 1725 yıllarında 30.000 akçe geliri ve 1720'de 220 kuruş, 1725'te ise 250 kuruşluk muaccele bedeli bulunmaktadır. Şure-ili nahiyesinde mahsûl-1 bâc-1 râh-1 Buramud (?) ve Armut Öyüğü'nün 1721 yılına ait geliri 1.000 akçedir ve 55 kuruş muaccele bedeli ile Ahmet Ağa ve Mehmet isimli kişilerin tasarrufundadır. İç-il nahiyesinde bulunan Vaynik ve Akdelik Mukataası'nın 1698 ve 1718 yıllarında geliri 14.000 akçedir ve bu mukataa, Nefs-i Gerger'in ihtisab, kirişhâne, kassabhâne ve bâc-1 râh vergisinin yanı sıra bazı aşayir ve köylere ait vergilerle birlikte toplam 65.000 akçelik gelir oluşturmaktadır. Bu mukataa, 500 kuruşluk muaccele bedeliyle Ahmet isimli bir kişiye malikâne olarak verilmiştir. Gerger nahiyesine bağlı olan Miran köyünün mahsûl-1 gılâl, resm-i tapu ve deştbâni gelirleri 6.000 akçelik gelire sahiptir ve 1718 yılında 40 kuruş muaccele ile Hüseyin isimli bir kişiye malikâne olarak verilmiştir. 1718 yılında Şure-ili nahiyesinde Damlu ve tevâbii köyleri toplamda 14.100 akçe gelire sahiptir ve 1718 yılında 85 kuruş ile Hüseyin, 170 kuruş ile İbrahim isimli kişilere malikâne olarak verilmiştir. Taş-ili nahiyesinde bulunan Mehludi ve tevâbii mukataasının 1718 yılına ait geliri 20.500 akçedir ve Ahmet ve Ali isimli kişilere 175 kuruş muaccele karşılığında malikâne olarak verilmiştir. Beylü-ili nahiyesinde Diyro Mukataası'nın 1722 yılına ait geliri

²¹⁶⁹ BOA. MAD. d., nr. 202, s. 3.

12.000 akçedir ve Hüseyin ve Mahmut isimli kişilere 100 kuruş muaccele karşılığında malikâne olarak verilmiştir²¹⁷⁰ (Bk. Tablo 6.32).

Tablo 6.32: Gerger'de Bulunan Diğer Mukataalar

Mukataa	Nahiyesi	Tarih	Geliri	Muaccele	Kaynak
Ağvan	Şure-ili	1698	27.500	110	MAD. d. 9514: 60
Ağvan	Şure-ili	1719	27.700	-	AŞKT.d. 88: 341
Ağvan	Şure-ili	1720	30.000	220	MAD. d. 9514: 60
Ağvan	Şure-ili	1725	30.000	250	MAD. d. 9514: 61
Ağvan	Şure-ili	1756	30.000	550	D. BŞM.d. 14129: 218
Ağvan	Şure-ili	1772	30.420	-	D. BŞM.d. 26432: 5
Keferdiz	-	1757	14.500	380	D. BŞM.d. 14129: 220
Keferdiş ve mezârii	Taş-ili	1698	4.000	-	MAD. d. 1435: 8
Aroğa	Taş-ili	1698	9.000	-	MAD. d. 1435: 8
Kilis	Taş-ili	1698	5.000	-	MAD. d. 1435: 8
Vaynik	İç-il	1718	14.000	-	MAD. d. 1435: 8
Alduş ve Harman (?)	İç-il	1698	14.300	-	MAD. d. 1435: 8
Memaş	Şure-ili	1698	16.000	-	MAD. d. 1435: 6
Taş-ili'ne tabi bazı köyler	Taş-ili	1717	15.150	260	MAD. d. 9514: 60
İnayluca ve tevâbii	Taş-ili	1757	1.365	100	D. BŞM.d. 14129: 221
Germürek	Şure-ili	1757	1.050	100	D. BŞM.d. 14129: 220
Çelebi ve Cender	Şure-ili	1757	16.400	65	D. BŞM.d. 14129: 220
Alduş	İç-il	1757	15.015	180	D. BŞM.d. 14129: 222
Diyro	Beylü-ili	1757	12.000	100	MAD. d. 9514: 110
Diyro	Beylü-ili	1757	12.000	70	D. BŞM.d. 14129: 222

6.3.5. Paranın Durumu

Osmanlı'da paranın tarihî seyrine bakıldığında 15. yüzyıl, gümüşe dayalı istikrarlı yıllar, 16. yüzyıl güçlü ve çoklu para sistemi ile birlikte fiyat devriminin yaşandığı yıllar, 17. yüzyıl parasal istikrarsızlık ve taşışların olduğu yıllar ve 18. yüzyıl ise nisbî istikrar ve taşışlardan vazgeçilen yıllar olarak isimlendirilmektedir.²¹⁷¹ Paranın bu denli farklı seyir izlediği dönemler, şehir hayatından kırsal yaşama, kırsal yaşamdan göçebe yaşama kadar herkesi etkilemektedir. Şehir hayatının ve şehrin iktisadî yapısının daha iyi anlaşılması ise para sisteminin iyi bilinmesine bağlıdır. Osmanlı ülkesinde kullanılan para çeşitlerini, gerçek değer ve alım güçlerini, değer bakımından birbirlerine oranlarını, bunların yabancı paralarla ilişkilerini saptamak Osmanlı iktisadî ve ticarî hayatına yönelik sağlıklı değerlendirmeler yapılmasını sağlamaktadır.²¹⁷²

Bir tedavül aracı ve aynı zamanda iktisadî düzenin en belirgin unsuru olan para ve parasal değer, iktisadî hayattaki olumlu ve olumsuz gelişmelerden etkilendiği gibi paradaki olumlu ve olumsuz gelişmeler de iktisadî hayatı etkilemektedir. Dolayısıyla devletlerin, iktisadî hayatlarının düzen ve devamlılığını sağlamak amacıyla para politikaları geliştirmeleri gerekmektedir. Para politikasının belirlenmesinde ise devletlerin coğrafi, iktisadî ve siyasî şartları etkili olmaktadır.²¹⁷³

²¹⁷⁰ MAD. d. nr. 9514, s. 60, 61, 74, 81, 83, 110.

²¹⁷¹ Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Taşış Politikası: Dönemsel Bir Analiz", Bankacılar Dergisi, S. 56, 2006, s. 12-17.

²¹⁷² Özer Ergenç, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", Şehir Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları, TVYY., İstanbul 2013, s. 193.

²¹⁷³ Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay., C. 10, Ankara 2002, s. 802.

Osmanlı Devleti'nde, devletin kuruluşundan Fatih dönemi sonlarına kadar gümüş akçeye dayalı "monometalist" (tek madeni paraya dayalı) para sistemi hâkim olmuştur. Osman Bey döneminde bastırılan ilk sikke ile birlikte Orhan Bey döneminde gümüş sikke, I. Murat döneminde mangır ve pul denen bakır paralar Osmanlı ekonomisinde tedavüle giren ilk yerli paralar olmuştur. Daha sonra başa geçen padişahlar, kendi adlarına paralar bastırmışlardır.²¹⁷⁴ Ancak Fatih dönemine gelindiğinde Osmanlılar artık sınırları ve nüfuz alanı genişlemiş ve uluslararası ticarete söz sahibi olmaya başlamıştır. Uluslararası ticarete daha fazla söz sahibi olmanın yolu da, ödeme araçları üzerinde söz sahibi olmaktan geçiyordu. İşte bu sebeple Fatih döneminde "sultanî" veya "hasene-i sultaniyye" denilen ilk altın paraların basımına başlanmıştır. Avrupalılar bu cins altın parayı 14. yüzyılda kullanmaya başlamışlarsa da Osmanlı sultanîsi, Venedik altın parasından daha değerliydi.²¹⁷⁵ Osmanlı Devleti topraklarında kullanılan paralar sadece yerli üretim olan paralar olmayıp sınırların ve ticaret ağının genişlemesine paralel olarak farklı devletlerin para birimlerinin de tedavülde olduğu görülmektedir. Doğuda "İran Şahîsi"; Eflak, Boğdan, Erdel ve Macaristan taraflarında "Penz"; Kırım'da "Kafevî" gibi paraların kullanılmasının yanı sıra "Venedik Dükası" (Florin), "Ceneviz Altını", "İspanyol Riyalı", "Hollanda Esedisi", "Polonya Zolotası" gibi çeşitli paraların da tedavülde olduğu görülmektedir.²¹⁷⁶

17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı paraları Avrupa paraları karşısında önemli oranda değer kaybetmeye başlamıştır.²¹⁷⁷ Paranın değer kaybetmesinde içerden ve dışardan kaynaklanan birçok neden bulunmaktadır. Savaşların ağır yük getirmesi ve bu masrafların sürekli olarak hazineden karşılanması, akçenin tağşiş edilmesi, kalpazanların akçenin veznine çeşitli suretlerle zarar vermeleri, coğrafi keşiflerin etkileri gibi nedenlerle akçe, zamanla değer kaybetmiştir.²¹⁷⁸ Aslında Osmanlı'nın en ihtişamlı zamanlarında dahi akçenin altın para karşısında değer kaybı yaşadığı anlaşılmaktadır. 1477 yılında bir sultanî 45-46 akçe iken 1532 yılında 60 akçe ve 1582 yılında 65-70 akçe civarındadır.²¹⁷⁹ 1585-1586 yılında yapılan büyük tağşiş ile akçenin değeri iyice düşmüştür. 1584 yılında 100 dirhemden kesilen akçe miktarı 450 iken 1586 yılında 100 dirhemden 800 akçe kesilmeye başlanmıştır. Akçenin ağırlığı da aynı senelerde 0,68 gram iken 0,38 grama düşürülmüştür. 1669 yılında ise 100 dirhemden 1.400 akçe kesilmeye başlanmış ve ağırlığı da 0,23 grama düşürülmüştür.²¹⁸⁰ Böylece akçenin nicelik ve niteliğinde 150 yıllık bir sürede büyük kayıplar yaşanmıştır.

17. yüzyılda Osmanlı parasının istikrarsız durumu 18. yüzyılda yerini nisbi bir istikrarın sağlandığı ve milli paraya dönüş hareketinin yaşandığı bir döneme bırakmıştır ve bu dönem 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. 1685 yılı ile birlikte yeniden faaliyete geçen ve eskiye nazaran daha külliyetli miktarda piyasada olacak olan mangır (mankur) ve gümüş sikkeler üretilmeye başlanmıştır. Bu yeni akçede de zamanla kayıplar yaşansa da akçe, 18. yüzyıl boyunca imparatorluğun para sisteminin merkezinde yer almıştır.²¹⁸¹ 18. yüzyılın başlarında altının Avrupa piyasasında canlanmasıyla birlikte Osmanlı darphanelerinde de altın sikke üretiminde bir canlanma görülmüş ve sultanînin yerine "tuğralı", "cedid İstanbul", "zincirli", "findık" ve "zer-i

²¹⁷⁴ Erdem, agm., s. 12.

²¹⁷⁵ Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'da Paranın Tarihi, TVYY., İstanbul 2003, s. 66-67.

²¹⁷⁶ Pamuk, age., .s. 69; Erdem, agm., s. 13.

²¹⁷⁷ Pamuk, age., .s. 69-70.

²¹⁷⁸ Öztürk, agm., s. 803-804.

²¹⁷⁹ Pamuk, age., .s. 68.

²¹⁸⁰ Erdem, agm., s. 15.

²¹⁸¹ Erdem, agm., s. 17.

mahbûb" isimleriyle bir dizi yeni altın sikkeler üretilmiştir.²¹⁸² II. Mustafa döneminde Osmanlı ülkesindeki para birliğini sağlamak ve yabancı para tedavülünü yasaklamak amacıyla piyasadaki zolota ve esedilerin üzerindeki işaretler "tuğrâ-yı hümâyûn" ile değiştirilip "cedid zolota" ve "kuruş" adı altında paraların basılması düşünülmüştür. Bu amaçla darphanelerde paralar basılması için ferman yayınlanmıştır.²¹⁸³ Bu dönemin önemli bir gelişmesi de Osmanlı yönetiminin piyasada daha evvel var olan Hollanda esedî kuruşunu örnek alarak kendi kuruş'unu tedavüle sokması olmuştur. Tedavüle giren bir kuruş 80 akçeye denk kabul ediliyordu. Devletin çıkardığı bir diğer para da kuruşun 1/40'ı değerinde olan para'ydı. Altın 160 akçe, kuruş 80 akçe ve 40 para bir kuruş yani bir para iki akçe oluyordu.²¹⁸⁴

III. Ahmet döneminde tedavüle olan paraların değerleriyle ilgili nizamın sağlanması konusunda çalışma başlatılmıştır. Buna göre 1718 yılından itibaren düzene konulan ve "para" denilen sikkenin değeri 3 akçe 1 para, 40 para 1 kuruş ve 1 kese 65.000 akçe olarak belirlenmiştir. Bu yüzyılda paralarla ilgili yapılan düzenlemeler, kazalarda görevli kadılara gönderilmekte ve hangi paranın karşılığının diğerlerine göre ne kadar olduğu belirtilmektedir (Bk. Tablo 6.33). Osmanlı yöneticileri, paranın değeriyle ilgili kadınlara gönderdiği bu ferman ile taşrada bulunan ahali arasında da para ile ilgili sıkıntıların önüne geçmek istemiştir.

Tablo 6.33: 18. Yüzyılın Başlarında Parasal Karşılıklar

Para Birimi	Karşılığı
Cedid tuğralı kuruş	125 akçe
Cedid zolota	90 akçe
Cedid sülüs	45 akçe
Zincirli külli müdevver İstanbul altını	400 akçe
Zincirli külli Mısır altını	330 akçe
Tuğralı İstanbul altını	360 akçe
Tuğralı Mısır altını	315 akçe
8,5 dirhem bir denk gelir saplı lapa kuruş	186 akçe
Zolata-i atik	88 akçe
8,5 dirhem bir denk gelir Polya kuruş	173 akçe
9 dirhem gelir kara kuruş	181 akçe
2 dirhem gelir liyor-ı kebir	173 akçe
1 dirhem gelir liyor-ı sagir	10 akçe
Frengi yıldız altını	385 akçe
Macar altını	380 akçe

Kaynak: Karagöz, age., s.247. Özkaya, age., s.282.

Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda, ahali ve devlet görevlilerinin kullandıkları paralar genellikle akçe ve kuruş cinsinden paralardır. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının Akdeniz limanlarına uzak olması ve bu kazaların bir kısmından büyük ticaret yollarının geçmiyor olması sebebiyle yabancı para birimlerine pek rastlanmamaktadır. Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları ile ilgili incelenen arşiv belgelerinde bazı para birimlerinin karşılığı ile ilgili rakamlara ulaşılabilmektedir. 1708 yılında avârız-ı kasaba-ı Hısn-ı Mansur (Malatya Sancağı ile birlikte) hesaplanırken 690 avârızhânesinin maktuası 400 akçeden 276.316 akçe etmektedir ve 400 akçe maktua daha eklenerek yekûnu 276.716 akçe yapmış ve

²¹⁸² Pamuk, age., s. 183.

²¹⁸³ Karagöz, age., s. 246.

²¹⁸⁴ Pamuk, age., s. 175; Öztürk, agm., s. 811.

kuruş cinsinden değeri de 2.515,5 kuruş 11 para yapmıştır.²¹⁸⁵ Akçe miktarını kuruş miktarına böldüğümüzde 110 sayısı çıkmaktadır. Yani 1708 yılında 1 kuruş 110 akçeye denk gelmektedir. 1734 yılında ise Hısn-ı Mansur ve Gerger kazalarının avâriz vergisi hesaplanırken 1 kuruş, 120 akçe olarak hesaplanmıştır.²¹⁸⁶ 1797 yılına gelindiğinde Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger ve Kâhta kazaları ile birlikte Malatya sancağı avâriz gelirleri hesaplamasında 368.326 akçe olan toplam gelirin kuruş cinsinden değeri 3.348 olarak kaydedilmiştir.²¹⁸⁷ Esedi gurusu cinsinden değeri de 5.517 kuruş 46 para olarak kaydedilmiştir. Yani 1 kuruş 110 akçeye, 1 esedi kuruş da 66 akçeye denk gelmektedir. Bu bilgilerden hareketle akçenin değerinin 18. yüzyılın ilk çeyreğinde bir miktar düşüş gösterdiği ve akçenin yüzyılın sonlarındaki değerinin yüzyılın başlarındaki değer ile aynı olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin kullandığı paraların değerleriyle ilgili bilgileri muhalefat kayıtlarından tespit etmek de mümkündür. Malatya sancağı mutasarrıfı olan Rişvanzâde Ömer Paşa'nın vefatı üzerine 1792 yılında Behisni'de tutulan muhalefat kayıtlarında Osmanlı piyasasında kullanılan bazı paralarla ilgili bilgiler mevcuttur (Bk. Tablo 6.34).

Tablo 6.34: Rişvanzade Ömer Paşa'nın Muhalefatında Yer Alan Bazı Paralar ve Değerleri

Para Birimi	Adet	Değeri (kuruş)
Yıldız Altını	1236,5	7109,5
Macar Altını	14	440
Macar Altını (ikişerli ve birerli)	65	485
Fındık İstanbul	102	515
Zer-i Mahbûb-ı İstanbul	250,5	880
Zer-i Mahbûb-ı Mısır	61,5	184,5
İstanbul Zencirlisi	18	90
Toplam	1747,5	9.704

Kaynak: Söylemez, "Rişvanzade Ömer Paşa'nın...", agm., s.178.

Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda ticaret, ödemeler, borçlar, vergiler ve terekelerle ilgili kaynaklardan tespit edilebilen para birimleri akçe, para, zolota,²¹⁸⁸ kuruş, esedî kuruş, tuğralı altın,²¹⁸⁹ yıldız altını, Macar altını, fındık İstanbul, zer-i mahbûb-ı İstanbul, zer-i mahbûb-ı Mısır ve İstanbul zincirlisidir.²¹⁹⁰

6.3.6. Fiyat Hareketleri

İktisadî faaliyetlerin önemli unsurlarından biri ve mal veya hizmetin parasal değeri olan fiyatlar, bireylerin, toplumların ve devletlerin yaşamlarını yönlendiren önemli bir etkidir. Fiyat hareketlerini belirleyen etkenlerin başında ise arz ve talep gelmektedir. Talep artışlarının yaşandığı zamanlarda ve üretimin çeşitli nedenlerle aksadığı veya ticarete konu olan ürünlerin halkın alışveriş yaptığı mekânlara

²¹⁸⁵ BOA. MAD. d., nr. 2984, s. 88; Benzer hesaplamalar için Bk. BOA. MAD. d., nr. 3155, s. 112; BOA. MAD. d., nr. 3340, s. 25.

²¹⁸⁶ BOA. MAD. d., nr. 2796, s. 134.

²¹⁸⁷ BOA. MAD. d., nr. 2801, s. 141.

²¹⁸⁸ Hısn-ı Mansur kazasında miras meselesi ile ilgili bir davada vefat eden kişiden varislerine 210 adet zolota miras kalmıştır. Bk. BOA. MARAŞ, nr. 1, s. 22.

²¹⁸⁹ Hısn-ı Mansur kazasında erbâb-ı tımardan Turanzâde Ömer isimli sipahinin yolunu kesen eşkıyalar sipahinin hizmetkârının üzerinde bulunan 700 adet tuğralı altını ve 70 kuruş kıymetli saati ve 25 kuruş kıymetli hançeri çalmışlardır. Bk. BOA. AŞKT. d., nr. 60, s. 112.

²¹⁹⁰ Söylemez, "Malatya Mutasarrıfı Ömer Paşa'nın...", agm., s. 178.

ulaşmaması gibi arzın talebi karşılayamadığı durumlarda, fiyatlarda yukarı yönlü hareketlenmenin olması kaçınılmazdır. Fiyatları belirleyen önemli etkenlerden biri de yukarıda açıklaması yapılan paranın durumudur. Parada meydana gelen niceliksel ve niteliksel değişimler de fiyat hareketlerinde belirleyici rol oynamaktadır.²¹⁹¹

Osmanlı Devleti, fiyat hareketlerini kontrol altına almak amacıyla, fiyat politikası belirlemeye çalışmıştır. Fiyat politikasındaki temel amaç halkın refahının ve devletin istikrarının korunmasını sağlamak olmuştur. Ancak savaşlar, doğal afetler, kıtlık gibi zamanlarda fiyat artışları yaşanabildiği gibi ürünlerin bol olduğu, doğal afetlerin, savaşların olmadığı zamanlarda da fiyatlarda düşüşler yaşanabilmektedir.²¹⁹² Devlet, fiyatlarda meydana gelen bu gelişmelerin üreticiye, üretime ve devlet düzenine zararının önüne geçebilmek amacıyla narh sistemini benimsemiştir. Osmanlı iktisadî sistemi üzerinde devletin müdahaleci bir tutuma sahip olduğunun göstergesi olan narh, iktisadî bir terim olarak bir mal veya hizmet karşılığı olarak ilgili resmî makamlarca fiyatların tespit edilmesidir. Fiyatların tespiti yılda iki kez yapıldığı gibi üretici ve tüketicinin talebi üzerine farklı zamanlarda da yapılabilmekteydi. Fiyatların tespiti kadı, muhtesip, pazarbaşı, esnaf şeyhi, ayan ve eşraf ve şehrin ileri gelenlerinin istişaresi ile olurdu.²¹⁹³ Bu araştırma konusu dahilindeki kazalarla ilgili narhları barındıran şer'iyye sicillerinin bulunmaması bu kazalardaki fiyatlar ve fiyat hareketleri konusunda yorum yapılmasının önündeki en büyük engeldir. Buna rağmen çeşitli arşiv vesikalarından bazı fiyatların tespitinin yapılması mümkün olmuştur.

6.3.6.1. Gıda Maddelerine Ait Fiyatlar

Halkın zaruri ihtiyaçlarından olan gıda maddelerinden belgelerde en çok rastlanılanı buğday, un, yağ ve arpadır. Bu ürünlerin fiyatlarıyla ilgili bilgiler, Osmanlı Devleti'nin özellikle savaş zamanlarında gerçekleştirdiği mübayaaya yani satın alma işlemlerine ait belgelerden elde edilebildiği gibi bazen de şikayetlere konu olan ticarî anlaşmazlıklarla ilgili belgelerden elde edilebilmektedir. 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarındaki bazı gıda maddelerinin fiyatlarını tespit edebilmek mümkün olmuştur (Bk. Tablo 6.35).

Tablo 6.35: 18. Yüzyılın İlk Yarısında Bazı Gıda Fiyatları

Yıl	Buğday (1 kile)	Arpa (1 kile)	Un (1 kile)	Tereyağı (vukiyye)	Kaynak
1727	-	30	50	200	İE.ML. 129: 12171
1743	50	30	-	-	C.AS. 898: 38665
1751	2,5 (kuruş)	1,5 (kuruş)	-	-	MARAŞ, nr. 1: 295
1767	51 (tohumu)	40 (tohumu)			D. BŞM. MHF. d. 13710

1727 yılındaki unun kilesi ile 1743 yılındaki buğdayın kilesinin 50 akçe olduğu görülmektedir. Arpa fiyatında da 1727 ile 1743 yılları arasında bir değişiklik yaşanmamış ve 1 kilesi 30 akçe olarak kalmıştır. Tereyağının bir vukiyyesi ise 200

²¹⁹¹ Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", Belgelerler Türk Tarihi Dergisi, S. 1, 1967, s. 36; Niyazi Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, C. 2, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1975, s. 121.

²¹⁹² Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 10-11.

²¹⁹³ Yılmaz Karadeniz, "Amasya'da Fiyatlar (1764-1770)", AÜ. OTAM Dergisi, S. 11, Ankara 2000, s. 263-264; Kütükoğlu, age., s. 14; Sahillioğlu, agm., s. 38.

akçedir. 1751 yılında buğdayın kilesi 2,5 kuruş ve arpanın kilesi 1,5 kuruş olarak zikredilmektedir. 1751 yılında bir kuruşun 120 akçeye denk geldiği kabul edilirse buğdayın kilesi 300 akçe, arpanın kilesi ise 180 akçe gibi çok yüksek bir değer yapmaktadır. Bu durum muhtemelen kile biriminin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

6.3.6.2. Hayvan Fiyatları

Ahalinin et ihtiyacı ile ilgili olan koyun, keçi ve sığır gibi hayvanların yanı sıra taşımacılıkta kullanılan at, katır, deve ve sığır gibi hayvanlar, toplum tarafından çok beslenen ve talep gören hayvanlardır. Bu hayvanların bazıları ile ilgili fiyatların tespiti mümkün olabilmektedir (Bk. Tablo 6.36).

Tablo 6.36: 18. Yüzyılın İlk Yarısında Bazı Hayvan Fiyatları

Yıl	Deve	Keçi	Öküz	Katır	At	Kaynak
1719	-	-	-	-	100	AŞKT. 84; 59-60.
1730	25	-	-	-	-	İE. ML. 121: 14485.
1767	110	-	10	45	112	D. BŞM. MHF.d. 13710.
1772	80	-	-	-	-	C. ML. 365: 14989.
1799	-	5	-	-	-	C. AS. 481: 20069.

Değerler kuruş üzerinedir.

Yukarıdaki tablodan hareketle hayvan fiyatlarındaki hareketlenmeyle ilgili istatistiki bir değerlendirme yapmak güçtür. Yalnız deve fiyatları ile ilgili farklı tarihlere ait fiyatlara bakıldığında deve fiyatının, 1730 yılından 1767 yılına kadar büyük bir artış gösterdiği sonrasında ise bir miktar düşüş yaşadığı anlaşılmaktadır.

6.3.6.3. Diğer Fiyatlar

Araştırma konusu dahilindeki şehirlerde ev, değirmen, tarla, bostan, bağ, ev eşyaları, süs eşyaları, silahlar gibi taşınır veya taşınmaz muhtelif mallara ait fiyatlar tespit edilmiştir. (Bk. Tablo 6.37).

Tablo 6.37: Bazı Taşınır ve Taşınmaz Malların Fiyatları

Yıl	Ürün	Fiyatı	Kaynak
1702	Kızıl çuka kaplı kürk	44 kuruş	AŞKT.d. nr. 35: 478
1712	Saat	70 "	AŞKT.d. nr. 35: 478
1712	Hançer	25 "	AŞKT.d. nr. 35: 478
1719	Kaliçe (kilim, seccade)	12 "	AŞKT.d. nr. 84: 59-60
1729	Behisni'de tahtanî ev (8 adet)	400 "	AŞKT.d. nr. 124: 187

Tablodaki veriler dikkate alındığında Behisni'de 8 adet tek katlı evin fiyatının 400'er kuruş olmasından hareketle, Behisni'de tek katlı ev fiyatlarının, ortalama 400 kuruş civarında olduğu söylenebilir.

Araştırma konusu dahilindeki kazalarda köle fiyatları ile ilgili sadece bir örneğe rastlanmıştır. 1719 yılında Hısn-ı Mansur kazasında Mehmet isimli bir kişinin 350 kuruşluk bir kölesi bulunmaktadır.²¹⁹⁴

²¹⁹⁴ BOA. AŞKT. d., nr. 84, s. 59-60.

Behisni kazasındaki taşınır ve taşınmaz bazı malların fiyatlarıyla ilgili Behisni'de konakları bulunan Rışvanzâde Abdurrahman Paşa ve Rışvanzâde Ömer Paşa'nın muhallefatlarında yer alan fiyatlardan hareketle değerlendirmeler yapılabilir (Bk. Tablo: 6.38).

Tablo 6.38: Rışvanzâde Abdurrahman Paşa'nın Muhallefâtından Bazı Eşyalar ve Fiyatları

Muhallefat	Fiyat	Muhallefat	Fiyat
Üzüm bağı kıt'a 5	590	Buhurdân	118
Bostan yeri	892	Kahve ibriği (3 adet)	200
Üzüm bağı	850	Altın kemer	200
Tarla ma'a değirmen	1000	Altın bilezik	55
Tarla kıt'a 44	2250	Altın saçaklı saçlık	140
Sofraz'da bostan yeri	250	Toka	57
Bağ ve tarla	1300	Zincirli abadi	7,5
Değirmen	150	Bıçak	22
Tarla ma'a değirmen	250	Su taşı	160
Tarla kıt'at 10	500	Çorba taşı	175
Gülabdân	205	Gülabdân ve maşraba (2 adet)	180
Abdest ibriği ma'a gülabdân	455	Abdest ibriği	400
Şem'dân	400	Yaldızlı buhurdan	245
Kaşık ve sair	395	Sade sim buhurdan	300
Tabak	95	Tatlı kaşığı	30
Şem'dân	250	Sim şem'dân	420
Kuşak ve buhurdan	770	Kahve ibriği	105
Altın kuşak	33	Tarak	85
Küpe ve hızma	18	Sim kaşık	27
Burma bilezik	30	Altın saç bağı	120
Bilezik	33	Bilezik	50
Hurda altın	12	Kuşak	43
Altın toka	65	Halhal	115
Altın bilezik	55	Altın kemer	200
Halhal	200	İncili Mansur	60
Tarak	7	Hızma, küpe	29

Kaynak D. BŞM. MHF. d., 13710

* Fiyatlar kuruş olarak belirtilmiştir.

Rışvanzâde Abdurrahman Paşa'nın muhallefatında yer alan bu eşyalar altın ve simden olduğu için fiyatları yüksektir. Yani reyanın çoğunluğu tarafından kullanılan eşyalar değildir. Yine bu bilgilere göre Behisni'de üzüm bağı fiyatı 118 kuruş, tarlanın dönümü 50-51 kuruş, bostan yeri 892 kuruş aralığındadır.

7. SONUÇ

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının her biri İlkçağdan Osmanlı hâkimiyetine girinceye kadar birçok devlete ve topluluğa ev sahipliği yapmış önemli yerleşim yerleridir. Bu şehirlerin birer kale-şehir özelliği göstermeleri sebebiyle buralar, Ortaçağ boyunca Müslüman Arapların, Bizans'ın, Ermenilerin ve Türklerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadeleler esnasında şehirlerin fiziki ve demografik yapısında büyük değişiklikler yaşanmıştır.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta ve Gerger kazalarının fiziki yapısı, Osmanlı şehir anlayışını yansıtmaktadır. Bu şehirlerde merkezî idareyi temsil eden mahkemeler, saraylar, kaleler; ticarî hayatı temsil eden bedestenler, hanlar, çarşı ve pazarlar; dinî hayatı temsil eden cami, mescit, türbe, zaviye, kilise gibi yapılar bulunmaktadır. Zikredilen şehirlerin her biri merkezinde bir ulu/büyük caminin yer aldığı ve bu caminin yanında çarşısı, pazar yeri, hamamı ve medreseleri olan birer klasik Osmanlı şehri özelliği göstermektedir. Samsad kazasının fiziki yapısı ise idarî, iktisadî ve dinî yapılar bakımından fazla bir zenginliğe sahip değildir. Şehirlerin fiziki yapısının en önemli unsurlarından olan mahalleler bakımından Hısn-ı Mansur ve Behisni kazaları diğer kazalara göre çok daha zengindir. Her iki kazada da Zımmiyân Mahallesi olarak isimlendirilen ve gayrimüslimlerin ikâmet ettikleri ayrı bir mahalleleri var ise de gayrimüslimlerin Müslümanlarla aynı mahallede ikamet ettikleri de görülmektedir. Yine mahallelerin nüfus yapısına bakıldığında bazı etnik grupların veya aşiret yapılarının bir arada yaşadıkları görülmektedir. Her mahallede bir veya birden çok cami ve mescit bulunmakta olup aynı zamanda bazı camilerin yanında medrese veya mektepler de bulunmaktadır. Behisni ve Hısn-ı Mansur kazalarında bulunan cami ve mescit sayısı, diğer kazalardan fazladır. Behisni şehir merkezinde 45 cami ve mescit bulunurken Hısn-ı Mansur şehir merkezinde 26 cami ve mescit bulunmaktadır. Yine Behisni'ye bağlı köylerin hemen hepsinde bir cami veya mescit bulunmaktadır. Behisni'ye bağlı Sofraz ve Tut köyleri ile Hısn-ı Mansur'a bağlı Zey köyünde cami ve mescit sayısının fazla olduğu görülmektedir. Gerger'de 10, Kâhta'da 4 ve Samsad şehir merkezinde 2 cami ve mescit bulunmaktadır. Mevcut camilerin bir kısmı ağa, bey gibi unvanlara sahip kişiler tarafından yaptırıldığı için bu kişilerin ismini taşıyan bir kısmı da aşiret ismi, dinî bir şahsiyet ismi veya bulunduğu mahallenin ismini taşımaktadır. Söz konusu kazalarda zaviye ve türbelerin çokluğu da dikkat çekmektedir. Bu zaviyelerin bir kısmı ilk İslam fetihleri esnasında bölgeye gelmiş olan sahabelere aitken bir kısmı da önemli İslam alimlerine aittir. Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarında Alevî-Bektaşî geleneğini yansıtan yapılar da mevcuttur. Mevcut dinî yapılarda görevli kişiler arasında toprak damların sıklaştırılması vazifesini gören görevlilerin varlığı bu yapıların önemli bir kısmının üstü toprakla örtülü yapılar olduğunu göstermektedir.

16. yüzyılın başlarında, Yavuz Sultan Selim döneminde, Osmanlı topraklarına dahil edilen Adıyaman, Osmanlı idarî taksimatına göre Maraş eyaletinde yer almaktadır. 16. yüzyılın başlarında Gerger ve Kâhta kazaları birlikte bir sancak idaresi özelliği gösterirken daha sonraki dönemde herbiri ayrı bir kaza özelliğine sahip olmuş ve Behisni ve Samsad kazaları ile birlikte Malatya sancağına bağlanmışlardır. Hısn-ı Mansur kazası ise Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Behisni'ye bağlı bir nahiye özelliği gösterirken idarî taksimat çalışmaları sonucunda Maraş sancağına bağlı bir kaza olmuştur. Bu şehirlerin Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra sınırların çok gerisinde kalmaları sebebiyle Ortaçağdaki önemlerini kaybettikleri anlaşılmaktadır. 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına kadar çoğunlukla kaza idaresi özelliği gösteren bu şehirlerden

Kâhta ve Samsad kazalarının eski önemlerinin çok gerisinde kaldıkları, Gerger ve Hısn-ı Mansur kazalarının ise bir miktar gelişme gösterdikleri görülmektedir. Behisni kazası ise idarî olarak gelişme göstermese de bu kazalar içerisinde sosyal ve iktisadî anlamda bir hayli ilerleme kaydetmiş görülmektedir.

18. yüzyılda, söz konusu kazalardan bazılarının kendi içindeki idarî taksimatında 16. yüzyıla göre birtakım değişikliklerin olduğu görülmektedir. 16. yüzyılda Behisni kazasına bağlı Erence (Erniç), Gölbaşı, Subadra, Erkenek ve Keysun olmak üzere beş nahiye bulunmaktadır ve bu nahiyeler, 18. yüzyılda da aynı şekilde bu özelliklerini devam ettirmişlerdir. Hısn-ı Mansur kazasının 16. yüzyılda herhangi bir nahiyesi mevcut değilken daha önce Kâhta kazasına bağlı olan Turuş nahiyesi, 18. yüzyılda, Hısn-ı Mansur kazasına bağlanmıştır. Yine 18. yüzyılın bazı dönemlerinde Samsad'ın da Hısn-ı Mansur kazasına bağlı bir nahiye olduğu görülmekteyse de bu durum süreklilik göstermemiştir. 16. yüzyılda Samsad, Turuş, Şure-ili, Pağnik ve Astu-ili olmak üzere beş nahiyeye sahip olan Kâhta kazası, 18. yüzyılda idarî taksimatta önemini kaybetmiş hatta bazı dönemlerde, bir nahiye statüsünde Hısn-ı Mansur veya Gerger kazalarına bağlanmıştır. Buna rağmen Kâhta, 18. yüzyılın büyük bir kısmında kaza statüsünü korumuştur. Şure-ili ve Pağnik nahiyelerinin, bazı dönemlerde, Kâhta kazasına bağlı nahiyeler olduğu görülmektedir. Gerger kazası ise nahiye sayısı bakımından ilk sırada yer almaktadır. 16. yüzyılda Beylü-ili, Taş-il, İç-il ve Dere-ili olmak üzere dört nahiyeye sahipken 18. yüzyılda bu nahiyelere Astu-ili, Şure-ili, Pağnik ve bazen de Kâhta'nın eklendiği görülmektedir. Söz konusu kazalar içerisinde 18. yüzyılda nahiyesi olmayan tek kaza, Samsad kazasıdır.

18. yüzyılda, Adıyaman'da vergiden muaf olan ehl-i örf ve ehl-i şer' kesiminden çeşitli unvan ve rütbelere sahip birçok görevli bulunmaktadır. Gerger ve Hısn-ı Mansur kazaları, tımar potansiyellerinin yüksekliği sebebiyle birer alaybeyliği özelliği göstermektedir. Bu yüzyılda, Hısn-ı Mansur kazasında görev yapmış 41 alaybeyi ve Gerger kazasında görev yapmış 50 alaybeyi tespit edilmiştir. Alaybeyinden başka ehl-i örf sınıfından voyvoda, yeniçeri serdarı, çeribaşı, subaşı, mütesellim, dizdâr gibi görevlilerle ilgili çeşitli bilgiler tespit edebilmek mümkün olmuştur. Ehl-i örf sınıfından olan kişiler, asayişin sağlanması, vergilerin düzenli tahsili, ahalinin refahının sağlanması noktasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Ehl-i örf sınıfından olan görevliler ile ahali arasında sık sık sorunlar yaşanmaktadır. Ahaliyle yaşanan sorunların başında vergilerin ahalden fazla talep edilmesi veya ahalinin vergilerini noksan vermek istemesi ya da hiç vermek istememesi gibi durumlar gelmektedir. Yine ehl-i örf sınıfından alaybeylerinin rüşvet ve iltimas gibi usulsüzlüklere başvurdukları, dizdâr ve subaşı gibi görevlilerin de kimi zaman eşkıyalarla birlikte hareket ettiklerine şahit olunmaktadır.

Ehl-i şer' sınıfının, kazalardaki en önemli temsilcisi ve kazanın adlî, idarî ve beledî yetkilisi olan kadılar hakkında da tafsilatlı bilgiler elde edilmiştir. 18. yüzyılda Adıyaman'da görev yapmış kadı ve naiblerin hemen hemen hepsi tespit edilebilmiştir. Hısn-ı Mansur kazasında görevli kadıların payesi 18. yüzyılın ilk yarısında 150 akçelik iken 18. yüzyılın ikinci yarısında 200 akçeliktir. Behisni kazasının kadılık payesi ise tüm yüzyıl boyunca 150 akçeliktir. Hısn-ı Mansur kazasının Behisni'ye göre daha yüksek bir kadılığa sahip olmasında muhtemelen bölgedeki yoğun aşiret davalarının etkisi vardır. Kâhta kazası ise, bazı dönemlerde, Kangırı kazasına mülhak olmak üzere 300, Nıksar kazasına mülhak olmak üzere 200 akçelik olarak zikredilmektedir. Kadılardan başka müftüler, müderrisler, muhızrlar, kâtipler ve birçok vakıf görevlisi hakkında da çeşitli bilgiler elde edilmiştir. Ehl-i şer' sınıfından olan kadı ve müftü gibi

önemli şahsiyetlerin de kimi zaman rüşvet, iltimas gibi usulsüzlükler yaptıkları ve bu sebeple azledildikleri hatta bazen sürgün edildikleri görülmektedir.

18. yüzyılda, Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarının nüfusu hakkında net bilgiler elde edilebilecek belgelerden mahrum olunması sebebiyle bu bilgileri elde edebilmek için dolaylı yollara başvurulmuştur. İcmal avârız defterlerinden elde edilen rakamlardan hareketle mevcut kazaların nüfusları hesaplanmıştır. Böylece Hısn-ı Mansur (Samsad ve Beziki dahil) kazasının nüfusu 13.740, Behisni kazasının nüfusu 7.560, Gerger kazasının nüfusu 8.970 ve Kâhta kazasının nüfusu 2.040 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfus verilerinde muaf kesimler de dahil edildiğinde bir miktar artışların olması muhtemel görülmektedir. Kazaların nüfusları dikkate alındığında 16. yüzyıla göre gerileme olduğu söylenebilir. Özellikle Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında bu durum daha belirgindir. 17. yüzyılda yaşanan idarî, toplumsal ve iktisadî sıkıntıların ve 18. yüzyılın ilk yarısında bölgeyi olumsuz yönde etkileyen aşiret iskânlarının nüfus kaybındaki önemli nedenler olduğu düşünülebilir. Nüfus yapısına bakıldığında ise Hısn-ı Mansur kazasının yaklaşık % 20'si, Gerger kazasının ise yaklaşık % 30'u gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Diğer kazalarda da muhtemelen bu oranlara yakın bir nüfus dağılımı söz konusudur.

18. yüzyılda, Adıyaman'da yerli ve konar-göçer aşiret mensupları yoğun olarak yaşamaktadır. Konar-göçer aşiretler, yazın Sivas, Erzurum, Yozgat ve Çorum çevrelerinde yaylamakta, kışın ise Gölbaşı'daki Taş Köprü ve Altınlı Köprü'yü kullanarak kışlakları olan Suriye'nin kuzey kesimlerine gitmektedirler. Aşiretlerle devlet arasında göç güzergâhı konusunda belli bir mutabakatın varlığı söz konusudur. Aşiretlerin, güzergâhlarının dışına çıkmalarına izin verilmediği gibi aksi bir durum söz konusu olduğunda kadimî güzergâhlarına geri dönmeleri istenmektedir. Aşiretlerin yaylak-kışlak yolculukları esnasında Adıyaman'dan geçiyor olmaları burası için olumlu ve olumsuz gelişmelere sebep olmaktadır. Göç esnasında bazı aşiret mensuplarının ziraat sahalarına, bağ ve bahçelere, evlere verdikleri zararlar yerel ahaliyi mağdur etmektedir. Aşiretlerin yoğun nüfus yapısı ve hayvan sayılarının çokluğu ise dokumacılık, dericilik, maden işlemeciliği gibi iktisadî faaliyetlerin Adıyaman'da gelişmesine katkıda bulunmuştur. Adıyaman'da Rışvan, İzollu, Cihanbeyli, Kavi, Hevidi, Beziki ve Çakallı aşiretlerinin mensupları yoğun olarak yaşamaktadır. Bu aşiretlerden en yaygın ve nüfusça kalabalık olanı Rışvan Aşireti olup bu aşiret, 18. yüzyılda valide sultanların hasları arasında yer almaktadır. Hısn-ı Mansur kasabası gelirlerinin dahil olduğu Rışvan hassı gelirleri, mukataa olarak iltizama verildiğinde "Rışvan Hassı Mukataası" olarak ifade edilmektedir. Yine Beziki ve Kavi Aşiretleri de haslar arasında zikredilmektedir. Aşiret yöneticileri olan boybeyleri, çoğunlukla aşiret mensuplarının benimsediği kişilerden liyakat üzere seçilirdi. Benzer bir şekilde oymak kethüdalarının seçiminde de bu esaslar geçerliydi. Aşiret ve oymak yöneticilerinin sayısı bu toplulukların büyüklüğüne göre iki hatta üç kişi olabilmekteydi. Aşiret beyleri, devletle iyi ilişkiler kurmaları halinde, bölgelerinde önemli idarî mevkilere atanabilmekteydiler. Örneğin Rışvan Aşireti beylerinden bazılarının Maraş beylerbeyliği, Malatya sancağı mutasarrıflığı görevlerine getirildikleri hatta kimi zaman Rumeli Beylerbeyi payesiyle görev yaptıkları görülmektedir.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazaları asayiş problemlerinin yoğun olarak yaşandığı kazalar olarak dikkat çekmektedir. Bu asayiş sorunlarının başında da eşkıyalık hareketleri gelmektedir. Eşkıyalık hareketleri, daha çok aşiret mensupları tarafından meydana gelmekle beraber, ehl-i örf sınıfı mensuplarının da bu tür olaylara karıştıkları sık rastlanan bir durumdur. Bazen de eşkıyalar, ehl-i örf sınıfına istinaden rahat hareket etmekte ve eşkıyalık hareketlerini sürdürmektedirler. Devletin

özellikle de savaş zamanlarında, taşrada yeterli asker bulunmadığı için, eşkıyalık hareketlerine daha sık rastlanmaktadır. Eşkıyalık hareketlerinde bazı ailelerin veya hanedanların da ön planda yer aldığı sık rastlanan bir durumdur. Hısn-ı Mansur kazasında Bereketoğulları ve Türkoğulları, Gerger kazasında Başbüyüköğulları ve Cebrailoğulları, Kâhta kazasında Ziravkanlı oymağı mensupları, Behisni kazasında Hevidiler, Samsad kazasında Bezikizâde Mehmet'in bu tür hareketlerde ön planda oldukları görülmektedir. Yine bölgede nüfuz sahibi olan Rişvan Aşireti mensuplarından da bu tür hareketlere karışanlara sıkça rastlanmaktadır. Devlet, bu tür eşkıyalık hareketlerine karşı hapis, iskân, sürgün, kalebend, nezre bağlama gibi caydırıcı tedbirlere başvurmuştur. İskân ve sürgün cezası olarak daha çok Rakka tarafı tercih edilirken kalebendlik cezası için Rakka, Kâhta, Birecik, Runkale, Maraş, Sivas, Kıbrıs, Midilli gibi kaleler tercih edilmektedir.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarındaki ahalinin önemli bir kısmı, köy ve mezraalarda yaşamakta ve tarım ve hayvancılıkla meşgul olmakta iken şehir merkezlerinde yaşayan ahali ise genellikle zanaat ve ticaret ile geçimlerini sağlamaktadır.

Hısn-ı Mansur, Behisni ve Samsad kazaları, Osmanlı ülkesindeki ana ticaret yollarının üzerinde bulunmamakla birlikte Kâhta ve Gerger kazalarından Urfa-Diyarbakır istikametindeki ticaret yolu geçmektedir. Ancak kervanların kaza merkezlerine uğramaması nedeniyle bu iki kazanın da bu ticaret yolundan fazla istifade edemedikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu kazalar, transit ticaretten mahrum kalsalar da şehirler arası ticaret yapan tüccar taifesinin varlığı, bu şehirlerde, özellikle de Hısn-ı Mansur ve Behisni'de, ticarî hayatın canlı olduğunu göstermektedir. Bu şehirlerle Ayıntab, Ruha, Halep, Malatya ve Maraş şehirleri arasında önemli bir ticarî potansiyelin olduğu söylenebilir.

Şehiriçi ticaretin canlı olduğu mekânlar Osmanlı'nın çoğu şehrinde olduğu gibi Ulu Câmiî'lerin yanında bulunan pazar yerleri veya çarşılardır. Buralarda çeşitli meslek dallarından birçok esnaf bulunmaktadır. Şehirlerdeki han ve bedestenlerde de çeşitli esnaf zümreleri bulunmakla birlikte bölgedeki konar-göçer aşiretlerin yoğunluğundan ve hayvancılığın yaygınlığından dolayı özellikle dericilik, tekstil, demircilik, bakırcılık, kalaycılık, değirmencilik gibi mesleklerin yaygın olduğu görülmektedir. Tarım ile geçinen ailelerin yetiştirdikleri başlıca ürünler buğday, arpa, pamuk, nohut, mercimek, darı, karpuz, kavun, tütün gibi bölgenin iklimine uygun ve ahalinin öncelikli ihtiyaçlarına yönelik ürünlerdir. Hayvancılıkla geçinenler ise koyun, keçi, sığır gibi et ve süt ihtiyacına yönelik hayvanların yanı sıra deve, katır, eşek, at gibi taşımacılıkta kullanılan hayvanları yoğun olarak beslemektedirler. Bölgede yapılan tarımsal ve hayvansal faaliyetler yalnızca yerel ahalinin değil bazen devletin ihtiyacına da cevap vermektedir. Osmanlı'nın İran ve Irak üzerine yaptığı seferler veya buralardaki muhafaza için tahıl ve hayvan ihtiyacını bazen söz konusu kazalardan karşılamaktadır. Devlet bazen de Birecik İskelesi'nde yapacağı gemiler için bölgeden kereste temin etmektedir. Araştırma konusu dahilindeki şehirlerden Gerger kazası ve çevresinin madencilik açısından da önemli bir potansiyelinin olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyılın sonlarında burada Tefvik Madeni olarak isimlendirilen madenden altın ve gümüş üretimi gerçekleştirilmiştir; ancak 19. yüzyılın başlarında, bölgenin engebeli arazisi ve zorlu şartları sebebiyle üretim sona erdirilmiştir.

Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarında has, zeamet, tımar, vakıf, ocaklık, mülk olarak isimlendirilen arazi çeşitleri bulunmaktadır. Bu toprak türlerinden has topraklar daha çok iltizama verilerek tasarruf edilen topraklar olup Hısn-ı Mansur ve Samsad kazalarındaki bazı gelirler valide sultanlara aittir. Turuş nahiyesi ve

bu nahiyeye bağlı köyler ise has topraklar arasında zikredilirken 18. yüzyılın ortasına doğru Ayasofya Câmii yanındaki Sultan Mahmud'un yaptırdığı kütüphânenin vakıf gelirleri arasına dahil edilmiştir. Hısn-ı Mansur ve Kâhta kazasındaki bazı köylerin, bazen aynı kazalardaki zeamet topraklarına bazen de başka bölgelerdeki zeamet topraklarına dahil oldukları anlaşılmaktadır. Zikredilen kazaların her birinde tımar toprakları, tüm topraklar içinde önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Hısn-ı Mansur ve Gerger kazaları bu potansiyellerinden dolayı alaybeylik idaresine sahiptir. Toprağın idarî tasarrufunda, klasik idarî yapılanmaya göre farklılığın olduğu dikkat çekmektedir. Klasik idarî yapılanmada, Behisni'ye bağlı olan bir köy, toprağın idarî tasarrufunda Gerger'e; Kâhta'ya bağlı bir köy de Hısn-ı Mansur'a bağlı olabilmektedir. Hatta Hısn-ı Mansur ve Gerger'i ilgilendiren tımar ile ilgili hükümlerde bu şehirler için sancak ifadesi kullanılmaktadır. Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta ve Samsad kazalarındaki tımar toprakların tasarrufu tımarlı sipahilerin uhdesindeyken Behisni kazasının tımar gelirlerinin mukataa olarak iltizama verildiği görülmektedir. Zikredilen kazaların her birinde azımsanamayacak miktarda vakıf toprağının olduğu da dikkat çekmektedir. Vakıf idareleri ve tımar sahipleri arasında, tımar sahipleri ile malikâne sahipleri arasında birçok defa toprağa müdahale veya toprak gelirinin paylaşılabilmesi sebebiyle sorunların yaşandığı görülmektedir. Muhtemelen bunun en önemli sebebi bir köy veya mezraanın gelirlerinin çeşitli mutasarrıflara pay edilmesi olmalıdır. Yine toprak sahipleri arasında toprağın sulanması ile ilgili yaşanan problemlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Bu durum bölgede su sıkıntısı yaşandığının önemli bir göstergesidir.

Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları arasında önemli bir yeri olan mukataaların bu araştırma konusu dahilindeki kazalarda da yaygın olduğu görülmektedir. Rişvan ve Çakallı Hassı Mukataası, Siverek ma'a Samsad Hassı Mukataası, Behisni Kalesi Tımar Mukataası, Burunçayır Mukataası, Turuş (Annablı) Mukataası, Kuyucak Mukataası, Tahmis-i Kahve Mukataaları, Gerger ve Tevâbii Mukataası (kassabhâne, ipekhâne, bâc-ı râh, kirîşhâne, ihtisâb, şırâ-i gebrân, ispenç-i gebrân, boyahâne, adet-i ağnam-ı Gerger ve Kâhta), Çataltepe Mukataası önemli mukataalar olarak dikkat çekmektedir. Gerger ve tevâbii mukataası 18. yüzyılın başlarında Malatya Sancağı Mukataası'ndan ifraz edilerek müstakil bir mukataaya dönüştürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynağı şüphesiz vergilerdir. Bu araştırma konusu dahilindeki kazalardan da önemli miktarda vergi geliri elde edildiği anlaşılmaktadır. Elde edilen vergi çeşitlerine bakıldığında öşür, cizye, cebelü bedeliyesi, imdadiyye, bedel-i sürsat, nüzül, avâriz, resm-i çift, resm-i bennâk, resm-i kevvâre, resm-i çayır, resm-i yaylak ve kışlak, bedel-i beldar, resm-i arûsâne, resm-i yâve, mâl-ı gayb ve mâl-ı mefkûd ve müjdegâne-i abd-ı âbık gibi birçok verginin olduğu görülmektedir.

Araştırma konusu dahilindeki şehirlerin ana ticaret yolları üzerinde bulunmaması ve limanlara uzak olması sebebiyle bu şehirlere yabancı tüccarların pek uğramadığı anlaşılmaktadır. Uluslararası ticaretten uzak olmaları sebebiyle bu şehirlerde yabancı para birimlerine fazla rastlanmamaktadır. Tedavülde olan paralar akçe, para, kuruş gibi paralardır. Nadiren de olsa Zolota, Macar Altını, Fındık İstanbul, İstanbul Zincirli gibi paralara rastlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

1. Mühimme Defterleri (MD.): 52, 59, 65, 112, 114, 114-1, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 126, 127, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 140, 142, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 175, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 201, 202, 211, 213, 264, 266.

Mühimme Zeyli Defterleri: 11.

2. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.): 202, 300, 1435, 1622, 1795, 1938, 2228, 2467, 2470, 2472, 2501, 2576, 2741, 2719, 2777, 2796, 2797, 2801, 2803, 2827, 2831, 2861, 2863, 2875, 2879, 2884, 2887, 2888, 2891, 2892, 2942, 2938, 2942, 2967, 2978, 2981, 2983, 2984, 2986, 2990, 2992, 2993, 3120, 3148, 3153, 3155, 3158, 3170, 3197, 3212, 3392, 3420, 3429, 3439, 3471, 3477, 3595, 3602, 3705, 3813, 3816, 3820, 3824, 3828, 3833, 3840, 3848, 3879, 3970, 3815, 3816, 3496, 3976, 3973, 3036, 3340, 3840, 3848, 3879, 4520, 4983, 5447, 5464, 5548, 6156, 7860, 7866, 7867, 9916, 9514, 9520, 9573, 9944, 9982, 9985, 9944, 10017, 10062, 10151, 10155, 10160, 10162, 10163, 10168, 10172, 10178, 10185, 10187, 10198, 10200, 10215, 10214, 10219, 10222, 10226, 10240, 10241, 10306, 19368, 1849, 15909, 19368, 21639.

3. Atık Şikayet Defterleri (BOA. AŞKT. d.): 34, 35, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 88, 92, 95, 110, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 150, 156, 158, 165, 166, 174, 180, 183.

4. Kalebend Defterleri (KLB. d.): 1, 2, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

5. Tahrir Defterleri (TT. d.): 938.

6. Ahkâm Defterleri (MARAŞ): 1, 2, 3.

7. Mevkufat Defterleri (D. MKF): 27464.

8. Kamil Kepeci (KK.): 515, 523, 2757, 2807, 2843, 2845, 2877, 3813, 2889, 2892, 2902, 2919, 2922, 2939, 2757.

9. Başmuhasebe Defterleri: BŞM. CBL.d., nr. 17506, nr. 17515, nr. 17521, nr. 18224, nr. 4262, D. BŞB.d., nr. 13827, D. BŞB.d., nr. 26432, D. BŞM. CBL.d. nr. 17864, BŞM. İCH.d., nr. 19387, D. BŞM.d. nr. 498: 8, D. BŞM.d. nr. 13827, D. BŞM.d. nr. 14116, D. BŞM.d. nr. 14129, D. BŞM.d. nr. 5362, D.BŞM.d. nr. 13817, D. BŞM.d. nr. 13827, D. BŞM.d., nr. 4607, D. BŞM. MHF.d. nr. 13710; D. BŞM. MLK.d., nr. 14091, BŞM.d., nr. 7633.

10. Şer'iyye Sicilleri: Gaziantep Şer'iyye Sicilleri (GŞS.) nr. 66, 109, 137.

11. Ali Emiri Tasnifi (AE.)

Sultan Mustafa-II : 99: 7508, 14: 1315, 131: 14427, 51: 5126.

Sultan Ahmed-III : 3: 197, 8: 664, 8: 667, 216: 20874, 151:10187, 52: 5154, 53: 3272, 363: 25341, 26: 2548, 16: 1452, 18: 1620, 18: 1660, 49: 4872, 66: 6617, 50:

5051, 154: 15153, 108: 10685, 35: 2071, 193: 18616, 212: 20517, 101: 9956, 101: 9961, 136: 13290, 101: 9968, 153: 15051, 350: 28090, 39: 3880, 42: 4111.

Sultan Mahmud-I : 92: 6376, 41: 2454, 51: 5126, 83: 5606, 65: 4180, 105: 7481, 236: 18949, 35: 2071

Sultan Osman-III : 1: 56, 48: 3418, 30: 2091, 9: 628, 92: 7087, 9: 628, 34: 2378, 86: 6652, 24: 1683.

Sultan Mustafa-III : 22: 1553, 160: 12585, 40: 2829, 43: 3059, 195: 15400, 53: 3905, 147: 9921, 175: 11693, 80: 5894, 64: 4766, 56: 4137, 27: 1845, 40: 2829, 40: 2796, 92: 6376, 58: 4288, 38: 2613, 306: 24536, 184: 14543, 168: 13174, 233: 18382, 350: 28090, 81: 5991, 46: 3281, 345: 27792, 73: 5411, 178: 13967, 127: 9890, 290: 23250, 40: 2796.

Sultan Abdulhamid-I: 194: 13011, 72: 5016, 124: 8435, 72: 5026, 199: 13311, 244: 16277, 421: 24115, 283: 18982, 298: 23846, 184: 14544, 195: 13050, 93: 6394, 262: 17632, 299: 20131, 296: 19905, 69: 4819.

Sultan Selim-III : 133: 8085, 275: 15929, 154: 9224, 157: 9445.

12. Muallim Cevdet Tasnifi (C.)

Adliye (C. ADL.) : 63: 3774, 73: 4424, 47: 2848, 55: 3316, 82: 4949.

Askeriye (C. AS.) : 695: 29166, 1046: 45921, 481: 20069, 898: 38665, 826: 35193.

Belediye (C. BLD.) : 39: 1933

Dahiliye (C. DH.) : 7: 320, 251: 12546, 145: 7209, 77: 3838, 259: 12948.

Darbhâne (C. DRB) : 39: 1928, 36: 1772, 48: 2390.

Evkaf (C. EV.) : 449: 22706, 419: 21243, 116: 5199, 195: 9710, 496: 25078, 449: 22706, 456: 23088, 529: 26745, 410: 20789, 463: 23446.

Maarif (C. MF.) : 173: 8622, 68: 3388, 41: 2011.

Maliye (C. ML.) : 39: 1767, 43: 1965, 116: 5199, 686: 28164, 327: 13445, 720: 29486, 365: 14989, 781: 31869.

Nafia (C. NF.) : 9: 422.

Tımar (C. TZ.) : 118: 5876, 118: 5877, 159: 7993, 121: 6040, 174: 8688.

Zabtiye (C.ZB.) : 57: 2824, 118: 5876, 23: 1149.

13. İbnü'l-Emin Tasnifi (İE.)

Askeriye (İE. AS.) : 34: 3099, 34: 3100, 38: 3423, 42: 3778, 44: 3984, 46: 4228, 47: 4301, 82: 7441, 52: 4640, 52: 4642, 52: 4679, 53: 4817, 54: 4914, 54: 4915, 57: 5146, 62: 5629, 63: 5764, 63: 5680, 67: 6053, 72: 6457, 74: 6675, 77: 6950, 81: 7309, 82: 7441, 84: 7598, 86: 7833, 88: 8119, 88: 8052, 36: 3238, 63: 5680, 69: 6227, 77: 6950, 79: 7179, 74: 6667.

Evkaf (İE. EV.) : 57: 6317, 60: 6561, 32: 3730, 71: 7646.

Maliye (İE. ML.) : 76: 7102, 63: 5764, 122: 11566, 129: 12171, 93: 8791, 121: 14485.

Şükr ü Şikayet (İE. ŞKRT): 3: 206.

Tevcihat (İE. TCT) : 23: 2481, 20: 2200.

Hatt-ı Hümâyûn (İE. HAT.): 6: 543.

Süleymaniye Kütüphânesi

1. Anadolu Kazasker Ruznamçesi (AKR. 5193): 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.)

1. Hurufat Defterleri (HD.): 537, 538, 539, 539.51a, 548, 565, 1058, 1074, 1076, 1077, 1080, 1082, 1083, 1084, 1090, 1094, 1095, 1096, 1097, 1099, 1100, 1119, 1133, 1139, 1140, 1143, 1144, 1158, 1159.

Yayınlanmış Belgeler

REFİK, A., 1930, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-2000), İstanbul Devlet Matbaası, 236s.

TKGM. (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü) Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2014, Defter-i Mufassal-i Livâ-i Sivas Tıpkıbasım-II, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Yay. no: 9, Ankara, 309s.

GÜLSOY, E., TAŞTEMİR M., 2007, Vakıf ve Mülk Defteri, TTK. Basımevi, Ankara, 264s.

İLHAN, Ş., 1979, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", TD. 32, İstanbul, ss.905-935.

Kaynak Eserler

AHMED VÂSİF EFENDİ, 1994, Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr, Haz.: Mücteba İlgürel, TTK. Basımevi, Ankara, 170s.

ALİ SÂİB, 1304, Coğrafyâ-yı Mufassala Memâlik-i Devlet-i Osmâniyye, Matbaa-i Ebuzziyâ, Kostantiniyye, 640s.

ÂŞIKPAŞAOĞLU Tarihi, 1985, Haz.: Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 206s.

GREGORY ABÛ'L-FARAC, 1987, Abû'l-Farac Tarihi, C.2, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, TTK. Basımevi, Ankara, 728s.

HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, 1998, Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, Haz.: Sevim İlgürel, TTK. Bas., Ankara, 338s.

HOCA SADETTİN EFENDİ, 1979, Tacü't-Tevarih, C.4, Çev.: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 407s.

İBNİ BİBİ, 1941, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, Çev.: M. Nuri Gencosman, Uzluk Basımevi, Ankara, 328s.

KINALİZÂDE ALİ EFENDİ, Devlet ve Aile Ahlâkı, Haz.: Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, 287s.

KOÇI BEY Risalesi, 1985, Sad.: Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 180s.

- MECDÎ, 1269, Tercüme-i Şakaik, Tab'hâne-i Amire, İstanbul, 528s.
- MEHMED NEŞRÎ, 2014, Kitâb-ı Cihan-nümâ, Haz.: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, C.1, TTK. Yay., Ankara, 419s.
- MUSTAFA NAİMA EFENDÎ, 2007, Tarih-i Naima, I-IV, Haz.: Mehmet İpşirli, Ankara, 2234s.
- MUSTAFA NURÎ PAŞA, 1992, Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleri İle Osmanlı Tarihi, Sad.: Neşet Çağatay, C.1-2, TTK. Basımevi, Ankara, 383s.
- MUSTAFA SAKIB EFENDÎ, 1976, Kenzü'l-vekâyi, İnceleyen: İlhan Şahin, Tarih Enstitüsü Dergisi.
- ROBERT A., İNALCIK, H., 2000, Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî, TTK. Basımevi, Ankara, 138s.
- SOFYALI ALİ ÇAVUŞ Kanunnâmesi, 1958, Haz. Midhat Sertoğlu, MÜ. Yay., İstanbul 1992.
- Süryanî Mar-Yeşua, Vakaayi'nâme, Çev.: Muallâ Yanmaz, Şehir Matbaası, İstanbul, 209s.
- SÜRYANÎ MİHAİL, 1944, Süryanî Patrik Mihail'in Vakainâmesi, İkinci Kısım (1042-1195), Çev.: Hrant D. Andreasyan, TDVİA. Kütüphanesi, 303s.
- ŞEKER, M., 1997, Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevâdü'n-Nefâis Fî-Kavâ'id-i'l-Mecâlis, TTK. Yay., Ankara, 431s.
- ŞUKÛFİZÂDE, (tarihsiz), "1764-1770 Yılları Arasında Behisni", Behisni.
- URFALI MATEOS Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli(1136-1162), 2000, Çev.: Hrant D. Andreasyan, TTK. Basımevi, Ankara, 365s.

Sevahatnâmeler

- EVLİYA ÇELEBİ, 2010, Seyahatnâme, Haz. Seyit Ali Kahraman, C. 5/1, YKY., İstanbul.
- 1314, Seyahatnâme, C.3, Tab'-ı Ahmed Cevdet, İkdâm Matbaası, İstanbul, 534s.
- AINSWORTH, W.F., F.G.S, F.R.G.S., 1842, London, Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, London, 364s.
- VON MOLTKE, H., 1969, Moltke'nin Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, İstanbul, 293s.

Araştırma-İnceleme Eserler

- ACIOĞLU, S., 2012, 137 Numaralı Ayıntâb Şer'iyye Sicilinin (H.1216-1220/M.1801-1806) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, GAÜN. SBE. BYLT., Gaziantep, 379s.
- AFYONCU, E., 2013, "Zeâmet", DİA., C.44, Ankara, ss.162-164.
- AFYONCU, E. ve AHISKALI, R. 2002, "Katip", DİA., C.25, Ankara, ss.53-55.
- AHISKALI, Recep "Muhzır", DİA., C.31, Ankara 2006, ss.85-86.
- AKDAĞ, M., 1999, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyanları, Barış Yay., Ankara, 540s..
- "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", ss.48-51.
(<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1239/14136.pdf>)
- 1995, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi-2 (1453-1559), Cem Yay., İstanbul.
- AKDEMİR, İ. O. ve İNCİLİ, Ö. F., 2014, "Coğrafi Ortam ve Kent Fizyolojisi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği", Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 29, İstanbul, ss.220-247.

- AKGÜNDÜZ, A., "Bir Aile ve Hizmet Müessesesi Olarak Osmanlı'da Harem", *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss.315-347.
- 1988, *Şer'iyeye Sicilleri*, TDAV., İstanbul, 360s.
- 1992, "Başlık", *DİA.*, C.5, Ankara, ss.131-133.
- AKMAN, M., 1996, "Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri" *İLAM. Araştırma Dergisi*, C.1, S.2, , ss.133-144.
- AKÖZ, A., SOLAK İ. (2003), "Osmanlı Taşra Yönetimi ve 16. Yüzyılda Maraş Kazâsı Yöneticileri", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:10, Konya, s.29-45.
- AKSIN, A., BAYTİMUR, S. O., 2010, "25 Numaralı Kalebend Defterinin Tanıtımı ve Kalebend Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarihi Bakımından Önemi", *XV. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C.4/1, TTK. Basımevi, Ankara, ss.793-809.
- AKTAŞ, N., HALAÇOĞLU, Y., 1992, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", *DİA.*, C.5, Ankara, ss.122-126.
- AKYÜZ, J., 2009, "Osmanlı Merkez-Taşra İlişkisinde Hanedanlara Bir Örnek: Rişvanzâdeler", *Kebikeç*, S.27, ss.79-97.
- AKYÜZLÜER, G., 2007, *Eski Besni Yerleşim Bölgesi ve Kültür Varlıklarının Restitüsyonu Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, ÇÜ. FBE., Adana, 164s.
- ALİCAN, M., 2014, "Ortaçağda Behesni(Besni)", *MKÜ. SBE. Dergisi*, C.11, Sayı 27, ss.69-82.
- ALKAN, N., 2006, "15. ve 16. Yüzyıllarda İran İpek Yolu'nda Kervanlar", *UÜ.FEF.SBE. Dergisi*, S.11, Bursa, ss.141-157.
- ALPTEKİN, C., 1991, "Artuklular", *DİA.*, C.3, Ankara, ss.415-418.
- ALTAY, F., 2016, "Ahilik ve Lonca Düzenlerinde Din-Ekonomi İlişkisi", *EAPM.*, Konya , ss.1-7.
- ALTUNDAĞ, Ş., 1947, "Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *AÜ.DTCF. Dergisi*, C.5, S.2, Ankara, ss.187-197.
- ANZERLİOĞLU, Y., 2002, "Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.218-232.
- ARIKAN, Z., 1988, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, EÜ. Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 336s.
- ARMAĞAN, A. L., 1998, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'ndaki Konar-Göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma", *AÜ.DTCF. Dergisi*, C.19, S.30, Ankara, ss.1-37.
- ARSLAN, M., "Adıyaman Ulu Camii'nin Tarihçe ve Mimarisi", ss.1-8. <http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/akademiktarihadıyamanulucami.pdf>
- ARSLAN, H., 2014, *17. Yüzyılda Maraş Sancağı*, Öncü Basımevi, Ankara, 447s.
- ATAR, F., 1995, "Fetvâ", *DİA.*, C.12, Ankara, ss.486-496.
- 2007, "Nikâh", *DİA.*, C.33, Ankara, ss.112-117.
- 2001, "Kadı", *DİA.* C.24, Ankara, ss.66-69.
- AVCI, C., 2009, "Sugûr", *DİA.*, C.37, Ankara, ss.473-474.
- AYDIN, M. Â., 1986, "Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma Tefrik", *Osmanlı Araştırmaları*, C.V, İstanbul, ss.1-12.
- 1999, "Osmanlı'da Hukuk", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.2, IRCICA. Yay., Ed.: E.İhsanoğlu, İstanbul, ss.375-438.
- AYDINLI, A., 1994, "Ebû Zer el-Gıfârî", *DİA.*, C.10, Ankara, ss.266-269.
- AZİMLİ, M., 2008, *Hz. Safvan B. Muattal ve Adıyaman Bölgesinin İslamlaşması*, Step Matbaacılık, İstanbul, 105s.

- BAKIRCI, M., 1997, "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirlere Yeni Bir Örnek: Samsad", *Türk Coğrafya Dergisi*, S.32, İstanbul, ss.365-391.
- BALTACI, C., 1979, "Kâdî-asker Rûznâmçeleri'nin Tarihî ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, C.4, S.1, İstanbul, ss.55-100.
- BARDAKOĞLU, A., 1994, "Diyet", *DİA.*, C.9, Ankara, ss.473-479.
- 1996, "Had", *DİA.*, C.14, Ankara, ss.547-551.
- BARKAN, Ö. L., 1980, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler-1*, Gözlem Yay., İstanbul, 965s.
- 1943, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-I. Kanunlar, İÜEF. Yay., İstanbul, ss.281-375.
- 1979, "Avârız", *MEB.İA.*, C.2, İstanbul, ss.13-19.
- 1977, "Çiftlik", *İA.*, C.III, MEB., İstanbul, ss.392-397.
- 1980, "Malikâne-Divanî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler-1*, Gözlem Yay., İstanbul, ss.151-208.
- 1953, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı", *Türkiyat Mecmuası*, C.10.,
- 1979, "Tımar", *İA.*, C.XII.I, MEB., İstanbul, ss.1-25.
- 1942, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri", *VD.*, Sayı 2, Ankara, ss.279-386.
- BAŞOĞLU, T., 2011, "Ta'zîr", *DİA.*, C.40, Ankara, ss.198-202.
- BAŞARIR, Ö., 2009, 18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı, *Basılmamış Doktora Tezi*, AÜ.SBE., Ankara, 271s.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, Ankara, 597s.
- BATMAZ, E. Ş., "Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/912/11366.pdf> Batmaz), ss.3-9.
- 1998, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *AÜ.DTCF. Dergisi*, S.30, C.19, Ankara, ss.39-50.
- BAYBAL, S., 2009, Konya Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyıldaki Cizye Uygulamalarında Gayrimüslimler, *Adal Ofset*, Konya, 364s.
- BAYDAŞ, M., 2008, 236 Numaralı Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kadı Sicili'nin 20-96 Sahifelerinin Transkrpsiyonu ve Değerlendirilmesi, *KSÜ.SBE.BYLT.*, Kahramanmaraş, 158s.
- BAYHAN, A. A. ve SALMAN, F., 2010, Adıyaman Yüzey Araştırmaları (2000-2004), *Doğuş Gazete ve Matbaacılık*, Adıyaman.
- BAYKARA, T., 2002, "Kaza", *DİA.*, C.25, Ankara, ss.119-120.
- BELDİCEANU, N., 1985, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar, *Teori Yay.*, Ankara, 115s.
- BENLİ, M. S., 1999, "İbn Zafer", *DİA.*, C.20, Ankara, ss.453-454.
- BERKES, N., 1975, *Türkiye İktisat Tarihi*, C.2, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 412s.
- BERKÎ, A. H., *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, *VGM. Neşriyatı, Doğuş Matbaası*, Ankara, 61s.
- BEYAZIT, Y., 2013, "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies*, C.5, S.1, ss.39-69.
- BEYDİLLİ, K., 2000, "İmam", *DİA.*, C.22, Ankara, ss.181-186.
- BİLGİLİ, A. S., 2001, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Ankara, 642s.
- BİLMEN, Ö. N., 1986, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Yay., İstanbul, 584s.
- BOZKURT, N., 2003, "Medrese", *DİA.*, C.28, Ankara, ss.323-327.
- 2004, "Mektep", *DİA.*, C.29, Ankara, ss.5-6.

- BOWEN, H., 1986, "Alay", EI. C.1, Leiden, ss.358.
- BRAUDEL, F., 1989, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Eren Yay., C.1, İstanbul, 583s.
— 2004, Maddi Uygarlık, Gündelik Hayatın Yapıları, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 558s.
- BRIJDER H. A. G., 2004, Nemrud Dagi: Recent Archaeological Research and Preservation and Restoration, Berlin, 694s.
- BUZPINAR, Ş. T., 2006, "Nakîbüleşraf", DİA., Ankara, ss.322-324.
- CANSEVER T., Osmanlı Şehri, Timaş Yay., İstanbul 2016, 150s.
- CAN, Y., 2002, "Anadolu Öncesi Türk Kenti", Türkler Ansiklopedisi., C.3, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.150-160.
- CANATAR, M., 2002, "Kethüdâ", DİA., C.25, Ankara, ss.332-334.
- CERASI, M. M., 2001, Osmanlı Kenti, YKY., Çev. Aslı Ataöv, İstanbul, 375s.
- CEZAR, Y., Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi(XVIII. yy.dan Tanzimat'a Mali Tarih), Alan yay., İstanbul 1986, 420s.
- CİN, H., 1978, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 552s.
- CİRİT, H., 2012, "Vaaz", DİA, C.42, Ankara, ss.404-407.
- HAASE C. P., 1997, "Sumeysat", The Encyclopedia of Islam, Vol. IX, Leiden: Brill, ss.871-872.
- ÇAĞATAY, N., 1947, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", AÜDTCF. Dergisi, C.5, S.5, Ankara, ss.465-482.
- ÇAY, A., 1985, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı, Anadolu Basın Birliği, Ankara, 22s.
- ÇELİK, Ş., 2010, "Şehir Kethüdâsı", DİA., C.38, Ankara, ss.451-453.
- ÇETİN, A., 2009, Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı, TTK. Basımevi, Ankara, 119s.
- ÇETİN, C., "Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir" USAD, C.8, Sayı 36, 2015, ss.287-310.
- ÇETİN, S., 2011, 196 Numaralı Besni Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, GAÜN.SBE.BYLT., Gaziantep, 206s.
- ÇETİNTÜRK, S., "Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", AÜ.DTCF. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1040/12554.pdf>)ss.107-116.
- ÇEVİK, A., 2009, "Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı", Osmanlı Araştırmaları-XXXIII, İstanbul, ss.35-64.
- ÇINAR, H., 2000, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, İÜ.SBE., Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 389s.
- ÇİÇEK, K., 1995, "Osmanlılar'dan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", OTAM, S.6, Ankara, ss.51-89.
- ÇİFTÇİ, C., 2011, "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", OTAM., Ankara, ss.27-59.
- ÇORBACI, H., 2015, "Adıyaman'ın Arkeolojik Değerleri", Fırat'tan Volga'ya Medeniyetler Köprüsü, AÜ. Yay. no: 13, Adıyaman, ss.23-46.
- DALYAN, M. G., Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman, Yeni Reform Matbaacılık, Ankara, 133s.
— 2003, "Moltke'nin Mektuplarında Adıyaman ve Havalisi", Türk Dünyası Tarih Dergisi, İstanbul, ss.3-7.
- DEMİRKENT, I., 1997, Haçlı Seferleri, Dünya Yay., İstanbul, 306s.
— 1979, "Sümeysat", MEB. İA., C.11, İstanbul, ss.232-236.
- DEMİR, E., 2004, "Kâhta'nın Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri", GÜ., Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.24, Sayı 1, ss.227-247.

- DEVECİ, S., 2015, Ortaçağda Behisni'nin Siyasi, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu, HÜ.SBE.BYLT., Şanlıurfa, 130s.
- DEVECİ KANAT, S., 2007, 1898-1899 Tarihleri Arasında Behisni (Besni) Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (194 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre), SÜ.SBE.BYLT., Konya, ss.130.
- DEVELLİOĞLU, F., 2000, Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 1439+117s.
- DOĞRU, H., 1992, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, Afa Yay., İstanbul, 232s.
- DÖRNER, F. K., 1957, "1956 Senesinde Eski Kâhta'da Yapılan Hafriyata Ait Rapor", Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı: VII-2, Maarif Basımevi, Ankara, 80s.
- DÜZBAKAR, Ö., 2003/2, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevi", UÜ.SBD, Sayı 5, Bursa, ss.97-108.
- "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yıllar Arasında Bursa Örneği", ss.85-100. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1156/13601.pdf>).
- EBU'L-ULÂ MARDİN, 1988, "Fetvâ", MEB.İA., C.4, İstanbul, ss.582-584.
- EKİZ, H., 2011, 202 No'lu Besni Mahkeme Sicillerinin 101-220 Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, KSÜ.SBE.BYLT., Kahramanmaraş, 154s..
- ELİBOL, N., 2007, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", SDÜ. İİBF., C.12, S.2, Isparta, ss.135-160.
- EMECEN, F., 2013, XVI. Asırda Manisa Kazası, TTK. Yay., Ankara, 362s.
- 1996, "Mufassaldan İcmale", Osmanlı Araştırmaları, XVI, İstanbul, ss.37-44.
- 1999, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", Osmanlı, C.4, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.91-97.
- 1993, "Cebelü", DİA., C.7, Ankara, ss.188-189.
- ERBİLİCİ, E., 2014, 1715 Tarihinde Gaziantep'te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (66 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi), Kilis 7 Aralık Üniv., SBE.BYLT., Kilis, 525s.
- ERDEM, E., 2006, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", Bankacılar Dergisi, S.56, ss.10-28.
- ERDEM, İ., 2002, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", Türkler Ansiklopedisi, C.6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.383-424.
- ERDOĞDU, İ., 2000, "Osmanlı İktisadî Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", AÜ. OTAM. Dergisi, S.11, Ankara, ss.123-145.
- ERGENÇ, Ö., 1995, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, AEV. Yay., Ankara, 247s.
- 2010, "Osmanlı Şehrinde Çarşı Sistemi: Bursa Örneğinde 'Sûk-ı Sultânî'", Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar, Akmat Matbaacılık, Bursa, ss.31-35.
- 2013, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", Şehir Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları, TVYY., İstanbul, ss.86-97.
- ERGİN, O., 1936, Türkiyede Şehirciliğin Tarihî İnkişafı, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul, 156s.
- ERKAL, M., 1993, "Cizye" DİA., C.8, Ankara, ss.42-45.
- 2007, "Öşür", DİA., C.34, Ankara, ss.97-100.
- ERSAN, M., 1995, Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da Ermeniler, Basılmamış Doktora Tezi, EÜ.SBE., İzmir, 268s.

- ERTEKİN, A., 2012, 282 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Şer'iyye Sicili (H.1315-1316 M.1898-1899), NÜ.SBE.BYLT., Niğde, 406s.
- ERÜNSAL, İ., 1980, "Nuruosmaniye Kütüphânesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznamçeleri", İslâm Medeniyeti Mecmuası, C.IV., S.3, İstanbul, ss.19-31.
- EYİCE, S., 1992, "Bedesten", DİA., C.5, Ankara, , ss.302-311.
— 1997, "Hamam", DİA, C.15, Ankara, ss.402-430.
- FAROQHI, S., 1994, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 457s.
— 2010, Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı, Çev.: Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yay., Ankara, 211s.
— 2004, "Kentlerde Toplumsal Yaşam", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.2. Ed.: Halil İnalçık, Donald Quataert, Eren Yay., İstanbul, ss. 699-729.
— 2004, "Krizler ve Değişim 1590-1699", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.2, Eren Yay., Ed.: Halil İnalçık, Donald Quataert, İstanbul, ss. 545-757.
- FİRDEVSOĞLU, İ., 2013, Adıyaman Yöresi Aşiretleri, KSÜ.SBE.BYLT., Kahramanmaraş, 99s.
- GENÇ, M., 2016, Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yay., İstanbul, 385s.
— 2006, "Mukâtaa", DİA., C.31, Ankara, ss.129-132.
- GÖĞEBAKAN, G., 2002, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi", Türkler Aniklopedisi, Yeni Türkiye Yay., C.9, Ankara, ss.459-469.
— 2002, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), Malatya Belediyesi Kültür Yay., Malatya, 458s.
- GÖYÜNÇ, N., 1969, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, TTK. Yay., Ankara, 204s.
— 1979, "Hâne Deyimi Hakkında", İÜ. Tarih Dergisi, S.32, , ss.331-348.
- GÜÇER, L., 1964, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İÜİF. Yay., İstanbul, 231s.
- GÖKBİLGİN, M.T., 2007, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İstanbul, 968s.
- GÜLER, İ., 2011, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak İç Göçler", Tarih Dergisi, S.1, n.36, ss.155-212.
- GÜN, D., "XVIII. Yüzyılda Antakya'da Şeyhlerin Köylerdeki İdarecilik Fonksiyonları", ss.277-288. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/33/272.pdf>)
- GÜNDÜZ, A. (2003), Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639), FÜ. Yay., Elazığ, 494s.
- GÜNDÜZ, T., 2002, "Konar Göçer", DİA., C.26, Ankara, ss.161-163.
- HALAÇOĞLU, Y., 1988, "Adıyaman", DİA., C.1, Ankara, ss.377-379.
— 1991, "Aşiret", DİA., C.4, Ankara, s.9.
— 1994, "Derbend", DİA, C.9, Ankara, ss.162-164.
- HAMİDREZA M., "Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem", TAD., C. 34, Sayı 57, 2015, ss.99-120.
- HATALMIŞ, A., 2012, İslam Toplumundan Kölelik ve Cariyelik, Araştırma Yay., İstanbul, 448s.
- HATİBOĞLU, İ., 2004, "Mesâbihu's-Sünne", DİA, C.29, Ankara, ss.258-260.
- İLGÜREL, M., 2009, "Subaşı", DİA., C. 37, Ankara, ss.447-448.
- İLHAN, M., "Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi", ss.41-66.
(<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/940/11700.pdf> İlhan)
- İNALCIK, H., Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, TTK. Yay., Ankara 1987, 158s.

- 1993, "Cizye", DİA., C.8, Ankara, ss.45-48.
- 1991, "Çiftlik" EI., Volume 2, Leiden, ss.32-33.
- 2001, "İspence", DİA., C.23, Ankara, s.177.
- 1959, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", Belleten, TTK., C.XXIII, S.92, ss.575-610.
- "The Bedesten of Istanbul", ss.1-17.
<http://www.inalcik.com/images/pdfs/15315988BEDESTANOFİSTANBUL.pdf>
- 1988, "The Rûznâme Registers of The Kadiasker of Rumeli As Preserved In The Istanbul Müftülük Archives", Turcica, , C.XX, ss.251-275.
- 2012, "Timar", DİA., C.41, Ankara, ss.168-173.
- İNBAŞI, M., 1992, XVI. Yüzyılın Başlarında Kayseri, Kayseri, 173s.
- İPEK, S., 2010, Anadolu Halk Türkülerinde Vergi İsyanı, Ekin Yay., Bursa, 148s.
- İPŞİRLİ, M., 1988, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI.-XVII. Asırlar)", Osmanlı Araştırmaları VII-VIII, Ed.: İsmail E. Erünsal, Christopher Ferrard, Christine Woodhead, İstanbul, ss. 273-285.
- 1992, "Câbî", DİA, C.6, Ankara, ss. 529-530.
- 1992, "Buk'a", DİA., C.6, Ankara, ss. 386-387.
- 1994, "Dersiâm", DİA., C.9, Ankara, ss. 185-186.
- 2006, "Müderri", DİA, C.31, Ankara, ss. 468-470.
- 2006, "Nâib", DİA., C.32, Ankara, ss. 312-313.
- 1983, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadiaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", GDAAD., S.10-11, ss.221-231.
- İŞBİLİR, Ö., 2007, "Nüzül", DİA., C.33, Ankara, ss.311-312.
- KANADIKIRIK, İ., 2005, 260 Numaralı Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kadı Sicilinin 1.-122. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, KSÜ.SBE.BYLT., Kahramanmaraş, 198s.
- KARA, B., 2012, "İsimler ve Mekânlar: Adıyaman", Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine, Ed.: HAMDİ Doğan, Kömen Yay., Konya, ss.224-252.
- KARADENİZ, S., 2012, Aşiret Sisteminde Dönüşüm, Aşiretin Kentte Aldığı Yeni Şekiller-Batman Örneği, İÜ.SBE.BDT., Malatya, 288s.
- KARADENİZ, Y., 2000, "Amasya'da Fiyatlar (1764-1770)", AÜ.OTAM Dergisi, S.11, Ankara, ss.257-275.
- KARADOĞAN, S., 2005, Adıyaman Havzasının Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi, Basılmamış Doktora Tezi, FÜ. SBE., Elazığ, 400s.
- KARAGÖZ, M., 2003, XVII. ve XVIII. Asırlarda Malatya, Karizma Yay., İstanbul.
- 2013, "Malatya'nın XVII.-XVIII. Asırlarda Ticarî Hayatı", İÜ.USBĐ., C.2, S.2, Malatya, ss.1-28.
- 1999, "Osmanlı'da Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)", Osmanlı, C.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.103-110.
- 1994, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", OTAM, S.5, Ankara, ss.193-207.
- 1714-1720 M. (1127-1133 H.) Tarihli Malatya Şer'iyye Sicili, FÜ. SBE. BYLT., Elazığ 1989, 381s.
- KARASAKAL, M., 2010, 109 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1165/M.1752), GAÜN. SBE. BYLT., Gaziantep, 654s.
- KAYA, A. M., 2004, Avşar Türkmenleri, Geçit Yay., Kayseri, 163s.
- KAZICI, Z., 1987, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi, İstanbul, 253s.

- 1988, "Ahilik", DİA., C.1., Ankara, ss.540-542.
- 1998, "Hisbe", DİA., C.18, Ankara, ss.143-145.
- 1999, "Osmanlılarda İhtisâb", Osmanlı, C.3, Ed.: Güler Eren, Türkiye Yay., Ankara, ss.113-122.
- KELEŞ, B., 2002, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı", Türkler Aniklopedisi, C.5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.309-319.
- KENANOĞLU, M.M., 2005, "Mîrî Arazi", DİA., C.30, Ankara, ss.157-160.
- 2013, "Vergi", DİA., C.43, Ankara, ss.52-58.
- KILIÇ, O., 1999, XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat(1534-1605), Tamga Yay., Ankara, 304s.
- 1997, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648), Van, 443s.
- 1999, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", Osmanlı, C.6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.89-110.
- KIVRIM, İ., 2011, "17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)", GAÜN. SBD., C.10/1, Gaziantep, ss.371-399.
- 2009, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat(17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", GAÜN. SBD., C.8/1, Gaziantep, ss.231-255.
- KORKMAZ, A., 2005, "Sosyal Hareketlilik: Eğitim ve Mesleğin Sosyal Hareketliliğe Etkisi", İÜ. SKD., S.31, İstanbul, ss.79-92.
- KÖKSAL, O., 2015, Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", OTAM, C.19, S.19, ss.283-341.
- KÖPRÜLÜ, F., 1999, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, TTK. Bas., Ankara, 240s.
- Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, 1967, Köy Envanter Etüdlerine Göre Adıyaman, S.47, Konya Yıldız Basımevi, Konya, 144s.
- KUBAN, D., "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", VD., S.7, ss.53-73.
(<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1494/Kuban.pdf?sequence=>)
- KUTLU, M., 1992, "Yaşayan Bir Alt Kültür Geleneği: Anadolu Göçer Kültürü", Milletlerarası Türk Halk Kültürü Bildirileri, Feryal Matbaası, Ankara, ss.59-66.
(http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/muhtar_kutlu_yasayan_alt_kultur_geleneği.pdf)
- KÜÇÜKAŞÇI, M. S., 2000, "İmam", DİA., C.22, Ankara, s.178-181.
- 2006, "Müezzin", DİA, C.31, Ankara, ss.491-496.
- 2010, "Şehir", DİA., C.38, Ankara, ss.441-446.
- KÜTÜKOĞLU, M. S., 1994, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 605s.
- 2009, "Osmanlı İktisadî Yapısı", Osmanlı Devleti Tarihi, C.2, IRCICA, İstanbul, ss.513-650.
- 2006, "Mühimme Defteri", DİA., C.31, Ankara, s.520-523.
- 1983, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Kitabevi, İstanbul, 436s.
- 2000, XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı, İBB. Yay., İzmir, 326s.
- KÜÇÜK, L., 2007, Osmanlı Vergi Usulünde Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü, AÜ.TABD., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 182s.

- MARTAL, A., 2010, "Suyolcu", DİA, C.38, Ankara, ss.1-2.
- MAXİM, M., 2013, "Voyvoda", DİA., C.43, Ankara, ss.127-129.
- MCGOWAN, B., 2006, "Ayanlar Çağı 1699-1812", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Ed.: Halil İnalçık, Donald Quataert, Eren Yay., İstanbul, ss.761-884.
- METİN, T., 2010, Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya, Basılmamış Doktora Tezi, GÜ.SBE., Ankara, 273s.
- MİROĞLU, İ., 2014, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası(1520-1566), Ankara, 231s.
- MORDTMANN, 1977, Kâhta, İA., C.6., ME. Basımevi, İstanbul, s.91.
- MÜKRİMİN, H.(Yinanç), 1340, "Mar'aş Emirleri", Türk Târih Encümeni Mecmu'ası, numro: 5.
- 1340, Mar'aş Emîrleri, Türk Târih Encümeni Mecmû'ası, numro 82, Eylül.
- 1340, Mar'aş Emirleri, Türk Târih Encümeni Mecmû'ası, Numro 83, teşrin-i sâni.
- OCAK, A. Y., 1991, "Babaîlik", DİA., C.4, Ankara, ss.368-369.
- OĞUZOĞLU, Y., 1994, "Dizdar", DİA., C.9, Ankara, ss.480-481.
- ORHONLU, C., 1963, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı Teşebbüsü, İÜ.EFY. No: 998, İstanbul, 120s.
- 1967, Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı, İÜEF. Yay., No 1209, İstanbul, 175s.
- ORHONLU, C., ve GÖYÜNÇ, N., 1997, "Has", DİA., C.16, Ankara, ss.268-270.
- ORMAN, İ., 2012, "Türbe", DİA., C.41, Ankara, ss.464-466.
- ORTAYLI, İ., 2008, Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara, 592s.
- 2001, "Kadı", DİA. C.24, Ankara, ss.69-73.
- 1975, "Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", AÜ.SBF., C.30, S.1, Ankara, ss.117-128.
- ÖNEY, G., "1978-79 ve 1981 Yılı Samsad Kazılarında Bulunan İslam Devri Buluntularıyla İlgili ilk Haber", ss.71-80.
(<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/std/article/viewFile/5000172029/5000155173>).
- ÖNKAL, A., BOZKURT, N., 1993, "Câmi", DİA., C.7, Ankara, ss.46-56.
- ÖZ, M., 2005, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", TALİD, C.3, S. 6, , ss.57-88.
- 1999, XV.-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, TTK. Yay, Ankara, 234s.
- 2007, "Osmanlı Tolumu", DİA, C.33, Ankara, ss.532-538.
- 2010, "Tahrir", DİA., C.39, Ankara, ss.425-426.
- 2010, "Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", SDÜ.SBE. Dergisi, Prof.Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, ss.226-233.
- ÖZCAN, A., 1989, "Altı Bölük", DİA, C.2, Ankara, s.531.
- 1993, "Çeribaşı", DİA., C.8, Ankara, ss.270-272.
- ÖZDEN, M., 2007, 184 Numaralı Besni (Behisni) Kazası Osmanlı Şer'iyye Mahkemesi Kayıtlarının 1.-100. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, KSÜ.SBE.BYLT., Kahramanmaraş, 190s.
- ÖZEL, A., 2001, "Kadıhan", DİA. C.24, Ankara, ss.121-123.
- ÖZEL, O., 2001, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Ed.: H. İnalçık, Şevket Pamuk, DİE., Ankara, ss.35-50.
- ÖZGÜÇ, N., 1985, "Sümeysat Definesi", Belleten, TTK. Yay., C.XLIX, Sayı:195, Ankara, ss.441-450.

- ÖZKAYA, Y., 1985, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 458s.
- 2006, "Mütesellim", DİA., C. 32, Ankara, ss.203-204.
- 1978, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hânedânlıkların Kuruluşu", Belleten, C.XLII, S.168, , ss.667-723.
- 2002, "Kaymakam", DİA., C. 25, Ankara, ss.84-85.
- ÖZLÜ Z., 2015, Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet Behisni (Bethesna-Besni), GAÜN. Basımevi, Gaziantep, 996s.
- 2012, "Besni Kazasında Alevi Bektaşî Ocakları ile İlgili Bulgular", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.63, ss.247-264.
- ÖZMEL, İ., 2002, "Kayyım", DİA, C.25, Ankara, ss.107-108.
- ÖZTÜRK, M., 2002, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay., C.10, Ankara, ss.802-822.
- 1991, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", TTK. Belleten, LIV/211, Ankara, ss.963-992.
- ÖZTÜRK, N., 1995, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, TDV. Yay., Ankara, 515s.
- 1983, Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, VGM. Yay., Ankara, 196s.
- 2006, "Mütevelli", DİA, C.32, Ankara, ss.217-220.
- ÖZVAR, E., 2013, "Voyvoda", DİA., C.43, Ankara, ss.129-131.
- PAKALIN, M. Z., 2004, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1-2-3, MEB Yay., İstanbul, C.1. 870s., C.2. 784s., C.3. 670s.
- PAMUK, B., 2002, XVII. Yüzyılda Erzurum Şehri, AÜ.SBE.BDT., Erzurum, 328s.
- PAMUK, Ş., 2003, Osmanlı İmparatorluğu'da Paranın Tarihi, TVYY., İstanbul, 327s.
- PAŞAYEVA, M., "Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış", ss.2505-2516. (<http://www.ayk.gov.tr>).
- POLAT, Süleyman., 2011, "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635(H.1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarki'de 'Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştirâ' İle Zahire Temini", Akademik Bakış Dergisi, C.4, S.8, ss.161-174.
- RAMSAY, W. M., 1960, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, çev. Mihri Pektaş, MEB. Yay., İstanbul, 560s.
- RUNCIMAN, S., 1989, Haçlı Seferleri Tarihi, C.1, Çev.Fikret Işıltan, TTK. Basımevi, Ankara, 309s.
- SAATÇİ, T., 1985, "Sümeysat Sikkeleri", Belleten, TTK. Yay., C.XLIX, Sayı:195, Ankara, ss.451-465.
- SAHİLLİOĞLU, H., 1988, "Ahkâm Defteri", DİA., C.1, Ankara, s.551.
- 1991, "Askerî", DİA., C.3, Ankara, ss.488-489.
- 1967, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", Belgelerler Türk Tarihi Dergisi, S.1, ss.36-40.
- SÂMÎ ES-SAKKÂR, 2006, "Muîd", DİA, C.31, Ankara, ss.86-87.
- SARI, N., "Attar", DİA., C.4, Ankara, 1991, ss.94-95.
- SATILMIŞ, S., 2016, "1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi", OTAM, 39/Bahar, ss.137-177.
- SAYAN, Y., 2002, "Türkmenistan'ın XI-XIX. Yüzyıllar Mimari Anıtları, Türkler Ansiklopedisi, C.6, Ankara, ss.63-75.
- SAYAR, A. G., 2005, "Muallim Cevdet", DİA., C.30, Ankara, ss.313-314.
- SERTOĞLU, M., 1986, Osmanlı Tarih Lûgati, Enderun Kitabevi, İstanbul, 384s.

- SHAW, S., 1982, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.1, e yay., İstanbul 450s.
- SINCLAIR, T.A., 1990, Eastern Turkey, An Architectural and Archaeological Survey, Vol.4, London, 533s.
- SIRARPIE, D. N., 1962, "The Kingdom of Cilician Armenia", vol.II, ed. Kenneth M. Setton, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, ss.630-659.
- SOLAK, İ. (2004), XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563), Akçağ Yay., Ankara, 294s.
— 2005, "XVI. Yüzyılda Güvercinlik Kazası", AÜ. DTCF. Dergisi, S.18, Ankara, ss.359-377.
- SÖYLEMEZ, F., 2007, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi - Rişvan Aşireti Örneği, İstanbul, 323s.
— "Anadolu'da Sahte Şah İsmail İsyanı", 2004, EÜ.SBE., Dergisi, S.17, Kayseri, ss.71-90.
— 2013, "Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi", History Studies, Volume 5, Issue 5, ss.253-271.
— 2013, "Rişvanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı", Vakıflar Dergisi, Sayı 40, ss.87-98.
— 2007, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri", EÜ.SBE. Dergisi, S.22, Kayseri, ss.69-85.
— 2002, "Rişvan Aşireti'nin Cemaat, Şahıs ve Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme", EÜ.SBE. Dergisi, S.12, Kayseri, ss.39-52.
— 2007, "XVI. Yüzyılda Pağnik Nahiyesi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.171, İstanbul Aralık, ss.201-240.
- SÖYLEMEZ F., TUNÇ M. N., Aralık 2017, "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri", Kilis 7 Aralık Üniversitesi SBED., C.7, S.14, Kilis, ss.60-87.
- STEWART, A., 2005, "The Assasination of King Het'um II: The Conversion of The Ilkhans and the Armenians, The Royal Asiatic Society, Series 3, ss.45-61.
- SUBAŞI, M. İ., Şehirnâme, KBB. Yay., Kayseri 2011, 469s.
- SUCU, M., (tarihsiz), Adıyaman İl ve İlçeleri, Gaziantep, 107s.
- SUNAR, C., 1981, "Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Terbiye Kuralları", C.24, Ankara, ss.127-150. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/769/9751.pdf>).
- SÜMER, F., 1972, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilâtı - Destanları, AÜ.DTCF. Basımevi, Ankara, 532s.
— 2002, "Keykubad-I", DİA., C.25, Ankara, ss.358-359.
- ŞAHİN, İ., 1999, "Göçebeler", Osmanlı, C.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s.132-141.
— 2010, "Şehir", DİA., C.38, Ankara, ss.446-449.
- ŞAHİNALP, M. S. ve GÜNAL, V., 2012, "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi, Milli Folklor, Sayı 93, , ss.149-168. (<http://millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=93&Sayfa=146>).
- SÂMÎ, Ş., 1317, Kamûs-ı Türkî, İkdâm Matbaası, Dersââdet, 1574s.
- ŞENER, M., "Cenaze", DİA., C.7, Ankara 1993, ss.353-357.
- ŞEŞEN, R., 1987, Salâhaddin Eyyûbî ve Devleti, Çağ Yay., İstanbul.
- ŞEYBAN, L., 2012, "Endülüs Çarşı-Pazar Düzeni ve Selçuklu-Osmanlı Geleneğiyle Mukâyesesi", II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu, AEÜ., AKAM, Kırşehir, ss.707-717.
- NUMANÎ, Ş., 1975, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, C.1, çev. Talip Yaşar Alp, Hikmet-Dâva-Çağ Yay., İstanbul, 308s.
- TABAKOĞLU, A., 2008, Türkiye İktisat Tarihi, Dergâh Yay., İstanbul, 424s.

- 2000, "İmdâdiyye", DİA., C.22, Ankara, ss.221-222.
- 1999, "Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları", Osmanlı, C.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.17-31.
- 1999, "Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları", Osmanlı, C.3, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.17-31.
- "Öşür", DİA., C.34, Ankara 2007, ss.97-100.
- TAEF K. A., 2014, "The Policy of Balak the Artukids Against Muslims and Crusaders. A Turkmen Identity Dilemma in the Middle East 1090-1124" IJHSS, Vol.4.
- TAŞKIN, Ü., 2013, Osmanlı Hakimiyetinde Nablus (1516-1600), Malatya, 198s.
- 2013, XVI. Yüzyılda Turabayoğulları ve Leccun Sancağı, Malatya, 169s.
- 2011, Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600), FÜ. Yay., Elazığ, 305s.
- 2013, "Rüsûm-ı Örfiye", Tarih Okulu Dergisi, S.XIV, ss.55-73.
- TAŞTEMİR, M., 1992, "Besni", DİA, C.5, Ankara, ss.540-543.
- TAYŞI, M. S., 1989, "Ali Emîrî", DİA., C.2, Ankara, ss.390-391.
- TEKEREK, F., 2005, 260 Numaralı Hısn-ı Mansur(Adıyaman) Kadı Sicili'nin 123-204. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, KSÜ.SBE.BYLT., Kahramanmaraş, 131s.
- TIZLAK, F., 1991, Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850), FÜ.SBE., BDT., Elazığ, 342s.
- 2013, XVIII. Yüzyıl Sonu ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri, FÜ. Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Geçmişten Gelceğe Harput Sempozyumu, Elazığ, ss.349-365.
- TOĞRUL, N., 2010, 129 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin(H.1061, 1081, 1142/M.1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Basılmamış YLT., GAÜN. SBE., Gaziantep, 253s.
- TOP, M., 2002, "Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrab" Türkler Ansiklopedisi, C.6, Ankara, ss.87-98.
- TOPRAK, S. V., 2015, Besni, 1846 Tarihli Bir Kefâlet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat, ADYÜ. Yay., Adıyaman, 377s.
- 2016, "1835/1836 Tarihli Nüfus Defterine Göre Hısnımansur Kazası Nüfus Yapısı ve Gayrimüslim Nüfusun Şehrin Ekonomik Yapısındaki Yeri, MJH., VI/2, ss.443-458.
- 2013, "Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Aşiret Lideri Rişvanzâde Abdurrahman Paşa", Tarih Dergisi, S.58, İstanbul, ss.65-85.
- 2016, "H. 1251 Tarihli Hısn-ı Mansur Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi", Tarih Okulu Dergisi, S.XXVIII, ss.141-175.
- TURAN, O., 1998, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yay., İstanbul, 752s.
- TURAN, Ş., 1997, Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları, Bilgi Yayınevi, Ankara, 215s.
- TURGUT, B., 1993, Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Adıyaman'daki Vakıf Hizmetleri, MÜ.SBE.BYLT., İstanbul, 101s.
- TUNÇ, M. N., 2014, "Osmanlı'da Hanedan İçi Katl", Turkish Studies, C.9, S.4, ss.1133-1167.
- 2018, "18. Yüzyılda Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kazasında Camiler ve Cami Görevlileri", Tarih Okulu Dergisi, S.XXXIV, ss.279-306.
- TÜRKAY, C., 1979, Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul, 962s.
- UÇAR, Ş., 1990, Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi, İşaret Yay., İstanbul, 140s.

- UĞUR, Y., 2005, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar, TALİD, C.3, S. 6, ss.9-26.
- UMAR, B., 1993, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 865s.
- UYUMAZ, E., 2002, "Türkiye Selçuklu Devleti-Eyyûbî Münasebetleri" Türkler Ansiklopedisi, C.5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.86-96.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., 1937, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK. Yay., VIII Seri - No:2, Ankara, 134s.
- 1988, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, TTK. Bas., Ankara, 520s.
- 1984, Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-I, TTK. Basımevi, Ankara, 755s.
- 1984, Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-II, TTK. Basımevi, Ankara, 306s.
- 2014, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, TTK., Ankara, 376s.
- Osmanlı Tarihi, C.2, TTK. Yay, 756s.
- ÜNAL, M. A., 2013, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta, 262s.
- 1992, "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", OMÜD., C.7, ss.241-265.
- 2013, "Harput Şehir Kethüdalığı", FÜ. Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, C.2, Elazığ, ss.735-741.
- YANAR, Ö., 2016, I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Adıyaman(Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, KSÜ.SBE.BYLT., Kahramanmaraş, 183s.
- YEDİYILDIZ, B., 1999, "Osmanlı Toplumu", Osmanlı Devleti Tarihi Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, C.2, IRCICA Yay., İstanbul, ss.441-510.
- "Vakıf İstılahları Lügatçesi", ss.55-60.
(<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1387/Yediyildiz.pdf?sequence=1>)
- YILDIRIM, E., "Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırını Korumak İçin Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar, AÜ. SBD., C.13, Sayı 4, ss.167-182.
- YILDIRIM, M. Z., 2003, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı(1720-1750), AÜ.SBE. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 471s.
- 2014, "Osmanlı'da Mütessellimlik Kurumu ve Karahisar-ı Sahib ve Konya Mütessellimi Ali Ağa" Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, I, ss.95-114.
- 2011, "Bazı Uşak Çeşmeleri İle İlgili Tespitler", CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri, C.II, Uşak, ss.1313-1334.
- YILMAZ, C., 1999, "Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma", Osmanlı Araştırmaları, C.4, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.69-81.
- YİNANÇ, M. H., 1944, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, İÜ. Yay., İstanbul, 191s.
- 1979, "Besni-Behesni", MEB.İA., C.2, İstanbul, ss.570-572.
- YİNANÇ, R., 1989, Dulkadir Beyliği, Ankara, s.184.
- YUVALI, A., 1994, İlhanlılar Tarihi-I Kuruluş Devri, EÜ. Yay., Kayseri, 214s.
- YÜKSEL, H., 1997, Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri 1776- 1794 Tarihli Maden Emni Defteri, Sivas, 138s.
- WEBER, M., Şehir Modern Kentin Oluşumu, Yarı Yay., İstanbul 2010, 317s.
- ZENGİN, M., 2014, "Memlük Türk Sultanlığı'nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", AÜ.DTCF. Dergisi, C.33, S.55, Ankara ss.91-120

ZEYREK, T. H., 2008, "Arkeolojik Buluntular Işığında Besni ve Yakın Çevresinin Tariçesi", Medeniyetler Kavşığı Adıyaman Sempozyumu, Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul, ss.79-87.

EKLER

EK-1 Behisni'ye Bağlı Köylerde Bulunan Cami ve Mescitler

	Köy adı	Caminin/Mescidin adı	Görevlileri	Belge No (VGMA.HD.)
1	Tut Köyü	Şahbaz Ağa Câmii	Mütevelli, imam, müezzin, hatib, nâzır	1058:166, 1074:49 1058: 72, 1076: 48-49, 1077: 67, 1080: 13, 1097: 22
2	Tut Köyü	Musalla (Şahbaz Ağa bostanında bina edilmiştir. 1133: 113)	Hatib	1076: 48, 1077: 70 1133: 113
3	Tut Köyü	Şeyh Mehmed Efendi Câmii	Mütevelli, hatib, imam, müezzin	1074:47-48, 1076: 48-49, 1080: 26-2
4	Tut Köyü	Çiftzâde Mehmed Mescidi (Müceddeden bina eylemiştir)	İmam, hatib.	1137: 108
5	Tut Köyü	Şeyh Abdurrahman Erzincânî Câmii	Mütevelli, imam, hatib, aşırhân, nâzır	538: 170, 1076: 48-49, 1077: 67-69, 1097: 22
6	Tut Köyü	Sarı Şeyh Câmii	Mütevelli	1133: 111
7	Dağlı Nahiyesi Azablı Köyü	Hacı Hüseyin Câmii	İmam, hatib	1058:166, 1058: 72
8	Dağlı Nahiyesi Çataltepe Köyü	Hüseyin Câmii	İmam, hatib	1080: 26
9	Fal Köyü	Hacı Abdullah Câmii ²¹⁹⁵	Vâiz, imam, müezzin, loğkeş, nâzır, ferraş, mütevelli	1058:166, 1074:49, 537: 130, 538: 166, 1077: 69, 1080: 26-27, 1097: 22, 1097: 23, 1137: 107
10	Fal Köyü	Musalla (Caminin yeri dar olduğundan harman yerinde musallaya hatib tevcih edilmiş)	Hatib	538: 166, 1080: 26-2 1080: 26
11	Sofraz Köyü	Veliyüddin Efendi Câmii	İmam, müezzin, loğkeş, nazır, hatib, cum'a müezzini	1074:47-49-50 537: 127, 1077: 66-67, 1080: 26, 1097: 22
12	Sofraz Köyü (Sofraz Kasabası 538: 170)	Mustafa Paşa Câmii ²¹⁹⁶ (Câmi'-i Kebir)	Mütevelli, mülkhân, müezzin, nâzır, vakit müezzini, ferraş, cum'a müezzini, şeyh, aşırhân	1074:47-48-49-50 537: 127-130, 538: 166, 538: 170 1076: 47-48, 1077: 69, 1082: 13, 1097: 22, 1097: 24
13	Sofraz Köyü	Hasan Efendi Câmii ²¹⁹⁷	Mütevelli, müezzin, hatib, ferraş, loğkeş	1074:48, 537: 127, 1076: 48, 1077: 66, 1080: 13, 1097: 22
14	Sofraz Köyü	Molla/Hafız İbrahim Câmii İbrahim Paşa Câmii	İmam, hatib, mütevelli, ferraş, loğkeş	1074:48-49-50 537: 130, 1076: 48 1077: 67-68-69-70

²¹⁹⁵ Fal köyü Câmii Vakfı'nın gelirleri arasında Keysun nahiyesine tâbi Ömer köyü gallesi yer almaktadır. Bk. BOA. AŞKT. d. 127, s. 206.

²¹⁹⁶ Günümüzde caminin bazı kısımları ve minaresi hala ayaktadır. Caminin haziresinde yer alan eski mezar taşlarından hareketle caminin 17. yüzyılda yapıldığı söylenebilir. Bk. Bayhan, Salman, age., s. 54.

²¹⁹⁷ Günümüzde Sofraz (Üçgöz) beldesinin merkezinde yer alan caminin minaresi orijinal olup hala ayaktadır. Minarenin üzerindeki kitabeye göre 1718 (H.1130) yılında inşa edilmiştir. Cami sonradan yenilenmiştir. Bk. Bayhan, Salman, age., s. 64.

15	Sofraz Köyü	Mehmed Paşazâde Ali Bey Câmii	İmam, müezzin, hatib, ferraş, vâiz, ferraş, loğkeş	1074:48-49 537: 127-129 1097: 22
16	Sofraz Köyü	Iydeyn Musallası	Hatib	1074:50, 1077: 69, 1097: 24
17	Sofraz Köyü	Topaloğlu Mescidi/Câmii	İmam, hatib, ferraş, loğkeş, müezzin	1074:49-50, 1077: 66-68-70, 1097: 22
18	Sofraz Köyü Çiçekli Mahallesi	Tahsin? Efendi Câmii	İmam	538: 170
19	Sofraz Köyü Çiçekli/Kuyucak Mahallesi	Hacı Cuma Mescidi (Yeni Câmii)	İmam, müezzin	1077: 66, 1097: 23 1133: 111
20	Suvarlı Köyü	Musa Büyüklü Câmii (müceddeden bina)	Hatib	1074:47
21	Erniç Nahiyesi Hevidi Köyü	Hacı Şahbaz Câmii (Müceddeden bina)	Müezzin, müteveli, vâiz	1074:47, 538: 169 538: 170
22	Hevidi Köyü Suvarlı Mevzii	Tosun Mehmed Câmii (Cami olmadığından izn-i hümayunla mescid camiye çevrilmiş)	İmam, hatib	1076: 47-48
23	Erkenek Köyü	Abdurrezzâk Câmii	İmam, hatib	1074:47, 1077: 68, 1097: 22
24	Erkenek Köyü Yaylağı Kavak Meha	Sırmabıyık Mehmed Bölükbaşı Câmii (Müceddeden bina)	İmam, hatib	1074:48, 537: 127 1076: 48
25	Havitli Köyü	Fatma Hanım Câmii (Müceddeden bina)	İmam, vâiz, hatib, müezzin, müteveli, hatib, ferraş	1074:47-48-49, 537: 127, 538: 169-170
26	Virân(şehir) Harabşehir Köyü	Bektaş Câmii-i Şerifi	Hatib	1074:48, 1076: 47, 1077: 68, 1097: 23
27	Küçük Perverî Köyü	Hacı Kâsım Câmii (Hacı Kasım'ın oğlu Hasan tamir etmiştir. 1076: 48)	İmam, hatib	1074:48, 537: 127 1076: 47-8, 1097: 24
28	Büyük Perverî Köyü	Ali Câmii	İmam, hatib	538: 166, 1076: 49, 1097: 22, 1143: 137
29	Balkar Köyü	Ahmed Paşa Câmii	İmam, müteveli, hatib	1074:48, 1080: 26-2 1080: 13, 1097: 23
30	Salah Köyü	Hatice Hatun Mescidi	İmam	1074:49
31	Atmalı Köyü	Hasan Câmii (Müceddeden inşa edilmiş ve muteber kabul edilip cami olmuştur)	İmam, hatib	1074:50, 1077: 66-68, 1097: 24
32	Çiftlik Köyü	Hacı Şahbaz Ağa Câmii	İmam, hatib	537: 127
33	Erniç Nahiyesi Çiftlik Köyü	Ahmed Ağa Câmii	İmam, hatib	1082: 13
34	Keysun Köyü	Seyyid Osman oğlu Hüseyin Halife Câmii	Hatib, ferraş	537: 127, 1077: 67-69
35	Keysun Nahiyesi	Sivirce/Sivrice Hacı Mehmed Câmii	Hatib	1133: 113
36	Terbizek Köyü	Câmi	Nâzır, hatib, imam, müezzin, nâzır, ferraş, cüzhân, müteveli	537: 127, 538: 166, 1076: 47-48-49 1080: 26-2, 1097: 22 1144: 85
37	Terbizek Köyü	Musalla	İmam, hatib	1076: 48
38	Kızılhisâr Köyü	Mescid/Câmii (1802 yılında cemaati çok olduğundan vâiz atanmış ve	Müteveli, imam, müezzin, hatib, nâzır	537: 127, 538: 168, 538: 170, 1076: 49, 1082: 13

		camii olmuştur. 538: 170)		
39	Erniç Nahiyesi Bayıl Köyü	Musahib Tırnakçı Hoca Ali Ağa Câmii (Çoça Ali Câmii)	İmam, nâzır, câbi, hatib, müezzin, ferraş, muallim-i sıbyan, nâzır, müfettiş, kâtib	537: 129, 538: 166, 538: 168, 1076: 47-49, 1077: 67-69, 1080: 26-2, 1082: 13, 1133: 110
40	Câmuscı Köyü	Ebubekir Ağa Câmii	İmam, hatib, Ferraş, evkat-ı hamse müezzeni	537: 129, 1080: 26-2
41	Çakallı Köyü	Ali Mescidi (müceddeden bina eylemiştir. 1077: 68)	Mütevelli, imam, müezzin	537: 130, 1077: 68-69
42	Bitikçi (?) Köyü	Hüseyin oğlu Hasan Câmii (Ahali minber vaz' etmiş ve mescid iken cami olmuştur. 1077: 67)	İmam, hatib	537: 130, 1077: 67
43	Burunçayır Nahiyesi	Arslanzâde Mescidi	İmam	1080: 26-2
44	Burunçayır Köyü	Camii	Hatib	1076: 49, 1097: 23
45	Şenikçi Köyü	Mescid	Hatib, ferraş	538: 168
46	Şambayâdi Köyü	Allahverdi Câmii	Hatib, imam	538: 168, 1076: 48, 1080: 26, 1097: 23
47	Şambayâdi Köyü	Seyyid Ali Câmii	Müezzin	1159: 52
48	Ağaç (?) Köyü	Camii	Hatib	538: 168
49	Keysun Nahiyesi Köse Çelebi Köyü	İbrahim Câmii	İmam, hatib, müezzin	538: 171, 1077: 68
50	Keysun Nahiyesi Kızılın Köyü	Camii (Minber vaz'ı için izn-i imamet ve hitabet istenmiştir ve Mehmed'e tevcih edilmiştir. 1144: 85)	İmam, hatib, kayyım	1077: 66, 1080: 26-2, 1080: 13, 1144: 85
51	Keysun Nahiyesi Gökü/Gevki (?) Köyü	Ramazan Câmii	Hatib	1159: 53
52	Kilisecik Köyü	Emirza (?) Camii (Ahali bina eylemiştir)	İmam, hatib	1133: 110
53	Uzunkuyu Köyü (Hevidi Aşayiri Köyü)	Hamo bin Mısır'ın tamir eylediği Cami	İmam, hatib	538.51a: 138, 1097: 22
54	Şemsüddevle veya Şemseddin Köyü	İbrahim Ağa Câmii (Davudhan oğlu İbrahim Ağa binası)	Hatib, imam, müezzin	1076: 47, 1077: 68, 1097: 24, 1137: 107
55	Polat Köyü	Mehmed Ağa Câmii	İmam, hatib	1077: 66, 1077: 68
56	Tilek Köyü	Hasan Câmii	İmam, hatib	1077: 67
57	Şerefli Köyü	Seyyid Mescidi denilen Seydi Murad Ağa Câmii	İmam, hatib	1077: 68, 1097: 23
58	Aşağı Söyütlü/Söğütlü Köyü	Camii-i Şerif	Hatib	1077: 68
59	Hamal Köyü	Camii	Ferraş	1133: 110
60	Hal Köyü	Camii	Mütevelli, nâzır, müezzin	1133: 110
61	Zubadra Nahiyesi Sürgü Köyü	Osman Ağa Câmii (Akarı arasında boyahâne mahsulü vardır. 1133: 110)	Hatib, imam, mütevelli, İmam, müezzin, hatib, mütevelli, câbi	1077: 70, 1097: 23, 1133: 110
62	Nasırlı Köyü	Ali Ağa Mescidi/Câmii	Hatib	1077: 70
63	Yenipınar Köyü	Hacı Hasan Câmii	Mütevelli	1077: 70

64	Perinik (Peynik olmalı) Köyü	Camii	İmam, hatib	1080: 26-2, 1097: 24
65	Neztil (?) Köyü	Osmanzâde Seyyid Mehmed ve oğlu Seyyid Mustafa Mescidi (Cemaati çok olduğundan minber vaz' olunmuştur. 1080: 13)	İmam, hatib	1080: 13
66	Erniç Nahiyesi Davudhân Köyü	Camii	İmam, hatib, müezzin	1082: 13, 1097: 24
67	Belviran/Belören Köyü	Bektaş Bey Câmii/Mescidi	İmam, hatib, ferraş	1082: 84, 1097: 23, 1133: 110
68	Belviran Köyü	Hacı Hasan Mescidi	Ferraş	1143: 137
69	Araban Köyü	Hacı Veli Câmii	İmam, hatib	1097: 25
70	Şeyhli Köyü	Camii	İmam, hatib	1133: 113
71	Serende (?) Köyü	Mescid (Minber vaz' edilmiş)	Hatib	1144: 85
72	Suvanlı/Südenli Köyü	Hacı Kasım Mescidi	İmam	1144: 85
73	İnek Köyü	Mehmed Bölükbaşı Köyü	Hatib	1144: 85
74	K/Malde (?) Köyü	Camii	İmam, hatib	1159: 52
75	Benderli Köyü	Camii	Mütevelli	1159: 53
76	Geyikçiler (?) Köyü	Mescid	İmam, hatib	1159: 54

EK-2 Hısn-ı Mansur Kazasında Görev Yapmış Kadı ve Naibler

Hısn-ı Mansur Kazası Kadı ve Naibleri						
	Kadı/Naib	Görev Yılı	Görev Süresi	Önceki Görev Yeri	Payesi	Kaynaklar
1	Mevlana Seyyid Hasan	1698				VGMA. HD., nr. 1140, s.274
2	Seyyid Mehemmed	1698-1699				VGMA. HD., nr. 1140, s.274
3	Mevlana Halil	1699				BOA.EV. 195: 9710
4	Naib Hacı Halil	1700				VGMA. HD., nr. 1159, s.154
5	Es-seyyid Mehmed (Samsad ilhakıyla)	1703 (öncesi)				AKR. 5193-21, s.7
6	Mevlana Feyzullah	1703	16 ay	İskenderun	200 akçe	AKR. 5193-21, s.7
7	Mevlana Abdalbaki	1705				VGMA. HD., nr. 1159, s.156
8	Naib Halil	1706				VGMA. HD., nr. 1159, s.157
9	Mevlana es-Seyyid Mehmed	1707	18 ay	Arem	150 akçe	AKR. 5193-22, s.32
10	Hüseyin	1711	20 + 2 ay zam			AKR. 5193-24, s.18
11	Mevlana Ahmed	1711	14 ay	Sekud	150 akçe	AKR. 5193-25, s.10
12	Mevlana Mehmed	1711		Bafra	150 akçe	AKR. 5193-25, s.15
13	Mevlana Hüseyin	1712				AKR. 5193-25, s.27
14	Mevlana Ahmed	1713				BOA. AŞKT., nr. 58, s.645
15	Mevlana Hasan	1716 öncesi				AKR. 5193-26, s.23
16	Mevlana Hasan (diğer) Samsad ilhakıyla	1716	10 ay			AKR. 5193-26, s.23
17	Mevlana Muhyiddinzâde es-Seyyid Mehmed	1718 öncesi				AKR. 5193-27, s.7
18	Mevlana Mehmed	1718	12 ay	Turhal	150 akçe	AKR. 5193-27, s.7
19	Mevlana Mehmed	1718		Bozulus		AKR. 5193-27, s.7
20	Mevlana Osmançıklı Mehmed	1718	14 ay	Derguş	150 akçe	AKR. 5193-27, s.7
21	Mevlana Musa	1719			150 akçe	AKR. 5193-27, s.20
22	Mevlana Abdullah	1720	12 ay	Giresun	150 akçe	AKR. 5193-29, s.12
23	Mevlana Feyzullah	1721	12 ay	Şah Çoban Medresesi	150 akçe	AKR. 5193-29, s.32
24	Mevlana Abdullah	1723	12 ay			AKR. 5193-30, s.16
25	Şeyh Mehmed	1724 (öncesi)	14 ay	Kırşehir	150 akçe	AKR. 5193-31, s.11
26	Es-Seyyid Yusuf (Nizip Kazası ilhakıyla)	1724		Çemişkezek	300 akçe	AKR. 5193-32, s.9
27	Naib Abdullah	1724				VGMA. HD., nr. 1119, s.54
28	Mevlana Mehmed	1725				VGMA. HD., nr. 1083, s.295
29	Mevlana Hüseyin	1725				VGMA. HD., nr. 1083, s.295
30	Mevlana Yahya	1725-1726				BOA. MAD. d. nr. 9916, s.86
31	Naib Seyyid Ebubekir					VGMA. HD., nr. 1143, s.377
32	Mevlana İbrahim el-Haşimî	1728				BOA. AE. SAMD.III, 42: 4111
33	Mevlana Abdullah	1728				VGMA. HD., nr. 1139, s.31
34	Mevlana Ahmed	1729				VGMA. HD., nr. 1139, s.31

35	Mevlana Veliyüddin	1729-1731				BOA. AŞKT., nr. 125, s.342
36	Mevlana Muhyiddin	1731				BOA. AŞKT., nr. 130, s.187
36	Naib Ahmed	1731				BOA. AŞKT., nr. 125, s.356
37	Mevlana Ahmed Efendi	1731 (öncesi)				AKR. 5193-35, s.12
38	Mevlana es-Seyyid Hüseyin	1732		Safed	200 akçe	AKR. 5193-35, s.12
39	El-Hac Abdullah	1732				AKR. 5193-35, s.34
40	Mevlana Ahmed	1732				AKR. 5193-35, s.34
41	Seyyid Zeynel Abidin Efendi(Naib olmalı)	1732				VGMA. HD., nr. 1094, s.185
42	Es-Seyyid Hüseyin	1734				AKR. 5193-36, s.47
43	Mevlana Mehmed	1735 (öncesi)			200 akçe	AKR. 5193-37, s.7
44	Mevlana Şeyhzâde Mahmud	1735	16 ay	Safed	200 akçe	AKR. 5193-37, s.7-8
45	El-Hac İsmail	1735	16 ay	Şehrizor	200 akçe	AKR. 5193-38, s.8
46	Mevlana Mehmed	1736				AKR. 5193-37, s.20
47	Naib es-Seyyid Abdulgaffar	1736				VGMA. HD., nr. 1094, s.189
48	Mevlana Ahmed	1737 (öncesi)	3 ay			AKR. 5193-39, s.26
49	Es-Seyyid Abdurrahman	1737	20 ay	Sürmene	200 akçe	AKR. 5193-39, s.6
50	Naib Mustafa Ateşî	1738-1739				VGMA. HD., nr. 1094, s.190
51	Mevlana Ahmed	1738-1739				VGMA. HD., nr. 1094, s.190-191
52	Mevalana es-Seyyid Hasan (VGMA. 1100-1742)	1739	20 ay	Akçaşehir-i Aydın	200 akçe	AKR. 5193-39, s.26
53	Naib Seyyid Abdurrahman	1740				VGMA. HD., nr. 1094, s.191
54	Mevlana es-Seyyid Abdurrahman	1740-1741				VGMA. HD., nr. 1094, s.192
55	Mevlana İsmail	1741-1743				BOA. AŞKT., nr. 150, s.185
56	Mehmed Emin Efendi	1742				VGMA. HD., nr. 1100, s.164
57	Naib Mehmed	1743				VGMA. HD., nr. 1100, s.167
58	Es-seyyid İsmail	1743	16 ay			AKR. 5193-41, s.40
59	Naib Mehmed Efendi	1745				VGMA. HD., nr. 1100, s.167
60	Naib Hasan Efendi	1746				VGMA. HD., nr. 1100, s.168
61	Es-Seyyid Abdullah	1747	16 ay			AKR. 5193-41, s.28; VGMA. HD., nr. 1100, s.168
62	Naib İmamzâde Ali Efendi	1749				VGMA. HD., nr. 1100, s.169
63	Mevlana Ali	1749	14 ay	Sermire (?)	200 akçe	AKR. 5193-41, s.28; VGMA. HD., nr. 1100, s.169
64	Naib İmamzâde Ali Efendi	1750				VGMA. HD., nr. 1100, s.170
65	Naib İbrahim	1750				VGMA. HD., nr. 1100, s.170
66	Mevlana Ahmed	1751				BOA. C. EV. 116: 5199
67	Şeyh Abdurrahman	1753				VGMA. HD., nr. 1100, s.171
68	Mevlana İsmail Efendi	1754				VGMA. HD., nr. 1100, s.172
69	Mevlana Seyyid Yusuf	1755				VGMA. HD., nr. 1090, s.6
70	Mevlana İsmail	1755				VGMA. HD., nr. 1090, s.6
71	Mevlana Hacı Mustafa	1756-1758				VGMA. HD., nr. 1090, s.14-15

72	Naib Seyyid Abdulaziz Efendi	1758				VGMA. HD., nr. 1090, s.10
73	Mevlana Derviş Mustafa	1758				VGMA. HD., nr. 1090, s.15
74	Naib Mehmed Said	1758				VGMA. HD., nr. 1090, s.16
75	Naib Süleyman	1759				VGMA. HD., nr. 1090, s.17
76	Naib es-Seyyid Mehmed	1760				VGMA. HD., nr. 1090, s.18
77	Es-Seyyid Şeyh İbrahim	1767				BOA. C. EV. 496: 25078
78	Es-Seyyid Mustafa	1760 (öncesi)	10 + 2 ay zam			AKR. 5193-47, s.18
79	Mevlana Mehmed	1760 (öncesi)	12 ay			AKR. 5193-41, s.18-19
80	Mevlana Mehmed Emin	1760	12 ay	Yüreğir		AKR. 5193-47, s.18
81	Es-Seyyid Yusuf (olabilir)	1760		Hama	200 akçe	AKR. 5193-47, s.6-18
82	Mevlana Osman	1760	2 ay			AKR. 5193-47, s.35
83	Naib eş-Şeyh Mehmed	1761				VGMA. HD., nr. 1099, s.75
84	Seyyid Mehmed Halife	1762				VGMA. HD., nr. 1099, s.75
85	El-Hac İsmail (görev 1177'de ibka edilmiş)	1763 (öncesi)	14 ay			AKR. 5193-48, s.6
86	Mevlana İbrahim	1763 (öncesi)	18 ay			AKR. 5193-48, s.6
87	Seyyid Mehmed Emin	1763				VGMA. HD., nr. 1099, s.76
88	Mevlana es-Seyyid eş-Şeyh İbrahim	1763	14 ay	Eski-il	200 akçe	AKR. 5193-48, s.6
89	Mevlana Hafız Mehmed Emin	1764	10 ay	Basra	200 akçe	AKR. 5193-48, s.6
90	Naib Yusuf	1764				VGMA. HD., nr. 1099, s.78
91	Mevlana el-Hac İsmail	1764	14 ay			AKR. 5193-48, s.30
92	Es-Seyyid Yakub VGMA. HD., nr. 1082, s.168 1169	1766 (öncesi)	18 ay			AKR. 5193-49, s.12
93	Es-Seyyid Ali VGMA. HD., nr. 1082, s.169 1170	1766	20 ay	Harburut	200 akçe	AKR. 5193-49, s.12
94	Seyyid Şeyh İbrahim	1767				VGMA. HD., nr. 1099, s.79
95	Seyyid Şeyh Yakub	1768				VGMA. HD., nr. 1099, s.80
96	Naib Mahmud	1768				VGMA. HD., nr. 1099, s.79
97	Naib Mevlana el-Hac Mehmed Emin Hakkı	1769				MARAŞ 3, s.15
98	Mevlana Seyyid Ali	1771				VGMA. HD., nr. 1090, s.37
99	Naib Mustafa	1772				VGMA. HD., nr. 1090, s.63
100	Naib Mehmed Emin	1773				VGMA. HD., nr. 1084, s.46
101	Naib Ahmed	1774				VGMA. HD., nr. 1084, s.47
102	Naib Mehmed	1774				VGMA. HD., nr. 1084, s.47
103	Mevlana Abdullah	1775				BOA. AŞKT., nr. 166, s.397
104	Naib Süleyman	1775				VGMA. HD., nr. 1084, s.49
105	Mevlana Halil Efendi	1775				AKR. 5193-50, s.9
106	Naib Seyyid Abdulaziz	1777				VGMA. HD., nr. 1096, s.165
107	Naib Seyyid Hüseyin	1777				VGMA. HD., nr. 1096, s.165
108	Hafız Mehmed	1776-1777				VGMA. HD., nr. 1096, s.167
109	Naib Mehmed	1777				VGMA. HD., nr. 1096, s.165
110	Mevlana Osman Efendi	1779				AKR. 5193-50, s.23

111	Mevlana Lütfullah Efendi	1780			BOA. C. EV. 449:22706
112	Seyyid Mustafa	1781			VGMA. HD., nr. 1096, s.169
113	Hafiz Mehmed Efendi	1782			AKR. 5193-50, s.29
114	Naib Hacı Halil	1783-1785			VGMA. HD., nr. 1095, s.97; 1096, s.171
115	Naib Seyyid Mehmed Ata	1785			VGMA. HD., nr. 1095, s.97
116	Naib Mustafa	1786			VGMA. HD., nr. 1095, s.99
117	Naib Mehmed Ata	1786			VGMA. HD., nr. 1095, s.100
118	Şeyhzâde Mehmed Şerif	1786			VGMA. HD., nr. 1095, s.101
119	Naib Mehmed Sadık	1787			VGMA. HD., nr. 1095, s.102
120	Seyyid Mehmed Emin	1788			VGMA. HD., nr. 1095, s.102
121	Naib Seyyid Ebubekir	1789			VGMA. HD., nr. 548, s.16
122	Naib Seyyid Osman	1789-1790			VGMA. HD., nr. 548, s.17
123	Es-seyyid Mehmed Ata Efendi	1790			BOA. C. EV. 456: 23088
124	Naib Osman	1793			VGMA. HD., nr. 548, s.18
125	Naib Süleyman	1794-1796			VGMA. HD., nr. 548, s.18; 565, s.115
126	Mevlana Mehmed	1797			BOA. C. EV. 529: 26745
127	Naib Mehmed	1798-1799			VGMA. HD., nr. 565, s.115
128	Naib Seyyid Hüseyin	1799-1800			VGMA. HD., nr. 565, s.116

EK-3 Behisni Kazasında Görev Yapmış Kadı ve Naipiler

Behisni Kazası Kadı ve Naibleri						
	Kadı/Naib	Görev Yılı	Görev Süresi	Önceki Görev Yeri	Payesi	Belge No
1	Naib Yusuf	1699				VGMA. HD., nr. 1159, s.148
2	Naib Ramazan	1700				VGMA. HD., nr. 1159, s.148
3	Mevlana Ahmed	1701				VGMA. HD., nr. 1159, s.148
4	Naib Hasan	1704				VGMA. HD., nr. 1159, s.149
5	Mustafa Efendi	1704				BOA. AE. SAMD.III, 154: 15153
6	Es-Seyyid Yusuf (Şure ilhakıyla)	1705	18 ay			AKR. 5193-22, s.13
7	Naib Mehmed	1705				VGMA. HD., nr. 1159, s.150
8	Mevlana Mahmud	1706	20 ay	Hadım Paşa Medresesi	150 akçe	AKR. 5193-22, s.13
9	Naib Mustafa	1706				VGMA. HD., nr. 1159, s.150
10	Kestel Kadısı Mevlana Ali (Behisni ve Şure ilhakıyla)	1708	20 ay	Sivas	499 akçe	AKR. 5193-23, s.22
11	Es-Seyyid Mehmed(Şure ilhakıyla)	1711				AKR. 5193-25, s.15
12	Mevlana Hüseyin	1711		Rumkale	150 akçe	AKR. 5193-25, s.16
13	Mevlana Ahmed(görevde iken vefat etmiş)	1711				AKR. 5193-25, s.19
14	Naib Mustafa	1711				VGMA. HD., nr. 1133, s.221
15	Mevlana Mehmed	1712				AKR. 5193-25, s.19
16	Es-Seyyid Yusuf	1712	20 ay			AKR. 5193-25, s.32
17	Naib Musa	1712				VGMA. HD., nr. 1159, s.150
18	Naib Mustafa	1712				VGMA. HD., nr. 1159, s.152
19	Naib Mehmed	1714				VGMA. HD., nr. 1133, s.221
20	Naib Ebubekir	1714				VGMA. HD., nr. 1133, s.222
21	Naib Ömer	1714				VGMA. HD., nr. 1133, s.222
22	Naib Abdalbaki	1716				VGMA. HD., nr. 1133, s.223
23	Naib Abdulgaffur	1717-1718				VGMA. HD., nr. 1133, s.224
24	Mevlana Ali	1718 (öncesi)				AKR. 5193-27, s.11
25	Mevlana Mehmed	1718	12 ay	Taş-abad	150 akçe	AKR. 5193-27, s.11
26	Mevlana es-Seyyid Mehmed	1718	20 ay	Şahkulu Medresesi	150 akçe	AKR. 5193-27, s.12
27	Mevlana Mehmed (diğer)	1719	12 ay	Ula	150 akçe	AKR. 5193-28, s.20
28	Mevlana Abdunnebi	1720 (öncesi)	9 ay			AKR. 5193-28, s.11
29	Mevlana es-Seyyid Mehmed	1720 (öncesi)	14 ay			AKR. 5193-29, s.7-8
30	Mevlana İsmail	1720	20 ay	Çemişkezek	150 akçe	AKR. 5193-29, s.7-8
31	Mevlana Ahmed	1723	20 ay			AKR. 5193-30, s.14
32	Mevlana İbrahim	1724 (öncesi)				AKR. 5193-32, s.10
33	Mevlana Ahmed	1724	20 ay	Danişmendli	150 akçe	AKR. 5193-32, s.10
34	Mevlana İbrahim	1725	20 ay	Atina	150 akçe	AKR. 5193-32, s.21

35	Mevlana Ahmed	1727				BOA. İE. EV. 60: 6561
36	Naib Seyyid Hasan	1727				VGMA. HD., nr. 1144, s.170
37	Naib Seyyid Abdurrahman	1727-1729				VGMA. HD., nr. 1144, s.170-171
38	Naib Seyyid Ebussuud	1729-1730				VGMA. HD., nr. 1144, s.171
39	Mevlana Mustafa	1731				BOA. AE. SAMD.III, 154: 15153
40	Naib Mevlana Mustafa	1732				BOA. AŞKT., nr. 264, s.298
41	Mevlana Mehmed	1734 (öncesi)				AKR. 5193-36, s.31
42	Mevlana Ali	1734 (öncesi)				AKR. 5193-32, s.24
43	Mevlana es-Seyyid Hüseyin	1734	20 ay	Çerkeş	150 akçe	AKR. 5193-36, s.16
44	Mevlana Ahmed	1735	20 ay	Eran?	150 akçe	AKR. 5193-37, s.5
45	Mevlana es-Seyyid Mehmed	1735	12 ay		150 akçe	AKR. 5193-37, s.5
46	Mevlana Mehmed Reşid	1736			150 akçe	AKR. 5193-38, s.10
47	Mevlana Ali	1737				AKR. 5193-39, s.5
48	Mevlana Ahmed	1738	20 ay	Feyziyye Medresesi	150 akçe	AKR. 5193-39, s.5
49	Mevlana Süleyman	1739	20 ay	Göhlisar	150 akçe	AKR. 5193-40, s.10
50	Mevlana Ömer	1743 (öncesi)	6 ay			AKR. 5193-41, s.10
51	Mevlana Ahmed	1743 (öncesi)	17 ay			AKR. 5193-41, s.10
52	Mevlana Ali	1743	14 ay	Mesudiyye Medresesi	150 akçe	AKR. 5193-41, s.10
53	Mevlana Abdulgani	1743 (temmuz)	6 ay			AKR. 5193-41, s.28
54	Mevlana Hafız Hasan	1743	12 ay	İbrahim Paşa Medresesi	150 akçe	AKR. 5193-41, s.28
55	Es-Seyyid Ömer	1748 (öncesi)	12 ay			AKR. 5193-44, s.7
56	Es-Seyyid el-Hac Mehmed	1748 (öncesi)	12 ay			AKR. 5193-44, s.7
57	Mevlana Ali	1748	20 ay	Çemişkezek	150 akçe	AKR. 5193-44, s.7
58	Es-Seyyid İbrahim	1753 (öncesi)	14 ay			AKR. 5193-45, s.8
59	Es-Seyyid Ali	1753 (öncesi)	12 ay			AKR. 5193-45, s.8
60	Mevlana Ahmed	1753	20 ay	Bayramlı	150 akçe	AKR. 5193-45, s.8
61	Es-Seyyid Ömer	1753	1 ay			AKR. 5193-45, s.24
62	Mevlana Feyzullah	1753 (aralık)				AKR. 5193-45, s.24
63	Mevlana Halil VGMA. HD., nr. 1090, s.11 1755	1753	10 ay	Homa	150 akçe	AKR. 5193-45, s.24
64	Mevlana Ahmed	1755	20 ay			AKR. 5193-46, s.37
65	Naib Ömer	1755				VGMA. HD., nr. 1097, s.53
66	Naib Mustafa	1757				VGMA. HD., nr. 1074, s.47
67	Naib Mevlana Abdullatif Efendi	1757				VGMA. HD., nr. 1097, s.57
68	Naib Ahmed	1760				VGMA. HD., nr. 1097, s.62
69	Mevlana İbrahim	1763 (öncesi)				AKR. 5193-48, s.10
70	Es-Seyyid Hasan	1763 (öncesi)	8 ay	Giresun	150 akçe	AKR. 5193-48, s.10-29
71	Mevlana Musa	1763	10 ay	Koçhisar-ı Karaman	150 akçe	AKR. 5193-48, s.10
72	Mevlana İbrahim	1763				AKR. 5193-48, s.28

73	Mevlana İsmail	1763	8 ay	Gedikçik	150 akçe	AKR. 5193-48, s.28
74	Naib Mevlana Halil	1765-1766				VGMA. HD., nr. 1076, s.48
75	Mevlana Mustafa	1766 (öncesi)	12 ay			AKR. 5193-49, s.24
76	Mevlana Hüseyin	1766	8 ay	Sis	150 akçe	AKR. 5193-49, s.24
77	Mevlana Mustafa	1767	12 ay			AKR. 5193-49, s.39
78	Naib Hacı Hüseyin	1768				VGMA. HD., nr. 1076, s.53
79	Naib Mehmed	1770-1775				VGMA. HD., nr. 1058, s.185-73; 1077, s.66
80	Mevlana Mehmed	1776				BOA. AE. SABH.I, 244: 16277
81	Mevlana Ömer	1778				BOA.C.MF, 68: 3388
82	Naib Ali	1779				VGMA. HD., nr. 1096, s.167
83	Naib Mehmed	1779-1780				VGMA. HD., nr. 1077, s.68
84	Mevlana Abdülkerim	1780				AKR. 5193-50, s.24
85	Naib Seyyid Hacı Mustafa	1780				VGMA. HD., nr. 1077, s.68
86	Mevlana İsa Efendi	1780				AKR. 5193-50, s.25
87	Es-Seyyid Mehmed Emin	1781				AKR. 5193-50, s.27
88	Mevlana İsa Efendi	1781				AKR. 5193-50, s.27
89	Naib Mevlana Ramazan	1781-1782				BOA. C. EV. 410:20789, VGMA. HD., nr. 1077, s.69
90	Naib Hacı Mustafa	1786				VGMA. HD., nr. 1074, s.47
91	Es-Seyyid Ali Efendi	1786				AKR. 5193-50, s.33
92	Naib Seyyid Mehmed	1787				VGMA. HD., nr. 1074, s.48
93	Es-Seyyid Hacı Mustafa	1787-1789				BOA.DH. 145: 7209
94	Naib Ramazan	1788				VGMA. HD., nr. 1074, s.47
95	Hafız Mahmud	1790				BOA.C.MF. 41: 2011
96	Naib Seyyid Mehmed (Necumî olabilir)	1792				VGMA. HD., nr. 537, s.127
97	Es-Seyyid Mehmed Necumî	1793-1799				BOA. AE. SSLM.III, 133: 8085, VGMA. HD., nr. 538, s.168
98	Naib Seyyid Abdullah	1795				VGMA. HD., nr. 538, s.166
99	Naib es-Seyyid Mehmed Gökeb Efendi	1797				BOA. C. BLD. 39: 1933
100	Hafız Mahmud	1799-1800				BOA. AE. SABH.I, 421: 24115

EK-4 Gerger Kazasında Görev Yapmış Kadı ve Naipiler

Gerger Kazası Kadı ve Naibleri						
	Kadı/Naib	Görev Yılı	Görev Süresi	Önceki Görev Yeri	Payesi	Belge No
1	Vâizzâde Mehmed	1701(öncesi)	2 ay			AKR. 5193-20, s.11
2	Mevlana Ahmed	1701		Kaz-abad		AKR. 5193-20, s.11
3	El-Hac Mahmud (Hısn-ı Keyfa mülhak)	1702				BOA. C. EV. 36: 3288
4	Mevlana Mehmed	1703(öncesi)	5 ay			AKR. 5193-22, s.6
5	Mevlana Süleyman (Niksar'a ilhaken)	1703- 1706(ibka)				AKR. 5193-22, s.6-45
6	Naib Mevlana Mustafa	1714				BOA. AŞKT., nr. 65, s.543
7	Mevlana Mehmed	1720(öncesi)				AKR. 5193-29, s.17
8	Es-Seyyid Ebubekir (Süleymanlı-yı Kebir Kazası ilhaklı)	1720				AKR. 5193-29, s.17
9	Mevlana Es-seyyid İshak	1720				AKR. 5193-29, s.17
10	Mevlana Gergerizâde Mustafa	1721				AKR. 5193-29, s.30
11	Mevlana Abbas	1723(ibka)				AKR. 5193-29, s.13
12	Es-Seyyid Abbas (vefat etmiş)	1728				AKR. 5193-33, s.30
13	Mevlana Hafız Abdullah	1728				AKR. 5193-33, s.30
14	Mevlana Mehmed Mansûrî (Samsad ilhaklı)	1735				AKR. 5193-38, s.42
15	Naib Mevlana Mehmed Efendi	1758				BOA. AE. SMST.III, 58: 4288
16	Naib Mustafa	1758				BOA. AE. SABH.I, 298: 23846
17	Mevlana Seyyid Mehmed	1775				BOA. AE. SABH.I, 184: 14544
18	Hafız Halil Efendi	1777				AKR. 5193-50, s.17
19	Es-Seyyid Abdulgaffur	1778				AKR. 5193-50, s.20
20	Hafız Halil	1779				AKR. 5193-50, s.22
21	Hasan Hüseyin Efendi	1779				AKR. 5193-50, s.23
22	Naib es-Seyyid Osman Efendi (Samsad ilhaklı)	1780				BOA. C. EV. 449: 22706
23	Mehmed Efendi	1784				AKR. 5193-50, s.32
24	Es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Efendi	1790				AKR. 5193-50, s.35

EK-5 Kâhta Kazasında Görev Yapmış Kadı ve Naipler

Kâhta Kazası Kadı ve Naipleri						
	Kadı/Naib	Görev Yılı	Görev Süresi	Önceki Görev Yeri	Payesi	Belge No
1	Mevlana Abdullah	1708	8 ay	Siverek		AKR. 5193-23, s.9
2	Mevlana Abdulvahhab (Kangırı'ya ilhaken)	1708	6 ay	Taşköprü	300 akçe	AKR. 5193-23, s.21-23
3	Mevlana Ahmed (Niksar'a ilhaken)	1708	18 ay	Çal	200 akçe	AKR. 5193-23, s.23
4	Naib Mehmed Han	1716				BOA. AŞKT., nr. 71, s.11
5	Mevlana Seyyid Mehmed	1718				BOA. AŞKT., nr. 72, s.444
6	Es-Seyyid İshak (Taş-ili ilhakıyla)	1724(öncesi)				AKR. 5193-31, s.22
7	Mevlana Şeyh İbrahim	1724		Milas		AKR. 5193-31, s.22
8	Naib es-Seyyid Mehmed	1726				BOA.MAD. d. nr. 9916, s.247
9	Mevlana Seyyid Mehmed	1729-1731				BOA. AŞKT., nr. 125, s.569
10	Naib Mehmed	1743				VGMA. HD., nr. 1100, s.165
11	Naib Mehmed	1758				BOA. AE. SOSM.III, 1: 56
12	Es-seyyid Mehmed	1775				BOA. AE. SABH.I. 72: 5026
13	Mevlana Mehmed	1790				BOA. C. EV. 456: 23088

EK-6 Samsad Kazasında Görev Yapmış Kadı ve Naipler

Samsad Kazası Kadı ve Naibleri						
	Kadı/Naib	Görev Yılı	Görev Süresi	Önceki Görev Yeri	Payesi	Belge No
1	Gergerîzâde Mevlana Mehmed	1702				AKR. 5193-20, s.8
2	Es-Seyyid Ebubekir Efendi	1706 (ibka)				AKR. 5193-22, s.41
3	Es-Seyyid Yusuf (Hisn-ı Mansur'a mülhak)	1707 (ibka)				AKR. 5193-22, s.32
4	Es-Seyyid Mehmed	1708 (öncesi)				AKR. 5193-23, s.12
5	Mevlana Ali	1708		Eran		AKR. 5193-23, s.12
6	Mevlana Hasan	1717 (öncesi)				AKR. 5193-26, s.14
7	Mevlana İbrahim	1717		Çine		AKR. 5193-26, s.14
8	Es-Seyyid Mehmed	1723 (ibka)				AKR. 5193-38, s.42
9	Naib Mevlana Mehmed	1731				BOA. AŞKT. nr. 131, s.168
10	Mevlana Mehmed Mansûrî (Gerger ile)	1735				AKR. 5193-38, s.42
11	Mevlana Mehmed (Gerger ile)	1744 (vefat etmiş)				AKR. 5193-42, s.44
12	Mehmed Feyzullah	1744				AKR. 5193-42, s.44
13	Es-Seyyid Zeynel	1758				BOA. AE. SOSM.III, 1: 56
14	Naib Mahmud	1761				VGMA. HD., nr. 1099, s.77
15	Naib es-Seyyid Osman Efendi (Gerger'e mülhak)	1780				BOA. C. EV. 449: 22706
16	Mevlana Mustafa Efendi	1780				AKR. 5193-50, s.25
17	Mevlana İbrahim Efendi	1781				AKR. 5193-50, s.27
18	Mevlana Osman Efendi	1785				AKR. 5193-50, s.33

EK-7 Hısn-ı Mansur'a Bağlı Tımar Köyleri

Nr.	Hısn-ı Mansur Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Çatvıran	Luristan ve Moskof seferlerine gitmek şartıyla Mehmed'e	1777	3000	TT. d., nr. 938
2	Kızılcapınar	Seyyid Mehmed'in fevtinden oğlu Seyyid Ahmed'e	1777	2000	TT. d., nr. 938
3	Hozgürd	Mehmed Bağdat ve İran seferlerine katılmadığı için diğer Mehmed'e	1777	5474/3000	TT. d., nr. 938
4	Pirin	Alaybeyi Ebubekir'in müdahalesinin men'i ile Mustafa'ya ibka	1777	3400	TT. d., nr. 938
5	Abbas	Ahmed'in Bağdat seferinde mevcut olmaması sebebiyle Mehmed'e	1777	2712	TT. d., nr. 938
6	Sami (Esmi) (?)	Mehmed	1777	2999	TT. d., nr. 938
7	Çorak	Mehmed	1777	3467	TT. d., nr. 938
8	Yassıvıran	Halil'in Bağdat seferinden kaçması sebebiyle Ali'ye	1777	3000	TT. d., nr. 938
9	Alahib(n)	Mutasarrıfının İran seferine katılmaması sebebiyle Ömer'e	1777	2550	TT. d., nr. 938
10	Akgavur	Mehmed'in İran seferinde mevcut olmamasından diğer Mehmed'e	1777	3950	TT. d., nr. 938
11	Beylik	Mutasarrıfının İran seferine gelmemesi nedeniyle Seyyid Mehmed'e	1777	2000	TT. d., nr. 938
12	Vartani	Alaybeyi Ebubekir'in müdahalesinin men'i ile Mehmed'e ibka	1777	2414	TT. d., nr. 938
13	Vartani	Ahmet tımara rağbet etmediği ve sefer gelmediği için Halil'e	1777	5501	TT. d., nr. 938
14	Kavkurdulu/Kavgürdlü	Mutasarrıfı İran seferine gelmediği için Mehmed'e	1777	4500	TT. d., nr. 938
15	Şemâmî	Süleyman İran seferine iştirak etmediği için Seyyid Ahmed'e	1777	3600	TT. d., nr. 938
16	Hasçuk/Hasmuk	Yusuf İran seferine bulunmadığından ve terk-i hizmetinden Ahmed'e	1777	2128	TT. d., nr. 938
17	Bardakçı	Mehmed'in bila veled fevti ve İran seferinde bulunmamasından Halil'e	1777	4895	TT. d., nr. 938
18	Şenik	Hüseyin İran seferinde bulunmadığından Mehmed'e	1777	3650	TT. d., nr. 938
19	Kızılcaöyük	Hüseyin veled-i İbrahim İran seferinde bulunmadığından Yusuf'a	1777	2291	TT. d., nr. 938
20	Sefer Bey Kışlası	Mutasarrıfı İran seferinde bulunmadığından Ali'ye	1777	5300	TT. d., nr. 938
21	Akalan	Bu tımara kimse rağbet etmediğinden El-Hac Mustafa'ya	1777	1500	TT. d., nr. 938
22	Karakoç	Hüseyin	1777	2676	TT. d., nr. 938
23	Kamışlu	Mutasarrıfı İran seferinde olmağından Mehmed'e	1777	2000	TT. d., nr. 938
24	Bardakçı	Mustafa tımara rağbet etmeyip sefere katılmadığından Süleyman'a	1777	3000	TT. d., nr. 938
25	Hasmuk/Hasçuk	Halil tımara rağbet etmeyip sefere katılmadığından Osman'a	1777	2727	TT. d., nr. 938
26	Eğdir	Alaybeyi'nin hile ile başkasına vermesinden Ömer'e ibka	1777	4061	TT. d., nr. 938
27	Çorak/Savran (?)	Alaybeyinin müdahalesinin men' edilmesi ve Mustafa'ya ibka	1777	3467	TT. d., nr. 938
28	Sâmi/Semay (?)	Miralay-ı sabıkın müdahalesinin men'i ve Ahmed'e ibka	1777	2999	TT. d., nr. 938
29	Pirin	Sabık alaybeyinin müdahalesinin men'i ve Mehmed'e ibka	1777	3400	TT. d., nr. 938
30	Yassıvıran	Sabık alaybeyinin müdahalesinin men'i ve Halil'e ibka	1777	3000	TT. d., nr. 938
31	Abbas	Sabık alaybeyi Mustafa'nın müdahalesinin men'i ve Ahmed'e ibka	1777	2712	TT. d., nr. 938
32	Divane Ayvaz	Mustafa'nın İran seferinde bulunmamasından Mehmed veled-i Receb'e	1777	3284	TT. d., nr. 938
33	Kavaklu	Seyyid Yusuf'un adem-i rağbeti ve seferden kaçması sebebiyle Ömer'e	1777	2000	TT. d., nr. 938
34	Öğdünçlü	Mustafa'nın İran seferinden firar etmesi sebebiyle Osman'a	1777	3295	TT. d., nr. 938
35	Afşar Ömer	Hasta ve gözleri görmediğinden sefere katılamayan; ama sefere cebelü göndermesi şartıyla Seyyid Ahmed veled-i Abdulkadir'e ibka	1777	3000	TT. d., nr. 938

36	Narluca	Mehmed'in adem-i rağbeti ve sefere katılmamasından Hüseyin'e	1777	2602	TT. d., nr. 938
37	Ekizviran	Hüseyin'in İran ve Bağdat seferlerine gelmemesinden dolayı Mehmed'e	1777	6317/4000	TT. d., nr. 938
38	Şenik Venk	Hüseyin'in İran ve Bağdat seferlerine gelmemesinden dolayı Ali'ye	1777	1500	TT. d., nr. 938
39	Nu'man	Mutasarrıfının Bağdat ve Basra seferlerine gelmemesinden Hacı Mustafa'ya	1777	1201	TT. d., nr. 938
40	Hozgürd	Ahmed	1777	5474	TT. d., nr. 938
41	Kerkişin	Mustafa, fetv oldu denilerek oğlu Mehmed'e verilmiş; ancak Mustafa'nın ölmediği anlaşıldığından Mustafa'ya ibka	1775	4000	AE. SABH.I. 310: 20791
42	Kavaklı	Seyyid Yusuf'un bilâ-veled vefatı sebebiyle Mehmed'e	1788	2000	AE. SABH.I. 363: 25341
43	Tercan	Mülazım Ali'nin Revan seferinde şehit olması üzerine oğlu Ömer'e; ancak Ömer sefere iştirak etmediğinden Mehmed'e	1725	9280	AE. SAMD.III. 16: 1452
44	Burç ve Giran	Hüseyin sefere katılmadığından Mehmed'e	1725	2600	AE. SAMD.III. 18: 1660
45	Beylik Mezraası Köyü	Mustafa'nın fevtinden oğlu Yusuf'a	1728	3400	AE. SAMD.III. 49: 4872
46	Köprülü	İbrahim, kendi rızasıyla tımarının 5546 akçesini Mehmed'e kasr-ı yed	1714	10902	AE. SAMD.III. 66: 6617
47	Salamud	Hüseyin'in bilâ-veled fevtinden Firuz'a	1761	2474	AE. SMST.III. 27: 1845
48	Bademli	Mahmud ve Hasan veled-i Mehmed	1702	3400	MAD. nr. 15909
49	Kalecik Mezraası	Mehmed	1721	1250	MAD. nr. 15909
50	Harun	Osman	1723	3183	MAD. nr. 15909
51	Karaburç	Süleyman	1725	3000	MAD. nr. 15909
52	Hacı Halil	Seyyid Mehmed veled-i Seyyid Hacı	1758	2000	MAD. nr. 15909
53	Kuzgun	Hasan	1744	5412	MAD. nr. 15909
54	Besasil (?)	Süleyman veled-i Hacı Mehmed	1762	3000	MAD. nr. 15909
55	Karaöyük	Süleyman	1767	5999	MAD. nr. 15909
56	Nuh	Seyyid Yusuf	1767	6200	MAD. nr. 15909
57	Döğer Mezraası	Yusuf veled-i Osman	1769	3000	MAD. nr. 15909
58	Bereketli-i Kebir	Ahmed veled-i Hasan	1769	2000	MAD. nr. 15909
59	Çanakçı	Yusuf veled-i Mustafa	1773	2500	MAD. nr. 15909
60	Küçük Çerkezi	Mustafa	1774	2715	MAD. nr. 15909
61	Abbas	Bekir	1776	4000	MAD. nr. 15909
62	Mescidlü	Mehmed veled-i Ali	1781	2000	MAD. nr. 15909
63	Korboğaz (?)	Hüseyin	1776	2000	MAD. nr. 15909
64	Eskiviran	Hüseyin	1782	2000	MAD. nr. 15909
65	Gürani	Ali	1783	4505	MAD. nr. 15909
66	Koz/Hoca Musa	Yusuf	1787	2240	MAD. nr. 15909
67	Çamluk	Ali	1789	2127	MAD. nr. 15909
68	Meşhed	Mustafa veled-i İbrahim	1793	2999	MAD. nr. 15909
69	Akçalı	Hüseyin veled-i Ahmed	1793	2000	MAD. nr. 15909
70	Ak Mağara	Mehmed veled-i İbrahim	1794	3900	MAD. nr. 15909
71	Çorak	Mustafa veled-i Mehmed	1795	3467	MAD. nr. 15909
72	Gök(in)	Mustafa veled-i Abdullah	1793	4000	MAD. nr. 15909

73	Eğdir, Yassıviran, Uzun Ömer, Vartani, Karaburç, Sekud, Ekizi	Mezkur köylerdeki tımarlar biriktirilip Osman'a	1704	4585	AE. SAMD.III. 50: 5051
74	Felekeddin	Mehmed'in seferlerde bulunmadığı iddia edilerek tımarın başka bir Mehmed'e tevcihi; ancak Mehmed'in itirazı üzerine Mehmed'e ibka	1706	1000	AE. SAMD.III. 52: 5154
75	Zeliha	Ali	1697	6000	MAD. d. nr. 1849
76	Battalöyük	Ali	1697	3000	MAD. d. nr. 1849
78	Gemek/Gemrük (?)	Şam Mustafa	1697	4673	MAD. d. nr. 1849
79	Çakallu	Ömer	1697	3000	MAD. d. nr. 1849
80	Şahabi	Osman	1697	2919	MAD. d. nr. 1849
81	Karamazı/Mazilik (?)	Yusuf	1697	3000	MAD. d. nr. 1849
82	Esmemlü?	Derviş Mehmed	1698	1501	MAD. d. nr. 1849
83	Odlu	Ömer	1699	1000	MAD. d. nr. 1849
84	Paşa Mezraası	Mehmed	1786	3200	MAD. d. nr. 15909
85	Çençen	Mustafa veled-i Mehmed Hamdi	1790	6168	MAD. d. nr. 15909
86	Meşhed	Mustafa veled-i İbrahim	1792	2999	MAD. d. nr. 15909
87	Çelik Mezraası	Hasan	1716	2500	KK. d. 515: 43
88	Doyran	Hasan	1716	2999	İE.AS. 52: 4642
89	Şevenk	Mustafa	1718	3000	İE.AS. 69: 6227
90	Kozsığar (?)	Hüseyin	1726	2000	İE.AS. 77: 6950
91	Peşimenli	Mustafa	1718	3000	İE.AS. 63: 5680

EK-8 Samsad'a Bağlı Tımar Köyleri

Nr.	Samsat Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Köseler (Kosler)	Gerger Alaybeyi İsmail'in müdahalesinin men'i ve Ömer'e ibka	1777	3600	TT. d., nr. 938
2	Dereviran	Gerger Alaybeyi İsmail'in müdahalesinin men'i ve İbrahim'e ibka	1777	0850	TT. d., nr. 938
3	Sekudlu(mezraa)	Arslan veled-i Gazi seferlerde olmasına rağmen bazılarının müdahale etmesi sebebiyle ibka	1777	2000	TT. d., nr. 938
4	Dereviran(mezraa)	Mehmed	1777	0850	TT. d., nr. 938
5	Zeyrekoğlu	Bekir'in Bağdat seferine gelmemesinden Ali veled-i Zeynal'a	1777	3100	TT. d., nr. 938
6	Duce/Ducâ	Mutasarrıfı İnan seferine gelmediğinden Halil veled-i Ahmed'e	1777	2000	TT. d., nr. 938
7	Zeyrekoğlu Mezraası	Osman'ın üzerinde iken muattal kaldığından Osman'a	1758	4600	AE. SMST.III. 233: 18382
8	Zeyrekoğlu	Mehmed veled-i Haydar'ın adem-i rağbetinden Seyyid Osman'a	1777	1500	TT. d., nr. 938
9	Dehlisor(Zehlisur)	Ebubekir'in adem-i rağbetinden İsmail veled-i Ahmed'e	1777	3200	TT. d., nr. 938
10	Salkum Burcu	Seyyid Osman'ın Moskof seferinde yedd-i küffâra esir düşüp kurtulmasından kendisine ibka	1777	2251	TT. d., nr. 938
11	Karabaş	Mehmed Kasım	1723	3454	AE. SAMD.I. 8: 664
12	Örün/Evrik (?)	el-Hac Yusuf	1739	1400	AE. SAMD.III. 35: 2071
13	Boyluca	Ömer'in elinde iki kılıcı olduğu ve bu durumun hilaf-ı kanun olması sebebiyle Boyluca'nın tefrik edilerek İbrahim'e tevcihi	1765	3200	AE. SMST.III. 350: 28090
14	Taşküçük	Kâhta Kalesi mustahfızı Zeynel'in vefatı üzerine oğlu Ali'ye	1794	1400	AE. SSLM.III. 275: 15929
15	Berbercik	Mehmed	1697	2200	MAD. d. nr. 1849

EK-9 Kâhta'ya Bağlı Tımar Köyleri

Nr.	Kâhta Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Kozluca	Bu tımandan İnan seferine kimse katılmadıundan Seyyid Ahmed'e	1777	3000	TT. d., nr. 938
2	Barsomik	Hüseyin'in adem-i rağbetinden ve sefere gelmemesinden dolayı Seyyid Yusuf veled-i Seyyid Mehmed'e	1777	10150	TT. d., nr. 938
3	Keferme	Ebubekir veled-i Yusuf'un bî-hasıldır deyu rağbet etmemesi ve Bağdat	1777	1076	TT. d., nr. 938
4	Hasıl ... Kefirme	seferine gelmemesinden Mehmed veled-i Bayram'a	1777	1076	TT. d., nr. 938
5	Ömer Musa	Mahmud Battal'ın adem-i rağbetinden ve Bağdat seferine gelmemesinden dolayı Mahmud veled-i Ömer'e	1777	3210	TT. d., nr. 938
6	Mezraa-i Sarı Musa	Nısfı Seyyid Mehmed veled-i Zeynal'a ve nısfı Süleyman'a verilmişken Hıns-ı Mansur alaybeyi Halil'in müdahalesinin men'i	1777	1500	TT. d., nr. 938
7	Boyaluca	Mustafa Bender Muhafazası'nda esir düşünce tımarı Abdi veled-i Yusuf'a verilmiş; Mustafa esaretten kurtulunca Mustafa'ya ibka edilmiş	1777	2100	TT. d., nr. 938
8	Deyr-i Bersum	Gerger alaybeyi Hüseyin'in müdahalesinin men' ve Mahmud'a ibka	1777	3750	TT. d., nr. 938
9	Kozluca	Seyyid Ahmed	1777	3000	TT. d., nr. 938
10	Salah (?)	Murtaza veled-i Hüseyin'in adem-i rağbetinden Mustafa'ya	1777	3000	TT. d., nr. 938
11	Ağça (mezraa)	Hüseyin'in adem-i rağbetinden Yusuf veled-i Ömer'e	1777	2990/1495	TT. d., nr. 938
12	Ağça (mezraa)	Hüseyin'in adem-i rağbetinden Hüseyin veled-i Ali'ye	1777	2990/1495	TT. d., nr. 938
13	Keşköni	Osman'ın adem-i rağbetinden Seyyid Mustafa'ya	1777	5000	TT. d., nr. 938
14	Şabani	Mehmed veled-i Hasan'ın adem-i rağbetinden İbrahim'e	1777	5300	TT. d., nr. 938
15	Kayağaç	Mehmed'in adem-i rağbetinden Mahmud'a	1777	2400	TT. d., nr. 938
16	Ömer Musa (mezraa)	Hasan veled-i Mustafa'nın tımarına müdahalenin men' edilmesi	1777	3210	TT. d., nr. 938
17	Artan	İsmail veled-i Mehmed'in Tiflis seferine gitmemesiyle Mustafa'ya	1725	4000	AE.SAMD.III. 193: 18616
18	Damluca	Ali'den mahlul olan tımar İsmail'e	1739	1800	AE. SMHD.I. 41: 2454
19	Barsomik	Yusufun ihsan isteği üzerine tevcih	1703	23000	AE. SMST.II. 14: 1315
20	Ören	Kale mustahfizlarından Mehmed veled-i Sinan'ın terk-i hizmetinden dolayı Ali'ye	1739	1400	AE. SMHD.I. 51: 5126
21	Güney Kenar	Tımarı rağbet olunmadığından Mehmed'in talebiyle tevcih	1704	3000	AE. SMST.II. 131: 14427
22	Kilisecik	Yusufun hile ile Ahmed'in tımarını almak istemesi sebebiyle Ahmed'e ibka	1758	2500	AE. SMST.III. 38: 2613
23	Kabun	Kabun Köyünün 6200 akçelik tımarının yanı sıra iki kılıca sahip olan Musa'nın tımarı rağbet etmemesi üzerine Mehmed'e verilmiş; ama Mehmed de bî-hâsıldır deyince Kasım'a tevcih edilmiş	1758	6200	AE. SMST.III. 81: 5991
24	Erbah	Ali'nin beratını zâyi' etmesi sebebiyle beratı tecdid edilmiş	1756	4000	AE. SOSM.III. 24: 1683
25	Karabayır	Kâhta Kalesi tabbalı olan Mehmed'e gedik olarak tevcih	1758	470	AE. SMST.III. 46: 3281
26	Berazi	Kâhta Kalesi tabbalı olan Mehmed'e gedik olarak tevcih	1758	1450	AE. SMST.III. 46: 3281
27	Serik	Halil'in fevtinden oğlu Seyyid Mehmed	1795	6000	MARAS, nr. 3, s.146
28	Beril	Seyyid Mehmed'in fevtinden oğlu Seyyid Mehmed'e	1795	6000	MARAS, nr. 3, s.158
29	Keşköni	Hasan veled-i el-Hac Kalender	1797	5000	MARAS, nr. 3, s.136
30	Ketan/Kenan (?)	Bayram'ın terk-i hizmetinden Mustafa bin Ali'ye	1716	1400	AE.SAMD.III. 212: 20517

EK-10 Subadra'ya (Doğanşehir) Bağlı Tımar Köyleri

	Subadra Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Kâhit	Ali veled-i İbrahim'in Bağdat ve Basra seferlerinde olmamasından Ömer'e	1777	3039	TT. d., nr. 938
2	Mezraa-i S/Belendiye (?)	Mehmed Said veled-i Receb fevt olup oğlu Kara Said'e	1777	7418	TT. d., nr. 938
3	Mezraa-i Küçük	İbrahim, tımarım çorak ve bi-hasıldır deyu müşteregi Mehmed'e kasr-ı	1777	1000	TT. d., nr. 938
4	Mezraa-i Küçük	yed etmiş; ancak tımarın Şahin'e ait olduğu kayıtlı olduğundan Şahin'e ibka	1777	2000	TT. d., nr. 938
5	Küçük Maraş	Tımar bila-sahib olduğundan İsmail veled-i Hacı Şahin'e	1777	1000	TT. d., nr. 938
6	Kaçisin	Hüseyin'in tımarına rağbet etmemesi sebebiyle Cafer'e	1718	3039	AE. SAMD.III. 101: 9956
7	Tebrimis (?)	Muehmed sefere iştirak etmediğinden Hüseyin'e	1718	2500	AE. SAMD.III. 101: 9961
8	Küçük Maraş	Selahaddin'in fevti sebebiyle Yakub'a	1727	2000	AE.SAMD.III. 136: 13290

EK-11 İç-il'e Bağlı Tımar Köyleri

	İç-il Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Asuke/Esuke(mezraa)	Bila sahib olmasından Ebubekir'e	1777	3524	TT. d., nr. 938
2	Kışla Mezraası	el-Hac Resul mutasarrıf ike sabık Gerger alaybeyinin alması üzerine yine Resul'e ibka	1724	3500	AE. SAMD.I. 3: 197
3	Givdiş	el-Hac Bekir'in bilâ-veled fevti sebebiyle Hüseyin'e	1751	7000	AE. SMHD.I. 83: 5606
4	Haşşur	Osman'ın Haşşur tımarına kanaat etmeyip Berdisu'yu almasının men' edilmesi	1758	4000	AE. SMST.III. 80: 5894
5	Perdiso	Osman'ın tımarının bir kılıcının Ali'ye tevcihi	1758	3000	AE. SMST.III. 80: 5894
6	Haşur	Hasan veled-i el-Hac Mehmed'in tımara rağbet etmemesi sebebiyle Ahmed veled-i İbrahim'e	1772	4568	AE. SMST.III. 345: 27792

EK-12 Beylü-ili'ne Bağlı Tımar Köyleri

	Beylü-ili Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Tillo	Hamza'ya tevcih edilen üç kılıç tımandan birinin tefrik edilerek Ahmed'e tevcihi (Her bir kılıç 2085 akçe)	1718	6250	AE. SAMD.III. 101: 9968
2	Beylü	Osman'ın Bağdat ve Basra seferlerinde olmamasından Hüseyin'e	1777	6255	TT. d., nr. 938
3	Harezmo	Mahmud'un Bağdat seferine gitmemesinden Ömer'e	1777	7000	TT. d., nr. 938
4	Gönan	Mutasarrıfı İran seferinde olmadığından Mustafa'ya	1777	2500	TT. d., nr. 938
5	Gönan	Ali'nin adem-i rağbetinden diğer Ali'ye	1777	4414	TT. d., nr. 938
6	Nefs-i Beylü	Mutasarrıfı Bağdat seferinde olmadığından Ahmed'e	1777	3000	TT. d., nr. 938

EK-13 Gerger'e Bağlı Tımar Köyleri

	Gerger Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Gerger Kalesi Tımarı	Ahmed'in vefatından dolayı diğer Ahmed'e	1704	700	AE. SAMD.III. 51: 5051
2	Kör Gedığı	Gerger Kalesi mustahfizlarından Hamza'nın fevtiyle Osman'a	1704	1400	AE. SAMD.III. 108: 10685
3	Bükereng-i Büzürg	Abbas'ın bilâ-veled fevtinden Mustafa'ya	1726	4000	AE. SAMD.III. 8: 667

EK-14 Keysun'a Bağlı Tımar Köyleri

	Keysun Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Cengifelek	Hasan sefer-i hümâyûna katılmadığından Mehmed'e	1711	3000	AE. SAMD.III. 18: 1620
2	Begdilli	Mehmed'in tımarına başkasının müdahil olmasıyla Mehmed'e ibka	1758	4199	AE. SMST.III. 40: 2829

EK-15 Pağnik'e Bağlı Tımar Köyleri

	Pağnik Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Haceri	Yusuf'un tımarı hilaf-ı inha alması sebebiyle Ahmed'e ibka	1714	3358	AE. SAMD.III. 153: 15051
2	Harabkendi	Altı senedir kimse mutasarrıf olmadığından Hüseyin'e	1729	2500	İE. AS. 74: 6667
3	Hamra ve Numan Mezraaları	Osman hizmetini edâ etmediğinden İbrahim'e	1729	3358	AŞKT. d., nr. 120: 555

EK-16 Şure-ili'ne Bağlı Tımar Köyleri

	Şure-ili Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Güran	Osman, seferlerde mevcut ve hayatta olmasına rağmen İsmail'in hilaf-ı inha alması nedeniyle Osman'a ibka	1777	3000	TT. d., nr. 938
2	Çelebipınarı	Kasım ve Ahmed (müştereken)	1765	3600	AE. SMST.III. 73: 5411
3	Marzu/Marhu	Hüseyin'in vefatı üzerine Halil'e	1759	10000	AE. SMST.III. 178: 13967
4	Gurme/Görme	Gerger alaybeyi Ahmed'in hile ile almaya çalışması sebebiyle Halid'e ibka	1756	4795	AE. SMST.III. 22: 1553
5	Emrin	Sabık Gerger alaybeyi İsmail'in müdehalesinin men'i ve Hüseyin veled-i Mustafa'ya ibka	1777	2924	TT. d., nr. 938
6	Emrin	Ömer veled-i Abdurrahman seferlerde bulunmasına rağmen Gerger alaybeyi İsmail'in tımarı çorak ve bi-hasıldır deyu başkasına vermesinden Ömer veled-i Abdurrahman'a ibka	1777	2924	TT. d., nr. 938
7	Emrin	Ömer veled-i Abdurrahman'ın sefere gitmemesinden diğer Ömer'e	1777	2924	TT. d., nr. 938
8	Emrin ma'a Hakvıran Mez	Hüseyin veled-i Mustafa	1787	2923	MARAŞ, nr. 3, s.83
9	Almut/Elmut	Ahmed veled-i Salih Bağdat seferinde olmadığından Osman veled-i Ömer'e	1777	9502	TT. d., nr. 938
10	Köse Hasan	Bağdat ve Basra seferlerinde bu tımardan kimse bulunmadığından Hamza'ya	1777	3869	TT. d., nr. 938

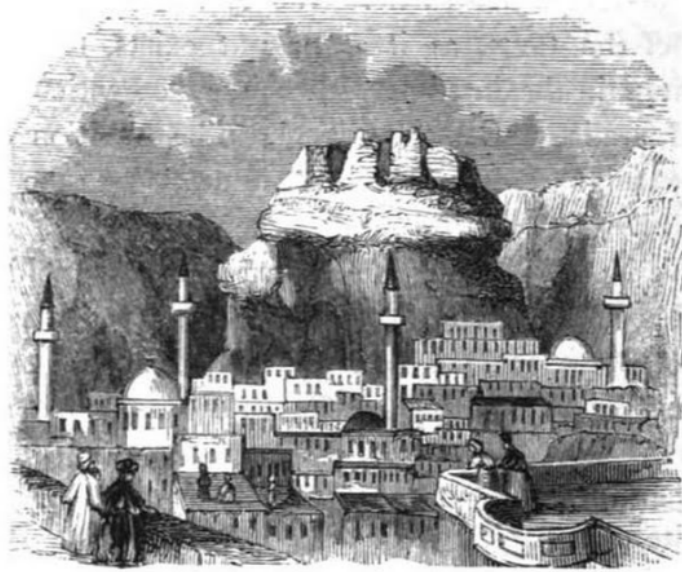
EK-17 Taş-ili'ne Bağlı Tımar Köyleri

	Taş-il Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Şohme	Hüseyin'in sefer-i hümâyûna katılmaması sebebiyle Mehmed'e	1739	3000	AE. SMHD.I. 41: 2454
2	Elmiran	Süleyman'ın sefere iştirak etmemesi sebebiyle Halil'e	1746	1500	AE. SMHD.I. 65: 4180
3	Kayaagaç	İbrahim'in hizmet-i aliyyede bulunmaması nedeniyle Mehmed'e	1743	2943	AE. SMHD.I. 105: 7481
4	Tayluca	Geger Kalesi mustahfızı Mehmed'in terk-i hizmeti nedeniyle Ebuzer veled-i Osman'a	1731	1400	AE. SMHD.I. 236: 18949
5	Çardiken	Mehmed'in bilâ-veled vefatı sonrası 30-40 boyunca kimse rağbet etmemiş ve mahlulünden Ali'ye	1760	2000	AE. SMST.III. 56: 4137
6	Şabani Mezraası ve Karacaviran	Hasan'a ibka	1758	6999	AE. SMST.III. 127: 9890
7	Beduş/Beruş	Yahya'nın bilâ-veled fevti dolayısıyla Ali veled-i Veli'ye	1760	3000	AE. SMST.III. 290: 23250
8	Sekusi	İsmail	1765	5200	AE. SAMD.III. 350: 28090
9	Sekusi	Ebuzer'in adem-i rağbetinden Mîr Veli veled-i Osman'a	1777	5000	TT. d., nr. 938
10	Ağçakebir	Ebuzer sefere iştirak etmediğinden Mehmed'e	1793	3499	AE. SSLM.III. 154: 9224
11	Hasandeğin	Ahmed	1713	3000	AŞKT.d., nr. 63: 222
12	Ödeşmiş	Gerger Kalesi mustahfazanından Ali'nin fevti üzerine Mahmud'a	1728	1600	AE. SAMD.III. 66: 6617
13	Berbinos	Mustafa ve Mahmud	1698	3200 + 5364	MAD. d., nr. 1849

EK-18 Erniç'e Bağlı Tımar Köyleri

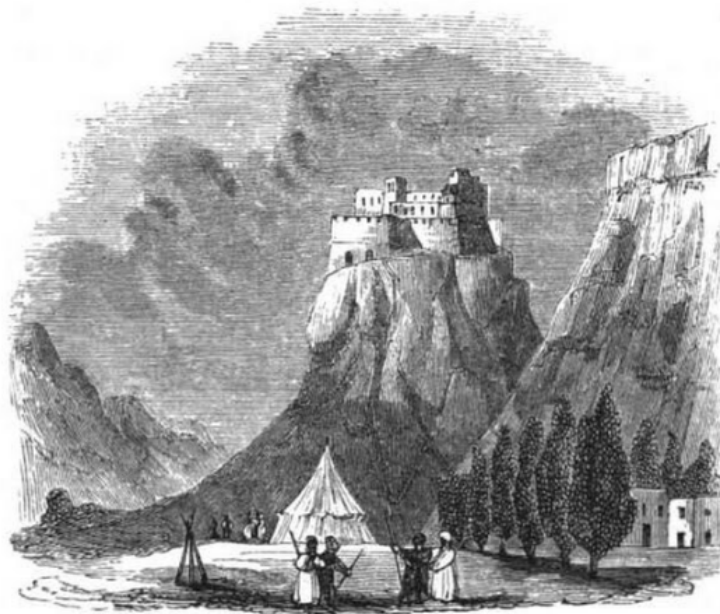
	Erniç Köyleri	Tımar Sahibi	Tarih	Miktar	Kaynak
1	Baraz/Yaraz Mezraası	Ali'nin fevtinden oğlu Ali'ye	1798	2000	MARAŞ, nr. 3, s.142
2	Çalmelik/Çamelik	Osman'ın İbrail yoklamasında nâ-mevcut olması sebebiyle Hüseyin veled-i Mehmed'e	1768	2433	C. TZ. 121: 6040
3	Karkuşe	Hasan'ın İbrail yoklamasında nâ-mevcut olması sebebiyle Mehmed veled-i Mehmed'e	1794	3000	C. TZ. 118: 5877

EK-19 Besni Kalesi (Ainsworth, age., s.260)

Castle of Besni.

EK-20 Gerger Kalesi (Ainsworth, age., s.275)

Gerger Kalesi.

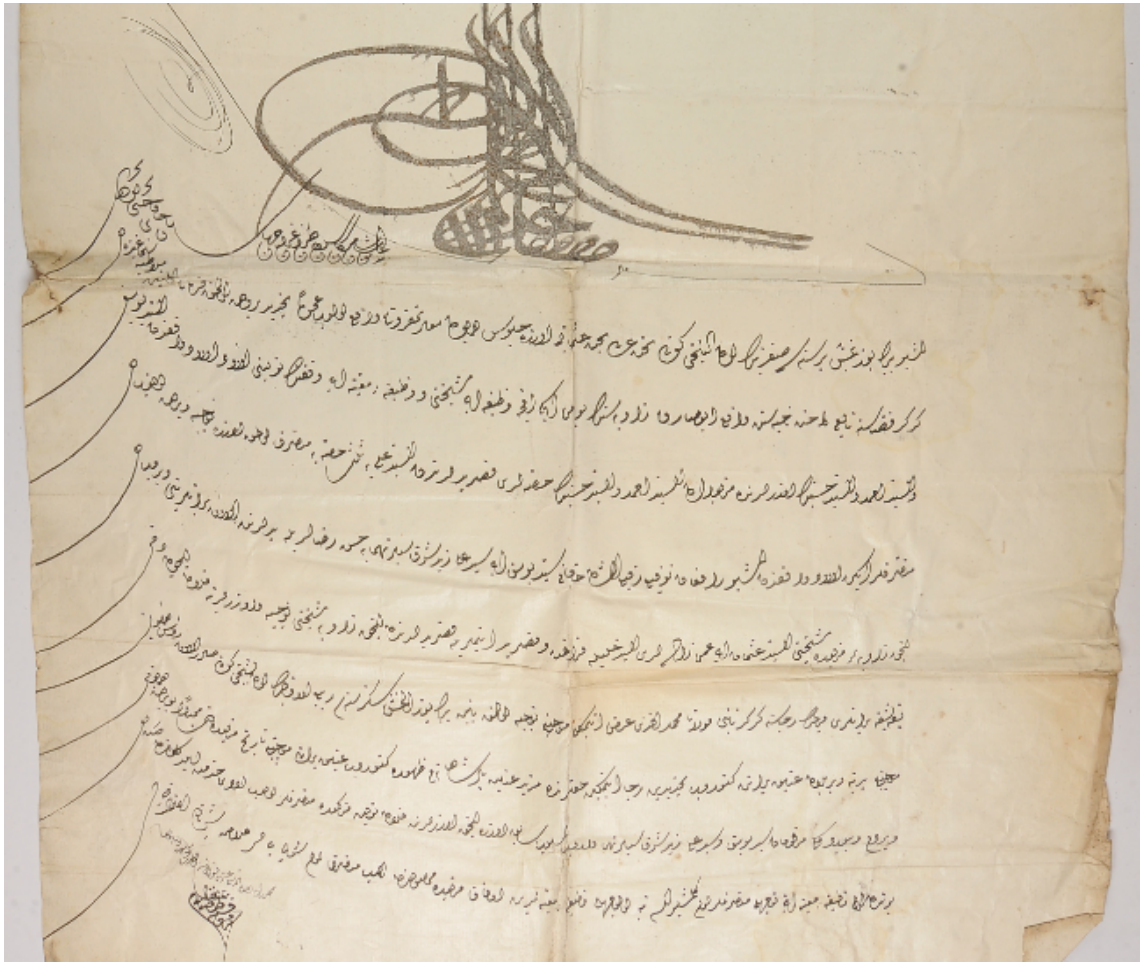
EK-21 Samsad Kalesi (Herman A. G. Brijder, Nemrud Dagi: Recent Archaeological Research and Preservation and Restoration, Berlin 2004, s.197.)

EK-22 Kâhta Kalesi

EK-26 Kâhta Kazasında Bulunan Ebu Sâdık Zâviyesi'nin 1759 yılında Meşihât ve Tevliyet Vazifelerinin Tevcihine Dâir Berat (BOA. AE. SMST.III, 58: 4288)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Muhammet Nuri Tunç
Doğum Yeri ve Tarihi : Osmaniye, 1983

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Bölümü (2000-2005)
Yüksek Lisan Öğrenimi : Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı (2011-2013)
Doktora Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı (2014-2018)

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri

- Tunç, M. N., "Osmanlı'da Hanedan İçi Katl", Turkish Studies, C.9, 2014, ss. 1133-1167.
- Tunç, M. N., "18. Yüzyılda Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kazasında Camiler ve Cami Görevlileri", Tarih Okulu Dergisi, S.XXXIV, Haziran 2018, ss.279-306.
- Söylemez F., Tunç M. N., "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri", Kilis 7 Aralık Üniversitesi SBED., C.7, S.14, Kilis Aralık 2017.

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Ceylanpınar Lisesi (Ceylanpınar/Şanlıurfa), Tarih Öğretmeni (2005-2009)
Atatürk Barajı Lisesi (Bozova/Şanlıurfa), Tarih Öğretmeni (2009-2010)
Ertuğrul Gazi Anadolu Lisesi (Merkez/Adıyaman), Tarih Öğretmeni (2010- Devam ediyor)

İletişim

E-Posta Adresi : mu.nu.tunc@gmail.com & mu.nu.tunc@hotmail.com
Tel : 0505 598 6989
Tarih : 2018